A KRIMINÁLPOLITIKA
ÉS A TÁRSADALMI BŰNMEGELŐZÉS
KÉZIKÖNYVE –
2009

II.

Borbíró Andrea
Kiss Anna – Velez Edit – Garami Lajos (szerk.)

ISBN: 978-963-88445-0-7 Ö
ISBN: 978-963-88445-2-1

Nyomdai munkák:
FRESH ART DESIGN KFT

Tartalom

III. RÉSZ
ÁLDOZATPOLITIKA, ÁLDOZATSEGÍTÉS, SÉRTETTI JOGOK
Szerk.: Kiss Anna..... 11

Bevezetés.....13

7. Az áldozatpolitika alapjai..... 17

7.1. Az áldozatpolitika története, elmélete és gyakorlata nemzetközi kitekintéssel
(Görgényi Ilona).....19

7.1.1. Az áldozatpolitika kezdetei és a 20. század közepéig tartó időszak jellemzői..... 19
7.1.2. Áldozatpolitikai irányok az 1960-as, 70-es években 20
7.1.3. Az 1980-as évek áldozatpolitikája 22
7.1.4. Áldozatpolitika az 1990-es években 24
7.1.5. Az áldozatpolitika jellemzői 2000 után.....26
7.1.6. Az áldozatpolitika kihívásai az új évezredben 30
Források 35

7.2. Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe
(Barabás A. Tünde) 39

7.2.1. A sértetté válás mérése 39
7.2.1.1. Statisztika és valóság 39
7.2.1.2. A sötétben maradó esetek: látencia 40
7.2.1.3. Az áldozattá válás és a látencia mérésének lehetőségei.....42
7.2.2. Áldozatkutatások Magyarországon az ezredfordulóig.....43
7.2.2.1. Nemzeti kutatások.....43
7.2.2.2. Részvétel nemzetközi kutatásokban 44
7.2.3. A 21. század első vizsgálatai – áldozatkutatások az Országos Kriminológiai Intézetben.....44
7.2.3.1. Áldozatok és vélemények 45
7.2.3.2. InSec – Bizonytalanság-érzés Európa nagyvárosaiban.....47
7.2.3.3. „Bűnmegelőzési körhinta” (CPC) – AGIS Projekt 49
7.2.4. Összegzés.....50
Források 52

8. Áldozatsegítés Magyarországon 55

8.1. Új szemlélet a büntetőeljárásban
(Kiss Anna) 57

8.1.1. A sértett megváltozott szerepe a büntetőeljárásban: a resztoratív igazságszolgáltatási formák megjelenése 57

8.1.2. A sértett jogi helyzete a büntetőeljárásban 59
8.1.2.1. A sértett fogalma 59
8.1.2.2. A sértett pozíciói 61
8.1.2.3. A sértett jogai 62
8.1.2.4. A sértett kötelezettségei 68
8.1.3. Összegezés 69
Források 69

8.2. Az állami áldozatsegítés rendszere és értékelése
(Sömjéni László és Zséger Barbara) 73

8.2.1. Nemzetközi kitekintés 73
8.2.2. Az áldozatpolitika története és szereplői Magyarországon 75
8.2.3. Az Ást. hatálya 80
8.2.3.1. Az áldozat fogalma, az Ást. személyi hatálya 80
8.2.3.2. Az Ást. területi hatálya 82
8.2.4. Az Áldozatsegítő Szolgálat tevékenysége 83
8.2.4.1. Az áldozati jogok érvényesülése és a tájékoztatás 83
8.2.4.2. Áldozatsegítő szolgáltatások 84
8.2.4.3. Állami kárenyhítés 85
8.2.5. Eljárás áldozatsegítő szolgáltatások és állami kárenyhítés esetén 87
8.2.6. Az áldozatsegítés értékelése 91
Források 94

8.3. Civilek az áldozatsegítésben
(Fehér Lenke és Zséger Barbara) 95

8.3.1. A civil szervezetek szerepe az áldozatsegítésben a nemzetközi dokumentumok alapján 95
8.3.2. Az Európai Áldozatsegítő Szervezet tevékenysége 97
8.3.2. A civil szervezetek a hazai áldozatsegítésben 98
Források 102

8.4. Az áldozatsegítés módszertana
(Virág György) 105
8.4.1. A bűncselekmény hatása az áldozatra. Az áldozat szükségletei 105
8.4.2. A bűncselekmény mint trauma – a súlyosabb bűncselekmények áldozatai 107
8.4.3. Az áldozatsegítés elvei, „módszertana” 112
A fejezetben használt pszichológiai szakkifejezések magyarázata 119
Források 121

9. A bűncselekménnyel okozott kár megtérülési formái 123
9.1. A polgári jogi igény
(Herke Csongor) 125

9.1.1. A magánfél és a polgári jogi igény fogalma, az adhéziós eljárás létjogosultsága 125
9.1.2. A polgári jogi igény 126
9.1.3. A polgári jogi igény érvényesítésére jogosultak, az érvényesítés törvényes módja és határideje 128
9.1.4. A polgári jogi igényről hozható döntés 129
9.1.5. A magánfél jogállása 131
9.1.6. A polgári és büntetőeljárási jog kapcsolata polgári jogi igénynél 134
Források 137

9.2. A kár megtérülésének egyéb formái
(Róth Erika) 139

9.2.1. A kár megtérülése a közvetítői eljárásban 140
9.2.1.1. A közvetítői eljárás előnyei – az okozott kár gyors megtérülése 141
9.2.1.2. A kártérítés mértéke 143
9.2.1.3. Több bűncselekmény, több sértett vagy több terhelt 145
9.2.1.4. A kár megtérítésének, illetve a jóvátételnek a következményei 146
9.2.1.5. A közvetítői eljárásban meg nem térült kár 148
9.2.2. A kár megtérülése a vádemelés elhalasztása során 148
9.2.3. A kár megtérülésének egyéb formái 150
9.2.4. Összegzés 151
Források 152

IV. RÉSZ BŰNELKÖVETŐK REINTEGRÁCIÓJA
Szerk.: Velez Edit és Garami Lajos 155

Bevezetés 157

10. Közösségi büntetések és pártfogó felügyelet 161
10.1. A közösségi büntetések
(Kerezsi Klára) 165

10.1.1. Miért és hogyan büntetünk? 165
10.1.2. A közösség fogalma 168
10.1.3. Alternatív szankciók és közösségi büntetések: új köntösben régi tartalom? 170
10.1.4. A közösségi szankciók helye a büntetőjog szankciórendszerében 172
10.1.4.1. A közösségi szankciók köre 174
10.1.4.2. A közösségi szankciók célja 176

10.1.4.3. A közösségi szankciók által közvetített értékek 177
10.1.5. Az alternatív szankciók a büntetőeljárás szakaszaiban 178
10.1.5.1. Az eljárás bemeneti szakasza: a diverzió 179
10.1.5.2. Közösségi szankciók a bíróság határozatában 180
10.1.5.3. A büntetés-végrehajtási szakasz: szabadságvesztés és feltételes szabadság 181
10.1.6. A közösségi szankciók a 21. században 181
Források 182

10.2. A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezete és feladatai (Hatvani Erzsébet) 187

10.2.1. A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat reformja 187
10.2.2. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szakmai tevékenysége 188
10.2.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezeti struktúrája 190
10.2.4. A pártfogó felügyelők képzése 192
10.2.5. A közösség egyéb szereplőinek bevonása: intézményközi együttműködések, civil kapcsolatok 192
Források 194

10.3. A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés (Bogschütz Zoltán, Kóta Tünde és Velez Edit) 197

10.3.1. A pártfogás története 197
10.3.2. Értékelési eszközök a pártfogásban 205
10.3.3. Esetkezelés a pártfogó felügyelet végrehajtása során 209
10.3.3.1. A pártfogó felügyelet jogintézményének jellemzői 209
10.3.3.2. A magatartási szabályok 210
10.3.3.3. A pártfogó felügyelői esetkezelés, az igazságügyi szociális munka sajátosságai 212
10.3.3.4. Az esetkezelés folyamata, módszerei, eszközei 213
10.3.3.5. A fiatalkorúak pártfogó felügyeletének sajátosságai 220
10.3.4. Csoportos esetkezelés a pártfogásban 223
10.3.4.1. A csoportos foglalkozás a közösségi büntetések körében 223
10.3.4.2. A csoportos foglalkozások módszere 225
10.3.4.3. Hazai fejlemények 227
10.3.5. A közösségi büntetések sajátos színterei: a nappali foglalkoztatók 228
10.3.5.1. Előzmények: a közösségi foglalkoztatók kialakulása 229
10.3.5.2. A pártfogó felügyelői foglalkoztató 230
10.3.5.3. Közösségi foglalkoztatók Magyarországon 231
Források 232

10.4. Börtönpártfogolás és utógondozás
(Kása Karolina) 241

10.4.1. Az utógondozás hatályos szabályozása 241
10.4.2. Fogalmi meghatározás, utógondozási modellek 243
10.4.3. Az utógondozás módszertana 245
10.4.4. A reintegráció feltételei – a segítségnyújtás területei 247
Források 249

10.5. A közérdekű munka büntetés
(Gombik Gergely) 251

10.5.1. A közérdekű munka büntetés hazai története 251
10.5.2. A közérdekű munka büntetés hatályos szabályozása 252
10.5.2.1. A közérdekű munka büntetés jellemzői a hatályos magyar büntetőjogban 252
10.5.2.2. A közérdekű munka büntetés végrehajtásának menete 253
10.5.3. Gyakorlati tapasztalatok 256
10.5.3.1. Az ítéletekkel kapcsolatos adatok 256
10.5.3.2. Az elítéltek jellemzői 256
10.5.3.3. A végrehajtás jellemzői 258
10.5.4. Következtetések 259
10.5.4.1. A büntetés alkalmazása a kutatás eredményei tükrében 259
10.5.4.2. A végrehajtás szabályozásával kapcsolatos észrevételek 260
10.5.5. A társadalmi reintegráció lehetőségei a közérdekű munka büntetés kapcsán 261
Források 262

10.6. A büntetőjogi mediáció
(Kertész Tibor, Opóczky László és Törzs Edit) 263

10.6.1. A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás hazai jogi szabályozása 263
10.6.2. A büntetőjogi mediáció szervezeti háttere; a mediátorok 266
10.6.2.1. Szervezeti háttér. Az ügyvédek bekapcsolódása a közvetítői tevékenységbe 266
10.6.2.2. Képzés 267
10.6.2.3. Mentorálási rendszer 268
10.6.3. A büntetőjogi mediáció alkalmazásának első évi tapasztalatai 269
10.6.4. A büntetőjogi mediáció speciális módszertana 274
10.6.4.1. A büntetőjogi mediáció célja, eredménye 274
10.6.4.2. Az érzelmek dinamikája 275

10.6.5. A megfelelő mediációs módszer kiválasztása 278
Források 281

11. Fogvatartottak reintegrációja 283
11.1. A klasszifikáció
(Garami Lajos) 285

11.1.1. A klasszifikáció fogalma és szerepe a büntetés-végrehajtás tevékenységében 285
11.1.2. A magyar bv. rendszer klasszifikációs gyakorlata 287
11.1.3. A klasszifikációs rendszer kritériumai 288
11.1.4. Az osztályba sorolás szempontjai, módszerei, az információk forrásai 289
11.1.4.1. A klasszifikáció szempontjai 289
11.1.4.2. Az egyéni biztonsági kockázat értékelése 291
11.1.4.3. A kezelési szükséglet meghatározása 292
11.1.4.4. Az egyéni reintegrációs program viszonya a klasszifikációhoz – a csoportszintű programok lehetőségei 293
11.1.4.5. A differenciált bánásmódot nyújtó rezsimek kialakításának lehetőségei 294
Források 296

11.2. Kriminálpedagógia és reintegráció
(Ruzsonyi Péter) 299

11.2.1. A kriminálpedagógia kialakulása és fogalma 299
11.2.1.1. A kriminálpedagógia kialakulásának hazai története 299
11.2.1.2. A kriminálpedagógia fogalma 303
11.2.2. A kriminálpedagógiai törekvések nemzetközi tendenciái. Változtatási elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében 305
11.2.2.1. A kriminálpedagógiai törekvések nemzetközi tendenciái 305
11.2.2.2. Pedagógiai alapú változtatási elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében 310
11.2.3. A személyiség kriminálpedagógiai alapú értelmezése 313
11.2.3.1. A személyiségformálás lehetőségei a fogvatartottak körében 313
11.2.3.2. Kompetenciák fejlesztése, a viselkedés kontrollja – kognitív szociális kompetencia 318
Források 322

11.3. A büntetés-végrehajtási intézetben alkalmazható diagnosztikus és terápiás pszichológiai módszerek (Kisrétiné Kiss Mónika) 325

11.3.1. A pszichológus és a pszichológia szerepe a büntetés-végrehajtásban 325
11.3.2. A büntetés-végrehajtási pszichológus diagnosztikai tevékenységének területei 327
11.3.3. Terápia a börtönben 331
11.3.3.1. A terápia fogalma, lehetőségei 331
11.3.3.2. Terápiás módszerek 333
11.3.3.3. Speciális fogvatartotti csoportok terápiája (kezelése) 335
11.3.4. A személyi állománnyal kapcsolatos diagnosztikus és terápiás tevékenység 339
11.3.4.1. A stressz hatása a börtönben dolgozók személyiségére, a kiégés prevenciós lehetőségei 339
11.3.4.2. Pszichológiai szűrés és alkalmasság vizsgálat 340
Források 341

11.4. A börtönbeli erőszak jellemzői és dinamikája. A konfliktuskezelés tárgyalásos módszereinek alkalmazása (Fliegauf Gergely) 343

11.4.1. A csoportdinamika módszereinek alkalmazási lehetőségei a börtönben 343
11.4.1.1. Általánosságban a szelf-reprezentációról 343
11.4.1.2. Mit jelent a konformizmus, és ennek függvényében mit jelent a deviancia? 347
11.4.2. Gengesedés a börtönökben 350
11.4.2.1. Mit jelentenek a tiltott tárgyak? 350
11.4.2.2. A szervezettség következményei 351
11.4.2.3. Csoportidentitás 351
11.4.3. A börtönbeli konfliktuskezelés jellemzői és alapjai 352
11.4.3.1. A börtönbeli személyközi viszonyok mindenképpen jogviszonyok? 352
11.4.3.2. Egy példa a kognitív értelemben biztonságos börtönre 355
Források 357

III. RÉSZ

ÁLDOZATPOLITIKA, ÁLDOZATSEGÍTÉS, SÉRTETTI JOGOK

Bevezetés

A büntetőjog fejlődése folyamán az állam átvállalta a bűnüldözés terhét, s ezzel párhuzamosan kisajátította az érintettek konfliktusát: így a per egykori ura, a bűncselekmény áldozata, aki korábban korlátlanul rendelkezett a vádemelés jogával, az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, s mint sértett, az eljárás mellékszereplőjévé vált. *Nils Cristie* megjegyzése, miszerint az igazságszolgáltatás csak arra jó, hogy fájdalmat okozzon, sokáig jellemezte a büntetőeljárást.

A múlt század kilencvenes éveiben egyre többen sürgették, hogy a sértett/áldozat nyerje vissza méltó helyét és szerepét a büntetőpernek nevezett drámában. Így az európai jogpolitika már nemcsak az elkövetők alapvető emberi jogainak betartását helyezi előtérbe, hanem kiterjeszti ezt az áldozatra is. Ha a közfunkciót gyakorló állam meg akarja érteni a bűnözés mélyebb összefüggéseit, akkor nem teheti meg, hogy csak a vádlottak megbüntetését hangsúlyozza, hanem lehetővé teszi, hogy más szempontok is érvényesüljenek, többek között a megelőzés és a helyreállítás. Áldozatpolitikájának alapjait tehát a resztoratív szemléletre építi.

Kötetünk harmadik részének első tanulmányában (7.1.) *Görgényi Ilona* ennek az áldozatpolitikának a nemzetközi gyökereit kutatja, majd kitér napjaink legfontosabb kérdéseinek bemutatására és az elkövetkezendő évek jogpolitikai kihívására. *Barabás A. Tünde* (7.2.) a hazai áldozattá válás statisztikai és empirikus vizsgálatait elemzi. Bár hazánkban az angolszász típusú *victim survey* még nem működik, az áldozatvizsgálatoknak mégis jelentős hagyományai vannak. E kutatások eredményei nyomatékossá teszik, hogy a látencia, félelem/biztonság/bizonytalanság-érzet kérdésével kiemelten kell foglalkoznunk mind a lakosság, mind pedig célzottan a már áldozattá váltak körében. A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan a statisztikákban jelzettnél hazánkban is jóval nagyobb mértékű az áldozattá válás.

Kiss Anna tanulmánya (8.1.) bemutatja a fentebb említett új szemlélet büntetőeljárásbeli érvényesülését. Kifejezésre juttatja, hogy a sértett törvényben biztosított jogai a közelmúltban erősödtek, és a büntetés mindenhatósága elvének hirdetése helyett a resztoratív szempontok is szerephez juthatnak, valamint a sértett elhatározásától is függően, az érdekérvényesítés teljesebb lehet a büntetőeljárásban. *Sömjéni László és Zséger Barbara* (8.2.) az állami áldozatsegítés rendszerét mutatja be. A helyes áldozatsegítő politika azt juttatja kifejezésre, hogy az állam a méltányosság és a társadalmi szolidaritás alapján segítséget kíván nyújtani azoknak, akiket a bűncselekményekkel szemben megvédeni nem tudott. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciója azt jelenti, hogy elfogadjuk a bűncselekmény következtében sértetté, áldozattá vált személyek jogos igényét arra, hogy megváltozott élethelyzetükben segítséget kapjanak. Az áldozat innentől kezdve már nemcsak egy speciális, az esetről közvetlen ismeretetekkel rendelkező tanú, hanem olyan személy, akinek pszichikai, fizikai, végső soron anyagi rehabilitációja, társadalmi integrálása az egész közösség érdekében áll. Napjaink büntetőpolitikájának éppen ezért már egyik kiemelt feladata a bűnözés okozta káros hatások csökkentése és a bűncselekményeket elszenvedő személyek társadalmi, erkölcsi és anyagi sérelmeinek enyhítése, amellyel az állam kifejezésre juttatja, hogy a társadalom, a közösség szolidáris az áldozatokkal. A civilek áldozatsegítésben betöltött szerepé-

vel *Fehér Lenke és Zséger Barbara* írása foglalkozik (8.3.). A különböző típusokat elemezve megállapítják, hogy az áldozati jogok érvényesülésének elősegítése, az áldozatokat megillető jogok széles körben ismertté tétele mind a civil szervezetek, mind az állami Áldozatsegítő Szolgálat számára kiemelt feladat, bár a civil és az állami segítségnyújtók között a személyre szabott támogatási formák tekintetében markáns különbségek is mutatkoznak. Az áldozatsegítéssel foglalkozó civil szervezetek jellemzően egy-egy speciális áldozati kör (bántalmazott nők, szexuális erőszak áldozatai, emberkereskedelem áldozatai, prostitúcióra kényszerített nők) támogatását vállalták fel, szemben az állami segítségnyújtással, amely ebből a szempontból általános, nem részesíti előnyben egyik áldozati csoportot sem. A civil szervezetek feljelentéshez nem kötik a segítségnyújtást, ezekben az esetekben is minden eszközükkel az áldozatok rendelkezésére állnak.

Virág György (8.4.) az áldozatsegítés módszertanát mutatja be, és felhívja az olvasó figyelmét a krízishelyzetben figyelembe veendő legfontosabb elvekre. Talán a legfontosabb kérdés, amit tisztázni kell, mindig az áldozat fizikai biztonsága. Amíg nem egyértelmű, hogy az áldozat biztonságban van, vagyis nem fenyegeti már fizikai veszély és nincs szüksége sürgős orvosi ellátásra sem, minden egyéb vizsgálódást félre kell tenni. A krízishelyzetben lévő áldozat különös körültekintést, „kezelést" igényel. Ahhoz, hogy biztonságba érezze magát, arra van szüksége, hogy ne csupán használják az eljárás szükséges és elengedhetetlen szereplőjeként, hanem figyelemmel legyenek érzéseire, igényeire, állapotára, és ennek megfelelően gondoskodjanak róla. A trauma központi kérdése a bizalom. Ez rendül meg, vész el, és ennek a helyreállítása, visszaszerzése a segítési folyamat egyik centrális feladata. Az áldozatsegítés során nem szabad szem elől téveszteni a prevenciós vonatkozásokat sem. A vizsgálatok és felmérések ugyanis egybehangzóan azt jelzik, hogy aki bűncselekmény áldozatává vált, a jövőben nagyobb eséllyel lesz újabb, azonos vagy más típusú bűncselekmény áldozata, mint aki még nem volt sértett.

Az áldozatok védelmében és támogatásában vállalt állami és civil kötelezettségvállalások és lehetőségek bemutatását követően a III. rész utolsó nagy egysége a bűncselekménnyel okozott kár megtérülési formáival, azaz a kárigények sértett és elkövető közötti érvényesíthetőségével foglalkozik. Ennek legáltalánosabb formáját, a sértett polgári jogi igényét, valamint az ennek keretéül szolgáló adhéziós eljárást *Herke Csongor* ismerteti (9.1). A sértett kártérítési és egyéb igényének megtérítéséhez a büntetőeljáráson belül több érdek is fűződik. A gyors reparáció és a perökonómiai szempontok mellett fontos érv, hogy az ítéletben megállapított bűnösség egyben a kereseti kérelem alapja is. A bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett kárának további megtérülési lehetőségeit elemzi *Róth Erika* írása (9.2.). A hazai büntetőeljárás fejlődésében és a bűncselekménnyel okozott kár megtérülési/megtérítési formái körében új állomást jelentett a bírói útról való elterelés lehetőségeit gazdagító megoldások bevezetése. Ennek megfelelően két olyan jogintézményt, a közvetítői eljárást és a vádemelés elhalasztását ismerheti meg az olvasó, amelyik lehetővé teszi a resztoratív szemléletnek a hagyományos büntetőeljárási kereteken belül történő megvalósítását. A vádemelés elhalasztása az ügyész számára lényegében szabad kezet biztosít, amikor megengedi, hogy az elkövető és a bűncselekmény sajátosságainak figyelembe vételével a legadekvátabb kötelezettségeket és magatartási szabályokat állapítsa meg, beleértve azokat

is, amelyek a sértett kárának mielőbbi megtérülését segíthetik elő. A büntetőjogi mediáció megvalósítását nemzetközi dokumentumok is sürgették, ennek részletes ismertetése kötetünk későbbi fejezetében (10.6.) történik.

Az esetek nagy részében valószínűleg a közvetítői eljárásban született megállapodás biztosítja a legkedvezőbb feltételeket a sértett kárának megtérüléséhez. Ezt követheti a vádemelés elhalasztása kapcsán előírt kötelezettségként teljesítendő kártérítés, illetve jóvátétel, míg a polgári jogi igény érvényesítése a kár megtérülésének hosszú és bizonytalan kimenetelű formája.

7. Az áldozatpolitika alapjai

7.1. Az áldozatpolitika története, elmélete és gyakorlata nemzetközi kitekintéssel
Görgényi Ilona

7.1.1. Az áldozatpolitika kezdetei és a 20. század közepéig tartó időszak jellemzői
7.1.2. Áldozatpolitikai irányok az 1960-as, 70-es években
7.1.3. Az 1980-as évek áldozatpolitikája
7.1.4. Áldozatpolitika az 1990-es években
7.1.5. Az áldozatpolitika jellemzői 2000 után
7.1.6. Az áldozatpolitika kihívásai az új évezredben
Források

7.2. Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok
Barabás A. Tünde

7.2.1. A sértetté válás mérése
7.2.1.1. Statisztika és valóság
7.2.1.2. A sötétben maradó esetek: látencia
7.2.1.3. Az áldozattá válás és a látencia mérésének lehetőségei
7.2.2. Áldozatkutatások Magyarországon az ezredfordulóig
7.2.2.1. Nemzeti kutatások
7.2.2.2. Részvétel nemzetközi kutatásokban
7.2.3. A 21. század első vizsgálatai – áldozatkutatások az Országos Kriminológiai Intézetben
7.2.3.1. Áldozatok és vélemények
7.2.3.2. InSec – Bizonytalanság-érzés Európa nagyvárosaiban
7.2.3.3. „Bűnmegelőzési körhinta” (CPC) – AGIS Projekt
7.2.4. Összegzés
Források

7.1. Az áldozatpolitika története, elmélete és gyakorlata nemzetközi kitekintéssel
Görgényi Ilona

7.1.1. Az áldozatpolitika kezdetei és a 20. század közepéig tartó időszak jellemzői

Az állam monopolizált büntetőhatalmának kialakulásával az áldozatok jogai és szerepe a büntető igazságszolgáltatásban hanyatlásnak indultak. A 18-19. századi tett-orientált büntetőjogi kodifikációk során egyaránt figyelmen kívül hagyták a bűncselekmények elkövetőinek és elszenvedőinek szempontjait. Elméleti síkon az áldozat érdekeinek előtérbe kerülését a tettes-orientált pozitivista iskola kialakulása, különösen az olasz pozitivisták tevékenysége erősítette fel. Az olasz pozitivizmus megteremtői és képviselői (*Cesare Lombroso, Enrico Ferri, Raffaele Garofalo*) közül *Ferri* a tett-orientált irányzattal szembeni fellépése során többek között a bűncselekménnyel az áldozatnak okozott kár reparációját sürgette.

Az áldozatok pozíciójának háttérbe szorítása miatt több börtönügyi konferencián is napirendre tűzték az áldozatok jogainak helyreállítását, és többek között javasolták, hogy vissza kellene térni a sértettnek nyújtott reparáció ősi gyakorlatához. Így például az 1895-ben, Párizsban megrendezett Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson azt vizsgálták, hogy a modern jog ellátja-e megfelelő eszközökkel a bűncselekmény áldozatát ahhoz, hogy képes legyen jóvátételt nyerni attól a személytől, aki őt sértette tette. A konklúzió az volt, hogy a jogszabályok e tekintetben elégtelenek, s néhány országban a jogi rendelkezések kedvezőtlenebbek az áldozatra, mint az elkövetőre nézve. Az 1900. évi brüsszeli Börtönügyi Kongresszuson *Garofalo* is hangsúlyozta, hogy a restitúció a büntető jogalkotás egyik legfontosabb problémaköre. Mindinkább utat tört az a nézet, hogy bár a büntetőjog közjog, s a büntetőeljárás célja elsősorban az állam büntetőigényének szem előtt tartása, a bűncselekmények legnagyobb része magánjogi érdekeket is sért. A közösség érdekei mellett nem szabad megfeledkezni a károsult egyéni érdekeiről sem.
Az áldozatpolitika elméleti alapjainak megteremtését szolgálta különösen *Hans von Hentig, Benjamin Mendelsohn, Henri Ellenberger* és *Marvin E. Wolfgang* munkássága.

1948-ban az Amerikai Egyesült Államokban jelent meg *Hentig* „A bűnöző és áldozata" című könyve. A külföldi szakirodalom e művet széles körben akként értékeli, amely a viktimológia mint tudomány kifejlődését elindította. Azonban a kezdetektől vita folyik arról, hogy kit kell a viktimológia alapítójának tekinteni. Ennek eldöntéséhez a releváns események kronológiai sorrendjét hozzák fel érvként, s hivatkoznak arra az 1947-es bukaresti pszichiátriai kongresszusra, ahol *Mendelsohn* „A bio-pszicho-szociológia új távlatai: az áldozattan" címmel tartott előadást. Munkásságuknak köszönhetően a viktimológia két, egymástól eltérő felfogása alakult ki. *Hentig* nyomán a bűncselekmények áldozataira vonatkozó tudományos ismeretrendszer a **kriminálviktimológia** *(criminal/penal victimology)* elnevezést kapta. *Mendelsohn* szélesebb, univerzálisabb felfogást képviselt és azt vallotta, hogy a

viktimológiának a társadalom valamennyi áldozatával foglalkoznia kell, így például a természeti csapások, balesetek áldozataival éppúgy, mint a bűncselekmények áldozataival. A szakirodalomban a valamennyi áldozattípusra vonatkozó tudományt **általános viktimológiának** *(general victimology)* nevezték el. Álláspontunk szerint *Hentig* és *Mendelsohn* együttesen dolgozták ki a viktimológia (áldozattan) alapjait.

Az áldozatoknak a bűncselekmény genezisében játszott szerepét elemezve már kezdetben jelentőséget tulajdonítottak a pszichológiai tényezőknek. *Ellenberger* (1954) pszichológiai módszerekkel kísérelte meg feltárni a tettes-áldozat viszonyt. *Hentig, Mendelsohn* és *Ellenberger* rámutattak arra, hogy az áldozat viselkedésével, kialakult szokásaival gyakran igen lényeges szerepet játszik bizonyos deliktumok, különösen a személy elleni erőszakos bűncselekmények etiológiájában. Az áldozat és az elkövető közötti kapcsolatnak, az áldozat kauzális szerepének vizsgálata, továbbá az áldozatok klasszifikálása, viselkedésük tipologizálása kezdetben kioktatást és az áldozati felelősség hangsúlyozását eredményezte. *Wolfgang* klasszikus munkájában (1958) arra mutatott rá, hogy az emberölések bizonyos eseteiben az áldozat direkt és kifejezett előidézője, illetve belevivője a bűncselekményeknek. A *Wolfgang*-féle modell többeket inspirált arra, hogy vizsgálódásaik során (például a nemi erőszak körében) e megközelítést kövessék. Az áldozati felelősség túlhangsúlyozását később sok kritika érte. Az áldozathibáztató következtetések ellen többen felléptek, köztük a feminizmus képviselői.

7.1.2. Áldozatpolitikai irányok az 1960-as, 70-es években

Az 1960-as években újból ráirányult a figyelem a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésének perspektíváira, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. *Elméleti szinten* kiemelendő *Stephen Schafer*, a magyar származású, később amerikai kriminológus idekapcsolódó munkássága. 1960-ban megjelent könyvének címe: „Jóvátétel a bűncselekmény áldozatainak". Az eredetileg tervezett könyvcím „Kompenzáció és jóvátétel a bűncselekmény áldozatainak" volt, ami már akkor tükrözte az állam általi kompenzáció és a bűnelkövető általi jóvátétel – mára már megvalósult – egymás melletti létezését. 1968-ban megjelent másik könyvében *(The Victim and His Criminal)*, amelynek címe pontosan ellentéte *Hentig* 20 évvel korábbi könyvcímének *(The Criminal and His Victim)*, továbbra is hangsúlyozta az állam általi kompenzáció és az elkövető általi jóvátétel kettősségét.

Az *áldozat-orientált gyakorlati fejlemények* között az 1960-as években megkezdődött a kompenzációs rendszerek létrehozása. Az első átfogó jogi szabályozás 1963-ban Új-Zélandon, majd 1964-ben Nagy-Britanniában született. Az amerikai kontinensen 1965-ben Kaliforniában szintén megtörtént az első lépés, amelynek egyik jellemzője, hogy az áldozatkompenzációs program társintézkedéseként meghozott ún. „jó szamaritánus rendelettel" bátorították és kárpótolták a bűncselekmény áldozatai érdekében beavatkozókat. Később az USA többi államában is hasonlóan rendelkeztek, 1967-ben pedig Kanadában és Ausztráliában is jogi megoldás született. Az állami kompenzáció jogi megoldásait hamarosan Európában

is bevezették. Az indokok között egyrészt az áldozat szükségleteivel kapcsolatos humanitárius szempontok szerepeltek, másrészt a jóléti állam és az állampolgárok közötti társadalmi szerződés elméletével színezett politikai törekvések, a harmadik legpraktikusabb indok pedig az igazságszolgáltatási rendszer hatékonyságával volt kapcsolatos. Az állam általi kompenzációs programok bevezetése az áldozatsegítés kezdetének tekinthető az 1960-as évektől kezdődően.

Az 1970-es években az áldozatpolitikai mozgalom is közrejátszott a *resztoratív (kárhelyreállító, helyreállító) igazságszolgáltatás* mint régi-új paradigma meghirdetésében. Ezen új terminológia kialakítása az 1970-es évekre tehető, s annak ellenére újkeletű fogalom, hogy számos formája ősidőktől fogva létezik (3.1. fejezet). *Tágabb értelemben* a helyreállító (resztoratív) igazságszolgáltatás a bűncselekmények áldozataira koncentrál, és helyzetük, jogaik helyreállítását szolgálja. A bűnelkövetőnek és a bűncselekmény elszenvedőjének a büntetőeljárásbeli helyzete közötti egyensúly megteremtéséről van szó. Felerősödött az igény az áldozatok érdekei, emberi jogai és az elkövetők alapvető jogai közötti egyensúly helyreállítása iránt. Európában – szemben az amerikai radikális áldozatpolitikával – az áldozatok érdekében folytatott harc az elkövetők jogainak tiszteletben tartása mellett folyik oly módon, hogy a bűnelkövetők se válhassanak a bosszú áldozatává. A cél megtalálni azt az egyensúlyi helyzetet, amelyben az egyik fél emberi jogait nem a másik fél rovására támogatjuk. Másrészt tükrözi a fenti terminológia azt is, hogy az elkövető és a sértett, az elkövető és a közösség, valamint a közösség és a sértett viszonyában sor kerülhet a kiengesztelési-kiengesztelődési folyamatra, a megbékélésre, a jóvátételre, azaz a helyreállításra. *Szűkebb értelemben* az egyes formákra, különösen a büntetőjogi megoldásokra figyelemmel kiemelendőnek tartjuk, hogy a Büntető Törvénykönyv rendelkezéseiben az okozott kár elkövető általi megtérítése, illetve jóvátétele szerepel. Fenntartjuk korábbi álláspontunkat, miszerint a **kárjóvátétel, jóvátétel** terminológia a bűnelkövető büntető igazságszolgáltatási szférában vagy azon kívüli reparációs tevékenységeit jelöli, ideértve a bűncselekménnyel okozott kár pénzbeli megtérítését, a *kártérítést* is. Ilyen értelemben beszélhetünk a büntetőjog kárjóvátételi jellegéről (ld. 9. rész). A **kártalanítás, kárenyhítés** szóhasználat pedig azt fejezi ki, hogy bűncselekmény elkövetése esetén az állam, a társadalom az együttérzése, szolidaritása jeleként kompenzálni igyekszik az okozott kárt (ld. 8. rész) (Görgényi 2001).

A *Nemzetközi Büntetőjogi Társaság* (AIDP) 1974. évi, XI. Kongresszusa nemcsak abból a szempontból tekintendő kiemelkedőnek, hogy a szervezet alapításának félévszázados jubileumát Budapesten ünnepelték, hanem azért is, mert e jubiláló nemzetközi rendezvény napirendjén a harmadik témakör *„A bűncselekmények áldozatainak kompenzációja”* volt. A téma megvitatása és a kapcsolódó határozat három kérdéskör mentén csoportosult:

- az áldozat kártalanítása közalapokból;
- a sértett kompenzációja a büntetőeljárásban;
- a sértett kompenzációjának előmozdítása egyéb intézkedésekkel.

Az addigi gyakorlati megoldások megteremtették a tudományos munka létjogosultságát, a kongresszus határozata pedig a későbbi nemzetközi dokumentumok előzményeként is felfogható.

Az 1970-es években kezdődött a *Nemzetközi Viktimológiai Szimpozionok (International Symposium on Victimology)* szervezése. Először 1973-ban rendezték meg a háromévenkénti tudományos világtalálkozót. Az 1979. évi Nemzetközi Viktimológiai Szimpozion során Münsterben alakult meg a bűncselekmények áldozatainak érdekeiért harcoló *Viktimológiai Világszövetség (World Society of Victimology)*, amelynek fontos szerepe van a viktimológia globális szintű fejlődésében.

7.1.3. Az 1980-as évek áldozatpolitikája

Kezdetben az áldozatpolitikai mozgalom izolált volt. Európa legrégibb áldozattámogatási rendszere *Nagy-Britanniában* jött létre. A háttérindok egyrészt az volt, hogy a bűncselekmények áldozatai nagyon keveset tudtak a korábban bevezetett állam általi és elkövető általi kompenzációs lehetőségekről, s ez vezetett az áldozattámogatás szükségességének felismeréséhez. Másrészt a bűnelkövetők ügyében eljáró szakemberek is ráirányították a figyelmet arra, hogy milyen traumát jelenthet a viktimizáció még akkor is, ha nem erőszakos bűncselekményekről van szó. Rámutattak, hogy igen kevés információhoz jutnak az áldozatok, és szervezkedni kezdtek. Az áldozatokat támogató országos non-profit szervezet neve 1989-ben – közel egy évtizedes működést követően –*Victim Support* lett. Az angol áldozattámogatás országos hálózata közösségre alapozottan működik. A *hollandokat* is erős közösségi szemlélet jellemzi, s az áldozatsegítés terén is történtek önkéntes alapon szerveződő kezdeményezések az állami szintű áldozatpolitikai intézkedések mellett. Hivatalosan 1984-től számítják az áldozatsegítés országos szervezetének megalakítását. A *németországi* áldozatsegítő szervezetek kapcsán leggyakrabban a Fehér Gyűrűről *(Weisser Ring)* hallunk, amely a legrégebbi, de nem az egyetlen olyan szervezet az országban, amely támogatja a bűncselekmények áldozatait. Említést érdemel, hogy *Weisser Ring* szervezet nemcsak Németországban, hanem Svájcban, Ausztriában, Luxemburgban és Magyarországon is létrejött (8.3. fejezet).

Az Európa egyes országaiban kialakult áldozatsegítő szervezetek egyesítése céljából 1989-ben alakult meg az *Európai Áldozatvédő Fórum (European Forum for Victim Services)*, (regisztrációjára 1990-ben Svájcban került sor), amelynek az új megnevezése 2007-től *Victim Support Europe*.

Az áldozatsegítő megoldások terén kiugró fejlődés következett be az 1980-as évek nemzetközi kezdeményezéseinek és dokumentumainak hatására. Az **Európa Tanács** égisze alatt a Miniszteri Bizottság elfogadta az *1983. évi európai egyezményt az erőszakos bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról*, amely 1988-ban lépett hatályba. A konvenció megerősítette, hogy az állam nem lehet közömbös a bűnözés áldozatainak problémái iránt. Támoga-

tásuk és segítésük azért fontos, mert sok esetben a büntető igazságszolgáltatás önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a bűncselekménnyel okozott kárt és kellemetlenséget, testi sértést és lelki megrázkódtatást jóvátegye. Ezért a cél a viktimizációt követően minél hamarabb rehabilitálni az áldozatot és pénzbeli segítséget nyújtani.

Az 1980-as években az Európa Tanács áldozatpolitikájának egyik irányát az 1983. évi egyezmény, további irányait pedig az egyes ajánlások jelentették. A bűncselekmények elszenvedőinek felkarolása, jogaik hangsúlyozása tükröződik *az áldozat/sértett büntetőjogi és büntető eljárásjogi helyzetéről szóló R(85)11 sz.,* valamint az *áldozatok megsegítéséről és a viktimizáció megelőzéséről szóló R(87)21 sz.* ajánlásokban.

Az **Egyesült Nemzetek Szervezete** ugyancsak sokat tett a bűncselekmények áldozatai érdekében. Az áldozatpolitika alakulása terén nemzetközi mérföldkőnek tekinthető az 1985-ben, Milánóban megtartott VII. Bűnmegelőzési Kongresszuson született deklaráció, amelyet a Közgyűlés ugyanebben az évben el is fogadott. A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozataival kapcsolatos igazságszolgáltatás alapelveiről szóló *1985. évi ENSZ-deklaráció – Schneider* nyomán – az „Áldozatok Magna Kartá”-jává vált. A deklarációban megfogalmazott áldozati jogok és azok érvényesülésének vizsgálata vissza-visszatérően napirenden van.

Ugyancsak 1985-ban jelent meg *Separovic* viktimológiáról szóló könyve. Ebben – a korábbi két viktimológiai irányzat, a kriminálviktimológia és az általános viktimológia közé illeszthetően – az ún. **modern/új viktimológiát** *(new victimology)* hirdette meg, amely a hatalommal visszaélés és az emberi jogok megsértésének áldozatait vonja vizsgálódási körébe. *Separovic* felfogásában a kriminalitás azon emberi jogok megsértését jelenti – tekintet nélkül arra, hogy ezt büntetendő cselekménynek nyilvánítják-e vagy sem –, amelyeket a nemzetközi közösség az emberi jogok általános és egyetemes érvényű koncepciójaként fogadott el. *Separovic* viktimológiai fogalomalkotása és az 1985. évi ENSZ deklaráció szemlélete hasonló áldozatpolitikai felfogást tükröz.

Az 1970-es, 80-as évek fordulóján több nyugati országban *kormánybizottságokat, kormányközi csoportokat* hoztak létre az új kriminálpolitika, a bűnelkövetőre koncentráló *bűnmegelőzés* áldozat-orientáltságúvá tétele érdekében. Egyértelművé vált, hogy egyrészt a bűnmegelőzésnek nemcsak az elkövetővé, hanem az áldozattá válás elkerülését is szem előtt kell tartania, másrészt az áldozat-orientált bűnmegelőzés kapcsolódik az elkövető-orientált bűnmegelőzéshez is. Hiszen az elkövetők és az áldozatok között – a lakosság és a bűnözés bizonyos részét tekintve – nem szigorú dichotómiáról van szó, mert a két személyi kör nem mindig zárja ki egymást, hanem jelenthetnek részben egymást átfedő, homogén közeget is (1.1. és 2.1. fejezet).

7.1.4. Áldozatpolitika az 1990-es években

Az 1990-es évek elejére holland bűnügyi szakemberek a **bűnmegelőzés** olyan tipológiáját dolgozták ki, amelynek középpontjába az elkövető-, a szituáció- és az áldozat-irányú megközelítés került, mindhárom esetben megkülönböztetve az elsődleges, másodlagos és harmadlagos prevenciót (2.1. fejezet). Az *elsődleges áldozat-orientált bűnmegelőzés* körébe az általános felvilágosítás bővítése, az elkerülési technikák ismertetése, és a tanácsadás, a lakosság potenciális áldozatait általánosan megcélzó információs kampányok tartoznak. A *másodlagos áldozat-orientált bűnmegelőzés* intézkedései a magas viktimizációs kockázattal fenyegetett csoportokat és egyéneket (pl. taxisofőrök, pénzszállítók, lakásmaffia-tevékenység kárvallottjai), illetve helyeket (pl. pénzintézetek, üzletközpontok, hétvégi házak) célozzák meg. A potenciális áldozatok egyes köreinek a csökkentése, a különösen veszélyeztetettek érdekében kifejtett megelőző intézkedések megtétele a cél. Leginkább ez a bűnmegelőzési szint az, amelybe például a biztosító társaságok is bekapcsolódhatnak. A *harmadlagos áldozat-orientált bűnmegelőzés* a konkrét áldozatokat veszi célba a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül és kívül a további viktimizáció megakadályozása végett. Az áldozati visszaesés megelőzését egyébként sok áldozatsegítő szervezet és program fő célkitűzésének tartja. Alapvető cél az áldozattá válás káros hatásainak csökkentése, de ide sorolhatók a gyakorlati, pszichológiai segítséget nyújtó és jogi tanácsadást biztosító áldozatsegítő szervezetek, kríziscentrumok, menedékházak működése, továbbá az okozott kár csökkentését vagy esetleg megtérülését szolgáló reparációs lehetőségek (kompenzáció, jóvátétel) biztosítása is (8.2. és 9.2. fejezet).

Az **Európa Tanács** az ítélkezés következetességéről szóló *R(92)17 sz. ajánlásában* felhívta a tagállamokat, hogy „az ítélkezési kritériumoknak összhangban kell lenniük a modern és humánus büntetőpolitikával, így különösen csökkentve a börtönbüntetés, szélesítve a közösségi szankciók és intézkedések alkalmazását, támogatva a dekriminalizációs politikát, s a mediáció mint elterelés és az áldozatok kompenzációjának biztosítását szolgáló módozatok alkalmazását". A *közösségi szankciók* elrendelésének is egyik célkitűzése, hogy az elkövető tegye jóvá a közösségnek/áldozatnak okozott kárt. Az Európa Tanács a *közösségi szankciók és intézkedések európai szabályzatát* alkotta meg az *R(92)16 sz. ajánlás*sal, majd a végrehajtás elősegítése érdekében elfogadott egy újabb ajánlást is. A dokumentum az áldozat-elkövető mediáció, a kompenzáció/reparáció megítélése kapcsán hangsúlyozza, hogy azok közösségi szankcióként figyelembe vehetőek az elkövető szabadságát korlátozó feltételek előírása és azok betartásának ellenőrzése esetén.

Az **Európai Áldozatvédő Fórum** az 1990-es években több, az áldozatok jogait deklaráló Nyilatkozatot alkotott meg *[Az áldozatok jogai a büntető igazságszolgáltatásban (1996), A bűncselekmények áldozatainak szociális jogai (1998), Az áldozatok jogai a megfelelő szintű szolgáltatáshoz (1999)]*. Később további nyi-

latkozatot fogadtak el, amelynek címe *„Az áldozat helyzetéről a mediációs eljárásban” (2004)*.

Az 1996. évi Nyilatkozat szerint az áldozatok *büntető igazságszolgáltatásbeli jogai* közé tartozik

- a tisztelethez és elismeréshez való jog az igazságszolgáltatás valamennyi szintjén;
- az információhoz és tájékoztatáshoz való jog a büntetőügy állását illetően;
- a bűnelkövetővel kapcsolatos döntés meghozataláért felelős személy informálásához való jog;
- jogi tanácshoz való jog az anyagi helyzetre tekintet nélkül;
- magánélethez és testi biztonsághoz való jog;
- elkövető általi jóvátételhez és állam általi kártalanításhoz való jog.

Az 1998. évi Nyilatkozat szerint a bűncselekmények áldozatainak *szociális jogai* között szerepel, hogy

- a bűncselekmény kihatását a társadalommal elismertessék;
- tájékoztassák őket jogaikról és az igénybe vehető szolgálatokról;
- hozzájussanak az egészségügyi szolgáltatásokhoz;
- kapjanak pénzügyi támogatást a bűncselekmény elkövetésével okozott jövedelem-kiesés miatt;
- hozzájussanak megfelelő lakásbiztonsági eszközökhöz;
- támogatásban és védelemben részesüljenek a munkahelyen;
- támogatást és védelmet kapjanak az oktatási intézményekben;
- kompenzációban részesüljenek;
- hozzájussanak az ingyenes áldozatsegítési formákhoz;
- magánéletük védelmet élvezzen.

A bűncselekmények áldozatainak szociális jogairól szóló, 1998-ban közzétett dokumentumot a Fórum az 1997-ben Budapesten megrendezett éves konferenciáján dolgozta ki. E Nyilatkozatok jelentős előrelépéseket jelentettek az áldozati jogok katalógusának kialakítása terén.

Az áldozati jogokat tartalmazó, a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozataival kapcsolatos igazságszolgáltatás alapelveiről szóló *ENSZ-deklaráció* végrehajtása és szélesebb körű, fokozottabb érvényesülése érdekében 1995-től négy szakértői találkozóra került sor, amelynek eredményeképpen 1999-ben elfogadták az *„Útmutató a jogalkotók számára”* című dokumentumot. Szintén 1999-ben fogadta el az ENSZ a fenti deklaráció hatékonyabb alkalmazása érdekében az *„Áldozatvédelmi Kézikönyv”*-et (UN ODCCP 1999a).

Ugyancsak 1999-ben került sor az Európa Tanács büntetőügyekben történő mediációról szóló R(99)19 sz. ajánlásának az elfogadására. Ezzel párhuzamosan folyt a büntetőügyekben történő helyreállító igazságszolgáltatás alapelveiről szóló

ENSZ-deklaráció előkészítése, amelyet az ENSZ X. Bűnmegelőzési Kongresszusán vitattak meg (3.1. fejezet). Mindkét nemzetközi dokumentum öt-öt szerkezeti egységből áll és az ET ajánlás 34 követendő elvet, az ENSZ deklaráció pedig 23 alapelvet tartalmaz.

7.1.5. Az áldozatpolitika jellemzői 2000 után

Az **ENSZ** 2000. évi, a bűnmegelőzés és a bűnelkövetők kezelése témakörében megtartott X. Kongresszusán megvitatott deklaráció-tervezetet a büntetőügyekben történő resztoratív igazságszolgáltatás alapelveiről az ECOSOC 2002. július 24-én elfogadta, s *2002/12. számú határozatával* – amelynek mellékletét képezi a deklaráció szövege – felszólította a tagállamokat az alkalmazásra.

A X. ENSZ Kongresszust megelőzően az arra való felkészülés jegyében a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság, a Nemzetközi Kriminológiai Társaság, a Társadalomvédelem és Humánus Büntetőpolitika Nemzetközi Társasága és a Nemzetközi Börtönügyi Alapítvány közös állásfoglalást alakított ki a resztoratív igazságszolgáltatást illetően, amelynek céljaként fogalmazták meg az áldozatok és az elkövetők közösség bevonásával történő rehabilitációját. A resztoratív igazságszolgáltatást napjainkban egyre inkább olyan megoldásnak tekintik, amely konstruktív kimenetet biztosít mind az áldozatok, mind az elkövetők számára.

Az ENSZ XI. Kongresszusán, 2005-ben megvitatott *Bangkoki deklaráció* tervezete is nyomatékosítja, hogy az áldozatok érdekeinek és az elkövetők rehabilitációjának biztosítása érdekében különösen fontos a resztoratív politikák, eljárások és programok további fejlesztése. Ekkor változott meg az ENSZ kongresszus-sorozat elnevezése, amely nemcsak formai, hanem tartalmi szemléletváltozást is jelent. Korábban a bűnmegelőzés és a bűnelkövetők kezelése témakörben tartották a kongresszusokat, míg a XI. Kongresszus *a bűnmegelőzésről és a büntető igazságszolgáltatásról* szólt, amely megnevezés álláspontunk szerint jelzi azt a napjainkra megerősödött kriminálpolitikai igényt, hogy a figyelmet a bűnelkövetőkön kívül többek között a bűncselekmény áldozatai és a közösség felé is szükséges kiterjeszteni (1.3. fejezet).

Az **Európai Unió** jogforrásai jelentős előrelépést eredményeztek az egyes tagországok áldozatpolitikájában és jogalkotásában. A *Tanács 2001. március 15-én elfogadta az áldozatok büntetőeljárásbeli helyzetéről szóló 2001/220/IB keret-határozatot*. Ennek preambuluma értelmében ki kellett dolgozni a bűncselekmények áldozatainak védelmét szolgáló minimális normákat, különös tekintettel az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférhetőségükre és arra a jogukra, hogy a káruk, ideértve a jogérvényesítéssel járó költségeket is, kompenzálást nyerjen.

Az **áldozati jogok katalógusa** az utóbbi évek fejleményeinek hatására állítható össze. Az egyes nemzetközi dokumentumok erősen eltérő megközelítéseket mutatnak. Beszélhetünk a bűncselekmény áldozatának a *büntetőeljárási kódexben rögzített jogairól*, illetve az ennél szélesebb kört felölelő *büntető igazságszolgáltatásbeli jogairól*, továbbá a büntetőeljáráson kívüli *szociális, egyéb jogai-*

ról. A szociális jogok fontosságát mutatja az is, hogy sok esetben a bűncselekmény-szituációt követően a büntető igazságszolgáltatás önmagában véve nem elégséges ahhoz, hogy a bűncselekménnyel okozott sérelmet, kellemetlenséget kompenzálja.

A bűncselekmények áldozatai érdekében a jogi és közigazgatási előírásokon keresztül érvényesülő állami intézkedésekre és nem állami szintű reagálásokra több irányból kerülhet sor a büntetőeljárás alatt: egyrészt a büntető igazságszolgáltatási rendszerben, másrészt az áldozatsegítő szervek hálózata keretében, harmadrészt pedig a szakintézmények bevonásával. A két utóbbi támogatás a büntetőeljárás előtti, alatti és az azt követő időszakban is lehetséges.

Az áldozatok büntetőeljárásbeli helyzetéről szóló 2001/220/IB kerethatározatban kimunkált jogok az áldozatot megilletik a büntetőeljárásban. Ezek egy részét azonban a büntetőeljáráson kívül is biztosítani kell. Gondoskodni kell továbbá a tagállamoknak arról, hogy a hatáskörrel rendelkező hatóságai megtegyék a szükséges intézkedéseket, ha az áldozat lakóhelye más államban van, mint ahol a bűncselekményt elkövették. A kerethatározatban előírtak az áldozatok oldaláról jogként, míg a tagállamok irányába kötelezettségként fogalmazódnak meg.

Tisztelethez és elismeréshez való jog:

- el kell ismerni az áldozatok jogait, törvényes érdekeit a büntetőeljárás alatt és az egyéb eljárások során;
- biztosítani kell azt, hogy az áldozatok az eljárások során az egyéni méltóságukat tiszteletben tartó bánásmódban részesüljenek;
- az áldozatokat kíméletesen, méltóságuk tiszteletben tartásával, olyan módon hallgassák ki, amelynek során megfelelően figyelembe veszik személyes helyzetüket;
- gondoskodni kell a különösen veszélyeztetett áldozatokat megillető speciális bánásmódról.

Meghallgatáshoz és bizonyítékok szolgáltatásához való jog:

- biztosítani kell annak lehetőségét az áldozat számára, hogy meghallgassák, információit közölhesse és bizonyítékait előterjeszthesse az eljárások során;
- meg kell tenni a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a hatóságok az áldozatnak csak a büntetőeljárás lefolytatásához szükséges mértékben tegyenek fel kérdéseket.

Információhoz való jog:

- biztosítani kell, hogy az áldozat hozzájusson az érdekei védelmében és az általa ismert nyelve(ke)n valamennyi lényeges információhoz;
- tájékoztatni kell az áldozatot a feljelentése alapján tett intézkedésekről, az eljárás menetéről, az ügydöntő határozatokról és szabadságelvonással járó szankciók esetén a terhelt szabadlábra helyezéséről.

Kommunikációs garanciákhoz való jog:

- amennyire lehetséges, csökkenteni kell az eljárásban fellépő áldozatok kommunikációs nehézségeit;
- olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek hasonlóak a terheltekre vonatkozó intézkedésekhez.

Speciális támogatáshoz való jog:

- biztosítani kell, hogy az áldozat meghatározott esetekben tanácshoz és jogi segítséghez jusson;
- az áldozatnak az anyagi helyzetére tekintettel kell a jogi segítséget biztosítani.

A büntetőeljárással kapcsolatos kiadások megtérítéséhez való jog:

- biztosítani kell annak lehetőségét, hogy az áldozatok a büntetőeljárásban történő jogszerű részvételükkel felmerült költségeiket visszaigényelhessék.

Védettséghez, védelmezéshez való jog:

- biztosítani kell az áldozatok és családtagjaik személyes védelmét;
- ugyancsak biztosítani kell, hogy az áldozat és az elkövető a bíróság épületében ne találkozzon, hacsak a büntetőeljárás ezt nem teszi szükségessé;
- lehetővé kell tenni a veszélyeztetett áldozatok számára, hogy speciális módon tehessenek vallomást;
- meg kell akadályozni a szekunder viktimizálódást és el kell kerülni az áldozatokra nehezedő szükségtelen nyomást.

Kompenzációhoz való jog a büntetőeljárás során:

- biztosítani kell, hogy a bűncselekmények áldozatainak joguk legyen ésszerű döntéshez jutniuk az elkövető általi kompenzációt illetően;
- ösztönző rendelkezéseket kell hozni annak érdekében, hogy az elkövető az áldozatnak megfelelő kompenzációt nyújtson;
- haladéktalanul vissza kell szolgáltatni a büntetőeljárás során lefoglalt, az áldozat tulajdonát képező és visszaszolgáltatható vagyontárgyakat, amennyiben azt a büntetőeljárás céljával összefüggő nyomós érdek nem akadályozza.

Mediációhoz való jog a büntetőeljárás során:

- törekedni kell a büntetőügyekben a mediáció elősegítésére az erre alkalmas bűncselekmények esetében;
- figyelembe kell venni a mediáció során elért megállapodást a büntetőügyekben.

A jogharmonizáció biztosítása érdekében a *2006. évi LI. törvény* egyrészt beépítette a büntetőeljárásról szóló törvénybe a közvetítői eljárással kapcsolatos

rendelkezéseket, másrészt beiktatta a Büntető Törvénykönyvbe a tevékeny megbánásra vonatkozó új szabályokat, amelyek a közvetítői eljárás eredményessége esetén alkalmazandók. A mediációs eljárás lefolytatására nézve pedig külön törvény *(2006. évi CXXIII. tv. a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről)* előírásai az irányadók. A büntetőügyekben történő mediáció tényleges alkalmazásának kezdő időpontja hazánkban 2007. január 1-je volt (10.6. fejezet).

Állam általi kompenzációhoz való jog. Az Európai Unióban az áldozatpolitikai kezdeményezések és lépések hátteréként kiemelendő az *EU Szerződés 29. cikke*, amely garantálja az európai állampolgárok biztonságát. Ennek megvalósítása érdekében áldozatsegítési formák és az állampolgárságtól független kritériumok alapján biztosított *kompenzációs rendszer* kialakítására került sor. Az állampolgárságtól és a tartózkodás időtartamától független állam általi kompenzáció az Európai Bíróság döntésének köszönhetően már korábban megerősítést kapott [Case 186/87 (1989), Cowan v. Le Tresor Public]. Az Európai Bíróság ekkor úgy döntött, hogy egy angol turistának, aki Párizsban nem állandó lakosként tartózkodott, joga van ahhoz, hogy Franciaországban állami kártalanításban részesüljön, az Európai Gazdasági Közösségről szóló szerződés 7.§-ában megfogalmazott diszkrimináció tilalmára figyelemmel. Annak a személynek, aki szabadon utazhat az Európai Unió másik tagállamába, a közösségi jog garantálja, hogy a sérülés miatti kompenzáció nem vonható kétségbe azon az alapon, hogy nem állampolgára vagy állandó lakosa annak az államnak, ahol a sérülést elszenvedte. Ezt az EU állampolgári, illetve áldozati jogot erősítette meg a *bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról szóló 2004/80/EK irányelv,* amelynek értelmében valamennyi EU tagországnak gondoskodnia kell a szándékosan elkövetett erőszakos bűncselekmények áldozatainak nyújtandó állami kárenyhítésről és az ezt biztosító szervezetrendszer megteremtéséről. Az irányelv a tagállamokban 2005. június 30. után elkövetett, *szándékos és erőszakos bűncselekmények* áldozatainak nyújtandó kárenyhítés alapvető szabályait határozza meg és az ahhoz történő hozzájutást abban az esetben, ha a bűnelkövetés más tagországban történt, mint amely tagországban a kompenzációt igénylő áldozat jogszerűen tartózkodik. Lehetővé teszi a kompenzációs igény előterjesztését abban a tagállamban, amelyben a kérelmező szokásosan tartózkodik, de a kompenzációt azon tagállam kompetens hatóságának kell fizetnie, amelynek területén a bűncselekményt elkövették. A tagállamoknak ezért hatékonyan együtt kell működniük egymással, és valamennyi tagországban gondoskodni kellett az erőszakos bűncselekmények áldozatait megfelelően kompenzáló rendszer megteremtéséről. Országonként létre kellett hozni a *támogató hatóság*ot, amely segítséget nyújt a kárenyhítési kérelem esetén, továbbá a *döntő hatóság*ot, amely az érdemi döntést meghozza. Az Európai Unióban az áldozatpolitika egyik fontos eleme az állami kompenzáció. Az áldozatoknak nyújtandó anyagi segítség mellett kezdeményezések történtek a pszichológiai és a szociális segítségnyújtás érdekében is.

Az áldozatpolitika nemzetközi eredményeinek megfelelően került sor hazánkban a *bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.)* megalkotására. A 2006. január 1-jei hatályba lépést követően mind az áldozatsegítő szolgáltatásokat, mind az állami kárenyhítést az *Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálata* biztosítja (8.2. fejezet).

Az áldozati jogok nemzetközi szintű körvonalazódására és a kimunkált áldozat-orientált elvárásokra, továbbá az áldozatsegítés terén az egyes országok jogi szabályozásában és gyakorlatában bekövetkezett változásokra figyelemmel az Európa Tanács égisze alatt a Miniszterek Bizottsága – a R(87)21 sz. ajánlás helyettesítésére – kidolgozta és 2006. június 14-én elfogadta *a bűncselekmények áldozatainak nyújtandó segítségről szóló R(2006)8 sz. ajánlást.* A 17 pontból álló legújabb dokumentum tárgykörei: definíciók, elvek, segítségnyújtás, a közszolgálat szerepe, az áldozatsegítő szolgálatok, az információ, a más jogorvoslatokhoz való tényleges hozzájutás, az állami kompenzáció, az áldozatvédelem, a titkosság, az alkalmazottak kiválasztása és képzése, a mediáció, a koordináció és kooperáció, a bűnözés okozta kihatások köztudomásúvá tételének növelése, a kutatói munka.

7.1.6. Az áldozatpolitika kihívásai az új évezredben

1. Számos nemzetközi dokumentum tartalmaz felhívást a **másodlagos (szekunder) viktimizáció** elkerülése érd ekében. Az Európa Tanács bűncselekmények áldozatainak nyújtandó segítségről szóló R(2006)8 sz. ajánlásában a definíció is szerepel. Ez olyan viktimizációt jelent, amely nem a bűncselekmény közvetlen eredménye, hanem azt az áldozatoknak az intézmények és az egyének nem megfelelő viszonyulása okozza. A *Nemzetközi Áldozatvédelmi Kézikönyv* is e tágabb megközelítést – nevezetesen a büntető igazságszolgáltatási rendszertől és a társadalomtól elszenvedett másodlagos viktimizációt – tartalmazza. Lényege, hogy *a bűncselekmény elszenvedését követően nem a kívánatos módon viszonyulnak az áldozathoz*, vagy a pozitív megnyilvánulásra rossz időpontban kerül sor. Az Európai Unió is felismerte, hogy sok áldozat kétszer sérül: először mint a bűncselekmény, másodszor mint az igazságszolgáltatási rendszer áldozata. A cél mindenképpen az lenne, hogy ne viktimizálják újból az áldozatot. A szekunder károsodás még súlyosabb lehet, mint a primer. A fentiekben hivatkozott EU kerethatározat több vonatkozásban hangsúlyozza a másodlagos viktimizáció elleni fellépés szükségességét. A preambulum felhívja az EU tagállamok figyelmét arra, hogy az áldozatok szükségleteit átfogó és összehangolt módon kell megközelíteni és kezelni, elkerülve az olyan részleges és inkoherens megoldásokat, amelyek másodlagos viktimizációhoz vezethetnek. A 15. cikk (1) bekezdése értelmében is nagyon fontos a másodlagos viktimizáció megelőzése.

2. A R(2006)8 sz. ajánlás különösen előremutató és újszerű abban a tekintetben, hogy tartalmazza az **ismétlődő viktimizáció** meghatározását is. Ismétlődő viktimizációról akkor van szó, amikor ugyanazon személy sérelmére, meghatározott

idő alatt egynél több bűncselekményt követnek el. Európai kutatások arra mutattak rá, hogy akinek a sérelmére egyszer bűncselekményt követtek el, felerősödik annak a veszélye, hogy sérelmére, illetve háztartásában hasonló bűncselekményt újból elkövetnek. Az idevágó bűncselekményi körnél az elsők között szerepel a betöréses lopás és annak mindkét formája, azaz a lakásbetörés és a kereskedelmi egységek sérelmére elkövetett is, továbbá a gépjárművel kapcsolatos deliktumok, a fegyveres rablás, a családon belüli erőszak, a faji alapon történő támadás, az erőszakoskodás, a testi sértés és a rongálás.

A szakirodalomban többen rámutattak a többszörös áldozattá válás jellemzőire, amelynek lényege, hogy *a viktimizáció újabb áldozattá válásra hajlamosít*. Vagyis másképpen fogalmazva, a viktimizáció predeterminál tényező a további viktimizáció szempontjából, s az előző áldozattá válás előrevetíti a későbbi bűncselekmény veszélyét. Az ismételt viktimizáció jellemzője, hogy az első bűncselekményt rendszerint gyorsan követi a második. Az ismétlődésre tehát rövid időn belül számítani lehet.

A bűnmegelőzés keretében az ismétlődő viktimizációra koncentrálásnak több előnye is van, hiszen szinte automatikusan ráirányul a figyelem a bűnügyileg fertőzött helyekre és azokra a személyekre, akiket a jövőbeni viktimizáció fokozottabban fenyeget. Ezért különösen fontosak az áldozatnak nyújtandó segítség formái. A további viktimizáció elkerülését szolgáló megoldások is az áldozatsegítés lényeges részét képezik.

3. Az áldozatpolitika terén kiemelést igényel továbbá az ún. **sebezhető áldozatok** köre. A R(2006)8 sz. ajánlás szerint a személyiségi jellemzők vagy a bűncselekmény körülményei alapján beszélhetünk különösen sebezhető áldozatokról, akik helyzetükre figyelemmel speciális intézkedéseket igényelnek. *Személyiségi jellemzők* alapján például a 18 éven aluli, a mentálisan fogyatékos, a mozgássérült személyeket tekintik sebezhető, illetve különösen sebezhető áldozatoknak. A *különösen veszélyeztetett áldozattá tevő bűncselekmények* közé tartozik a *családon belüli erőszak.* Az emberölés következtében elhalt személy családtagjait szintén sebezhető áldozatoknak tekintik. Ez a szemlélet összhangban van azzal, hogy a bűncselekmények elszenvedői körében az Európa Tanács – egyetértve az EU és az ENSZ idevágó álláspontjával – szorgalmazza a közvetett áldozatok elismerését. Különösen sebezhető áldozattá válhat az adott személy a *szexuális erőszak*, valamint a *szervezett bűnözési formák*, az *emberkereskedelem* elszenvedése miatt is. Az áldozatok büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB kerethatározat valamennyi különösen veszélyeztetett áldozatot jogosulttá teszi a helyzetüknek megfelelő speciális bánásmódra, a mindenkori jogrend alapelveivel összeegyeztethető eszközök alkalmazásával történő tanúvédelemre, továbbá arra, hogy vele az eljárásban olyan személy foglalkozzon, aki speciális képzésben részesült. Az utóbbi kerethatározattal kapcsolatos *Pupino-ügy*ben (C-1054/03 Maria Pupino elleni büntetőeljárásban) az Európai Bíróság a 2005. június 16-án meghozott ítéletében e rendelkezéseket akként értelmezte, hogy biztosítani kell a nemzeti bíróság számá-

ra azt a lehetőséget, hogy a gyermekkorú sértettek részére engedélyezze tanúvallomásuk számukra megfelelő védelmet biztosító (például nyilvános tárgyaláson kívüli vagy azt megelőző) megtételét.

Az emberkereskedelem áldozatai általában nők és gyermekek. A bűncselekmény szorosan kapcsolódik a szervezett bűnözéshez. Ezért az ENSZ keretében 2000-ben létrejött, a *nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezmény* (kihirdetve: 2006. évi CI. törvény) külön rendelkezik az áldozatok védelméről, támogatásáról, s még nyomatékosabban az Egyezménynek az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló, ugyancsak Palermóban elfogadott Jegyzőkönyve (kihirdetve: 2006. évi CII. törvény), amelynek II. része „Az emberkereskedelem áldozatainak védelme" címet viseli. A *Palermói protokoll* a New York-i Egyezménytől eltérően tartalmazza a fogadó állam területén maradást biztosító rendelkezést, de önkéntes választás alapján a hazatérést is lehetővé teszi.

Az Emberkereskedelem megakadályozásáról és az ellene folytatott harcról 2002-ben megrendezett Európai Konferencia többek között áldozatpolitikai kérdésekkel is foglalkozott, amelyek külön fejezetet képeznek a konferencián elfogadott ún. *Brüsszeli Nyilatkozatban*. Ennek értelmében az emberkereskedelem áldozatait – információval való ellátásuk mellett – azonnali és teljes körű támogatásban kell részesíteni: menedék, illetve szálláshely biztosítása, anyagi jellegű segítségnyújtás, egészségügyi ellátás, pszichológiai, jogi, szociális tanácsadás. Az áldozatsegítés terén tekintettel kell lenni a gyermekek speciális igényeire is.

Az Európai Unió fellépései köréből kiemelendő a *Tanács 2002/629/IB kerethatározata az emberkereskedelem elleni küzdelemről*, amelynek a 7. cikke az áldozatok védelméről, támogatásáról szól. Az emberkereskedelem gyermekkorú áldozatait különösen veszélyeztetetteknek tekinti, továbbá tartalmazza azt az elvárást, hogy családjuknak is biztosítani kell a megfelelő információt és támogatást. E kerethatározatban még nem szerepel, hanem az Európai Unió Tanácsának *2004/81/EK irányelve* szól a harmadik országok emberkereskedelem áldozatává vált vagy az illegális bevándorlás megkönnyítésére irányuló cselekményekkel érintett, a hatáskörrel bíró hatóságokkal együttműködő állampolgárai részére kiállított tartózkodási engedélyről. Az emberkereskedelem áldozatává vált nők és gyermekek szociális integrációjára és rehabilitációjára vonatkozó programok kidolgozása az Európai Parlament előtt is napirenden van.

Az Európa Tanács idevágó tevékenysége köréből különösen kiemelendő a *2005. évi egyezmény az emberkereskedelem elleni fellépésről*, amelynek hatályba lépési feltétele 10 tagállam ratifikációja. Magyarország 2007. október 10-én írta alá az egyezményt és a Kormány az 1018/2008. (III.26.) sz. határozatával elfogadta az emberkereskedelem elleni, 2008-2012 közötti *nemzeti stratégiát*. Az Ást. értelmében az emberkereskedelem áldozatait is megilletik az áldozatsegítő támogatások (ld. 8.2. fejezet). A nemzeti stratégia fontos célkitűzése az áldozatorientált szemlélet fejlesztése, az áldozatsegítés és ennek keretében a fokozottan veszélyeztetett áldozatok speciális igényeinek szem előtt tartása.

4. További kiemelt bűncselekménynek számít áldozatpolitikai szempontból (is) a **terrorcselekmény**. A *terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB kerethatározat* és a fentiekben már idézett, az emberkereskedelem elleni küzdelemről szóló 2002/629/IB kerethatározat áldozat-orientált rendelkezései hasonlatosak egymáshoz. Egyrészt mindkét kerethatározat visszautal a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB kerethatározat elvárásaira. Másrészt az emberkereskedelem nyomozásához és a büntetőeljárás lefolytatásához általában nem követelmény a bűncselekmény sértettje által tett feljelentés vagy magánindítvány. Hasonlóan, a terrorizmus elleni küzdelemről szóló kerethatározat értelmében az annak hatálya alá tartozó bűncselekmények esetén a tagállamoknak biztosítani kell, hogy a nyomozás megindítása, illetve a büntetőeljárási cselekmények foganatosítása ne a bűncselekmény sértettjének feljelentésétől vagy bejelentésétől függjön. Harmadsorban, hasonló elvárás a két kerethatározatban, hogy a tagállamok tegyenek meg minden lehetséges intézkedést annak érdekében, hogy a sértettek családtagjai megfelelő segítségben részesüljenek. E standardok tükrözik a nemzetközi szervezetek, így különösen az EU, az ENSZ, az Európa Tanács azon álláspontját, miszerint *az áldozatok körébe beletartoznak a bűncselekmény indirekt elszenvedői, azaz a közvetett áldozatok is*. Az 1985. évi ENSZ-deklaráció szerint az „áldozat alatt értendők a közvetlen áldozat családtagjai" is. Az Európa Tanács R(2006)8 sz. ajánlása értelmében pedig „áldozat alatt értendők, amikor ez helyénvaló, a direkt áldozat közvetlen családja, avagy eltartottjai". Az európai igazságügyi miniszterek 2003. és 2005. évi konferenciáin elfogadott határozatok is arra irányulnak, hogy a Miniszteri Bizottság fogadjon el új szabályokat a terrorista cselekmények áldozatai és családtagjaik támogatása érdekében.

A 2007-ben kezdődött európai uniós projekthez *(Developing standards for the assistance to victims of terrorism)* kapcsolódóan, az *InterVict (International Victimology Institute)* szervezésében, 2008 márciusában „A terrorizmus áldozatai" címmel megtartott konferencián javaslatot fogadtak el *(Tilburgi deklaráció)* a terrorista cselekmények áldozatainak nyújtandó segítség EU ajánlásairól.

A terrorizmus áldozatainak segítését, támogatását szolgáló európai standardok között szerepel a kompenzáció kérdése. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2002-ban elfogadta *„Az emberi jogokról és a terrorizmus elleni küzdelemről szóló irányelvek"*-et, amelynek utolsó pontja a terrorcselekmények áldozatainak kompenzációjáról szól, deklarálva, hogy ha a kártalanítás más forrásokból nem biztosítható, az állam köteles a területén elkövetett ilyen cselekmények esetén hozzájárulni azon áldozatok kártalanításához, akiknek az egészségét vagy testi épségét a cselekmény érintette. Egyes országokban, így például Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban már régóta kiemelten kezelik a terrorcselekmények áldozatait. Az erre szolgáló anyagi fedezet megteremtését illetően az *ENSZ 1999. évi egyezménye* a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról (kihirdetve: 2002. évi LIX. tv.) ajánlja a tagállamoknak olyan rendszer létrehozásának megfontolását, amely szerint az elkobzásokból származó anyagi forrásokat használják fel az áldozatok vagy családjaik kártalanítására.

5. Az **Áldozati Alap** létrehozásának igénye más megközelítésekben is felmerül. Az Európai Parlament az áldozatok – beleértve a terrorizmus áldozatait is – érdekében az alapok európai hálózatának felállítását sürgeti. Az Európai Bizottság emberkereskedelem kérdésének vizsgálatával megbízott szakértőcsoportjának jelentése ugyancsak azt a felfogást tükrözi, hogy az emberkereskedelemből származó elkobzott összegeket az emberkereskedelem áldozatainak javára kell fordítani. Meg kell fontolni egy, az emberkereskedelem áldozatainak kompenzációját szolgáló pénzalap létrehozását, illetve azt, hogy az elkobzott javakat egy olyan pénzalap finanszírozására használják, amely az áldozatok átfogóbb kompenzációs rendszerének része lehetne.

A mediáció alkalmazásának elősegítését szolgálja a pénzügyi alap azon németországi megoldás keretében is, amelynek lényege, hogy az alapból az elkövető nevében az áldozatnak megtérítik a kárt. A meghitelezett pénzösszeget az elkövető később megfizeti, vagy munkájával egyenlíti ki tartozását. Jóvátételi alap működik Csehországban is.

Az alap létrehozásának igénye tükröződik az 1998. július 17-én elfogadott Római Statútumban is. A *Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma* a nemzetközi büntetőjog általános szintű kodifikálását tartalmazó első nemzetközi megoldás, amely mint nemzetközi szerződés széles körben gondoskodik az *áldozatokról, illetve a jogaikról*. A Statútum kötelezte a Bíróságot, hogy dolgozza ki az áldozatok kárának megtérítésével kapcsolatos alapelveket. A Statútum szerint a Bíróság – kivételes körülmények fennállása esetén – akár hivatalból is elrendelheti az áldozatnak nyújtandó reparációt. Ennek lehetséges formái a jóvátétel *(restitution)*, a kompenzáció *(compensation)* és a rehabilitáció *(rehabilitation)*. Amennyiben szükséges, a Bíróság elrendelheti a reparációnak speciális rendeltetésű Alap segítségével történő kifizetését, s ennek biztosítása érdekében a pénzbüntetés és az elkobzás révén befolyt pénz átutalását és más vagyontárgy átadását az Alapnak.

Az emberi jogok megsértése áldozatainak megítélésére jelentős hatása van annak, hogy 2005. december 16-án az ENSZ Közgyűlése elfogadta *„A nemzetközi emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértése áldozatainak a jóvátételhez és reparációhoz való jogával kapcsolatos alapelveket és irányelveket”*. A nemzetközi dokumentum hasonlóan tartalmazza a reparáció három formáját, továbbá az elégtételt *(satisfaction)* és az ismétlődés elkerülésének garanciáit *(guarantees of non-repetition)*.

Az ENSZ égisze alatt az elmúlt években elkészült az áldozati jogokról szóló ENSZ-egyezmény tervezete, amelynek megszövegezésére a Viktimológiai Világszövetség és az InterVict közreműködésével került sor.

Összegezve az áldozatpolitika fejlődéstörténetét, megállapítható, hogy korábban a tudományos-elméleti megközelítések és a gyakorlati megoldások inkább egyensúlyban voltak, mint napjainkban, amikor az utóbbi dominanciája érvényesül. A nemzetközi szervezetek fellépésének és a nemzetközi dokumentumoknak a hatására fokozatosan bővült az áldozati jogok katalógusa. Egyfelől az áldozati jogok emberi jogok, másfelől az emberi jogok megsértésének áldozatai fokozatosan előtérbe

kerültek. Az áldozatpolitika felerősödését jelzi, hogy mára az áldozatok európai napja (február 22.) mellett már megszervezik a terrorizmus áldozatainak európai napját (március 11.) és nemzetközi napot a kínzás áldozatainak támogatására (június 26.).

Források

Irodalom

Görgényi Ilona (2001) *A viktimológia alapkérdései*. Budapest: Osiris

Ellenberger, Henri (1954) Relation psychologique entre le criminel et la victime, *Revue International de Criminologie et de Police Technique*, 2: 103-121

Rózsahegyi Zsuzsa (szerk.) (2005) *Áldozatsegítés Európában 2004*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium, Országos Bűnmegelőzési Bizottság

Separovic, Zvonimir (1985) *Victimology. Studies of Victims*. Zagreb

Schafer, Stephen (1960) *Restitution to Victims of Crime*. London

Schafer, Stephen (1968) *The Victim and His Criminal*. New York: Random House

Schneider, Hans (1983/84): Magna Charta for Victims *World Society of Victimology Newsletter*, 3

UN ODCCP (1999a) *Handbook on Justice for Victims: On the Use and Application of the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.* New York: United Nations

UN ODCCP (1999b) *Guide for Policy Makers on the Implementation of the United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power.* New York: United Nations

von Hentig, Hans (1948) *The Criminal and His Victim. Studies in the Sociobiology of Crime.* Yale University Press

Wolfgang, Martin (1958) *Patterns in Criminal Homicide*. University of Pennsylvania Press

Dokumentumok

UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985

International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 9 December 1999

UN Convention against Transnational Organized Crime. General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 and Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime

Basic Principals on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters. ECOSOC Resolution 2002/12

Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violation of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. Adopted and Proclaimed by General Assembly resolution 60/147 of 16 December 2005

Draft Bangkok Declaration Synergies and Responses: Strategic Alliances in Crime Prevention and Criminal Justice. Eleventh United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice. A/CONF. 203/L.5, Vienna 23 April 2005

Draft UN Convention on Justice and Support for Victims of Crime and Abuse of Power. 11 November 2006

European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes. Strasbourg, 24 November 1983, ETS 116

Recommendation R(85) 11 on the position of the victim in the framework of criminal law and procedure. Adopted by the Committee of Ministers on 28 June 1985 at the 387th meeting of the Ministers' Deputies

Recommendation R(87) 21 on assistance to victims and prevention of victimisation. Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies

Recommendation R(92) 16 on the European rules on community sanctions and measures. Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Ministers' Deputies

Recommendation R(92) 17 on concerning consistency in sentencing. Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Ministers' Deputies

Recommendation R(99) 19 on mediation in penal matters. Adopted by the Committee of Ministers on 15 September 1999 at the 679th meeting of the Ministers' Deputies

Recommendation R(2000) 22 on improving the implementation of the European rules on community sanctions and measures. Adopted by the Committee of Ministers on 29 November 2000 at the 731st meeting of the Ministers' Deputies

Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. Warsaw, 16 May 2005. CETS No. 197

Recommendation R(2006) 8 on assistance to crime victims. Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies

Az Európai Unió Tanácsának kerethatározata *a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról,* 2001. március 15. (2001/220/IB)

Az Európai Unió Tanácsának kerethatározata *a terrorizmus elleni küzdelemről,* 2002. június 13. (2002/475/IB)

2004/80/EK irányelv *a bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról*

2004/81/EK irányelv *a harmadik országok emberkereskedelem áldozatává vált vagy az illegális bevándorlás megkönnyítésére irányuló cselekményekkel érintett, a ha-*

táskörrel rendelkező hatóságokkal együttműködő állampolgárai részére kiállított tartózkodási engedélyről

Proposal for a Tilburg Declaration on *EU Recommendations for Assistance to Victims of Acts of Terrorism*. 11 March 2008

European Forum for Victim Services Statement of *Victims' Rights in the Process of Criminal Justice,* 1996

European Forum for Victim Services Statement of *the Social Rights of Victims of Crime,* 1998

European Forum for Victim Services Statement of *Victims' Rights to Standards of Service,* 1999

European Forum for Victim Services Statement on *the Position of the Victim within the Process of Mediation,* 2004

7.2. Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe

Barabás A. Tünde

A sértett szerepének előtérbe kerülésével felerősödtek azok a törekvések, amelyek a sértetté válás okainak, folyamatának megértése mellett olyan, eddig elhanyagolt kérdéseket kívántak feltárni, mint a látencia, a másodlagos és harmadlagos viktimizáció (Fatah 1991), a kompenzáció lehetőségei, vagy a biztonságérzet/bűnözéstől való félelem alakulása.

Arra már a korai viktimológiai elméletek is ráirányították a figyelmet, hogy nemcsak a bűnelkövetők megváltoztatása lehet alkalmas tényező a bűnözés visszaszorításában, hanem például az is, hogy az embereket, különösen a bűnelkövetők támadásának fokozottan kitett személyeket, felkészítjük a helyes védekezésre. A hatóságoknak azonban nem az összes, csupán a hivatalosan megindult büntetőeljárások sértettjeiről van tudomása. Ez nem elegendő a sikeres megelőzési koncepció kialakításához. Ahhoz ugyanis nemcsak a jogi eljárás során már áldozattá nyilvánítottakról, hanem a veszélyeztetettekről és a hatóság tudomására nem jutott sértettekről is több információra van szükség. Ahogyan az *ENSZ a 2000. évi bécsi deklarációban* jelezte, hiteles bűnmegelőzési koncepció megfogalmazásakor nem elégséges csak a rendőrségi adatokra támaszkodni, hanem ismerni kell az áldozatok tényleges számát és jellemzőit is.

Ezt az igényt kísérelték meg kielégíteni azok az első, úgynevezett *áldozati lekérdezések (victim survey-k)*, amelyek az USA-ból indultak hódító útjukra. Ezek célja elsősorban annak felderítése volt, hogy vajon a valóságban milyen mértékű az áldozattá válás, hány, milyen ügy és miért nem jut a hatóságok tudomására, melyek azok a körülmények, amelyek a sértetté válásban szerepet játszanak, valamint hogyan befolyásolja a sértettek életét a bűncselekmény elszenvedése (Irk 2004b).

7.2.1. A sértetté válás mérése

Ahhoz, hogy az áldozattá válásról többet tudjunk meg, mindenképpen a hivatalos statisztikákból kell kiindulni. Ezek ugyanis folyamatosan frissülnek, és hosszú időintervallumban tartalmazzák a sértetté válással kapcsolatos adatokat. Ismerni kell azonban a statisztikai nyilvántartások gyengeségeit, mivel ezek tekintetbevételével az abban található torzítások részben kiküszöbölhetővé válnak.

7.2.1.1. Statisztika és valóság

Hazánkban a bűncselekmények sértettjeire vonatkozó hivatalos statisztikai adatokat legátfogóbban az évente megjelenő *Egységes Rendőrségi, Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ERÜBS)* tartalmazza. Ez öt év távlatában mutatja a kiemelt bűncselekmények ismertté vált sértettjeire vonatkozó információkat.

Az ERÜBS hasznos, de korlátozottan mutatja a valóságot. A statisztikába kerülő sértetti adatok felvétele ugyanis a nyomozati eljárás végén történik, így a kimutatásokban az esetleges későbbi változások már nem találhatók meg. Ha például utóbb a bírósági eljárás azt állapítja meg, hogy nem történt bűncselekmény, vagyis az ügynek jogi értelemben nem lehet sértettje, vagy a bíróság a cselekményt a vádhoz képest másként minősíti, az nem derül ki a statisztikából.

Nem tartalmazza emellett azoknak a sértetteknek a számát, akik a bűncselekményt *jogi személyi* minőségükben szenvedték el – bár a jogi személyek mögött is természetes személyek állnak. Csak az ún. *kiemelt bűncselekmények* sértettjeire vonatkozó adatokat jeleníti meg, és nem képes arra, hogy a cselekmény több sértettjét is számításba vegye. Azaz már eleve sem jelenik meg minden lehetséges és a hatóság által regisztrált sértett a statisztikákban (a mérés problémáiról részletesebben ld. Kó 2004; Vavró 1996).

Ezeken az inkább adminisztratív jellegűnek tekinthető problémákon túl, a hivatalos statisztika nem tükrözi azoknak a személyeknek a számát sem, akik a közvetlen sértett mellett szintén *szenvedő alanyai* az adott kriminális cselekménynek (pl. egy lakásbetörés során az összes többi családtag), nem mutatja be a nem vagyon elleni cselekmények miatt elszenvedett vagyoni károkat, illetve a nem materiális károkat. Jellegénél fogva nem képes arra, hogy láttassa azokat az adott pillanatban konkrétan nem mérhető károkat, amelyeket a bűncselekmények a konkrét ügyekkel az áldozatok további életére, jövőjére kihatva okoznak. Végül nyilvánvalóan nem szól azokról a bűncselekmények által sértett személyekről sem, akik valamilyen oknál fogva nem jelentették fel az általuk elszenvedett – azaz a *látensen maradt* – sérelmeket, illetve azok sértettjeit.

Mindezen hiátusa mellett a sértetti statisztika szükséges és hasznos. Azzal, hogy az ERÜBS 1994-óta (1988-ig visszamenően) önálló kiadványban tartalmazza a sértetti adatokat, lehetővé vált a sértetté válás tendenciáinak és körülményeinek feltérképezése. Tekintettel azonban a statisztikai nyilvántartást érintő problémákra, ahhoz, hogy valós képet kapjunk a sértetté válásról, majd ennek alapján készüljön prevenciós intézkedési terv Magyarországon, elkerülhetetlenek az ún. áldozat-vizsgálatok.

7.2.1.2. A sötétben maradó esetek: látencia

Az ERÜBS-ben regisztrált bűnesetek – az ismertetett okok miatt – nem fedik az adott helyen, adott időszakban ténylegesen elkövetett és elszenvedett összes cselekményt, így a sértettek számát sem. A kriminológiában tudományosan elfogadott tény a **látencia** jelensége: a bűncselekmények egy bizonyos része sohasem derül ki, sosem jut a hatóságok tudomására. Egyes becslések szerint ezek a „sötét számok” *minimum kétszer*, de akár négyszer-ötször, egyesek szerint tízszer is nagyobbak, mint a regisztrált bűnözés. Ennek arányát a jéghegy csúcsához hasonlítják. Arról, ami nem válik ismertté, adat híján csak empirikus vizsgálatokkal lehet többet megtudni.

Az adminisztratív problémák mellett a rejtve maradás elsősorban a *lakosság feljelentési hajlandóságával* függ össze, hiszen a bűncselekmények nagyrészt (kb. 70%) a lakosság fel-, illetve bejelentése alapján derülnek ki. Vagyis a látencia oka alapvetően az, hogy az érintettek a bűncselekményeket valamilyen oknál fogva nem jelentik a hatóságoknak.

Ebben számos körülmény játszhat szerepet, így lehet, hogy az érintett korábban saját maga vagy közvetlen környezete által szerzett rossz tapasztalatokat a hatóság eljárását illetően. Ezért arra a következtetésre jut, hogy nem éri meg feljelentést tenni, vagy azért, mert méltatlanul bántak vele, vagy azért, mert úgysem fogják el az elkövetőt (bizalomvesztés). Oka lehet az egyszerű félelem (a hatóságtól vagy az elkövetőtől), a fizikai (erőszak), valamint lelki (szégyen, zsarolás) akadályok, az elszenvedett kár viszonylag csekély volta, vagy akár az, hogy rokon, illetve ismerős az elkövető.

A személyes döntés tehát a látenciát érintő legjelentősebb tényező. Emellett a rejtve maradásban közrejátszhat magának a hatóságnak az ún. *„szelekciós" magatartása*, azaz a feljelentés felvételének elhárítása is. Ezt az eredményesség kényszere eredményezheti: a rendőri munka hatékonyságának fő mutatója a felderített ügyek aránya, ezért a rendőrség igyekszik már a feljelentés kapcsán szelektálni. Ha már a kezdeteknél felderíthetetlennek tűnik az ügy, akkor a feljelentőt a hatóságok lebeszélhetik erről. Természetesen itt nem tudatos tevékenységről, sokkal inkább a szervezet önmozgásáról, önvédelmi szempontok érvényesítéséről lehet beszélni (Korinek 1988; 1996; Vigh 1998).

A látencia nem egyformán jellemző a bűncselekmények összességére, hanem igen *eltérő a különböző bűncselekményi kategóriákban*. Így az olyan cselekmények körében, ahol a sérelem mértéke kisebb, mint amilyen eredményre a rendőrségi eljárás vezethet, nyilván kisebb a feljelentési hajlandóság. A tett elszenvedését követően ugyanis, ha a sértett a feljelentés következményeit összeveti a nem jelentés következményeivel, és még mindig ez utóbbi látszik kevésbé hátrányosnak, inkább nem jelenti az ügyet. Például egy utcai lopás esetében, még ha nagyobb összegű készpénzről van is szó, vélhetően könnyebben hajlik a „fel nem jelentés" felé az áldozat, hiszen miközben pénze nagy valószínűséggel úgysem kerül elő, hosszú eljárási procedúrának nézhet elébe. Ezzel szemben a súlyosabb élet elleni bűncselekményekre, például az emberölésre vagy a súlyos testi sértésre korántsem az a jellemző, hogy homályban maradnak.

Mindezeken felül a látencia aránya *az egyes bűncselekménytípusokon belül sem állandó*. Így például a családon belüli erőszak elleni fellépés érdekében tartott felvilágosító kampányt követően nagy valószínűséggel bekövetkezik majd a feljelentett ügyek számának gyarapodása is. Vagyis a látencia-vizsgálatokat meghatározott időszakonként fontos megismételni.

7.2.1.3. Az áldozattá válás és a látencia mérésének lehetőségei

Az áldozattá válás és a látencia mértékének megállapítására gyakorlatilag a 20. század második felétől indultak meg országos lekérdezések, először az Egyesült Államokban, majd a sikeren felbuzdulva Európában is. Az, hogy a bűncselekmények egy bizonyos mennyiségét nem jelentik a hatóságoknak, ezekből a vizsgálatokból volt elsőként tudományos megalapozottsággal megállapítható. Egyrészt kiderült, hogy a megkérdezettek jóval több bűncselekmény elszenvedését jelezték, mint ami a hivatalos statisztikák szerint adott időszakban történt, másrészt a válaszolók korábban nem jelentett bűncselekményekről is beszámoltak. Ezek a vizsgálatok a kezdetekkor nem voltak rendszeresek, és elsősorban a bűncselekményekre, nem pedig az áldozatokra nézve gyűjtöttek adatot, később azonban már szisztematikusan vizsgálták a sértetté váláshoz kapcsolódó kérdéseket is.

A viktimizációt nemzeti szinten mérő *victim survey*-k lekérdezésére évente, vagy bizonyos periódusonként ismételten kerül sor. Így például az Egyesült Államokban 1972 óta folyamatosan zajlanak az áldozatvizsgálatok, amelyek eredményei a hivatalos bűnügyi statisztika részeivé válnak. Az adatokat negyedévente rendszerezik és speciális módszerekkel szűrik ki a lehetséges hibákat (pl. rossz visszaemlékezés). Az angol belügyminisztérium 1982 óta kétévente végeztet hasonló vizsgálatokat (Kertész 1997). Az 1990-es évekre már nemzetközivé terebélyesedő áldozat-lekérdezések körében kiemelést érdemelnek az ENSZ célirányosan az áldozattá válásra vonatkozó, úgynevezett *ICVS (International Crime Victim Survey)* vizsgálatai (Zvekic 1998).

Ahhoz, hogy a kapott eredmények a korábbi adatokkal összehasoníthatóak legyenek, nélkülözhetetlen, hogy a lekérdezések mindig meghatározott időközönként, azonos módszerrel, sztenderdizált kérdésekkel történjenek, és ezzel következtetni lehessen az áldozattá válással kapcsolatos tendenciákra, illetve egyes körülmények módosulására. Mivel azonban ezek a vizsgálatok meglehetősen drágák és kevés helyen zajlanak évenkénti gyakorisággal, a kutatók más eszközökkel is igyekeznek információhoz jutni (Görgényi 2001; Korinek 1988).

Egyszerűbb és olcsóbb módszer, amikor az empirikus kutatás egy külön blokkját az áldozattá válással kapcsolatos kérdéseknek szentelik. Ez a megoldás a hazánkban végzett vizsgálatokra is jellemző, hiszen drágasága és speciális szakmai igényei miatt mindeddig csak egy olyan átfogó *victim survey* zajlott Magyarországon, amely országos szinten foglalkozott az áldozattá válással. E módszer hátránya egyrészről a kisebb mintanagyság, másrészt pedig az összehasonlíthatóság problematikája. Előnye azonban kétségtelenül maga az információ megszerzése, hiszen szemben azzal, hogy a leleplezett elkövetők általában „kéznél vannak” és helyben vizsgálhatók, az áldozatokról ez nem mondható el.

Az áldozatvizsgálatok kapcsán fontos megjegyezni, hogy azok elsősorban a hivatalos statisztikai adatokból nyerhető információk kiegészítésére és korrekciójára alkalmasak, mert a lekérdezés során nyert adatok a bűnügyi statisztikával nem kompatibilisek. Ennek több oka is van. Az egyik alapvető eltérés a Btk. és a

köznyelv szerinti fogalomhasználatból adódik: nem biztos, hogy a válaszadó által megjelölt cselekményt feljelentés esetén valóban bűncselekményként értékelné a bíróság, vagy az nem a válaszadó által megjelölt cselekményt fedi (pl. ha lopás bűncselekménye helyett csak szabálysértés vagy polgári útra tartozó kártérítés érvényesíthető). Más esetben a gépjárműlopás valójában gépjármű önkényes elvételének minősülne (Kertész 2001). Ez az értelmezési nehézség jellemző egyébként a jogászi nyelvre is, éppen a sértett-áldozat fogalmának meghatározását illetően, mind a hazai, mind a nemzetközi dokumentumokban (Kiss 2006). Ezért a látenciavizsgálatok értékelésénél mindezt figyelembe véve igen óvatosan kell eljárni, és kriminálpolitikai változtatásokat megalapozó javaslatokat csak periodikusan ismétlődő vizsgálatok eredményei alapján lehet tenni.

7.2.2. Áldozatkutatások Magyarországon az ezredfordulóig

A kriminológia magyarországi művelőinek széleskörű nemzetközi kitekintését és külföldi elismertségét egyaránt jól mutatja, hogy hazánkban a nyolcvanas években már több jelentős áldozattá válási kutatás folyt annak ellenére, hogy a nemzetközi életbe való bekapcsolódás ekkor nem volt zökkenőmentesnek nevezhető. Talán részben ennek következményeként a kutatások során feltárt összefüggéseket és következtetéseket sem a politika, sem az igazságszolgáltatás nem volt képes hasznosítani. A rendszerváltást követően azután tovább gyarapodtak az empirikus kutatások, amelyek többnyire az áldozattá válás egy bizonyos metszetére fókuszáltak (Lévay 2006).

7.2.2.1. Nemzeti kutatások

Magyarországon *Korinek László* 1982-ben végezte az első vizsgálatot az áldozattá válással kapcsolatban, Baranya megyében (Korinek 1988). Ebben amellett, hogy a látens jogsértések arányát vizsgálta, foglalkozott a lakosság biztonságérzetével, illetve a bűnüldöző hatóságokról és igazságügyi szervekről alkotott véleményének megismerésével is. Ez a módszertani szempontból úttörőnek tekinthető vizsgálat először számolt be Magyarországon a rejtve maradó bűncselekményekről. *Korinek* a hazai kérdőív megalkotásakor a külföldi kérdéseket adaptálta a magyar viszonyokra, így a kapott adatok összevethetővé váltak az ugyanezen időszakban zajló és hasonló jellegű NSZK-beli (Baden Württenberg), valamint az USA-beli (Texas) felmérés eredményeivel. Ezt a vizsgálatot *Sajó András* országos szintűre bővítette 1986-ban (Sajó 1989; Feltes 1989). A Baranya megyei vizsgálatot *Korinek* 1992-ben megismételte (Korinek 1995). *Görgényi Ilona* Miskolcon végzett viktimizációs felméréseket 1991 és 1995 között (Görgényi 2001).

Az 1999 őszétől 2000 nyaráig terjedő időszakban a *Központi Statisztikai Hivatal (KSH)* folytatott a lakosság életmódjával kapcsolatos adatgyűjtést, és az ún. *Életmód-időmérleg felvétel* keretében lekérdezett egy viktimizációs kérdésblok-

kot. A kapott válaszok értékeléséhez az OKRI kutatói adtak szakmai támogatást. A nagymintás vizsgálat felderítő jelleggel, öt évre visszatekintve foglalkozott az áldozattá válás alapkérdéseivel, így a sértettek személyi körülményeivel, térbeli elhelyezkedésével, biztonságérzetének összetevőivel és a feljelentéshez kapcsolódóan a látenciával is. A kutatás alapján ismét beigazolódott, hogy jelentős számban maradnak rejtve jogsértések. Noha pontos eredmények nem voltak megállapíthatók, bizonyosnak látszott, hogy *az összes említett cselekmény legalább egyharmada nem jutott a hatóságok tudomására*. Bár még hordozta az eddig feltáratlan területtel való ismerkedés gyermekbetegségeit, és a kapott eredmények inkább csak jelzésértékűek, a vizsgálat mindenképpen fontos kezdeményezésnek tekinthető az áldozatkutatás területén (Barabás *et al.* 2000).

7.2.2.2. Részvétel nemzetközi kutatásokban

A nemzetközi vizsgálatokba bekapcsolódva 1989-ben *Korinek* vezetésével Magyarország részt vett az NSZK és az USA által folytatott első nemzetközi áldozattá válási felmérésben (Arnold and Korinek 1989). Emellett ebben az időszakban két alkalommal folytatott le az ENSZ hazánkban *ICVS*-t Budapest bevonásával, ezt magyar részről *Kertész Imre* irányította. A vizsgálatokat az *ENSZ Interregionális és Igazságügyi Kutató Intézete (UNICRI)* szervezte, és a lakosság körében öt évre visszatekintve foglalkozott az áldozattá válás kérdésével. Míg az első vizsgálat (1995) során a megkérdezettek 25 százaléka, addig a másodikban (1999) 32 százaléka jelölte meg, hogy bűncselekmény áldozatává vált. A feljelentési arány átlagosan 47 százalékos volt, azaz a válaszolók szerint az eseteknek több mint felét nem jelentették a rendőrségen (Kertész 2001; Zvekic és Kertész 2000).

Ezek a vizsgálatok megerősítették azt a feltételezést, hogy a regisztrált bűncselekményi/ sértetti szám és a valóságban elszenvedett cselekmények száma nem fedi egymást. Vagyis a bűncselekmények bizonyos körében jelentős a rejtve maradó esetek aránya (pl. gépkocsi-rongálás, szexuális bűncselekmények, személyi tulajdon lopása), míg más cselekménytípusnál (gépkocsi-lopások) nem mutatkozott jelentős eltérés az ERÜBS és a vizsgálatok adatai között. Emellett a kutatások a látencia arányainak és okainak feltárása mellett számos más, az áldozattá váláshoz kapcsolódó kérdéssel – például jellemzően a bűnözéstől való félelem, a hatóságok munkájának megítélése, a kártalanítás, a büntetési attitűdök, illetve a megelőzés – foglalkoztak.

7.2.3. A 21. század első vizsgálatai – áldozatkutatások az Országos Kriminológiai Intézetben

Az ezredfordulót követően az *Országos Kriminológiai Intézetben (OKRI)* több, az áldozattá válással és az ahhoz kapcsolódó kérdésekkel (például látencia, félelem a bűnözéstől, bizonytalanságérzet, közösségi és szituációs bűnmegelőzés) foglal-

kozó nagy volumenű kutatás zajlott. A vizsgálatok mindegyikét pályázati források támogatták (Széchenyi-pályázat, EU). Átfogó áldozat-lekérdezésekre állami finanszírozással eddig nem került sor, bár az ilyen jellegű kutatások lefolytatásának szükségességét jogszabály deklarálja.

7.2.3.1. Áldozatok és vélemények*

2002-2003 során az Országos Kriminológiai Intézet szervezte és értékelte a 10 000 fő megkeresésével, volumenében és mélységében unikumnak tekinthető *első országos áldozat-lekérdezést* (Irk 2004a). Az angolszász országokban alkalmazott és fent vázolt *victim survey*-hez hasonlítható vizsgálat egyébként egy későbbi folyamatos lekérdezés-vizsgálat előfutáraként kívánt szolgálni, amelynek segítségével lehetővé válna a magyarországi áldozattá válás alakulásának felmérése és a hivatalos statisztikákkal való egybevetése is.

1. A kutatási eredmények szerint a megkérdezett *10 020* személy közül *3 326*-an összesen mintegy *8 991* alkalommal **váltak bűncselekménynek tartott esemény áldozatává** öt és fél év alatt (1998 és 2003 első féléve között). Ez elég riasztó számnak tekinthető akkor is, ha tudjuk, hogy vannak esetek, amikor valaki több, 2-3 vagy akár 10 alkalommal volt sértett.

Az ügyeket részletesebben feltáró kérdéseket a kérdezéshez közelebbi időszakban (2002-2003) említett esetekre nézve tettük fel. Ennek oka részben az emberi emlékezet sajátossága, amely ronthatja a távoli eseményekre való visszaemlékezést, így a vizsgálati eredményeket is. A lekérdezések során ez a hatás abban mutatkozik meg, hogy míg az emberek több évvel a kérdezés előtti időszakban történt megrázó eseményekre a válaszadáskor is jól emlékeznek, az enyhébbeket elfelejtik. Egy ötéves kérdezési intervallumban ez erősen torzíthatja a válaszokat, mivel az egyes események valóságos helyükről időben más évre kerülhetnek. Így például ha valakinek négy éve lopták el a pénztárcáját, arra valószínűleg kevésbé emlékszik vissza a kérdezés során, mint ha az autójával történt volna ugyanez. Vagyis a megkérdezetteket annál inkább jellemzi ez a természetesnek tekinthető emlékezeti szelekció, minél régebbi időszakra nyúlik vissza a kutatás. Mivel emellett a memória személyhez kötött és összefügg a megkérdezett testi-lelki státuszával, az adatokat nem lehet az objektív valóság visszatükröződéseként értékelni. Ez a hatás rendszerint a felmérést megelőző év adatai tekintetében még nem érvényesül, így érdemes a kérdezéshez közelebbi időszakra fókuszálni (ún. *teleszkóp-effektus,* Kertész 2001).

A 2002-es és a 2003-as év első félévére szűkítve a kérdezést kiderült, hogy ebben az időszakban 2 007 felnőtt – vagyis a megkérdezettek *20 százaléka* – vált egyszer vagy többször bűncselekmény áldozatává. A hivatalos statisztikákhoz képest ez még mindig jóval nagyobb *(több mint ötszörös) arányt* mutat. Tudni kell

* A kutatás az OKRI kutatóinak részvételével zajlott 2002-2003 során, a Széchenyi-projekt támogatásával „Áldozatok és vélemények a bűnözésről" címmel. Száma: NKFP-5/0100/2002

azonban, hogy ezek az adatok – a fentebb említett ERÜBS adatgyűjtés kapcsán felsorolt problémákra is figyelemmel – közvetlenül nem vethetők össze. Vizsgálatunk emellett, a külföldi ilyen survey-ket figyelembe véve, nem büntetőjogi tényállásokkal dolgozott, és a sértetté válás fogalmát is köznyelvi értelemben használta. Ez szintén növelhette a jelölések számát.

2. A **látenciát** vizsgálva elsőként az vált egyértelművé, hogy valóban nagymértékű a ki nem derülő bűncselekmények száma hazánkban is. A 2002-es év vonatkozásában, ahol nem szelektált még erősen az emlékezet, a közlések szerint *2 276* bűnesetből mindössze *739*-et jelentettek (kb. 32%). Ez még azzal a megjegyzéssel is elfogadhatatlanul kevésnek tűnik, hogy feltehetően a közöltekből nem minden eset bizonyulna tényleg bűncselekménynek, lehetne szabálysértés, vagy akár polgári eljárás alá tartozó ügy is. A rejtve maradás tekintetében beigazolódott az a feltételezésünk is, hogy elsősorban a kisebb súlyú ügyeket nem jelentik az emberek, ahol a feljelentéssel járó hátrány nagysága jóval meghaladja a rendőrségi eljárás előnyeit. Ezzel szemben azoknál az eseteknél, ahol a feljelentéshez kötött bizonyos esemény bekövetkezik (például autólopás esetén a biztosító fizetése), a feljelentési arány igen magas. Rákérdeztünk arra is, hogy vajon miért nem jelentették a sértettek az adott cselekményt. Itt a leggyakoribb válasz a rendőrség iránti bizalmatlanság, illetve az elégedetlenség volt (43%), ezt követte a „kis kár", vagy a „nem volt kár" válasz (28%).

Nyilvánvaló eredménye tehát e kutatásnak, hogy a rendőrség jelzést kaphat az ügyfelekkel való bánásmód megváltoztatásának igényéről, ami a látencia csökkenését eredményezheti hosszú távon. Tény azonban, hogy a bizalmatlanság nem egyik percről a másikra alakul ki, és nem egyetlen rendőri ténykedéshez köthető, sokkal inkább több évtized rossz tapasztalataihoz. Így ennek az érzésnek a megváltozása sem történhet meg pillanatok alatt, ahhoz szintén hosszabb idő pozitív tapasztalatai szükségesek.

3. A sértettek **biztonságérzete** a korábbi eredményekhez hasonlóan rosszabbnak mutatkozott, mint a sértetté nem váltaké. Ez látszott a lakóhelyük biztonságának megítélésére adott válaszaikban, valamint a bűnözés mértékének megítélésében is. Ehhez képest érdekes, hogy a sötétedés utáni lakóhelyelhagyás tekintetében a sértetté nem váltak inkább hajlamosak voltak az otthonmaradást választani, mint a sértettek. Ez magyarázható azzal is, hogy a sértettek jobban hozzászoktak a bűnözés gondolatának elfogadásához, de azzal is, hogy éppen ők tartoznak abba a fiatalabb korosztályba, amelyik amúgy is gyakrabban jár el esténként. A szorongásokat vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy a sértetté nem váltak nagyobb részét nem különösebben befolyásolja a bűnözés, míg ez az arány a sértettek körében szintén rosszabb. Ez jól látszik például az utcán történő bántalmazás lehetőségének feltételezésénél, ahol a sértettek csoportján belül azok, akik korábban már bántalmazást elszenvedtek, még inkább hajlamosak újabb bántalmazást elképzelni (a sértettek általában 35 százalékban tartják elképzelhetőnek, míg a

kimondottan bántalmazást elszenvedettek 50 százalékban). Ennél is rosszabbnak látják azonban a helyzetet a lakásbetörések körében a válaszadók, ahol már a korábban sértetté nem váltak is nagymértékben tartanak ilyen bűncselekmény elszenvedésétől, feltehetően a környezetükben tapasztaltak alapján.

7.2.3.2. InSec – Bizonytalanság-érzés Európa nagyvárosaiban**

1. Szintén ebben az időszakban (2001 és 2004 között) zajlott az OKRI-ban az ún. *InSec nemzetközi kutatás*, amelynek során öt európai nagyváros (Amszterdam, Hamburg, Bécs, Krakkó és Budapest) két-két kerületében vizsgáltuk a bűnözéssel, áldozattá válással, a bűnözési félelemmel és a védekezési stratégiával kapcsolatos lakossági véleményeket. Az öt ország eredményeit azután lehetőségünk volt összehasonlítani is (Barabás *et al.* 2005; Irk 2005).

Magyarországon a főváros két eltérő adottságokkal rendelkező kerületét, a *Ferencvárost* (IX. kerület) és *Budafok-Tétényt* (XXII. kerület) választottuk ki, és e két helyszínen kérdeztünk meg összesen 1 000 felnőtt lakost. A kerületenkénti ötszázas minta kor és nem szerint reprezentálta az ott élő felnőtt lakosságot. A vizsgálati területek jellemzői fizikai paramétereikben, a városban elfoglalt helyük tekintetében, illetve bűnözési adataikban vagy a helyi bűnmegelőzési erőfeszítésekben is jelentősen különböznek egymástól.

Ahogyan az a bűnügyi statisztikákban is megmutatkozott, a két városrész lakosságának viktimizációs tapasztalatai között jelentős a különbség. A kérdőíves vizsgálat során a Ferencvárosban élők közül 50 százalékkal többen állították, hogy bűncselekményt szenvedtek el, mint a budafokiak.

A XXII. kerületben a lakosság válaszai szerint a betöréses lopások vezették a gyakorisági rangsort (40%), míg a lopások (26,4%) és a gépjármű-lopások (23,6%) aránya megközelítőleg azonos volt. Ezzel szemben a Ferencvárosban a gépjármű-lopás volt a leggyakoribb (32%), ezt követték a lopások (27%) és a betörések (22%). A betöréses lopások közötti eltérés oka feltehetően a két kerület lakosságának eltérő vagyoni helyzete. A Budafokon található nagyobb értékű ingatlanok nagyobb zsákmányt sejtetnek az elkövetők számára, így itt a betörések fordultak elő sokkal gyakrabban. Ferencvárosban a lakosság anyagi helyzetére tekintettel a lakásbetörések kevésbé kecsegtetnek nagyobb zsákmánnyal. A legnagyobb eltulajdonítható értéket sokszor az autók jelentik. Ezek sokkal hozzáférhetőbb helyen vannak, mivel a kerületben ritka a zárható garázs, így érthető, hogy az ezzel kapcsolatos bűncselekmények voltak a leggyakoribbak.

A vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy a sértettek általában a lakóhelyük közvetlen közelében válnak áldozattá (61%). A betörések értelemszerűen saját lakásukban érték a sértetteket, de a gépkocsi-lopások és az olyan, jellegzetesen utcai bűncselekmények, mint a zseblopás vagy a rablás az áldozatok lakóhelyéhez közel történtek, többnyire abban az utcában, ahol laktak.

**Insecurities in European Cities. Crime-Related Fear Within the Context of New Anxieties and Community-Based Crime Prevention (InSec, HPSE-CT-2002-00052). http://www.insec.uni-hamburg.de

A vizsgálat során kiderült, hogy a bűnözés és az attól való *félelem* mértéke korántsem esik egybe. Ezt jól mutatja, hogy a bűnözés vonatkozásában tartósan erősen fertőzött IX. kerületi kutatási helyszínen a bűnözéstől való félelem enyhébb volt, mint a korábbi perifériku helyzetéből a fővárosba frissen integrálódott, az előbbinél lényegesen alacsonyabb szintű, ám gyors bűnözési dinamikával küzdő XXII. kerületben. A IX. kerületben élők arra a kérdésre ugyanis, hogy „Milyen gyakran hagyja el a házát, lakását sötétedés után?", nagyobb gyakoriságokat jelző válaszokat adtak, mint a budafokiak. Mivel a kerületnek egyértelműen rosszabbak voltak a bűncselekményeket jelző mutatói, a IX. kerületiek vagy bátrabbak, mint a budafokiak, vagy jobban tudják, hogy a bűncselekmények többségét jellemzően nem éjszaka követik el.

A viktimizáció kérdéséhez kapcsolódva elsősorban a bécsi és a krakkói eredményeket lehetett a magyar adatokkal összehasonlítani. Ennek során kiderült, hogy összességében a három város hat kerülete lakosságának közvetlenül megélt (direkt) és közvetlen környezetében tapasztalt (indirekt) *viktimizációs terhelése hasonlóan alakult*. Ennek ellenére a bűnözéstől való félelem mértéke és okai között jelentős eltérések mutatkoztak. Így például Bécsben szignifikánsan nagyobb volt a már áldozattá váltak bűnözéstől való félelme, mint Krakkóban vagy Budapesten. Az egyéb, bűncselekménynek nem minősülő devianciákat (graffitik, rongálás, bandák, koldusok, vandalizmus stb.) a legkevésbé a krakkóiak tolerálták, míg leginkább a bécsiek. Mindez összefüggésben lehet azzal, hogy ehhez hasonló problémákkal a rendszerváltó országoknak csak viszonylag későn kellett szembesülniük. A határok megnyitása viszont Bécs számára jelenthetett sokkot a vasfüggöny felemelkedése után meginduló kivándorlással és annak következményeivel, míg a zaj, piszok, hajléktalanok, stb. kérdésekkel Európa egyik nagyvárosaként már jóval korábban szembesülni kényszerültek lakói.

2. Kutatásunkban a megelőzés kérdéséhez kapcsolódóan lehetőségünk volt felmérni a megkérdezettek **punitív hajlandóságát** az *erőszakos cselekmények* körében. E cselekmények gyakorisága az összbűnözésen belül viszonylag kicsi (7-8%), szemben a vagyon elleni cselekmények gyakoriságával (a kérdezés idején 70% körül). Az elmúlt évtizedben ugyanakkor hazánkban – a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan – hirtelen szaporodni kezdtek az erőszakos esetek. Ez különösen a bűnözés tendenciájának általános csökkenése mellett feltűnő. A konkrét kérdés arra vonatkozott, vajon mi a véleménye a megkérdezetteknek, kellenek-e keményebb büntetések az erőszakos bűncselekmények megelőzésére.

A kérdésre adott válaszok arányából kiderült, hogy a magyar kérdezettek sem túlzott szigorukkal, sem liberalizmusukkal nem tűntek ki, bár inkább kevésbé rigorózusnak látszottak. A válaszolók 47 százaléka ugyanis vagy egyáltalán nem, vagy kevéssé tartotta alkalmasnak a szigorúbb büntetések prevenciókénti alkalmazását, miközben a „nagyjából, illetve teljesen alkalmasnak tartom" választípus 39 százalékos arányt mutatott.

Ha ennél a kérdésnél a legszigorúbb büntetést kívánók arányát az öt ország tekintetében hasonlítjuk össze, érdekes dolog derül ki. Ugyanis a szigorúbb büntetéseket legkevésbé a magyarok helyeselték (22 százalékos a teljes egészében helyeslők aránya). Ehhez képest a legerősebb büntetési hajlam a krakkói kérdezettek körében mutatkozott, akiknek 76 százaléka értett egyet teljes egészében a szigorúbb büntetések alkalmazásával, míg az amszterdami válaszolók aránya e kérdés tekintetében 49 százalékos, a bécsieké 50 százalékos, a hamburgiaké pedig 57 százalékos volt (Sessar *et al.* 2005).

7.2.3.3. „Bűnmegelőzési körhinta" (CPC) – AGIS Projekt[***]

A program célja (2005 és 2007 között) az épített környezet és a bűnözés, valamint ehhez kapcsolódóan a szituációs bűnmegelőzés és a bűnözéstől való félelem kérdésének vizsgálata volt. A nemzetközi team tagjai (brit, holland, német, lengyel és magyar szakemberek) kiemelt figyelmet szenteltek az épített környezet megújítását célzó *város-rehabilitációs programok* bűnmegelőzési hatásainak vizsgálatára. Az összetett célok vizsgálata komplex kutatási módszertant tett szükségessé, amely így lakossági megkérdezésből, szakértői interjúkból és területbejárásból (nemzetközi szakértőkkel és a helyi hatóságok képviselőivel) állt össze.

A projekt a résztvevő országok mindegyikében kimondottan problémás nagyvárosi kerületben zajlott. A magyarországi helyszín Budapest III. kerületében a *békásmegyeri lakótelep* volt, kontrollmintának a lakossági megkérdezés során a *Római (Pók utcai*) lakótelepet választottuk. A vizsgálat során összesen 1 500 lakost kerestünk meg az adott területeken.

A lekérdezés során az összesen 1 500 főből 342-en válaszoltak igennel arra a kérdésre, hogy a kérdezést megelőző három évben voltak-e bűncselekmény áldozatai. A válaszolók 12 százaléka az egyszeri, míg több mint 25 százaléka a két alkalommal történő áldozattá válást jelölte meg. A lakosság a lakótelepen elsősorban az elhagyatott, sötét helyektől tartott (pl. aluljáró, kocsmák és a piac környéke). Összességében a mintaterület (Római) és a vizsgálati terület (Békásmegyer) esetében a félelem mértékében nem volt jelentős különbség. A lényegesen magasabb státuszú lakossággal rendelkező Római lakótelepen ugyanakkor kritikusabb volt a lakosság az intézményrendszerrel szemben (Barabás and Windt 2007; Kovács 2006).

Kiderült az is, hogy a lakótelepek közül az áldozattá válásban a vezető az ingatlanok tekintetében drágább és magasabb státuszú lakossággal rendelkező Római (Pók utca) volt. A legkevesebb bűncselekmény elszenvedéséről az anyagilag rosszabbul szituáltak által lakott területen számoltak be (Békásmegyer, Duna felőli oldal). Ez nyilvánvalóan összefügg az ott lakók anyagi helyzetével, hiszen az említett sérelmek túlnyomó része vagyon elleni (lopás, betörés, kerékpár- és autó-, illetve autóból való lopás és rongálás) volt.

[***]Crime Prevention Carousel (CPC) – AGIS Project (Project JAI/2004/AGIS/164). http://www.iuscrim.mpg.de http://europa.eu.int/comm/justice_home/funding/

A korábbi vizsgálathoz hasonlóan kiderült, hogy a sértetté váltak körében a *nők* a hivatalos statisztikákhoz képest nagyobb arányban képviseltették magukat. Hasonló eredményeket mutatott a nemi arányokról az Áldozatok és vélemények vizsgálat is. Közöttük jellemzően többen számoltak be nagyobb értékű vagyon elleni sérelemről, így autólopásról, betörésről, míg a férfiak közül többen szóltak például kerékpárlopásról, autófeltörésről.

Rendőrségi feljelentést a férfiaknak körülbelül 50 százaléka, míg a nők 71 százaléka tett. Ez persze összefüggésben lehet azzal, hogy ők nagyobb és valószínűleg a biztosító által visszatérítendő károk elszenvedését említették. Szomorú azonban, hogy a tettes elfogásáról egyaránt kevesen, kb. 10 százalékban szereztek tudomást. A bizalom, a rossz tapasztalatok és más okok tekintetében nem mutatkoztak különbségek a nem és kor összefüggésében, és a kár elszenvedéséről is hasonló arányban számoltak be a válaszadók.

A válaszokból az is kiderült, hogy a nők biztonságérzete a tettet követően jóval inkább romlik. Így míg a nőknek több mint 50 százaléka érezte veszélyben magát a tettet követően, addig a férfiaknak csak 30 százaléka.

A vizsgálat egyik legjelentősebb, de a korábbi tapasztalatok alapján nem meglepő eredménye az a tény volt, hogy a sértettek 42 százaléka az ügyben nem tett feljelentést. Ennek okául leggyakrabban (a válaszok több mint felében) a „nem bízott abban, hogy elfogják az elkövetőt" választ adták. Emellett többen említették meg a korábbi eljárás során a maguk vagy a családtagjuk által szerzett rossz tapasztalatokat; azt, hogy nem volt idejük az üggyel foglalkozni; valamint hogy nem, illetve kicsi volt a kár. A nem jelentők 4 százalékban az ügyet egymás között elrendezték, vagyis valamilyen „házi" konfliktusmegoldást alkalmaztak.

A feljelentést tevőknek (197) csak 10 százaléka tudott arról, hogy az elkövetőt később elfogták, és összesen 12 személy nyilatkozott úgy, hogy tud az eljárás további menetéről (5 tesz említést arról, hogy az elkövetőt elítélték). Ez a tapasztalat nyilván nem erősíti a feljelentési kedvet a sértettek körében.

7.2.4. Összegzés

Bár hazánkban az angolszász típusú *victim survey* még nem működik, az áldozatvizsgálatoknak jelentős hagyományai vannak. E kutatások eredményei nyomatékossá teszik, hogy a látencia, félelem/biztonság/bizonytalanság-érzet kérdésével kiemelten kell foglalkozni mind a lakosság, mind pedig célzottan a már áldozattá váltak körében. A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan a statisztikákban jelzettnél hazánkban is jóval nagyobb mértékű az áldozattá válás, amely azonban nem kerül a hatóságok látókörébe.

Abban, hogy a cselekményt a sértettek miért nem jelentik a rendőrségnek, sok tényező játszik szerepet. Ezek között az egyik legjelentősebb a hatóságokkal szembeni bizalmatlanság és a korábbi tapasztalatokból származó szkepszis aziránt, hogy az eljárás eredményre vezethet, illetve hogy az elszenvedett kár nem hatványozódni fog a hatósági eljárásban, hanem annak végeztével megtérülhet. Kiderült

az is, hogy a magyarok (legalábbis a kérdezett területeken élők) nem punitívabb hajlamúak, sőt toleránsabbnak tűnnek, mint más európai országok polgárai, és az erőszakos bűnözéssel szembeni fellépést nem a szigorúbb büntetéssel kívánják megvalósítani.

A látencia vizsgálata kapcsán könnyen felmerülhet a kérdés: kinek és miért áll érdekében az eddig háttérben lapuló esetek feltárása. Hiszen ezek a számok ronthatják a hivatalos statisztika iránti bizalmat, az igazságszolgáltatás mindenhatóságába vetett hitet. Szembe kell nézni ugyanakkor azzal a ténnyel, hogy a látenciához vezető okokkal a lakosság is tisztában van, hiszen feltehetően nincsen Magyarországon ma olyan család, amelynek legalább egy közeli vagy távoli tagját, ismerősét ne érte volna olyan bűncselekmény, amely rejtve maradt. Éppen ezért van kiemelkedő jelentősége annak, hogy a hatóságok és az áldozatsegítésért felelős szervek a nemzetközi normáknak megfelelően foglalkozzanak az áldozatokkal.

Bár a rejtett bűnözés terjedelmére vonatkozó felmérések következtetései nem tekinthetők egyenértékűnek az ismert jelenségekre vonatkozó adatgyűjtés eredményeivel, nagyban segíthetik azok helyes értelmezését és új összefüggések feltárását (Kertész 1997). Az áldozatkutatásokból levont következtetések így a jövőre nézve segíthetik az eljáró hatóságok, rendőrség, ügyészség vagy akár az ügyben döntő bíróság munkáját is. Rámutatnak a gyenge pontokra és felhívhatják a figyelmet a változtatás szükségességére. Emellett, ahogyan *Kertész Imre* megfogalmazza: a bűnözés statisztikájának értékeléséhez, a tendenciák tárgyilagos megítéléséhez és a nemzetközi összehasonlításhoz is megbízható adatokkal kellene rendelkezni nemcsak a hatóságok tudomására jutott, hanem a rejtett bűnözés mennyiségéről, összetételéről és főleg dinamikájáról is. Enélkül ugyanis csak torzított képet kaphatunk egy ország tényleges bűnügyi helyzetéről (Kertész 1997). Ez a tisztánlátás szolgálhat alapul a prevenciós intézkedések kidolgozásához. A stratégiai szemléletű társadalmi bűnmegelőzés ugyanis, amely magában foglalja azokat a beavatkozásokat is, melyek célja a bűnözést kiváltó okok hatásának mérséklése mellett a társadalmi önvédelmi képesség erősítése és a bűnözés okozta káros anyagi és erkölcsi következmények csökkentése, akkor lehet eredményes a bűncselekmények sértettjeinek tekintetében, ha jól mérjük fel a sértetté válás körülményeit, az egyes célcsoportokat, és ennek alapján határozzuk meg a konkrét tennivalókat. Ehhez azonban a statisztikákon túl további, szélesebb információra van szükség az áldozattá válásról.

Mindezek mellett nem szabad megfeledkezni arról a tényről sem, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal kötelezettségeink keletkeztek áldozatvizsgálatok végzésére. Erről először a *1074/1999. (VII.7.) Kormányhatározat* rendelkezett, legutóbb pedig a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról szóló *1035/2008. (V.30.) Kormányhatározat* 2.§ (3) bekezdése fogalmazott meg kötelezettségeket a vizsgálatok előkészítésével kapcsolatosan. Ennélfogva elkerülhetetlen a jövőben

a széles spektrumú lekérdezések rendszeressé tétele, amely nemcsak a tényleges sértetté válás alakulásnak mérését biztosítja, hanem hosszú távon megfelelő intézkedések mellett javíthatja a polgárok biztonságérzetét és elősegíti a jogszolgáltatás hatékonyabbá és humánusabbá válását is.

Források

Irodalom

Arnold, Harald R. and Korinek László (1989) Victimisation, Attitude towards Crime and Related Issues: Comparative Research Results from Hungary. In: G. Kaiser, H. Kury and H-J. Albrecht (eds.) *Victims and Criminal Justice*. MPI, Vol. I. Freiburg: Max Planck Institut, 99-121

Barabás A. Tünde, Kó József és Papházi Tibor (2000) *Az Életmód-időmérleg vizsgálat viktimizációs tapasztalatai*. Kézirat

Barabás A. Tünde, Irk Ferenc és Kovács Róbert (szerk.) (2005) *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa öt nagyvárosában*. Budapest: OKRI

Barabás A. Tünde and Windt Szandra (2007) Levels of Victimisation. In: T. Lukas (ed.): *Crime Prevention in High-Rise Housing*. Berlin: Hg: Duncker and Humblot, 63-85

Fattah, Ezzatth A. (1991) *Understanding Criminal Victimisation.* Prentice-Hall-Canada Inc.

Görgényi Ilona (2001) *A viktimológia alapkérdései*. Budapest: Osiris

Feltes, Thomas (1989) The Police and the Victims of Everyday Conflicts. In: E. Viano (ed.) *Crime and Its Victims*. New York, 79-93

Irk Ferenc (szerk.) (2004a) *Áldozatok és vélemények.* Budapest: OKRI

Irk Ferenc (2004b) Introduction. In: Irk F. (ed.) *Victims and Opinions*. Budapest: OKRI

Irk Ferenc (2005) Városi biztonság, nagyvárosi bűnözés. In: Barabás A. T., Kovács R. és Irk F. (szerk.) *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa öt nagyvárosában*. Budapest: OKRI

Kertész Imre (1997) Szociológiai módszerek a bűnözés megismerésében, *Belügyi Szemle*, 3: 39-49

Kertész Imre (2001) Áldozattá válási felmérés. In: Róth E. (szerk.) *Kriminálpolitikai válaszok a bűnözés kihívásaira, különös tekintettel a szervezett bűnözésre és a büntetőjogi szankciórendszerre.* Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Kiss Anna (2006) A sértett fogalma a büntetőeljárásban. In: Fenyvesi Cs., Herke Cs. és Mészáros B. (szerk.): *Bizonyítékok.* Pécs

Korinek László (1988) *Rejtett bűnözés*. Budapest: KJK

Korinek László (1995) Objektív biztonság – szubjektív biztonság – félelem, *Magyar Jog*, 6: 321-326

Korinek László (1996) A bűnözés visszatükröződése. In: Gönczöl K., Korinek, L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina

Kó József (2004) A kutatás módszertani eredményei. In: Irk F. (szerk.) *Áldozatok és vélemények I.* Budapest: OKRI

Kovács Róbert (2006) Összefoglaló jelentés az empirikus vizsgálat eredményeiről. Kézirat

Lévay Miklós (2006) A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest: Complex

Sajó András (1989) Az áldozattá válás 1986-87. évi vizsgálatának néhány tanulsága, *Belügyi Szemle*, 11: 17-32

Sessar, Klaus, Heike Herrmann, Wolfgang Keller, Martin Weinrich and Breckner, Ingrid (2005) Selected Results in a Summarised Comparison. In: *Insecurities in European Cities Vol 2.* Budapest (first published as the last chapter of the „Final report" of the INSEC project)

Vavró István (1996) A bűnözés mérésének módszerei, a magyarországi kriminalitás általános jellemzői. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina

Vigh József (1998) *Kriminológiai alapismertek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Zvekic, Ugljesa (1998) *Criminal Victimisation in Countries in Transition.* Rome: UNICRI

Zvekic, Ugljesa és Kertész Imre (2000) *Bűncselekmények áldozatai a rendszerváltás országaiban*. Budapest: BM Kiadó

Dokumentumok és jogszabályok

UN Resolution adopted by the General Assembly, 55/59 *Vienna Declaration on Crime and Justice: Meeting the Challenges of the Twenty-first Century.* 4 December 2000

1074/1999. (VII.7.) Kormányhatározat a bűncselekmények áldozatai és hozzátartozóik védelme, káruk megtérülése, enyhítése érdekében teendő jogalkotási feladatokról és egyéb intézkedésekről

1035/2008. (V.30.) Kormányhatározat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája céljainak végrehajtásából származó 2008-ban megvalósítandó feladatokról

8. Áldozatsegítés Magyarországon

8.1. Új szemlélet a büntetőeljárásban
Kiss Anna

8.1.1. A sértett megváltozott szerepe a büntetőeljárásban: a reszto-ratív igazságszolgáltatási formák megjelenése
8.1.2. A sértett jogi helyzete a büntetőeljárásban
8.1.2.1. A sértett fogalma
8.1.2.2. A sértett pozíciói
8.1.2.3. A sértett jogai
8.1.2.4. A sértett kötelezettségei
8.1.3. Összegzés
Források

8.2. Az állami áldozatsegítés rendszere és értékelése
Sömjéni László és Zséger Barbara

8.2.1. Nemzetközi kitekintés
8.2.2. Az áldozatpolitika története és szereplői Magyarországon
8.2.3. Az Ást. hatálya
8.2.3.1. Az áldozat fogalma, az Ást. személyi hatálya
8.2.3.2. Az Ást. területi hatálya
8.2.4. Az Áldozatsegítő Szolgálat tevékenysége
8.2.4.1. Az áldozati jogok érvényesülése és a tájékoztatás
8.2.4.2. Áldozatsegítő szolgáltatások
8.2.4.3. Állami kárenyhítés
8.2.5. Eljárás áldozatsegítő szolgáltatások és állami kárenyhítés esetén
8.2.6. Az áldozatsegítés értékelése
Források

8.3. Civilek az áldozatsegítésben
Fehér Lenke és Zséger Barbara

8.3.1. A civil szervezetek szerepe az áldozatsegítésben a nem-zetközi dokumentumok alapján
8.3.2. Az Európai Áldozatsegítő Szervezet tevékenysége
8.3.3. A civil szervezetek a hazai áldozatsegítésben
Források

8.4. Az áldozatsegítés módszertana

Virág György

8.4.1. A bűncselekmény hatása az áldozatra. Az áldozat szükségletei
8.4.2. A bűncselekmény mint trauma – a súlyosabb bűncselekmények áldozatai
8.4.3. Az áldozatsegítés elvei, „módszerei”
A fejezetben használt pszichológiai szakkifejezések magyarázata
Források

8.1. Új szemlélet a büntetőeljárásban
Kiss Anna

8.1.1. A sértett megváltozott szerepe a büntetőeljárásban: a resztoratív igazságszolgáltatási formák megjelenése

A büntetőjog fejlődése folyamán a sértett elveszítette az eljárásban korábban ráosztott főszerepet, és a modern büntetőeljárásokban érdemtelenül tengődik az igazságszolgáltatás perifériáján. Találó *Nils Christie* megjegyzése, miszerint az állami hatalom eltulajdonította az érintettek konfliktusait; az igazságszolgáltatás csak arra jó, hogy fájdalmat okozzon (Christie 1991: 5). Ahogy *Bárd Károly* is írja, „a sértett rég trónfosztott szereplője a büntetőjognak és az igazságszolgáltatás rendjének. Az eljárás hivatásos résztvevői végérvényesen eltulajdonították a közvetlenül érintettek konfliktusait. A per egykori ura, a vádfunkcióval korlátlanul rendelkező sértett a modern eljárási rendszerekben alig több, mint a tanúk egyike. A büntetőjogi szankció elsődleges célja már rég nem a sértett kompenzációja, sem anyagilag, sem pedig lélektanilag" (Bárd 1984: 21).

A jogszabályok által meghagyott lehetőségek a jogalkalmazás folyamán tovább szűkülnek, és a sértett kívülállóként, kiközösítettként tengődik az eljárásban; tájékozatlanul és kiszolgáltatottan tapogatózik a jogalkalmazás világában. A bonyolult hivatalos nyelvből az egyszerű polgár egy szót sem ért. A 20. század végére ugyanis mind a büntetőjog, mind az eljárásjog elveszítette közérthetőségét, és szövevényes szabályok rendszerévé vált. A világos tárgyalási stílus már a múlté. S ami talán még ennél is rosszabb, hogy a sértett újabb és újabb viktimizációjának lehetünk tanúi: a büntetőeljárás folyamán nemcsak a terhelttel szemben alkalmaznak erőszakot, hanem a kényszerintézkedést elszenvedőkkel, így a sértettel szemben is (Fenyvesi 2002).

Korábban, a hatvanas években az újdonság erejével hatott *Herbert Packer* igazságszolgáltatási modelljeinek – úgymint *crime control* és *due process* – felállítása, s ezek elemző összehasonlítása (Packer 1964). *Packer* elméletére még ma is többen hivatkoznak, pedig mára kissé elavultnak tűnik. Köszönhető ez *Roach* újfajta modellelméletének: *Packer* téziseit átgondolva két másik rendszer felállítására tesz kísérletet. *Roach* szerint sokkal jobban tükrözi a mai állapotokat az általa javasolt *büntetési* és *büntetés nélküli* modell. Mindkettő lényege, hogy a sértetti jogokra tekintettel dolgozza ki modelljeit; figyelembe veszi az áldozatvédelem területén végbemenő reformokat (Roach 1999).

A *büntetési modell* lényege, hogy megtartja a hagyományos igazságszolgáltatási formát, de a büntetőeljárástól megköveteli, hogy figyelembe vegye, illetve tovább erősítse a sértett jogait. *Roach* itt a tradicionális büntetési elméletekből kiinduló rendszerben gondolkodik, de nála a szankció kiszabását megelőző processzus – mind a sértett, mind a terhelt szempontjából – a tisztességes eljárás elvein nyugszik.

A *büntetés nélküli modell* elszakad a hagyományos igazságszolgáltatástól; a szerző nem ért egyet annak fájdalmat okozó büntetési elméletével; ugyanakkor

nemcsak a terhelt érdekeit veszi figyelembe az újfajta igazságszolgáltatási rendszer kialakításánál, hanem a sértettét is. Egyrészről igyekszik minimalizálni a sértettnek a bűncselekmény által okozott fájdalmát, másrészről pedig csökkenteni szeretné a tettre adott válasz fájdalmasságát is. Zászlajára a megelőzés és a helyreállítás jelszavait tűzi.

A *Roach* által elképzelt modellek tekintettel vannak a sértetti, illetve áldozati jogokra. Mindkettő ígéri, hogy kontroll alatt tartja a bűncselekmények számát, és tisztelettel tekint az elkövetőre, valamint az áldozatra is.

A kettő közötti lényeges különbség viszont, hogy míg a büntetési modell minden energiáját a meglévő igazságszolgáltatási rendszerre, a nyomozó hatóság, az ügyészség, a bíróság és a büntetés-végrehajtás szervezetének, illetve eljárásának megreformálására fordítja, pazarolja, addig a büntetés nélküli modell – ettől eltérően – a társadalom egyéb szerveit hívja segítségül. A büntetés nélküli rendszer ugyanis nem hisz a büntetés preventív funkciójában, hanem sokkal inkább abban, hogy az egyéneket – legyenek elkövetők vagy áldozatok – felelősségteljes állampolgároknak tekintse. A hagyományos büntetőeljárást főleg azért veti el, mert ellenségesen viszonyul a felekhez. Az általa elképzelt mód viszont – a megelőzés és a helyreállítás segítségével – lehetővé teszi, hogy a megsértett közösségi béke helyreálljon, az elkövetők és áldozataik kibéküljenek.

Roach szerint a válságba jutott tradicionális igazságszolgáltatás jövője attól függ, hogy a sértetti jogokra mennyire lesz tekintettel, hogyan erősíti a bűncselekmény áldozatának helyzetét. Két út áll az állam előtt: vagy marad a már jól kitaposott úton, és tovább alkalmazza a vádemelés meglévő formáit, elismerve ezzel azt, hogy bűncselekmények megvalósulása esetén, a törvény erejénél fogva az elkövetőt vád alá helyezi; s bár a terhelt megbüntetésével nem a sértettnek kell bajlódnia, az eljárás folyamán viszont mégis számít az aktív segítségére. Megítéli a sértett kárigényét, ezzel is lehetővé téve a bűncselekmény okozta károk helyreállítását; megvédi a terhelttől részben úgy, hogy meghatározott időre börtönbe zárja az elítéltet és/vagy egyéb módon védelmet nyújt neki (például a tanúvédelem eszközeit veszi igénybe). Ez az út is járható, de vannak veszélyei: például nehéz eldönteni, hogy kiknek a jogai élveznek prioritást, a sértetteké, vagy a terheltekké.

Roach inkább egy másik utat javasol; ez kevésbé kitaposott, de célját tekintve mégis ígéretesnek tűnik. Olyan értékekkel rendelkezik, amelyek minimalizálják a bűncselekménnyel okozott fájdalmat és nagyobb szerepet ad benne a feleknek. Veszélyei között említi, hogy a büntetőhatalom meglévő struktúráját és a jogalkalmazók jelenlegi hatalmát, illetve ennek monopóliumát ássa alá.

Magyarországon csaknem harminc évig az *1973. évi I. törvény* rendelkezett a sértetti jogokról. A jogszabály túlélte a rendszerváltást. Kisebb-nagyobb „kényszerű változtatások után" képes volt még csaknem 15 évig „szolgálni egy új társadalmi, gazdasági, politikai rendszert"(Király 2003b: 17). A kilencvenes években azonban egyre többen felismerték a sértett személyének jelentőségét, hiszen a sérelmére elkövetett bűncselekmények képezik az állami büntetőigény jogalapját. Ezért sür-

gették, hogy a sértett nyerje vissza méltó helyét és szerepét a büntetőeljárásnak nevezett drámában. Ez csak úgy lehetséges, ha a sértett jogosítványait a resztoratív igazságszolgáltatás igényeinek megfelelően bővítik; továbbá ha a sértett jogainak korlátozását lehetetlenné tévő garanciákat építenek be az igazságszolgáltatás rendjébe.

Fontossá vált tehát a *sértettközpontú igazságszolgáltatás* gondolata. Az új szemlélet megjelenésében szerepet kapott az emberi jogok térhódítása és ezeknek a nemzetközi fórumok előtti kikényszeríthetősége. A nemzetközi egyezmények elfogadásával és a civil szervezetek erősödésével a klasszikus vádlott- és büntetésközpontú igazságszolgáltatás mellett új alternatíva tört magának utat: a *helyreállító igazságszolgáltatás* (3.1. fejezet). A megváltozott paradigma lehetővé tette, hogy a sértett jogai bővüljenek és az új jogintézmények beépüljenek a büntetőeljárás hagyományos rendjébe.

Magyarország kormánya még 1994-ben, a *2002/1994. (I.17.) Kormányhatározatban* rögzítette az új eljárási törvény elveit, ahol a sértett jogainak szélesítése is megjelent. Az új büntetőeljárási törvény *(Be.)* többszöri módosítás után lépett hatályba *(1998. évi XIX. törvény)*.

A büntetőeljárási reform néhány jogintézménye kifejezetten a sértett eljárásjogi helyzetét javítja. Ilyennek tekinthető a pótmagánvád, a közvetítői eljárás és a távoltartás jogintézményének bevezetése. Tovább bővültek a tanú védelmét erősítő szabályok is. Ez a bűncselekmény áldozatának szempontjából azért fontos, mert az áldozat sértettként a büntetőeljárásban legtöbbször tanúként (is) szerepel.

8.1.2. A sértett jogi helyzete a büntetőeljárásban

8.1.2.1. A sértett fogalma

A *sértett* sajátos büntetőeljárási fogalom, amely a büntetőjogból vezethető le, és a bűncselekménnyel megtámadott vagy veszélyeztetett alanyokat értjük alatta. A Be. megfogalmazása szerint *sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette*. A viktimológia az *áldozat* kifejezést, a büntetőjog pedig az e körhöz tartozó személyek valódi elnevezését kerülve, a *valaki* és a *más* szavakat használja. Az angol nyelvű kerethatározatban a *victim* szó szerepel, ez sértettet és áldozatot is jelent. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a kriminológiában használatos áldozat elnevezés személyre vonatkozik, a büntetőeljárásban viszont a sértett alatt természetes és jogi személy is értendő, annak ellenére, hogy a jogszabály szövegezése gyakran személyre utal az „aki” és a „valaki” kifejezések által.

A sértett eljárásjogi fogalmától meg kell különböztetni a *passzív alany* anyagi jogi fogalmát. A sértetté váláshoz elméletileg elegendő a jogok, illetve a jogos érdekek sérelme vagy veszélyeztetése, passzív alanyon azonban azt a személyt értjük, akire a bűncselekmény elkövetése ténylegesen irányul (emberölés esetén pl. akit megölnek). Ez általában egybeesik a sértettel, de nem feltétlenül: csalásnál

például a passzív alany a tévedésbe ejtett személy, a sértett pedig az, aki a cselekmény folytán kárt szenved. Ilyenkor a tévedésbe ejtett és a kárt szenvedett személy is felléphet kártérítési igénnyel a büntetőeljárásban.

Az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények esetén általában meghatározható egyének sérelméről van szó. Problémát okoz viszont a több sértett, ugyanis egy nagyobb csoport esetében nem megengedhető, hogy mindenki magánfélként léphessen fel. Az igazi nehézséget viszont az jelenti, ha pontosan be nem határolható közösség szenved sérelmet. A környezet védelmét sértő bűncselekmények például pontosan nem meghatározható személyek ellen irányulnak; e cselekményeknek általában nincs passzív alanyuk, vagyis eljárásjogi szempontból nem egyértelmű, hogy ki léphet fel sértettként.

Király Tibor tankönyvében (2003a) a sértetté válás szempontjából három csoportra osztja a bűncselekményeket:

- azok a bűncselekmények, amelyeknek van individuális – fizikai vagy jogi személy – sértettje, passzív alanya;
- olyan cselekmények, amelyeknek passzív alanya (sértettje) közelebbről meg nem határozható személyek csoportja (nemzeti, vallási csoport, a közlekedésben részt vevő veszélyeztetettek csoportja, a környezetszennyezés veszélyeztetettjei);
- azok a bűncselekmények, amelyeknél az állam vagy az egész társadalom a veszélyeztetett. Ebben a csoportban nincs olyan sértett, aki processzuális értelemben a büntetőeljárásban felléphetne, ezért az ügyész veszi át ezt a szerepet.

Gond lehet, ha a sértett *jogi személy*, de a bűncselekmény nemcsak a társaság érdekeit sértette vagy veszélyeztette, hanem pl. az egyesület minden tagját is egyben; ekkor a jogi személy minden tagja sértett. Ebben az esetben viszont a sértettek – mint fentebb már említettük – nem léphetnek fel önállóan, hanem maguk közül kijelölik a sértetti jogokat gyakorló személyt.

Összegezve a sértetti aktív legitimációt elmondhatjuk, hogy több sértett esetén a törvény kétféle megoldást kínál: különbséget tesz az individuálisan megkülönböztethető *személyek* és a meghatározhatatlan számú és összetételű *csoportok* között. Előbbi esetben – feltéve, hogy a sérelem egyénileg is kimutatható vagyoni kár vagy más meghatározott eredmény – a sértettek egyenként is felléphetnek. Természetesen a törvény lehetővé teszi, hogy egy megbízott járjon el az összes nevében. A másik esetben, amikor az egyének pontosan meg nem határozható csoportja szenved sérelmet, a jogszabály nem engedi meg, hogy a processzuális jogok a csoport valamennyi tagját megillessék. Ebben az esetben a sértettek képviselőjeként közhasznú szervezet is eljárhat: például a nemzeti és etnikai kisebbségeket ért immateriális sérelem esetén a sértettek képviselőjeként az Országos Kisebbségi Önkormányzat. A gondot az jelenti *Király* szerint, ha az említett csoportoknak nincs önkormányzata, vagy jogi személyiséggel nem rendelkeznek, mert (például) nem alkotnak egyesületet. Ilyenkor elvileg a csoport minden tagja felléphetne sértettként. Mivel a jogalkotó erre nem gondolt, így ezt az esetet nem szabályozta.

Itt a törvény hiányosságáról beszélhetünk, ezért a szabályhoz [Be. 58.§ (1) bek.] hozzá kell értenünk azt is, hogy a bíróság jelöli ki a képviseletre jogosultat, feltéve, hogy közös képviseletben nem állapodtak meg (Király 2003c).
Vajon lehet-e az **áldozat** kifejezést a **sértett** fogalmával szinonim értelemben használni, vagyis azonos-e a sértettnek és az áldozatnak megfelelő személyi kör? *Görgényi Ilona* (2004a) szerint nem. A szerző utal a New Yorki Egyezményre, ahol a prostituáltat is áldozatnak tekintik, utal továbbá a betöréses lopás gyermekkorú áldozataira. További kérdés azonban, hogy vajon melyik nemzetközi dokumentum szövegét fogadjuk el az áldozat fogalmát illetően. A bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatainak nyújtandó igazságszolgáltatás alapelveiről szóló, 1985. évi ENSZ Deklaráció szerint az *áldozat fogalma sokszor szélesebb, mint a sértetté*. Egyrészt nemcsak a bűncselekmény, hanem a hatalommal visszaélés áldozatairól is szól; másrészt kiterjeszti azt a közvetlen családtagokra, továbbá azokra is, akik segítették a sérelmet elszenvedettet, beavatkoztak az érdekében, s így maguk is áldozatokká váltak. Ugyanakkor az EU 2001. évi kerethatározatában használatos *áldozatfogalom a magyar sértetthez képest szűkebb kört* ölel fel. Egyrészt csak természetes személyekre vonatkozik, a magyar jog szerint pedig a sértett lehet jogi személy is. Másrészt a kerethatározat szerint az áldozat az a „természetes személy, aki valamely tagállam büntetőjogának megsértésével megvalósuló cselekmények vagy mulasztások közvetlen következményeként sérelmet, ideértve a fizikai vagy lelki sérülést, érzelmi szenvedést, gazdasági veszteséget szenvedett", a magyar jog szerint pedig „sértett az, akinek jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény sértette, vagy veszélyeztette" [Be. 51.§ (1) bek.]. A veszélyeztetési bűncselekmények esetében elegendő a büntetőjog által megkívánt veszélyhelyzet előidézése is (Görgényi 2004b).

8.1.2.2. A sértett pozíciói

A sértett az igazságszolgáltatás folyamatában különféle pozíciókat tölthet be. Jogi helyzetének megfelelően lehet *sértett, feljelentő, magánindítványt előterjesztő, polgári jogi igényt érvényesítő magánfél*, továbbá *tanú*. A nem közvádra üldözendő bűncselekmények (pl. rágalmazás, becsületsértés) esetében a sértett mint *magánvádló* lép fel; ügyészi tétlenség esetén pedig *pótmagánvádlóként* érvényesítheti igényét. Mindezeken felül a bizonyítási eljárásban *szakértői vizsgálat alanya* is lehet.

A büntetőeljárások többsége a sértett *feljelentése* alapján indul; ezt bármelyik hatóságnál, akár írásban, akár szóban előterjesztheti. Bár a bűncselekményeket bárki feljelentheti, a *magánindítványra* üldözendő cselekmények esetében a sértett, illetve más jogosult magánindítványt előterjeszteni. Amennyiben az eljárás megindulását követően derül ki, hogy a cselekmény csak magánindítványra büntethető, a magánindítvány előterjesztésére jogosult nyilatkozatát utóbb a hatóságnak be kell szereznie.

A magánféli és a magánvádlói pozíció meghatározását a törvény a sértett fogalmára alapozza. Eszerint *magánfél* az a sértett – halála esetén örököse –, aki a büntetőeljárásban a terhelttel szemben a bűncselekmény folytán keletkezett polgári jogi igényét érvényesíti. A magánvádas eljárásban pedig a vádat mint *magánvádló* a sértett, illetve halála esetén annak hozzátartozója képviseli. A magánvádlót, a sértetti jogokon túl, a vád képviseletéből fakadó egyéb jogosítványok is megilletik (a sértetti pozíciókból fakadó jogok részletes összevetését ld. a 9.1. fejezetben).

A Be. reformjával bővültek a sértett meglévő jogosítványai, és a bűncselekményt szenvedett személy lehetőséget kapott arra, hogy bizonyos esetekben ő alakíthassa az eljárás menetét. Ügyészi tétlenség, illetve „tárgyszerűtlen" eljárás esetén a törvény lehetővé teszi, hogy a sértett *pótmagánvádlóként* felléphessen.

A sértett vallomása a bizonyítékok egyik forrása. Mivel a magyar eljárásjogi törvény a bizonyítási eszközök között külön sértetti vallomásról nem szól, ezért azt a tanúvallomásokhoz kell sorolnunk. Legtöbbször ugyanis a sértett *tanú* is; sajnos eljárásjogi helyzetét leginkább ez a pozíció határozza meg, és gyakran elsüllyed ebben a szerepében (Király 1968).

8.1.2.3. A sértett jogai

A sértett eljárási jogai (és kötelességei) a bűnüldözési funkcióhoz kapcsolódnak, és a bűnüldözés megvalósítását kellene elősegíteniük. Ez a kapcsolat attól függ, hogy a sértett milyen eljárási pozícióban van (pl. ha a sértett mint feljelentő passzív magatartást tanúsít, akkor a büntetőeljárás kezdeményezése a részéről elmarad). A sértett és a bűnüldözési funkció közötti kapcsolat a magánvádra üldözendő bűncselekmények esetében a legszorosabb, hiszen itt a vádfunkció a sértett (magánvádló) fellépéséhez kötődik.

A sértettet az eljárás folyamán törvényben biztosított jogosultságok illetik, és meghatározott kötelezettségek terhelik. A hatályos törvény értelmében a sértett jogosult arra, hogy a Be. 51.§ (2) bekezdés c) pontja alapján jogairól és kötelességeiről a bíróságtól, az ügyésztől és a nyomozóhatóságtól *felvilágosítást kapjon*. Ha a feljelentést nem a sértett tette, de személye ismert, a nyomozás elrendeléséről értesíteni kell őt.

A Be. értelmében a sértett jogait **személyesen és képviselője útján** is gyakorolhatja. Képviselő akkor járhat el helyette, ha a törvény nem ír elő személyes közreműködési kötelezettséget. Ügyvéd és nagykorú hozzátartozó, illetve külön törvényben erre feljogosított személy meghatalmazás alapján [Be. 56.§ (1) bek.], törvényes képviselő meghatalmazás nélkül is képviselheti a sértettet, de csak akkor, ha a sértett cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes [Be. 56.§ (2) bek.]. Állami szervet és gazdálkodó szervezetet az erre feljogosított személy képviselhet [Be. 56.§ (3) bek.].

A magánfél képviseletére egyébként nem a sértett képviseletére vonatkozó általános szabályok, hanem a Pp. vonatkozik. A pótmagánvádas eljárásban a pót-

magánvádló ügyvédi képviselete kötelező, kivéve, ha jogi szakvizsgával rendelkezik. Nem természetes személy pótmagánvádló képviseletének ellátására a sértett ügyvezetésre vagy képviseletre feljogosított tagja vagy tisztségviselője, illetőleg a sértettel alkalmazotti jogviszonyban lévő személy is jogosult, ha jogi szakvizsgával rendelkezik [Be. 56.§ (4) bek.].

A sértettet megillető jogokat különbözőképpen csoportosíthatjuk. *Tóth Tihamér* (1974) szerint ezek a jogok tartalmuknak megfelelően kapcsolódhatnak a büntetőeljárás alapelveihez, a büntetőeljárás sikeréhez és a sértett jogos érdekeinek érvényesítéséhez. *Kratochwill Ferenc* (1990) szerint a sértettnek bizonyítási, észrevételezési és jogorvoslati jogait lehet megkülönböztetni.

A hatályos büntetőeljárási törvény a sértettre – mint az eljárás résztvevőjére – vonatkozó rendelkezései értelmében a sértett jogai között az alábbiakat említi: jelenléti jog, iratmegtekintési jog, indítványozási és észrevételezési jog, kérdezési és felszólalási jog.

Jelenléti jog. A sértett jogosult arra, hogy az eljárási cselekményeknél jelen legyen, feltéve, hogy a törvény nem rendelkezik másképp [Be. 51.§ (2) bek. a)]. Ez azt jelenti, hogy a nyomozás folyamán jelen lehet a szakértő meghallgatásánál, a szemlénél, a bizonyítási kísérletnél és a felismerésre bemutatásnál. Mivel a szakértő legtöbbször csak írásban nyújtja be véleményét, ezért ezt legfeljebb megtekintheti. A bírósági tárgyaláson korlátozás nélkül lehet jelen.

Az irat megtekintésének joga. A törvény szerint a sértett jogosult arra, hogy az eljárás őt érintő irataiba betekintsen [Be. 51.§ (2) bek. a)]. A sértett megtekintheti azokat az iratokat, illetve jegyzőkönyveket, amelyek olyan eljárási cselekményekről készültek, ahol jelen lehetett. Ezen felül megtekintheti a szakértői véleményt, az egyéb iratokat pedig akkor, ha ezzel a nyomozás érdekeit nem sérti (Be. 186.§).

Indítványozási és észrevételezési jog. A sértett az eljárás bármely szakaszában indítványokat és észrevételeket tehet [Be. 51.§ (2) bek. b)].

Kérdezési és felszólalási jog. A Be. szerint a tanúk közül rendszerint a sértettet kell elsőként kihallgatni. A vádlott és a tanú kihallgatását, illetőleg a szakértő meghallgatását követően hozzájuk a bíróság tagjain kívül az ügyész, a vádlott, a védő, a sértett, a magánfél, valamint az őt érintő körben az egyéb érdekelt és a szakértő kérdést intézhet [Be. 286.§ (2)-(3) bek.].

A sértett törvényből levezethető egyéb jogai

Másolat készítésének joga. A törvény lehetővé teszi, hogy az eljárás résztvevői az eljárás folyamán keletkezett iratokról másolatot kapjanak. A sértett a nyomozás befejezéséig másolatot kaphat a szakvéleményről, valamint az olyan nyomozási cselekményről készült iratról, amelynél jelen lehet, az egyéb iratról pedig akkor,

ha ez a nyomozás érdekeit nem sérti. A nyomozás során keletkezett más iratokról a tanúkénti kihallgatását követően kaphat másolatot (Be. 70/A.§). A feljelentő, amennyiben nem ő a bűncselekmény sértettje, csak a feljelentésről kaphat másolatot.

A másolatot mindig az a szerv adja ki, amelyik előtt az eljárás éppen folyamatban van. A törvény időt is megállapít erre, amikor kimondja, hogy a másolatot legkésőbb a kérelem előterjesztésétől számított nyolc napon belül kell kiadni [Be. 70/A.§ (1) bek.].

A nyomozás befejezését követően a sértett minden olyan iratról másolatot kaphat, amelynek a megismerésére a törvény felhatalmazása folytán jogosult [Be. 70/A.§ (5) bek].

Amennyiben a sértett pótmagánvádlókénti fellépésének joga megnyílik, lehetőséget kell neki adni, hogy az ellene elkövetett bűncselekményre vonatkozó iratokat az ügyészség hivatalos helyiségében megismerhesse [Be. 229.§ (2) bek.].

A bírósági eljárásban a másolat kiadása csak a törvényben kimondott esetekben korlátozható. A magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül nem kerülhetnek nyilvánosságra.

Az államtitok és a szolgálati titok megismerésével kapcsolatos jog. A sértett a törvény értelmében jogosult megismerni az államtitkot, illetve szolgálati titkot tartalmazó iratot, feltéve, hogy a törvény általában lehetővé teszi ennek az iratnak a számára történő megtekintését [Be. 70/B.§ (1) bek.].

Az irat megtekintését a törvény akkor is megengedi, ha a megismerés külön jogszabályban meghatározott feltételei nem állnak fenn. Ebben az esetben az eljáró jogalkalmazó a sértettet figyelmeztetni fogja arra, hogy az így tudomására jutott titkot köteles megtartani, azt senkinek sem mondhatja el, mert különben elköveti az államtitok, illetve a szolgálati titok megsértését. Ezekre külön figyelmeztetik a sértettet, és a figyelmeztetést jegyzőkönyvbe foglalják.

Az államtitkot, illetve a szolgálati titkot tartalmazó iratról, illetve arról a részéről, amit a sértett megtekinthet, másolat készíthető (bizonyos esetekben másolat készítése kötelező). Ezt a másolatot a sértett az erre elkülönített helyiségben tekintheti meg, onnan nem viheti ki.

Az ügyben tartott tárgyalás idejére biztosítani kell a sértett számára, hogy a másolat a rendelkezésére álljon. Ezt a hivatali munkaidő alatt bármikor tanulmányozhatja [Be. 70/B.§ (5) bek.].

A költségek megtérítéséhez való jog. A Be. szerint a sértettnek, a magánfélnek, a magánvádlónak, a pótmagánvádlónak és a sértett törvényes képviselőjének az ügyben felmerült készkiadása a bűnügyi költség része még akkor is, ha azt az állam nem előlegezte meg [Be. 74.§ (1) bek. b)]. Szintén a bűnügyi költség része a sértett, a magánfél és a pótmagánvádló képviselőjének a készkiadása és a díja. Erre is vonatkozik a költség előlegezésére vonatkozó fenti b) pont szerinti fordulat [Be. 74.§ (1) bek. c)].

Amennyiben a sértettet tanúként is kihallgatják, akkor kérelmére a megjelenésével felmerült költségét megtérítik. Erre őt az idézésében és a kihallgatásának befejezésekor is figyelmeztetni kell [Be. 79. § (3) bek.].

A sértett jogai a szakértő eljárása folyamán. A szakértői vizsgálattal okozott kárért kártalanítás jár neki. Amennyiben a szakértői vizsgálat a sértett testének sérthetetlenségét érinti, akkor a szakértő ezt csak a kirendelő külön rendelkezése alapján végezheti el. Ebben az esetben sem köteles azonban tűrni a műtétet és a műtétnek minősülő vizsgálati eljárást [Be. 106.§ (1)-(2) bek.].

Az anyanyelv használatához és a tolmácshoz való jog. Amennyiben a sértett, magánfél, magánvádló, pótmagánvádló nem ismeri a magyar nyelvet, emiatt hátrány nem érheti. A sértett a büntetőeljárásban mind szóban, mind írásban használhatja az anyanyelvét, illetve meghatározott körben regionális vagy kisebbségi nyelvét. Ha a magyar nyelvet nem ismeri, az általa megjelölt más nyelvet is használhatja [Be. 9.§ (1)-(2) bek.]. Amennyiben a sértett az eljárás során az anyanyelvét, illetve a regionális vagy kisebbségi nyelvét, vagy az általa megjelölt más nyelvet kívánja használni, akkor tolmács igénybevétele kötelező [Be. 114.§ (1) bek.].

A sértettnek kézbesítendő iratok lefordításáról a hatóság, illetve a bíróság gondoskodik [Be. 9.§ (3) bek.], kivéve akkor, ha erről az érintett kifejezetten lemond.

Ha a sértett süket vagy néma, akkor vagy tolmács igénybevételével, vagy írásban történik a kihallgatása. A törvény az előbbit részesíti előnyben [Be. 114.§ (2) bek.].

A jóvátételhez való hozzájárulás joga. Ezt a lehetőséget az új Be. vezette be: „Ha a bíróság vagy az ügyész úgy rendelkezik, a pártfogó felügyelői véleményben ki kell térni arra (…), hogy a sértett hozzájárul-e a részére adandó jóvátételhez" [Be. 114/A.§ (4) bek.]. Úgy tűnik, hogy a közvetítői eljárás bevezetése után erről a szakaszról megfeledkeztek. A felek között egyezségre ugyanis 2007-től csak az elterelt eljárás keretében van lehetőség.

A sértett joga a terhelt távoltartásához. A büntetőeljárási törvény legutóbbi módosítása *(2006. évi LI. tv. 59-61.§)* új kényszerintézkedéssel gazdagította az eddigiek sorát. A távoltartás bevezetése a terhelti oldalon kényszerként, a sértetti oldalon viszont jogosultságként jelenik meg. Az előzetes letartóztatást helyettesíti; lehetővé teszi a sértett számára, hogy családon belüli erőszak esetén nem a bántalmazottnak, hanem az elkövetőnek kelljen elhagynia a lakást, és oda a bíróság által meghatározott ideig nem is térhet vissza.

Ez az intézkedés egyfelől a sértett biztonságát, másfelől a büntetőeljárás zavartalan lefolytatását szolgálja azáltal, hogy a terhelt a sértett-tanút nem tudja befolyásolni, megfélemlíteni, vallomástételét megakadályozni. Bűnmegelőzési szempontok is vezették a jogalkotót a távoltartás szabályainak megalkotásakor, hiszen ennek segítségével a terhelt a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt nem,

vagy nehezebben tudja véghezvinni, illetve a sértett sérelmére újabb bűncselekményt sem tud elkövetni.

Az új jogintézmény tűzoltó szerepét nem tudja betölteni, hiszen a helyszínre érkező nyomozó nem foganatosíthatja. Ennek oka, hogy a távoltartás az előzetes letartóztatás alternatívája, ezért csak bíróság rendelheti el. Legrövidebb időtartama 10 nap, leghosszabb pedig 30.

A sértett-tanú jogai a szembesítés foganatosításakor. A korábbihoz képest a hatályos törvény több jogot biztosít a sértettnek, amennyiben tanúként hallgatják ki és a terhelttel vagy más tanúkkal történő szembesítését rendelik el. Ebben az esetben joga van arra, hogy megengedjék neki a szembesítéskor a kérdések feltevését, illetve – ha ezt védelme szükségessé teszi –, hogy szembesítését mellőzzék. A tizennegyedik életévét be nem töltött személyt akkor lehet szembesíteni, ha szembesítés a kiskorúban nem kelt félelmet [Be. 124. § (1)-(3) bek.].

Lefoglalás. A régi Be.-hez képest az új kódex részletesebben szabályozza a lefoglalást. Nem foglalható le a sértettől a levél és más írásbeli közlés, amennyiben a sértett tanúként is szerepel, és a tanúvallomást a Be.-ben meghatározott okok miatt megtagadhatja, feltéve, hogy a lefoglalandó dolog nála van. Olyan irat sem foglalható le a sértett-tanútól, amelynek tartalmára a tanúvallomás megtagadható, feltéve, hogy az iratot a tanúvallomás megtagadására jogosult személy őrzi. A lefoglalás korlátozása kiterjed meghatározott iratokra és dolgokra, amelyeket olyan személy őriz a hivatali helyiségében, akinek foglalkozásból és közmegbízatásból eredő titoktartási kötelezettsége van [Be. 152.§ (3)-(4) bek.].

A fenti eseteken kívül a sértettnek joga van arra, hogy a nála lévő lefoglalandó dolgot önként átadhassa. Figyelmeztetés nélkül a sértettet (tanút) megmotozni nem lehet [Be. 152.§ (1) bek.]. A motozás ellen egyébként a legújabb módosítás szerint panasznak van helye. A sértett a tanúvallomás megtagadása esetén, bár nem köteles a dolgot átadni, de joga van eldönteni, hogy ennek ellenére átadja-e [Be. 152.§ (5) bek. c)].

A sértett-tanúnak joga van arra, hogy a lefoglalt irat tartalma illetéktelen személy számára ne legyen hozzáférhető [Be. 153.§ (1) bek.] és arra, hogy a tőle lefoglalt iratról részére hiteles másolatot készítsenek [Be. 153.§ (3) bek.].

A lefoglalás megszüntetése. A sértett jogai közé tartozik, hogy a lefoglalást megszüntessék, ha arra az eljárás érdekében már nincs szükség. A lefoglalást meg kell szüntetni, ha annak határideje lejárt. A sértettnek a lefoglalás megszüntetése után a nem tőle lefoglalt dolgot át kell adni, ha a tulajdonosi jogát, illetve a kiadás iránt alaposnak látszó igényét kétséget kizáró módon igazolni tudja [Be. 155.§ (2) bek.]. A sértettnek joga van arra, hogy a tőle lefoglalt dolgot a lefoglalás megszüntetésekor akkor is visszakapja, ha nem ő a tulajdonos, feltéve, hogy nincs olyan személy, aki a jogszabálynál fogva, a sértettet megelőzően visszakaphatná azt.

A sértett az előzetes értékesítés esetén a dolog ellenértékét megkapja. Ez az érték csökkenthető a kezelésből és a tárolásból eredő költségekkel, kivéve, ha a lefoglalás alaptalan volt. A megtérítés időpontjáig eltelt időre törvényes kamatot is kap. A megítélt értéket meghaladó igényét a polgári jog szabályai szerint érvényesítheti [Be. 155.§ (7) bek.].

A házkutatás, a motozás és a lefoglalás közös szabályainál a jogalkotó kimondja, hogy az intézkedést az érintett személy kíméletével, lehetőleg a napnak a hatodik és huszonnegyedik órája között kell végezni. Biztosítani kell, hogy az intézkedés folytán ne kerüljenek nyilvánosságra a magánéletnek a büntetőeljárással össze nem függő körülményei, és kerülni kell a szükségtelen károkozást.

Sajnos ez a szabály lex imperfecta. Megszegése esetén nem történik semmi, nincs eljárási szankciója, csak abban az esetben jár következményekkel, ha a jogalkalmazó e kötelezettség-szegése hivatali vagy más bűncselekményt valósít meg. Ebben az esetben ugyanis az ebből származó tény bizonyítékként nem vehető figyelembe [Be. 78.§ (4) bek.].

Zár alá vétel. Ha a sértett – mint magánfél – *polgári jogi igényt* érvényesít, és alaposan tartani lehet attól, hogy a kielégítést meghiúsítják, ezek biztosítására a terhelt egész vagyonának, vagyona meghatározott részének vagy egyes vagyontárgyainak zár alá vétele rendelhető el, feltéve, hogy a magánfél ezt indítványozta. A nyomozás folyamán ez a jog az „egyszerű" sértettet is megilleti, aki még polgári jogi igényt nem érvényesített. A sértettnek (magánfélnek) joga van arra is, hogy a zár alá vételt a közhitelű nyilvántartásba haladéktalanul bejegyeztesse, továbbá a zár alá vétellel érintett gazdálkodó szervezetet értesítsék [Be. 159.§ (2)-(3) bek.]. A vagyonelkobzás elrendelése esetén a döntés jogerőre emelkedéséig az ingatlan zár alá vételét lehet elrendelni.

A sértett (magánfél) a polgári jogi igény megítélésekor a megállapított teljesítési határidő lejártától számított 30 napon belül végrehajtást kérhet. A magánfélnek joga van arra, hogy az egyéb törvényes útra utasított polgári jogi igény esetén a zár alá vételt még ne oldják fel, amennyiben ő 60 napon belül igazolja, hogy keresetet nyújtott be a polgári bírósághoz [Be. 159.§ (4) bek. d)-e)].

A kiszabott rendbírság elleni jogorvoslat és annak halasztó hatálya. A sértett a vele szemben kiszabott rendbírság ellen jogorvoslatot nyújthat be, és ennek halasztó hatálya van [Be. 161.§ (4) bek.].

Jog az elővezetés esetén történő kíméletes eljáráshoz. A sértettnek joga van arra, hogy a vele szemben elrendelt elővezetést lehetőleg a napnak a hatodik és huszonnegyedik órája között hajtsák végre [Be. 162.§ (4) bek.].

Testi kényszer. A sértettel szemben történő testi kényszer alkalmazása az új Be. takargatni való rendelkezései közé tartozik. Ha nem a kötelezettség oldaláról szemléljük ezt a jogintézményt, hanem a másik pólus felől közelítjük meg, akkor a sértettnek joga van arra, hogy vele szemben testi kényszert csak akkor alkalmazza-

nak, ha ennek szükségessége valóban fennáll. A törvény szövege a „megalapozottan feltehető" kifejezést használja [Be. 163.§ (1) bek.]. A sértettnek joga van, hogy a bírósági eljárásnál jelen lévő büntetés-végrehajtási őr a testi kényszer alkalmazását csak kivételesen és akkor sem bizonyítási cselekmény elvégzése érdekében alkalmazza [Be. 163.§ (4) bek.].

Sajnos ezeket a kényszerítő intézkedéseket a Be. legújabb módosítása sem törölte el. A *2006. évi LI. tv.* 44.§-a kimondja, hogy a közreműködési kötelezettség elmulasztása esetén a terhelttel szemben elővezetés és kényszer is alkalmazható, a sértettel szemben viszont csak az előbbi, illetve rendbírsággal is sújtható. A módosítás előtti és az új törvény is tehát hallgat a sértett esetében a kényszer alkalmazásáról. Ugyanakkor a fent idézett szakaszokban továbbra is szerepel, a módosítás sem törölte el: bár a szakértői vizsgálatnál kizárt a sértettel szembeni kényszer, más eljárási cselekményeknél úgy tűnik, hogy alkalmazható.

8.1.2.4. A sértett kötelezettségei

A sértett mint az eljárásban részt vevő személy a törvényben meghatározott esetekben és módon köteles a bizonyításban közreműködni. A jogszabály részletesen meghatározza feladatait. Ezek a) egy része a sértetti pozícióhoz kapcsolódik, b) más részük abból fakad, hogy a sérelmet szenvedő személyt legtöbbször tanúként is bevonják az eljárásba, és így további kötelezettségek terhelik. A harmadik csoportba c) azok a feladatok tartoznak, amelyek az eljárásban részt vevő személyeket általánosságban terhelik.

a) A sértetti minőségből ered, hogy a sértettnek közre kell működnie a szakértői eljárásban. Ennek keretében köteles a szakértői vizsgálatnak magát alávetni és tűrni, hogy a szakértő a véleményadáshoz szükséges vizsgálatot elvégezze. A sértett köteles továbbá arra, hogy okiratokat és adatokat a hatóság rendelkezésére bocsásson, valamint felvilágosítást adjon. Ptk.-ban szabályozott kötelessége, hogy a sérelmére keletkezett kárt elhárítsa, illetőleg csökkentse.

b) Amennyiben a sértett tanúként is szerepel az eljárásban, megidézése esetén köteles az eljárási cselekménynél jelen lenni, és köteles vallomást tenni.

c) Amennyiben feladataikat *az eljárásban részt vevő személyek* nem teljesítik, velük szemben különböző szankciók alkalmazására kerülhet sor.

A sértett távolmaradásának a következménye, hogy rendbírsággal sújthatják, elővezetését rendelhetik el, vagy az okozott költségek megfizetésére kötelezhetik.

A magánfél, amennyiben polgári jogi igényét már érvényesítette, nem köteles a továbbiakban az eljárási cselekményeknél jelen lenni, s így távolmaradása legfeljebb azzal a hátrányos következménnyel jár, hogy a bíróság a távollétében nem kaphat választ a polgári jogi igénnyel kapcsolatos kérdéseire. Amennyiben a magánvádló a személyes meghallgatáson és a tárgyaláson idézés ellenére nem jelenik meg, illetve azért nem lehet őt idézni, mert lakcímének változását nem jelenti be, a bíróság ezt hallgatólagos vádelejtésnek tekinti, és az eljárást megszünteti.

8.1.3. Összegezés

Ez a rész a sértett eljárási helyzetét mutatta be. A sértett törvényben biztosított jogai erősödtek, de ez a gyakorlatban nem mindig jelentkezik. Ezért arra próbáljuk felhívni a figyelmet, hogy a jogszabályban biztosított jogokkal még nem érjük el a célt, hiszen a sértett érdekérvényesítése a jogalkalmazás folyamán zátonyra futhat. A nyomozó, az ügyész és a bíró sajnos nem tesz meg mindent azért, hogy a bűncselekmény áldozata az eljárásban történő fellépése esetén jogait teljes körben gyakorolhassa.

A sértettek jogaikat elsősorban azért nem tudják gyakorolni, mert nem ismerik azokat. A Be. több helyen szabályozza a rájuk vonatkozó jogosítványokat, de a kódex a laikus előtt kaotikus képet mutat. A hatóságok felvilágosítási kötelezettségüknek gyakran nem tesznek eleget, ha mégis, ez sokszor a jogok elhadarásából áll, amiből a kívülálló egy szót sem ért.

Tovább nehezíti a sértettek helyzetét, hogy elsősorban tanúként veszik őket igénybe. Ebből az egyoldalú felfogásból következik, hogy nemcsak jogszabályainkat kell összhangba hoznunk a nemzetközi dokumentumokkal, hanem a jogalkalmazás folyamán is el kell érnünk, hogy a sértettek érdekérvényesítése megfelelő legyen. Ez azt kívánja, hogy a jogalkalmazók változtassák meg a sértetti szerepről való nézeteiket.

A sértett jövőbeli szerepét tekintve úgy tűnik, hogy hazánkban a *Roach*-féle *büntetési modell* tűnik a járhatóbbnak. A büntetés mindenhatósága elvének hirdetése helyett a resztoratív eljárás egyes jogintézményei utat törnek maguknak. A büntetőjognak ugyanis az eddigi normastabilizációs és prevenciós feladata mellett a jóvátételt is biztosítania kell az állami igazságszolgáltatás rendszerén belül (Kondorosi 2006). A tettarányos büntetésnél mindig figyelemmel kell lenni egyrészről a terhelt személyi körülményeire, másrészt a sértett érdekeire (Ligeti 2006). Ezáltal tud megvalósulni a *Roach* által elképzelt, a meglévő igazságszolgáltatási keretekhez kötődő modell, ahol a sértett elhatározásától függően az érdekérvényesítés teljesebb lehet.

Források

Irodalom

Áldozatsegítés Európában 2004. (szerk.: Rózsahegyi Zs.) (2005) Budapest: IM OBmB

Áldozatvédelem. Szakkönyv a bűncselekmények áldozataival foglalkozók számára (1999) Budapest: BM Kiadó

Barabás Andrea Tünde és Kiss Anna (1999) A sértett megváltozott szerepe. In: *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 36.* Budapest: OKRI

Barabás Andrea Tünde (2004) *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában.* Budapest: KJK Kerszöv - OKRI

Bárd Károly (1984) „Alkalmazott” viktimológia Észak-Amerikában, *Magyar Jog*, 1: 20-29

Bárd Károly (1987) *A büntető hatalom megosztásának buktatói.* Budapest: KJK

Bárd Károly (1997) A törvény és az ő alkalmazói, *Fundamentum*, 2

Christie, Nils (1991) *A fájdalom korlátai*. Budapest: Európa Kiadó

Farkas Ákos (1993) Áldozatvédelem és büntetőeljárás, *Magyar Jog*, 12

Farkas Ákos és Róth Erika (2004) *A büntetőeljárás*. Budapest: KJK-Kerszöv

Fenyvesi Csaba (2002) *Erőszak a büntetőeljárásban (A másodlagos viktimizáció alanyai).* Előadás. Elhangzott a Magyar Pszichológiai Társaság V. Nemzetközi Kongresszusán; Budapest, 2002. március 20-23.

Görgényi Ilona (1994) A viktimológiai ismeretek érvényesülésének fő irányai a kriminológiában és a büntetőjogban. Kandidátusi értekezés. Miskolc

Görgényi Ilona (2000) Régi és új paradigma: A resztoratív igazságszolgáltatás. In: *Békés Imre Emlékkötet*, Bibliotheka Iuridica Kiadványok. Budapest: KJK-Kerszöv

Görgényi Ilona (2001) *A viktimológia alapkérdései.* Budapest: Osiris

Görgényi Ilona (2004a) Ötletek a készülő áldozatvédelmi törvényhez – az áldozat büntető eljárásjogi helyzete de lege ferenda, *Kriminológiai Közlemények 61.* Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 105-131

Görgényi Ilona (2004b) A bűncselekmény áldozata a büntetőeljárás során az Európai Unióban. In: Lévay M. (szerk.) *Az Európai Unióhoz való csatlakozás kihívásai a bűnözés és más devianciák elleni fellépés területén*. Bűnügyi Tudományi Közlemények, 7. Miskolc: Bíbor Kiadó

Gulácsi József (1976) A sértett, *Magyar Jog*, 652

Györgyi Kálmán (1999) A bűncselekmények áldozatainak emberi jogai. In: *Áldozatvédelem. Szakkönyv a bűncselekmények áldozataival foglalkozók számára.* Budapest: BM Kiadó

Király Tibor (1968) A sértett a büntetőeljárásban, *Magyar Jog*, 2: 27-81

Király Tibor (1972) *Büntetőítélet a jog határán. Tanulmány a perbeli igazságról és valószínűségről.* Budapest: KJK

Király Tibor (2003a) *Büntetőeljárási jog*. Budapest: Osiris

Király Tibor (2003b) A magyar büntetőeljárási jog fél évszázados történetének vázlata, *Belügyi Szemle*, 1: 17-34

Király Tibor (2003c) Kratochwill Ferenc: A sértettről. In: Farkas Á. (szerk.) *Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933-1993) tiszteletére*, Bűnügyi Tudományi Közlemények 5, Miskolc: Bíbor Kiadó, 13-21

Kiss Anna (1997) A sértett szerepe a büntetőeljárásban. In: *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 34.* Budapest: OKRI

Kiss Anna (2002) A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése, különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. *Kriminológiai Tanulmányok, 39.* Budapest: OKRI

Kiss Anna (2003) Erősödött-e a sértett eljárásjogi helyzete? (Kérdések a múltból, válaszok a jelenben). In: Farkas Á. (szerk.) *Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933-1993) tiszteletére.* Bűnügyi Tudományi Közlemények, 5. Miskolc: Bíbor Kiadó

Kiss Anna (2004) A sértett szerepe a büntetőeljárásban. *Kriminológiai Közlemények, 61*. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Kiss Anna (2006) A sértett fogalma a büntetőeljárásban. In: Fenyvesi Cs., Herke Cs. És Mészáros B. (szerk.) *Bizonyítékok. Tiszteletkötet Tremmel Flórián egyetemi tanár 65.születésnapjára.* Pécs: PTE ÁJK

Kondorosi Ferenc (2006) A büntetőpolitika reformja, *Börtönügyi Szemle*, 1: 11-16

Kratochwill Ferenc (1990) *A sértett jogi helyzete a magyar büntetőeljárási jogban.* Budapest: ELTE

Ligeti Katalin (2006) Az új Büntető Törvénykönyv Általános Részének Koncepciója. In: Fenyvesi Cs., Herke Cs. és Mészáros B. (szerk.) *Bizonyítékok: Tiszteletkötet Tremmel Flórián egyetemi tanár 65. születésnapjára.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem ÁJK, 371-381

Miszlayné Lányi Éva (1998) A sértett jogi helyzete, a törvényben biztosított jogainak érvényesülése a büntetőeljárásban az ítélkező bíró tapasztalatai alapján. In: *A büntetőeljárás modernizációja az európai jogharmonizáció és a növekvő bűnözés kettős szorításában.* A II. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga. Szekszárd, 1996. október 4-5. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Packer, Herbert (1964) Two Models of the Criminal Process, *University of Pennsylvania Law Review,* 1: 1-60

Roach, Kent (1999) Four Models of the Criminal Process, *The Journal of Criminal Law and Criminology,* 89(2): 671-716

Róth Erika (2003) A sértett szerepe a büntetőeljárásban – Avagy mit kíván az Európai Unió. In: Farkas Á. (szerk.) *Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933-1993) tiszteletére.* Bűnügyi Tudományi Közlemények, 5. Miskolc: Bíbor Kiadó

Tóth Tihamér (1974) A sértett jogállása a büntetőeljárásban, *Belügyi Szemle*, 1: 20-22

Tóth Tihamér (1983) A sértett vallomásának felvétele és értékelése, *Belügyi Szemle*, 11

Tóth Tihamér (1991) A sértett hatékonyabb védelméről, *Rendőri Szemle*, 3

Tremmel Flórián (2001) *Magyar büntetőeljárás.* Budapest-Pécs: Dialog Campus

Vigh József (2004) Új irányzat a büntető igazságszolgáltatásban. In: Gellér B. (szerk.) *Györgyi Kálmán Ünnepi Kötet.* Budapest: KJK-Kerszöv

Dokumentumok és jogszabályok

UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Adopted by General Assembly Resolution 40/34 of 29 November 1985

Az Európai Unió Tanácsának kerethatározata *a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról*, 2001. március 15. (2001/220/IB)

1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról
2002/1994. (I.17.) Kormányhatározat a büntetőeljárás koncepciójáról
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
2006. évi LI. törvény a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról

8.2. Az állami áldozatsegítés rendszere és értékelése
Sömjéni László és Zséger Barbara

Az áldozatsegítő politika az állami büntetőhatalom gyakorlásának alkotmányos kötelezettségén alapul. A demokratikus jogállamban az igazságszolgáltatás szervei mint a büntetőhatalom kizárólagos letéteményesei kötelesek gyakorolni a büntetőhatalmat annak érdekében, hogy védjék az állampolgárokat a bűncselekményekkel szemben. Ehhez kapcsolódóan az *áldozatsegítő politika* azt juttatja kifejezésre, hogy az állam a méltányosság és a társadalmi szolidaritás alapján segítséget kíván nyújtani azoknak, akiket a bűncselekményekkel szemben megvédeni nem tudott. Ebben a körben tehát az az alapvető kérdés, hogy az adott állami büntetőpolitika miként viszonyul a büntető igazságszolgáltatáshoz mint állami monopóliumhoz: kizárólag az elkövetővel szembeni büntetőeljárásra és büntetés-végrehajtására koncentrál, vagy ezen túlmenően arra is, hogy a büntető igazságszolgáltatáson keresztül az egész társadalmi közösség számára korrekt módon szolgáltasson igazságot? Úgy is vizsgálhatjuk a kérdést, hogy mit tekintünk a büntetőeljárás céljának: az állam büntetőhatalmának gyakorlását, vagy a bűnösség megítélése mellett a sértett érdekeinek figyelembevételét is.

A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójának széleskörű térnyerése és elfogadása ez utóbbi irányba hat, és arra ösztönözi a demokratikus államokat, hogy elismerjék a bűncselekmény következtében sértetté, *áldozattá vált személyek jogos igényét arra, hogy megváltozott élethelyzetükben segítséget kapjanak*. Az áldozat innentől kezdve már nemcsak egy speciális, az esetről közvetlen ismeretekkel rendelkező tanú, hanem olyan személy, akinek pszichikai, fizikai, végső soron anyagi rehabilitációja, társadalmi integrálása az egész közösség érdekében áll. Napjaink büntetőpolitikájának éppen ezért már egyik kiemelt feladata a bűnözés okozta káros hatások csökkentése és a bűncselekményeket elszenvedő személyek társadalmi, erkölcsi és anyagi sérelmeinek enyhítése, amellyel az állam kifejezésre juttatja, hogy a társadalom, a közösség szolidáris az áldozatokkal.

8.2.1. Nemzetközi kitekintés

A II. világháborút követően született, az emberi jogokat és alapvető szabadságjogokat összefoglaló nemzetközi dokumentumok kitértek az elkövetők jogaira (törvényes eljáráshoz való jog, emberi méltóság tiszteletben tartása, jogorvoslathoz való jog, ártatlanság vélelme, védelemhez való jog, stb.), a bűncselekmények áldozatainak szempontjai ezzel szemben csak jóval később jelentek meg a nemzetközi jogalkotásban. Az ENSZ, az Európa Tanács és az Európai Unió a hetvenes évek második felétől kezdve alkotta meg azokat a dokumentumokat, amelyek a bűncselekmények sértettjeinek, áldozatainak helyzetével foglalkoznak (7.1. feje-

zet). Ahogy arról az előző fejezetekben már volt szó, a dokumentumok egy része alapvetően az áldozatok eljárásbeli és szociális jogait rögzíti. Az utóbbi évtizedekben azonban egyre nagyobb jelentőséghez jutnak azok a nemzetközi elvárások is, amelyek a bűncselekmények okozta kár állam általi kompenzációját helyezik előtérbe. Ezek közül kiemelkedően fontos az *Európa Tanács 1983. november 24-én kelt, az erőszakos bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról szóló egyezménye*, amely a kártalanítással kapcsolatos minimumelvárásokat és alapelveket fogalmazza meg. Hasonlóan nagy jelentősége van az *Európai Unió Tanácsa* által 2004. április 29-én elfogadott, *a bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról szóló 2004/81/EK irányelvnek*, amelynek célja, hogy az Európai Unióban a bűncselekmények áldozatainak igazságosan és megfelelő módon biztosítsa a nekik okozott károk enyhítését, tekintet nélkül arra, hogy a bűncselekményt az Európai Közösségen belül hol követték el. Az irányelv a tagállamok számára kötelezően előírja az állami kárenyhítési rendszerek 2006. január 1-je utáni működtetését.

A nemzetközi dokumentumokból kirajzolódnak az áldozatok állam általi kompenzációjának alapelvei, illetve azok az elvárások, amelyeket a tagállamoknak a szabályozás kialakítása során minimálisan érvényesíteniük kell. Ezek az alapvető követelmények az alábbiak szerint foglalhatók össze.

- A *szándékos, erőszakos bűncselekmények áldozatai*, továbbá ezek halála esetén eltartottjaik, illetve közvetlen családtagjaik részesülhetnek kompenzációban.
- Állami kompenzáció fizetésére akkor van lehetőség, ha a fent említett cselekménynek elsősorban *súlyos testi sérülés, egészségromlás,* esetleg *lelki, érzelmi sérelem, vagyoni kár* a következménye.
- *A területi elv* alapján az állami kompenzációt az az állam fizeti, amelynek a területén a bűncselekményt elkövették.
- Az állami kompenzáció *nem jelent teljes kártalanítást*. Minimálisan a keresetkiesésre, a lelki és fizikai sérülések kezelésére, a temetési költségekre, eltartottak esetén a tartásdíj-kiesésre terjed ki, és az államok maximalizálhatják a fizetendő kompenzáció mértékét.
- Az állami kompenzáció fizetésének az alapja a *társadalmi szolidaritás és méltányosság*, erre tekintettel az államok vizsgálhatják az áldozat rászorultságát, vagyoni és jövedelmi helyzetét. A kompenzáció megállapítása során az államok vizsgálhatják az áldozat bűncselekménnyel és a sérüléssel kapcsolatos magatartását is.
- *A szubszidiaritás elve* szerint akkor kerül sor állam általi kompenzáció fizetésére, ha más forrásból (elkövető, társadalombiztosítás, biztosítás) nem lehetséges az áldozat teljes kártalanítása.
- *A kettős kártalanítás elkerülése* alapján a más forrásból megtérült károk összegével a kompenzáció összege csökkenthető, vagy visszakövetelhető. Az államra szállnak át a kártérítési követeléssel kapcsolatos jogok.

- Az állami kompenzáció megállapítása és kifizetése *független attól*, hogy az elkövetőt azonosították, vád alá helyezték, vagy elítélték-e.

Az itt felsorolt alapvető elvek figyelembe vétele mellett az államok a nemzeti szabályozás kialakítása során *kedvezőbb rendelkezéseket elfogadhatnak, és többletkötelezettségeket vállalhatnak.* Az európai államok belső joganyagát vizsgálva azt látjuk, hogy a kompenzálható bűncselekmények és azok következményei tekintetében a nemzeti jogszabályok három csoportba sorolhatóak. Egyes államok (Anglia, Hollandia, Litvánia, Spanyolország, Magyarország) ragaszkodtak a nemzetközi dokumentumokban körülhatárolt kategóriákhoz, tehát a *súlyos sérülést, egészségromlást okozó, szándékosan elkövetett, erőszakos bűncselekmények* esetén biztosítják az állami kompenzációt. Más európai államok éltek a kedvezőbb szabályozás lehetőségével és *kitágították a bűncselekményi kört, azonban többségében ragaszkodtak a súlyos sérüléshez, egészségromláshoz mint eredményhez*. Egyes államok (Franciaország, Dánia) kivételes esetekben *egyéb*, tehát nem szándékos, személy elleni erőszakos *bűncselekmények* esetén is lehetővé teszik az áldozatnak, hogy kompenzációt igényeljen és a *személyi sérülést, egészségromlást sem kívánják meg* a bűncselekmény eredményeképpen.

Néhány európai állam a kompenzáció mértéke szempontjából is kedvezőbb rendelkezéseket fogadott el, és a rászorultság vizsgálatát, illetve a kompenzáció szubszidiárius jellegét érintően is eltérőek a szabályozások. Dániában a személyi sérülést okozó bűncselekmények esetén, Franciaországban pedig a halált, maradandó fogyatékosságot, a legalább egy hónapos keresőképtelenséget okozó, továbbá nemi erőszak, emberkereskedelem, és 15 éven aluliak sérelmére elkövetett szexuális bűncselekmények esetén a teljes károsszeget ítélik meg. Franciaország ez utóbbi körben nem vizsgálja a rászorultságot sem. Az állami kompenzáció itt csak a kisebb személyi sérüléseket okozó, illetve a vagyon elleni bűncselekmények esetén szubszidiárius. Ausztriában az állami kárenyhítés tekintetében (a keresetveszteség és a kieső tartásdíj megtérítésének kivételével) nincs felső határ. Írországban a kárenyhítés összegének megállapítása a polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályokon alapul. A kettős kártalanítás elkerülése érdekében az európai államok a megítélt kártalanítási összegből levonják az elkövetőtől, a társadalombiztosítótól, biztosítótól megtérült összeget.

8.2.2. Az áldozatpolitika története és szereplői Magyarországon

1. A nemzetközi szervezetek dokumentumainak elveit, ajánlásait és célkitűzéseit elfogadva a magyar kormány 1999-ben – első olyan hazai jogszabályként, amely kifejezetten az áldozatok segítésével kapcsolatos állami feladatokról szólt – megalkotta a *bűncselekmények áldozatai és hozzátartozóik védelme, káruk megtérülése, enyhítése érdekében teendő jogalkotási feladatokról és egyéb intézkedésekről szóló* **1074/1999. (VII.7.) Korm. határozat**ot (a továbbiakban: Kormányhatáro-

zat). A jogalkotó az áldozatok védelme terén a hangsúlyt az áldozatok megfelelő tájékoztatására helyezte (elkövető szabadulásáról való információ átadása, szociális, gazdasági, egészségügyi szolgáltatásokról szóló információ biztosítása), továbbá kiemelte az áldozatok emberi méltóságát, érzéseit kímélő bánásmód és az ehhez szükséges szakemberképzés fontosságát. A Kormányhatározat felhívta a figyelmet néhány speciális szükségletű áldozati csoportra, köztük a prostitúcióra kényszerített illegális migránsokra, és az erőszakos bűncselekmények áldozatául esetett nőkre és gyermekekre. A kormány az elvégzendő feladatok között sorolta fel a büntető jogszabályok felülvizsgálatát egyrészt annak érdekében, hogy az áldozatot ért sérelem és anyagi kár jóvátétele az elkövetővel szembeni enyhébb felelősségre vonásra adjon lehetőséget, másrészt azért, hogy a büntetőjogi szankciók eredményeként befolyt összeg az áldozatot illethesse meg.

A Kormányhatározatban elérendőnek ítélt célok megvalósítása érdekében a jogalkotó szükségesnek ítélte az áldozatsegítő egyházi és társadalmi szervezetek támogatását, az áldozatokkal érintkező hatóságoknál az áldozati körrel foglalkozó szakember-hálózat kiépítését, és az áldozatok védelmével, segítésével kapcsolatos irányítási feladatok ellátására az *Országos Bűnmegelőzési Tanács (OBmT)* létrehozását. A Kormányhatározat kiemelten foglalkozott az áldozatok kárának megtérülésével, és mellékletében kitért az állami kárenyhítés konkrét szabályaira is, köztük azon súlyos, erőszakos bűncselekmények felsorolására, amelyek megalapozzák az állami kárenyhítést. A kárenyhítéssel kapcsolatos feladatok, az erre szolgáló pénzeszközök kezelése és a kárenyhítési eljárások lefolytatása az 1997-ben bűnmegelőzési céllal létrehozott *Országos Közbiztonsági és Bűnmegelőzési Közalapítvány*hoz került. Az állami kárenyhítés 2001-ig, a rendeleti szintű szabályozásig e Kormányhatározat alapján működött.

2. A Kormányhatározatnak az állami kárenyhítésre vonatkozó szabályai képezték az alapját az *egyes erőszakos bűncselekmények következtében sérelmet szenvedettek állam általi kárenyhítésének szabályairól szóló* **209/2001. (X.31.) Korm. rendelet**nek (a továbbiakban: Kormányrendelet). Az állami kárenyhítés első hazai rendeleti szintű szabályozásának alapelvei igazodtak a nemzetközi dokumentumokban megfogalmazott elvárásokhoz. A Kormányrendelet az állami kárenyhítés lehetőségét a területi elvnek megfelelően a Magyar Köztársaság területén elkövetett bűncselekmények magyar állampolgár áldozatainak tartotta fenn. 2004. május 1-jétől, a Magyar Köztársaságnak az Európai Unióhoz történő csatlakozásával ezt a lehetőséget az Európai Unió valamennyi tagállamának állampolgárai is igénybe vehették. A Kormányrendelet felsorolta azon halált, vagy testi épség, egészség súlyos károsodását okozó bűncselekményeket, amelyek megalapozták az állami kárenyhítést. Kárenyhítés iránti kérelmet a sértett, a sértettet a saját háztartásában gondozó személy, halál esetén pedig a sértettel egy háztartásban élő egyeneságbeli rokon, házastárs, élettárs, továbbá a temetési költségeket viselő egyéb személy adhatott be. A Kormányrendelet szabályozásában visszaköszön az az alapelv, hogy a kompenzáció fizetésének alapja a társadalmi szolidaritás és méltányosság, ennek

megfelelően a Közalapítvány a kárenyhítési eljárás során vizsgálta a kérelmező rászorultságát és közreható magatartását, továbbá ide vezethető vissza az is, hogy az állami kárenyhítés összege maximalizálva volt. A kettős kártalanítás elkerülése érdekében nem volt teljesíthető a kárenyhítés iránti kérelem akkor, ha a kérelmező a bűncselekményből eredő kárigényét érvényesítette és a kára megtérült. Szintén a nemzetközi dokumentumokból ismert elvárásnak tett eleget a jogalkotó akkor, amikor a kárenyhítés megállapítását függetlenné tette az elkövető azonosításától és büntethetőségétől.

A Kormányrendelet szerint az állami kárenyhítéssel kapcsolatos feladatokat 2006. december 31-ig, a törvényi szintű szabályozás hatályba lépéséig az Országos Közbiztonsági és Bűnmegelőzési Közalapítvány (később jogutódja, a *Biztonságos Magyarországért Közalapítvány*) látta el. A kérelmek ügyében az alacsonyabb összegű, illetve az előzetes pénzbeli támogatás esetén a kuratórium elnöke, alelnöke, vagy kuratóriumi tag jóváhagyásával a Közalapítvány igazgatóságának vezetője, egyéb esetekben pedig a kuratórium hozta meg a döntést.

3. Az áldozatsegítés fontosságát nemcsak a jogalkotók, hanem – már közvetlenül a rendszerváltás után – a **civil szervezetek** is felismerték. Először az 1989-ben alakult *Fehér Gyűrű Közhasznú Egyesület* nyújtott az áldozatok részére segítséget, majd ezt követően több szervezet is bekapcsolódott az áldozatokkal végzett munkába. A civil áldozatsegítésre jellemző, hogy többnyire specializálják szolgáltatásaikat, tehát azok nem minden bűncselekmény áldozatára terjednek ki, így nem fogják át az áldozatsegítés valamennyi területét. Ezzel szaktudásukat és forrásaikat hatékonyabban tudják felhasználni. Gyengeségük azonban, hogy országos lefedettség hiányában sok esetben csak fővárosi, illetve annak környékén élő áldozatokat tudnak ellátni. A nehézségek ellenére önmagában az a tény, hogy ma Magyarországon több civil szervezet is önként vállalt feladatként végez áldozatsegítést, pozitívan értékelendő, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezt a tevékenységet nehéz anyagi körülmények között, folyamatos finanszírozási gondokkal küszködve úgy végzik, hogy sokszor még munkájuk értelmét, törekvéseik céljait is kétségbe vonják. A pénzügyi források hiányán a jelenlegi helyzet ismeretében szinte kizárólag a pályázati rendszer hatékonyabb kiaknázásával lehetne segíteni (a civil szervezetekről részletesen ld. 8.3. fejezet).

4. Az áldozatvédelem rendszerének másik fontos szereplője a **rendőrség**. Amikor a Magyar Köztársaság Kormánya 1999-ben elkötelezte magát az áldozatok teljesebb körű megsegítése mellett, ennek keretében elsőként *áldozatvédelmi irodát* hozott létre, majd kialakította az *országos referensi hálózatot* a rendőrségen belül. Ma mintegy 221 *áldozatvédelmi referens* tevékenykedik, többségük osztott munkakörben látja el feladatát. A rendőrség *bűnmegelőzési egységei* végzik a jellemző áldozati magatartások rendszerezését, a bűncselekmények létrejöttét elősegítő okok, körülmények feltárását, valamint a védelem megszervezését és kiépítését. Ezek a feladatok a sértetté válás megelőzése szempontjából különö-

sen fontosak. Az áldozatvédelmi referensek kapcsolatot tartanak a nyomozati, vizsgálati, elemző-értékelő tevékenységet folytató rendőri egységek munkatársaival. A bűncselekmények sajátosságai, a megelőzési lehetőségek nyilvánosságot kapnak a helyi és az országos médiában, felvilágosító előadásokon, illetve az internet felhasználásával készítik fel a potenciális áldozatokat a helyes védekezésre. A rendőrségi áldozatvédelem célja, hogy prevenciós tevékenység keretében a célcsoportok ismereteket kapjanak az áldozattá válás elkerülésének lehetőségeiről, illetve – az áldozatsegítésről szóló törvény hatályba lépése óta – az Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálatához irányítva a már áldozattá vált személyek az állami kárenyhítésben és egyéb segítő szolgáltatásokban részesülhessenek.

5. A bűnmegelőzés háromszintű elméleti modellje (2.1. fejezet) alapján elkészített Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájáról szóló 115/2003. (X.28.) OGY határozat öt prioritása közül az egyik az áldozattá válás megelőzése, az áldozatsegítés és az áldozatok kompenzációja (2.3. fejezet). Az országgyűlési határozat elemzi a hazai helyzetet az áldozattá válás esélye és a kár megtérülése szempontjából, és megállapítja, hogy *a vagyon elleni bűncselekményekkel okozott kár megtérülési aránya csupán 7,4 százalék*. A vagyon elleni bűncselekmények anyagi következményeinek túlnyomó részét tehát az áldozatok viselik, ami azt eredményezi, hogy csökken a feljelentési hajlandóság és gyengül a büntető igazságszolgáltatásba vetett hit (7.2. fejezet). Az OGY határozat a nemzetközi elvárásokra és arra tekintettel, hogy az áldozatok sérelmeinek, kárának enyhítését nem szabályozza törvény, elsődleges törvényalkotási feladatként határozta meg az áldozatok védelméről szóló törvény kidolgozását. Ez az elvárás egybecseng az Európai Unió irányelvével, amely kifejezett *jogalkotási kötelezettséget írt elő a kárenyhítés tárgykörében* a tagállamoknak, 2006. január 1-jét szabva határidőként a kárenyhítési rendszerek működése kezdetének. A *bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény* (a továbbiakban **Ást.**) kárenyhítésre vonatkozó szabályai az irányelvnek való megfelelés jegyében születtek. Indokolása a nemzetközi dokumentumoknak megfelelően *az állami büntetőhatalom gyakorlásának alkotmányos kötelezettségéből, a méltányosságból és a társadalmi szolidaritásból* vezeti le az áldozatsegítő politika szükségességét: „[a] demokratikus jogállamban az igazságszolgáltatás szervei mint a büntetőhatalom kizárólagos letéteményesei kötelesek gyakorolni a büntetőhatalmat annak érdekében, hogy védjék az állampolgárokat a bűncselekményekkel szemben. (…) Az áldozatsegítő politika azt juttatja kifejezésre, hogy az állam a méltányosság és a társadalmi szolidaritás alapján segítséget kíván nyújtani azoknak, akiket a bűncselekményekkel szemben megvédeni nem tudott".

Az Ást. az (1) *áldozatok szociális jogait*, (2) a nekik nyújtandó *segítség formáit* és (3) az *állami kárenyhítést* szabályozza. A bűncselekmények áldozatainak gyors és szakszerű segítésével, köztük az állami kárenyhítéssel kapcsolatos fel-

adatokért 2006. január 1-jétől kezdve az *Igazságügyi Hivatalon* belül az **Áldozatsegítő Szolgálat** (a továbbiakban: *Szolgálat*) felelős. A Szolgálat általános segítő feladatokat lát el, nem specializálódott egyik különösen veszélyeztetett áldozati körre sem – ez utóbbiak tekintetében a Szolgálattal együttműködő civil szervezeteknek van fontos szerepük (8.3. fejezet).

6. Az **áldozatsegítéssel kapcsolatos joganyag** az Ást.-n kívül több, eltérő szintű jogszabályban található. Ez a széttagoltság egyrészt a jogrendszer sajátosságából adódik, mivel az alapjogokat érintő kérdéseket törvényben, az egyes segítségnyújtással kapcsolatos teendőket, technikai kérdéseket viszont rendelettel szabályozzák. Másrészről ez a széttagoltság annak is köszönhető, hogy az áldozatsegítésnek mint „új jövevény”-nek alkalmazkodnia kell a már meglévő struktúrához. Ennek köszönhető, hogy olyan klasszikus áldozatsegítő területek, mint például a büntetőperes segítségnyújtás vagy a mediáció szabályai, külön törvényekbe kerültek, nem pedig egy egységes áldozatsegítésről szóló kódexbe.

A széttagoltság következménye, hogy gyakran az érintettek, az áldozatok számára nehezen hozzáférhető forrásokban lelhetőek fel azok a szabályok, amelyek segítésükről, lehetőségeiről szólnak. Az alább felsorolt sértettekre/áldozatokra vonatkozó jogszabályok jól érzékeltetik ezt a problémát:

- a sértettek bűncselekmény következtében kialakult helyzetüknek megfelelő *tájékoztatásáról* a Be., az Ást., illetve a rendőrség és a határőrség áldozatsegítő feladatairól szóló 17/2007. (III.13.) IRM rendelet szólnak;
- a sértettek által történő *bizonyítékok szolgáltatásáról*, a sértettek kihallgatásáról, továbbá a sértettek nyelvi nehézségeit feloldandó az eljárás során tolmács igénybevételének lehetőségéről a Be. rendelkezik;
- a sértettnek okozott *kár megtérülésére* egyrészről a Be. biztosított lehetőséget a polgári jogi igény jogintézményének biztosításával, másrészről a büntetőügyekben való közvetítés (a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény, Btk.) is lehetőséget teremt a kár megtérülésre. Ezek sikertelensége esetén, vagy hiányában végső soron a polgári jog szabályai is alkalmazást nyernek (9.1. fejezet);
- *a veszélyeztetett sértettek és hozzátartozóik védelméről* a Be., a büntetőeljárásban résztvevők, az igazságszolgáltatást segítők Védelmi Programjáról szóló 2001. évi LXXXV. törvény és a személyes védelemről szóló 34/1999. (II.26.) Korm. rendelet rendelkeznek;
- *a pártfogó ügyvéd igénybevételéről*, illetve a büntetőeljárás során felmerülő költségek megfizetésének módjáról a Be. és a Jst. szólnak;
- *a sértettek/áldozatok segítéséről* az Ást., az Igazságügyi Hivatalról szóló 303/2006. (XII.23.) Korm. rendelet, az áldozatsegítő támogatások igénybevételének részletes szabályairól szóló 1/2006. (I.6.) IM

rendelet vonatkoznak. Külföldön áldozattá vált magyar állampolgárok segítéséről az Ást. vonatkozó szabályai mellett a konzuli védelemről szóló 2001. évi XLVI. törvény rendelkezik;
- *külföldön elkövetett bűncselekmények* miatt itthon feljelentés a Btk., a Be. és a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről szóló 1996. évi XXXVIII. törvény alkalmazásával tehető.

A kedvező alapok – van Magyarországon áldozatsegítés és megvan az ehhez szükséges jogi szabályozás is – ellenére a jogalkotás tehát egyelőre következetlen. Egyes területeken még mindig hiányosságok tapasztalhatóak, hiszen például még mindig nem rendelkezik arról jogszabály, hogy a sértetteket tájékoztatni kell arról, ha a terhelt – akár előzetes letartóztatást, akár a jogerős szabadságvesztést követően – szabadlábra kerül.

A továbbiakban az Ást. által létrehozott áldozatsegítő rendszer intézményeit és működését mutatjuk be.

8.2.3. Az Ást. hatálya

8.2.3.1. Az áldozat fogalma, az Ást. személyi hatálya

Az Ást. fogalomhasználatában **áldozat** *a bűncselekmény sértettje, és az a természetes személy, aki a bűncselekmény közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást, illetve vagyoni kárt szenvedett* [Ást. 1.§ (1) bek.]. Az áldozatsegítő támogatások szempontjából áldozat lehet tehát
- a sértett;
- és az a természetes személy, aki a bűncselekmény közvetlen következményeként szenvedett sérelmet.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény szerint „*sértett* az, akinek a jogát, vagy a jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette” [51.§ (1) bek.] (ld. 8.1. fejezet). Az Ást. áldozatfogalma ennél részben tágabb, részben szűkebb személyi kört jelöl meg. A jogalkalmazás során a „bűncselekmény közvetlen következményeképpen” előállt sérelem a sértetten kívül más személynél akkor állapítható meg, ha sérelme a bűncselekménnyel szoros térbeli és időbeli összefüggésben, valamint ok-okozati viszonyban következett be. A testi és vagyoni sérelmen kívül a lelki sérülést és az érzelmi megrázkódtatást is sérelemként értékelte a jogalkotó. A törvény indoklása szerint a *„lelki sérülés”* a bűncselekmény következtében az áldozatban kialakult tartós, komoly félelmet, szorongást, az *„érzelmi megrázkódtatás”* pedig az erőszakos bűncselekmény következtében az áldozatban kialakult traumát, pszichés zavart jelenti.

A nemzetközi dokumentumok és az Ást. áldozatfogalmában is három elemet találunk. Eszerint az áldozat olyan *a) természetes személy*, aki *b) valamilyen (testi, lelki, érzelmi, vagyoni) sérelmet szenvedett el*, és ezt a sérelmet *c) bűncselekmény*

okozta. Az Ást. annyiban tér el a nemzetközi fogalmaktól, hogy itt a sértetti kör nemcsak a természetes, hanem a jogi személyekre is kiterjed. Áldozatként számolhatnánk tehát jogi személyekkel, azonban az Ást. szerint az áldozatoknak nyújtható támogatások természete ezt a gyakorlatban kizárja.

További különbség a nemzetközi szabályozáshoz képest, hogy míg a magyar törvény a bűncselekmény fogalmát használja, addig a nemzetközi dokumentumok a tagállamok hatályos büntetőjogába ütköző cselekmény (mulasztás) által okozott sérelemhez kötik az áldozati helyzet kialakulását. Vagyis nem kívánják meg kifejezetten a bűncselekmény megvalósulását. Sőt, ezen túlmenően függetlenné teszik az áldozati státusz megállapítását a büntetőeljárás eredményétől, az elkövető azonosításától, elítélésétől. E látszólagos ellentmondást az Ást. 1.§ (3) bekezdése oldja fel: *az áldozatsegítő támogatások az áldozatot akkor is megilletik,* ha a feljelentés elutasítására, a nyomozás megszüntetésére, az eljárás megszüntetésére, illetőleg a vádlott felmentésére az Ást.-ben felsorolt *büntethetőséget kizáró okok*, nevezetesen gyermekkor, kóros elmeállapot, kényszer vagy fenyegetés, tévedés, jogos védelem, végszükség vagy elöljáró parancsa miatt került sor. Ezek az elsődleges büntethetőségi akadályok – annak ellenére, hogy a cselekmény valamely Büntető Törvénykönyvben foglalt törvényi tényállással egyező – a bűncselekmény valamely fogalmi elemének hiánya miatt kizárják a bűncselekmény létrejöttét. Szintén támogatásban részesülhet az áldozat akkor, ha a feljelentés elutasítására, illetve az eljárás megszüntetésére a Btk. 32.§-ában meghatározott *büntethetőséget megszüntető ok* miatt került sor. Így tehát az Ást. is a formailag tényállásszerű, a büntető anyagi jogba ütköző cselekmények esetén teszi lehetővé az áldozatsegítést.

A nemzetközi dokumentumok említést tesznek a közvetlen áldozatok mellett azok *közeli családtagjairól, eltartottjairól,* őket is az áldozati körbe vonva. A magyar szabályozás szintén lehetővé teszi ennek a közvetett áldozati körnek a támogatását, a bűncselekmény következményeként sérelmet szenvedett természetes személyek között. A gyakorlatban a sértetteken kívüli körben általában hozzátartozók, szemtanúk kapnak áldozatként segítséget.

A magyar állampolgárokon túl – az irányelv elvárásainak megfelelően – *külföldi* természetes személyek is igénybe vehetik az áldozatsegítő szolgáltatásokat és a kárenyhítést. Az Ást. ebben a körben az Európai Unió bármely tagállamának állampolgárait, illetve más államoknak az Európai Unióban jogszerűen tartózkodó állampolgárait, valamint a hontalan személyeket említi. Kiemelt csoportként áldozatsegítő támogatásban részesülhetnek az emberkereskedelem áldozatai. Egyéb külföldi személyek csak akkor tartoznak a törvény személyi hatálya alá, ha az állampolgárságuk szerinti állam a Magyar Köztársasággal nemzetközi megállapodást kötött arra vonatkozóan, hogy a másik állam állampolgárai számára biztosítják az áldozatsegítő támogatásokhoz történő hozzáférést, vagy az államok között ilyen kérdésben viszonosság áll fenn.

A sértett Be.-beli fogalmának gyakorlati alkalmazása alapvető jogalkalmazási kérdés. A Be. *sértett-* és az Ást. *áldozatfogalmának* egymásra vetítéséből kitű-

nik, hogy a célzott személyi kör valójában azonos. A sértett is, az áldozat is a bűncselekmény következtében jogsérelmet szenved. Például súlyos testi sértés esetében a passzív alany mellett az általa eltartott három kiskorú gyermek jogos érdekei is sérülnek, hiszen apjuk megváltozott élethelyzete a jövőben az ő életükre is negatív hatással lesz. A Be. 51.§-ának (1) bekezdése alapján így ők is a bűncselekmény sértettjei. Tekintettel azonban arra, hogy a mindennapi jogalkalmazás a sértett fogalmát szinte kizárólag a *passzív alanyok* körére szűkítette (8.1. fejezet), tehát arra a törvényi tényállásban meghatározott személyre, akire az elkövetési magatartás irányul, a fent említett három gyermek sértetti pozícióját a hatóságok/szervek a legritkább esetben ismerik csak el. Ez a jogalkalmazói kényelmesség eredményezte azt, hogy az Ást.-nek olyan fogalmat kellett alkotnia, amelyik bár tartalmilag nagyban hasonlít a sértett fogalmához, azonban a mindennapi jogalkalmazásban lehetőséget teremt arra, hogy minden, ténylegesen sérelmet szenvedett személy áldozatiságát, ezzel együtt segítségre való igényét elismerhessük és teljesíthessük.

8.2.3.2. Az Ást. területi hatálya

Az Ást. a nemzetközi dokumentumokból már ismert *területi elvet* követi, tehát a *Magyarország területén elkövetett bűncselekmények* tekintetében teszi lehetővé az áldozatsegítő támogatások nyújtását. A területi hatály alól azonban van *két kivétel:*

- az egyik eset az, amikor a *Magyarországon életvitelszerűen élő magyar állampolgár jogszerű külföldi tartózkodása alatt* válik szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmény áldozatává (tehát olyan bűncselekményt követnek el ellene, amely miatt Magyarországon kárenyhítésre lenne jogosult); ekkor az áldozat az Ást. szerinti *szolgáltatások* igénybevételére válik jogosulttá;
- a másik eset pedig az ún. *kárenyhítés támogató hatósági eljárására* vonatkozik: abban az esetben, ha a Magyarországon szokásos tartózkodási hellyel rendelkező személy az Európai Unió más tagállamában vált szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmény áldozatává, Magyarországon az Ást. szabályozta támogatási eljárás igénybevételére jogosult. A támogatási eljárás alapelemeit az uniós irányelv rögzíti: a támogató hatóságnak segítséget kell nyújtania a kárenyhítési kérelem kitöltéséhez, a szükséges dokumentumok beszerzéséhez, és a kérelmet továbbítania kell a bűncselekmény elkövetési helyének megfelelő tagállamban működő döntő hatóság felé. A kárenyhítés összegét ilyen esetekben is a bűncselekmény elkövetésének helye szerinti tagállam fizeti. Ez a rendelkezés az irányelvben foglalt, a határon átnyúló ügyek intézésére vonatkozó kötelezettségnek felel meg.

8.2.4. Az Áldozatsegítő Szolgálat tevékenysége

A Szolgálat tevékenységi köre kétirányú: egyrészt feladata az *áldozati jogok érvényesülésének* elősegítése, másrészt az áldozatok *szükségleteire fókuszálva különböző személyre szabott támogatási* formákkal igyekszik a bűncselekmények okozta helyzetben az áldozatok segítségére lenni. Ez utóbbi, tehát a *segítségnyújtás* rendszere kétszintű:

- alacsonyküszöbű ellátási forma a *tájékoztatás*, melyet feljelentés nélkül bárki igénybe vehet;
- *áldozatsegítő támogatásokban* azonban csak a büntetőeljárás megindulása után részesülhet az áldozat. Az áldozatsegítő támogatások közé tartoznak *az áldozatsegítő szolgáltatások* és *az állami kárenyhítés*.

8.2.4.1. Az áldozati jogok érvényesülése és a tájékoztatás

1. Az **áldozati jogok érvényesítése** körében a Szolgálat feladata gondoskodni arról, hogy az áldozatokkal kapcsolatba kerülő intézmények, hatóságok az áldozatokat megillető jogokat megismerjék és érvényesítsék. Ezt a Szolgálat figyelemmel kíséri és szükség esetén javaslatot tesz az áldozati jogok hatékonyabb érvényesülésére. Az Ást. ezzel kapcsolatban kiemeli a társintézményekkel való együttműködés fontosságát.

2. A **tájékoztatás** keretében a Szolgálat a hozzá fordulókat tájékoztatja a büntetőeljárásbeli jogaikról és kötelezettségeikről, a számukra elérhető támogatások fajtáiról és az igénylés feltételeiről, az Ást.-ben biztosított támogatásokon kívül igénybe vehető egyéb ellátásokról, juttatásokról, jogérvényesítési lehetőségekről, az áldozatsegítésben részt vevő állami, önkormányzati, civil és egyházi szervezetek elérhetőségéről, illetve a bűncselekmény típusára figyelemmel az ismételt áldozattá válás elkerülésének lehetőségeiről. 2007. július 1-jétől a tájékoztatás során kiemelt az *emberkereskedelem áldozatainak* csoportja. Esetükben a tájékoztatásnak ki kell terjednie arra is, hogy egy hónap gondolkodási idő áll rendelkezésükre annak eldöntésére, hogy a bűncselekmény felderítésében a hatóságokkal együttműködnek-e, továbbá arra, hogy a gondolkodási idő tartamára ideiglenes tartózkodásra jogosító igazolásra, a hatóságokkal való együttműködés időtartamára pedig tartózkodási engedélyre jogosultak. Ezt követően a Szolgálatnak haladéktalanul kezdeményeznie kell az idegenrendészeti hatóságnál a harmadik országbeli állampolgár ideiglenes tartózkodásra jogosító igazolással történő ellátását.

A gyakorlati munka során a Szolgálat a tájékoztatás keretében széleskörű *segítő tevékenységet* folytat, hiszen az egyszerűbb ügyekben, illetve akkor, ha az áldozat valamilyen oknál fogva nem kíván feljelentést tenni, ilyen módon a leggyorsabb és a leghatékonyabb a segítségnyújtás.

8.2.4.2. Áldozatsegítő szolgáltatások

Az állam az áldozatok részére szolgáltatásként

- az érdekérvényesítés elősegítését;
- az azonnali pénzügyi segélyt; illetve
- a szakjogászi segítségnyújtást biztosítja.

Az adott esetben nyújtandó szolgáltatás típusát a bűncselekmény jellege, a bűncselekménynek az áldozatra gyakorolt hatása és az áldozat személyes körülményei határozzák meg. A szolgáltatásokat bármely bűncselekmény áldozata igénybe veheti abban az esetben, ha az ügyben büntetőeljárás folyik.

1. Az érdekérvényesítés elősegítése keretében a Szolgálat célja, hogy az áldozat megkapja a sérelem rendezéséhez szükséges jogi tanácsot és konkrét segítséget. Az áldozatok felvilágosítást kapnak az egészségügyben, a társadalombiztosítás keretében, a gyermekvédelemben és a szociális ellátórendszerben igénybe vehető segítségről, valamint ezek feltételeiről. A Szolgálatnak gondoskodnia kell arról is, hogy az áldozat ezeket a szolgáltatásokat a lehető legrövidebb időn belül igénybe tudja venni. Az itt felsorolt területeken megállapítható ellátási formákat az áldozatok a külön jogszabályokban rögzített feltételek szerint vehetik igénybe, azonban áldozatként a Szolgálat közreműködésével remélhetően gyorsabban és kevesebb személyes ügyintézéssel.

2. Azonnali pénzügyi segélyként a Szolgálat fedezi az áldozat lakhatással, ruházkodással, élelmezéssel és utazással kapcsolatos, valamint a gyógyászati és kegyeleti jellegű rendkívüli kiadásait akkor, ha a bűncselekmény következtében az áldozat olyan helyzetbe került, hogy ezen kiadások megfizetésére adott körülmények között nem képes. Az azonnali pénzügyi segély nem kártérítés, nem szolgálja a bűncselekmény miatt felmerült vagyoni károk megtérítését. Megállapítását a *bűncselekmény miatt bekövetkezett rászorultság* alapozza meg: a Szolgálat akkor fizet krízissegélyt, ha átmenetileg – a bűncselekmény következtében – megfelelő készpénz, illetve anyagi források hiányában ez a pénzbeli támogatás szükséges ahhoz, hogy az áldozat alapvető szükségleteit kielégíthesse. Minderre *mérlegelési jogkörben* hozott döntés alapján kerül sor. Vizsgálni kell az eset összes körülményeit, különösen azt, hogy az érintett anyagi támogatását a bűncselekmény következtében kialakult személyes körülményei indokolják-e. A megítélhető legmagasabb összeg mértékét az Ást. a tárgyévet megelőző második év – a Központi Statisztikai Hivatal által közzétett – nemzetgazdasági bruttó havi átlagkeresetének 43 százalékához kötötte, így a támogatás mértéke évente automatikusan nő. Az Ást. ezt az összeget tekinti alapösszegnek, ezt használja az állami kárenyhítés esetén a rászorultság vizsgálatakor és a kárenyhítési összeg megállapításakor is.

A gyakorlati munka során az azonnali pénzügyi segély megállapításakor figyelembe kell venni, hogy a jogszabály értelmében ez *nem szociális rászorultság* alapján járó segélyezési forma: független az áldozat jövedelmének nagyságától, hiszen

a pillanatnyi rászorultság fennállhat a jó körülmények között élő, vagyonnal, magas jövedelemmel rendelkező áldozatok esetén is. Ugyanakkor az összeget befolyásolhatja adott esetben az, hogy a rossz szociális helyzetben lévő embernél a pillanatnyi rászorultságból való kilábaláshoz nagyobb támogatás szükséges. A bűncselekmény következtében felmerülő, a továbblépéshez, a megélhetéshez szükséges kiadások – amelyek egyébként a bűncselekménnyel okozott vagyoni kár körébe tartozhatnak – ugyancsak befolyásolhatják az azonnali pénzügyi segély összegét.

A gyakorlati alkalmazás szempontjából az azonnali pénzügyi segély jogintézményének a kettős negatív elhatárolása (nem kártérítés és nem szociális rászorultság alapján jár) mindenképpen szükséges, mert a statisztikai adatok azt mutatják, hogy az állami áldozatsegítés leggyakoribb támogatási formájáról van szó.

A szolgáltatás nyújtásakor nem szabad mérlegelni azt sem, hogy az áldozat „önhibája", „közrehatása" mennyiben játszott szerepet abban, hogy bűncselekmény érte. Ugyancsak nem lehet szempont, hogy ismételten áldozattá vált személyről van-e szó. Minden egyes bűncselekményt külön ügyként kell kezelni, és minden körülményt önállóan értékelni.

3. Abban az esetben, ha a Szolgálat jogászainak jogi tanácsadása az áldozat ügyének további intézéséhez kevés, és az áldozat kifejezetten **ügyvédi közreműködésre** tart igényt, a Szolgálat átteszi az ügyet a *Jogi Segítségnyújtó Szolgálathoz*. Itt a rászoruló áldozatok a bűncselekménnyel összefüggő peren kívüli és peres ügyeikben is ügyvédi segítséget kaphatnak.

8.2.4.3. Állami kárenyhítés

A támogatások másik formája az állami kárenyhítés, amely esetében a szabályozás kereteit a vonatkozó nemzetközi dokumentumok határozták meg. Állami kárenyhítésben *a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekményekkel* összefüggésben részesülhet:

- *a bűncselekmény közvetlen fizikai sértettje,* ha bűncselekmény következtében testi épsége, egészsége súlyosan károsodott;
- a bűncselekmény közvetlen fizikai sértettjének meghatározott státuszú *hozzátartozója,* ha az elkövetés időpontjában egy háztartásban élt a sértettel; illetve
- *akiknek eltartására* a sértett köteles vagy köteles volt.

Ez a jogosulti kör megfelel a nemzetközi dokumentumokban foglalt személyi körnek, hiszen azok is minimálisan a szándékos, erőszakos bűncselekmények áldozatai, illetve ezek családtagjai, eltartottjai számára kívánják biztosítani a kárenyhítést.

Az állami kárenyhítésre jogosultak köre több szempontból is szűkebb, mint a fent részletezett áldozatsegítő szolgáltatásokra jogosultaké.

a) Az állami kárenyhítést csak a bűncselekmények meghatározott csoportja, *a testi épség, egészség súlyos károsodását eredményező szándékos, személy elleni erő-*

szakos bűncselekmények alapozzák meg, míg a szolgáltatások bármilyen bűncselekmény esetén nyújthatóak. Kérdésként merülhet fel a fogalom értelmezése, azaz, hogy mely bűncselekményi kört értett a jogalkotó szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmények körén. A büntetőjog szerint az erőszak irányulhat személy vagy dolog ellen is. Ezt az értelmezést maga az Ást. szűkíti le azzal, hogy személy elleni erőszakos bűncselekményekről szól, tehát a dolog elleni erőszakkal elkövetett bűncselekmények (dolog elleni erőszakkal elkövetett lopás, rongálás) nem tartozhatnak a kárenyhítést megalapozó bűncselekmények közé. Az Ást. a kriminológiai szakirodalomban elterjedt erőszakfogalmat használja, mely szerint „az erőszak kriminológiai fogalma embertől eredő és közvetlenül emberre irányuló olyan szándékos cselekvést feltételez, amely fizikai vagy pszichikai erőszakban (fenyegetésben) nyilvánul meg". „Az erőszakos elkövető magatartása minden esetben szándékos, célzatos magatartás, az e szándék megvalósításához szükséges erőszak azonban kétféle lehet: eszközként használt erőszak és tényállási elemet kimerítő erőszak. Az előbbinél az elkövető tettesi magatartása két mozzanatból áll, amelynél az események első stádiumában alkalmazott erőszak csak eszközül szolgál a kívánt cél eléréséhez. (…) A második csoportba tartozó bűncselekményeknél a törvényi tényállás megvalósítása már önmagában is személy elleni erőszak alkalmazását feltételezi" (Kerezsi 1996: 158-159). A Szolgálat munkája során ezt az értelmezést alapul véve minden egyes kárenyhítési kérelem elbírálása során vizsgálja, hogy az adott bűncselekmény megalapozza-e a jogosultságot. Tipikusan állami kárenyhítést megalapozó bűncselekmények a szándékos emberölés, erős felindulásban elkövetett emberölés, szándékos testi sértés, erőszakos közösülés, szemérem elleni erőszak, rablás, zsarolás és garázdaság, kiesnek viszont a körből a közlekedési bűncselekmények.

b) A nemzetközi dokumentumok abból kiindulva, hogy az állami kárenyhítés a társadalmi szolidaritáson és méltányosságon alapul, lehetővé teszik a kárenyhítés jogának csak a *rászorulók számára* történő biztosítását. Ezzel a lehetőséggel élt Magyarország is. A szolgáltatások esetén a jövedelmi viszonyokat a Szolgálat nem vizsgálja, ezek alanyi jogon járnak (a szakjogászi segítségnyújtásra való jogosultság megállapítása előtt a Jogi Segítségnyújtó Szolgálat vizsgálja a kérelmező jövedelmi viszonyait). Szűkebben határozza meg azonban az Ást. az állami kárenyhítésre jogosultak körét abból a szempontból, hogy a kárenyhítésnek feltétele a szociális rászorultság. Abban az esetben állapítható meg az áldozat szociális rászorultsága, ha a háztartásban az egy főre eső havi nettó jövedelem nem haladja meg az alapösszeg kétszeresét, vagy az Ást.-ben felsorolt rendszeres szociális ellátások valamelyikében részesül.

A nemzetközi dokumentumok szerint az állami kompenzáció nem jelenti a teljes kártalanítást: minimálisan a keresetkiesésre, a lelki és fizikai sérülések kezelésére, a temetési költségekre, az eltartottak esetén a tartásdíj-kiesésre terjed ki. A magyar szabályozás szerint az állami kárenyhítés megállapítása egy összegben vagy járadék formájában történik. *Egyösszegű kárenyhítés* esetén az áldozat a bűncselekmény következtében bekövetkezett vagyoni kárának teljes vagy részbeni meg-

térítését igényelheti. Az Ást. szerint nincs lehetőség az elszenvedett sérelmek, fájdalmak miatti „fájdalomdíj" megállapítására, a kárenyhítés összege mindig a bekövetkezett kár nagyságához (annak 50, 75, 100 százaléka) igazodik. A bűncselekmény okozta kár nagyságát az áldozatnak okiratokkal bizonyítania kell. A támogatás maximális összege az alapösszeg tizenötszöröse lehet. Azzal, hogy a jogalkotó a kár összegének meghatározott százalékában határozta meg a kárenyhítés összegét, illetve ezt is maximalizálta, kifejezte azt a szándékát, hogy az állam célja nem a teljes kártérítés, csupán a károk enyhítése.

Az egyösszegű kárenyhítés mellett az Ást. bevezette a *járadék* formájú kárenyhítés intézményét. A sértett bűncselekmény miatt bekövetkezett *keresőképtelensége* esetén – ha a keresőképtelenség várhatóan a hat hónapot meghaladja – az áldozat járadék formájú kárenyhítésként a rendszeres jövedelmében bekövetkezett csökkenés részbeni enyhítését igényelheti. A járadék jogosultja tehát nemcsak a sértett lehet, hanem a vele egy háztartásban élő hozzátartozók és azok is, akiknek eltartására köteles volt, a feltétel azonban a sértett bűncselekmény miatt bekövetkezett hat hónapot meghaladó keresőképtelensége. A járadék mértéke a jövedelemcsökkenés mértékétől és attól függ, hogy az áldozat mások gondozására szorul-e.

A törvényi szabályozás két évének tapasztalata alapján megállapíthatjuk, hogy a járadék nem élő jogintézménye az áldozatsegítés rendszerének. 2006-ban egy esetben állapított meg járadék formájú kárenyhítést a döntő hatóság (ennek visszafizetésére később kötelezni kellett a kérelmezőt), 2007-ben pedig sem járadékkal kapcsolatos határozat nem született, sem ilyen irányú kérelem nem érkezett a Szolgálathoz. Ennek az egyik oka az lehet, hogy a nemzetközi elveknek (kettős kártalanítás elkerülése) megfelelően az Ást. 7.§ (5) bekezdése felsorolja azokat az eseteket, amikor a járadék folyósítását meg kell szüntetni. Ilyen például, ha az áldozat a bűncselekményre tekintettel rendszeres szociális vagy nyugdíjbiztosítási ellátásra vált jogosulttá, és annak folyósítását már megkezdték, illetve ha a biztosító részéről történő folyósítás megkezdődik. Tekintettel arra, hogy a kárenyhítési kérelem benyújtására három hónap áll az áldozat rendelkezésére, majd a döntő hatóságnak harminc nap az eljárási határideje, a határozat megszületéséig sok esetben már megkezdődik a járadék fizetése. Ez azt jelenti, hogy mire a Szolgálat éppen megállapítja a járadékot, már meg is szüntetheti azt.

8.2.5. Eljárás áldozatsegítő szolgáltatások és állami kárenyhítés esetén

A Szolgálatnak minden megyében a megyeszékhelyen és a fővárosban működik irodája. Ezek *országos illetékességgel* dolgoznak, tehát az áldozatnak függetlenül a lakóhelyétől vagy a bűncselekmény elkövetési helyétől, joga van bármelyik irodát felkeresni, és ott áldozatsegítő támogatásokat kérni. A *szolgáltatás iránti kérelmet* az a szolgálat bírálja el, ahol az áldozat azt benyújtotta, és segítségnyújtás is ott történik.

Az *állami kárenyhítés* eljárási szabályai ettől eltérőek, hiszen ezek kialakításakor a jogalkotó figyelembe vette az irányelv kötelező előírásait: külön szervezetet hozott létre a kérelem beadása körüli segítségnyújtásra és külön szervezetet az érdemi döntés meghozatalára. Az előbbiek a *támogató hatóságok*, az utóbbi pedig a *döntő hatóság*. Az irányelv értelmében a támogató hatóságok segítik az áldozatot a kérelem kitöltésében, továbbítják azt a döntő hatóságnak, és a kérelem elbírálásához szükséges kiegészítő adatokat beszerzik. E feladatukat a határon átnyúló ügyek esetében is ellátják. Magyarországon támogató hatóságként a Szolgálat megyeszékhelyen működő irodái járnak el. A kárenyhítési kérelmek érdemi elbírálására – országos hatáskörrel – a döntő hatóság, a Fővárosi Igazságügyi Hivatal Áldozatsegítő Szolgálatának elkülönült szervezeti egysége jogosult.

1. *Görgényi Ilona* (2001) szerint az Európában áldozatsegítéssel foglalkozó szervezetek különböző eljárásokat alakítottak ki arra nézve, hogyan veszik fel a kapcsolatot a bűncselekmények áldozataival. Az egyik módszer szerint minden áldozat a feljelentés megtétele során/után tájékoztatást kap a segítségnyújtás lehetőségéről. Más rendszerekben akár a rendőrség, akár az áldozatsegítő szolgálat munkatársai választják ki azokat az áldozatokat, akik feltehetően segítségre szorulnak, és az áldozat belegyezése esetén felkeresik őt. A hazai rendszer kialakítása során az első kapcsolatteremtési módra esett a választás. Az áldozatok **tájékoztatás**ában a *rendőrségnek* kiemelt szerepe van. A rendőrség és a határőrség áldozatsegítő feladatairól szóló *17/2007. (III.13.) IRM rendelet* szerint a rendőrség minden sértettnek – akkor, amikor az adott ügyben a rendőrséggel először kerülnek kapcsolatba – átadja az áldozatsegítő szolgálat által a rendőrségre eljuttatott tájékoztatót, egyúttal szóban felhívja figyelmét az áldozatsegítés lehetőségére. Fontos, hogy a tájékoztatót az első találkozás alkalmával kell az áldozatnak átadni, hiszen ez teszi lehetővé, hogy az áldozat a bűncselekmény elkövetése után gyorsan, még a krízishelyzetben felvehesse a Szolgálattal a kapcsolatot, és megkaphassa a segítséget.

A **kérelmek**et minden esetben egy erre rendszeresített formanyomtatványon kell előterjeszteni. A nyomtatványon szereplő információ (áldozat adatai, elérhetősége, a bűncselekmény leírása, helye, ideje, a bűncselekmény okozta sérelem leírása és az igényelt segítségnyújtási forma) elegendő ahhoz, hogy a Szolgálat gyors segítséget tudjon nyújtani. A kérelmek elbírálása előtt a Szolgálatnak az áldozati státusz megállapításához elengedhetetlenül szükséges *igazolást* be kell szereznie. Ez bizonyítja, hogy az adott cselekmény miatt büntetőeljárás van folyamatban. Az igazolás, tehát a büntetőügyben eljáró hatóság nyilatkozata alapozza meg azt a vélelmet, hogy bűncselekmény történt. Erre épül az egész áldozatsegítő tevékenység. Az igazolást, amely a büntetőeljárásra vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza, a rendőrség, ügyészség vagy a bíróság (a tapasztalatok alapján az esetek döntő többségében a rendőrség) állítja ki, akár a Szolgálat, akár az áldozat kérésére. Az igazolás gyors kiállítása az Ást. szerint alapvető követelmény az áldozatsegítő eljárások során, hiszen ettől is függ, hogy a Szolgálat milyen gyorsan tud segíteni a krízishelyzetben lévő áldozatnak. Ennek ellenére az igazolás ki-

állításával kapcsolatban az Áldozatsegítő Szolgálat működésének első két évében azt tapasztalta, hogy az eljáró nyomozó hatóságok sok esetben nem tartják be az Ást.-ben rögzített határidőt. Ennek leggyakrabban az az oka, hogy a nyomozó hatóságokon belül még mindig nincs „gazdája" az igazolások kiállításának. Néhány esetben a rendőrkapitányságokon az áldozatvédelmi referens, máskor a nyomozó állítja ki az igazolást, de esetleges távollétükben az igazolás kiállításáról senki sem gondoskodik. Az aláírás joga szinte minden esetben az osztályvezetőket illeti meg, ami tovább lassíthatja az ügyintézés menetét. Ez kihat az Áldozatsegítő Szolgálat eljárására, az áldozati jogok érvényesülésére, és végső soron késlelteti az áldozat krízishelyzetének megoldását, a segítségnyújtás időben történő szolgáltatását.

2. Az eljárások során fontosak a kérelmek beadására nyitva álló **határidők**. Az *azonnali pénzügyi segélyt* a bűncselekmény elkövetésétől számított három munkanapon belül lehet kérni. Az azonnali pénzügyi segély célja, hogy a bűncselekmény közvetlen következtében fellépő pillanatnyi rászorultság esetén jelentsen támogatást az áldozatnak. Ehhez a célhoz igazodik a jogszabály által előírt rövid, három munkanapos határidő is. (A bűncselekmény okozta anyagi károk természetesen hosszabb távon is nehézséget okozhatnak, de ezeknek a problémáknak az orvosolása nem az azonnali pénzügyi segély megállapítása keretében történik.) A másik két szolgáltatástípusnál jóval hosszabb határidőt tartott indokoltnak a jogalkotó: az *érdekérvényesítés elősegítése* és a *szakjogászi segítségnyújtás* esetén a bűncselekmény elkövetésétől számított hat hónap áll az áldozat rendelkezésére, hogy kérelmét benyújtsa. Ennek indoka az, hogy a bűncselekmény okozta problémák nem feltétlenül jelentkeznek az elkövetés után azonnal, hanem később is felmerülhetnek, például az egészségi állapot változásának, a büntetőeljárás menetének függvényében, vagy a kártérítési igényekkel, egyéb jogi kérdésekkel összefüggésben. Arra tekintettel, hogy a vagyoni károk megállapítása, összesítése (esetleg felmerülése) szintén hosszabb időt vesz igénybe, az *állami kárenyhítés* esetén a kérelem beadására nyitva álló határidő is hosszabb, a bűncselekmény elkövetésétől számított három hónap. Ez az idő ugyanakkor elég rövid ahhoz, hogy az áldozat a bűncselekmény okozta nehéz helyzetében viszonylag gyorsan jusson a kompenzációhoz, sokkal hamarabb, mint ahogy a kártérítési igények elbírálására egyéb eljárásokban sor kerülhetne.

Az Ást. főszabálya szerint a Szolgálatnak a szolgáltatások iránti kérelmekről haladéktalanul, de legkésőbb az igazolás beérkezésétől számított nyolc napon belül kell döntenie. Ennél hosszabb ügyintézési idő nem megengedhető a krízishelyzetben lévő áldozatok segítése során. A szolgáltatások esetén a döntést kevésbé kötött bizonyítási eljárás előzi meg, a jogalkotó tág teret adott a mérlegelésre. Ez megadja a lehetőséget a Szolgálatnak arra, hogy gyors és a körülményekhez, az áldozat igényeihez teljes mértékben igazodó döntést hozzon. Ezzel szemben az Ást. az állami kárenyhítés esetén lefolytatandó bizonyítást szigorú szabályokkal vette körül, pontosan meghatározva a bűncselekmény okozta kárt igazoló bizonyítékok körét is. Ennek megfelelően a döntésre a döntő hatóságnak nem nyolc, hanem harminc napja van. A kárenyhítésről szóló döntés meghozatala során nincs a Szol-

gálatnak mérlegelési joga: mind a jogosultság megállapítása, mind a kárenyhítési összeg meghatározása az Ást.-ben foglalt, eltérést nem engedő szabályok szerint történik.

Az áldozati státusz megállapítása és a segítségnyújtásról szóló döntés megszületése után a szolgáltatások keretében történő segítségnyújtásra azonnal sor kerül. A Szolgálat gyakorlatában ez azt jelenti, hogy az azonnali pénzügyi segély kifizetése főszabályként aznap, helyben megtörténik, az érdekérvényesítés elősegítése terén pedig a Szolgálat munkatársa megteszi az első szükséges lépést a probléma rendezéséhez.

A szakjogászi segítségnyújtás esetén az áldozatnak fel kell keresnie a Jogi Segítségnyújtó Szolgálatot. Ez minden esetben egy épületben működik az Áldozatsegítő Szolgálattal. Itt tudja az áldozat a jogi kérdések rendezéséhez igényelt ügyvédet kiválasztani. A Jogi Segítségnyújtó Szolgálatnál az áldozatnak nem kell a bűncselekménnyel kapcsolatos eseményeket újra elmondania, az erről szóló felvilágosítást a Szolgálat előre a társszervezet rendelkezésére bocsátja.

3. Az állami kárenyhítés során **megítélt összeg** kifizetésére csak postai úton vagy bankszámlára történő utalás keretében van mód, ez nem a Szolgálat megyeszékhelyen (fővárosban) működő irodáinak feladata, hanem a Központi Igazságügyi Hivatal hatáskörébe tartozik. A pénzbeni támogatások fedezetéül a költségvetésben erre a célra elkülönített, felülről nyitott célelőirányzat szolgál.

A pénzbeli támogatásokkal kapcsolatban felmerül a **visszatérítés** kötelezettségének kérdése. Az állam a kárenyhítéssel előleget ad az áldozatnak addig, amíg máshonnan meg nem térül a kára, illetve járadékot biztosít arra az időre, amíg más jogszabály vagy szerződés alapján igénybe vehető járadék jellegű juttatások folyósítása megkezdődik. Az állam el is várja, hogy az áldozat a bűncselekményből eredő társadalombiztosítási, egyéb biztosítási igényét érvényesítse, ha ezt nem teszi meg, nem kaphat kárenyhítést. Az áldozatnak a kárenyhítést – a megtérülés mértékéig – vissza kell fizetnie, ha a kár részben vagy egészben egyéb forrásból utóbb megtérült. Ehhez hasonlóan a járadék folyósítását is meg kell szüntetni, ha a sértett keresőképtelensége megszűnt, vagy az áldozat más forrásból rendszeres pénzbeli juttatásra (rendszeres szociális vagy nyugdíjbiztosítási ellátás, jogerős bírósági határozatban megállapított kártérítési járadék, biztosító által folyósított járadék) szerzett jogosultságot. Mindez a nemzetközi dokumentumokban foglalt elveknek megfelelően a kétszeres kártalanítás elkerülést szolgálja.

A visszatérítési kötelezettség másik esete, amikor megdől az a törvényi vélelem, hogy bűncselekmény történt és ott a kérelmező áldozat volt. A Szolgálat eljárása és a nyújtott támogatások egy törvényi vélelmen alapulnak, nevezetesen azon, hogy mivel az ügyben büntetőeljárás van folyamatban, bűncselekmény történt. Csak ennek a vélelemnek a felállítása teszi lehetővé a valóban gyors segítséget. A büntetőeljárás előrehaladtával azonban ez a vélelem megdőlhet akkor, ha kiderül, hogy a cselekmény nem bűncselekmény. Ilyenkor a kapott pénzbeli támogatást (az azonnali pénzügyi segély és az állami kárenyhítés összegét) vissza kell fizetni.

8.2.6. Az áldozatsegítés értékelése

1. 2003-ban az Országos Kriminológiai Intézet által lefolytatott országos nagymintás áldozati felmérés eredményei azt jelezték, hogy igen kevesen tudnak arról, hogy létezik áldozatsegítés Magyarországon (Irk 2004). A 10 020 megkérdezett személy 32 százaléka hallott arról, hogy léteznek sértettsegítő szolgáltatások, és közülük is csupán 7 százalék tudott megnevezni legalább egy ilyen szervezetet. A megkérdezettek annak ellenére nem ismerték az áldozatok segítésével foglalkozó szervezeteket és lehetőségeket, hogy Magyarországon több ilyen civil szervezet is működik (8.3. fejezet); 1999-óta létezik állam általi kárenyhítés, és ettől az évtől a rendőrség áldozatvédelmi referensi hálózata is megkezdte működést.

Az ERÜBS 2007. évi adatai alapján 2007-ben 231 059 természetes személy vált bűncselekmény sértettjévé. Az Áldozatsegítő Szolgálat ugyanebben az időszakban – működésének második évében – 11 501 ügyben járt el (tájékoztatás, áldozatsegítő szolgáltatások, állami kárenyhítés). Ez országos átlagban a természetes személy sértettek 5 százaléka. Ez az arány a Szolgálat első évében 4 százalék volt. A növekedés egyrészről az új szolgáltatás és a Szolgálat elfogadottságát, másrészről azt is jelzi, hogy egyre ismertebb ez a típusú segítségnyújtási lehetőség. Ehhez a rendőrség és a határőrség áldozatsegítő feladatairól szóló 17/2007. (III.13.) IRM rendelet hatálybalépése is hozzájárult, mert ezzel a rendőrség által nyújtott tájékoztatások szélesebb körűvé váltak. A tájékoztatásokhoz szükséges szóróanyagot az Igazságügyi Hivatal készítette el, a tájékoztatók az Országos Rendőr-főkapitányságon keresztül jutottak el a megyei rendőr-főkapitányságokra, illetve a helyi rendőrkapitányságokra, rendőrőrsökre.

2. Az áldozatsegítés jelenlegi gyakorlatában bizonyos tényezők megnehezítik azt, hogy a szolgáltatások minél több áldozathoz eljussanak. Noha az állami áldozatsegítés megjelenésével és a rendőrség áldozatsegítő feladatainak definiálásával elméletileg biztosított lett legalábbis az ismertté vált *sértettek alapszintű informálása*, a gyakorlat szerint nagyon fontos, hogy ez milyen körülmények között, illetve mikor történik meg. Az információ célba érését, hatékonyságát nagyban rontja, ha a súlyosabb bűncselekmények esetén a hatóság eljárása nem a traumás helyzethez igazodóan, a körülményekre figyelemmel „emberséges módon", hanem automatikusan történik. Garanciális jelentőségű továbbá a tájékoztatás adásának az időpontja is: az áldozatsegítés eredményességét nagyban csökkenti, ha a tájékoztatás nem az első találkozás alkalmával, hanem később, például az első tanúkénti kihallgatás alkalmával történik meg. Ilyen esetekben az áldozat sokszor már későn értesül a segítségnyújtás lehetőségéről. A bűncselekmény következtében kialakult krízishelyzetet többnyire saját eszközeivel, illetve ismerősei közreműködésével már valamilyen módon kezelte, így a szakszerűbb segítséget már vagy nem tudja, vagy nem kívánja igénybe venni.

Az áldozatsegítés lehetőségének ismertsége a sértettek körében egyre szélesebb, azonban a társadalom többsége, a veszélyeztetett, áldozattá válás közeli állapotban lévő csoportok megfelelő tájékoztatása esetszerű. Ennek a megváltoztatása

a bűnmegelőzésben és az áldozatsegítésben dolgozó szakemberek közreműködését, összehangolt és kölcsönös információ-átadáson alapuló közös cselekvését feltételezi.

A bűncselekmények *felderítésének alacsony hatékonysága* is sok esetben elzárja az áldozatokat a kártérítéshez vagy a mediáció keretében történő jóvátételhez való hozzájutástól. A büntető igazságszolgáltatás időszerűsége több esetben elmarad a kívánatostól. Ez szintén ütközik az áldozatoknak a bűnelkövetők gyors és hatékony felelősségre vonását célzó jogos igényével. Ezek a kérdések azért is fontosak, mert sok esetben éppen a büntetőeljárás teremti meg a lehetőségét annak, hogy a sértett a számára biztosított jogokkal élhessen.

3. Problémát okoz az áldozatsegítés gördülékenységének fenntartásában a már említett jogszabályi töredezettség is. A jogalkotói következetlenséget és a széttagoltság miatti alacsony áldozatpolitikai érdekérvényesítési képességet mutatja a következő példa is. A 2004. április 1-jén hatályba lépett *jogi segítségnyújtásról szóló törvény (Jst.)* eredeti (nem a hatályba lépett) szövege szerint a sértettnek a büntetőeljárás bármely szakaszában, azaz már a nyomozati szakaszban is lehetőséget teremtett volna a pártfogó ügyvéd és a személyes költségmentesség igénybe vételére. Mindez az áldozatsegítés alapkoncepciójával – a bűncselekmény elkövetése utáni azonnali segítségnyújtással – teljes összhangban volt. 2006. január 1-jén hatályba lépett az Ást., amelynek az áldozatok számára nyújtható jogi segítségnyújtást érintő szabályozása szerint a szakjogászi segítségnyújtás a bűncselekmény elkövetését követő hat hónapon belül vehető igénybe. Ez a megoldás is illeszkedett az áldozatsegítés alapkoncepciójához, a gyors segítségnyújtáshoz.

A Jst. 2006-ban és 2007-ben hatályos szabályozása szerint az áldozat peren kívüli ügyvédi segítségnyújtást vehetett igénybe a bűncselekmény okozta problémával összefüggésben, bűncselekmény okozta kár, illetve azzal kapcsolatban keletkezett jog- vagy érdeksérelem orvoslása érdekében. 2008. január 1-jével a Jst. addig hatályban nem lévő, peres jogi segítségnyújtásra vonatkozó részének hatályba léptetésével bővült az igénybe vehető jogi szolgáltatások köre, az áldozatok a polgári és a büntetőeljárásban is pártfogó ügyvéd segítségét kérhetik, illetve személyes költségmentességet igényelhetnek. Az eredeti szöveghez képest azonban a büntetőjárásban igénybe vehető peres jogi segítségnyújtás szabályai módosított szöveggel léptek hatályba, aminek következtében szűkült a sértettek jogérvényesítési lehetőségének támogatása. A korábbi szöveg szerint ugyanis a büntetőeljárás teljes tartama alatt igényelhető lett volna a támogatás, a módosítás után azonban csak a bírósági szakaszra terjed ki az említett két támogatási forma. A büntetőeljárás nyomozati szakaszában tehát a sértett nem vehet igénybe pártfogó ügyvédet, nem élhet személyes költségmenteséggel.

A hatályos szabályozás szerint két törvényt kell alkalmazni, ha az áldozat szakjogászi segítségnyújtás keretében ügyvédi segítséget kíván igénybe venni. Az Ást. szabályai szerint a bűncselekmény elkövetésétől számított hat hónapon belül kell benyújtani a kérelmet a szakjogászi segítségnyújtás iránt. A hat hónapos igényér-

vényesítési határidő a peren kívüli támogatások esetén nem okoz problémát, és nem okozott volna problémát a Jst. eredeti, de hatályba nem lépett szövegével kapcsolatban sem. Arra tekintettel azonban, hogy a büntetőeljárások hat hónapon belül gyakran még nem jutnak bírósági szakaszba, a kérelem benyújtására nyitva álló hat hónapos határidő és a büntető peres jogi támogatásoknak kizárólag bírósági szakaszban való igénybevételi lehetősége együtt azt eredményezik, hogy a sértettek áldozati minőségükben nem tudnak élni az új támogatási formákkal.

A fenti hibák jövőbeli kiküszöbölése érdekében a jogalkotónak törekednie kell arra, hogy a jelzett széttagoltság ellenére is az áldozatpolitika szemléletmódja egységesen érvényesüljön.

4. Általános tapasztalat az, hogy az áldozatsegítésben szerepet kapó állami/költségvetési szervezetek és hivatalok úgy érzik, hogy kialakított szervezeti struktúrájukba, feladatrendszerükbe az utólagosan „odatapasztott" áldozatsegítő feladat nem illeszkedik, az csak felesleges többletteher. Ezt az érzést erősíti az is, hogy a jogalkalmazók széles körének általános véleménye szerint a büntetőeljárás fő célja az állam büntetőhatalmának gyakorlása, az elkövető méltó megbüntetése, amihez képest a sértett érdekeinek figyelembevétele másodlagos, az eljárás sikerét hátráltató, adott esetben veszélyeztető tényező. Másrészről veszély az is, hogy a társágazatok eltérő szervezeti kultúrája és saját érdekei felülírhatják az áldozatsegítés céljait.

A fentieket jól példázza az Ást. 11.§ (5) bekezdésének alkalmazása. Eszerint a büntetőeljárás befejezéséről határozatot hozó hatóság, ha az ügyben igazolást állított ki, az eljárás befejezését követő három napon belül tájékoztatja az Áldozatsegítő Szolgálatot eljárása eredményéről. A gyakorlatban azonban a nyomozásokról szóló visszajelzések menete a törvényi szabályozásnak nem felel meg, a nyomozó hatóság ugyanis nem küld tájékoztatást, amikor a nyomozást megszünteti. A megyei áldozatsegítő szolgálatok ezért a jogalkalmazási hiányosságot úgy pótolják, hogy általában évente megkeresést írnak, és tájékoztatás kérnek a büntetőeljárás állásáról azoktól a rendőrkapitányságoktól, amelyek igazolást állítottak ki. A nyomozó hatóságok a kérést követően egy listát küldenek az adott időszak közös ügyeiről és azok állásáról.

Bár a polgári jogi igény elbírálására a Be. lehetőséget biztosít, a büntetőbíróságok csak ritkán élnek ezzel a lehetőséggel, és az esetek döntő többségében más törvényes útra terelik az ilyen irányú kérelmeket. Az adhéziós eljáráshoz való hozzáállás jól szemlélteti, hogy a büntetőeljárás célját a jogalkalmazók – jelen esetben a bíróságok – elsődlegesen az elkövető bűnösségének megítélésében látják, és a sértett érdekeinek figyelembevételét akkor is, ha arra egyébként törvényes lehetőség van, inkább figyelmen kívül hagyják (9.1. és 9.2. fejezetek).

5. Az áldozatsegítés szélesebb körű elfogadásához szemléletbeli változásra van szükség. Enélkül a gyakorlati megvalósítás a jogpolitikai szándékoktól és elvárásoktól eltérő lesz. Annak megértése és elfogadása, hogy a bűnözés kezelése nem merülhet ki az elkövető felelősségre vonásában, még a jövő feladatai közé tartozik. A 21. század igazságszolgáltatása akkor lesz megfelelő, ha a megsértett személy

vagy közösség is kellő figyelmet, megfelelő törődést és bánásmódot kap. Ugyanakkor a jogalkalmazóknak fel kell ismerniük, hogy a bűnüldözés sikeres teljesítéséhez a sértettek közreműködésére is szükség van, hiszen a sértett nélkül a bizonyítás, az események alapos megismerése sokszor lehetetlen. A szemléletváltás egyik alapja ennek a kölcsönösségnek a megértése. A sértetteknek biztosított jogok érvényesítése a következetes jogalkalmazás feladata. Ennek hiányában a törvényi szabályok puszta lehetőségek maradnak, gyakorlati érvényesülésük pedig elmarad (Kiss 2002).

Források

Irodalom

Kerezsi Klára (1999) Az erőszakos bűnözés. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 155-171

Görgényi Ilona (2001) *A viktimológia alapkérdései*. Budapest: Osiris

Gönczöl Katalin (2007) Helyreállító igazságszolgáltatás – helyreállítható bizalom, *ÉS*, 39

Irk Ferenc (szerk.) (2004) *Áldozatok és vélemények I-II.* Budapest: OKRI

Kiss Anna (2002) A sértett eljárásjogi helyzetének erősítése, különös tekintettel a pótmagánvád intézményére. *Kriminológiai Tanulmányok 39.* Budapest: OKRI, 162-178

Dokumentumok és jogszabályok

European Convention on the *Compensation of Victims of Violent Crimes.* Strasbourg, 24 November 1983, ETS 116

2004/80/EK irányelv *a bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról*

1074/1999. (VII.7.) Kormányhatározat a bűncselekmények áldozatai és hozzátartozóik védelme, káruk megtérülése, enyhítése érdekében teendő jogalkotási feladatokról és egyéb intézkedésekről

209/2001. (X.31.) Kormányrendelet az egyes erőszakos bűncselekmények következtében sérelmet szenvedettek állam általi kárenyhítésének szabályairól

2003. évi LXXX. törvény a jogi segítségnyújtásról

115/2003. (X.28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról

2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről

303/2006. (XII.23.) Kormányrendelet az Igazságügyi Hivatalról

1/2006. (I.6.) IM rendelet az áldozatsegítő támogatások igénybevételének részletes szabályairól

17/2007. (III.13.) IRM rendelet a rendőrség és a határőrség áldozatsegítő feladatairól

8.3. Civilek az áldozatsegítésben
Fehér Lenke és Zséger Barbara

8.3.1. A civil szervezetek szerepe az áldozatsegítésben a nemzetközi dokumentumok alapján

Az áldozatok eljárásbeli és szociális jogaival foglalkozó nemzetközi dokumentumok egy sor olyan ajánlást tartalmaznak, amelyek a civil szervezeteknek a segítségnyújtásban betöltött szerepét hangsúlyozzák. Az ENSZ 1985. november 29-én elfogadott nyilatkozata a *bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozataival kapcsolatos igazságtétel alapelveiről* (a továbbiakban: ENSZ Nyilatkozat) kiemeli, hogy az áldozatoknak biztosítani kell a szükséges anyagi, orvosi, lelki és társadalmi segítséget kormányzati, önkéntes, közösségi alapú és más eszközökön keresztül. Az áldozatokat tájékoztatni kell ezek elérhetőségéről, és a hozzáférhetőséget számukra készségesen biztosítani kell.

Az Európa Tanács *az áldozatoknak nyújtandó segítségről és az áldozattá válás megelőzéséről szóló R(87)21 sz. ajánlása* (a továbbiakban: 21. sz. ajánlás) preambulumában megfogalmazza, hogy a magánszervezetek hozzájárulása jelentős ezen a téren, és felhívja a figyelmet a köz és a magánszolgáltatások együttműködésének és összehangolásának szükségességére. Javasolja a tagállamok kormányainak, hogy hozzanak létre és támogassanak olyan szolgáltatásokat, amelyek biztosítják az áldozatok és családtagjaik számára a különböző segítségnyújtási formákat, köztük az azonnali szükségletek fedezését, az orvosi, pszichológiai, szociális és anyagi segítséget, tanácsot az áldozattá válás megelőzéséhez és segítséget a büntetőeljárás során. Javasolja továbbá, hogy hozzanak létre olyan szolgáltatásokat, amelyek célja az áldozatok segítése általában, illetve az áldozatok egyes speciális csoportjainak (erőszakos szexuális bűncselekmények, családon belüli erőszak áldozatai, gyermekkorú áldozatok) támogatása. A 21. sz. ajánlás szerint az államoknak ösztönözniük kell az önkéntes segítséget, szükség esetén a képzés szakmai támogatásával, különleges szolgáltatásokkal, adminisztratív és technikai támogatással. Fontos elvárás, hogy a tagállamok tájékoztassák a lakosságot a rendelkezésre álló segítőszolgálatokról.

Az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-i *2001/220/JHA sz. kerethatározata* az áldozatok büntetőeljárásbeli helyzetéről (a továbbiakban: Kerethatározat) elsőként definiálja az áldozatvédelmi szervezet fogalmát. Az *áldozatvédelmi szervezet* jogszerűen valamely tagállamban létrehozott nem állami szervezet, amely térítés nélkül és megfelelő feltételek mellett segíti a bűncselekmények áldozatait, kiegészítendő az állam ilyen irányú tevékenységét. A tagállamoknak a Kerethatározat értelmében programokat kell kidolgozniuk az áldozatvédelem elősegítését szolgáló állami és nem állami intézkedések finanszírozására. A Kerethatározat rendelkezései nem korlátozódnak az áldozatok érdekeinek büntetőeljárás során történő védelmére, hanem számos olyan, a büntetőeljárás előtt vagy után megtehető intézkedést is tartalmaznak, amelyek a bűncselekmények következményeit enyhítik. Ennek érdekében fontos, hogy a büntetőeljárás előtt, alatt és után is biztosított legyen az áldozatvédő

szervezetek és szakintézmények bevonása. Az áldozatok információhoz való joga keretében kiemelt, hogy az információnak minimálisan ki kell terjednie azon ügyfélszolgálatok és szervezetek megnevezésére, ahová az áldozat segítségért fordulhat, továbbá az áldozat által igénybe vehető segítség formáira.

A Kerethatározat 13. cikke az áldozatokat segítő speciális szervezetekről szól. Ennek értelmében a tagállamok támogatják azoknak a speciális áldozatvédő intézményeknek az eljárásokba történő bekapcsolását, amelyek első segítségnyújtó helyül szolgálnak az áldozat számára és gondoskodnak annak további segítéséről. A támogatás megvalósulhat akár úgy, hogy a tagállamok erre a célra megfelelően képzett személyzetet biztosítanak saját hatóságaiknál, akár úgy, hogy elismerik és finanszírozzák az áldozatvédő intézményeket. A tagállamok segítik az ilyen intézményrendszer személyi feltételeit és közreműködését az áldozatok segítésében. A Kerethatározat nemcsak az áldozatok közvetlen segítése kapcsán szól az áldozatvédelmi szervezetekről, hanem a képzés ürügyén is. A 14. cikk szerint a tagállamok közintézményeik útján vagy az áldozatsegítő intézmények finanszírozásával segítik azokat a kezdeményezéseket, amelyek célja, hogy az eljárásban közreműködő vagy az áldozatokkal más módon kapcsolatot tartó személyek megfelelő képzést kapjanak.

Az Európa Tanács *a bűncselekmények áldozatainak nyújtandó segítségről szóló R(2006)8 sz. ajánlása* (a továbbiakban: 8. sz. ajánlás) felhívja a tagállamok figyelmét arra, hogy hozzanak létre vagy támogassanak az áldozatok segítése érdekében szolgálatokat, továbbá támogassák az áldozatsegítéssel foglalkozó civil szervezetek működését. A sértettek segítésének széles eszköztárából az államnak azonosítania és támogatnia kell azokat az intézkedéseket, melyek *a bűncselekmény negatív hatásait csökkentik, és elősegítik, hogy az áldozat segítséget kapjon rehabilitációjának minden aspektusához*, a társadalomban, otthon és munkahelyén egyaránt. A segítség magában foglalja az orvosi vizsgálatot, a materiális támogatást és a pszichológiai, egészségügyi szolgáltatásokat, valamint a szociális gondozást és tanácsadást. E szolgáltatásokat díjtalanul kell biztosítani, legalább a bűncselekmény közvetlen utóhatásait illetően. A sértettet emellett, amennyire csak lehet, meg kell védeni a másodlagos áldozattá válástól. Biztosítani kell, hogy a személyes jellemzők vagy a bűncselekmény körülményei révén különösen veszélyeztetett áldozat speciális, a helyzetéhez igazodó intézkedéseket vehessen igénybe. Az államnak azonosítania és támogatnia kell azokat az intézkedéseket, melyek bátorítják az áldozat tiszteletét és elismerését, illetve a bűncselekmény negatív hatásainak a megértését azon személyek és szervezetek körében, akik a sértettel kapcsolatba kerülnek.

A 8 sz. ajánlás kitér az igazságszolgáltatási és a társadalmi szervek szerepére. A rendőrségnek és más igazságszolgáltatási szervnek számba kell venni az áldozat érdekeit és biztosítani, hogy a megfelelő információ, védelem és támogatás rendelkezésre álljon. Az áldozat helyzetének megkönnyítése érdekében a rendőrségnek referálnia kell az áldozatról az áldozatsegítő szolgálatoknak annak érdekében, hogy a megfelelő szolgáltatás felajánlható legyen.

Az állam kötelessége az is, hogy *fejlessze az áldozatsegítést olyan szervezetek révén*, melyek például egészségügyi, társadalombiztosítási, lakhatási, oktatási, foglalkoztatási szolgáltatásokat nyújtanak a sértett számára. Az államnak biztosítani és fejleszteni kell az áldozat támogatására hivatott szolgáltatásokat, és bátorítani a civil szervezetek tevékenységét a sértett segítésében. Ezeknek a következő minimumsztenderdeknek kell megfelelniük:

- könnyen hozzáférhetőek legyenek;
- a nyomozás és a büntetőeljárás alatt és után nyújtsanak az áldozatok számára ingyenes érzelmi, szociális és anyagi segítséget;
- szakmai kompetencia;
- az áldozatok tájékoztatása a jogaikról és az elérhető szolgáltatásokról;
- amennyiben szükséges, az áldozat átirányítása másik szolgálathoz;
- a segítségnyújtás során az információk bizalmas kezelése.

Ezeken túlmenően a 8. sz. ajánlás azt javasolja az államoknak, hogy támogassák a szexuális bűncselekmények és a családon belüli erőszak áldozataira szakosított centrumok fenntartását, és segítsék elő ezek minél könnyebb elérhetőségét, továbbá az áldozatok számára hozzanak létre vagy támogassanak ingyenes nemzeti segélyvonalat. Az államok szükségesnek találhatják olyan központok létrehozását vagy fenntartását is, amelyek nagy tömeget érintő áldozattá válásra – ide értve a terrorizmus áldozatait – szakosodnak. A 8. sz. ajánlás szerint szükséges, hogy az államok lépéseket tegyenek annak érdekében, hogy biztosítsák az áldozatok számára segítséget nyújtó szolgálatok munkájának összehangoltságát, ezen belül a szolgáltatások elérhetőségét, a szakmai sztenderdek kidolgozottságát és a megfelelő képzéseket.

8.3.2. Az Európai Áldozatsegítő Szervezet tevékenysége

Európában, az áldozatok érdekeinek képviseletét az Európa Parlament és az ENSZ mellett konzultatív státusszal rendelkező Európai Áldozatsegítő Szervezet *(Victim Support Europe)* is jelentős mértékben elősegítette. A szervezet tagjai sorában egyesíti az európai országok legnagyobb és legjelentősebb áldozatsegítő szervezeteit. Az Európai Áldozatvédő Fórum néven 1990-ben megalakult szervezet regisztrációjára Svájcban került sor, majd a későbbiekben a szervezet székhelyét az Egyesült Királyságba tette át. A Fórum célja az volt, hogy

- elősegítse a bűncselekmények áldozatai számára a hatékony támogató, sértettsegítő szervezetek és szolgáltatások kialakulását és gondoskodjon az áldozatvédelem folytonos fejlesztéséről;
- Európa-szerte szorgalmazza a bűncselekmények áldozatainak megfelelő kompenzációját, függetlenül a sértett állampolgárságától;
- elősegítse a sértettek jogainak érvényesülését mind a büntető igazságszolgáltatás során, mind pedig más területen;
- biztosítsa a tagszervezetek közötti információ- és tapasztalatcserét, illetve a legjobb gyakorlatok kicserélését.

Jelenleg 19 európai ország 22 áldozatsegítő civil szervezete tartozik a Fórum tagszervezetei közé, köztük hat kelet-közép európai ország is. A magyarországi Fehér Gyűrű Közhasznú Egyesület 1992 óta tagja a Fórumnak. Néhány ország megfigyelőként rendszeresen részt vesz az éves konferenciákon, míg más országok civil szervezeteinek képviselői esetenként kapnak meghívást egy-egy szakmai rendezvényre.

A Fórum több fontos dokumentumot dolgozott ki, amelyek a sértettekkel kapcsolatos alapelveket foglalják össze (ld. 7.1. fejezet).

2009-ben a szervezet már új néven szerepel, mint *Victim Support Europe*. Az új név új hangsúlyokat is jelent a szervezet jövőbeli életében és célkitűzéseiben. A szervezet Fórumból hatékony európai szervezetté vált. Ennek jegyében a szervezet megfogalmazta a *„Az EU a bűncselekmények áldozataiért 2009”* című manifestót. Ebben számos célkitűzést fogalmaz meg a sértett-segítő szervezetek, illetve az áldozatoknak nyújtott szolgáltatások színvonala és a legjobb gyakorlatok minőségi sztenderdjeinek az EU-ban való továbbfejlesztése, a sértettek kártalanítása vonatkozásában. A *Victim Support Europe* által tömörített, magas minőségi szolgáltatásokat nyújtó, áldozatsegítő szervezetek kölcsönösen ellátják egymás állampolgárainak segítését, támogatását. A tapasztalatokat folyamatosan kommunikálják és kicserélik, a legjobb gyakorlatokat megosztják egymással.

8.3.2. A civil szervezetek a hazai áldozatsegítésben

Az európai országok többségében egy-egy *országos áldozatsegítő szervezet* látja el az általános áldozatsegítést, s ezen kívül több *speciális áldozatsegítő szervezet* is tevékenykedik, amely az áldozatok sajátos csoportjaival foglalkozik. Az általános és speciális áldozatvédő szervek kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra. Egy-egy speciális áldozatvédő szervezet léte és hatékony működése elősegítheti az általános áldozatsegítés kiépítését. Néha létrejöttük és működésük párhuzamosan zajlik, s esetenként egymást támogató, kiegészítő tevékenységüket a sértett érdekeinek közös, önzetlen szolgálata motiválja. Olyan példa is akad, amikor az általános áldozatvédő szervezet léte és sikere bátorítja a speciális szolgáltatással, speciális sértettsegítéssel foglalkozó szerveződések életre hívását. Az áldozatsegítő nemkormányzati szervezetek tevékenysége az áldozatok érdekeinek érvényesítésén és védelmén túl hatást gyakorolhat az áldozatpolitikára, sőt a törvényhozásra is.

Az állampolgárok nagyobb bizalommal fordulnak a civil áldozatvédő szervezetekhez, mint a hatóságokhoz, ezt a statisztikai adatok is alátámasztják. Gyakorlatilag így érvényesül a civil kontroll. A civil szervezet nemcsak segíti a bűncselekmény áldozatát, de egyben informális kontrollja is a sértetti jogok érvényesülésének, s tükrözi a büntetőeljárásban részt vevő hatóságok áldozat-orientált szemléletének sikereit vagy esetleges hiányosságait.

Magyarországon a kilencvenes évek elejétől több társadalmi szervezet reagált a megváltozott bűnözési helyzetre és az áldozatok igényeire. Komoly finanszírozási

nehézségek mellett számos civil szervezet vállalta, hogy bűncselekmények áldozatául esett embereknek nyújt segítséget, képviseli jogaikat, érdekeiket.

A magyar *Fehér Gyűrű Közhasznú Egyesület* tevékenysége két évtizedes múltra tekint vissza, hiszen 1989-ben alakult meg a bűnözés áldozatainak támogatása és a bűncselekmények megelőzése céljából. Ez volt az első általános áldozatvédő szervezet, amely felvételt nyert ebből a régióból az Európai Áldozatvédő Fórum tagszervezetei közé, elismerve ezzel a Fórum meglehetősen magas sztenderdjeinek való megfelelést. A Fehér Gyűrű konkrét és azonnali támogatást ad, illetve segítséget nyújt a bűncselekmények – főleg szociális helyzetük miatt – rászorult áldozatainak (hozzátartozóinak) jogi, pszichikai, anyagi és egyéb formában, továbbá kiáll és fellép a sértettek érdekeinek védelmében. A korábbitól eltérően, amikor összesen 11 iroda vett részt az áldozatok segítésében, jelenleg anyagi okok miatt a budapesti irodán kívül hat vidéki iroda működik. A Fehér Gyűrűhöz több mint 32 000 áldozat fordult segítségért az elmúlt 18 év alatt és ezek egy része az utóbbi hat év alatt összesen 125 millió Ft segélyben, illetve anyagi támogatásban részesült. A segélyek nagy része életellenes bűncselekmények, súlyos testi sértés áldozatai, valamint rablások, lopások és lakásbetörések olyan áldozatai részére kerültek kiutalásra, akiknek a bűncselekmény súlyos anyagi, sőt megélhetési problémát okozott. Az Egyesület gyakran nyújtott segítséget a családon belüli erőszak, az emberkereskedelem és a prostitúcióra kényszerítés áldozatainak is. A Fehér Gyűrű számos alkalommal, elsősorban erőszakos bűncselekmények esetében, vállalta a sértettek ingyenes jogi képviseletének ellátását is.

A külföldi áldozat – a nyelvi problémák, az idegen környezet, az intézményi rendszerben való eligazodás nehézségei, a fokozott kiszolgáltatottság miatt – nagyobb törődést és eltérő szolgáltatásokat is igényel. E célok szolgálatát vállalta fel hazánkban a maga működési területén a Fehér Gyűrű 2002-től. A hazánkban áldozattá vált külföldieknek a személyes gondoskodáson, pszichikai támogatáson túl számos szolgáltatást nyújt, így

- tájékoztatást a magyar büntetőeljárás folyamatáról;
- díjtalan jogsegély-szolgálatot;
- a szorult helyzetben levőknek anyagi támogatást;
- segítségnyújtást a hatóságoknál történő eljárásban;
- segítséget az ellopott úti- és személyi okmányok pótlásához;
- a kapcsolatfelvétel elősegítését bizonyos személyekkel, illetve a külképviselettel;
- további itt-tartózkodás esetén segítséget a szálláskeresésben, indokolt esetben szállás és étkezés biztosítását;
- kivételesen jogi képviselet biztosítását a hatóságok előtti eljárásban;
- más szervezetek, illetve intézmények által nyújtott szolgáltatás közvetítését;
- segítségnyújtást a hazatéréshez (kivételes esetben anyagi vonatkozásban is);

- a visszautazást követően a büntetőeljárás további menetének a figyelemmel kísérését;
- a sértett további támogatása érdekében az állampolgársága szerinti nemzeti áldozatvédő szervezet értesítését a bűncselekményről és a segítségnyújtásról, stb.

A felsorolt segítségnyújtási formákon kívül, az egyesület mindent megtesz annak érdekében, hogy megelőzze a másodlagos áldozattá válást.

1991-ben alakult meg az *Alapítvány az Erőszakos Szexuális Támadást Elszenvedettek Rehabilitációjára (ESZTER Alapítvány)*, amely pszichológiai segítséget nyújt az erőszakos, szexuális bűncselekmények áldozatai számára. 1994-ben az Alapítvány keretében megkezdte működését az ESZTER Ambulancia, amely ingyenes pszichológiai segítséget biztosít a szexuális erőszak vagy abúzus okozta traumák esetén. Az Ambulancián dolgozó szakemberek évente 70-100 áldozattal foglalkoznak, emellett igen jelentős az Alapítvány munkatársainak a szakmai életben betöltött szerepe.

A *Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen (NANE) Egyesület* 1994-ben kezdte meg a működését. Célja, hogy anonim és (1999 óta) ingyenes telefonos szolgáltatás keretében nyújtson támogatást bántalmazott nőknek. A segélyvonalon keresztül minden este képzett önkéntesekkel beszélhetnek a bántalmazott, családi erőszak áldozatává vált nők, illetve az ehhez kapcsolódó gyerekbántalmazás áldozatai. A NANE Közhasznú Egyesület tevékenységi köre nem merül ki az áldozatoknak nyújtott segítő munkában: a nők elleni erőszak terén számos jogalkotási kezdeményezéssel éltek, és rendszeresek az általuk szervezett figyelemfelhívó kampányok.

A 2004-ben a családon belüli erőszak megelőzésére és hatékony kezelésére irányuló nemzeti stratégia kialakításáról szóló 45/2003. (IV.16.) OGY határozat hatására számos, egyébként a szociális ellátás területén dolgozó civil szervezet kapcsolódott be deklaráltan is a családon belüli erőszak kezelésével összefüggésben az áldozatokkal végzett munkába. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium meghívásos pályázatának eredményeképpen nyolc családok átmeneti otthonát működtető intézmény, köztük öt civil szervezet (Borostyánvirág Alapítvány, Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, Magyar Vöröskereszt, S.O.S. Krízis Alapítvány, Szent Cirill és Method Alapítvány) alakított ki férőhelyeket bántalmazás miatt krízishelyzetben lévő áldozatok számára. A lakhatási lehetőségen és a teljes körű ellátáson túl pszichológiai és jogi tanácsadást is biztosítanak a hozzájuk forduló áldozatoknak.

A polgárőrségről szóló 2006. évi LII. törvény szerint a *polgárőrszervezetek* egyik vállalt feladata lehet az áldozatvédelem és a bűnmegelőzés. Ennek jegyében sok település polgárőrsége együttműködések keretében részt vesz az áldozatokkal végzett munkában.

Az itt említett áldozatsegítéssel foglalkozó civil szervezetek felsorolása természetesen nem a teljesség igényével készült. Számos civil szervezet vállal fel áldozatok érdekében segítő vagy bűnmegelőzési feladatokat akkor is, ha nem ez

a fő tevékenységi köre, de valamilyen módon kapcsolódni tud egy-egy áldozati körhöz, vagy egy adott település közbiztonsági problémáihoz.

A bűncselekmények áldozatainak segítése, érdekeik érvényesítése terén végzett munka – az állami kárenyhítés kivételével – alapvetően civil kezdeményezések keretében zajlott 2006. január 1-jéig, az állam kifejezett feladatvállalásáig. A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.) hatálybalépésétől kezdve az áldozatoknak történő segítségnyújtásért és az állami kárenyhítésért az Igazságügyi Hivatalon belül az *Áldozatsegítő Szolgálat* felelős (8.2. fejezet). Az Ást. az Áldozatsegítő Szolgálat feladatai között kiemeli a társintézményekkel, köztük a civil szervezetekkel való együttműködés fontosságát.

Az állami és civil áldozatsegítő szervezetek szolgáltatásainak típusait elemezve megállapíthatjuk, hogy az áldozati jogok érvényesülésének elősegítése, az áldozatokat megillető jogok széles körben ismerté tétele mind a civil szervezetek, mind az állami Áldozatsegítő Szolgálat számára kiemelt feladat. A büntető igazságszolgáltatás rendszerét, a büntetőeljárás egy-egy elemét az áldozatok érdekében módosítani kívánó javaslatok kidolgozása, a hatóságok figyelmének felhívása az áldozatok érdekeire, megoldhatatlannak tűnő problémáira napi tevékenysége az ezen a területen dolgozóknak. A személyes segítségnyújtást tehát a civil és az állami szféra is ötvözi az érdekérvényesítő szereppel. Ezen túlmenően azonban a civil és az állami segítségnyújtók között a személyre szabott támogatási formák tekintetében markáns különbségek mutatkoznak.

Az áldozatsegítéssel foglalkozó civil szervezetek jellemzően *egy-egy speciális áldozati kör* (bántalmazott nők, szexuális erőszak áldozatai, emberkereskedelem áldozatai, prostitúcióra kényszerített nők) támogatását vállalták fel, szemben az állami segítségnyújtással, amely ebből a szempontból általános, nem részesíti előnyben egyik áldozati csoportot sem. A nyújtott szolgáltatások típusai sem fedik le egymást teljesen. Az állami támogatás a tájékoztatásra, jogi és anyagi segítségnyújtásra, a bűncselekménnyel kapcsolatos ügyek intézéséhez nyújtott segítségre és ezen túlmenően egyfajta diszpécserszerepre terjed ki. A kifejezetten áldozatsegítéssel foglalkozó civil szervezetek ehhez képest olyan speciális segítséget nyújtanak a hozzájuk fordulóknak, amelyet az állam nem vállalt fel. Az Áldozatsegítő Szolgálat például nem működtet ingyenes segélyvonalat (NaNe), nem nyújt pszichoterápiás segítséget klienseinek (ESZTER Ambulancia) és nem rendelkezik krízisférőhelyekkel sem. Éppen ebből a sajátosságból fakad az állami szolgálat *diszpécserszerepe*, melynek keretében az Áldozatsegítő Szolgálat nemcsak az egyéb állami ellátórendszerek (szociális rendszer, gyermekvédelem, egészségügy) szolgáltatási felé irányítja az áldozatot, hanem szükség esetén a megfelelő civil szervezet segítségét kéri. További alapvető különbség a szolgáltatások terén, hogy az állami támogatás rendszerét – a tájékoztatás kivételével – csak abban az esetben veheti igénybe

az áldozat, ha az ügyben megtörtént a feljelentés, a büntetőeljárás folyamatban van. Jellemzően a családon belüli erőszakkal, bántalmazással, szexuális bűncselekményekkel összefüggésben tapasztalható, hogy az áldozatok nem kívánnak feljelentést tenni. *A civil szervezetek feljelentéshez nem kötik a segítségnyújtást*, ezekben az esetekben is minden eszközükkel az áldozatok rendelkezésére állnak.

Az ENSZ, az Európa Tanács és az Európai Unió dokumentumai alapján egyértelmű, hogy az áldozatok szociális jogaiból fakadó segítségnyújtási formák megszervezése során a tagállamok szabad kezet kapnak abban a tekintetben, hogy a célra állami intézményeket hoznak létre, vagy nem állami áldozatsegítő szervezeteket támogatnak. A Kerethatározat kötelező előírásai is csupán az elérendő célokra, minimális elvárásokra vonatkoznak. Magyarországon a civil és az állami keretek között elérhető áldozatsegítő szolgáltatások kiegészítik egymást, mind a szolgáltatások típusát, mind az elérhetőségét tekintve. A szoros együttműködés a két szféra között tehát nélkülözhetetlen. A nemzetközi dokumentumok elismerik a magánkezdeményezések szerepét az áldozatok segítése terén és arra ösztönzik a tagállamokat, hogy támogassák az áldozatsegítő szervezeteket, és biztosítsák az állami és nem állami szervezetek együttműködését. A Kerethatározat kifejezett kötelezettségként írja elő a tagállamoknak, hogy programokat dolgozzanak ki az áldozatvédelem elősegítését szolgáló állami és nem állami intézkedések finanszírozására. Ennek a kötelezettségének ma Magyarország csak igen esetlegesen, pályáztatás keretében tesz eleget, ami miatt a területen működő civil szervezetek munkájukat folyamatos finanszírozási nehézségek mellett végzik.

Források

Dokumentumok

UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. General Assembly A/RES/40/34, 29 November 1985

Recommendation Rec(87)21 *on Assistance to Victims and the Prevention of Victimisation*. Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies

Recommendation Rec(2006)8 *on assistance to crime victims*. Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies

The Council of the European Union Council Framework Decision of 15 March 2001 *on the standing of victims in criminal proceedings.* (2001/220/JHA)

EU for Victims of Crime 2009. Launch of the Manifesto for Europe Brussels, 20th February 2008, http://www.unicri.it/wwa/staff/speeches/080220_dir.pdf

45/2003. (IV.16.) OGY határozat a családon belüli erőszak megelőzésére és hatékony kezelésére irányuló nemzeti stratégia kialakításáról

115/2003. (X.28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról

2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről

2006. évi LII. törvény a polgárőrségről

Linkek

Victim Support Europe (European Forum for Victim Services): http://www.euvictimservices.org/

Eszter Ambulancia: http://www.eszteralapitvany.hu/

NaNE: http://nane.hu/

8.4. Az áldozatsegítés módszertana
Virág György

8.4.1. A bűncselekmény hatása az áldozatra. Az áldozat szükségletei

Mi történik azzal, aki bűncselekmény áldozatává vált, milyen állapotban van, hogyan hatnak rá a történtek rövid és hosszú távon, és mire (milyen segítségre) van szüksége? A kérdésre általános szinten nehéz korrekt választ adni. A „bűncselekmény", a „sértett" ugyanis absztrakt fogalmak. A konkrét bűncselekmények, természetük, súlyuk függvényében igen különböző sérelmeket okoznak, és eltérő hatást gyakorolnak a sértettre. Másfelől a konkrét áldozatok is különböző módon és mértékben képesek elhárítani vagy feldolgozni a sérelmükre elkövetett cselekmények következményeit. A nagy viktimológiai felmérések fontos ismereteket szolgáltatnak az áldozattá válás gyakoriságáról, terjedelméről vagy természetéről, kevésbé informatívak azonban az áldozatokra gyakorolt hatás tekintetében. A kvalitatív vizsgálatok a megfigyelési kör szűkítésével speciális bűncselekményekre vagy áldozati csoportokra fókuszálnak – a betörés, az erőszakos cselekmények, a szexuális erőszak áldozatait kérdezik meg, illetve a gyerekek vagy az idősek sérelmére elkövetett bűncselekményeket vizsgálják. A súlyosabb cselekményekre koncentráló vizsgálatok az áldozatok akut stressz állapota mellett különböző káros pszichés, gyakorlati és anyagi hatásokat jeleznek (Zedner 2002).

Vannak olyan bűncselekmények, amelyek hatása, következménye jellemzően súlyos, ide tartoznak az élet elleni cselekmények, a szexuális támadások és az egyéb erőszakcselekmények, különösen, ha gyerek vagy idős az áldozat. Vannak kiemelten sérülékeny csoportok, akik – különböző okok miatt – védtelenebbek a támadásokkal szemben. Ide sorolhatók például a rossz szocio-ökonómiai státuszban lévők, a hajléktalanok, illetve a már említett korcsoportok, az idősek és a gyerekek. Az azonos vagy hasonló cselekmények hatása is különbözhet az egyes áldozatok esetében. *Skogan* (1986) szerint négy kulcstényező határozza meg a viktimizáció hatásainak eltérését: *az izoláció, a rendelkezésre álló források, a sérülékenység és a korábbi tapasztalatok* (idézi Zedner 2002: 429).

Az izolált, elszigetelt élet – valóságosan és a megélés szintjén is – csökkenti a védettséget. Aki egyedül él, család, barátok nélkül, kiszolgáltatottabbnak érzi magát: jobban fél attól, hogy bűncselekmény áldozatává válik és fokozottabban éli meg az őt ért hatásokat, mint az, akit barátok, hozzátartozók segítenek. A rosszabb anyagi helyzetben élők, a szűkösebb forrásokkal rendelkezők számára nyilván nagyobb terhet jelent a bűncselekménnyel okozott kár. Esetükben annak a valószínűsége is kisebb, hogy van biztosításuk, ami az anyagi veszteséget részben vagy egészben megtérítheti. A sebezhetőség (és ennek következtében a kiszolgáltatottság) általános érzése a nők, a kisebbségben élők vagy a szegények esetében szintén növelheti az elszenvedett bűncselekmény hatását. Sérülékenyebb, aki nem képes ellenállni vagy megvédeni magát, aki helyzeténél fogva kiszolgáltatott pozícióban van. Az ismétlődő vagy többszörös áldozattá válás hatásai összeadódhatnak, az újabb viktimizáció

fokozhatja a korábbi hatását. Ez azért is fontos, mert egy vizsgálat adatai szerint az áldozatok 4 százaléka az összes bűncselekmény 44 százalékának a sértettje. A bűncselekmény azokra is hatással lehet, akiket nem közvetlenül érint, vagyis a másodlagos vagy indirekt áldozatokra. Ilyenek az élet elleni vagy erőszakos szexuális bűncselekmények áldozatainak családtagjai, a súlyos bűncselekmények szemtanúi.

Az áldozattá válás a sértettek nagy részét érzelmileg, lelkileg is megérinti, felkavarja. A *Brit Bűnügyi Felmérés (British Crime Survey, BCS)* szerint az átélt események a válaszolók 84 százalékára hatottak érzelmileg (Zedner 2002). *Maguire* és *Benett* vizsgálatukban (1982) úgy találták, hogy a betörések sértettjeinek 83 százaléka élt át erős érzelmi reakciót, amikor felfedezte, hogy lakásába behatoltak, és 65 százalékuk esetében volt valamilyen tartós hatás még 4-10 héttel később is (idézi Zedner 2002: 429). Ez persze nem meglepő, hiszen akinek otthonába betörnek, akit kirabolnak, nem csupán vagyoni veszteséget szenved el, hanem személyében is veszélyeztetve érzi magát. A biztonságérzet alapvető igényünk, megőrzéséhez, fenntartásához gyakran irreális optimizmussal tekintünk a veszélyekre, és naiv hiteket táplálunk a védettségről. Amikor valakinek a lakásába betörnek, „személyes terébe" behatolnak, a biztonságképzet is sérül. A személyes veszélyeztetettség érzését fokozza, hogy a birtokolt tárgyak és az általunk lakott tér testünk szimbolikus kiterjedése, létezésünk, testsémánk sajátos tartozéka. A ténylegesen a személy ellen irányuló bűncselekmények (élet, testi épség elleni cselekmények, szexuális erőszak) hatásai hosszabb távúak. A *Shapland* és munkatársai (1985) által vizsgált 300 ilyen áldozat 75 százaléka még két és fél évvel a cselekmény után is úgy érezte, hogy az átéltek hatása nem múlt el (idézi Zedner 2002: 429). A szexuális erőszak és a gyerekkori abúzusok áldozatainál pedig a hatások sok évvel az átéltek után is fennmaradhatnak.

Milyen segítséget igényel az, aki bűncselekmény áldozatává vált? Az áldozatok bűncselekményt követő lehetséges és kielégítést igénylő érzelmi, anyagi és szociális szükségleteiről *Goddey* állított össze listát (2005; idézi Newburn 2007: 353):

- megnyugtatás és tanácsadás (counselling);
- orvosi segítség;
- pénzügyi és gyakorlati segítség a tulajdon biztonsága érdekében;
- tájékoztatás az ügy várható fejleményeiről;
- felvilágosítás a jogi eljárással kapcsolatban;
- lehetőség arra, hogy elmondja, hogyan hatott rá a bűncselekmény;
- segítség a kártérítési igény érvényesítéséhez;
- tájékoztatás az elkövető szabadulásának időpontjáról.

A bűncselekmények áldozatának tehát alapvetően a cselekmény érzelmi hatásával kapcsolatos *pszichológiai* és a cselekmény miatt előállt helyzettel kapcsolatos *gyakorlati segítségre*, megfelelő *tájékoztatásra* és felvilágosításra, valamint pénzügyi, *anyagi támogatásra* lehet szüksége. A gyakorlati segítség többnyire azonnali (kulcsok, zárak cseréje, betört ajtók, ablakok javítása, stb.) de súlyosabb esetekben

hosszabb időn keresztül fennálló is lehet (kórházi kezelés, illetve szállítás a kezelésre, segítség a gyerekek ellátásában, menedékhely biztosítása, stb.).

A tájékoztatás iránti igény tipikusan a bűnmegelőzési lehetőségekre, a kárhelyreállításra, a kompenzációra, a büntetőeljárás állására és várható menetére, valamint a jogi lehetőségekre vonatkozó felvilágosítást tartalmazza. A vizsgálatok szerint a sértettek fontosnak tartják, hogy a hatóságok informálják őket „ügyük" alakulásáról (Zedner 2002). (Ennek a tájékoztatási feladatnak a megvalósulása a hazai bűnüldöző hatóságok jelenlegi gyakorlatában finoman szólva is hiányos.) A sürgős szükségletek közé tartozik a sérült tulajdon helyreállítása vagy biztosítása, a fizikai sérülések ellátása, az érzelmi biztonság, támogatás. Az első kettő a rendőrség és az egészségügyi ellátás feladata, míg az érzelmi támogatást a család, a barátok, és a segítő szervezetek biztosíthatják. Így például a *Victim Support,* a legnagyobb brit áldozatsegítő szervezet személyes látogatás, telefonos kapcsolattartás, tárgyalás előtti és utáni személyes segítségnyújtás formájában próbálja kielégíteni ezeket a szükségleteket. A *Brit Bűnügyi Felmérésben* a válaszolók 18 százaléka jelezte, arra volt szüksége, hogy valakivel beszélhessen, 14 százalék a rendőrségtől szeretett volna felvilágosítást, 13 százalék az újabb áldozattá válással szembeni védelmet igényelt volna, míg 9 százalék a biztonsággal kapcsolatos tanácsot akart kapni (Zedner 2002). Az áldozati szükségletek nagy részét a család, a barátok elégítik ki, de elgondolkodtató, hogy az említett vizsgálatban az áldozatok 40 százaléka mondta azt, hogy a szükségletei semmilyen forrásból nem nyertek ellátást.

8.4.2. A bűncselekmény mint trauma – a súlyosabb bűncselekmények áldozatai

A súlyos bűncselekmények áldozatai a szokásos életeseményeket, a mindennapi élettapasztalatokat jelentősen meghaladó, gyakran magát az életet veszélyeztető (vagy ilyennek megélt) helyzet részesei. A balesetekhez, katasztrófákhoz, háborús élményekhez hasonlóan a bűncselekmények (különösen a súlyos erőszakos bűntettek) is *traumatogén hatásúak*, vagyis komoly érzelmi és pszichés sérülést (trauma) okozhatnak. A módosított DSM-IV (DSM-IV-TR)* nozológiai rendszerében a szorongásos zavarok között helyezték el az *Akut stressz zavart* és a *Posztttraumás stressz zavart* (PTSD). Ezek közös sajátossága, hogy egy kivételes stresszt okozó életesemény (így például egy szenvedő félként vagy tanúként átélt bűncselekmény) átmenetileg vagy tartósan fennmaradó stressz reakciót vált ki, alkalmazkodási zavart eredményez. Az *akut stressz reakcióról* a negatív stressz-helyzetet közvetlenül követő átmeneti zavar esetében, míg a *posztttraumás stressz zavarról* a megrázó eseményre (katasztrófa, szexuális erőszak, stb.) adott elhalasztott, késői, tartósan fennmaradó stressz válasz esetén beszélünk.

* A fejezetben használt pszichológiai szakkifejezések magyarázatát ld. a fejezet végén.

A pszichés trauma egy lélektanilag kritikus állapot – *krízishelyzet* – terméke. Akkor következik be, amikor egy helyzetben a veszély nem hárítható el, nincs lehetőség az ún. aktív elkerülő magatartásra, a „*flight or fight*" válaszra. Vagyis az érintett a helyzetből nem tud elmenekülni, és a szokásos probléma-megoldási eszközök, a rendelkezésére álló megküzdési (*coping*) stratégiák alkalmazásával a veszéllyel szembeszállni, megbirkózni sem képes. A PTSD annak következménye, hogy valaki olyan megrázó eseményt él át (vagy olyannak tanúja), amellyel szemben nincs cselekvési lehetősége, és amelyre ezért intenzív félelemmel, tehetetlenséggel vagy rémülettel reagál. Jellegzetes tünete az elkerülhetetlennek és vég nélkülinek tűnő ismétlődés: a trauma visszatérő újraélése kontrollálhatatlanul betörő emlékekben, gondolatokban, érzésekben, álmokban és rémálmokban, rémületet és szenvedést okozó kényszerű visszaemlékezésekben. Mintha egy sajátos „ismétlési kényszer" során a szervezet újra és újra visszajátszaná, megismételné a trauma filmfelvételét, abban a mágikus hitben, hogy így egyszer felülkerekedhet rajta, vagy az ismétlések során begyógyíthatja a sérülést. A traumatizált ugyanakkor más, ellentétes védekezési mechanizmusokkal is próbálkozik: igyekszik távol tartani magát az emlékeitől, tartósan és fóbiás félelemmel, szorongva kerüli a traumával összefüggő ingereket, az arra emlékeztető cselekvéseket és helyzeteket (helyeket, emlékeket, gondolatokat, beszélgetéseket, stb.). Gyakran képtelen visszaemlékezni, a történteket tudatosan nem képes felidézni. A legijesztőbb éppen a kontrollálhatatlanság: hiába tesz meg mindent a felejtés és a felidézés elkerülése érdekében, az emléktöredékek váratlanul és ellenőrizhetetlenül újra és újra betörnek. Az áldozat, hogy töredezett, sérült és védtelennek érzett énjét óvja a további sérülésektől, magába fordul, bezárkózik, érzelmileg beszűkül. Az elszemélytelenedés és elidegenedés élménye, a jövővel kapcsolatos reménytelenség és kilátástalanság tölti el. Mindezt fokozott szorongással és félelemmel jár, alvási és étkezési zavarok, irritabilitás és látszólag indokolatlan dühkitörések kísérhetik, sokszor szétesettség, koncentrálási zavarok és állandó fokozott készenléti állapot tapasztalható. A depresszív jellegű tünetek mellett nem ritkák az öngyilkossági gondolatok sem. A PTSD jelentős szenvedést és a társas, munkahelyi, valamint más fontos funkciók romlását vagy teljes kiesését okozhatja.

Az erőszakos bűncselekmények áldozatai közül a *szexuális erőszak áldozata* jellemzően súlyos traumát él át, az elháríthatatlan, sokszor az életet is fenyegető támadás a sérülékeny intim szférában éri; az erőszak a testébe hatol. A posztttraumás klinikai kép speciális jellemzőit először *Burgess* és *Holmstron* (1974) írta le önálló entitásként, *Rape Trauma Syndrome*, Megerőszakolási Trauma Tünetegyüttes néven. Az RTS lényegében a PTSD speciális változata, fő jellemzőit a szerzők a következő fiziológiai, pszichológiai és viselkedéses hatásokban jelölték meg:

Fiziológiai hatások: Testi panaszok. A problémák közül általában ezek oldódnak meg a leghamarabb, napokkal vagy hetekkel a támadást követően. Széles skálájú, nem specifikus tünetek tartoznak ide, amelyekkel gyakorta fordulnak a körzeti or-

voshoz. A tünetek és az erőszak közötti lehetséges kapcsolat ismerete azért is fontos, mert a szexuális bűncselekmények körében kiemelkedően magas a látencia, így a szomatikus problémák miatt megkeresett orvos lehet az első olyan személy, akit az áldozat a bizalmába fogad, és aki így az első segítő lehet. A fiziológiai hatások közé tartoznak:

- alvási problémák – álmatlanság, felriadás, rémálom. A rémálmokat – különösen a korai napokban – az élénk és ijesztő képek (gyakorta az erőszak képei) jellemzik;
- étkezési problémák, gyomor-bél rendellenességek – nyelési nehézségek, hányinger, étvágytalanság, súlyvesztés (súlyosabb esetekben anorexia);
- menstruációs zavarok;
- általános nem-specifikus panaszok – gyengeség, szédülés, bágyadtság, rossz közérzet, vizelési nehézségek vagy fájdalmak, fokozott izomtenzió.

Pszichológiai hatások

- Depresszió és sírás. Utóbbi gyakorta a szomorúság szubjektív érzete nélküli is megjelenik. A legkisebb provokáció is zokogást válthat ki, az áldozat éjjel arra ébredhet, hogy sír.
- Generalizált szorongás. Legenyhébb formájában az áldozat csupán fokozott sérülékenység érzésről és nyugtalanságról számol be, súlyosabb esetben a szorongás fóbiákban manifesztálódik.
- Fóbiák. A megjelenő fóbia az erőszakkal kapcsolatos: az áldozat bárkitől vagy bármitől félhet, aki/ami az erőszakra emlékezteti, és ezért elkerüli ezeket a személyeket, helyeket, helyzeteket. Valószínűleg az agorafóbia a leggyakoribb, leghosszabban tartó és legbénítóbb. Ehhez járulhat, hogy az áldozat nemcsak az otthonából történő kimozdulástól fél, de képtelen arra is, hogy egyedül maradjon a lakásban. Félelem alakulhat ki azokkal a férfiakkal szemben, akik az elkövetőre emlékeztetik, súlyosabb esetekben pedig bármely férfival szemben, aminek következtében képtelenné válik intim kapcsolat kialakítására, szexuális élet folytatására is.
- Visszaemlékezések, újraélések. Ezek különösen az erőszakot követő első hetekben jelenhetnek meg. Bizonyos zajok, hangok, szagok vagy helyzetek az erőszak képzeteit aktiválják, hirtelen, és megint csak az áldozat számára kontrollálhatatlan módon. A flashback-szerű betörés váratlan, élénk, akaratlan felidéződése a traumatikus élmény emlékeinek, ami olyan intenzív és vivid is lehet, hogy az áldozat nem tudja bizonyossággal eldönteni, valóban egy múltbeli esemény hirtelen felbukkanó emlékéről, vagy egy jelen időben zajló eseményről van szó. A nyugtalanító újraélések megzavarják a koncentrációt és a legegyszerűbb feladatok véghezvitelét is ellehetetleníthetik.

- Csökkent vagy megszűnt szexuális vágy és/vagy örömképesség. A szexusban bekövetkező zavar – figyelemmel a bűncselekmény jellegére – érthető, és gyakran leírt, ennek ellenére nem szükségszerű. Alternatív módon az áldozat – a vigasztalás, az enyhítés egy formájaként – éppen hogy több fizikai kontaktust kereshet, hogy ezzel ellensúlyozza az erőszak következtében kialakuló kényszeres tisztátalanság és visszataszítóság érzéseket.
- Apátia és irritabilitás.

Viselkedéses változások

- Elkerülő viselkedés. Az erőszakkal kapcsolatos ingerektől való szorongásos félelem következtében ezek kerülése (pl. agorafóbia).
- Visszahúzódás, bezárkózás – kapcsolatok kerülése, telefon kikapcsolása, elköltözés, stb.
- Képtelenség intim, bizalmas kapcsolatok kialakítására/fenntartásra. A bizalomra való képesség sérülése súlyosabb azokban az esetekben, amikor az áldozat az elkövetőt már korábban is ismerte, pl. barátja, ismerőse volt. Ilyenkor megbízott valakiben, aki elárulta, ezért úgy érzi, többé nem bízhat meg sem másokban, sem a saját megítélésében.
- Megváltozott szexuális aktivitás.
- Az autonómia elvesztése. A legtöbb áldozat megnövekedett függőségről számol be, mind az érzelmi támogatás, mind a fizikai segítés vonatkozásában. Igénylik, hogy elkísérjék őket, amikor elmennek otthonról, hogy maradjanak a társaságukban, ne hagyják őket egyedül, hogy segítsenek a bevásárlásban és a mindennapi háztartási munkákban, stb.
- Alkohol- és drogabúzus. Az áldozat megpróbál megküzdeni a nyomasztó szorongásokkal, ezért fordul a szorongáscsökkentő hatású tudatmódosító szerekhez, amelyektől azután függővé válik.

A megerőszakolt (vagy egyéb módon súlyosan bántalmazott) áldozat viselkedésének megértéséhez és megfelelő segítéséhez a vázolt hatások mellett még néhány jellegzetességről szólni kell. Ilyen mindenekelőtt *a tehetetlenség és kontrollvesztés* megrázó élménye és ennek következményei. A legtöbb áldozat az erőszak alatt megélt totális tehetetlenség és kontrollvesztés érzéséről számol be. A kontrollvesztés a mentális és a testi funkciókra egyaránt kiterjedhet. Sokan paralizált állapotot élnek meg – személytelen, bénult tárgyai a velük történő eseményeknek, képtelenek küzdeni, sikítani vagy elrohanni. Vannak, akik a testműködésük fölötti ellenőrzésüket is elvesztik: egyszer csak azt észlelik, hogy hánynak, vizelnek vagy megindult a menstruációjuk. Az erőszak súlyos regresszív állapotot, a kiszolgáltatott és tehetetlen „kisgyerek" újraélését, a jelen fölötti kontroll elvesztésének és a jövő kilátástalanságának érzetét hozza létre. Ebben a pillanatban az áldozat számára a helyzetben jelenlévő egyetlen személy, aki megmentheti, a „felnőtt", akire számíthat, paradox módon az elkövető maga, aki így rendkívüli hatalmat

nyer, mintegy „megváltóvá” válik. Ezért nem meglepő, hogy a megpróbáltatások után kiszabaduló áldozat uralkodó érzése gyakorta nem a düh és a bosszúvágy, hanem a megnyugvás, és esetenként egyfajta hálaérzet az iránt a személy iránt, aki megkímélte az életét, és „csak” megerőszakolta. Ezek az érzések az erőszak után is hosszú ideig perzisztálhatnak és jelentős konfliktusokat okozhatnak (ld. még: *Stockholm-szindróma*).

A legtöbb megerőszakolt nő kevés nyílt *haragot* mutat az előkövetővel szemben. A harag, amit az erőszak alatt az élet megőrzése érdekében el kellett fojtani, később sem jelenik meg, ehelyett az áldozat azt befelé, önmaga ellen fordítja. Az erőszak túlélőinél gyakoriak az erőszakhoz vezető eseményekkel, az erőszak alatt tanúsított magatartással vagy éppen a tehetetlen inaktivitással, valamint az erőszak kiváltotta érzésekkel kapcsolatos súlyos *önvádlások és bűntudatérzések*. A legtöbb esetben ezek inadekvát önmarcangolások, az áldozat viselkedése és érzései ugyanis nincsenek okozati kapcsolatban a támadással. A befelé fordított, bezárt harag következménye lehet az öngyilkossági kísérlet, vagy a már említett önpusztítás – a drogabúzus vagy a fokozott alkoholfogyasztás. Meg kell jegyezni, hogy az a társadalmi reakció, amely az áldozatot – nyíltan vagy kimondatlanul – hibásnak, felelősnek tekinti a történtekért, tovább növeli az agresszív impulzusok elfojtásaként megjelenő bűntudatot és szégyent, és megnehezíti a krízis megfelelő átdolgozását. Nem ritka a „*nem véletlenül történt, ami történt*” attitűd. E feltételezés szerint az áldozat oka vagy közrehatója volt az őt ért erőszaknak: például kihívó magatartásával vagy öltözködésével váltotta ki a támadást, illetve (feltehetőleg vagy esetlegesen tudattalan) vágyai akadályozták a megfelelőbb megítélésben és viselkedésben; jobban kezelhette volna, vagy kellett volna kezelnie a helyzetet, stb. A bűntudatot tovább növeli, hogy a mindennapi gondolkodásban a hangsúly az erőszakos szexuális támadás szexuális aspektusára kerül, nem pedig az erőszakra. Az a közkeletű bölcsesség, amely azt tanácsolja a nőnek, aki nem tudja elkerülni az erőszakot, hogy „*lazítson és élvezze azt*”, jól tükrözi ezt a hibás értelmezést. Az áldozat azt éli meg, hogy az elkövető gyűlöletének arctalan tárgya, hogy elszemélytelenített, dehumanizált lénnyé tették, majd azt tapasztalja, hogy környezete egy szexuális történés résztvevőjeként kezeli. A szexualitást körülölelő tabuk, mítoszok, előítéletek, szorongások és elfojtások miatt pedig egy szexuális történés akaratlan résztvevője is gyanússá, tisztátalanná válhat. A környezeti reakció így erősíti, szilárdítja meg a primer belső késztetést.

A korai leírások még úgy vélték, hogy az erőszakot követő azonnali zavarok normál esetben várhatóan három-négy hónap alatt konszolidálódhatnak. Ma már ez a becslés meglehetősen és túlzottan optimistának tűnik, számos áldozatnál ugyanis súlyosabb és tartós reakciók jelentkeznek, amelyek nyilvánvalóan képtelenné teszik az élet újraszervezésére. Úgy tűnik, az ilyen esetekben az erőszak egy törékeny egyensúlyt rombol szét, amely mindaddig valahogy fenntartható volt, a történtek után azonban az áldozat már nem képes azt egyedül helyreállítani (Mezey 1988). A szexuális erőszak súlyát, jelentőségét az áldozat életében már az első nagy amerikai vizsgálatnál elemezték: utánkövetéses vizsgálatban nézték meg,

hogyan értékeli évek múlva az áldozat a vele történteket. Az esemény után 5-6 évvel vizsgált áldozatok 40 százaléka az erőszakot élete legmegrázóbb élményének minősítette, 10-es osztályzattal értékelve azt egy 1-től 10-ig terjedő skálán. A következő gyakoriság a 8-9-es értékelés volt; az áldozatok 30 százaléka válaszolt így. Ők úgy érezték, az erőszak megrázóbb volt, mint egy családi tragédia, egy szülő halála, egy öngyilkosság a családban, valamely egyéb viktimizáció, egy halálos autóbaleset vagy egy gyerek állami gondozásba vétele. Az áldozatok 11 százaléka adott 6-os vagy 7-es, 12 százaléka 5-ös, és 7 százaléka 1-től 4-ig terjedő minősítést (Burgess and Holmstrom 1974).

Az *8.4/1. táblázat* áttekintően összefoglalja az áldozattá vált személy speciális jellemzőit és az ezekhez kapcsolódó igényeit.

8.4./1. táblázat Az áldozatok speciális jellemzői és igényei

Jellemző	Igény
Fokozott bizalomvesztés	Elfogadás, tapintat
Bűntudat	Bűntudatcsökkentés
Szorongás	Biztonság
Izolálódás	Támogató háló
Elfojtott indulatok	Düh kifejezése
Kontrollvesztés	Fokozott kontroll
Megrendült világkép	Közösségi jóvátétel

8.4.3. Az áldozatsegítés elvei, „módszertana”

„Az áldozatsegítők különböző helyeken fizetett alkalmazottként vagy díjazás nélkül dolgozó személyek, akiknek az a feladatuk, hogy a bűncselekmény áldozatainak mentális, fizikai, pénzügyi, szociális, érzelmi, és spirituális szükségleteire reagáljanak. Munkájuk számos terület elméletéhez, módszertanához és etikájához kapcsolódik, ilyen többek között a büntető igazságszolgáltatás, a közegészségügy, a szociális munka, a pszichológia, a teológia, a női tudományok (women’s studies), a szociológia, a biológia és az egészségtudomány, a jog, stb. Az áldozatsegítők a bűncselekmények közvetlen és közvetett áldozatait egyaránt szolgálják intervenciós, kockázatcsökkentő és prevenciós tevékenységükkel. A szóba jövő bűncselekmények a személy és vagyon elleni bűncselekményektől a terrorizmuson keresztül a háborús bűncselekményekig terjednek” (DeHart 2003: 25-26).

Van-e, lehet-e az áldozatsegítésnek módszertana? Talán az eddig elmondottakból is kiderült, hogy nehéz az áldozatsegítés módszertanáról mint az áldozatok segítése során alkalmazandó különös eljárások, metódusok összességéről beszélni.

Eltérő bűncselekmények különböző sérelmeket okoznak, azonos cselekmények áldozatai eltérő módon sérülnek, illetve kezelik a következményeket, mint ahogyan a sérelmek orvoslásával kapcsolatos igényeik is különbözőek lehetnek. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az áldozatokat segítők eltérő pozíciókat töltenek be, a hatóságok tagjaitól a szociális és egészségügyi szféra alkalmazottain keresztül a civil szervezetek tagjaiig, így az általuk alkalmazható/alkalmazandó „módszerek" (csak úgy, mint ezek feltételei és lehetőségei) is különböznek. Ezzel együtt vannak általánosan megfogalmazható elvek és ismeretek.

Minden áldozatnak igénye lehet, és joga van a segítségre. A legtöbb figyelmet nyilván a krízisállapotban lévő sértettek igénylik, de a sérelem súlyossága és a konkrét áldozat „segítség-szükséglete" nem feltétlenül jár együtt. A krízisintervenció protokolljainak és technikáinak vagy a különböző meghallgatási stratégiáknak és módszereknek az ismertetése nyilvánvalóan meghaladja ennek az anyagnak a célját és terjedelmi lehetőségeit is, a krízishelyzetben figyelembe veendő legfontosabb elvekről azonban mindenképpen említést kell tenni.

1. Az első kérdés, amit tisztázni kell, mindig az áldozat **fizikai biztonsága**. Amíg nem egyértelmű, hogy az áldozat biztonságban van, vagyis nem fenyegeti már fizikai veszély és nincs szüksége sürgős orvosi ellátásra sem, minden egyéb vizsgálódást félre kell tenni. Ez nem azonnal és nem mindig nyilvánvaló. A sokkos állapotban lévő sértett ugyanis nem feltétlenül van tudatában az elszenvedett sérüléseinek vagy az őt még mindig fenyegető veszélynek, ezért nem lehet kizárólag az ő megítélésére támaszkodni. Másfelől persze a biztonságnak nemcsak az objektív, hanem a szubjektív értékelésére is figyelmet kell fordítani, vagyis hasonló módon fontos annak tisztázása, hogy az áldozat biztonságban érzi-e magát.

Az áldozat fenyegetve érezheti magát, ha

- látja vagy hallja, amikor a rendőrség az elkövetőt kihallgatja;
- meghallgatására a támadás helyszínén kerül sor;
- nem biztosítanak időt számára, hogy szakadt vagy elveszett ruhái helyett mást vegyen fel;
- éhes, fázik, vagy egyébként kényelmetlenül érzi magát;
- az elkövető szabadon van és azzal fenyegetőzött, hogy visszatér;
- ismeri az elkövetőt;
- megfenyegették a családtagjait, barátait vagy a tanúkat (UN ODCCP 1999: 21).

Bármelyik említett körülmény a biztonságérzet hiányát keltheti még akkor is, ha a rendőrök jelen vannak.

2. Triviálisnak tűnik, mégis gyakran sérelmet szenved az az alapvető elv, hogy az áldozat meghallgatásához **biztonságos és zavartalan körülményeket** kell biztosítani, nem lehet meghallgatni egy olyan szobában, ahol egyszerre többen is dolgoznak, különböző események zajlanak, vagy ki-be járkálnak. Már a meghallgatása elején törekedni kell megnyugtatására, az együttérzés biztosítására, annak

érzékeltetésére, hogy a segítő az ő pártján áll, „vele van”, hogy ami történt, az nem az ő hibája, és hogy most már biztonságban van.

3. A **krízishelyzetben lévő áldozat** különös körültekintést, „kezelést” igényel. Ahhoz, hogy biztonságba érezze magát, arra van szüksége, hogy ne csupán használják az eljárás szükséges és elengedhetetlen szereplőjeként, hanem figyelemmel legyenek érzéseire, igényeire, állapotára, és ennek megfelelően gondoskodjanak róla. Általában, és minden áldozat esetében fontos, hogy elmondhassa a maga tempójában és módján a „történetét”, hogy azt érezze, érdemben meghallgatásra talál. A krízisállapotban lévő áldozatnak azonban különösen és mindenképpen lehetőséget kell biztosítani arra, hogy „*ventiláljon*”, vagyis szavakba öntse, elmondja, kifejezze, ami vele történt. Sok áldozat újra és újra elmondja a bűncselekményt és amit annak során átélt. Erre azért van szükség, mert az ismételt elmondások repetitív folyamata során tudja a trauma puzzle-jének széttöredezett emlékdarabjait szervezett egésszé, értelmezhető eseménnyé összerakni, ami így már integrálható élettörténetébe. Az első emlékek összefüggéstelenek vagy beszűkültek lehetnek, egyes érzékelésekre vagy eseményekre fókuszálódhatnak (az elkövető fenyegető hangja, a kést tartó kéz, a sikertelen menekülési kísérlet, stb.). Az idő előrehaladtával azonban egyre több emlék bukkan föl; a töredékek illeszkednek, a történet alakul, változik. Jól látható, hogy mindez a különböző segítői pozíciókban eltérő előjellel minősül és különböző módon kezelhető. A szociális munkás vagy a krízisintervenciót végző pszichológus számára a ventilláció, a történet kibontakozása, módosulása természetes, „normális” folyamat, a trauma-feldolgozás érthető és szükséges processzusa. Ugyanakkor a nyomozó, a rendőr vagy az ügyész szempontjából – különösen, ha nincs tisztában azzal, mi zajlik éppen az áldozatban – az időnként össze nem illő vagy ellentmondó beszámolókat eredményező rekonstrukciós folyamat kezelhetetlen: veszélyezteti a nyomozás, a vádemelés eredményességét, és megkérdőjelezi a „sértett tanú” szavahihetőségét. A ventiláló, a történet részleteiben bizonytalan, azokat változtatgató sértett nem jó eszköze a bizonyításnak, mi több, könnyen gyanússá is válhat a törvény emberei számára.

4. A krízisállapotban lévő áldozat nemcsak attól retteghet, ami megtörtént vele, hanem az is különös és ijesztő lehet számára, amit érez, ahogyan reagál a vele történtekre, amilyennek látja, megéli magát a saját reakciói alapján. Fontos, hogy a segítő **megnyugtassa**, ezek az érzések (harag, düh, félelem, szorongás, bűntudat, szégyen, szomorúság, stb.) nem az „őrület” jelei; normális, általános és gyakori emberi reakciók arra, ami vele történt. A segítőnek azonban tudnia kell azt is, hogy a szerencsétlenségre adott válaszmintázatnak része lehet az ön- és/vagy közveszélyes magatartás is, és vannak, akik így reagálnak a megélt eseményekre. Ezért ha öngyilkossági vagy másokat fenyegető gondolatok vagy magatartások jelei bukkannak fel, ezeket nem szabad figyelmen kívül hagyni, és komolyan kell venni.

5. A súlyos bűncselekmény áldozata a bűncselekmény alatt tehetetlenségét éli meg, azt, hogy nem ura többé a vele történteknek. Az érzés, hogy elveszítette az ellenőrzést élete eseményei felett, a káosz és a kontrollvesztés gyakran a bűncselekmény után is nyomasztóan fennmarad. A **kontrollérzés visszaszerzése** többek között azt jelenti, hogy a valóság ismét átláthatóvá és bejósolhatóvá válik, vagyis az áldozat tudja, mi történik és mi vár rá. Az arra vonatkozó konkrét és gyakorlati információ, hogy mi történt és mi fog történni vele, mikor, hol, miért és hogyan, jelentősen elősegítheti ezt a folyamatot. Fontos tehát, hogy ne csak a segítő legyen tisztában mindezekkel, hanem az áldozat is **megfelelő felvilágosítást** kapjon. A legfontosabb praktikus információ a gyakorlati, a pénzügyi, az orvosi vagy a pszichés segítség lehetőségeire, az áldozat jogaira, a büntetőeljárás várható menetére, eseményeire és nehézségeire vonatkozik. Nyilván elengedhetetlen, hogy tájékoztatást kapjon az eljárás őt érintő, fontos jogi aspektusairól (például, hogy az eljárás csak az ő indítványára indulhat meg, hogy azt később nem vonhatja vissza, hogy lehetőség van alternatív, a helyreállító igazságszolgáltatás körébe tartozó megoldásokra, hogy ezeknek mi a lényege, jelentősége, hogy a kár milyen módon térülhet meg, stb.). Fontos még a figyelmét felhívni a történtek lehetséges rövid és hosszú távú érzelmi következményeire is, illetve arra, hogyan tudja mindezeket kezelni, illetve hol és hogyan tud ehhez segítséget kapni. A rövid távú stressz-reakciókra, a hosszú távú érzelmi következményekre, a megküzdési stratégiákra, a segítő szervezetek elérhetőségére vonatkozó információ megadható szóban is, de szerencsésebb erről egy rövid és közérthető írásbeli anyagot, szórólapot is adni az áldozatnak, amit magával vihet, később is megnézhet. Mindez természetesen a praktikus ismeretekre is érvényes, hiszen az áldozat sokszor olyan állapotban van, hogy nem képes befogadni a beszélgetés során szóban elhangzottakat, vagy egyszerűen elfelejti azt.

6. Az áldozatsegítés során nem szabad szem elől téveszteni a **prevenciós vonatkozásokat** sem. A vizsgálatok és felmérések ugyanis egybehangzóan azt jelzik, hogy aki bűncselekmény áldozatává vált, a jövőben nagyobb eséllyel lesz újabb, azonos vagy más típusú bűncselekmény áldozata, mint aki még nem volt sértett (UN ODCCP 1999; ill. 7.1. fejezet). Gyakran a bűncselekmény egyik legjelentősebb pszichológiai hatása az, hogy az áldozat nem érzi többé biztonságban magát, sérülékenyebb és sérthetőbb lesz. Az ismételt áldozattá válás megelőzése nemcsak a bűnözés volumenét csökkenti, de az áldozat lelki felépülését is elősegíti. Az áldozatsegítés feladata ezért kettős: a jelen bűncselekmény következményeinek feldolgozásához és enyhítéséhez nyújtott támogatáson túl törekedni kell az újabb áldozattá válás megelőzésére is. Erre mind a vagyon elleni, mind az erőszakos személy elleni bűncselekmények körében van lehetőség, felvilágosítás, technikai segítségnyújtás, illetve megfelelő módszerek bevezetése, alkalmazása révén.

7. Az áldozatsegítés megfelelő **készségek** meglétét illetve kialakítását feltételezi, és speciális intervenciós **stratégiák**, **kommunikációs eszközök** alkalmazását igényli.

Általában is fontos (lenne), de segítő pozícióban különösen az, hogy a másikhoz (ebben az esetben az áldozathoz) való viszonyulást ne az értékelő, megítélő attitűd jellemezze. Az áldozatnak (különösen annak, akit súlyosan megaláztak, megszégyenítettek a bűncselekmény során) arra van szüksége, hogy respektálják, hogy – legalábbis áldozati pozíciójában – feltétel nélkül elfogadják, nem pedig arra, hogy a segítő a saját erkölcsi, etikai, praktikus vagy bármilyen egyéb szempontjából értékelje, megítélje viselkedését, személyiségét, magatartását. Az áldozattal való foglalkozás a segítő aktív figyelmét igényli, amit mindenekelőtt a valódi, őszinte érdeklődés, a fölösleges megjegyzések vagy félbeszakítások hiánya, a szemkontaktus fenntartása és a megfelelő metakommunikáció, testbeszéd alkalmazása jellemez.

A segítő az áldozatsegítés helyzetében nemcsak ott van, hanem jelen kell lennie, ami együttérző, empatikus részvételt jelent. Az empátia révén lehetséges a másik érzéseinek, élményeinek, indulatainak és szükségleteinek a megismerése (előfeltétele persze az érdeklődő figyelem és odafordulás). Az empatikus segítő érzékeli a másik állapotát, és arra reagál. Az empátia az elérhetőséget és nyitottságot, a törődést és gondoskodást, és a megélt turbulens érzelmek megértését közvetíti a traumatizált áldozat számára.

8. A trauma központi kérdése a **bizalom**. Ez rendül meg, vész el, és ennek a helyreállítása, visszaszerzése a segítési folyamat egyik centrális feladata (Herman 2003). A bizalom kétirányú: egyrészt a segítőnek bíznia kell az áldozatban, másfelől pedig törekednie kell arra, hogy elősegítse az áldozat sérült bizalmának gyógyulását. Ehhez persze elengedhetetlen, hogy a segítő őszinte és megbízható legyen a kapcsolatban (is).

A bizalom felépüléséhez hozzájárul, hogy az áldozat a segítő kapcsolatban védettnek érezheti magát és az általa elmondottakat is. A segítőnek az áldozattól nyert információt értelemszerűen bizalmasan kell kezelni, illetve figyelmeztetni kell az áldozatot, hogy ha valamilyen, az áldozat által nem publikusnak szánt közlést nem tarthat titokban.

9. A kontrollvesztett, viszonyait és a világot kaotikusnak megélő áldozat számára fontos, hogy a segítő kapcsolat **támaszt, gondoskodást** is nyújtson számára. Ez az aktuális gyakorlati feladatok megoldásában való közreműködés mellett a jövőbeni feladatok megoldásához nyújtott támogatást, a célkitűzések, a végiggondolás segítését, az alternatív lehetőségek felajánlását is magába foglalja. A segítőnek éreznie, tudnia kell, hogy a kontroll visszaszerzését meddig szolgálja az aktív gondoskodás, és mikortól kell inkább már az önálló cselekvésre ösztönözni.

Ahhoz, hogy a segítő magatartása adekvát legyen, az áldozat nem lehet számára „ismeretlen", vagyis az **áldozat megismerése** (bizonyos alapvető ismeretek megszerzése) elengedhetetlen. Éppen így fontos és elengedhetetlen azonban minden segítő számára az is, hogy megfelelő **önismerettel** rendelkezzék, vagyis tisztába legyen saját adottságaival, késztetéseivel, érzelmeivel, hangulatával, viszonyulásaival.

10. Az általános módszereken és eszközökön túl **egyes áldozati kategóriák** esetében további, speciális elvek és stratégiák ismerete és alkalmazása szükséges. Fokozott sérülékenysége és az életkori sajátosságokból adódó eltérések miatt külön ki kell térni ezek közül is a gyerek áldozatra.

A *gyerek áldozatnak* is elsősorban nyugalomra és biztonságra van szüksége, vagyis mindenekelőtt meg kell nyugtatni és biztosítania kell a támogatásról. A segítő ezt elsősorban azzal érheti el, *amit* mond és tesz, illetve, *ahogyan* mondja és teszi mindezt. A segítőnek tehát nyugodtnak és biztonságot nyújtónak kell lennie, kerülnie kell a szélsőséges érzelmeket és reakciókat vagy az elkövető fenyegetését. Biztosítani kell a gyereket, hogy védve van a további támadásoktól, és természetesen gondoskodni kell arról, hogy az ehhez szükséges intézkedéseket meg is tegyék. A gyerekek verbális kommunikációja (persze az életkor függvényében változó mértékben) a felnőttekénél szegényesebb, egyszerűbb, amit a traumatizált állapot és a számára idegen helyzet, amiben a meghallgatás történik, még tovább ronthat. A segítőnek törekedni kell arra, hogy elősegítse, hogy a gyerek beszélni tudjon. A gyerekkel folytatott munka során olyan szavakat, kifejezéseket kell használni, amit a gyerek ért, amelyek életkorának megfelelőek. A gyerek kommunikációját facilitálhatja, ha babákat, bábokat használnak, vagy ha rajzoltatják. Amikor a gyerek beszél, figyelmesen kell hallgatni, nyugodtan kérdezni, és kerülni kell a hosszas kikérdezéseket, vallatásokat, az indulatos, hitetlenkedő kijelentéseket. A segítő bátoríthatja a gyereket, jelezheti, hogy szeretne többet tudni, de ne mondja el helyette a történteket, „ne adja a szájába a szavakat", mint ahogyan a gyerekekkel folytatott munka során fokozottan kell figyelni arra is, hogy a segítő ne tegyen fel rávezető kérdéseket. A traumatizált gyerek esetében gondoskodni kell arról, hogy megfelelő szakemberhez juthasson, akitől további szakszerű segítséget kaphat. A gyerek áldozat segítésében fontos szerepe van a családnak, a környezetnek. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy amikor a gyerekkel történik valami, akkor a családra, a szülőkre is nagy teher nehezedik. A felnőttnek, a szülőnek is szüksége lehet segítségre, valakire, akivel megoszthatja érzéseit, akire támaszkodhat, vagy szakemberre, aki segít a történtek feldolgozásában.

8.4/2. táblázat

Az áldozatsegítés eszközei	
Nem megítélő attitűd Aktív figyelem Gondoskodó viszonyulás Alternatívák ajánlása Empátia A segítségkérő tisztelete Bizalom	Az egész személyre való reagálás Feltétel nélküli elfogadás Célok kitűzése Saját szükségletek ismerete Helyes intervenciók Támasznyújtás Titoktartás

8.4./3. táblázat

Amit a segítőnek tudni kell arról, akivel dolgozik	
Aktuális problémája Lehetőségei Életstílusa Személyes céljai Érzései Speciális igényei	Figyelési készségei Értékei Elvárásai Testbeszéde Kulturális háttere Erőforrásai

8.4./4. táblázat

Amit a segítőnek önmagáról tudnia kell	
Értékei Testbeszéde Erősségei Korlátai Sztereotípiái, torzításai Speciális igényei	Figyelési készségei Szükségletei Hangulata Gyenge pontja Képességei Erőforrásai

Végül szólni kell az **áldozatsegítőkről** is. A segítő foglalkozások általában napi szinten biztosíthatnak „jutalmat”, megerősítést gyakorlóiknak. A segítettek gyakran közvetlenül is kifejezik köszönetüket és hálájukat a támogatásért, és e nélkül is jutalomértékű annak megtapasztalása, hogy a segítő munkájának eredményeként valaki felépült, vagy kikerült egy nehéz helyzetből. Ugyanakkor áldozatokkal dolgozni, minden nap szembesülni az erőszak következményeivel, a traumatizáltak fájdalmával és szenvedésével érzelmileg igencsak megterhelő, stresszel telített tevékenység. A trauma érzelmi következményeit sem könnyű kezelni, különösen

akkor, ha az áldozat haragja és dühe éppen a segítő ellen fordul. A segítő foglalkozások jellemző veszélye, „foglalkozási ártalma" a fizikai és mentális kimerülés, a kiégés (*burn out*). Fontos ezért, hogy a segítő szervezeteknek legyen hatékony stratégiájuk annak a hatásnak a kezelésére, amit az áldozatokkal való találkozás a professzionális áldozatsegítőkre gyakorol, vagyis, hogy a segítők is megfelelő segítséget kapjanak.

A fejezetben használt pszichológiai szakkifejezések magyarázata

Agorafóbia: Eredeti jelentésben a nagy térségtől való irreális félelem (agora: piactér); ide tartozik minden kontrollálatlannak érzett külső megjelenéstől, mozgástól való félelem (otthonról egyedül elmenni, egyedül közlekedni, sorban állni, tömegben lenni, stb.), amelyek erősségük esetén jelentősen beszűkítik az életteret.

Burn Out: Az érzelmi, mentális és fizikai kimerültség állapota, amely gyakran a fáradtság, az alvászavarok, a fej- és gyomorfájás, valamint a különböző fertőzésekre való fokozott fogékonyság fizikai tüneteivel jár együtt. A segítő közömbössé válik, távolságtartó és személytelen lesz klienseivel. Gyakorta tehetetlennek érzi magát, irritábilis, pesszimista, cinikus, gondatlan, vagy szorong, depresszív.

DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders): Az Amerikai Pszichiátriai Társaság (APA) által, a szakemberek számára kiadott kézikönyv, amely a mentális (pszichiátriai) rendellenességek kategóriát és diagnosztikai kritériumait tartalmazza. A hivatalos kódrendszer [ICD *(International Code of Disease)* vagy BNO (Betegségek Nemzetközi Osztályozása)] mellett a DSM-et az Egyesült Államokon kívül a világ számos helyén használják a klinikusok és a kutatók, de a biztosító és gyógyszerészeti társaságok is, csakúgy, mint a szociálpolitikusok. Az először 1952-ben kiadott DSM-nek eddig öt szövegrevíziója volt, a jelenlegi, 1994-ben publikált DSM-IV-nek 2000-ben jelent meg a DSM-IV TR elnevezésű revíziója, jelenleg ez az utolsó változat.

Empátia: Beleérzés, beleélés, a másik ember szempontjának, állapotának érzelmi azonosulás útján történő felfogása és megértése, a másik helyzetébe, szerepébe való belehelyezkedés.

Fóbia: A fóbia szorongásos állapot: irreális félelem, indokolatlan viszolygás, pánikig fokozódó rettegés valamely tárgytól, lénytől, helytől, helyzettől. A személy annak ellenére nem tud szabadulni félelmétől, hogy felismeri annak racionálisan indokolatlan voltát.

Krízishelyzet: A stresszhez hasonlóan a „krízis" is többnyire negatív konnotációjú fogalom. Közönségesen válságot, megterhelő, nehéz helyzetet – „vészhelyzet" – értünk alatta, vagyis az egyén szintjén olyan kritikus szituációt, traumatikus vagy

stresszel teli változást, amellyel valaki nem, vagy nehezen tud megbirkózni, amely felemészti az energiáit, és egyensúlyvesztéshez vezet. Pedig lélektani értelemben a krízis csupán változás. Minden jelentős változás – így a pozitív érzelmekkel kísért is, például egy házasságkötés –, amely új feltételeket hoz létre, új alkalmazkodásokat, a korábbitól eltérő viselkedések, szokások kialakítását igényli, krízis. Minden fejlődés az egyén életében kríziseken, vagyis változási válságokon keresztül történik, ami választási lehetőségeket kínál.

Stockholm-szindróma: 1973-ban Stockholmban két fegyveres bankrabló öt és fél napig tartott fogva négy túszul ejtett alkalmazottat. Az összezártság során a túszok fogvatatóikat megkedvelték, és a kiszabadulás után gyűjtést rendeztek jogi védelmük költségeire. Egy volt túsz később el is jegyezte magát az egyik bűnözővel. Azóta ezt a jelenséget (az áldozatok vonzalmát az őket terrorizálók iránt) Stockholm-szindrómának is nevezik. „A Stockholm-tünetegyüttes nemcsak túszokban alakulhat ki, hanem például szektatagokban, rendszeresen megvert feleségekben és testileg vagy lelkileg bántalmazott gyermekekben is. A vonzalom akkor alakul ki, ha az áldozat komolyan fenyegetve érzi magát, ha nem tud elmenekülni, ha valójában senki mással, hanem csak a bántalmazójával van kapcsolata (…) A lélektani magyarázat szerint a Stockholm-szindróma a védekezés egyik formája. Az áldozat jól tudja, hogy sorsa fogvatartójának a kezében van, ezért megpróbálja elérni, hogy az illető elégedett legyen vele, mert így talán több esélye van a túlélésre. Ehhez azonban bele kell élnie magát a rajta uralkodó személy helyzetébe. Ha a terror sokáig tart, akkor az áldozat annyira átveheti támadójának a nézőpontját, hogy már nehezére esik elszakadnia tőle. (…) Így az áldozatok hajlamosak rá, hogy kisebbítsék támadójuk erőszakosságát, egyszersmind eltúlozzák annak kedves voltát, megpróbálják a szerencsétlen embert, az 'áldozatot' látni benne, sőt arra is képesek, hogy önmagukat hibáztassák az elszenvedett bántalmazásért." (Mannhardt 2001) A lélektani mechanizmus – az *agresszorral* való *azonosulásnak* nevezett pszichés védekező, elhárító művelet – egyébként már régóta jól ismert a pszichoanalízis irodalmában. Érdekes, hogy éppen a szexuális erőszakkal kapcsolatban írta le már 1932-ben *Ferenczi Sándor* híres tanulmányában (1932/1997) a gyerek áldozatok szexuális abúzus esetében mutatott tipikus – és talán egyetlen lehetséges – lélektani védekezéseként az erőszak miatt fellépő és egyébként kezelhetetlen szorongás megoldására. A szexuális trauma okozta óriási szorongást és belső konfliktust az éretlen személyiség úgy tudja kezelni, kivédeni, hogy magába építi a támadó bizonyos jellemzőit, azonossá teszi magát a támadóval, ami a szorongást aktuálisan kezelhetővé teszi – és ez a védekező mechanizmus célja –, de folyamatában személyiségtorzuláshoz vezet. Magát az elhárító mechanizmust azután *Anna Freud* írta le részletesen 1936-os könyvében (1936/1994).

Stressz: A stressz eredetileg – a *Selye János* nevéhez fűződő stressz-koncepcióban – a szervezetnek az ingerekre adott nem specifikus válasza. Szélesebb érte-

lemben ezért stressz minden újszerű, új választ, alkalmazkodást igénylő helyzet [van tehát „jó", pozitív stressz (*eustressz*) is, ami energetizál, stimulál, erőt ad, a kreatív energiákat felszabadítva segít a veszélyfelismerésben és a védekezés mozgósításában], a szűkebb vagy hétköznapi használatban azonban csak a – *Selye* által *distressznek* nevezett – negatív stresszt értjük alatta. Ez a kontrollálhatatlan, megoldhatatlan helyzet vagy kapcsolat, az állandó túlterhelés, a megoldatlan konfliktusok okozta feszültség, szorongás. Vagyis az olyan problémák, helyzetek, amelyek félelmet, szorongást, tehetetlenség-, cselekvésképtelenségérzést váltanak ki, testi, érzelmi tüneteket eredményeznek, és/vagy pszichoszomatikus betegségekhez vezethetnek.

Források

Burgess, Ann Wolbert and Lynda Lytle Holmstrom (1974) *Rape: Victims of Crisis.* Robert J. Brady Co.

DeHart, Dana (2003) *National Victim Assistance Standards Consortium: Standards for Victim Assistance Programs and Providers.* Columbia, SC: Centre for Child and Family Studies, University of South Carolina, http://www.sc.edu/ccfs/victim-standards.pdf

Ferenczi Sándor (1932/1997) Nyelvzavar a felnőttek és a gyermekek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Ferenczi S.: *Technikai írások.* Budapest: Animula, 102-112

Freud, Anna (1936/1994) *Az én és az elhárító mechanizmusok.* (The ego and the mechanisms of defence) Budapest: Párbeszéd Könyvek

Herman, Judith Lewis (1992) *Trauma and Recovery.* Basic Books. (Magyarul: Trauma és gyógyulás. Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig. Budapest: Háttér Kiadó, 2003)

Maguire, Mike and Trevor Bennett (1982) *Burglary in a Dwelling.* London, Heinemann

Mannhardt András (2001) A Stockholm-szindróma http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/2001/0102/lelek/lelek.html

Mezey, Gillian (1988) Reactions to rape: effects, counseling and the role of health professionals. In: M. Maguire and J. Pointing (eds.) *Victims of Crime: A New Deal?* Open University Press, 66-73

Newburn, Tim (2007) *Criminology.* Willan Publishing

Shapland, Joanna, Jon Wilmore and Peter Duff (1985) *Victims and the Criminal Justice System.* Aldershot: Gower

Skogan, Wesley G. (1986) The Impact of Victimization on Fear, *Crime and Delinquency,* 33: 135-154

UN ODCCP (1999) *Handbook on Justice for Victims. On the Use and Application of*

the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. New York: United Nations

Zedner, Lucia (2002) Victims. In: M. Maguire, R. Morgan and R. Reiner (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology.* Oxford: Oxford University Press, 419-457

9. A bűncselekménnyel okozott kár megtérülési formái

9.1. A polgári jogi igény
Herke Csongor

9.1.1. A magánfél és a polgári jogi igény fogalma, az adhéziós eljárás létjogosultsága
9.1.2. A polgári jogi igény
9.1.3. A polgári jogi igény érvényesítésére jogosultak, az érvényesítés törvényes módja és határideje
9.1.4. A polgári jogi igényről hozható döntés
9.1.5. A magánfél jogállása
9.1.6. A polgári és büntetőeljárási jog kapcsolata polgári jogi igénynél
Források

9.2. A kár megtérülésének egyéb formái
Róth Erika

9.2.1. A kár megtérülése a közvetítői eljárásban
9.2.1.1. A közvetítői eljárás előnyei a sértett szempontjából – az okozott kár gyors megtérülése
9.2.1.2. A kártérítés mértéke
9.2.1.3. Több bűncselekmény, több sértett vagy több terhelt
9.2.1.4. A kár megtérítésének, illetve a jóvátételnek a következményei
9.2.1.5. A közvetítői eljárásban meg nem térült kár
9.2.2. A kár megtérülése a vádemelés elhalasztása során
9.2.3. A kár megtérülésének egyéb formái
9.2.4. Összegzés
Források

9.1. A polgári jogi igény
Herke Csongor

9.1.1. A magánfél és a polgári jogi igény fogalma, az adhéziós eljárás létjogosultsága

A Be. 54.§ (1) bekezdése szerint *„magánfél az a sértett, aki a büntetőeljárásban polgári jogi igényt érvényesít”*. A sértettnek a magánfélként való fellépése a bűnügyben csupán lehetőség. Igényét *egyéb törvényes úton* is érvényesítheti. Ez az „egyéb törvényes út” kifejezés is gyűjtőfogalom. Jelzi, hogy a sokrétű polgári jogi igény érvényesítésének nem egyetlen törvényes útja a polgári per. Természetesen a polgári peres út a legfontosabb, leggyakoribb. Ebben az esetben a kárigényét a sértett felperesként keresetében (esetleg fizetési meghagyásban) érvényesítheti. De emellett más megoldások is előfordulnak, pl. munkaügyi per, előzetes eljárás lefolytatása, nemzetközi szerződés szerinti egyeztető fórum igénybevétele, választott bíróság, stb.

A büntetőeljárás főkérdése nem a polgári jogi igény, hanem a büntetőjogi felelősség – ezen belül a minősítés, a bűnösség és a büntetés – eldöntése, azaz más kifejezéssel a büntetőjogi igény érdemi elbírálása. Amikor a sértett polgári jogi igényével csatlakozik a büntetőigényhez, akkor ún. **adhéziós eljárás**ra kerül sor, amely lényegét tekintve és formálisan továbbra is büntetőeljárás, de mögötte másodlagosan egy csökevényes polgári per, jogvita is folyik.

Az adhéziós eljárás törvényi elismerésének jogpolitikai indokait *Tremmel* (2001) három célszerűségi szempontra osztja:

- *a gyors reparáció szükségessége:* ismeretes, hogy a hivatalos eljárások, köztük a polgári perek is, egyre jobban elhúzódnak, a sértettek így még hátrányosabb helyzetbe kerülnek;
- *egymással ellentétes határozatok hozatalának veszélye ugyanazon eseménnyel kapcsolatban:* az egymástól eltérő büntető és polgári határozatok önmagukban is, illetve ezen túlmenően az összhang megteremtésének nehézkessége miatt is a jogbiztonságot gyengítik;
- *perökonómiai szempontok:* ha ugyanazon történeti magatartással több eljárás keretében foglalkoznak, akkor ez igen nagy költségtöbblettel és részben felesleges ügyviteli tevékenységgel jár, ami tovább fokozná az eljáró hatóságok túlterhelését, általános időveszteségét.

Kiss (2005) emellett további – részben a fentiekkel összefüggő – érveket is felsorol a polgári jogi igény létjogosultsága mellett. Szerinte a két igény egy eljárásban történő elbírálása azért is fontos, mert a büntető ítéletben megállapított bűnösség lényegében a kereseti kérelem alapja. Tehát a polgári ítélet szempontjából a büntető határozat prejudiciális: a büntető bíróság döntése tartalmazza azokat a tényeket, amelyekből a felperes a követelését származtatja. Ha mégis külön eljárásban bírálják el a büntető és a polgári jogi igényt, akkor a büntető ítélet a *res iudicata* oltalmát élvezi (azaz ítélt dologgá válik, így az ügyben új eljárás nem indítható).

Mint sok alapvető kérdésben, az adhéziós eljárás tekintetében is ellentétes az angolszász és a francia jogrendszer. Az angolszász jogrendszer semmilyen mértékig sem engedi meg a bűnügyben a polgári jogi igény érvényesítését, mert az angolszász jogfelfogás szerint nem fair az olyan büntetőeljárás, amelyben a magánügy megzavarja a bűnügyet (a közügyet). A francia jogrendszer szerint viszont alapvető kérdés a bűnügyekben a polgári jogi igény érvényesítése, ezért a francia büntetőeljárási törvénykönyv elején külön fejezet foglalkozik a büntetőjogi igényt megtestesítő közváddal, s ugyancsak külön fejezet rendelkezik a polgári jogi igényről. A magyar szabályozás sok tekintetben a franciához áll közel.

9.1.2. A polgári jogi igény

A bűnügyben érvényesíthető polgári igény alapvető ismérveit a Be.54. § (2) bekezdés foglalja össze. Eszerint *„a magánfél a terhelttel szemben azt a polgári jogi igényt érvényesítheti, amely a vád tárgyává tett cselekmény következtében keletkezett”*. Ebből a törvényhelyből (valamint a polgári jogi igény gyűjtőfogalmából) *Tremmel* (2001) az érvényesíthető polgári jogi igény négy alapvető kritériumát határozza meg:

- az érvényesíthető kárt (vagyoni kár);
- az okozati összefüggést;
- a sértetti, s végül
- a terhelti minőséget.

Fülöp szerint a polgári jogi igény érvényesítésének további feltétele, hogy a keletkezett kár megtérítését *kérni kell*, tehát e tekintetben nem érvényesül az officialitás (hivatalbóli eljárás) alapelve. Ugyanakkor erre a jogára a sértett figyelmét fel kell hívni mind a feljelentéskor, mind az esetleges tanúkénti kihallgatásakor, mind a bírósági tárgyalás megkezdésekor.

1. Az érvényesíthető kár. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a polgári jogi igény kettős értelemben is gyűjtőfogalom. Egyfelől azért, mert alapvetően a polgári jog felelősségi és reparációs rendszerében elsősorban anyagi jellegű kártérítést, s ezen belül főként tényleges anyagi kárt jelent *(damnum emergens)*. Ugyanakkor többé-kevésbé érvényesíthető az elmaradt haszon *(lucrum cessans)*, illetőleg az általános kár, továbbá egyes járulékos költségek (kamat, illeték) megtérítése iránti igény is.

Másfelől abban az értelemben is gyűjtőfogalom, hogy nemcsak a Ptk. szerinti kárigényekre terjed ki, hanem teljes egészében magában foglalja a munkajogi, szövetkezeti vagy társasági jogi stb. vagyoni igényeket is. Legtágabb értelemben tulajdonképpen a családjogi igény is ide tartozik, nevezetesen a szülői felügyeleti jog megszüntetése iránti igény. *Király* (2000) szerint a kártérítési jellegű igények mellett más természetű polgári jogi igények is számításba jöhetnek, mint pl. a restitúciós igény, vagy *Kiss* (2005) szerint a birtokvédelem, a személyiségi jogok védelmének keretében nyilatkozat útján és egyéb módon adandó elégtétel. A

bűncselekménytől függetlenül fennálló igények (pl. tartási kötelezettség teljesítése, kiskorú visszaadása) nem a bűncselekményből keletkeznek, ezért ezek polgári jogi igényként nem érvényesíthetőek.

Nem vagyoni kártérítésnek („fájdalomdíj" követelésének) a bűnügyben gyakorlatilag nincs helye. A Be. ugyanakkor a nem vagyoni kártérítés fogalmát és lehetőségét széles körben elismeri a *kártalanításnak* nevezett különleges eljárás keretében. Mind a nem vagyoni kártérítés, mind az elmaradt haszon kérdését háttérbe szorítja azok bonyolult, hosszadalmas megítélése s ezen okból a nem érdemi határozat hozatalának lehetősége („egyéb törvényes útra utasítás"). *Görgényi* (2000) helyesen mutat rá arra, hogy a sértettel szembeni jóvátételről az elkövető, a sértett kártalanításáról pedig az állam által adott anyagi előny (pénz) értendő. Végül *Kiss* (2005) kiemeli, hogy az adhéziós eljárás jellegéből következik, hogy a büntetőeljárásban is csak a bírósági útra tartozó követelés érvényesíthető, a semmis szerződésre alapított igény nem.

2. Okozati összefüggésnek kell fennállnia a polgári jogi igény keletkezése és az eljárás tárgyát képező jogsértés (bűncselekmény) között. Így például akkor, ha nem a bűncselekmény elkövetése folytán keletkezik a tartási igény, a tartás elmulasztása miatt indított bűnügyben kifejezetten erre irányuló kérelem esetén sem ítélhető meg az elmaradt tartásdíj polgári jogi igényként, és a terhelt sem visszamenőleg, sem a jövőre vonatkozóan nem kötelezhető tartásdíj megfizetésére.

3. A sértetti minőség. Az első olvasatra közhelynek tűnő ismérv valójában számos kérdést vet fel a gyakorlatban. A bírói gyakorlat kimondta a leggyakoribb bűnüggyel, a lopással kapcsolatban, hogy lopás esetén nemcsak az eltulajdonított dolog tulajdonosa, hanem a dolog időleges őrzője és használója is előterjeszthet polgári jogi igényt. Viszont nem lévén sértett, a bírói gyakorlat szerint a büntetőeljárásban érvényesített polgári jogi igény tekintetében az állam javára marasztalásnak – a Ptk. 237. illetve 361.§-ában foglalt rendelkezések alkalmazásának – nincs helye.

Számos további fontos eseti döntés világít rá arra, hogy kizárólag a sértettet megillető polgári jogi igény érvényesíthető a bűnügyben. Például a biztosítótársaság mint engedményes nem a bűnügyben, hanem csupán a polgári perben érvényesítheti a sértettről átszállt követelését. A temetkezési vállalat sem léphet fel magánfélként azért, mert a temetőben garázdálkodó terheltek által megrongált síremlékek egy részét saját költségén helyreállítja. Úgyszintén nem érvényesíthető a vádlott munkaviszonyával összefüggésben harmadik személynek okozott kár tekintetében polgári jogi igény.

4. A terhelti minőség. Csak a terhelttel szemben fennálló követelést lehet érvényesíteni. A kérdésnek különösen akkor van jelentősége, ha a bűncselekmény elkövetésének hátterében a büntetőjogénál sokkal szélesebb körben érvényesülő, mögöttes polgári jogi felelősség húzódik meg. Ezzel a végső soron kizárólag polgári jogilag felelőssel szemben nem érvényesíthető polgári jogi igény. Például a

magánmunkáltatóval szemben az alkalmazottja által elkövetett bűncselekménnyel okozott kár megtérítése polgári jogi igényként nem érvényesíthető. Természetesen nem érvényesíthető sem a biztosítási, sem a társadalombiztosítási szervekkel szemben az eljárás tárgyát képező bűncselekménnyel kapcsolatban felmerült és a sértett által kifizetett költség (pl. gyógykezelési, autójavítási).

A terhelttel kapcsolatosan *Kiss* (1997) kiemeli, hogy a vele szemben érvényesített polgári jogi igény tekintetében a polgári per alpereséhez hasonló jogi helyzetben van. Tőle annyiban különbözik, hogy mivel a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítják (vádolják), a vádlottra vonatkozó emberi jogok megilletik őt. Egyfelől tehát a terhelti jogok szélesebbek, mint az alperesi jogok, másfelől viszont szűkebbek. A terheltnek nincs ugyanis lehetősége arra, hogy perbehívás folytán bevonhasson az eljárásba más olyan személyt, aki ellen nem emeltek vádat, bár magatartásával a sértett jogát vagy érdekét sértette.

9.1.3. A polgári jogi igény érvényesítésére jogosultak, az érvényesítés törvényes módja és határideje

A polgári jogi igény érvényesítésére a Be. a magánfélen kívül még az *ügyészt* és az *örököst* is a jogosultak közé sorolja [Be. 54.§ (4) és (6) bek.]. Míg az ügyész érvényesítési jogosultsága – ahogy az Indokolás is rámutat – önálló, a magánfélével egyenrangú, addig az örökösé két jelentős megszorítást tartalmaz: egyfelől csak az eredeti magánfél (sértett) halála után, másfelől pedig csak korlátozott jogállással léphet fel. Nincs viszont megszorítva e fellépési lehetőség időpontja, mert a törvény nem tartalmaz határidőt. Ezért a bírói gyakorlat szerint erre külön nem is kell az örökös figyelmét felhívni. (Ezzel szemben a magánvádló halála esetén helyébe a nagykorú hozzátartozó csak harminc nap alatt léphet és erre a bíróságnak külön értesítésben fel kell hívnia az érdekelt figyelmét.) Az ügyész fellépésére csak a Pp.-ben meghatározott feltételek esetén van lehetőség.

A polgári jogi igény érvényesítésének törvényes módja a *bejelentés*, azaz alakszerűtlen, szóbeli akaratkijelentés. Nem szükséges tehát a Pp. szerinti kereset benyújtása, de még a bejelentett igény keresetszerű megindokolása sem (Tremmel 2001). Más kérdés viszont, hogy ténybeli és jogi szempontból minél megalapozottabban kerül sor a polgári jogi igény érvényesítésére, annál inkább növekszik az esély annak érdemi elbírálására.

A polgári jogi igény bejelentésének végső időpontját nem határozza meg a Be., de az 54.§ (8) bekezdéséből *Cséka* (2004) szerint a logikai értelmezés alapján következik, hogy a polgári jogi igény *csak az elsőfokú eljárásban,* mégpedig az elsőfokú bíróságnak az ügydöntő határozat meghozatala céljából tartott tanácsülésre való visszavonulásáig terjeszthető elő. Az említett rendelkezés ugyanis kimondja, hogy az elsőfokú eljárásban bejelentett polgári jogi igényt a másodfokú eljárásban kiterjeszteni, összegét felemelni nem lehet. Ha tehát az elsőfokú eljárásban nem terjesztettek elő polgári jogi igényt, akkor ezt a másodfokú eljárásban már nem lehet megtenni.

Az ügydöntő határozat hozatalára történő visszavonulás előtt tehát mind az ügyész, mind a sértett még meggondolhatja addigi nemleges álláspontját, és az ügyész a vádbeszédében, a sértett a felszólalásában még joghatályos polgári jogi igényt terjeszthet elő. A sértettet ekkor a bírósági szakban mindvégig csak a sértett jogállása illeti meg, hiszen nem vált korábban magánféllé. Más kérdés, hogy mindkettőjüknek célszerű az eljárás minél korábbi szakaszában megtenniük ezt a bejelentést, mert a korai bejelentés következtében már az előkészítő eljárásban megtörténik a polgári jogi igény elbíráláshoz szükséges bizonyítékok összegyűjtése. Ez természetesen a későbbi magánfélnek könnyebbséget jelent, hiszen az ügyész (illetve a nyomozó hatóság) a bűncselekmény felderítése során a legtöbb esetben hivatalból felderíti (és „bizonyítja") az okozott kár jogalapját és mértékét. *Beulke* (2002) szerint különösen a teljes tényállás hivatalból történő feltárása jelent nagy előnyt a bűncselekmény sértettjére nézve. Ugyanakkor azt a polgári jogi igényt, amely következménye a bűncselekménynek, de nem a törvényi tényállási eleme (pl. emberölés esetén a temetési költségek – amelyeket *Kiss* szerint egyébként nem lehet polgári jogi igényként érvényesíteni; maradandó fogyatékosságot okozó testi sértésnél az ápolási költségek), a Pp. 164.§-a alapján már nem a vádlónak, hanem a magánfélnek kell bizonyítania (Király 2000).

Már a feljelentést tevő sértettet célszerű részletesen nyilatkoztatni a polgári jogi igényéről. Ugyanakkor *Király* (2000) szerint hiába jogosult a sértett már a nyomozati szakban is bejelenteni kártérítési igényét (akár annak konkrét mértékének a megjelölésével), ezt még nem magánfélként teszi. A nyomozati szakaszban ugyanis nincs magánfél, hanem csak sértett (mint ahogyan a polgári perben nincs is nyomozás). Az ügyésznek pedig már a vádemeléskor ajánlja a Be., hogy írásban nyilatkozzék a vádiratban a polgári jogi igényről. Minél későbbi és minél kevésbé megalapozott a polgári jogi igény, annál inkább a bűnügy elhúzódásához s ezzel együtt az érdemi döntés elmaradásához, azaz egyéb törvényes útra utasításhoz vezethet.

9.1.4. A polgári jogi igényről hozható döntés

A polgári jogi igénnyel kapcsolatos elbírálást, döntéshozatalt *Tremmel* (2001) két alapvető kérdésre bontja:

- Milyen döntések hozhatók magáról a polgári jogi igényről?
- Milyen határozatokban hozhatók érdemi döntések a polgári igényről?

1. A polgári jogi igényről **érdemi és nem érdemi döntések** hozhatók. Az *érdemi döntések* keretében a polgári jogi igényt vagy megítélik *(helyt adó határozat)*, vagy elutasítják *(elutasító határozat)*. Mind a helyt adó, mind az elutasító határozat jogerőre képes, tehát *„res iudicata"* jöhet létre. Ha a bíróság érdemi döntésében elutasította a magánfél igényét, *akkor is lehetősége van a sértettnek mint felperesnek keresetet benyújtani a polgári bírósághoz,* feltéve, hogy abban más jogcímen és más ténybeli alap-

ból származó igényt kíván érvényesíteni (hiszen a büntetőjogi felelősség és a polgári jogi vétkesség mértéke eltérő). Ilyenkor a büntető ítélet indokolása a polgári bíróságot nem köti. A polgári perben lefolytatott bizonyítási eljárás eredményeként eltérő tényállást állapíthat meg, és másképpen ítélheti meg a kár és a jogellenes magatartás közötti összefüggést. Nincs megkötve a keze a kártérítési felelősség mértékében, az egyetemlegesség vagy a felróható közrehatás arányában és a kártérítés összegének megállapításában. Önállóan állapítja meg a kár összegét, a kártérítés módját és esedékességét, valamint a teljesítés határidejét. Ezért előfordulhat, hogy a felmentett vádlottat később – mint alperest – más jogi alapon (nem a cselekménnyel mint bűncselekménnyel összefüggésben lévő igényből eredően) kártérítésre kötelezze (Kiss 2005).

A polgári jogi igényről hozható *nem érdemi határozat* esetén a polgári jogi igény érvényesítését *„egyéb törvényes útra utasítják”*. Az egyéb törvényes útra utasító határozatnak van kötelező és fakultatív esete. Kötelező ilyen határozatot hozni, ha a polgári jogi igény egyáltalán nem érvényesíthető a bűnügyben (mert pl. a polgári jogi igény törvény által meghatározott valamelyik döntő ismérve hiányzik), avagy az eljárásban olyan mozzanat következik be, amely az alapeljárásban ellehetetleníti az érdemi elbírálást (pl. az eljárás megszüntetésére, a vádlott felmentésére kerül sor). A fakultatív „egyéb törvényes útra utasítás” feltételét a 335.§ (1) bekezdése határozza meg. Eszerint ha a polgári jogi igény érdemi elbírálása jelentékenyen késleltetné az eljárás befejezését, a bíróság a polgári jogi igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasítja. Többnyire ez a nem érdemi döntés a bírósági eljárásban hozott ügydöntő határozat részrendelkezése lesz. A tárgyalás előkészítése során hozott megszüntető végzésnél az eljárás megszüntetéséről a bíróság értesíti a magánfelet azzal a figyelmeztetéssel, hogy a polgári jogi igényét egyéb törvényes úton érvényesítheti [267.§ (2) bek.].

2. A büntetőjogi igény és polgári jogi igény lényegében azonos történeti, eseménybeli gyökerű, következésképpen a büntetőjogi főkérdéseket igenlően eldöntő határozatokban nyilvánvalóan eldönthetők a polgári jogi mellékkérdések is. *A bűnösséget megállapító és büntetést kiszabó ítéletek* esetében tehát nincs jogalkalmazási nehézség. A büntetőjogi főkérdéseket másként eldöntő *egyéb ügydöntő határozatok* azonban tüzetes megvizsgálást, elemzést igényelnek. Így *Tremmel* (2001) külön elemzi

a) a felmentő ítélet,
b) az eljárást megszüntető végzés,
c) az egyéb ügydöntő végzés eseteit.

a) Felmentő ítéletnél rendszerint nem valósulnak meg a bűnügyben érvényesíthető polgári jogi igény döntő ismérvei (nincs bűncselekmény, nincs sértett vagy elítélhető terhelt), következésképpen *felmentő ítéletben a polgári jogi igény érdemben – helyt adással – nem bírálható el* (335.§ (1) bek.), ilyenkor a polgári jogi igényt egyéb törvényes útra kell utasítani. A 337.§ (2) bekezdése azonban a bűncselekmények hiánya, de *szabálysértés* fennforgása miatt hozott felmentés esetén lehetővé teszi a polgári jogi igény érdemi elbírálását is.

Itt mutatkozik meg a tág értelemben vett polgári jog sokkal szélesebb felelősségi rendszere: polgári jogi szempontból felelős lehet az, aki büntetőjogi szempontból nem bűnös. Felmentés esetén a polgári jogi igényt el kell utasítani, de ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a magánfél más jogcímen, más ténybeli alapból származó, de nem a bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett igényét érvényesíthesse a polgári bíróság előtt. A büntetőbíróságnak a polgári jogi igényt elutasító határozata tehát nem teremt ítélt dolgot.

b) Az eljárást megszüntető végzésben – a felmentő ítélet kapcsán kifejtettekhez hasonló összefüggés következtében – a törvény egyáltalán nem teszi lehetővé a polgári jogi igény elbírálását.

c) A bűnügyekben előfordulnak még *egyéb olyan végzések* is, amelyek a büntetőjogi főkérdéseket sajátos módon eldöntik és jogerőre képesek. Ilyen ügydöntő végzés (az eljárást megszüntető végzés mellett), amelyben egyszersmind a polgári jogi igényről is érdemben lehet dönteni, *a tárgyalás mellőzésével hozott végzés*. Ebben a „büntető parancsban" azonban érdemben csak helyt adással dönthet a bíróság [547.§ (1) bek. c)].

Valamennyi kétszeresen ügydöntő határozat vonatkozásában fontos további korlát a polgári jogi igény érdemi elbírálásában az, hogy a polgári jogi igény tartalmát adó vagyoni követelés járulékai (kamat, illeték stb.) tekintetében is érvényesül a kérelemhez kötöttség.

9.1.5. A magánfél jogállása

A magánfél jogállásáról átfogó, összefoglaló szabályozást a Be. nem ad, hanem – a sértett jogállásán túlmenően – egyes részrendelkezésekben lelhetők fel a sértettel szembeni többletjogosítványok. A magánfél széleskörű jogállással bíró résztvevője a bírósági eljárásnak, eltérően az előkészítő eljárástól, ahol a törvény a magánfélről csak a lefoglalás és a zár alá vétel kapcsán tesz említést.

Az örökös jogállását a Be. pontosan meghatározza, és jelentősen korlátozza. Több sértett is érvényesíthet polgári jogi igényt, avagy az ügyész és a magánfél is egyidejűleg bejelenthet polgári jogi igényt. Ilyen esetben a polgári eljárási jog „felperesi pertársaságához" hasonló jogi helyzet alakul ki, minthogy valamennyien önállóan szerepelhetnek a polgári jogi igény érvényesítőjeként. Ha esetleg eltérő összegű vagyoni követeléseket terjesztenek elő, akkor a bíróság a magasabb összegű igény korlátain belül valamennyi indítványt, illetőleg kérelmet elbírálja [335.§ (2) bek.]. *Cséka* (2004) szerint ez azt jelenti, hogy a magánfélnek kedvezőbb összeget kell irányadónak tekinteni. Ugyanakkor a sértett rendelkezési jogosultságára az ügyésznek tekintettel kell lennie. Így *Király* (2000) szerint ha a sértett és a terhelt között a büntetőeljáráson kívül egyezség jött létre, akkor az ügyész nem léphet fel ettől eltérő igénnyel a büntetőperben.

A sértettnek a büntetőperben három sajátos minősége, jogállása lehetséges: felléphet *magánfélként, magánvádlóként* és *pótmagánvádlóként*. Sajnos az ehhez

kapcsolódó jogállás igen bonyolult, széttöredezett és eklektikus összképet mutat, különös tekintettel a Be. által alkalmazott többszörös utalásos szabályozási technikára. Nem tartjuk ugyanis szerencsésnek éppen annak a személynek, a sértettnek ilyen széttöredezett és bonyolult formában szabályozni az eljárási jogait és kötelességeit, akinek laikus lévén még a jól szerkesztett, világos és áttekinthető jogi szabályozás is gondokat okozhat. Aki nincsen tisztában a saját jogi helyzetével, az aligha képes a büntetőeljárásban hatékonyan közreműködni. Éppen ezért az újrakodifikálás alkalmából nagyon meggondolandónak tartjuk a sértett szerepeivel, pozícióival kapcsolatos szabályozás kellő integrálását, átfogóan világos megjelenítését és ennek során a csak sértett jogállásának lényeges felerősítését – lényegében pótmagánvádló-várományos szintű elismerését – acélból, hogy a sértettek ne süllyedjenek el a tanú szerepében.

A széttöredezett szabályozásra tekintettel indokoltnak tartjuk a jobb áttekintés és megértés végett a sértett három legjelentősebb minőségének, nevezetesen a magánféli, a magánvádlói és a pótmagánvádlói jogállásának párhuzamba állítását, amit az alábbi táblázat szemléltet (Tremmel 2001).

9.1./1. táblázat A magánfél, a magánvádló és a pótmagánvádló a büntetőeljárásban

Eljárási jogok, kötelességek		MAGÁNFÉL	MAGÁNVÁDLÓ	PÓTMAGÁN-VÁDLÓ
KÖZÖS		sértetti jogállás joggyakorlás képviselet útján közvetlen kérdezés tanúként is szerepelhet		
ELTÉRŐ	**Milyen ügyekben szerepelhet?**	sok, nincs felsorolva	kevés, taxatíve felsorolt	sok, de konkrét sértettel
	A bírói úton belül van-e választási lehetőség?	van, választhat a büntető és a polgári bíróság között, sőt: egyéb út is lehet	nincs, csak a büntető bíróság (de: személyhez fűződő polgári per?)	nincs
	A rendelkezés terjedelme	nincs ellenkérelem, beszámítás, ellenkövetelés, egyezség	kiterjesztett, pl. a mulasztás = vélelmezett vádelejtés; van ellenkérelem: viszonvád jelentős körben	fokozott (szigorúbb) tettazonosság
	Több sértett esetén	több önálló magánfél („quasi felperesi pertársaság”)	csak egy lehet: megegyezés vagy kijelölés	
	Az ügyész fellépése esetén	marad önálló magánfél	sértetté degradálódik	
	Jogutódlás esetén	örökös, nincs határidő	hozzátartozó, 30 napon belül	szigorú, jogvesztő 60 nap
	A jogi képviselet alanya	gyakran jogi személy lévén „szervezeti” (állandó) jellegű	zömében természetes személy lévén eseti (meghatalmazásos) jellegű (de: törvényes képviselő!)	
	Jogorvoslati jogosultság	korlátozott körben (pl. nem érdemi döntés ellen nem jogosult)	teljes körű (de: csak a terhelt terhére; rendkívüli perorvoslat: még korlátozottabb)	korlátozott
	Az illetékfizetés	nem azonnali fizetés, tárgyi illetékfeljegyzés	azonnali fizetés, kivétel: könnyű testi sértés	bűnügyi költség viselése
	Perbeszéd	csak felszólalás	igen	nem

E táblázatból is kitűnik, hogy mennyire széttöredezett és bonyolult a bűnügy egyébként laikus résztvevőjének a processzuális státusza, és az is belátható, hogy összességében lényegesen erősebb a magánvádló pozíciója a magánfélével szemben. Így pl. a perbeszédek tekintetében is jól kimutatható ez: míg a magánfél perbeszédet nem tarthat, hanem csak korlátozott tartalmú felszólalással élhet a tárgya-

láson, addig a magánvádló önálló és teljes körű vádbeszédet tarthat, sőt – viszonvád esetén – egyszersmind védbeszédet is.

A fenti táblázatból ugyan nem látszik, de mégis fontos közös vonása a magánvádlói és a magánféli jogállásnak, hogy ezek nincsenek egymást kizáró viszonyban. Ellenkezőleg: meglehetősen gyakori, hogy a sértett ugyanabban a bűnügyben nemcsak magánvádlóként (pótmagánvádlóként) jár el, hanem magánfélként is. Ez a több eljárási minőségben való részvétel, „multipozíció" tovább fokozódhat annak következtében, hogy a leggyakoribb magánvádas ügyekben sor kerülhet viszonvád emelésére is (pl. könnyű testi sértés során gyakran sérül mindkét fél, illetve lesz ezáltal terhelt is mindkettőjük). Ilyenkor a multipozíció már háromrétegű: ugyanaz a sértett magánvádló-magánfél-viszonvádlott egy személyben, akivel szemben áll a terhelt mint magánvádlott, mint „alperes" és mint viszonvádló. Szerencsére nem lehet ugyanabban az ügyben a sértett egyidejűleg (fő)magánvádló és pótmagánvádló. Végül a táblázat arra is felhívja a figyelmet, hogy maga a sértett egészen a multipozícióig bezárólag az eljárási jogait képviselő útján is gyakorolhatja.

9.1.6. A polgári és büntetőeljárási jog kapcsolata polgári jogi igénynél

Polgári jogi igény érvényesítésekor – mint láttuk – összetapad a büntetőjogi és a polgári jogi igény *(adhézió)*. Különösen igaz ez a bizonyítási teher vizsgálatánál. Ahogyan *Kiss* (2005) részletesen elemzi, a *polgári eljárásban* a rendelkezési elv fejezi ki a legjobban a feleknek és a bíróságnak a per tárgyához való viszonyát. Polgári peres eljárás csak a fél rendelkezésének megfelelően indul, tehát csak akkor, ha a fél a bíróságtól jogvédelmet kér. Emellett a bíróság egyes perbeli cselekményeket és a bizonyítást a felek rendelkezése alapján végzi. A felek joga annak eldöntése, hogy milyen igényeket kívánnak érvényesíteni, s azt milyen mértékben teszik. A bíróság a polgári eljárásban kötve van a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz, beleértve a jogról való lemondást is. A bíróság döntése nem terjedhet túl a kereseti kérelmen és ellenkérelmen sem. Alapvető problémát jelenthet ebben a körben a *bizonyítási teher* polgári eljárásjogi szabálya, amelynek alapján a polgári jogi igény körében a magánfélnek bizonyítási terhe áll fenn. Ezzel állnak szemben a Be. szabályai, amelyek szerint a legalapvetőbb kérdésekben a bizonyítás hivatalból folyik. Tehát – a Pp. rendelkezéseivel ellentétesen – ha a magánfél nem is tesz eleget a bizonyítási kötelezettségének, igényét akkor is megítélhetik.

Tremmel (2001) felveti a kérdést, hogy egyfelől meddig tart ez az összetapadás, másfelől mi a jogi szabályozása annak, hogyha a polgári jogi igény érvényesítésére nem büntetőigénnyel együttesen, egyidejűleg *(szimultán érvényesítés)*, hanem büntetőigény érvényesítését követően, vagy azt megelőzően kerül sor *(szukcesszív érvényesítés)*?

1. Ami az **együttes (szimultán) igényérvényesítést** illeti, a Be. több esetben már a szétválásról rendelkezik:

- ha a tárgyalás előkészítés során szüntetik meg az eljárást, a már korábban említett sajátos értesítéssel [267.§ (2) bek.];
- a tárgyaláson hozott ügydöntő határozatában [332.§ (4) bek., 335.§ (1) bek.];
- az ún. részjogerő sajátos eseteként, a másodfokú büntetőbíróság kizárólag az elsőfokú bíróságnak a polgári jogi igénnyel kapcsolatos döntését bírálja felül [379.§ (1) bek.];
- felülvizsgálat és perújítás esetén, ha kizárólag a bűnügyben megítélt polgári jogi igény ellen irányul (403.§ és 411.§);
- a tárgyalás mellőzéses eljárásban kizárólag a polgári jogi igény tárgyában is tartható elsőfokú tárgyalás, ha azonban kizárólag a magánfél kérte a tárgyalás tartását, akkor egyéb törvényes útra utasításnak van helye [548.§ (3) bek.];
- a végrehajtás a Bv., illetve a Vht. szerint történik.

A felsorolt esetek egy részénél magától a büntetőbírósági úttól is elválik a polgári jogi igény, máskor pedig bár ezen az úton marad, de már a büntetőjogi igényeket jogerősen elbírálták.

Az anyagi jog és az eljárási jog szoros kapcsolatának felismerése alapján nem nehéz belátni, hogy a büntetőjogi igény és a polgári jogi igény egyidejű érvényesítésekor óhatatlanul felmerül az a kérdés, hogy a Be. és a Pp. szabályai hogyan és mennyiben alkalmazhatók. A kétféle eljárásjog alkalmazhatóságával kapcsolatban az alapvető rendelkezést a Be. 54.§ (7) bekezdése tartalmazza. Eszerint ha a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatos eljárási kérdésről a Be. nem rendelkezik, a polgári eljárás szabályait kell alkalmazni, feltéve, hogy azok a Be.-vel, illetőleg a büntetőeljárás jellegével nem ellentétesek. A terhelt a magánféllel szemben követelést nem érvényesíthet, beszámítási kifogással nem élhet. A terhelt és a magánfél között létrejött egyezséget a bíróság nem hagyhatja jóvá. Ebből a törvényhelyből egyértelműen kiviláglik két elv, tétel érvényesülése:

- a büntető eljárásjog szabályainak elsőbbsége,
- a polgári eljárásjog szabályainak kisegítő alkalmazása.

a) A büntető eljárásjog szabályainak elsőbbsége mutatkozik meg abban, hogy ha az eljárási kérdésre van a Be.-nek rendelkezése, akkor feltétlenül azt kell alkalmazni, bármennyivel is jobb, részletesebb vagy korszerűbb részletszabályozás található a Pp.-ben. Még abban az esetben is, ha nincs az adott eljárási kérdésre a Be.-ben szabály, csak bizonyos korlátozás mellett alkalmazhatók a Pp. szabályai. Három alapvető polgári eljárásjogi intézményt (ellenkövetelés, beszámítási kifogás, egyezség) pedig feltétlenül kizár a törvény az adhéziós eljárásból. Ennek oka az, hogy a magánféllel szembeni követelés érvényesítése és a beszámítási kifogás lehetővé tétele azt az elvet törné át, hogy a bűnügyben csak a bűncselekménnyel okozati összefüggésben álló igény bírálható el. Az egyezség pedig bizonyos befolyásolást jelenthet a terhelttel szemben, s emellett

Tremmel (2001) szerint aligha egyeztethető össze az ártatlanság vélelmével. Ugyanakkor találóan veti fel *Kiss* (2005), hogy a közvetítői eljárásban létrejövő megállapodás elfogadása vajon nem ellentétes a büntetőeljárás jellegével?

A fenti rendelkezések alapján *Cséka* (2004) szerint a Be. rendelkezéseit kell alkalmazni a hatáskörre, illetékességre, a tárgyaláson való részvételre, a határozatok közlésére. Viszont a polgári eljárás szabályai irányadók a kereseti kérelemhez kötöttség, a teljesítési határidő, a részletfizetés és a végrehajtás vonatkozásában. Ennek aztán az a következménye, hogy a büntetőügy elbírálására hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság akkor is elbírálhatja a polgári jogi igényt, ha egyébként a Pp. szabályai szerint ez hatáskörét meghaladná, vagy nem tartozna az illetékességébe (Király 2000).

b) A polgári eljárásjog kisegítő alkalmazása mutatkozik meg abban, hogy az adott eljárási kérdésre vonatkozó Pp. szabály csak két együttes, egyidejűleg érvényesülő kizáró szabály (negatív feltétel) mellett alkalmazható. Következésképpen valamennyi Pp. szabály csak a Be. szabályok függvényében, míg a Be. minden további nélkül, a Pp. rendelkezéseinek figyelembe vétele nélkül alkalmazható. Ezért igen fontosak a Be.-nek a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatos szabályai, minthogy ezek bármilyen rövidek, alakszerűségeket mellőzők, teljes egészében „kiváltják" a Pp.-t, pl. a kereset kellékei, képviselet, fellebbezés tekintetében. A két együttes korlátozás (negatív feltétel):

- nincs az adott eljárási kérdésre Be-szabály; és
- a szóba jöhető Pp. szabály nincs ellentétben a Be. feladatával és jellegével.

2. A büntetőjogi igény és a polgári jogi igény **egymást követő (szukcesszív) érvényesítésének** két változata különböztethető meg, nevezetesen

- a polgári jogi igény érvényesítése megelőzi a büntetőeljárást;
- a büntetőeljárás jogerős lezárása után kerül sor polgári jogi igény érvényesítésére.

a) E tekintetben irányadó a Be. 10.§-a, amely szerint a büntetőjogi felelősséget önállóan kell elbírálni, azaz abban a kérdésben, hogy a terhelt követett-e el és milyen bűncselekményt, a bíróságot, az ügyészt, a nyomozó hatóságot nem köti a más eljárásban, így különösen a polgári eljárásban, a szabálysértési vagy a fegyelmi eljárásban hozott határozat, illetőleg az abban megállapított tényállás. Ez a szabályozás azonban nem jelenti a korábbi polgári (stb.) per eredményének figyelmen kívül hagyását, hanem csak azt jelenti, hogy a büntetőjogi felelősség ténybeli és jogi alapjának eldöntése szempontjából a bűnügyi hatóság szabadon mérlegel. Ugyanakkor például a státuszperekben hozott *inter omnes* hatályú jogerős polgári bírósági határozatok kötik a bűnügyi hatóságokat.

b) A második változat vonatkozásában a Pp. 4.§ (2) bek. rendelkezik. Ehelyütt csak azt tartjuk kiemelendőnek, hogy a polgári bíróság a határozatában nem állapíthatja meg, hogy az elítélt nem követte el a terhére rótt bűncselekményt.

Források

Beulke, Werner (2002) *Strafprozessrecht*. Heidelberg

Cséka Ervin, Fantoly Zsanett, Kovács Judit, Lőrinczy György és Vida Mihály (2004) *A büntetőeljárási jog alapvonalai I*. Szeged

Görgényi Ilona (2000) Régi és új paradigma: A restoratív igazságszolgáltatás, In: Gellér B. (szerk.) *Békés Imre Emlékkötet.* Budapest: ELTE-ÁJK, 151-168

Király Tibor (1968) A sértett a büntetőeljárásban, *Magyar Jog* 2: 27-81

Király Tibor (2000) *Büntetőeljárási jog*. Budapest: Osiris

Kiss Anna (1997) A sértett eljárási helyzete, *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok,* 232-254

Kiss Anna (2005) Az adhéziós eljárás szerepe a büntetőeljárásban, *Kriminológiai Tanulmányok,* 367-380

Tremmel Flórián (1978) A magánindítvány joghatálya és a joghatályos magánindítvány, *Magyar Jog* 4

Tremmel Flórián (2001) *Magyar büntetőeljárás*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus

9.2. A kár megtérülésének egyéb formái
Róth Erika

A hazai büntetőeljárás fejlődésében és a bűncselekménnyel okozott kár megtérülési/megtérítési formái körében új állomást jelentett a bírói útról való elterelés lehetőségeit gazdagító megoldások bevezetése. Így a büntetőeljárásról szóló, akkor hatályban lévő 1973. évi I. törvényt módosító 1995. évi XLI. törvény először a fiatalkorúak elleni eljárásban tette lehetővé a *vádemelés elhalasztásá*t, amit az 1998. évi LXXXVIII. törvény a felnőtt terheltekre is kiterjesztett. Az ügyész számára lényegében szabad kezet biztosított a jogalkotó arra vonatkozóan, hogy az elkövető és a bűncselekmény sajátosságainak figyelembe vételével a legadekvátabb kötelezettségeket és magatartási szabályokat állapítsa meg, beleértve azokat is, amelyek a sértett kárának mielőbbi megtérülését segíthetik elő.

A következő lépést a *közvetítői eljárás* bevezetése jelentette. Ez a magyar jogrendszerben sem volt ismeretlen, de korábban csak munkajogi, polgári jogi jellegű jogvitákban biztosította a jogalkotó az alternatív konfliktusrendezés e lehetőségét. A jogalkotó úgy ítélte meg, hogy egyes csekélyebb súlyú bűncselekményeknél a sértett kárának megtérülése – ami adott esetben a kár terhelt általi megtérítését jelenti –, illetve a bűncselekmény következményeinek jóvátétele olyan kiemelt érdek, amely megelőzheti az állam büntetőigényének érvényesítését. A közvetítői eljárás bevezetését, a létrejött megállapodás figyelembevételét a büntetőjogi jogkövetkezmények szempontjából a nemzetközi elvárások is indokolták. A büntetőügyekben alkalmazott mediáció tárgyában az *Európa Tanács R(99)19. sz. ajánlása* jelentette az első meghatározó lépést, amely szorgalmazta az elkövető és a sértett közötti megállapodás, illetve az ennek alapján nyújtott jóvátétel figyelembe vételét a büntetőeljárásban. Röviddel ezután az Európai Unió Tanácsának a büntetőeljárásban a sértett (áldozat) jogállásáról szóló *2001. március 15-i kerethatározata* (a továbbiakban: Kerethatározat) a sértetti/áldozati jogok erősítését szorgalmazva 10. cikkében előírta, hogy a büntetőügyekben is meg kell teremteni a közvetítés lehetőségét, és ennek eredményét figyelembe kell venni a büntetőeljárásban (Farkas és Róth 2007). A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló *2006. évi CXXIII. törvény* 2007. január 1-jétől tette lehetővé a büntetőügy közvetítői eljárásra utalását. Az eljárásjogi rendelkezéseket a *2006. évi LI. törvény* iktatta be a büntetőeljárási törvény rendelkezései közé.

A Kerethatározat 9. cikkében nemcsak a közvetítői eljárás, hanem általában a sértett kárának megtérülése szempontjából is fontos rendelkezést tartalmaz:

9. cikk Kártérítéshez való jog a büntetőeljárás során

(1) Minden tagállam biztosítja a bűncselekmények sértettjeinek azon jogát, hogy a büntetőeljárás keretein és ésszerű határidőn belül határozatot hozzanak az elkövető által a sértett részére fizetendő kártérítés

tárgyában, kivéve azon eseteket, amelyekben a nemzeti jog a kártérítést más úton rendezi.

(2) Minden tagállam megfelelő intézkedéseket tesz annak érdekében, hogy ösztönözze az elkövetőt a sértettet megillető megfelelő kártérítés nyújtására.

(3) A büntetőeljárás során lefoglalt, a sértett tulajdonában lévő és visszaszolgáltatható vagyontárgyakat haladéktalanul vissza kell szolgáltatni a sértettnek, amennyiben a visszaszolgáltatást a büntetőeljárással összefüggő kényszerítő ok nem akadályozza.

Mint látjuk, a (2) bekezdésben írtak szerint a tagállamok feladata az elkövető ösztönzése arra, hogy megfelelő kártérítést nyújtson a sértett részére.

A sértett kárának megtérülését elősegítő, következőkben tárgyalandó eljárási rendelkezések elsősorban az *ügyészre* fókuszálnak, biztosítva számára a mérlegelés lehetőségét. Az ügyész diszkrecionális jogköre kiterjed arra, hogy az ügy és a terhelt körülményeit vizsgálva dönthessen akként, hogy nem minden cselekmény miatt szükséges büntetőjogi szankciót alkalmazni, a terheltet bíróság elé állítani. Ezek az ún. *elterelést* lehetővé tevő intézkedések egyszerre könnyítenek az igazságszolgáltatás már-már elviselhetetlen, a jelenlegi alkalmazotti létszámmal kezelhetetlen munkaterhén, és jelentenek ésszerű, „kíméletes" megoldást a terhelt számára. A sértett érdeke azonban még ma is gyakran háttérbe szorul, annak ellenére, hogy ez – amint látni fogjuk a kár megtérülése szempontjából vizsgált két esetben, a vádemelés elhalasztása és a közvetítői eljárás kapcsán – kiemelt jogalkotói szempont volt.

A következőkben a bűncselekménnyel okozott kár sértett részére való megtérítésének lehetőségét a közvetítői eljárás keretében és a vádemelés elhalasztása kapcsán tárgyaljuk, majd néhány, a kár megtérülését segítő további rendelkezésre is kitérünk. Tekintettel arra, hogy a közvetítői eljárás részletszabályait a 10.6. fejezet tartalmazza, ezekről csak olyan mértékben ejtünk szót, ami a megértés szempontjából elkerülhetetlenül szükséges.

9.2.1. A kár megtérülése a közvetítői eljárásban

A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló *2006. évi CXXIII. törvény* Általános indokolása hangsúlyozza, hogy a magyar büntetőeljárásban eddig megoldatlan problémát jelentett, hogy a sértett személy helyzetét figyelembe vevő rendelkezések a gyakorlatban nem vezettek a terheltek által nyújtott jóvátétel elterjedéséhez.

A resztoratív, azaz kárhelyreállító igazságszolgáltatásban az érintettek bevonásával oldják meg a bűncselekménnyel okozott kár jóvátételét, amelynek egyik legelterjedtebb eszköze a tettes és a sértett egyezsége. A közvetítői eljárás lehetőségének megteremtését a kriminálpolitikai okok mellett nemzetközi elvárások indokolták.

Bár nem kifejezetten a mediációról szólt az Európa Tanács *R(87)18 sz. ajánlása* a büntetőeljárás egyszerűsítéséről, a megegyezésre is tartalmaz ajánlást. E körbe nem csupán a sértettel való egyezség tartozik, hanem a hatóságokkal kötött, az eljárás lezárása érdekében született megállapodás is, ami a vádemelés elhalasztásához hasonló megoldást jelent. Az ajánlás alapelvi szinten írja elő a következőket:

II.b.2. Törvényben kell szabályozni a hatóságok által a gyanúsítottnak felajánlott megegyezés feltételeit, különösen;

- a megegyezés eljárási díjának az állam, vagy közhasznú-, avagy jótékonysági intézmény részére történő megfizetése;
- a bűncselekményből származó javak vagy haszon visszajuttatása;
- a sértett részére megfelelő kártérítés, amelyet akár a megegyezés előtt teljesíteni kell, akár pedig a megegyezés része is lehet.

Az Európa Tanács *R(99)19 számú*, a tagállamok számára a büntetőügyekben alkalmazott mediáció tárgyában elfogadott ajánlása a büntetőeljárásban bevezetni javasolja az elkövető és a sértett közötti megállapodás és az így létrejött jóvátétel súlyának megfelelő elismerését. Az ajánlás mellékletében szereplő alapvető elvárások a mediációs eljárás lefolytatásával szemben lényegében azok, amelyek áthatják a hazai közvetítői eljárás szabályozását is (a felek szabad beleegyezése, önkéntesség, teljes mértékű tájékoztatás, bizalom, stb.).

Amint korábban említettük, a közvetítői eljárás szabályozásának leglényegesebb motivációja az Európai Unió Tanácsának hivatkozott Kerethatározatában megfogalmazott elvárás volt.

Mind a Be. módosítás, mind a közvetítői eljárásra vonatkozó külön törvény tartalmaz a jogalkalmazót elbizonytalanító rendelkezéseket. Egyetértünk *Frech Ágnes*sel abban, hogy „[a]mikor többfajta megoldás is lehetséges, érdemes úgy értelmezni a törvényt, hogy a közvetítői eljárás bevezetésének eredeti célja, azaz a sértetti igénykielégítés, az időben történő teljesítés, a bíróságok leterheltségének és költségigényének csökkentése megvalósuljon” (Frech 2007a: 1). A közvetítői eljárással kapcsolatos törvények koherenciáját hiányolja mások mellett *Makai Lajos* is (Makai 2007).

9.2.1.1. A közvetítői eljárás előnyei a sértett szempontjából – az okozott kár gyors megtérülése

Kétségtelen, hogy a közvetítői eljárás egyik legfőbb célja a bűncselekménnyel okozott kár helyreállítása, a kárigény mielőbbi kielégítése, ami a sértett elemi érdeke, ugyanakkor a terheltet is a vállalt kötelezettség teljesítésére ösztönzi, mivel ez az „ára” annak, hogy cselekményéért ne kelljen a bíróság előtt felelnie, ne alkalmazzanak vele szemben büntetőjogi szankciót. Gyakorlati tapasztalat az is, hogy a sértettek esetenként erőteljesebben érdekeltek káruk megtérítésében, mint a terhelt büntetőjogi felelősségre vonásában (Lőrinczy 2006).

Tény, hogy a jogalkotó nem tette általánosan alkalmazhatóvá valamennyi, adott büntetési tételt meg nem haladó szankcióval fenyegetett bűncselekmény esetén a közvetítői eljárást. Az egyik lehetséges esetkör az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő *vagyon elleni bűncselekményeket* öleli fel, ahol a sértett legfőképpen kára megtérülését szeretné elérni a büntetőeljárás során. A 2007-ben indult 2 451 ügyben folytatott közvetítői eljárásból 1 360 (55%) vagyon elleni bűncselekmény elkövetése miatt volt folyamatban.

A Be. 221/A.§-ában meghatározott feltételek között a (3) bekezdésben szerepel a sértett kárának megtérülésével kapcsolatos rendelkezés az alábbiak szerint:

„(3) Az ügyész hivatalból, vagy a gyanúsított, a védő, illetőleg a sértett indítványára az eljárást legfeljebb hat hónapi időtartamra felfüggeszti, és az ügyet közvetítői eljárásra utalja, ha

- a Btk. 36.§-a alapján az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének lehet helye;
- a gyanúsított a nyomozás során beismerő vallomást tett, vállalja, és képes a sértett kárát megtéríteni vagy a bűncselekmény káros következményeit más módon a sértettnek jóvátenni;
- a gyanúsított és a sértett is hozzájárult a közvetítői eljárás lefolytatásához; valamint
- a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltehető, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja.”
- A b) pontban írt feltétel második fordulata – vállalja, és képes a sértett kárát megtéríteni vagy a bűncselekmény káros következményeit más módon a sértettnek jóvátenni – bír elsődleges jelentőséggel e fejezet szempontjából.

A közvetítői eljárás egyik alapelve az *önkéntesség*, amely mind az elterelés e módjához való hozzájárulásban, mind a reparáció vállalásában megjelenik.

Tekintettel arra, hogy az ügyésznek, illetve a bíróságnak vizsgálnia kell a feltételek fennállását, aligha kerülhető meg annak értékelése, hogy *képes-e a terhelt a sértett kárát megtéríteni*. Az eljárásba bevonandó pártfogó felügyelő véleménye eligazítást nyújthat e kérdésben, de ha a közvetítői eljárásban a terhelt látszólag erején felüli kötelezettséget vállal magára, legfeljebb akkor van lehetőség az ügyészi vagy bírói értékelésre, ha a vállalt kötelezettségnek még nem tett eleget a terhelt, csupán annak teljesítését megkezdte. Így kérdés, hogy ha emiatt a vádemelés elhalasztására kerülne sor a Be. 221/A.§ (7) bekezdése alapján, az ügyész dönthet-e úgy, hogy az általa ismert vagyoni helyzete alapján a terhelt nem lesz képes eleget tenni vállalt kötelezettségének, és emiatt nem halasztja el a vádemelést, hanem vádat emel? *Frech Ágnes* szerint a teljesülés kockázatát a terhelt viseli, és a pártfogó feladata és felelőssége, hogy csak olyan megegyezést hagyjon jóvá,

amely mindkét fél érdekeit figyelembe veszi, de természetesen elsősorban a sértett jogos igénykielégítését szolgálja.

Ugyancsak *Frech Ágnes* elemezte a Fővárosi Bíróság közvetítői eljárásra utalással kapcsolatos gyakorlatát. Amint írja, sor került az indítvány elutasítására olyan indokkal, miszerint a terhelt nem volt olyan helyzetben, hogy megtéríthesse a sértett kárát, vagy a kár más módon megtérült. Hangsúlyozza, hogy nemcsak anyagi, hanem más irányú jóvátételről is szól a törvény, így ha azt a sértett elfogadja, egyéb tevékenység is alkalmas lehet az eljárás céljának beteljesítésére (Frech 2007b).

Az Igazságügyi Hivatal 2007. évi összesítése szerint a közvetítői eljárás során több mint 1 500 ügyben született megállapodás, ezek 68 százaléka anyagi jellegű, 8 százaléka nem anyagi jellegű, 3 százaléka anyagi és nem anyagi jellegű jóvátételt is tartalmaz. A megállapodások 21 százalékában kizárólag bocsánatkérésre került sor. Az anyagi jóvátétel összege 2007-ben összesen 293 871 935 Ft volt.

Érdekes a nem anyagi jellegű jóvátétel jellege, amelyről az Igazságügyi Hivatal *„Beszámoló a közvetítői eljárás első félévének tapasztalatairól”* c. anyagában olvashatunk. Eszerint különösen gyakori a nem anyagi jóvátétel a családtagokat érintő eljárásokban (erőszakos cselekményeknél az együttélés feltételeinek tisztázása, közlekedési baleseteknél szimbolikus jóvátétel, fizikai segítségnyújtás a felépülésig). A bocsánatkérés vagy a bűncselekmény elkövetésének megbánására utaló sajnálat kifejezése szinte minden megállapodásnak része.

A sértett kárigényének kielégítése azért is viszonylag gyors, mert a közvetítői eljárásra leginkább az ügyészi szakaszban kerül sor, illetve az elsőfokú ügydöntő határozat után már nincs helye. Meg kívánjuk jegyezni, hogy egy ideig bizonytalan volt a jogalkalmazói gyakorlat abban, hogy a másod-, esetleg a harmadfokú eljárásban lehetőség van-e a közvetítői eljárás igénybevételére irányuló szándék bejelentésére, és ez okból az eljárás felfüggesztésére. A Legfelsőbb Bíróság 3/2007. BK véleményében és BH2007. 149. és 288. sz. döntéseiben ezeket a kételyeket feloldotta, amikor leszögezte, hogy a másodfokú eljárásban már kizárt a közvetítői eljárás.

9.2.1.2. A kártérítés mértéke

A kár mértéke az adott ügyben több, eltérő összegben jelenhet meg. A polgári jogi igénynél a magánfél és az ügyész által esetlegesen különböző összegben megjelölt kár esetében tisztázott, hogy a magasabb összegű polgári jogi igény keretein belül bírálja el a bíróság az igényt [Be. 335.§ (2) bek.], illetve, hogy a bizonyítás kiterjed(het) a polgári jogi igény jogalapjára és mértékére is [Be. 75.§ (2) bek.] (ld. 9.1. fejezet).

A közvetítői eljárás sajátossága, hogy tág teret hagy a sértett és a terhelt „egyezkedésének”, azaz elképzelhető, hogy a feljelentésben, a közölt megalapozott gyanúban megjelölt, a sértett által a közvetítői eljárásban elfogadható mértékűnek mondott, illetve az az összeg, amelynek megtérítésére a terhelt kész és

képes, jelentősen különbözik. A közvetítői eljárásban nem kerül sor bizonyítás felvételére, a nyomozás során lefolytatott bizonyítás eredménye ad egyfajta eligazítást a kár reálisnak tűnő mértékére. A sértett azonban megelégedhet ezt el nem érő mértékű kártérítéssel, de követelhet olyan összeget is, amit valószínűleg polgári jogi igényként a bíróság nem ítélne meg részére. A terhelt is vállalhatja még az akár irreálisnak tűnő mértékű kárigény megtérítését is annak érdekében, hogy a büntetőeljárás ne folytatódjon, de az is lehet, hogy csak jóval a tényleges kár alatti összegben tudja a teljesítést vállalni. Kérdés, hogy miért fogadná el ezt a sértett. A válasz egyszerű, ha ismerjük a polgári jogi igény érvényesítésének mechanizmusát. A büntetőügyekben eljáró bíróságok általában tartózkodnak a polgári jogi igény érdemi elbírálásától, de a sértettnek még akkor is csak csekély esélye van arra, hogy kártérítést kapjon, ha a bíróság érdemben és számára kedvezően dönt a polgári jogi igényről. A teljesítés ugyanis ebben az esetben is bizonytalan. A terheltek körében ritka a rendezett anyagi körülmények között élő; az esetek jó részében vagyontalanok és rendszeres jövedelem nélkül vagy nagyon szerény jövedelmi viszonyok között élnek, önmaguk és családjuk eltartásáról sem tudnak gondoskodni. Olyan vagyonuk, jövedelmük, ami a polgári jogi igény kielégítésére fedezetet biztosítana, nincs; ha pedig büntetés-végrehajtási intézetbe kerülnek, a munkáltatásuk is bizonytalan, de még a rabkeresményből való megtérülés is igen szerény mértékű és meglehetősen hosszadalmas lehet. Amennyiben a polgári jogi igény érvényesítését a bíróság egyéb törvényes útra utasítja, a helyzet még kilátástalanabb. Így a sértett, ha mindezt mérlegeli, bizonyára inkább elfogadja a tényleges kárát el nem érő kártérítést, esetleg a jóvátétel egyéb formájával kombinálva. Kérdés, hogy ez a tényleges kárt el nem érő kártérítés megfelel-e a jogalkotó elvárásának, amikor a Be.-ben feltételként a sértett kárának megtérítését írja elő? Megszüntethető-e ez alapján az eljárás? *Frech Ágnes* a következőket írja: „[a] közvetítői eljárás lényege éppen az, hogy nem az állam érvényesíti a büntetőigényét, hanem a közvetlen igényérvényesítést a sértettnek adja át. A sértett ezt elfogadja – és az esetek többségében miért is ne tenné, hiszen így van esélye, hogy viszonylag időben hozzájuthat az anyagi reparációhoz, mivel nem érdeke, hogy az évekig húzódó eljárás során esetleg a polgári jogi igényével majd a bíróság egyéb törvényre (törvényes útra – R.E.) utasítsa –, és csak azért esik el a terhelti jóvátétel lehetőségétől, mert a felajánlott teljesítés nem felel meg a tevékeny megbánásban szereplő 'bűncselekménnyel okozott kár' teljes összegének" (Frech 2007a: 3). Máshol ugyancsak *Frech Ágnes* írja: „Ha elfogadjuk, hogy az elkövető és az áldozat közötti sikeres megegyezés a két fél akaratán múlik, akkor nem kellene jelentőséget tulajdonítani a kár büntetőjogi fogalmának. Az intézmény akkor is elérné célját, ha például vagyon elleni bűncselekmények esetében a sértett jóvátételként az adott minősítéshez kapcsolódó károsszegnél alacsonyabb összeget is elfogad. Ez kétségtelenül az ő érdekét is szolgálja, mert korábban és biztosabban teljesül a bűncselekménnyel okozott kár megtérítése. Ellenben ha ragaszkodunk a hatályos törvényi fogalomhoz, a sértett esik el hosszú időre, de talán végérvényesen az őt ért sérelem reparálásától" (Frech 2007b: 2).

A közvetítői eljárásban akkor jön létre megállapodás, ha egyezség születik, ami magában foglalja azt is, hogy az egyik – vagy mindkét fél – engedményeket tesz, elszakad eredeti álláspontjától. Így a jogalkotói akaratnak álláspontunk szerint csak az a megoldás felelhet meg, hogy a közvetítői eljárás a sértett egyetértése esetén sikeres akkor is, ha a kára csak részben térül meg. *Kárpáti György* szerint sem azonos a bűncselekmény következményeinek jóvátétele a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésével. „Abban az esetben, ha a sértett számára elégtételt jelent a tényleges kárt nem fedező pénzösszeg megfizetése, ilyen tartalmú egyezséget is köthet a terhelttel" (Kárpáti 2007: 277). Ezt támasztja alá a Legfelsőbb Bíróság *3/2007. BK véleményének* X. pontja, amely szerint a kár összegében „az elkövetőnek és sértettnek meg kell állapodnia, amiből az is következik, hogy a megállapodás szerinti (megtérítendő) kár fogalma nem azonos a Btk. 137.§ 5. pontja szerinti törvényi kárfogalommal". *Ujvári Ákos* ezzel szemben azon az állásponton van, hogy „[n]em szabad oda eljutni, hogy az elkövető a mediáció folytán ténylegesen kedvezőbb helyzetbe kerüljön egy bűncselekmény elkövetését követően, mintha polgári jogi kötelezettséget szegett volna meg. A sértetti rendelkezéstől függően kevesebbet kell fizetnie, és még büntetőjogi joghátrány sem éri" (Ujvári 2008: 6).

A kártérítésre jogosult a közvetítői eljárásban a sértett, a kötelezetti oldalon azonban nem zárható ki *teljesítési segéd* igénybe vétele. Elképzelhető például, hogy a fiatalkorú terheltnek a kár megtérítésében, a jóvátétel teljesítésében szülei nyújtanak segítséget. Ezzel kapcsolatban írja *Frech Ágnes*, hogy „a kárjóvátételbe a terhelt oldalán más személy is beléphet, de a sértett felé mindenképpen a terhelt irányából kell megjelennie a kártérítésnek, a kárenyhítésnek vagy az egyéb módon történő jóvátételnek, mert csak ezt lehet *tevékeny* megbánásnak tekinteni" (Frech 2007a: 6).

Az egyéb módon való jóvátétel elsősorban a terhelt *munkavégzésével* valósulhat meg. *Kárpáti György* szerint „[l]ehetséges például, hogy a kompenzáció érdekében a sértett a terhelt szakértelmét veszi igénybe, és az okozott kár helyreállítását kéri" (Kárpáti 2007: 277). Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy – amint azt *Kiss Anna* a lengyelországi mediáció bemutatásakor *Zbigniew Czwartosz* és *Agnieszka Rekas* kéziratára hivatkozva írja – nem a közvetítőként eljáró személy feladata az elégtétel formájának kidolgozása, hanem az a felek megegyezése útján jön létre (Kiss 2006).

9.2.1.3. Több bűncselekmény, több sértett vagy több terhelt

A Legfelsőbb Bíróság *3/2007. BK véleménye* VI. pontjában akként foglalt állást, hogy „[a] közvetítői eljárás általában nem indokolt, de nem is kizárt akkor, ha az elkövetővel szemben *több* (egyébként külön-külön közvetítői eljárás tárgyára alkalmas) *bűncselekmény* miatt folyik büntetőeljárás [tárgyi összefüggés]".

Ha *több bűncselekmény* miatt folyik az eljárás és azoknak csupán egy része miatt lenne helye a közvetítői eljárásra utalásnak, nem célszerű az elterelés e formáját választani. A sértett kárának megtérülése érdekében megfontolandó ez esetben az ügyek elkülönítése.

A kérdés tovább bontható aszerint, hogy a több bűncselekménynek ugyanaz-e a sértettje, vagy több sértett sérelmére követte el a terhelt a bűncselekményt? Ha ugyanaz a sértett, akkor sem biztos, hogy valamennyi bűncselekmény vonatkozásában kész a közvetítői eljárásban részt venni, tehát a közvetítői eljárás célja, a konfliktus feloldása nem teljesül.

Több sértett esetén akkor is helye lehet a közvetítői eljárás lefolytatásának, ha a sértetteknek csupán egy része járul ehhez hozzá. Természetesen ez esetben a közvetítői eljárás csak az érintett sértettekre, az ellenük elkövetett cselekményekre korlátozódik.

Ha *több terhelt* ellen folyik az eljárás, nem kizárt, hogy a közvetítői eljárásra utalás nem érinti valamennyiüket. A kár megtérülése szempontjából felmerülő kérdés ez esetben az, hogy a közvetítői eljárásban részt vevő egy vagy több terheltnek a valamennyiük által közösen okozott kár megtérítését kell-e vállalni. Tekintettel arra, hogy a közvetítői eljárás célja a sértett kárának megtérítése, vagy számára más módon jóvátétel nyújtása, a sértett nem kerülhet rosszabb helyzetbe, mintha vele szemben csak a közvetítői eljárásban részt vevők követték volna el a bűncselekményt, így értelemszerűen akkor is a teljes kár megtérítéséből kell kiindulnunk, ha csak egy vagy néhány terhelttel szemben állnak fenn a közvetítői eljárás lefolytatásának feltételei. *Makai Lajos* is a teljes kár megtérítése mellett érvel (2007).

9.2.1.4. A kár megtérítésének, illetve a jóvátételnek a következményei

A közvetítői eljárásban létrejött megállapodásnak tartalmaznia kell, hogy a terhelt a bűncselekménnyel okozott kárt egy összegben vagy részletekben fizeti-e meg, s ez utóbbi esetben milyen rendszerességgel. Ez lesz irányadó annak megítélésénél, hogy a terhelt eleget tett-e vállalt kötelezettségének.

A Btk. 36.§-a a *tevékeny megbánás* értékelését csak akkor engedi meg, ha a kár megtérítésére, illetve a bűncselekmény káros következményeinek egyéb módon történt jóvátételére a közvetítői eljárás alatt került sor. A hivatkozott törvényhely a büntethetőség megszűnését, korlátlan enyhítését csak a befejezett jóvátétel esetén teszi lehetővé (Lőrinczy 2006; Ujvári 2008). *Makai Lajos* (2007) szerint nem akadálya a közvetítői eljárás lefolytatásának, ha az elkövető a bűncselekmény elkövetése után – nem közvetítői eljárás keretében – önként teszi jóvá a bűncselekmény káros következményeit. Tény, hogy a jelenlegi szabályozás szerint méltánytalan hátrány éri azt, aki a hatóság beavatkozása nélkül önként megtéríti a sértett kárát, de ha elfogadjuk *Makai Lajos* érvelését, az önkéntes kártérítés után meginduló közvetítői eljárásban már nincs miről egyezkedni. Miről szólna ebben az esetben a megállapodás? Érvekkel alátámasztható az a megoldás lenne, ha az így teljesített jóvátétel is a tevékeny megbánás keretébe tartozna és nem csupán enyhítő körülményként lenne figyelembe vehető. Erről a BK 154. számú állásfoglalás felülvizsgálatáról szóló *56/2007. BK vélemény* III. 9. pontja a következőképpen rendelkezik: „[a] tevékeny megbánás büntethetőséget megszüntető ok [Btk.

36.§ (1) bek.], illetve lehetővé teszi a büntetés korlátlan enyhítését [Btk. 36.§ (2) bek.]. Egyébként is enyhítő körülmény, ha az elkövető a sértettnek elégtételt szolgáltatott, rendezte vele a közöttük keletkezett konfliktust, ennek során valamilyen szolgáltatást teljesített, vagy igényt kielégített".

A Be. 221/A.§ (7) bekezdése – utalva a tevékeny megbánás szabályait tartalmazó Btk. 36.§ (1) és (2) bekezdésére – határozza meg a sikeres közvetítői eljárás következményét. Tekintettel arra, hogy a háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekménnyel okozott kár megtérítése büntethetőséget megszüntető ok, míg az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetén a büntetés korlátlan enyhítését teszi lehetővé, az előbbi esetben az ügyész saját hatáskörében megszüntetheti az eljárást, míg a második esetben vádat emel, hiszen a büntetés korlátlan enyhítése a bíróság számára biztosított lehetőség.

Amint arról korábban szó volt, a terhelt részletekben is teljesítheti vállalt kötelezettségét, így előfordulhat, hogy az eljárás felfüggesztésének ideje alatt nem kerül sor a kártérítés teljes megfizetésére, illetve a jóvátételre. Ha a gyanúsított a közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodás teljesítését megkezdte, de a büntethetősége nem szűnt meg, az ügyész a három évet meg nem haladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja.

Így a közvetítői eljárásban létrejött megállapodás alapján a kártérítés megfizetésének, illetve a jóvátételnek háromféle, a terhelt szempontjából kedvező következménye lehet:

- *Az eljárás megszüntetése.* Amennyiben az eljárás alapjául szolgáló bűncselekmény büntetési tétele a három évet nem haladja meg, a tevékeny megbánás büntethetőséget és így eljárást megszüntető ok. Fiatalkorúak esetében az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetén engedi meg a jogalkotó az eljárás megszüntetését. Ennek a döntésnek a meghozatalára a vádemelés előtt az ügyész, azt követően a bíróság jogosult.
- *A büntetés korlátlan enyhítése.* A büntetés kiszabása a bíróság feladata, így amennyiben az adott bűncselekmény háromévi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő, de a büntetési tétel az ötévi szabadságvesztést nem haladja meg, az ügyész vádat emel.
- *A vádemelés elhalasztása a közvetítői eljárást követően.* Amennyiben a gyanúsított megkezdi a vállalt kötelezettség teljesítését, de az eljárás felfüggesztésének ideje alatt nem fejezi be, az ügyésznek lehetősége van – és adott esetben ez a célszerű megoldás – a vádemelés elhalasztására, amennyiben a büntetési tétel a háromévi – fiatalkorú terhelt esetében az ötévi – szabadságvesztést nem haladja meg. Ha ez idő alatt teljesíti vállalt kötelezettségeit a gyanúsított, az ügyész megszünteti az eljárást, azt sem kell megvárnia, amíg az elhalasztás időtartama letelik.

9.2.1.5. A közvetítői eljárásban meg nem térült kár

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a sértett úgy köt egyezséget, hogy a kár gyorsabb megtérülése érdekében a nem teljes mértékű kártérítést is elfogadja, vajon van-e helye a további igény érvényesítésének? Azonos-e az ügyész vagy a bíróság által hozott megszüntető határozat joghatása a polgári perben hozott egyezséget jóváhagyó végzéssel? Amennyiben ez utóbbi kérdésre igenlő választ adunk, úgy a további – polgári bíróság előtti vagy más törvényes úton történő – igényérvényesítésnek nincs helye. Természetesen más a helyzet, ha vállalt kötelezettségét sem teljesíti a terhelt, ilyenkor a tevékeny megbánás büntetőjogi következményei sem alkalmazhatók, a sértett pedig polgári jogi igényként a büntetőeljárásban vagy más törvényes úton érvényesítheti a bűncselekménnyel kapcsolatos kárigényét.

9.2.2. A kár megtérülése a vádemelés elhalasztása során

1. Vádemelés elhalasztására csak akkor kerülhet sor, *ha a vádemelés feltételei* egyébként *fennállnak*, de az ügyész megítélése szerint a gyanúsítottat nem szükséges a bíróság elé vinni, vele szemben a büntetőeljárás céljai azzal is elérhetők, hogy a vádemelés lehetősége még egy-két évig fennáll. A vádemelés elhalasztása tehát nem az eljárás megszüntetésének, hanem a vádemelésnek az alternatívája. Erre az ügyészi intézkedésre először a fiatalkorúak elleni eljárásban nyílt lehetőség. Miután e körben sikeresnek mutatkozott az új jogintézmény, a felnőtt korúakra is kiterjesztette alkalmazhatóságát a jogalkotó, bár szigorúbb feltételeket szabott. Így a *felnőtt korú gyanúsítottal* szemben akkor dönthet az ügyész a vádemelés elhalasztása mellett, ha a cselekmény, amely miatt az eljárás folyik, háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő, s a bűncselekmény súlyára és a rendkívüli enyhítő körülményekre tekintettel a vádemelés elhalasztásának a gyanúsított jövőbeni magatartásában mutatkozó kedvező hatása feltételezhető. Az elhalasztás időtartama egytől két évig terjedhet. A *fiatalkorú terheltek* esetében a vádemelés elhalasztására szélesebb körben ad lehetőséget a jogalkotó, megengedve annak alkalmazását az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban fenyegetett bűncselekmények esetén is (Farkas és Róth 2007). A vádemelés elhalasztását kizáró okokat a Be. 223.§ (1) bekezdése tartalmazza. *Kötelezővé* két esetben teszi a vádemelés elhalasztását a jogalkotó:

- ha a *kábítószer-élvező* gyanúsított, akivel szemben a Btk. rendelkezései szerint az eljárás megszüntetésének lehet helye, vállalja a kábítószer-függőséget gyógyító kezelésen, kábítószer-használatot kezelő más ellátáson vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson való részvételt; illetve
- *tartás elmulasztásának vétsége* miatt folyó eljárásban, ha ettől az elmulasztott tartási kötelezettség teljesítése várható.

Ezekben az esetekben ugyanis a törvényalkotó szerint a vállalt kötelezettség teljesítéséhez fűződő érdek jelentősebb, mint a terhelt bíróság elé állítása és felelősségre vonása iránti érdek. Ilyenkor a vádemelés elhalasztásának időtartama egy év.

A kötelező esetek körében *a tartási kötelezettség teljesítése* a „kár" megtérülésének speciális eseteként is felfogható. Az elmaradt tartásdíj nem érvényesíthető polgári jogi igényként a büntetőeljárásban (BH1981. 225.), de a vádemelés elhalasztása körében ehhez is hozzájuthat a tartásra jogosult, így nem kell polgári pert indítania.

2. Az ügyész a vádemelés elhalasztásakor a Be. 225.§ (1) bekezdése alapján **kötelezettségeket** írhat elő, illetve a gyanúsítottat **magatartási szabályok** megtartására kötelezheti. A kötelezettségeket a Be. 225.§ (2) bekezdése tartalmazza. Ezek közül a sértettnek okozott kár helyreállításával kapcsolatban a következőket találjuk:

Az ügyész a gyanúsított részére kötelezettségként írhatja elő, hogy

- részben vagy egészen térítse meg a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kárt; illetve
- más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről.

A kötelezettségek felsorolása a Be.-ben nem jelent taxációt, az ügyész más kötelezettségek teljesítését is előírhatja, illetve egyidejűleg több kötelezettség teljesítését is megkövetelheti a gyanúsítottól annak érdekében, hogy ne vigye bíróság elé az ügy elbírálását.

A *magatartási szabályokat* hiába keressük a büntetőeljárási törvényben, azokat a Btk. tartalmazza a pártfogó felügyeletre vonatkozó rendelkezések között, azonban a Btk. 82.§ (5) bekezdése sem ad taxatív jellegű felsorolást. A Btk.-ban írt magatartási szabályok között nem találunk kifejezetten olyat, amely a sértett/áldozat kárának megtérítését mozdítaná elő, bár közvetve egyik-másik elősegítheti a terhelt általi kártérítést. Igaz, az ügyész az itt felsoroltakon kívül más magatartási szabályokat is előírhat, különös tekintettel a bűncselekmény jellegére, az *okozott kárra* és az elkövető társadalmi beilleszkedésének esélyeire.

Barabás Tünde (2007) vizsgálta a vádemelés elhalasztása kapcsán jellemző ügytípusokat. Megállapította, hogy azok fele vagyon elleni bűncselekményeket jelent. Tekintettel arra, hogy kisebb súlyú bűncselekményekről, kisebb kárt okozó ügyekről van szó, kimondottan helye lehet a közvetlen, illetve szimbolikus kárhelyreállításnak.

A Be. 225.§-hoz fűzött indokolása szerint a sértett kárának megtérítése, illetve a sértettnek adandó jóvátétel előírása feltételezi egyrészt a gyanúsított teljesítési készségét, másrészt a sértett beleegyezését. Ezért e kötelezettségek előírásához szükséges mind a sértett, mind a gyanúsított hozzájárulása. Ezt a hozzájáruló nyilatkozatot az ügyészi meghallgatás során kell beszerezni. A kártérítés vagy a más módon való jóvátétel kötelezettségként történő előírása, amennyiben azt a terhelt nem képes teljesíteni vagy azt a sértett bármely okból nem fogadja el, csak az eljárás elhúzódását eredményezné, nem lenne alkalmas a kívánt eljárási cél betöltésére.

Kérdés, hogy mi fogadható el egyéb jóvátételként? A „választék” hasonló a közvetítői eljárás során vállalható jóvátételi formákhoz. *Nyíri Sándor* a sértettnek nyújtandó jóvátételként említi például a sajtóban közzétett helyreigazítást, a nyilvános megkövetést, az eredeti állapot helyreállítását, a sértettnek nyújtott szolgáltatást, de ezen kívül a sértett és a terhelt személyétől, a cselekmény jellegétől függően számos más jóvátételi forma is előírható, vállalható. A köz javára teljesítendő jóvátétel, valamint a gyógyító kezelésben való részvétel a gyanúsított közreműködési készségét feltételezi, éppen ezért e kötelezettségek a gyanúsítottak hozzájárulásával írhatók elő. *Nyíri* (2007) leírja, hogy a Legfőbb Ügyészség által lefolytatott vizsgálat tapasztalatai szerint milyen magatartási szabályokat illetve kötelezettségeket írnak elő az ügyészségek. A hosszú felsorolásból említünk meg néhányat, amely a kár megtérülését, illetve a jóvátételt szolgálja:

- a gyanúsítottat a biztosító által nem fedezett kárrész megfizetésére kötelezte az ügyész;
- a terhelt a tulajdonában lévő, tehermentes ingatlan – a kár összegéhez igazodó – tulajdoni hányadát adja a sértett tulajdonába;
- tartás elmulasztásának vétsége miatt indult ügyben a mulasztás teljes mértékű teljesítése.

„Ha a kötelezettség előírásához a sértett hozzájárulása is kell, és e hozzájárulásáról a sértett korábban nem nyilatkozott, az ügyész a sértettet is meghallgatja. A sértett hozzájárulásának hiánya csak a kártérítési, illetve a sértettnek teljesítendő jóvátételi kötelezettség előírásának akadálya; az ügyész a vádemelést ilyen esetben is elhalaszthatja, ha annak feltételei enélkül is fennállnak” (Indokolás a 225.§-hoz).

A tapasztalatok szerint az ügyészek ritkán élnek a számukra a jogalkotó által biztosított lehetőséggel, alig-alig írnak elő – a kötelező eseteken kívül – kötelezettséget, magatartási szabályt a terhelt részére.

Csakúgy, mint a közvetítői eljárás esetén, a vádemelés elhalasztása kapcsán is felmerül, hogy azért nem írják elő kötelezettségként a kár megtérítését, mert az már az eljárás során korábban megtörtént, vagy a jóvátétel nyújtásának előírására azért nem kerül sor, mert a sértett már megbocsátott a terheltnek. Szerencsére azonban ez nem akadálya annak, hogy akár kötelezettség vagy magatartási szabály előírása nélkül a vádemelés elhalasztására sor kerüljön.

9.2.3. A kár megtérülésének egyéb formái

1990-ben *Kratochwill Ferenc* már utalt azokra a tanulmányokra [elsősorban *Tóth Tihamér* munkájára (1981)], amelyek a büntetőjogi kodifikáció számára javasolták, hogy az elkövetőnek elbírálási kedvezményt biztosító lehetőségeket (pl. feltételes szabadságra bocsátás, próbára bocsátás, megrovás, a büntetés enyhítése vagy végrehajtásának felfüggesztése stb.) szélesebb körben kössék a bűncselekménnyel okozott kár megtérítéséhez, vagy legalább a jóvátételre való reális törekvésekhez. Ebből hosszú ideig csak az valósult meg, hogy a kár megtérítése enyhítő körül-

ményként volt figyelembe vehető a büntetés kiszabása során. Erről legutóbb a 2007-ben hatályon kívül helyezett *BK 154. számú állásfoglalás* III. 9. pontja a következőképpen adott iránymutatást: „[a]z elkövető javára kell értékelni, ha az okozott kárt vagy annak egy részét megtérítette, és kisebb nyomatékkal azt, ha a kár tőle függetlenül megtérült. Enyhítő körülmény, ha az elkövető a sértettnek elégtételt szolgáltatott, rendezte vele a közöttük keletkezett konfliktust, ennek során valamilyen szolgáltatást teljesített, vagy igényt kielégített."

A Kerethatározat 9. cikkének (2) bekezdésében intézkedéseket vár el a tagállamoktól annak ösztönzésére, hogy az elkövető megfelelő kártérítést nyújtson a sértettnek. A Kerethatározat végrehajtásáról szóló bizottsági jelentés e tekintetben arról számolt be, hogy hét tagállam jelezte ilyen intézkedés meghozatalát, míg Finnország csak jelezte, hogy eleget tett e téren kötelezettségének. Érdekes viszont a luxemburgi példa, ahol olyan törvénytervezetre hivatkoztak, amely alapján az óvadék ellenében történő vagy feltételes szabadlábra helyezés feltétele a biztonsági intézkedés, amely főként az áldozatnak okozott kár és az áldozat költségeinek megtérítését garantálja. *Kígyóssy Katinka* írja, hogy Franciaországban a „feltételes szabadlábra helyezés, illetve a szabadságvesztés büntetés enyhítése nagyban függ az elkövető/fogvatartott kárjóvátételi hajlandóságától. A hajlandóságot bizonyít(hat)ja például a fogvatartott azirányú elkötelezettsége, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben dolgozzon (az e munkavégzésből eredő jövedelmének 10%-a a kárjóvátétel alapját, illetve részét képezi)" (Kígyóssy 2005: 185-186). Anglia és Wales területén a sértettnek fizetendő kompenzáció minden más pénzbüntetést megelőzően teljesítendő. Igaz, nem jelent teljes mértékű kártérítést, arra korlátozódik, amit a terhelt ésszerűen fel tud ajánlani és gyakran csak részletekben fizetik meg.

9.2.4. Összegzés

A sértett kárának megtérülésére vonatkozó eljárásjogi lehetőségek megismerése után felmerül a kérdés, a felsoroltak közül vajon a kár megterülésének melyik formája előnyösebb a sértett számára?

A közvetítői eljárásra utalásra főszabályként, míg a vádemelés elhalasztására kizárólagosan a vádemelést megelőző ügyészi szakaszban kerülhet sor. Ezzel szemben a polgári jogi igényről szóló döntés a bíróság kompetenciája, s nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy lehetőséget ad a Be. arra, hogy érdemi döntés ekkor se szülessen. A törvényben meghatározott – meglehetősen tágan értelmezhető – okokra hivatkozva a büntetőügyekben eljáró bíróság egyéb törvényes útra utasíthatja az igény érvényesítését. Így a gyors megtérülés iránti igény a közvetítői eljárás és a vádemelés elhalasztása mellett szól.

A polgári jogi igényről való döntés nem függ attól, mennyire mutatkozik készségesnek a terhelt a követelés teljesítésére, míg a másik két jogintézmény a kártérítési vagy jóvátételi kötelezettség előírásakor a terhelt beleegyezésére épít. Ugyanakkor a polgári jogi igénnyel kapcsolatos határozati rendelkezés nem teljesítése nem hoz-

za rosszabb helyzetbe a terheltet a büntetőjogi következmények szempontjából. Ezzel szemben a közvetítői eljáráshoz illetve a vádemelés elhalasztásához kapcsolódó kártérítés vagy jóvátétel csak teljesítés esetén váltja ki a kívánt joghatást.

Ez utóbbi két esetben a sértettnek nem kell bizonyítania, milyen kárt okozott számára a bűncselekmény. Tény viszont, hogy számolnia kell azzal, hogy a terhelt által vállalt fizetési kötelezettség összegében elmaradhat attól, amit esetleg polgári jogi igényként a bíróság megállapítana.

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy az esetek nagy részében valószínűleg a közvetítői eljárásban született megállapodás biztosítja a legkedvezőbb feltételeket a sértett kárának megtérüléséhez. Ezt követheti a vádemelés elhalasztása kapcsán előírt kötelezettségként teljesítendő kártérítés, illetve jóvátétel, míg a polgári jogi igény érvényesítése a kár megtérülésének hosszú és bizonytalan kimenetelű formája.

Források

Barabás A. Tünde (2007) A vádelhalasztások számának alakulása a magyar büntetőeljárásban, *Kriminológiai Tanulmányok 44*. Budapest: OKRI, 190-225

Farkas Ákos és Róth Erika (2007) *A büntetőeljárás*. Budapest: CompLex

Frech Ágnes (2007a) A közvetítői eljárás. http://www.fovarosi.birosag.hu/szellemimuhely/a_kozvetitoi_eljaras.pdf (a letöltés dátuma: 2008.08.13.)

Frech Ágnes (2007b) A közvetítői eljárás törvényi szabályozása, jogértelmezési kérdések. (2007. január 1. - 2007. június 30.) http://www.fovarosi.birosag.hu/szellemimuhely/a_kozvetitoi_eljaras2.pdf (a letöltés dátuma: 2008.08.13.)

Görgényi Ilona (2006) *Kárjóvátétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben.* Budapest: HVG Orac

Kárpáti György (2007) X. Fejezet 221/A. §. In: Holé K. és Kadlót E. (szerk.) *A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata. III. kötet. A nyomozás. A vádemelés*. Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó

Kígyóssy Katinka (2005) Az áldozatvédelem Franciaországban. In: Rózsahegyi Zs. (szerk.) *Áldozatsegítés Európában*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Országos Bűnmegelőzési Bizottság

Kiss Anna (2006) *A sértett szerepe a büntetőeljárásban*. PhD értekezés, Kézirat

Kratochwill Ferenc (1990) *A sértett jogi helyzete a magyar büntető eljárási jogban.* Budapest: ELTE ÁJK

Lőrinczy György (2006) A vádemelés. In: Cséka E., Fantoly Zs., Károlyi J., Lőrinczy Gy. és Vida M. (szerk.) *A büntetőeljárási jog alapvonalai I*. Szeged: Bába Kiadó

Makai Lajos (2007) A tevékeny megbánás és a közvetítői eljárás. *Rendészeti Szemle*, 9: 79-89

Nyíri Sándor (2007) X. Fejezet 222-227. §. In: Holé K. és Kadlót E. (szerk.) *A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata. III. kötet. A nyomozás. A vádemelés.* Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó

Tóth Tihamér (1981) A bűncselekmények magánszemély sértettjeinek kártalanítása, *Belügyi Szemle,* 8: 40-51

Ujvári Ákos (2008) A tevékeny megbánás. A közvetítői eljárás aktuális anyagi jogi és eljárásjogi kérdései [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2007. jún. 1. napján megtartott Bűnügyi Oktatók Országos Találkozóján elhangzott előadás szerkesztett változata], *Ügyvédek Lapja*, 1

IV. RÉSZ

BŰNELKÖVETŐK REINTEGRÁCIÓJA

Bevezetés

A jelenkori büntetőpolitika meghatározó vonásaiként a kontroll erősödését és a társadalomban való szétterülését, az informális bűnözéskontroll fokozódását, az elkövető támogatásának gyengülését, a sértett szerepének, a közösség biztonságának felértékelődését, illetve a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet és a büntetési populizmus egyidejű térnyerését jelölhetjük meg (Bottoms 1995; Garland 2002). A szankciórendszer ismérvei között említhető továbbá a költséghatékonyságra való törekvés. A büntetések kiszabása során háttérbe szorul az egyéniesítés elve, helyette a biztosítási ipar módszereihez hasonló, statisztikai-matematikai modellek segítségével kikalkulált kockázati profil nyújt iránymutatást a megfelelő szankció kiválasztásához. A büntetések végrehajtását a menedzsment-szemlélet uralja, személytelenné formálva az esetkezelést (Feeley-Simon 1992). Ezek a jelenségek változó intenzitással és formában érzékelhetőek az Egyesült Államokban és Európában. Míg az Egyesült Államokban inkább a szabadságvesztés szerepének növekedése, az Egyesült Királyságban a menedzsment-szemlélet erősödése jellemző. Európában e tendenciák, noha jelennek vannak, mérsékelten érvényesülnek (Kerezsi 2006): a jóléti, szociális állam halványodó tradíciói még éltetik a társadalmi befogadás értékének jelentőségét, enyhítve a kontroll szerepének növekedését.

A társadalmi reintegrációnak a büntetés-végrehajtás célrendszerében való háttérbe szorulását jól példázza az Egyesült Királyság új büntetés-végrehajtási rendszere, ahol a büntetés-végrehajtási intézeteket és a pártfogó felügyelői szolgálatokat integráló *bűnelkövető-menedzser szolgálat (ld. 10.3. fejezet)* céljai között a *közösség védelme* élvez prioritást: „[a]lapvető fontosságú ugyan a bűnelkövetőkkel folytatott munka bűnelkövetői viselkedésük megváltoztatása és teljes rehabilitációjuk érdekében, de a bűnelkövető-menedzserek tudják, hogy a bűnelkövetők által jelentett kockázatok menedzselése előbbre való".

A reintegráció módszereinek keresése során felmerül a kérdés, milyen is az a társadalom, ahová integrálni akarjuk a bűnelkövetőket? Ha a társadalmi integráció főbb irányait vizsgáljuk, látjuk, hogy ezek éppen azokhoz a társadalmi intézményekhez kapcsolódnak, amelyek *felbomlására vagy gyökeres átalakulására* a társadalomtudományok régóta figyelmeztetnek. *Ulrich Beck* e bomlási folyamatokat az ún. *kockázat-társadalom* bemutatása során az individualizációs folyamatok részeként értékeli (Beck 2003). Az ipari társadalom szociális szövedékét az osztályhelyzet, a hivatás, a kiscsalád, a nemi szerepek alkotják, ezek azonban a késő modernitásban széttöredeznek. A kereső *munka* szabványosított rendszere felbomlik, az élethossziglani egész napos munka normája megdől, általánossá válik a foglalkoztatási bizonytalanság, új kockázatokkal teli foglalkoztatottsági módok jönnek létre. A munkaerőpiacot a rugalmas, plurális alulfoglalkoztatottság jellemzi, és egyúttal a tömeges munkanélküliség, amely az individualizációnak köszönhetően már nem osztály-, vagy marginális csoporthelyzet, hanem egyéni kudarc és probléma. A szociális szféra feladatait *Beck* ebben a rendszerben meglehetősen peszszimistán értelmezi: „[[a] strukturális munkanélküliség időszakaiban a szakmai felkészítő programok, a kiszabadult bűnözők számára szervezetett rehabilitációs

programok (…) éppoly szükségesek, mint amilyen hiteltelenek. Szociális munkások, pszichológusok és gondozók, akik e személyek rehabilitációján és „integrációján" fáradoznak – ami persze mindig azt jelenti, hogy munkanélkülieket kell a foglalkoztatási rendszerbe integrálni –, saját munkájuk hatékonyságát és tekintélyét veszélyeztetik, mert az ilyen programok semmit sem képesek változtatni a fennálló munkahiány alaphelyzetén" (Beck 2003: 270).

A foglalkoztatás védelmi funkciójának hanyatlásával párhuzamosan az *oktatás helyzete* is megrendül. Az oktatás már nem garantálja a munkaerőpiacon való elhelyezkedés biztos esélyét, viszont nélkülözhetetlen az álláskereséshez. Az iskolai végzettség tehát egyre kevésbé elégséges, egyúttal viszont egyre szükségesebb. A legesélytelenebbek azok, akik csak az általános iskolát végzik el. *Beck* az általános iskolát oktatási funkciót is ellátó ifjúsági szállóként írja le, amely valahol az utca és a börtön között helyezkedik el. Ezekben az oktatási gettókban a pedagógiai helyzet romlik, a fiatalok anómiás reakciói prognosztizálhatók, aminek egyik jele a tanárok elleni erőszak megjelenése, növekedése.

A *családi kapcsolatok* reintegrációs erejére, a család erőforrásainak mozgósítására elsősorban a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök helyeznek hangsúlyt. A kockázati társadalomban azonban a család szerepe is átalakul. „A modernitás végiggondolt piaci modelljének alapja a család- és házasság nélküli társadalom. Mindenkinek önállónak, a piaci követelmények irányában szabadnak kell lennie ahhoz, hogy biztosítsa gazdasági létét. A piaci szubjektum végső soron az egyedülálló, partneri kapcsolattól, házasságtól, családtól nem korlátozott egyén" (Beck 2003: 216). Az élethossziglan egységes család – ahogy az élethossziglani munka – megszűnik az emberi élet alapkövének lenni; az emberek ma sokkal inkább életszakaszhoz kötődően „részcsalád-életeket" élnek, az együttélés új formái jönnek létre.

Beck szerint ellentét feszül az *állami szervek intézkedései* és az előbb vázolt folyamatok között. Az állami intézmények az ipari társadalomnak megfelelő életút kategóriáiban gondolkoznak, az általuk tételezett „normális" életút tehát olyan elemekből áll, amelyek felbomlóban vannak. Eszközeiket a korábbi kategóriákhoz igazítják, egyre nagyobb feszültséget indukálva. „Az eltérő életpályákat a pedagógiai fegyelmezés eszközeivel kezelik. Éleződik az ellentét az intézményesen elképzelt és a társadalmilag érvényes normalitás között" (Beck 2003: 244).

Beck észrevételei tanulságosak lehetnek a büntetőpolitika céljainak meghatározása és a reintegráció értelmezése szempontjából. Különösen megfontolandók állításai a „felelőssé tevés" *(responsibilization)* jelenlegi tendenciáinak fényében, amikor a társadalmi boldogulás vagy leszakadás kizárólag az egyéni felelősség kérdésének minősül. Jól láthatjuk ennek jeleit a modern büntetőpolitikában is, amely a társadalmi reintegráció kulcsának az egyéni felelősségvállalást tekinti. Ilyen szempontból legfejlettebb eszközei a *helyreállító igazságszolgáltatási módszerek*, amelyek optimális esetben az elkövetőt felelősségvállalásra késztetik. Nem véletlen a neoliberális, költséghatékonyságra épülő büntetőideológiák és a resztoratív igazságszolgáltatási szemlélet kialakulásának koincidenciája, hiszen mindkettő az állami monopólium enyhítésének és a közösség megerősítésének igényét, az egyéni felelősségvállalás fontosságát hirdeti (Muncie 2005).

Ha nem akarjuk, hogy a társadalmi reintegráció segítését célzó intézkedések sikertelensége is csak azok érdemtelenségét, felelőtlenségét bizonyítsa, akikre a

programok irányulnak, és a próbálkozások ne minősüljenek hiábavalónak, a vázolt társadalmi folyamatokat figyelembe kell venni a társadalmi reintegráció céljainak meghatározásakor és az eszközök megválogatásakor. *Beck* állításai alapján azt is be kell látnunk, hogy a rehabilitáció támogatására igen szűk a pártfogó felügyelet és még inkább a büntetés-végrehajtás mozgástere. A lehetőségek kiaknázását előmozdíthatja az Európai Uniónak a *társadalmi kirekesztődés elleni politikája*. Az elmúlt években a bűnelkövetők is bekerültek abba a célcsoportba, amelynek társadalmi befogadását az Európai Unió különféle programokkal segíti. Ebben nagy hangsúlyt kap a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet érvényesítése. A helyreállító igazságszolgáltatás, miközben az elkövetőtől megköveteli az egyéni felelősségvállalást, a közösség részéről befogadó attitűdöt feltételez. A helyreállító igazságszolgáltatás irodalmában a *reintegratív vagy befogadó szégyen* kifejezéssel jelölik a helyreállító módszerek azon sajátosságát, hogy az elkövető a tettének következményeivel való szembesülés folytán ébredő szégyenen keresztül jut el a felelősségvállaláshoz. A szégyen érzésével az elkövető nem marad magára, mert a sértett, illetve a közösség segít a szégyent feldolgozni azzal, hogy felkínálja a jóvátétel és ezzel a befogadás lehetőségét (Braithwaite 1989). A társadalmi reintegráció szempontjából az elkövető szükségletein túl jelentős súllyal esik latba a közösség aktivitása és befogadókészségének intenzitása, amelyre a büntetések végrehajtása során figyelemmel kell lenni. A kockázat-társadalomban ugyanis a közösség alapvetően negatív-védekező jellegű, mivel értékrendszerének középpontjában a biztonság áll (Beck 2003). A kockázat-társadalomban az emberek közötti szolidaritás legfőbb forrása a félelem és a szorongás, amely az individualizáció hatásain túl megnehezíti a társadalmi befogadást. A büntetőpolitika színterén a közösség minőségének e változására adott negatív válasz a *büntetési populizmus*. A helyreállító igazságszolgáltatással kontrasztba állítva – amely a szégyent a rehabilitációval kapcsolja össze – a büntetési populizmus egyik megnyilvánulása a *megszégyenítés kirekesztő, stigmatizáló formáinak* terjedése, mint például a szexuális elkövetők arcképének és adatainak nyilvánosságra hozatala az interneten vagy az elkövető lakókörnyezetében. A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet ezzel szemben pozitív válaszokat kínál, az egyéni felelősségvállalás előmozdításán túl a közösséget is felkészíti a befogadásra.

Amint láttuk, a társadalmi reintegráció elősegítésére nyitva álló mozgástér ugyan szűk, de ha a „társadalmilag érvényes normalitás" követelményeinek megfelelő eszközöket sikerül alkalmazni, talán van esély arra, hogy e „normalitást" alkotó folyamatok negatívumain enyhíteni lehessen. A kötetben kísérletet teszünk a közösségi büntetések, illetve a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során tett reintegrációs erőfeszítések és lehetőségek bemutatására.

Források

Irodalom

Beck, Ulrich (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Budapest: Századvég Kiadó

Bottoms, Anthony (1995) The Philosophy and Politics of Punishment and Sentencing. In: C. Clarkson and R. Morgan (eds.) *The Politics of Sentencing Reform.* Oxford: Clarendon Press, 17-49

Braithwaite, John (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press

Feeley, Malcolm M. and Jonathan Simon (1992) The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications. *Criminology*, 30(4): 449-474

Garland, David (1991) *Punishment and Modern Society.* Oxford: Oxford University Press

Garland, David (2002) *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press

Kerezsi Klára (2006) *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája.* Budapest: Complex Kiadó

Muncie, John (2005) The Globalization of Crime Control – The Case of Youth and Juvenile Justice: Neo-liberalism, Policy Convergence and International Interventions, *Theoretical Criminology*, 9(1): 35-64

Link

National Offenders Management Service, UK, http://noms.justice.gov.uk/protecting-the-public/

10. Közösségi büntetések és pártfogó felügyelet

10.1. A közösségi büntetések
Kerezsi Klára

10.1.1. Miért és hogyan büntetünk?
10.1.2. A közösség fogalma
10.1.3. Alternatív szankciók és közösségi büntetések: új köntösben régi tartalom?
10.1.4. A közösségi szankciók helye a büntetőjog szankciórendszerében
10.1.4.1. A közösségi szankciók köre
10.1.4.2. A közösségi szankciók célja
10.1.4.3. A közösségi szankciók által közvetített értékek
10.1.5. Az alternatív szankciók a büntetőeljárás szakaszaiban
10.1.5.1. Az eljárás bemeneti szakasza: a diverzió
10.1.5.2. Közösségi szankciók a bíróság határozatában
10.1.5.3. A büntetés-végrehajtási szakasz: szabadságvesztés és feltételes szabadság
10.1.6. A közösségi szankciók a 21. században
Források

10.2. A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezete és feladatai
Hatvani Erzsébet

10.2.1. A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat reformja
10.2.2. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szakmai tevékenysége
10.2.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezeti struktúrája
10.2.4. A pártfogó felügyelők képzése
10.2.5. A közösség egyéb szereplőinek bevonása: intézményközi együttműködések, civil kapcsolatok
Források

10.3. A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés
Bogschütz Zoltán, Kóta Tünde és Velez Edit

10.3.1. A pártfogás története
10.3.2. Értékelési eszközök a pártfogásban
10.3.3. Esetkezelés a pártfogó felügyelet végrehajtása során
10.3.3.1. A pártfogó felügyelet jogintézményének jellemzői
10.3.3.2. A magatartási szabályok
10.3.3.3. A pártfogó felügyelői esetkezelés, az igazságügyi szociális munka sajátosságai
10.3.3.4. Az esetkezelés folyamata, módszerei, eszközei
10.3.3.5. A fiatalkorúak pártfogó felügyeletének sajátosságai
10.3.4. Csoportos esetkezelés a pártfogásban
10.3.4.1. A csoportos foglalkozás a közösségi büntetések körében
10.3.4.2. A csoportos foglalkozások módszere
10.3.4.3. Hazai fejlemények
10.3.5. A közösségi büntetések sajátos színterei: a nappali foglalkoztatók
10.3.5.1. Előzmények: a közösségi foglalkoztatók kialakulása
10.3.5.2. A pártfogó felügyelői foglalkoztató
10.3.5.3. Közösségi foglalkoztatók Magyarországon
Források

10.4. Börtönpártfogolás és utógondozás
Kása Karolina

10.4.1. Az utógondozás hatályos szabályozása
10.4.2. Fogalmi meghatározás, utógondozási modellek
10.4.3. Az utógondozás módszertana
10.4.4. A reintegráció feltételei – a segítségnyújtás területei
Források

10.5. A közérdekű munka büntetés
Gombik Gergely

10.5.1. A közérdekű munka büntetés hazai története
10.5.2. A közérdekű munka büntetés hatályos szabályozása
10.5.2.1. A közérdekű munka büntetés általános jellemzői a hatályos magyar büntetőjogban
10.5.2.2. A közérdekű munka büntetés végrehajtásának menete
10.5.3. Gyakorlati tapasztalatok

10.5.3.1. Az ítéletekkel kapcsolatos adatok
10.5.3.2. Az elítéltek jellemzői
10.5.3.3. A végrehajtás jellemzői
10.5.4. Következtetések
10.5.4.1. A büntetés alkalmazása a kutatás eredményei tükrében
10.5.4.2. A végrehajtás szabályozásával kapcsolatos észrevételek
10.5.5. A társadalmi reintegráció lehetőségei a közérdekű munka büntetés kapcsán
Források

10.6. A büntetőjogi mediáció
Kertész Tibor, Opóczky László és Törzs Edit

10.6.1. A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás hazai jogi szabályozása
10.6.2. A büntetőjogi mediáció szervezeti háttere; a mediátorok
10.6.2.1. Szervezeti háttér. Az ügyvédek bekapcsolódása a közvetítői tevékenységbe
10.6.2.2. Képzés
10.6.2.3. Mentorálási rendszer
10.6.3. A büntetőjogi mediáció alkalmazásának első évi tapasztalatai
10.6.4. A büntetőjogi mediáció speciális módszertana
10.6.4.1. A büntetőjogi mediáció célja, eredménye
10.6.4.2. Az érzelmek dinamikája
10.6.5. A megfelelő mediációs módszer kiválasztása
Források

10.1. A közösségi büntetések
Kerezsi Klára

10.1.1. Miért és hogyan büntetünk?

Az *utilitárius (haszonelvű) szemlélet* a büntetéshez való viszonyban a Felvilágosodással jelent meg. „Legyenek hasznosak a bűnözők büntetései. Egy akasztott ember semmire sem jó – egy közmunkára ítélt ember egyrészt hasznot hajt hazájának, másrészt eleven példával szolgál" – vélekedett *Voltaire* (1966). A büntetés társadalmi funkcióját sokan felismerték, bár ez még nem jelentette azt, hogy erről a funkcióról is egyformán gondolkodtak. A büntetés igazolása ugyanis mindig szoros kapcsolatban van azzal, hogy mit gondolunk *a büntetés céljáról*. A megfogalmazott büntetési elméletek tehát mindig a büntetés alkalmazását igazoló szélesebb államfelfogásba illeszkednek, ugyanakkor tükrözik az adott kor emberfelfogását is.

A bűnös emberi magatartás okainak keresése átalakította *a büntetés igazolásáról és céljáról* alkotott felfogásokat. *Denis Szabo* (1981) **„konszenzusos"** és **„konfliktusos"** modellbe sorolja a kriminológiai elméleti megközelítéseket. E két paradigma emberképe, illetve az ember és környezetének viszonyáról alkotott felfogása alapvetően különbözik.

Az egyik elv az *emberi természet nagyfokú átalakíthatóságát* feltételezi. Az ember megváltoztathatóságát valló, és a büntetéssel hatást elérni kívánó megközelítésben a büntetés fő célja a megelőzés (2.1. fejezet). A beavatkozás a kívánatos cél elérése érdekében jóléti elemekkel kombinálja a büntető rendszert. *Szabo* az emberképnek ilyen felfogását *„homo socius"*-nak nevezi.

Az ezzel szembenálló másik felfogás emberképét *„homo moralis"*-nak nevezhetjük, ez ugyanis szkeptikus az ember változásra való képességeit illetően, s vallja, hogy a cselekedet és a magatartás az emberi szervezet biológiai és pszichológiai határai által behatárolt. A büntetés igazolását nem a lehetséges kimenetek oldaláról közelíti, és nem tekint a büntetés feltételezhető jövőbeni hatására. A múltban elkövetett cselekményt értékeli, amely önmaga adja meg a szükségszerűen punitív reakció mértékét.

A büntetést értelmezhetjük **morális kommunikáció**ként, amely azonban csak akkor hatásos, ha egyféleképpen értelmezhető, továbbá, ha a büntetéssel sújtott valóban megérti a büntetés üzenetét (Duff 2001). A szankciók igazságos vagy igazságtalan voltát sem mindig egységesen ítéli meg a jogalkotó, a jogalkalmazó és az állampolgár. Az igazságos szankciók fokozzák a jogkövetést, mégpedig azáltal, hogy aláhúzzák a jog érvényességének legitimitását. Az igazságtalan szankciók azonban csökkentik a jogkövetést, minthogy a jog érvényességének legitimitását is csökkentik – mondja *Tyler* (idézi Sherman 1994: 35). A *megszégyenítés* a büntetés immanens tartalma, amelynek igazságossága az elkövetőt a szankció alkalma-

zójához és általában a társadalomhoz fűző kötelékektől függ. A büntető szankciók azonban reintegráló, de megszégyenítő és kirekesztő módon is alkalmazhatók (Braithwaite 1996, idézi Watts 1996: 124). A *reintegráló szankció* társadalmilag elítéli a magatartást, de nem diszkreditálja az elkövetőt, szemben a *stigmatizáló szankcióval*, amely nemcsak a tettet, de a tettest is elutasítja. Ennek megfelelően a reintegráló megszégyenítés csökkenti a későbbi bűnelkövetés valószínűségét, míg a stigmatizáló fokozza azt.

A büntetés lényegi tartalmát a szélesebb kulturális és társadalmi környezet határozza meg, amit az is jelez, hogy az egyes országok büntetéskiszabási gyakorlata nem a bűnözés alakulásához illeszkedik. *Aebi* és *Kuhn* (2000) európai országok adatai alapján igazolta, hogy a szabadságvesztés alkalmazási gyakorisága nincs kapcsolatban a bűnözés alakulásával. 1979-ben Svédországban például a bűnözés emelkedése ellenére a fogvatartottak száma csökkent. *Svensson* (1979) szerint a svéd emberek attitűdje adja a magyarázatot, akik – különösen a vagyon elleni bűncselekmények körében – fontosabbnak tartják a helyreállítást, mint a tettesek szabadságvesztésre ítélését. *Savelsberg* (1994) az USA és Németország bűnözési és büntetéskiszabási adatait hasonlította össze. Németországban az 1960-as években a börtönnépesség létszáma nem változott, annak ellenére, hogy a bűnözés 25 százalékkal növekedett. 1970 és 1984 között a bűnözés 75 százalékos emelkedését a szabadságvesztés 50 százalékos növekedése kísérte. Az Egyesült Államokban viszont a bűnözés 1960-70-es évekbeli drámai növekedése ellenére sem változott a szabadságvesztés alkalmazásának gyakorisága. Ezzel szemben az 1980-as években a bűnelkövetési gyakoriság enyhe emelkedése mellett a szabadságvesztés alkalmazási gyakorisága megkétszereződött. *Savelsberg* a jelenséget azzal magyarázza, hogy az USA-ban a *treatment*, illetve a *labelling* teóriák térhódítása miatt nem következett be a szabadságvesztési gyakoriság növekedése. Az amerikai polgárok punitív attitűdjének kialakulása némi fáziskéséssel, a bűnözési hullám lecsengése után volt tapasztalható. A bűnözéshez való viszony azonban nem önmagában alakult ilyenné, hanem a neokonzervatív felfogás megerősödésével párhuzamosan, amikor a sikerért és a sikertelenségért viselt felelősség mind a gazdaságban, mind a szociális területen az államról egyre inkább az egyének vállára terhelődött. Számos kutatási tapasztalat gyűlt össze azzal kapcsolatosan is, hogy a büntetés mint társadalmi intézmény nem pusztán a büntetőjogi bűnösséghez kapcsolódik, hanem a gazdasági, társadalmi státuszhoz is, főként jól azonosítható társadalmi csoportokban. *John Irwin* (1990) az amerikai börtönök vizsgálata során jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy a megfogalmazott büntetési céloktól függetlenül az amerikai börtön a szegény, munkanélküli és potenciálisan veszélyes népesség kontroll alatt tartására szolgál.

A „Miért büntetünk" dilemmája tehát szorosan összefügg a „Hogyan büntetünk" kérdésével is (Bócz 1998). A büntetés metamorfózisának folyamatában a legfontosabb változás az a „nagy átalakulás" volt, amelynek során a 18-19. század fordu-

lóján a testi büntetést az intézményben végrehajtott büntetés váltotta fel (Foucault 1979). Kitűnt ugyanis, hogy a régi szegényjogi ellátórendszer képtelen megbirkózni a kilátástalan helyzetben lévők tömeges szegénységével, akiknek jó része a munkaerő szempontjából használhatatlan volt, de magukról sem tudtak gondoskodni. A folyamatot erősítette, hogy a szegények és a gazdagok közötti társadalmi kötelezettségeket feudális formában rendező társadalmi kontroll hagyományos formái maguk is kérdésessé váltak. A tömeges nyomor, a nagyszámú jogsértés és a potenciálisan veszélyes néptömegek kezelésének leggazdaságosabb megoldása tehát a nagy intézményes gondozási rendszerek kialakítása volt, amelyek alkalmasak voltak az improduktív és deviáns embertömeg féken tartására (Scull 1977).

A büntetés lényegét érintő változás folyamatában a következő nagy lépésnek az 1960-as évek időszaka tűnik. *Andrew Scull* (1977) két párhuzamosan érvényesülő hatásnak tulajdonít jelentőséget:

(1) a *közösségi szankció-végrehajtás megjelenésének,* amelyben a bűnelkövetőt sújtó szankciókat közösségi körülmények és nem intézményi keretek között hajtják végre; illetve

(2) a *közösségi gondozásnak,* amely hasonló elvek érvényesítésével, közösségi körülmények között kezeli a mentális betegeket.

A „rosszak" és az „őrültek" kezelési politikája sok hasonlóságot mutatott – mondja *Scull* –, mivel a jóléti kiadások növekedése és a gazdasági krízis okozta pénzügyi válság mindkét személycsoporttal kapcsolatosan szükségessé tette az állami kiadások csökkentését és az intézmények leépítését. Bár az intézmények lebontásában a kezelés hatékonyabb formáinak kialakítására is hivatkoztak, *Scull* szerint ez nem szolgálta sem a deviánsok érdekét, sem a közösségét, ahova minden ceremónia nélkül visszatessékelték őket. A folyamat ugyanis a hajléktalanság problémájának megjelenésével és a nagyvárosi gettók kialakulásával járt. Tény, hogy az intézmények lebontása a közkiadások csökkenését eredményezte a jóléti ágazatban. Ugyanebben az időszakban viszont ütemesen kezdtek növekedni (és azóta is folyamatos növekedésben vannak) a büntető igazságszolgáltatásra és a börtönrendszerre fordított kiadások.

A késő modern társadalomban kétségtelenül megváltozott – és folyamatosan alakul – a kapcsolat az állam, a piaci szereplők és az állampolgárok között, illetve módosult a kapcsolat szükségességének magyarázata is. Az elmúlt évtizedekben a büntető igazságszolgáltatásban és határterületein a *közösség* eszméjének fokozatos térnyerése volt tapasztalható. Az olyan új fogalmak, mint a „közösségi rendőrség" *(community policing)*, a „közösségi ügyészség" *(community prosecution)*, a „közösségi igazságszolgáltatás" *(community justice)*, vagy a „közösségi szankció-végrehajtás" *(community correction)* mind azt jelzik, hogy a közösség fogalma szoros kapcsolatba került a büntető igazságszolgáltatással; olyan szereplők között teremtődött viszony, amelyek összekötése a korábbi évtizedekben elképzelhetetlen volt. A büntetések körében a „közösségi büntetések" *(community penalties)* megfogalmazódása, vagy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei, amelyek a felelősségre vonás rendszerébe új szereplőket vonnak be és korábban nem ismert

problémamegoldó módszereket alkalmaznak, szintén azt jelzik, hogy a közösség központi fogalommá vált a büntető igazságszolgáltatásban. Szükségesnek látszik tehát annak vizsgálata, hogy milyen tényezők indokolták e fogalom meggyökereződését a büntető igazságszolgáltatás területén. Vajon más tartalommal telítődik-e a fogalom, mint az egyéb tudományokban, „átrendeződik-e" a viszony a büntető igazságszolgáltatás (hagyományos és új) szereplői között, illetve megváltozik-e ettől a büntető igazságszolgáltatás működése? A közösség fogalma a fenti kontextusban ugyanis – legalább – két vonatkozásban is alaposabb vizsgálatot érdemel: (1) a közösség és a bűnözés, és (2) a közösség és a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerének viszonyában.

10.1.2. A közösség fogalma

A szakirodalmi források többsége a közösség fogalmát a társadalmi komplexitás egy vagy több aspektusára építi, amely lehet földrajzi terület, organikus kapcsolat, konszenzus, munkamegosztás, stb. *Tönnies* (1994) szerint a közösség *(Gemeinschaft)* eleven organizmus, míg a társadalom *(Gesellschaft)* mechanikus összesség, mesterséges képződmény. *MacIver és Page* szerint „a közösség a társadalmi élet területe, amelyet bizonyos fokú társadalmi kohézió jellemez. A közösség alapja a helyi jelleg *(locality)* és a közösségi érzés" (MacIver and Page 1994). *Giddens* (1990) szerint a „magas modernitást" a globalizáció és a lokalizáció ikerfolyamatai alakítják. Fontos szempont tehát, hogy a közösségek nagyobb közösségeken belül léteznek, azaz a közösség alapja a helyi jelleg, a lokalitás. *Talcott Parsons* (1970) rendszerszemléletű megközelítéssel a közösséget a társadalmi rendszer szerkezetének egyfajta megjelenéseként definiálja, amely vonatkozhat személyek területi elhelyezkedésére és cselekvéseikre is.

Az összetartozás, a „valahova tartozás" érzése a közösségfogalom számos megközelítésében központi helyet foglal el. A bensőséges kapcsolat azonban már nem feltétlen területi azonosságot jelöl. *Webber* (1994) a szakmai közösségeket említi példaként, akik a bensőséges kapcsolatok hálóját ápolják olyan más szakemberekkel, akik a világ bármely részén lakhatnak. *Webber* ebből következően úgy gondolja, hogy a közösség fogalmának alapvető eleme a kommunikáció. Így a közösség fogalmában két elemet tart meghatározónak: a közös érdeket és az egymással történő kommunikációt.

A helyi közösség fogalmának elemei, különösen a lokalitás, a valahova tartozás, és egy adott közösséggel kapcsolatos viszonyrendszer különösen fontos a bűnözéskontroll új fejleményeinek értékelésénél. E jellegzetesség nem elhanyagolható a közösségi szankciók vizsgálatánál sem, ugyanis ez az a közeg, az a lokalitás, amelyben az alternatív szankciók végrehajtása megtörténik. Érdekes módon a közösségi szankciókkal kapcsolatos szakirodalom kevés figyelmet szentel a közösség fogalmának, inkább a szankciók hatékonyságára, végrehajtásának „technikájára" összpontosítanak. A bűnmegelőzéssel kapcsolatos szakirodalom azonban megfelelő részletességgel foglalkozik a kérdéssel, ezért a közösségi szankciók „végrehajtási közegének" elemzéséhez ezeket a forrásokat használjuk.

Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a nyolcvanas–kilencvenes években vált fontossá a közösség biztonsága. Erre az időre nyilvánvalóvá vált, hogy a bűnözéskontroll intézményrendszere nem képes a bűnözés növekedését követni, így szükségképpen új megoldásokat kellett keresni. Megingott a biztonságot garantáló államba vetett hit, és a társadalmi félelmek eszkalálódása miatt az emberek elkezdték „visszavenni" az államtól a személyes biztonságukról való gondoskodás feladatát. A polgárok bizalomvesztése nem csupán a büntető igazságszolgáltatás szervezeteivel, de a kormányzati intézményekkel kapcsolatosan is megnyilvánult. Amíg az 1970-es években a hatóságokkal kapcsolatos bizalomhiány elsősorban demokratikus krízisként értelmeződött, ma már a modernizációs folyamat velejárójának tűnik (Norris 1998; idézi Bondeson 2003). *Liddle* (2001) a globalizáció és a lokalitás viszonyának vizsgálatánál állapította meg, hogy az állami funkciók átalakultak, s az állam a közvetlen szolgáltatásnyújtás területéről visszahúzódott. A megváltozott állami szerepet jól példázza *Osborn és Gaebler* (1992) csónakpéldája: a csónak előrehaladása az evezők erősségén, az iránytartás viszont a kormányos ügyességén múlik. Az állam tehát a korábbi „evezős" pozícióból „átült" a kormányosi helyre. A központi állam és a helyi kormányzat közötti viszony átformálódásával átalakultak azok a struktúrák is, amelyeken keresztül a központi kormányzati hatás érvényesül. A közösségi biztonság kérdésköre az 1980-as évek során kiegészült a polgárok bűnözési félelme befolyásolásának szándékával. A kutatási eredmények ugyanis azt jelezték, hogy a biztonságérzet hiánya nem a hagyományos bűncselekményi kategóriákkal van szoros kapcsolatban, hanem inkább azzal a területi rendezetlenséggel, amelyek az állampolgárok kedvezőtlen közérzetét okozzák: a grafiti, a terület elhanyagoltsága, szemetessége, a parkolási gondok, de ide tartozik a koldusok számának növekedése is (részletesen ld. Kerezsi *et al.* 2001).

A bűnözéskontroll területén elsőként a közösségi rendőrség gyakorlatában vált jelentőssé a helyi lokalitás. Másfél évtizeden belül az igazságszolgáltatás területén a közösségi gondolat önálló életre kelt, és a rendőrség után az összes hagyományos igazságszolgáltatási szervezet neve mellé odakerült a közösségi jelző. Minden jel arra mutat, hogy az igazságszolgáltatás feladatainak ellátásában egyre nagyobb mértékben támaszkodik a közösségre, és ez a folyamat tovább szélesedik. Nem kétséges, hogy a szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtásánál a közösség kiemelt szerephez jut, számos elem azonban még tisztázatlan ezen a területen. Az Európa Tanács 1992-es, a közösségi büntetésekről szóló ajánlása sem foglakozik a közösség fogalmának meghatározásával, csupán a „nem szabadságelvonás" elemre reagál, és egyáltalán nem veszi figyelembe azt a „közeget", ahol ezeket a szankciókat végrehajtják. E körben különösen fontos napjaink ambivalens tendenciáit is figyelembe venni: a rendszerint a retorika szintjén érvényesülő globális befogadás és a nagyon gyakorlatias lokális kirekesztés egyidejűleg érvényesülő hatását. A közösségi szankciók filozófiája ugyanis az elkövetők befogadására, különösen helyi befogadására épül, ezért a közösség, kiváltképp a helyi lakosok részvétele kardinális kérdés. Ugyanis az a cél, hogy a közösség valóban közreműködjön

ködjön az elkövetők társadalmi reintegrációjában. *Gilling* (1997) igen pesszimista a jövőt illetően: „bár a reformerek és a baloldali gondolkodású emberek számára ez a változás felfogható úgy is, mint a jóléti értékek újbóli megjelenése a büntető igazságszolgáltatás területén, a gyakorlatban nem ez történik, vagy valószínűtlen, hogy a jövőben ez megtörténik". *McGuire* (1995) szerint viszont a rehabilitációval kapcsolatos érdeklődés újjáéledőben van, amelyet a pártfogó szolgálatok által alkalmazott tudatos magatartásszabályozás eszközére építő pártfogói programok és a bűnismétlés csökkentésében hatékony közösségi kezdeményezések is jeleznek.

Szerencsére tehát nem kell még temetni a pártfogó szolgálatokat és a rehabilitáció, reintegráció szándékát a büntető igazságszolgáltatásban. Az azonban tény, hogy az a felfogás, amely a büntetésből „kilúgozta" a morális elemeket, és azt tisztán terápiás szociális munkaként értelmezte – véget ért. A pártfogó szolgálat mint a közösségi szankciókat végrehajtó szervezet továbbra is a büntetőpolitika és a szociálpolitika határterületén mozog. A büntető igazságszolgáltatás területén a pártfogó szolgálat lehet az a szervezet, amely képes segíteni a különböző szakmák együttműködését, és kapcsolatot teremteni az igazságszolgáltatási rendszer hagyományos és a modern eszközei között.

10.1.3. Alternatív szankciók és közösségi büntetések: új köntösben régi tartalom?

Az alternatív szankciók rendszertani helyének meghatározásánál jelentősége van annak, hogy a szabadságvesztéssel nem járó szankciók fogalomkörében az *alternatíva* valójában többértelmű: (1) jelentheti az adott ügy bíróság elé vitelét megelőző olyan eljárást, amelynek célja a bíróság előtti eljárásban történő felelősségre vonás elkerülése; (2) jelentheti a szabadságelvonás konkrét kiváltását; és (3) a szabadságvesztés káros hatásainak kiküszöbölését is (Vókó 1998). A kérdés még ennél is összetettebb, ugyanis a különböző büntetőpolitikai megközelítésekben és szóhasználatokban az egyes fogalmak határozottan más tartalmakat jelölhetnek. A *szabadságelvonással nem járó szankciók* fogalma – a leginkább neutrális kifejezésként – nem jelent egyebet, mint azt, hogy a szankciót nem intézményben hajtják végre. Az *alternatív szankciók* fogalmának használata a büntetőpolitikában az e szankciók börtönnépesség-csökkentő hatásával kapcsolatos várakozásokat jelzi. A *közösségi szankciók* szóhasználat viszont arra utal, hogy a büntetőpolitika alakítója közösségi forrásokra épít a szankció végrehajtása során. Még ez utóbbi sem teljesen „tiszta" fogalom, mivel kétségtelen, hogy a közösség ereje mind az elkövetők befogadásában, mind kirekesztésében megnyilvánulhat.

A közösségi szankciók előbb a rövid tartamú szabadságvesztés kiváltását célozták, majd a szankciók hitelességét és hatékonyságát fokozták. Az elmúlt száz évben az alternatív szankciók három hullámban helyeződtek el a büntető igazságszolgáltatás területén.

(1) A 19. század második felét jellemző reformgondolatok hatására a *19-20. század fordulóján* átalakult a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszere, középpontba helyezve a patronázst és a javító eszmét. Ebben az időszakban jelentek meg a szabadságelvonással nem járó szankciók első formái is: a pártfogó felügyelet és a pénzbüntetés.

(2) A szabadságelvonással nem járó szankciók második hulláma az *1970-es évekre* tehető, elsősorban az ekkor tapasztalható krízisek hatására:

- *tapasztalati krízis*, amelyet azok a kutatási eredmények idéztek elő, amelyek megkérdőjelezték a rehabilitációs kezelés hatékonyságát;
- *forrás-krízis*, amelyet a növekvő börtönnépesség okozott a büntetés-végrehajtási intézményekben; és
- *elméleti krízis*, amelyet kezelő intézmények széles diszkréció-alkalmazási felhatalmazása idézett elő (Bottoms 1980).

Az új megoldások keresését a börtönbüntetés nevelő hatásával kapcsolatos kiábrándulás és a magas börtönnépesség ösztönözte, ezért ebben az időben – az első hullámhoz hasonlóan – elsősorban a rövid tartamú szabadságvesztések kiváltása volt a cél. E fejlődési szakasz első fázisában jelentek meg a *szabadságvesztés alternatívái:* a felfüggesztett szabadságvesztés és a közérdekű munka büntetés. Az új szankciók kettős célt követtek: (a) egyes formái továbbra is a rehabilitáció szolgálatában álltak, (b) más formái a büntető útról eltereléssel, vagy az „olcsóbb" szankciókkal a költségek csökkentését célozták. A megfogalmazódó új büntetési filozófiák tisztább, átláthatóbb racionalitást képviseltek. Azok az országok, amelyek a büntetés céljai között az általános visszatartást nyomatékosították, inkább arra voltak készek, hogy szabadságvesztés-helyettesítő megoldásokat találjanak, vagy a szabadságvesztés felfüggesztését ösztökéljék, míg azok az országok, amelyek a megtorlás és az egyéni elrettentés eszméje iránt mutattak nagyobb fogékonyságot, inkább a közösségi alapú alternatív szankciók alkalmazása felé mozdultak el (Hudson 1993).

(3) Az alternatív szankciók harmadik hulláma az *1980-90-es évekhez* köthető. Ekkor többféle új jelenség is tapasztalható a szabadságelvonással nem járó szankciók fejlődésében:

- megjelennek a felügyeleti- és kontrollelemeket jobban (esetenként kizárólagosan) érvényesítő *új szankcióformák* (pl. házi őrizet), majd a technikai fejlődés következtében az ellenőrzés egyre kifinomultabb formái alakulnak ki (pl. elektronikus felügyelet, műholdas követési rendszerek);
- a büntető igazságszolgáltatás területén is kibontakozik a *menedzsment szemlélet* és követelmény lesz a szankciók hatékonyságának értékelése. Ez utóbbi a magyarázata annak is, hogy az új szankcióformák a legtöbb nyugat-európai országban ún. pilot, azaz kísérleti szakaszú kipróbálás után válnak önálló jogon alkalmazható büntetésekké;
- a büntető igazságszolgáltatás költségeinek mérséklése érdekében egyre több *diverziót* szolgáló jogintézményt fogalmaz meg a jogalkotó. Az

elterelés eszközei között tűntek fel a költségek hatékony csökkentésére képes és az eljárás konstruktív befejezését is szolgáló helyreállító igazságszolgáltatási módszerek.

Ez az időszak egybeesett a büntetés funkciójának az elkövetett cselekmény *„arányos és megérdemelt viszonzásaként”* megfogalmazásával, amely befolyásolta a közösségi szankciók tartalmi jellegzetességeit is (Wasik and von Hirsch 1988). Az 1990-es években a közösségi büntetések új generációja jelent meg. Ezek részben hatékonyabban képesek betölteni a szigorodó büntetőpolitikai elvárásokat, részben a technikai fejlődés új eredményeit is tükrözik. A szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtásában egyre inkább megerősödtek a kontrollelemek, és egyre gyakoribbá vált, hogy a szabadságelvonással nem járó szankciók különböző formáinak együttalkalmazási feltételeit teremtették meg a jogalkotók. A nyolcvanas években formálódó büntetőpolitikai elképzelésekbe ugyanis e szankciók represszív elemeinek erősítése illeszkedett. Ezt mutatta az *intenzív felügyeleti formák* megjelenése: Angliában a 17. életévüket betöltött fiatalkorú bűnelkövetők esetében magatartási szabályként előírták az éjszakai otthon tartózkodást, illetve felnőtt korú elítélt számára a pártfogóval való legszorosabb kapcsolattartást követelték meg, vagy ide sorolható a számos amerikai tagállam által 1983-tól bevezetett – s később Hollandiában, Svédországban és Angliában is meghonosított – házi őrizet, illetve annak az elektronikus felügyelettel kombinált formája is. Hasonlóan értékelhető az alternatív szankciók körében az ún. „kombinált szankció”, amely a pártfogó felügyelet és a közérdekű munka elemeit vegyíti.

Ebben az időszakban a rehabilitáció eszméje – amely oly sokáig vezérlő gondolata volt a büntető igazságszolgáltatásnak – elhomályosult. Megváltoztak a büntetőpolitika hangsúlyai: a bűncselekmények között egyre nagyobb – szinte kizárólagos – figyelem szentelődött a szervezett bűnözésnek és az új típusú bűncselekményeknek, az elkövetői csoportokon belül pedig a racionális döntést hozó, a külföldi vagy a kisebbségekhez tartozó elkövetőkre, valamint a jogi személyek büntetőjogi felelősségére helyeződött a hangsúly (Albrecht and van Kalmthout 2002).

Mint a fentiekből kitűnik, az alternatív szankciók bemutatkozása után száz évvel nyilvánvalóvá vált, hogy az út másfelé (is) vezethet: a büntetés-végrehajtási intézményekben végzett rehabilitációval kapcsolatos várakozások nem teljesültek, és mintha a világ újra hinne a börtönbüntetés hasznában. Ugyanakkor – bár csak a büntető igazságszolgáltatás margóján – megjelent a helyreállító igazságszolgáltatás, lehetőséget adva a reszocializáció új értelmének kialakítására.

10.1.4. A közösségi szankciók helye a büntetőjog szankciórendszerében

Az elmúlt 30-40 évben a szabadságvesztésre, a pénzbüntetésre és a feltételes elítélésre vagy felfüggesztett szabadságvesztésre épülő „egyszerű” szankciórendszer átalakult. A szankciólista olyan büntetésekkel egészült ki, mint az intenzív

pártfogás, a közérdekű munka, a kompenzáció, a helyreállítás, a mediáció (sértett-elkövető kiegyezés), vagy a vezetői engedély visszavonása. Ide sorolhatók a képzési kurzusok, a magatartás tudatos befolyásolásának megtanulását célzó tréningprogramok, különösen a drogos és a szexuális bűncselekményt elkövetőkkel kapcsolatosan. A szankciórendszer elemeivé váltak a felügyeletet és részvételt előíró szankciók, a pártfogói szálláson és nappali foglalkoztatóban való részvétel, az intenzív vagy fokozott pártfogó felügyelet, a kijárási tilalom, a házi őrizet, az elektronikus felügyelet, az ítélethozatal elhalasztása felügyelet alá helyezéssel, a kombinált intézkedés (amely az előbbiek két vagy több elemét együttesen tartalmazza), és számtalan más megoldás.

Az alternatív szankciók körében egyre erőteljesebbnek tűnik a *civiljogi megoldások* „beszivárgása" a büntetőjog, illetve a büntetőeljárási jog területére. Ez a hatás tovább erősödött a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek megjelenésével (3.1. fejezet). A civiljogi megoldások térnyerésének indokoltságát a szankciórendszerben vagy a diverziós megoldások között a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos attitűdvizsgálatok igazolják. Ezek szerint a büntető igazságszolgáltatásnak biztosítania kell(ene) az erőszakos bűncselekményt elkövetőkkel szembeni védelmet, az elkövető számonkérését, az okozott kár helyreállítását, az elkövetők kezelését, és a részvétel lehetőségét a döntési folyamatban (Evans 2000). A polgárok a szankciók végrehajtása terén az alábbi eredmények elérését érzik elengedhetetlennek:

- az elkövetők/elítéltek érezzenek felelősséget az általuk okozott kárért, bajért;
- értsék meg azokat a következményeket, amelyet az általuk elkövetett cselekmény okozott;
- ismerjék el és be, hogy amit tettek, az rossz volt;
- kérjenek bocsánatot;
- javítsák meg, amit elrontottak; és
- állítsák helyre a kárt, amit a bűncselekménnyel okoztak (Evans 2000: 7).

A hatelemű felsorolásból négy morális viszonyra utal, és csupán az utolsó két helyre került a bűncselekmény anyagi következményeinek rendezése. Jelzésértékű az is, hogy az elvárások között egyáltalán nem jelenik meg az elkövető krudélis megbüntetésének szándéka. Az ambivalens megközelítést ugyanakkor jelzi, hogy egy kanadai vizsgálat szerint a megkérdezettek sem a felnőtt korú, sem a fiatalkorú elítéltekkel kapcsolatos büntetéskiszabási gyakorlatot nem tartják elég szigorúnak. Mindemellett a közkiadásokból inkább a bűnmegelőzési programokat és a közösségi szankciók alkalmazását látnák indokoltnak, és nem börtönök építését (Doob *et al.* 1998). Hasonló fontossági sorrendet jeleznek egy ausztrál közvélemény-kutatás adatai is: a megkérdezettek a pénzügyi forrásokat elsődlegesen a kórházi várólisták csökkentésére, majd az iskolai osztálylétszámok mérséklésére fordítanák, és nem a rendőrség létszámának emelésére (Chan 1995).

10.1.4.1. A közösségi szankciók köre

Az Európa Tanács már hivatkozott ajánlása [R(92)16] ekként definiálja a közösségi szankciókat: „büntetések és intézkedések, amelyek az elkövetőt nem szakítják ki a közösségből, de szabadságkorlátozó elemeket tartalmaznak különböző feltételek vagy kötelezettségek előírása révén, és amelyet egy erre feljogosított szervezet hajt végre". *Tulkens* szerint a közösségi büntetések „felelős alanynak tekintik az elkövetőt, akitől a közösség felelősséget követel" (Tulkens 1994).

Az ENSZ Szabadságelvonással nem járó szankciókkal kapcsolatos Minimumszabályai (az ún. *Tokiói Szabályok*) az alábbi szankcióformákat sorolják a közösségi szankciók körébe:

- szóbeli szankciók: megrovás, figyelmeztetés;
- feltételes elítélés;
- státusz-büntetések;
- gazdasági és pénzügyi szankciók: pénzbüntetés, napi tételes pénzbírság;
- elkobzás, kisajátítás;
- sértett kompenzálása;
- felfüggesztett büntetés vagy próbára bocsátás;
- feltételes szabadságra bocsátás vagy bírói kontroll;
- közérdekű munka;
- nappali foglalkoztató látogatásának elrendelése;
- házi őrizet;
- nem zárintézeti keretek között végrehajtott kezelés;
- a fentiek kombinációja.

A szabadságelvonással nem járó szankciókat a büntetés-végrehajtás szakaszában is alkalmazhatják:

- eltávozás engedélyezése, vagy félutas házban letöltött büntetés;
- munkavégzési vagy oktatási célból engedélyezett eltávozás;
- feltételes szabadságra bocsátás különféle formái;
- a szabadságvesztés tartamának csökkentése;
- kegyelem.

A szabadságelvonással nem járó szankciók egyes típusai közösségi büntetésként is megfogalmazhatók, ha az alábbi három feltétel együttesen fennáll:

- a szabadságvesztés alternatívájaként szolgálnak: végrehajtásuk nem intézményi formában, hanem a közösségben zajlik;
- szabadságkorlátozó és támogató elemet egyaránt tartalmaznak (bár ezek mértéke eltérő lehet);
- a végrehajtás tartama alatt folyamatos és aktív (személyes) kapcsolat van a pártfogó szolgálattal vagy a jogkövetkezmény végrehajtásáért felelős szervezettel (pl. mediáció).

10.1./1. ábra A közösségi szankciók rendszere

A közösségi büntetéseket ugyan a szabad élet körülményei között hajtják végre, de az elítéltet számos kötelezettség terheli. A szabadságvesztéstől tehát az különbözteti meg, hogy nem szabadságelvonást, hanem (csak) szabadságkorlátozó elem(ek)et tartalmaz. A pénzbüntetés, illetve az egyéb gazdasági jellegű szankciók sem veszik el az elítélt szabadságát és anyagi jellegű korlátozást tartalmaznak. Hiányzik azonban belőlük a közösségi büntetések immanens eleme: az aktív (személyes) kapcsolat a büntető igazságszolgáltatás valamely szereplőjével a szankció végrehajtása alatt, és a végrehajtáshoz a közösségi források és szereplők bevonása sem szükséges. Ugyanez az elem hiányzik az elektronikus felügyeletnél és a házi őrizetnél is, amelyben ugyan van kapcsolat a büntető igazságszolgáltatás szereplőjével (a rendőrséggel, vagy ahol a pártfogó szolgálat ellenőrzi a végrehajtást, akkor azzal), de ez a kapcsolat nem kétoldalú aktív kapcsolat, hanem egyoldalú passzív magatartás, az ellenőrzési technika eltűrése. A közösség elköteleződése és bevonódása a végrehajtásba a *sine qua non*ja a közösségi szankcióknak – különösen a közérdekű munkának, a foglalkoztatási programoknak és a sértett részvételével megvalósuló szankcióknak –, éppen erre a jellegzetességre tekintettel helyénvaló a közösségi szankciók megjelölés. Ennek megfelelően idetartoznak a közösségi büntetések „hibrid formái”, amelyek a rövid tartamú szabadságvesztést kombinálják a szabadságelvonással nem járó közösségi szankció-résszel.

Azok a jogi megoldások, amelyek a már kiszabott szabadságvesztés letöltendő tartamát csökkentik vagy a végrehajtás szigorúságát enyhítik (pl. a hétvégi elzárás, a félig zárt, félig nyitott intézetek, a börtönön kívül végzett munka, a büntetés-végrehajtási intézményen kívüli elhelyezés, a részben felfüggesztett szabadságvesztés, stb.), formálisan nem tekinthetők a szabadságvesztés igazi alternatívájának. A szakirodalmi források többsége a feltételes szabadságra bocsátást vagy a végrehajtás feltételeinek enyhítését – e formák reintegrációt erősítő hatása miatt – mégis

a közösségi szankciók körében tárgyalja. A feltételes szabadságra bocsátás jogintézményének megítélése maga is mutatja azt a felfogásbeli bizonytalanságot, amely a közösségi szankciókat jellemzi. Az elégtelen elméleti alap miatt ezeket a szankciókat a legtöbb országban még mindig helyettesítő szankcióknak tartják, azaz alárendelik az „igazi" szankciónak, a börtönbüntetésnek.

A szabadságelvonással nem járó szankciók tartalmát, a végrehajtás módját mindig az aktuális büntetőpolitika által preferált célok határozzák meg. Mivel az alternatív szankciók immanens eleme a felügyelet és a támogatás egyidejű érvényesítése, így azok megfogalmazhatók közösségben végrehajtott kezelésként, támogatásként, de közösségben végrehajtott büntetésként is. A probléma központi részét az a belső filozófiai ellentmondás képezi, amely az ellenőrző és a támogató funkció között feszül, s amelynek hol egyik, hol másik elemét hangsúlyozza az aktuális büntetőpolitikai irányzat.

10.1.4.2. A közösségi szankciók célja

A szabadságelvonással nem járó szankciók büntetési filozófiájában az elmúlt két évtizedben jelentős átalakulás következett be, és megváltoztak azok a célok, amelyek a szabadságelvonással nem járó szankciók alkalmazásához társulnak (Albrecht 2001).

10.1./2. ábra A szabadságelvonással járó szankciók formái és célrendszere

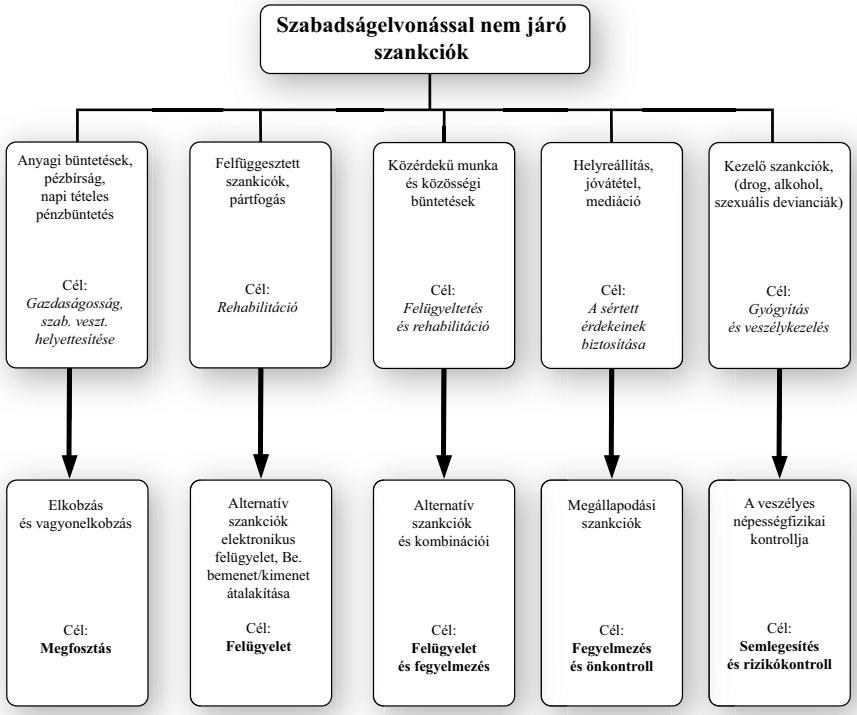

Az átalakulást megkönnyítette, hogy az új típusú büntető szankciók igen flexibilisek, amelyet a jogalkotók többféle szankció vagy szankcióelem összekombinálási lehetőségének megteremtésével értek el. Bizonyos típusok (pl. csizmatábor, házi őrizet, elektronikus felügyelet) kizárólag a fegyelmezés és a magatartáskontroll szolgálatában állnak. A rehabilitációt felváltotta a felügyelet, vagy legalábbis jelentősen megerősödött a kontrollelemek alkalmazása a végrehajtás során. A munkabüntetéseknél még a rehabilitáció szándéka is eltűnt a szankcióból, a felügyelet manapság a fegyelmezéssel párosul, amelyet a végrehajtási szabályok megszegése esetén követendő szabályszegési eljárás szigorodása is mutat. Ezek ugyanis azok az elemek, amelyeket jól lehet „mérni", ezért a *menedzsment-szemlélet* kívánalmaihoz igen jól illeszkednek. A sértett szerepének megerősödése a jóvátételi szankciók tartalmára is hatást gyakorolt, és sok esetben nem csupán a helyreállítás, de az elkövető önkontrolljának erősítésére, fegyelmezésére is szolgál. A gyógyítás és veszélykezelés helyére a semlegesítés és a rizikókontroll lépett, amelyet igen jól mutat a büntetőpolitika viszonya a drogfogyasztáshoz, de még jobban a szexuális bűncselekményt elkövetőkhöz. Ez utóbbi elkövetőkkel kapcsolatban a környezet valamilyen formában történő értesítése már minden amerikai tagállamban előírás, és egyre újabb előírások terjednek el (Dickey 1999).

10.1.4.3. A közösségi szankciók által közvetített értékek

Az Európa Tanács *R(2000)22.* sz. ajánlásának 17. pontja szerint „a közösségi szankciók és intézkedések egyik fontos célja a közösségi reintegráció megvalósítása, és a végrehajtásukat biztosító szervezetnek aktív együttműködést kell kialakítania a helyi közösséggel". E szankciófajták közös jellemzője, hogy csak akkor működőképesek és hatékonyak, ha az elkövető hajlandó alávetni magát a döntésnek és kooperálni a végrehajtás során. Ebben az értelemben valóban lényegileg különböznek a hagyományos szankcióktól. Éppen erre a kooperatív elemre tekintettel az egyes államok jogi szabályozása általában megkívánja az *elkövető beleegyezését* a közösségi szankciók alkalmazásához. A közösségi szankciók bizonyos típusai elképzelhetetlenek az elkövető beleegyezésének hiányában. Idetartoznak az egészségügyi kezelést előíró formák (pl. szenvedélybetegségek kezelése), vagy az átlagosnál szorosabb együttműködést feltételező szankciók (pl. intenzív pártfogó felügyelet). Hasonlóképpen szükséges az elkövető beleegyezése a diverzió alkalmazásába, amely az elkövető felelősségének elismerését feltételezi.

Arra is vannak jelek, hogy a korábban beleegyezéshez kötött szankciófajták kooperációt megkívánó eleme csökken. A beleegyezés előírása a közérdekű munkabüntetésnél tulajdonképpen nem bír jelentőséggel, mert az a nemzetközi dokumentumok szerint egyébként sem ütközik a kényszermunka tilalmába. Mindemellett Hollandia és az Egyesült Királyság, bár korábban hosszú évekig megkövetelték az elkövető beleegyezését az alkalmazásához, ma már nem írnak elő ilyen feltételt. A *holland megoldás* szerint a 2001 februárjában hatályba lépett, a közösségi szankciókat szabályozó új törvény a közérdekű munkát önálló jogon alkalmazható fő-

büntetéssé tette, amelynek alkalmazásához nem igényli az elkövető beleegyezését. Ugyanakkor ugyanezt a szankciót elterelési formaként is megfogalmazta, s ebben a formájában történő alkalmazásához megkívánja azt, hogy az ügyész szerezze meg az elkövető beleegyezését (részletesen ld. van Kalmthout 2002). Az *Egyesült Királyságban* azzal a magyarázattal törölték a beleegyezés megkövetelését, hogy a büntetőjogi szankció alkalmazásánál (pl. a szabadságvesztésnél vagy a pénzbüntetésnél) nem kérdezik meg az eljárás alá vont személyt, hogy hajlandó-e alávetni magát a szankció végrehajtásának. Miután a közérdekű munka vagy a pártfogó felügyelet is a bíróság döntése alapján alkalmazott szankció, ebben a körben sem indokolt az elkövető szándékának megtudakolása. A fentiek ellenére az európai országok többségében a közösségi büntetések alkalmazása feltételezi az elkövető beleegyezését.

A beleegyezés kérdésének kezelése jól mutatja a megváltozott büntetőpolitikai szándékokat (is). Az elkövető beleegyezése ugyanis akként is felfogható, hogy szerepe van a döntéshozatalban, nem rajta „kívül", hanem vele döntenek, ő maga is része a döntési folyamatnak. E feltételnek a közösségi szankciók körében van egy nagyon kézenfekvő szakmai indoka: a szankció céljainak elérése könnyebb egy kooperáló elítélttel, mint olyannal, aki ellenáll a szankció végrehajtásának. A beleegyezés megkövetelésének eltörlése azonban ezen túl azt is jelzi, hogy pontosan egy olyan időszakban zárják ki a korábban meglévő lehetőségből az elkövetőt a jogalkotók, amikor a részvételi demokrácia a demokratikus jogok érvényesülésének egyik kulcsszavává vált. A részvétel helyett a kizárás jól jelzi az elkövető változásban lévő helyzetét a büntetőpolitika megítélésében. Mindez azzal az ellentétes folyamattal párhuzamosan zajlik, amelyben a sértettet egyre inkább bevonják a döntéshozatali folyamatba.

10.1.5. Az alternatív szankciók a büntetőeljárás szakaszaiban

Európában az elmúlt két évtizedben egyre határozottabban különböztetik meg egymástól a súlyos, illetve a középsúlyos és enyhe kriminalitás kezelésére szolgáló eszközrendszert. A büntető igazságszolgáltatás eszközrendszerében ez különösen két területen érzékelhető:

- *a diverzió,* azaz a büntető igazságszolgáltatás rendszerén kívüli, illetve a formális büntetőeljárás lefolytatásától mentesítő megoldásokban; és
- *az alternatív/közösségi szankciók,* azaz a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belüli, a szabadságvesztés kiváltására, illetve a szankciók hatékonyságát fokozó konstruktív módszerekben.

Az elterelés és az alternatív szankciók megjelenése jelentősen átalakította az alkalmazható jogkövetkezményeket a büntető igazságszolgáltatás „bemeneti", „bírósági" és „büntetés-végrehajtási" szakaszaiban. Nem vagyunk könnyű helyzetben, ha a szabadságelvonással nem járó jogkövetkezmények rendszerét koherens és világos rendszerbe akarjuk foglalni. A szabadságelvonással nem járó szankciók közötti kapcsolat szoros és igen sajátos: egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy ugyanazok a

korlátozó vagy éppen konfliktusfeloldó módszerek, eszközök jelennek meg különböző formában. Hol a büntetőeljárás bemeneti szakaszában diverzió formájában, hol a bíróság által alkalmazott közösségi szankciókban öltenek testet (ezen belül vagy önálló szankcióként, vagy a megszüntetés feltételeként, vagy magatartási szabályként, stb.), hol pedig a büntetés-végrehajtás szakaszában, feltételes szabadságra bocsátás formájában írják elő ugyanolyan követelmények teljesítését.

10.1.5.1. Az eljárás bemeneti szakasza: a diverzió

Napjaink büntetőjogi jogkövetkezményeinek izgalmas, de többféle problémát felvető fejlődési fázisát jelenti a büntető igazságszolgáltatás terheinek csökkentését szolgáló *elterelés*. A diverzió megjelenése a kontinentális jog rendszerében azt jelzi, hogy a legalitás elvét egyre rugalmasabban értelmezik (Bárd 1986; Király 1986; Kiss 1997). A bírósági szakaszt megelőzően minden európai országban az ún. *sztrikt legalitás elvétől történő elmozdulás* tapasztalható, és az ügyek bizonyos körében lehetőség van a megszüntetésre vagy az egyéb formájú befejezésre a rendőrségi vagy az ügyészségi szakaszban. Ez a lehetőség – az országok eltérő rendszereinek ellenére – hasonló eredményekhez vezet: *jelentősen csökken azoknak az ügyeknek a száma, amelyek a bíróságra kerülnek*. A széles variációs lehetőségek ellenére konvergencia tapasztalható Európában. Egyrészt azok az országok, amelyek hagyományosan a sztrikt legalitás elvét érvényesítették, egyre inkább eltérnek ettől és növelik büntető igazságszolgáltatási rendszerük flexibilitását, másrészt pedig azokban az országokban, amelyekben az ügyészségi szervezetnek nem volt jelentős szerepe korábban, szisztematikusan növelik az ügyészség szerepét és hatáskörét a büntető igazságszolgáltatás rendszerében (Jehle 2000).

A büntetőeljárás bemeneti szakaszában érvényesülő diverziós megoldások céljaikat tekintve kettősek: (1) szolgálják *a tárgyalás előtt (eljárási érdekből) szükséges szabadságelvonás kiváltását* (óvadék, házi őrizet, elektronikus felügyelet, stb.), más formái viszont (2) *az eljárás „konstruktív" befejezését, elsősorban a bűncselekmény elkövetésében megjelenő probléma kezelését* célozzák (mediáció, jóvátétel, pártfogó felügyelet, drog-elterelés, stb.). Ez utóbbiak már – sok vonatkozásban – magukon viselik a „klasszikus" alternatív szankciók jellegzetességeit. Egyet kivéve: *nem bíróság alkalmazza őket* büntetőjogi szankcióként. Általában enyhe súlyú cselekményt vagy első ízben bűncselekményt elkövető személlyel szemben alkalmazzák. Jellemzően négy típusba sorolhatók:

- korlátozhatják az elkövető személyes szabadságát (házi őrizet, elektronikus ellenőrzés);
- korlátozhatják az elkövető jogait (gépjárművezető engedély bevonása);
- szembesíthetik az általa elkövetett cselekmény következményeivel vagy az áldozattal a pozitív kimenet biztosítása érdekében (kompenzáció, mediáció, közmunka);
- kombinálhatók egymással, illetve szabadságelvonással.

A szankcióalkalmazási hatalom reallokációja az elmúlt évtizedek legjelentősebb változása. A diverziós megoldások körében a világ országaiban igen eltérő megoldások léteznek arra, hogy mely hatóság (rendőrség, vizsgálóbíró, ügyészség, bíróság), és az eljárás mely szakaszában alkalmazhatja a diverzió különböző formáit. Abban azonban egyértelmű azonosság tapasztalható, hogy a diverzióra csak a büntetés kiszabását megelőzően van mód. Az a folyamat, amelyben nem bírósági szervezeteket „kvázi-büntető" hatáskörrel (vagyis azzal a hatáskörrel, amely korábban csak a bíróságnak „dukált") ruház fel a jogalkotó, egyre erősebb (pl. Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Finnország, Hollandia, Németország, Norvégia, Portugália, Skócia). Európában különösen azokban az országokban erős a szankcióalkalmazási hatalom „újraelosztása", ahol az ügyészségnek diszkrecionális joga van az eljárás megindítására. Hazai példaként említhetjük a „vádemelés elhalasztása" jogintézményét, amelyben az ügyészség határozata értelmében – a vádemelés elhalasztásának keretében – gyakorlatilag ugyanolyan pártfogó felügyelet alá kerül a gyanúsított, mint amikor a bíróság rendeli el a pártfogó felügyeletet.

10.1.5.2. Közösségi szankciók a bíróság határozatában

A bíróság által alkalmazott közösségi szankciók alapvetően kétféle típusba sorolhatók: *felügyeleti* és *munkavégzési* típusú szankcióba. E két alapformán belül azonban számtalan variáció létezhet. Egy részük a két alaptípus jellegzetességeit kombinálja, más részük az alkalmazott magatartási szabályok sokféleségével tükrözi a kontroll és segítő funkció kívánatos arányát.

1. Feltételes elítélés. Az idők során a feltételes elítélésnek két formája alakult ki: *(1) a próbára bocsátás* és *(2) a felfüggesztett szabadságvesztés*.

(1) A bíróság által alkalmazott közösségi szankciók körében a pártfogó felügyelet nélkül elrendelt *próbára bocsátás* a legenyhébb jogkövetkezmény. Ez esetben csak az újabb bűnelkövetéstől tartózkodás kötelezettsége terheli az elkövetőt. Az európai gyakorlat szerint a próbára bocsátás jellemzően 6 hónaptól 2-3 évig tart, de például Belgiumban 1-5 évig terjedő tartamban alkalmazható.

(2) A büntetés végrehajtásának felfüggesztésénél a próbaidő sikeres eltelte azzal a következménnyel jár, hogy a büntetést nem hajtják végre, míg a próbaidő sikertelensége esetén a már korábban kiszabott büntetés végrehajtását rendelik el.

A bíróság mindkét szankció mellett elrendelheti a *pártfogó felügyeletet* annak érdekében, hogy a próbaidő alatt pártfogó ellenőrizze és segítse az elkövetőt, továbbá az általános *magatartási szabályok* mellett speciális kötelezettségeket is előírhat. A magatartási szabályoknál csak a bírók (vagy vádemelés elhalasztása esetén az ügyész) kreativitása, illetve az elkövető méltóságának tisztelete szab határt az elrendelhető feltételeknek. Vannak olyan feltételek, amelyeket általános elvárásként a jogalkotó maga is beépít a magatartási szabályok közé. Ilyen például a pártfogóval való kapcsolattartás, a lakcím vagy munkahely változásának bejelentése, és a törvénytisztelő életmód folytatása (ld. 10.3. fejezet).

2. Közérdekű munka. A közérdekű munka a szabadságvesztés és a pénzbüntetés között elhelyezkedő főbüntetési nem. Az elítélt köteles a bíróság ítéletében meghatározott munkát végezni, személyi szabadsága egyébként nem korlátozható. A szankció felnőtt korúakkal, illetve olyan fiatalkorú elkövetővel szemben alkalmazható, aki a büntetőeljárás során betöltötte tizennyolcadik életévét. Közérdekű munkaként olyan munka végzése rendelhető el, amelyet az elítélt – figyelemmel egészségi állapotára és képzettségére – előreláthatóan képes elvégezni. A munkabüntetést az elítélt hetenként legalább egy napon, a heti pihenőnapon vagy a szabadidejében díjazás nélkül végzi. A közérdekű munka büntetéssel a 10.5. fejezet foglalkozik részletesen.

10.1.5.3. A büntetés-végrehajtási szakasz: szabadságvesztés és feltételes szabadság

A szakirodalom a szabadságvesztésből szabadítás különböző formáit is a közösségi szankciók közé sorolja. Ilyen például a fél-szabad elhelyezés, az elektronikus felügyelet elrendelése melletti szabadítás, a fél-elzárás, a közérdekű munkakötelezettség végzésével történő szabadítás, stb. Ezeket a döntéseket általában nem az ítélő bíró hozza, hanem a büntetés-végrehajtási szabadító bizottság vagy a büntetés-végrehajtási bíró. „Ez a döntési jogkör oly mértékig terjedhet, hogy az ítélő bíró által alkalmazott szabadságvesztést olyan szabadságelvonással nem járó szankcióvá vagy intézkedéssé lehet alakítani, amely tökéletesen eltérő jellegzetességekkel rendelkezik attól, mint amire az ítélő bíró gondolt, amikor az elkövetőt elítélte” (van Kalmthout 2002: 584).

10.1.6. A közösségi szankciók a 21. században

A közösségi szankciókkal kapcsolatos nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szabadságelvonással nem járó szankciók csak akkor csökkentik a börtönnépességet, ha egy olyan átfogó, szélesebb kriminálpolitika keretei közé illeszkednek, amely egyéb eszközöket is használ a bűnözés kezelésére. A közösségi büntetések bármilyen ideológia mentén megtölthetők tartalommal: szolgálhatják a rehabilitációt, de a szigor növelésének általános tendenciájába is be tudnak illeszkedni. Tagadhatatlan, hogy nem lehet a bűnelkövetéshez vezető minden okot a büntetőpolitika keretén belül orvosolni (Gönczöl 1991). Az elkövetett bűncselekmény súlyához igazodó büntetés keretei között azonban meg lehet kísérelni a speciális prevenció szempontjait érvényesíteni úgy, hogy az vegye figyelembe a sértettek szükségleteit és a lakossági elvárásokat is. A bűnözés kezelésében a pártfogó helye a büntetőpolitika és a szociálpolitika átfedő területén található, még ha ez a mandátum napjainkban időnként bizonytalannak is tűnik. A közösségi büntetések sokszor nem meggyőzőek sem a politikusok, sem a jogalkotók, de a közösség számára sem. Ennek részben az az oka, hogy keveset tudunk a visszatartás hatásmechanizmusáról. A bírók ezért alkalmazzák elsősorban a kisebb súlyú cselek-

ményt elkövetőkkel szemben. A közösségi szankciók értékelésének eredményei talán ezt a helyzetet is megváltoztatják.

Alapvető hiányosság viszont, hogy a bűnelkövető szenvedélybetegekkel, a normasértő kisebbségi csoportok tagjaival, a hajléktalan bűnelkövetőkkel kapcsolatosan nincsenek megfelelő és a közvélemény aggodalmait is csökkenteni képes közösségi szankciók. Ezért a jogalkalmazói gyakorlat őket a közösségi büntetések lehetséges alkalmazási köréből is kizárja. A társadalmi marginalizáltság állapota a bűnelkövetők említett csoportjait nem csupán a közösségből, de a közösségi szankciók alkalmazási lehetőségeiből is kirekeszti.

Annak érdekében, hogy a közösségi szankciók a bennük lévő nagy lehetőségeket teljesíthessék, a továbbfejlesztésük során nem szabad elmulasztani a szélesebb társadalmi összefüggések figyelembevételét sem. A gyakorlatban is érvényesíteni kell azokat a kutatási eredményeket, amelyek szerint a bűnismétlés csökkentése csak többféle eszköz együttes alkalmazásával várható. A közösségi szankciók hatékonyságának biztosítása érdekében megfelelően kidolgozott és ellenőrzött elkövetői értékelő módszerek alkalmazására és az elkövetők társadalmi tagságának tiszteletben tartására van szükség. A közösségi szankciók végrehajtásának azt kell üzennie, hogy a végrehajtás célja a befogadás, de ennek érdekében az elkövetőnek is lépéseket kell tennie, elsősorban az elkövetett bűncselekmény következményeinek helyreállítása révén.

Források

Irodalom

Aebi, Marcelo F. and Andre Kuhn (2000) Anfluences on the Prisoner Rate: Number of Entries Ilto Prisnn, Lefgth of Sentences and Crime Rate, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(1): 65-75

Albrecht, Hans-Jörg (2001) *Criiinal Poliaies and Criminal Justica in Western Europe.* Előadás az Országos Kriminológiai Intézet és a Max Planck Institut által szervezett *German-Hungarian Colloquium*-on, 2001. október 1-3.

Albrecht, Hans-Jörg and Anton M. van Kalmthout (2002) Intermediate Penalties: European Developments in Conceptions and Use of Non-Custodial Criminal Sanctions. In: H-J. Albrecht and A. van Kalmthout (eds.) *Community Sanctions and Measures in Europe and North America*. Freiburg/Bisgau: Max Planck Institut, 1-11

Bárd Károly (1986) *A büntetőhatalom megosztásának buktatói*. KJK, Budapest, 1987.

Bócz Endre (1998) Miért büntetünk? Hogy büntessünk? In: Gönczöl K. és Kerezsi K. (szerk.) *Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára*. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

Bondeson, Ulla V. (2003) *Nordic Moral Climates. Value Continuities and Discontinuities in Denmark, Finland, Norway, and Sweden.* Transaction Publishers

Bottoms, Anthony E. (1980) An Introduction to the Coming Penal Crisis. In: A.E: Bottoms and R.H. Preston (eds.) *The Coming Penal Crisis: A Criminological and Theological Explanation*. Edinburgh: Scottish Academic Press

Braithwaite, John (1996) *Crime, Shame and Reintegration.* New York: Cambridge University Press

Chan, Janet B.L. (1995) Systematically Distorted Communication? Criminological Knowledge, Media Representation and Public Policy. In: D. Dixon (ed.) *Crime, Criminology and Public Policy. The Australian and New Zealand Journal of Criminology. Special Supplementary Issue,* 23-30

Dickey, Walter J. and Michel E. Smith (1999) Dangerous Opportunity: Five Futures for Community Corrections. In: *Rethinking Probation: Report of the Focus Group.* Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, http://www.ojp.usdoj.gov/probation/

Doob, Anthony N., Jane B. Sprott, Voula Marinos and Kimberly N Yarma (1998) *An Exploration of Ontario Residents' Views on Crime and the Criminal Justice System.* Centre of Criminology, University of Toronto

Evans, Donald Q. (2000) The Rebirth of Probation: The „Broken Windows" Model, *CEP Bulletin*, 17: 6-8

Foucault, Michel (1979) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Random House

Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press

Gilling, Daniel (1997) Community Safety: A Critique. In: *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings. Volume 2.* Papers from the British Criminology Conference, Queens University, Belfast http://www.britsoccrim.org/volume2/007.pdf

Gönczöl Katalin (1991) *Bűnös szegények*. Budapest: KJK

Hudson, Barbara (1993) *Penal Policy and Social Justice.* Toronto: University of Toronto Press

Irwin, John (1990) *The Jail: Managing the Underclass in American Society.* Berkeley, California

Jehle, Jörg Martin (2000) Prosecution in Europe: Varying Structures, Convergent Trends, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8: 27–41

Kerezsi Klára, Finszter Géza, Kó József és Gosztonyi Géza (2001) A területi bűnmegelőzés lehetőségei Budapest V., IX. és XXII kerületében, *Kriminológiai Tanulmányok 37*. Budapest: OKRI

Király Tibor (1986) A legalitás a büntető-eljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 5: 202

Kiss Anna (1997) A sértett eljárási helyzete, *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok 34.*, Budapest: OKKrI, 232-254

Liddle, Mark (2001) Community Penalties in the Context of Contemporary Social Change. In: A. Bottoms, L. Gelsthorpe, and S. Rex (eds.) *Community Penalties: Change and Challenges.* Willan Publishing, 41-66

MacIver, Robert Morrison and Charles H. Page (1994) A közösség az, amelyben az egyén teljes életet élhet. In: Gosztonyi G. (szerk.) *Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet*. Budapest: Semmelweis Kiadó

McGuire, James (1995) *What Works: Reducing Re-offending*. Chichester: John Wiley

Norris, Pippa (ed.) (1998) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University Press

Osborne, David and Ted Gaebler (1992) *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector.* Reading, MA: Addison-Wesley

Parsons, Talcott (1970) On Building Social System Theory: A Personal History, *Daedalus*, 99: 826-881

Platek, Monika (2001) International and European Standards Regarding Alternatives to Imprisonment. In: *Alternatives to Imprisonment in Central and European Europe.* Romania: Penal Reform International-Open Society Foundation.

Savelsberg, Joachim J (1994) Knowledge, Domination and Criminal Punishment, *American Journal of Sociology,* 99(4): 911-943

Scull, Andrew (1977) *Decarceration: Community Treatment and the Deviant – A Radical View.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall

Sherman, Lawrence W. (1994) Kriminológia és kriminalizálás: Dac és a büntető szankcionálás tudománya. In: *A társadalmi-politikai változások és a bűnözés – a 21. század kihívása*. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 31

Svensson, Bo (1979) *We can get by 3000 prisoners.* Sveriges Exportrad Spaktjanst: 21

Szabo, Denis (1981) *Kriminológia és kriminálpolitika*. Budapest: Gondolat

Tönnies, Ferdinand (1994) Közösség és társadalom. In: Gosztonyi G. (szerk.) *Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet*. Budapest: Semmelweis Kiadó

Tulkens, Hans J.J. (1994) Közösségi szankciók: a büntetés új koncepciója. In: Gönczöl K. (szerk.) *A társadalmi-politikai változások és a bűnözés – a 21. század kihívása*. Válogatás a 11. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus előadásaiból, Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság

van Kalmthout, Anton M. (2002) From Community Service to Community Sanctions: Comparative Perspectives. In: H-J. Albrecht and A. van Kalmthout (eds.) *Community Sanctions and Measures in Europe and North America*. Freiburg: Max Planck Institut, 584

Vókó György (1998) Szabadságvesztéssel nem járó büntetések végrehajtásáról, *Magyar Jog,* 11: 660-669

Voltaire (1966): *Filozófiai ABC Törvények. II.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó

Wasik, Martin and Andrew von Hirsch (1988) Non-Custodial Penalties and the Principles of Desert, *Criminal Law Review*, 552-572

Watts, Rob (1996) John Braithwaite and Crime Shame and Reintegration: Some Reflections on Theory and Criminology, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 29(2): 124

Webber, Melvin M. (1994) Az érdekközösség definíciójához. In: Gosztonyi G. (szerk.) *Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet*. Budapest: Semmelweis Kiadó

Dokumentumok

United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules) Adopted by General Assembly resolution 45/110of 14 December 1990

Recommendation No. Rec (92) 16 of the Committee of Ministers *on the European Rules on Community Sanctions and Measures* (adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Ministers' Deputies)

Sanction Policy Yearbook 2000
http://www.minjust.nl/b_organ/dpjs/engels/yb2000_sanction_policy.htm

10.2. A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezete és feladatai
Hatvani Erzsébet

10.2.1. A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat reformja

Az egységes magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat az **általános büntetőpolitikai reform** keretében jött létre, amelynek legfontosabb elemei a pártfogói reform (2003), a társadalmi bűnmegelőzési stratégia (2003), a jogi segítségnyújtás intézményének bevezetése (2004), az országos áldozatsegítő szolgálat létrehozatala (2006), illetve a mediáció büntető ügyekben történő alkalmazása (2007) voltak. A pártfogói reform a magyarországi pártfogó felügyelői feladatok újradefiniálását és a végrehajtásáért felelős szervezet korszerűsítését jelentette.

A pártfogói feladatok meghatározásának és a szervezeti rendszer átalakításának alapjául az ún. **kettős nyomtávú büntetőpolitika** érvényesítésének igénye szolgált. A költségek csökkentése és a hatékonyság fokozása érdekében az európai államok többségében a bűnözés kezelésében *elkülönítik egymástól a társadalomra kiemelkedő veszélyt jelentő súlyos, illetve a kevésbé súlyos „kiskriminalitás" befolyásolására alkalmas eszközöket*. Ebben a megközelítésben a szabadságvesztés büntetést elsősorban a súlyos bűncselekményt elkövetőkkel szemben kívánják alkalmazni, míg az enyhébb súlyú bűncselekményt elkövetőkkel szemben a diverziós megoldások és az alternatív szankciók alkalmazását szorgalmazzák. A büntetőeljárás során alkalmazott intézkedések és büntetések megválasztásánál és végrehajtásánál nem mellékes, hogy ezek az eszközök mennyire alkalmasak a bűnözés csökkentésére és az igazságszolgáltatás tehermentesítésére. A fejlett országok egyre határozottabban érvényesítik azt az elvet is, hogy a bűnözés kezelésére fordított költségek nem lehetnek magasabbak, mint a bűnözéssel okozott kár. A szabadságvesztés kiváltására alkalmas megoldások keresésében és a végrehajtásra szolgáló szervezetrendszer fejlesztésében igen fontos szerepet játszik a költségek csökkentésének szándéka. Az adófizetők érdekében keresik, támogatják a diverziós megoldásokat, törekszenek a rövid tartamú szabadságvesztések felváltására (Kerezsi 2002).

A magyar jogrendszer a kilencvenes évektől egyre szélesebb körben bővítette a szankciórendszert az alternatív büntetési nemek, illetve az eltereléses eszközök alkalmazhatósága érdekében: közérdekű munka büntetés (1993), vádemelés elhalasztása a fiatalkorú, majd a felnőtt korú elkövetők esetében (1995, 1999). Az alternatív szankciók végrehajthatóságát, illetve annak hatékonyságát azonban meghatározza *a végrehajtásért felelős intézményrendszer* működése. Magyarországon a kilencvenes, kétezres évek fordulóján hiányzott a modern büntetőpolitikai követelményeknek megfelelő, az alternatív szankciók végrehajtására felkészült intézményi háttér. A pártfogó felügyelők szervezeti széttagoltságban dolgoztak, a pártfogói tevékenységnek nem volt egységesen kialakított követelményrendszere, hiányoztak a pártfogói munka szakmai minimumai. A pártfogók nem voltak felkészülve az individualizált,

alternatív szankciók végrehajtására, nem álltak rendelkezésre speciálisan kidolgozott programok az elkövetők egyéni problémáinak kezelésére.

Magyarországon a nyolcvanas, kilencvenes években végzett kutatások, a hazai pártfogói rendszert vizsgáló elemzések (Kerezsi 2002) azt mutatták, hogy az intézményrendszer, annak szervezeti keretei, a szankció végrehajtási gyakorlata nem tud megfelelni a kihívásoknak. Modernizálásra volt szükség annak érdekében, hogy javuljon a pártfogó szolgálat reakcióképessége, a szolgálat kialakítsa a pártfogói munka szakmai sztenderdekkel biztosított egységes gyakorlatát, garantálja a tevékenység átláthatóságát, fokozza a munka hatékonyságát. A hazai pártfogó szolgálat átalakítását szorgalmazó koncepció az alternatív szankciókkal kapcsolatosan megfogalmazódó büntetőpolitikai célok megvalósítása érdekében a pártfogó szolgálatok átalakítását három stratégiai irányból szorgalmazta (Kerezsi 2002):

(1) a gyakorlati tevékenység szabályozásának irányából, a tevékenységi kör korszerűsítésével, a szakmai sztenderdek kialakításával;
(2) a szervezeti átalakítás irányából (egységes minisztériumi irányítás, pártfogói szolgálat területi és funkcionális intézményeinek kialakítása); illetve
(3) a képzés kialakításának irányából (a szakmai képzés és a folyamatos belső továbbképzés rendszerének kialakítása).

10.2.2. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szakmai tevékenysége

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat a *büntetés-végrehajtás rendszerében a közösségi büntetések végrehajtásának intézményi hátterét biztosítja*. A pártfogó felügyelők feladatköre ugyanakkor nem csupán a büntetések végrehajtására terjed ki, de magában foglalja az individualizált szankciók *kiszabásának elősegítését* is. A bűnelkövető személyi körülményeiről való tájékoztatással, speciális magatartási szabály javasolásával a pártfogó felügyelők a büntetőeljárás kezdeti szakaszában a közösségi büntetések szélesebb körének alkalmazását mozdíthatják elő. A szabadságvesztés büntetés végrehajtását követően lépnek színre a pártfogók a büntetés-végrehajtási intézetekből szabadultak *utógondozása* feladatának ellátása során.

A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet erősödésének (ld. 3.1. fejezet) köszönhetően a büntetések kiszabásának, végrehajtásának fontos részévé vált a *sértett szempontjainak* érvényesítése. A jóvátételnek a büntetés céljai között való megjelenése azt eredményezte, hogy a sértett is egyre inkább a Pártfogó Felügyelői Szolgálat „ügyfelévé" kezd válni, vagy áttételesen, mint például a különböző szimbolikus jóvátételi formákat tartalmazó szankciók végrehajtása során vagy közvetlenül, például a büntetőjogi mediáció alkalmazásával.

Jelenleg a Pártfogó Felügyelői Szolgálat **alaptevékenységei** a következők:

- az ügyészségi és a bírói *döntéshozatal előkészítése* kvázi szakértői tevékenység keretében: környezettanulmány (2007-ben 14 584 ügy), pártfogó felügyelői vélemény készítése (2007-ben 3 086 ügy);

- a szabadságvesztés kiváltására alkalmas, részben *diverziós eszközök, közösségi, alternatív szankciók végrehajtása*, felnőtt és fiatalkorú elkövetők pártfogó felügyeletének ellátása (2007-ben 40 309 ügy);
- a büntetés-végrehajtási intézetekben és a javítóintézetekben a szabadulás és az elbocsátás előkészítése érdekében végzett *börtönpártfogás*, a feltételes szabadságvesztés időtartamára elrendelt pártfogó felügyelet, illetve a szabad élet körülményei között önkéntesen igénybe vehető *utógondozás* (2007-ben 2 902 ügy);
- a *közérdekű munka büntetés* végrehajtásának szervezése, felügyelete és ellenőrzése (2007-ben 15 713 ügy);
- a büntetőügyekben *közvetítői eljárás* alkalmazása, amelyet a pártfogó felügyelői szolgálat keretében dolgozó, erre külön kiképzett mediátorok, illetve a hivatallal szerződésben álló ügyvédek végeznek (2007-ben 2 451 ügy).

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységi köre a korábbiakhoz képest a pártfogó felügyelői vélemény és a környezettanulmány elkészítésével, illetve a büntetőjogi mediáció végzésével bővült. A már meglévő feladatok végrehajtása korszerűsödött, az egységes szakmai irányításnak köszönhetően a munkafolyamatok sztenderdizálttá, ezáltal értékelhetővé, átláthatóvá váltak.

A pártfogó felügyelői tevékenység különféle területei tehát a büntetőeljárás valamennyi szakaszában megjelennek. A pártfogói munka alapvető célja minden esetben *a közösség és az egyén védelme érdekében a társadalommal összeütközésbe került személy reintegrálása:* támogatása abban, hogy életét, magatartását az általános normák szerint tudja irányítani. A pártfogó feladata egyrészt, hogy az egyén képességeit erősítve alkalmassá tegye a társadalmi együttélésre, másrészt, hogy a befogadó környezetet, a közösséget is alakítsa, elfogadóbbá tegye, és mindkét oldalról aktivizálja az esetleg fel nem ismert kapacitásokat. A Pártfogó Felügyelői Szolgálatnak kiemelten fontos szerepe van abban, hogy az alternatív szankciók jelentőségét és az elkövetők társadalmi reintegrációjának fontosságát a társadalom, a szűkebb és tágabb közösség is el tudja fogadni. A büntetőeljárás folyamatának lehetőséget kell adnia arra, hogy az elkövető „párbeszédet" kezdhessen önmagával, ezáltal a cselekményért felelősséget vállaljon, lehetőség szerint kommunikáljon a sértettel az anyagi és morális károk jóvátétele érdekében, és a társadalommal, a helyi közösséggel a reintegrációt szolgáló kapcsolata alakuljon ki.

A pártfogó felügyelői tevékenységek közül a pártfogó felügyelet végrehajtása során merül fel az a szakmai kérdés, hogy a szankció végrehajtásának folyamán hogyan lehet meghatározni és kellő egyensúllyal alkalmazni az **ellenőrző**, azaz kontroll és a **segítő**, azaz a támogató funkciókat. A diverziós, illetve alternatív eszközök alkalmazása esetében a döntés lényege éppen az, hogy a kiszabott büntetés az elkövetőt aktivitásra késztesse: ne passzív „elszenvedője" legyen a büntetésnek, hanem szembesüljön annak következményeivel. A pártfogó felügyelet lényeges eleme az elkövető szembesítése az általa okozott sérelemmel, és azon

kockázati elemek feltárása, amelyek kiküszöbölése csökkentheti az újabb bűnelkövetés esélyét. Ez akkor működik a gyakorlatban, ha a kontroll funkció kellő arányban áll a támogató funkcióval. A 2003-as reform hatására megnőtt a felnőtt korú elkövetőkkel kapcsolatos pártfogói munkában a támogatás, a szociális segítés, a fiatalkorú elkövetőkkel kapcsolatos pártfogói munkában pedig a hatósági jellegű, kontrolltevékenység jelentősége.

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szakmai „identitását" tekintve az új típusú *európai szociális munkához* kötődik, amely elsődleges céljának a bűncselekményt elkövető személyek beilleszkedésének saját speciális eszközeivel történő segítését tekinti (Kerezsi 2002). A reform utáni szabályozás a pártfogó felügyelők feladatait a büntetés-végrehajtást és az igazságügyi szociális munkát együttesen végző sajátos foglalkozásként határozta meg.

A feladatok megvalósítása során azonban a büntető igazságszolgáltatás elvárásai élveznek elsőbbséget, és a pártfogó saját szerepét csak a büntetőjogi jogkövetkezményeket elrendelő határozat korlátai között értelmezheti. A rehabilitációt támogató eszközök szerepe a pártfogásban a jóléti állam leépülésével egyidejűleg ugyan csökkent, de megjelentek újabb eszközök, mint például a rizikóelemzés, amely a biztonsági célokon kívül a reintegráció elősegítésére is szolgálhat (Kerezsi 2006).

10.2.3. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezeti struktúrája

A nyugat-európai országok mindegyikében több évtizedes, vagy akár évszázados története van a pártfogó szolgálatoknak. Jellemzően a közép-kelet-európai országokban az elmúlt évtizedben, a 1990-es évek végétől folyamatosan alakultak, alakulnak meg ezen intézmények. Bár e szervezetek felépítésében és kötődéseiben tapasztalhatók különbségek, a legáltalánosabbnak tűnő megoldás az, hogy az igazságügyi minisztérium égisze alatt megszervezett és az alternatív szankciók végrehajtásáért, illetve a szabaduló elítéltek integrációjának elősegítéséért felelős professzionális struktúrában működnek.

A fiatalkorúakkal foglalkozó pártfogó felügyelők a reformot megelőzően a közigazgatási hivatalok gyámhivatalain belül, a felnőtt korúak pártfogói a megyei bíróságok büntetés-végrehajtási csoportjaiban dolgoztak. A reform egy szervezetbe tömörítette a pártfogókat és létrejött az egységes **Pártfogó Felügyelői Szolgálat**. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat az *Igazságügyi Hivatal* részét képezi, amely az *Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium* háttérintézményeként működik. Az Igazságügyi Hivatal felel a Pártfogó Felügyelői Szolgálat, a Jogi Segítségnyújtó Szolgálat, az Áldozatsegítő Szolgálat működtetéséért, biztosítja a kárpótlási feladatok ellátását és a mediáció alkalmazását a büntetőügyekben.

Az Igazságügyi Hivatal szakmai felügyeletét az igazságügyi és rendészeti miniszter gyakorolja. A Hivatal önállóan gazdálkodó, országos hatáskörű szerv, amelynek anyagi támogatását teljes mértékben az állam biztosítja. Az Igazságügyi Hivatalt a főigazgató vezeti. A Központi Igazságügyi Hivatal végzi a szakmai, hu-

mánpolitikai, gazdasági, informatikai területek irányítását, a fővárosban és 19 megyében működnek az egyes szakterületek szolgálatai. Az egyes szakmai feladatok önálló szervezeti egységben kerülnek végrehajtásra, de egymás működését segítik és kiegészítik (ld. 10.2./1. ábra).

10.2./1. ábra Az Igazságügyi Hivatal szervezetrendszere

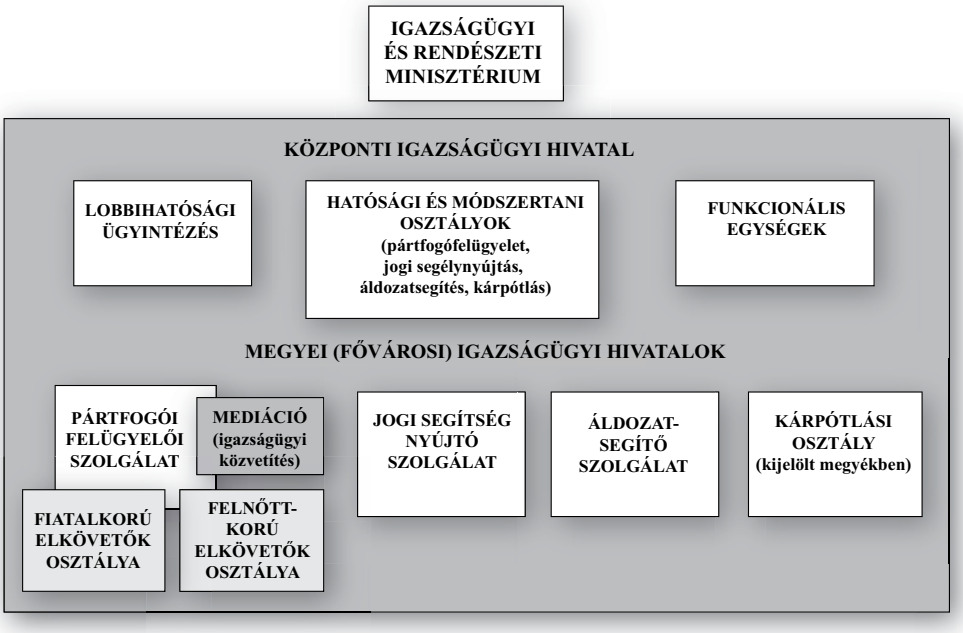

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységét a *Központi Igazságügyi Hivatal (KIH)* irányítja. A KIH közreműködik az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs munkájában, a pártfogók szakmai tevékenységét segítő szakmai sztenderdeket alkot. Kapcsolatot tart a társintézményekkel, projekteket irányít és koordinál, a területről érkező szakmai kérdésekben állásfoglalást készít, valamint monitorozza a megyei (fővárosi) hivatalok szakmai tevékenységét. Feladata továbbá a pártfogók képzési rendszerének kialakítása és az ügyviteli vizsga megszervezése.

A fővárosi és a 19 megyei igazságügyi hivatalt a megyei igazgató és szakmai osztályvezetők irányítják. A 20 megyei (fővárosi) Igazságügyi Hivatalon belül működik a Pártfogó Felügyelői Szolgálat. Minden megyén belül külön szervezeti egységbe tartoznak a fiatalkorúak és a felnőtt korúak pártfogó felügyelői. Az egyes ügyekben a terhelt lakóhelye helye szerint illetékes megyei/fővárosi hivatal pártfogó felügyelői járnak el. A pártfogó felügyelők munkáját asszisztensek és adminisztrátorok segítik. 2008. január 1-jén 385 pártfogó felügyelő és 37 asszisztens dolgozott a Pártfogó Felügyelői Szolgálatnál. A nagyobb megyékben a pártfogó felügyelők specializálódhatnak egy-egy ügycsoportra, egyébként jellemző, hogy egy pártfogó többféle pártfogó felügyelői tevékenységet is ellát.

10.2.4. A pártfogó felügyelők képzése

Noha a bíróságok, a megyei gyámhivatalok, a tárcafelügyeletet ellátó minisztériumok, valamint a pártfogók civil szervezetei (Magyar Pártfogók Országos Szövetsége és a Fiatalkorúak Pártfogóinak Országos Szövetsége) szerveztek képzéseket, a pártfogó felügyelőknek a reformot megelőzően nem volt egységes képzési rendszere. A pártfogói feladatok ellátásához speciális szaktudásra van szükség, amelyet ma teljességében egy felsőoktatási alapképzés sem biztosít. A kellő szakértelmet így a Hivatal egyrészt az alapképzettség jogszabályban rögzített előírásával, másrészt az intézményen belüli és kívüli képzésekkel, továbbképzésekkel biztosítja.

A pártfogó felügyelői munkakör betöltéséhez jogász, közigazgatási szakértő, pszichológus, szociálpolitikus, szociológus, teológus, pedagógus, szociális munkás, gyógypedagógus vagy szociálpedagógus végzettség szükséges. Az is kinevezhető pártfogónak, aki felsőfokú képesítéssel és szakirányú továbbképzési szakon szerzett (pl. addiktológiai, gyermekvédelmi vagy mentálhigiénés) szakképesítéssel rendelkezik.

Az újonnan belépő pártfogó felügyelők hathetes belső képzésen vesznek részt. A képzés része a szakmai anyagok (sztenderdek), jogszabályok megismerése, és a – mentorok segítségével történő – pártfogói tevékenység önálló ellátására történő felkészítés. A specializált szakterületekre fókuszáló belső képzés 2-3 napos egységekből áll. Ilyen például a drogproblémák, a fiatalkori bűnözés sajátosságaival kapcsolatos, a börtönökben végzett speciális munkával vagy a munkaerő-piaci reintegráció segítésével kapcsolatos képzés. Külön képzési rendszer biztosítja a mediátori feladatokra történő felkészülést (ld. 10.6. fejezet).

A pártfogók szakmai fejlődését segítik a havi rendszerességű esetmegbeszélő csoportok.

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának és az ELTE Jogi Karának Továbbképző Intézetében igazságügyi szociális tanácsadó posztgraduális szak indult, amelyen több pártfogó is részt vesz.

10.2.5. A közösség egyéb szereplőinek bevonása: intézményközi együttműködések, civil kapcsolatok

A Pártfogó Felügyelői Szolgálatnak a reform után változtatnia kellett az intézményrendszerben elfoglalt szerepén. Az addigi elzárkózás, befelé fordulás helyett közösségi, kifelé forduló szervezetté kellett válnia. A különféle társintézményekkel való kapcsolatok intézményesültek. A Szolgálat együttműködési megállapodásokat kötött többek között a büntetés-végrehajtási intézetekkel, a rendőrséggel, a foglalkoztatási központokkal, az önkormányzatokkal, a szociális, gyermekvédelmi és egészségügyi intézményekkel. A szolgálat kapcsolatát meg kellett erősíteni – szakmai konferenciák, közös képzések során – a büntető ügyekben eljáró hatóságokkal (bíróság, ügyészség, büntetés-végrehajtási bíró).

Kiemelten fontos volt a *rendőrséggel* történő folyamatos együttműködés kialakítása annak érdekében, hogy a két szervezet világosan definiálja a pártfogó felügyelet végrehajtása során a kompetencia határait. Ugyancsak nélkülözhetetlen eleme volt a megújulásnak a *büntetés-végrehajtási intézetekkel* való kapcsolat intézményesítése.

A *helyi önkormányzatokkal* kialakított munkakapcsolatok nagymértékben befolyásolják a Pártfogó Felügyelői Szolgálat működésének hatékonyságát. A lakhatással, a munkával, a képzéssel és a családdal kapcsolatos problémák orvoslásában különösen fontosnak tartjuk a polgármesteri hivatalokkal, az egészségügyi, szociális és oktatási intézményekkel való szoros kapcsolatot.

Továbbra is szükség van a *társadalmi segítőkre*, az e területen működő civil szervezetek és egyházak közreműködésére. A civil szférával, de az állami, egyházi intézményekkel való együttműködés is legintenzívebben a különféle pályázatok keretében valósul meg, és gyakori a folyamatos munkakapcsolat is egy-egy szervezettel. A pályázatok különösen azért jelentősek, mert lehetőséget adnak arra, hogy a Pártfogó Felügyelői Szolgálat új szakmai módszereket próbáljon ki. Pályázati támogatással jött létre az első közösségi foglalkoztató, a *Jóvá-Tett-Hely*, projektek során próbáltak ki a pártfogók különféle csoportos foglalkozásokat, helyreállító igazságszolgáltatási technikákat, az utógondozás és a közérdekű munka hatékonyságát növelő eszközöket. Részben a pályázatok teszik lehetővé azt is, hogy a Pártfogó Felügyelői Szolgálat mint a harmadlagos bűnmegelőzés egyik szereplője aktívan bekapcsolódjon a közösségi bűnmegelőzés rendszerébe. Az elmúlt években ez elsősorban az Országos Bűnmegelőzési Bizottság pályázatain keresztül valósult meg. Nemzetközi projektekben való részvétellel a magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat megismerheti a pártfogói munka legkorszerűbb módszereit, nemzetközi együttműködési hálózatok, kutatások aktív részese lehet. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat például együttműködő tagja volt egy EQUAL projektnek, amely során az utógondozás nemzetközi tapasztalatairól, legjobb gyakorlatáról közvetlenül tájékozódhatott. A pályázatok segíthetik a pártfogók szakmai fejlesztését is, így pl. uniós támogatással (HEFOP) valósult meg a pártfogók mediációs képzése.

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat két nagy európai szakmai szervezetnek a tagja. Az egyik az *Európai Pártfogó Szövetség (Conférence Permanente Européenne de la Probation – CEP)*, amelyet 1981-ben Anglia, Franciaország, Hollandia és Németország pártfogó felügyelői szervezetei hoztak létre. Jelenleg 26 tagja van, állami és társadalmi szervezetek egyaránt. Küldetése szerint az elkövetők társadalmi befogadását hivatott elősegíteni a közösségi szankciók és intézkedések (próbára bocsátás, közérdekű munka, közvetítői eljárás) előtérbe helyezése által. A szervezet fő tevékenysége szemináriumok, konferenciák, szakmai műhelyek rendezése, ajánlások kibocsátása. A CEP figyelmet fordít a jó gyakorlatok népszerűsítésére, előmozdítja a tagszervezetek egymás közötti tanulását, információcseréjét; szakértőkkel támogatja az Európai Unió, illetve az Európa Tanács munkáját, hatást gyakorol a kormányok büntetőpolitikájának alakítására. A magyar Pártfogó Felügyelői

Szolgálat a 2003-as intézményi átalakulást követően megfigyelőként vett részt a CEP munkájában, 2004 szeptembere óta annak teljes jogú tagja. A szervezet további magyarországi tagja a pártfogók egyik civil szervezete, a Magyar Pártfogók Országos Szövetsége.

A helyreállító igazságszolgáltatás legjelentősebb európai szakmai szervezete az *Európai Fórum a Resztoratív Igazságszolgáltatásért (European Forum for Restorative Justice)*. Az Igazságügyi Hivatal 2006-ban lépett be a szervezetbe. A Fórum célja a helyreállító igazságszolgáltatási módszerek használatának előmozdítása Európában, a jó gyakorlatok terjesztésén, a kutatások ösztönzésén, illetve képzések szervezésén keresztül.

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat missziója úgy fogalmaz: „[a] Pártfogó Felügyelői Szolgálat célja a bűnismétlés kockázatának csökkentése. A pártfogó felügyelő az alternatív büntetések végrehajtásával, az elkövető szükséges mértékű és következetes ellenőrzésével elősegíti a büntetőjogi következmények maradéktalan érvényesülését, a közösség védelmének erősítését; támogató tevékenységével növeli az elkövető társadalmi integrációjának esélyét. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat a helyreállító igazságszolgáltatás elve alapján működik. Célja, hogy az elkövető szembesüljön tettének következményeivel, s hogy az áldozat, a megsértett közösség és a bűnelkövető közötti közvetítéssel a bűncselekmény okozta károk mérséklődjenek". A misszióban a modern pártfogó felügyelői szolgálatokkal szemben támasztott követelmények valamennyi eleme megjelenik: a bűnismétlés kockázatának csökkentése, az ellenőrzés, a közösség védelmének hangsúlyozása, az elkövető társadalmi integrációja támogatásának szükségessége. A misszió ugyanakkor azt tükrözi, hogy a modern büntetőpolitikai elvárások közül a szervezet filozófiájának középpontjába a helyreállító igazságszolgáltatás elvét helyezi, és fejlődése meghatározó irányának a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet egyre szélesebb körű alkalmazását tekinti.

Források

Irodalom

Kerezsi Klára (2002) A hazai pártfogó szolgálat átalakítása, *Belügyi Szemle*, 2-3: 185-201

Kerezsi Klára (2006) *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája.* Budapest: Complex

Jogszabályok

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény

A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény

A pártfogókra vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2003. évi XIV. törvény

Az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonyáról szóló 1997. évi LXVIII. törvény

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet

Az Igazságügyi Hivatalról szóló 303/2006. (XII.23.) Korm. Rendelet

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállításának és működésének szabályozási elveiről szóló 1183/2002. (X.31.) Korm. határozat

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügy miniszteri rendeletek módosításáról szóló 17/2003. (VI.24.) IM rendelet

Az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálat egységes iratkezeléséről szóló 18/2003. (VI.24.) IM rendelet

Az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálatánál foglalkoztatottak képesítési követelményeiről, munkaköri elnevezéseiről és ügyviteli vizsgájáról 19/2003. (VI.24.) IM rendelet

Az Igazságügyi Hivatal alapító okiratának kiadásáról szóló 3/2008. (IK 1.) IRM utasítás

Linkek

The European Organisation of Probation: http://www.cepprobation.org/default.asp?page_id=54

European Forum for Restorative Justice: http://www.euforumrj.org/index.html

Igazságügyi Hivatal: http://www.kih.gov.hu/

10.3. A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés
Bogschütz Zoltán, Kóta Tünde és Velez Edit

10.3.1. A pártfogás története

Ha nagyon mélyre akarunk ásni a pártfogás történetébe, akár kora keresztény gyökerekhez is eljuthatunk: „[a] nicäai egyházi zsinat (325) megalapítá a 'szegények pártfogói' (procuratores pauperum) czímű szép intézményt, mélynek feladata vala a foglyokat meglátogatni s mindazon szolgálatokat végezni, melyeket a körülmények megkívántak" (Pulszky és Tauffer 1866: 37). Ilyen nagy ívű forráselemzésre azonban egyrészt e rövid tanulmány keretei nem adnak lehetőséget, másrészt a pártfogás a modern kor jellemző büntetési formájának tekinthető. A modernitás büntetési rendszerében a központi helyet a *börtönbüntetés* foglalja el. *Foucault* (1990) nagy hatású művében a börtön történetének elemzésén keresztül a hatalomgyakorlás modern mechanizmusát, a fegyelmező társadalom kialakulását vázolta fel. A *Bentham* által elképzelt ideális börtönépítmény, a mindenki megfigyelését lehetővé tevő *Panoptycon* után panoptizmusnak nevezte ezt a hatalmi formát, amely „az egyének fölötti és minden egyes személyre külön kirótt állandó felügyelet, ellenőrzés, büntetés, jutalmazás formájában korrekciós funkciót lát el, vagyis bizonyos normák érvényesülését szem előtt tartva munkálkodik az egyének átalakításán" (Foucault 1998: 87). A diszciplináris társadalom lényege, hogy szemben a „tulajdonképpeni büntető társadalmakkal" nem elégszik meg a tett megtorlásával, hanem az egyén teljes életét ellenőrzése alá veti. A büntető igazságszolgáltatásnak ebben a rendszerben csökkentett szerep jut: „[a]z igazságszolgáltatás önmaga képtelen megvalósítani az egyéni viselkedésformák lehetséges körének büntetőjogi ellenőrzését, ezért a feladatot más, vele szomszédos vagy a peremein működő hatalmi szervek látják el: ilyen például a rendőrség és a felügyelettel és korrekcióval foglalkozó intézmények egész hálózata. A rendőrség dolga a felügyelet, a pszichológiai, pszichiátriai, kriminológiai, orvosi, pedagógiai intézményeknek pedig a korrekció munkája jut" (Foucault 1998: 72). *Foucault* rendszerében a pártfogó felügyelet olyan intézményként helyezhetjük el, amely mind a felügyelet, mind a korrekció funkcióját gyakorolja, ahogy ezt a pártfogó felügyelői szolgálatok feladatainak a *kontroll/támogatás* dichotómiában való megfogalmazása kifejezi. Ilyen értelemben e két funkció között nem feszül ellentmondás, csupán az ellenőrzés különböző technikáit jelentik. Ahogy a börtönben, itt is egyesül a felügyelet és a korrigálás eszköze, azzal a lényeges különbséggel, hogy a pártfogó felügyelet esetében hiányzik az elzárás eleme. *Foucault* olvasatában a pártfogás is a nagy fegyelmező apparátusokhoz tartozik, amely párhuzamosan fejlődött a börtönnel. A börtön története tehát egyben a pártfogás története is.

Az egyén ellenőrzésének igénye a büntetés középpontjába a **bűnelkövető személyét** helyezi. A bűnelkövető személye a 19. században kerül a tudomány és a büntetőjog érdeklődésének fókuszába, és ezzel kezdődik a pártfogás története is.

A bűnelkövetővel korábban csak jótékony társadalmi mozgalmak foglalkoztak. A 18. század végén börtönreformerek léptek fel a börtönben lévő rabok helyzetének javítása érdekében, például *John Howard* és *Elisabeth Fry*, akiknek munkássága nyomán Európa-szerte elterjedtek a különféle fogházmissziót teljesítő szervezetek, fegyencóvó egyesületek (Mezey 1997). E szervezetek tevékenységében láthatjuk a pártfogás utógondozói feladatainak gyökerét. A társadalmi mozgalmak másik iránya a törvénnyel összeütközésbe kerülőknek a szabad élet körülményei között történő felügyelete és támogatása volt, méghozzá a börtönbüntetés alternatívájaként. Ennek jogi lehetőségét az adta, hogy az angolszász jogrendszerben kialakult a felfüggesztett szabadságvesztés és a próbára bocsátás jogintézménye, amelyet az Egyesült Államokban a bírói gyakorlat már az 1830-as évektől alkalmazott. Az első ismert „laikus" pártfogó egy kvéker vallású, bostoni cipész, *John Augustus* volt, aki 1841-ben vállalta, hogy egy iszákos bűnelkövetőt rövid időn belül „rehabilitálva" kísér vissza a bíróságra. Kezdeményezése olyan sikeres volt, hogy Massachusetts állam 1878-ban hivatalosan is bevezette a pártfogást.

Angliában az 1870-es években kezdtek el a bíróságokon tevékenykedni az anglikán egyház misszionáriusai, akik elsősorban az iszákos elkövetőket kívánták megmenti a lecsúszástól. Londonban vált gyakorlattá, hogy a bíróság azzal a feltétellel tekintett el az elítélt bebörtönzésétől, ha az együttműködött a misszionáriusokkal és követte iránymutatásaikat. 1887-től törvény ösztönözte ennek a gyakorlatnak az alkalmazását az első bűntényes elkövetők esetében, majd 1907-ben a bűnelkövetők pártfogó felügyeletéről szóló törvény alapján megszületett a hivatásos pártfogás Angliában. A törvény kimondta, hogy a bíróság a büntetés végrehajtását egytől három évig terjedő időtartamra felfüggesztheti, ennek tartamára az elkövetőt a „határozatban megnevezett személy" felügyelete alá helyezheti és kötelezettségeket írhat elő számára. Figyelembe kell vennie az elkövető életkorát, előéletét, jellemét, egészségügyi és mentális állapotát (Gard 2007). A pártfogás célja a törvény szerint a pártfogoltak segítése, tanáccsal való ellátása és támogatása volt. A misszionáriusok mellett hamarosan megjelentek az állami alkalmazottak is a pártfogás területén, az önkéntes, segítői munkát így magába olvasztotta a büntető igazságszolgáltatás. A pártfogói tevékenység professzionalizálódni kezdett, a pártfogói munka módszerei már nem esetlegesek voltak, a pártfogó elméleti tudással felvértezve végezte munkáját.

A folyamat Magyarországon is megfigyelhető. A filantróp társadalmi szerveződések itt a 19. század második felében élték virágkorukat: először a *rabsegélyezési egyletek* terjedtek el, amelyek a rabok helyzetének javítását és a börtönből szabadulók támogatását, erkölcsi, anyagi segélyezését vállalták magukra (Márfi 2008). Az első rabsegélyezési egylet 1874-ben Budapesten alakult meg. Az egyletek tevékenysége kezdetben igen sikeres volt, amelyet az is jelez, hogy a Csemegi-kódex állami feladattá tette a rabsegélyezést. A rabsegélyezés ügyének állami támogatása azonban a költségvetési nehézségek jelentkezésével egyidejűleg hanyatlani kezdett. A társadalom jótékonykodási kedve is más irányt vett, és a 19. század

végén felélénkülő *patronázs-mozgalom* felé fordult, amely elsősorban a veszélyeztetett gyermekek és fiatalok megmentését tekintette missziójának. A patronázs egyesületek magukba olvasztották a rabsegélyező egyleteket is, a fogházmissziós tevékenység periférikussá vált (Mezey 1997).

A korabeli büntetőpolitikában ugyanekkor előtérbe kerül *a fiatalkorúakkal való más elbánás elve*, ami találkozott a patronázs egyesületek céljaival. Az *1908-as I. Büntető Novella* a fiatalkorúakra vonatkozóan bevezette a próbára bocsátás, feltételes szabadságra bocsátás, kísérleti kihelyezés intézményeit. Az alternatív szankciókkal egyidejűleg a pártfogók is megjelentek a büntető igazságszolgáltatás rendszerében: az ő feladatuk lett a *környezettanulmány elkészítése*, amelynek funkciója hasonló volt a napjainkban használt környezettanulmány céljaihoz. A pártfogói esetkezelést a kontroll/támogatás kettőssége jellemezte: „[a] pártfogó a próbára bocsátott fiatalkorúval jóakarattal és szeretettel bánjék; igyekezzék a fiatalkorú bizalmát megnyerni; őt tanácscsal és tettel segítse, a fiatalkorú erkölcsi fejlődését s azt, hogy a fiatalkorú a társadalom hasznos és munkás tagjává váljék, minden módon előmozdítani törekedjék. (…) A pártfogó köteles a fiatalkorú magaviseletét a bíróság rendelkezéseinek szem előtt tartásával a próbaidő alatt állandóan ellenőrizni; ecélból jogában áll a vele nem lakó fiatalkorút meglátogatni vagy maga elé idézni" (Kun *et al.* 1911: 52). A bíróság jegyzéket vezetett a pártfogókról, akik elsősorban a bíróság területén működő patronázs egyesületek tagjai voltak, de a jegyzékbe egyesülettől függetlenül jelentkező önkénteseket is fel lehetett venni. A pártfogó kijelölésére irányadó rendelkezés volt, hogy a fiatalkorú terhelthez közel lakó személyt kell kijelölni, aki feltehetőleg ismeri a terhelt életviszonyait.

Az 1913-ban felállított *fiatalkorúak bíróságai* mellé az igazságügy-miniszter pártfogó tisztviselőket nevezhetett ki, akinek a bíró utasítása szerint kellett eljárnia. A pártfogó tisztviselők mellett tovább folytathatták tevékenységüket az önkéntes pártfogók is, akiknek jogai és kötelezettségei megegyeztek a pártfogó tisztviselőével.

Erre az időszakra tehető az **emberrel foglalkozó tudományok** megszületése, amelyek kijelölték a „normálisság" határait és kifejlesztették a korrekció eszközeit (Foucault 1990). A pártfogó felügyelők módszereit elsősorban az embertudományok – pszichológia, pszichiátriai, szociológia, kriminológia – szolgáltatják. A bűnelkövető normalizálásában a 20. század elejétől különösen a pszichiátriai eszközöket kezdtek dominálni. A tudományba vetett hit és a normalizáció igénye azt eredményezte, hogy a büntetések fókuszába a *veszélyes egyén* mint patológiás jelenség kezelése került. Az egyén veszélyességét determináltnak (biológiai, pszichológiai, környezeti tényezőktől, illetve ezek kombinációja által meghatározottnak) tekintették. Ez egyben azt jelentette, hogy a bűnelkövetők megkülönböztethetők a társadalom „normális" tagjaitól és kezelésre szorulnak (Hollin 2006). A medikális megközelítést erősítette meg a második világháború után a *jóléti állam* társadalompolitikája, amelynek középpontjában a társadalmi egyenlőtlenségek

felszámolása állt, ezért az állam alapvető feladatának tartotta a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok támogatását, leszakadásuk megakadályozását. A büntetőpolitika célja ennek megfelelően a bűnelkövetők teljes körű *rehabilitációja* lett. A büntetőpolitika **treatment (kezelési) modellje** tág teret adott az emberrel foglalkozó tudományok képviselőinek, pszichológusoknak, pszichiátereknek, szociális munkásoknak a büntető igazságszolgáltatásban. A pártfogó felügyelői munka ekkor a virágzásnak induló szociális munkához állt a legközelebb, és elsődleges céljául a bűnelkövetők társadalmi beilleszkedésének támogatását tűzte ki. Az esetkezelés döntően egyéni esetkezelés volt, de már voltak kísérletek a csoportos pszichoterápia alkalmazására is. A treatment ideológia a bűnelkövető megváltoztathatóságának, *„megjavíthatóságának”* feltételezésére épült. A bűnelkövető rehabilitációjához nem szabtak időhatárokat, megteremtve a *határozatlan tartamú szabadságvesztés* kiszabásának lehetőségét, amely később a treatment modell támadásának egyik alapjává vált.

Hazánkban a szocialista társadalmi berendezkedés következtében a pártfogás fejlődése a második világháborút követően eltért a nemzetközi tendenciáktól. A pártállam még a jóléti, szociális államnál is optimistábban állt a bűnözés jelenségéhez, hiszen a kommunista ideológia a bűnözésnek szükségszerű, a kapitalista társadalmi viszonyok felszámolásával egyidejű elhalását hirdette. Ez a felfogás természetesen elfedte a valóságot és megakadályozta a bűnözés tudományos vizsgálatát. Enyhülés csak 1960-as évek második következett be, amikor nagyarányú kriminológiai kutatások indultak meg, rámutatva a bűnözéssel összefüggő társadalmi feszültségekre és ezzel burkoltan kritikát gyakorolva a szocialista rendszerrel szemben (Lévay 2006). A pártfogás lassú újjáéledése is megindult a szocialista társadalmi rendszernek megfelelően. Először az *utógondozás* iránti igény merült fel, amely azonban eleinte a munkába állításra korlátozódott. A börtönből a járási tanácsok végrehajtó bizottságához irányították a szabadultat, amely elhelyezte őt egy a szakképzettségének és személyi körülményeinek megfelelő állami vállalatnál vagy szövetkezetnél. A szabadult „pártfogója” a végrehajtó bizottság kijelölt ügyintézője volt. 1965-ben a börtönből szabadulók egy körére vonatkozóan kötelezővé tették az utógondozást (például többszörös visszaesők vagy „konok bűnözők”, a három évnél hosszabb szabadságvesztésre ítéltek). A kötelező utógondozás már szigorúbb szabályokkal járt: ha a szabaduló nem jelentkezett megfelelő időben, illetve nem helyezkedett el a kijelölt munkahelyen, vagy munkakerülő életmódot folytatott, könnyen újból a bíróság előtt találhatta magát. A szabadult figyelemmel kísérése továbbra is a tanács valamely szakigazgatási szerve kijelölt ügyintézőjének feladata maradt, de már „a szakszervezet közreműködésével és más társadalmi erők bevonásával” (12/1965. Korm. rendelet). Ez a szabály lehetőséget teremtett arra, hogy újjáéledjen a *társadalom részvétele* az utógondozásban. Az egyik ilyen önkéntes kezdeményezés volt az ELTE Kriminológiai Tudományos Diákkörének utógondozói tevékenysége 1965-1985 között. A Diákkör az utógondozást a jogszabálynál tágabban értelmezte, illetve kihasználta, hogy a jogszabály lehetővé tette

a munkába állításon túl a társadalmi beilleszkedés egyéb irányú segítését is. Ez magában foglalta a lakhatás biztosításának, a tanulmányok folytatásának, a családi kapcsolatok helyreállításának, a pozitív baráti kör kialakításának támogatását is. Újításnak számított az is, hogy a diákok már a büntetés végrehajtása alatt, általában a szabadulás előtt három hónappal felvették a kapcsolatot az elítéltekkel és ezt követően hetente, kéthetente találkoztak velük. Az esetkezelésben a reális tervezés és az önálló életvitel ösztönzésére helyezték a hangsúlyt (Gönczöl 1976).

A hivatásos pártfogás az 1970-es években épült ki újra Magyarországon, először a fiatalkorúakra vonatkozóan 1970-ben, majd 1975-ben a felnőtt korúakra vonatkozóan. A fiatalkorúak pártfogó felügyeletét kezdetben a helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak gyámhatóságai, majd a megyei gyermek- és ifjúságvédő intézetek, azután a közigazgatási hivatalok látták el. A felnőtt korú elkövetők pártfogó felügyeletét szervezetileg a megyei bíróságokhoz telepítették. Megkülönböztették egymástól az utógondozás segítő-támogató és az ellenőrző-felügyeleti funkcióját, ez utóbbi a meghatározott, a „visszaesésre különösen hajlamos" elítélti körben kötelezően előírandó utógondozás része volt. Az esetkezelésben hangsúlyozták az egyéniesítést, mindkét funkciónak az utógondozott személyiségéhez, körülményeihez igazítását. A kötelező utógondozás keretében a bíróságnak lehetősége volt magatartási szabályok előírására. A segítés, támogatás feladatköre megoszlott a büntetés-végrehajtási intézet, a munkáltató szervek, a megyei bíróság és a helyi tanács között, amelyek kötelesek voltak az utógondozott lakhatását, munkáltatását, segélyezését elősegíteni. Folytatódott a társadalmi erők bevonása és megjelent a *társadalmi pártfogás* fogalma. A társadalmi pártfogót a hivatásos pártfogó bízta meg, elsősorban az utógondozott lakóhelyéhez közel élők vagy munkahelyén dolgozók közül. A társadalmi pártfogás eredeti jelentéstartalmától eltérően nem tisztán a támogató funkciók gyakorlását jelentette, hanem mivel a társadalmi pártfogó az utógondozott közvetlen környezetéből került ki, praktikus módon az utógondozott szorosabb felügyeletét segítette. A politikai rendszer sajátosságainak megfelelően a munkába helyezés, szállás, segélyezés problémája nem maradhatott megoldatlanul, ezeket az államnak biztosítania kellett a szabadult számára. Az erőteljes állami gondoskodás ugyanakkor együtt járt a mindennapi életet átható kontrollal. A szabadultat ellenőrizte a rendőrség, hivatásos és társadalmi pártfogója, munkahelye.

Míg hazánkban az 1970-es évek a pártfogás újjáéledését hozták a büntetések terepén, addig a világ kapitalista felében ugyanekkor – a jóléti állam válságával párhuzamosan – megbukott a rehabilitációs ideológia és beköszöntött az ún. **büntetési pesszimizmus** kora. A treatment modellt egyrészt kritika érte, mivel a határozatlan tartamú büntetések sértették az elkövetők emberi jogait, másrészt a bűnözés nem csökkent olyan mértékben, hogy bizonyította volna a költséges kezelések hatékonyságát. *Martinson* (1974, idézi Mair and Canton 2007) híres kijelentése, miszerint „semmi nem működik" *(„nothing works")* lenyomata volt egy kornak, amelyben a korábban használt fogalmak és módszerek kezdték érvényüket veszte-

ni, s kifejezte a tanácstalanságnak azt a hangulatát, amellyel a kor kriminológusai és szakemberei a jövő felé néztek, talán ma sem találva végérvényes válaszokat egy új korszak új problémáira.

Az újonnan létrejövő **kockázati társadalom** *(ld. Bevezetés)* **menedzsment szemlélete** a pártfogás területén is megjelenik, mind a pártfogói munka szervezeti irányításában, mind pedig a pártfogói tevékenység eszköztárában. Ez a folyamat legszembetűnőbb az *Egyesült Királyságban*, ahol 2004-ben létrehozzák a *Nemzeti Bűnelkövető-Menedzsment Szolgálatot (National Offender Management Service, NOMS)*. A NOMS a hatékony büntetés-végrehajtás letéteményese Angliában és Walesben a felnőtt korú bűnelkövetők vonatkozásban, integrálja a büntetés-végrehajtási intézetek és a pártfogó felügyelői szolgálatok irányítását. A NOMS felállításának alapelve az volt, hogy elváljon egymástól a szolgáltatások megrendelése és ellátása, valamint erősödjön a szolgáltatók közötti verseny. Regionális szervei (ROMS) a területükön megállapodásokban rögzítik elvárásaikat a szankciókat végrehajtó bűnelkövető-menedzser szolgáltatókkal szemben, így például a pártfogó felügyelői szolgálattal is. A pártfogó felügyelői szolgálatok korábbi feladataik tekintetében már csak potenciális szolgáltatók, egyek a versengő szereplők között. A pártfogó felügyelet egy feladathalmaz, amely tetszőlegesen szabdalható, és a legjobb ajánlatot tevőkre ruházható. Ahogy a szabadságvesztés büntetések végrehajtásának területén is megjelentek a magánbörtönök, úgy a pártfogó felügyelői szolgálat monopóliuma is megtört a közösségi büntetések végrehajtásában. A közösség felé tehát nyitott a kapu, hogy már ne csak támogatóként, de egyenrangú félként vegyen részt a büntetések végrehajtásában. A kapukat a *partnerség elvének* érvényesülése nyitja meg.

A NOMS által sztenderdizált esetkezelés szintjén is működnek ezek az alapelvek. A büntetés-végrehajtása az *„elejétől a végéig tartó bűnelkövető-menedzselés”* elvére épül. Az elkövető büntetésének végrehajtásért teljes folyamatában egy elkövető-menedzser a felelős. Az elkövető-menedzser feladatát *„a bűnelkövető-menedzsment team” (Offender Management Team)* operatív irányításával végzi. A team tagjai az ún. kulcs-szakemberek, akik a beavatkozások körébe eső feladatokat látják el, továbbá egy szakember, aki az elkövetőt felügyeli, s aki lehetőség szerint maga az elkövető-menedzser, valamint egy adminisztrátor.

Egy individualizált társadalomban, ahogy a kockázatok kezelése, a kontroll is individuálisan érvényesül, és végső soron az egyén önszabályozása által valósul meg. A nagy intézményi struktúrák helyét átvevő, a társadalomban szétterülő ellenőrzési rendszerek az individuumok helyes döntését és önszabályozását hivatottak elősegíteni. Ebben a rendszerben *felértékelődik az egyén szabadsága a választásra* (Rose 1996; idézi Kemshall 2002a). Nem véletlen, hogy a rehabilitációs ideológia részben az emberi jogokra, a szabadság korlátozására hivatkozva bukott el. Az egyéni választás szabadsága biztosítja ugyanis a felelős döntés és az önkorrekció lehetőségét. A büntetőpolitikát ennek megfelelően egyre kevésbé érdekli a bűnelkövető és körülményei, a bűnelkövetéshez vezető okok, sokkal inkább a bűncselekmény és következményei. Ismét előtérbe került a *tettarányos-*

ságra épülő, megérdemelt büntetés elve. A súlyos bűncselekményt elkövetőkkel szemben erősebb kontrollt kell alkalmazni, ami elsősorban a hosszú tartamú szabadságvesztés formájában lehetséges, míg az enyhébb bűncselekményt elkövetőkkel szemben a kontrollelemekkel megerősített közösségi szankciókat preferálja a büntetőpolitika. Azok a tényezők, amelyek korábban a bűncselekmény okának, külső körülménynek, a társadalmi helyzetből származónak számítottak, ma egyéni kockázatnak, kriminogén szükségletnek minősülnek. Annyiban tárgyai a beavatkozásoknak, amennyiben az elkövető veszélyességére vonatkozó értékelések szerint hozzájárultak a bűnelkövetéshez (Kemshall 2002b). A *veszélyesség felmérésére* a késő modern társadalomban kikristályosodott, tudományos eszközök állnak rendelkezésre, és a statisztikai pontossággal megállapított veszélyesség értékelésre épül a kockázat-menedzsment terminusaiban meghatározott esetkezelés (ld. 10.3.2. alfejezet).

A rehabilitációs korszakot követően a pártfogói beavatkozások jellege is átalakul. Ennek a folyamatnak a legfontosabb mozzanata a **kognitív-behaviorista** alapokon nyugvó **csoportos foglalkozások** elterjedése. Mára a csoportos foglalkozások a legtöbb európai országban a pártfogó felügyelői munka részét képezik. A kognitív alapú foglalkozásokkal való kísérletezés az 1980-as évektől kezdve kapott lendületet. Ilyen volt például Kanadában a *„Reasoning and Rehabilitation”* nevű program, amely a szociális tanulás módszerén alapult. Ezeket a programokat a „semmi sem működik” *(nothing works)* pesszimizmusára válaszképpen „ami működik” *(what works)* névvel illették. Az új módszerek keresése részben reakció volt a kriminálpolitika megváltozott elvárásaira, a hatékonyság és gazdaságosság bizonyítására, részben szerves folytatása volt a korábban folytatott kísérletezésnek, amely a rehabilitációs időszakban jellemezte a pártfogó felügyelői munkát. Amíg azonban akkor az új eszközök használata a pártfogó felügyelők autonómiájába tartozott, addig később ez a választási lehetőség olyan programokra szűkült, amelyek hatékonyságát a tudomány bizonyította, és a büntetőpolitikai irányítás elfogadta *(evidence-based practice)*. Ma a pártfogó felügyelők eszköztárának nagy része különféle akkreditált programokban határozható meg, amelyek többsége kognitív-behaviorista megközelítésen alapuló csoportos foglalkozás, de egyéni módszert is találunk közöttük. Az akkreditált programok rendszere jól illeszkedik a közszférát uraló menedzsment-szemléletbe. A pártfogói munka programokba nem önthető és nehezen mérhető elemei, mint például az egyéni támogatás, háttérbe szorultak. Ezt a jelenséget illette az angol pártfogás egyik vezetője a „programfetisizmus” névvel (Raynor 2007).

Új elvárások fogalmazódtak meg az **egyéni esetkezelés**sel szemben is. A pártfogó és a kliens kapcsolatának a proszociális mintanyújtáson kell alapulnia, azaz a pártfogónak a kliens normakövető viselkedését kell elősegítenie úgy, hogy ehhez ő maga nyújtja az elsődleges mintát. A kliens már nem passzív alanya a segítői folyamatnak, hanem aktív résztvevője. Ez a megközelítés pozitív, konstruktív viszonyt feltételez a pártfogó és a pártfogolt között, amelyben a pártfogó megerő-

síti a pártfogolt proszociális attitűdjét, erre irányuló motivációját. A pártfogásban újabban előszeretettel alkalmaznak olyan, az addiktológiában használt eszközöket, mint a motivációs interjú vagy a relapszus prevenció [a *motivációs interjú* a bűnelkövetést, akárcsak a szenvedélybetegséget, nemkívánatos viselkedésként kezeli és a motivációt viselkedési valószínűségként fogja fel (Miller and Rollnick 1991; idézi Rácz 1999), a *relapszus intervenció* pedig egy viselkedéses-kognitív kezelés, amely a viselkedésváltozás fenntartását segíti elő (Marlatt and Gordon 1985; idézi Rácz 1999)].

Kemshall (2002a) a pártfogás modern eszközeit a *felelőssé tevés (responsibilization)* rendszerében értelmezi. Míg korábban a büntető igazságszolgáltatás célja az elítéltek kívülről való fegyelmezése, folyamatos felügyelet alatt tartása volt, addig a mai büntető eszközök az egyén önszabályozását kívánják elérni. *Kemshall* szerint a kognitív-behaviorista programok különösen alkalmasak erre, hiszen az egyének viselkedésének és gondolkodásának átstrukturálására irányulnak. Ezek a foglalkozások az erkölcsi érvelésre, a problémamegoldó készségre, az önmenedzselésre, a kognitív önkontrollra, a különféle szociális készségekre koncentrálnak és ezzel a modern piacgazdaságnak megfelelő én-technológiák kialakulását segítik elő. A foglalkozások során hangsúlyt kap a motiváció, a kliens bevonása, aktív részvétele; az eszközök már nem a kényszerítésen alapulnak. Az a cél, hogy a kliensek saját racionális döntésük alapján váljanak önmaguk kockázatmenedzserévé.

A közösségi büntetések részét képező kognitív foglakozások dominanciáját látszik megtörni egy új megközelítés, amely azon a kérdésfeltevésen alapul, hogy miért hagyják abba az emberek a bűnözést *(„desistance")*. A kérdés alapja az a felismerés, hogy *a bűnelkövetők nagy többsége élete során rövid ideig tanúsít kriminális viselkedést*. A kriminális karrierek longitudinális kutatásainak eredményei szerint a fiatalkorú bűnelkövetők kb. 85 százaléka 28 éves korának elérése után valószínűleg nem fog bűncselekményt elkövetni (Maruna 2006). Természetesen az a megállapítás, hogy a fiatal felnőtt férfinépesség körében a legmagasabb a kriminális aktivitás, nem újdonság. Az új kutatások arra irányulnak, hogy milyen tényezőkkel áll összefüggésben ez a folyamat. Vizsgálják az életkor és egyes bűnelkövetői magatartások összefüggéseit, a külső körülmények, a szociális kötődések szerepét, az énkép, az identitás, motiváció módosulását (Weaver and McNeill 2007). A *„desistance"* minden esetben viselkedési kategória, a kriminális inaktivitás mintája. Kialakulásának két lépcsőfoka van: az első szint a „bűnözésmentes" állapotot jelöli, a kriminális karrier azon időszakát, amikor az egyén nem követ el bűncselekményeket *(primary desistance),* a második lépcsőfok pedig a megváltozott egyén szintje, a „nem bűnelkövető identitás" létrejötte *(secondary desistance)*. A „desistance" ideológusai szerint ez a meghatározás a büntető igazságszolgáltatást új feladat-meghatározásra sarkallja: mit tehet a büntető igazságszolgáltatás ennek a folyamatnak az elősegítése érdekében? Véleményük szerint a bűnelkövetés ilyen jellegű vizsgálata holisztikus megközelítést eredményez, amely segít megérteni, hogy a bűnelköve-

tői magatartás megváltozásának sokféle oka lehet. A változást nem individuális döntésnek tekintik, hanem folyamatnak, amelyet különféle társadalmi kötődések, például a család, a kortárskapcsolatok, a munkavégzés, a tanulás és ezeknek az elkövető életében való szerepének a változása elősegíthet. Ez a szemlélet azon kívül, hogy fontosnak tartja az elkövető szociális készségeinek fejlesztését, intenzívebben foglalkozik az elkövető társas kapcsolatainak erősítésével. Ennek egyik módszere az elkövető közösségi aktivitásának növelése, önkéntes tevékenységekbe való bevonása. A kognitív-behaviorista programok mint a humán tőke növelését célzó eszközök kiegészülnek a társadalmi tőke növelésére irányuló beavatkozásokkal. Az elkövető társadalmi körülményei tehát ismét a fókuszba kerülnek, és noha kérdéses, hogy ez a szemlélet mennyiben fogalmaz meg új elvárásokat a büntetés-végrehajtással szemben, kétségtelen, hogy a társadalmi befogadás jelentőségére hívja fel a figyelmet.

A *helyreállító igazságszolgáltatás* szemlélete ugyancsak jelentős hatással van a pártfogó felügyelői esetkezelésre. Az esetkezelésben közvetlenül alkalmazhatók a különféle helyreállító igazságszolgáltatási módszerek, mint például a családi csoportkonferencia. A pártfogó felügyelői programok között megjelentek az áldozatokra gyakorolt hatás tudatosítását elősegítő foglalkozások, hangsúlyosabbá vált a szankciók jóvátételi jellege, a pártfogó felügyelőknek az esetkezelés során egyre intenzívebb kapcsolatot kell tartani a sértettel és közösséggel.

10.3.2. Értékelési eszközök a pártfogásban

A 19. században a büntetések kiszabásában felértékelődött a bűnelkövető személye. *Foucault* szerint ennek oka az, hogy a fegyelmező társadalomban a társadalmi kontroll meghatározó formájává az ellenőrzés vált: „[m]indent ellenőrizni kell, éspedig nem csupán azt, amit egyes emberek elkövettek – tudniillik, hogy megfelel-e a törvényeknek –, de azt is, amit elkövethetnek, aminek képesek az elkövetésére, aminek szubjektumául szegődhetnek" (Foucault 1998: 71). A bűnelkövető személyében rejlő lehetőségeket a **veszélyesség** fogalma jelöli, amely egyszerre sűríti magába az egyén múltját, a bűncselekményhez vezető okokat, illetve az egyén jövőjét, a bűnismétlés lehetőségét. A bűnelkövető mint „életrajzi egység" által jelentett veszélyesség kategóriája által válik lehetővé az egyén teljes kontrollja. A veszélyesség alapján az egyén értékelhető, osztályozható, típusokba sorolható.

A bűnelkövető veszélyességének felmérésére, a *bűnismétlésre vonatkozó prognózis* felállítására létrejött értékelési eszközök iránymutatásul szolgálnak egyrészt a megfelelő büntetés kiválasztásához, másrészt a pártfogói esetkezelés felépítéséhez. Az értékelésnek fontos szerepe van az individualizált szankciók kiszabásában, ezért ezek az eszközök az alternatív szankciókkal egy időben terjedtek el. A pártfogók munkájában már korán szerepet kapott a bíróság informálása az elkövető körülményeiről, a bűnelkövetők értékelése, osztályozása pedig megalapozta a pártfogói esetkezelést is (Kun *et al.* 1911).

Az *1970-es évekig* a bűnelkövetők veszélyességének felmérése **individuális értékelést (környezettanulmány, pártfogó felügyelet)** jelentett, amelyet a büntetés-végrehajtásban dolgozó vagy klinikai szakemberek (pszichológusok, pszichiáterek) végeztek el (Bonta and Andrews 2007). Az értékelés a hagyományos interjú-technikákon és a környezet felmérésén alapult, tág teret hagyva a szakember szubjektív megítélésének. Mára ezeknek az eszközöknek az alkalmazása sztenderdizálttá vált. A pártfogó felügyelői szolgálatok pontosan meghatározzák a beszerzendő adatok körét, a bűncselekmény analízisének módját (miért ez az elkövető, miért akkor, miért azt a bűncselekményt követte el), az elkövető személyének értékelését (korábbi bűncselekmények, életkörülmények, egészségi, mentális állapot, szociális készségek, társas kapcsolatok) a bűnismétlés kockázatára, az ön- és közveszélyességre vonatkozó értékelést (Bearne 2007).

Az *1970-es évektől* a szakértelem nem bizonyul elégségesnek a bűnismétlés prognosztizálásához, és megjelennek a tudományos módszerekkel kidolgozott **statisztikai alapú értékelési rendszerek**. Ezek többnyire az elkövető előéletében fellelhető, a bűncselekmény elkövetésével összefüggésbe hozható *statikus rizikófaktorok* (pl. nem, életkor, korábban elkövetett bűncselekmények) számbavétele alapján sorolják a veszélyesség szintjét jelző kategóriákba az elkövetőket (pl. alacsony, közepes, magas kockázatú elkövetők). Ilyen rendszer volt például az Egyesült Királyságban használt *Offender Group Reconviction Scale (OGRS)*. Ezek az ún. második generációs kockázatértékelési rendszerek az elkövető múltját értékelték, és mivel a viselkedés elemeit megváltoztathatatlannak tételezték, az esetkezelés számára nem szolgáltattak elegendő információt. A kockázatértékelési rendszerek harmadik generációja ezért a statikus rizikófaktorokat *dinamikus kockázat tényezőkkel* egészítik ki. *Ezek a bűnelkövetéssel összefüggésbe hozható olyan tényezők, amelyek a pártfogói beavatkozás célpontjai lehetnek,* mint például a kábítószer-használat, társas kapcsolatok, szociális készségek, motiváció. Ezeket a rendszereket ezért már inkább kockázat/szükséglet-értékeléseknek nevezik, mert azon kívül, hogy felmérik a bűnismétlés kockázatát, iránymutatásul szolgálnak a megelőzést leghatékonyabban elősegítő beavatkozások meghatározásához. Ilyen kockázatértékelési rendszer például a Kanadában az 1980-as években kidolgozott *Level of Service Inventory (LSI-R)*, vagy az angol Home Office által a 2000-es évek elején kifejlesztett *Offender Assessment System (OASys)*, amelyet a szabadságvesztésre és a közösségi büntetésre ítéltek esetében is használnak. Kizárólag dinamikus faktorokat alkalmaz az ugyancsak angol *Assessment, Case Recording, and Evaluation (ACE)* nevű módszer. Az Egyesült Királyságban a kockázatértékelési rendszerek kidolgozása szorosan összekapcsolódott a kognitív-behaviorista alapú foglalkozások bevezetésével, a dinamikus faktorok egy része ugyanis az elkövetők viselkedésbeli problémáinak, kognitív deficitjének szintjét méri (Merrington 2004).

A kockázatértékelésre épül az esetkezelés új modellje, amelyet **„risk-need-responsivity" modell**nek neveznek. A *kockázat elve* azt jelenti, hogy a szolgál-

tatások szintjét a bűnismétlés kockázatához kell igazítani, tehát különböző intenzitással kell foglalkozni a magas, illetve alacsony kockázatúnak minősített elkövetőkkel. A *szükséglet elve* a bűnelkövetői viselkedéssel összefüggő dinamikus faktorok mint kriminogén szükségletek számbavételének, illetve az ezek befolyásolására irányuló beavatkozásoknak a követelményét fejezi ki. A kezelést úgy kell megtervezni, hogy abból az elkövető a lehető legtöbbet tanuljon, tehát figyelembe kell venni az elkövető *motivációját, képességeit, tanulási stílusát és körülményeit (responsivity)*. Az OASys tartalmaz egy önértékelési kérdőívet is, amelyet az elkövetőnek kell kitöltenie. Ez segítséget jelent a szakember számára, hogy felmérje, miként látja az elkövető a saját életét, hogyan viszonyul bűnelkövetői magatartásához. Az eredmények mérését szolgálja, hogy a kockázat/szükséglet-értékelés az esetkezelés során folyamatosan ismétlődik, általában négyhavonta ajánlott újra elvégezni.

A modern kockázatértékelési rendszerek sajátossága, hogy nem elégszenek meg a bűncselekményhez vezető okok megjelölésével, hanem az elkövetőket meghatározott **kategóriákba** sorolják a sérelem vagy a súlyos sérelem okozásának valószínűsége alapján. Az OASys például a veszélyesség négy kategóriáját különbözteti meg a súlyos sérelem okozásának valószínűsége alapján:

- *alacsony kockázat:* nincs bizonyíték a súlyos sérelem okozásának veszélyére;
- *közepes kockázat:* fennáll a súlyos sérelem okozásának veszélye, de nem valószínű, hogy az bekövetkezik, ha az elkövető körülményeiben változás áll be;
- *magas kockázat:* fennáll a súlyos sérelem okozásának veszélye, bármikor megtörténhet, hatása ez esetben súlyos;
- *nagyon magas kockázat:* a súlyos sérelem okozása a közeljövőben valószínűleg bekövetkezik.

A bűnelkövetők kategorizálásában bekövetkezett változások elsősorban a már többször említett menedzsment-szemlélet elterjedésének köszönhető, amely a tervezés és a végrehajtás fázisainak kiszámíthatóbb megalapozását követeli meg. Az értékelés azonban nem kizárólag az általában elektronikus alapú kockázat/szükséglet-értékelési rendszerek használatából áll, ezeket a módszereket továbbra is kiegészítik a klinikai, szakmai értékelési módszerek.

A modern kockázat/szükséglet-értékelési módszerekről már nem állítható, hogy elsősorban a biztonsági szempontokra helyeznék a hangsúlyt. A dinamikus faktorok bevezetése ugyanis a társadalmi reintegráció szempontjainak érvényesülését is elősegíti. Egyes módszerek (pl. az LSI/CMI) a kriminogén szükségletek mellett számba veszik az elkövető erősségeit, amelyekre a pártfogó a rehabilitáció támogatása során alapozhat. A modern rendszerek feltérképezik az elkövető szociális, kulturális hátterét, amely a szakembereket segíti a kezelések módjának megtervezésében (Maurutto and Hannah-Moffat 2006).

A kockázatértékelési módszerekre vonatkozóan számos **kritika** fogalmazódott meg. Ezek az eszközök sem képesek természetesen a bűnelkövetői viselkedést pontosan feltérképezni: átlagosan a bűnelkövetők 60-70 százalékánál sikerül viszonylag pontos prognózist felállítani (Kemshall 2007). A hibák egy része az egyes tényezők túlértékeléséből vagy éppen figyelmen kívül hagyásából, alulértékeléséből származik, és szerepet játszhatnak az értékelő előítéletei is. Nemcsak a kockázatértékelési módszerekre, de az egész „What works" eszköztárra vonatkozó vélemény az, hogy ezek a módszerek elsősorban a fiatal, fehér, férfi elkövetők szükségleteire épülnek (Clark 2007), és az egyes elkövetői csoportok esetében eltérő lehet bizonyos tényezők értékelése.

A kockázat/szükséglet-értékelési rendszerek különféle formái elterjedtek egész Európában. Egyes országok a már meglévő rendszereket importálják, némelyek (pl. Ausztria, Csehország) saját rendszereket fejlesztettek ki. *Magyarországon* a pártfogásban második és harmadik generációs veszélyértékelési módszereket nem használnak. Az individuális értékelő módszerek közül a büntetőeljárásban (1) a környezettanulmányt és (2) a pártfogó felügyelői véleményt alkalmazzák, amelyek elkészítése a pártfogó felügyelői szolgálat feladata [ld. *17/2003. (VI.24.) IM rendelet*].

(1) A **környezettanulmány** készítése a pártfogók legkorábbi feladatai közé tartozott. Az 1908-as I. Büntető Novella a *fiatalkorúakkal szembeni* más elbánás elvét érvényesítette, figyelembe véve az elkövető személyiségét és körülményeit, amelyet a pártfogók a környezettanulmány segítségével mértek fel. Ez a feladat a Pártfogó Felügyelői Szolgálat 2004-es reformja után került ismét a Szolgálathoz, előzőleg hosszú ideig a rendőrség készítette el a környezettanulmányokat. A környezettanulmány a fiatalkorúakkal szembeni büntetőeljárás egyik *kötelezően beszerzendő bizonyítási eszköze* [Be. 453.§ (1) bek.], amely az elkövető személyiségére, életviszonyaira, életvitelére vonatkozó szakmai megállapításokat tartalmazza. A pártfogóknak a következő területekre vonatkozóan kell adatot gyűjteni:

- a terhelt családi körülményei, baráti, kisközösségi kapcsolatai;
- egészségi állapota, káros szenvedélye;
- lakhatási körülményei;
- iskolai végzettsége, szaktudása;
- munkahelye, foglalkoztatása;
- tanulmányainak folytatása;
- szabadidő-eltöltési szokásai;
- jövedelmi, vagyoni viszonyai;
- az elkövetéskor jellemző és az azóta bekövetkezett változások adatai.

A környezettanulmányhoz tájékoztatást kell beszerezni a fiatalkorú iskolájától vagy munkahelyétől is. A pártfogó felügyelők a fiatalkorúak ügyein kívül környezettanulmányt készítenek a kegyelmi eljárás során, a büntetés-végrehajtási intézet kérésére a szabadságvesztés félbeszakításának engedélyezéséhez és a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt fiatalkorú befogadásakor.

(2) A **pártfogó felügyelői vélemény** a büntetőeljárásban használt *kvázi szakértői vélemény*, amely fiatalkorú és felnőtt korú elkövetők esetében is alkalmazható (Btk. 114/A.§). Az információgyűjtés köre megegyezik a környezettanulmányéval, ezen túl azonban a pártfogó felügyelői vélemény a bűnelkövető bűncselekményhez való viszonyának, illetve a bűnismétlés kockázatának alaposabb értékelésére is lehetőséget biztosít. Az értékelés alapján a pártfogó felügyelő a körülményekhez, kockázatokhoz igazodó, személyre szabott szankcióra, speciális magatartási szabályra tehet javaslatot, az ügyész vagy a bíró kérésére pedig vizsgálnia kell, hogy egy adott kötelezettség teljesítésére az elkövető képes és hajlandó-e. A pártfogó felügyelői véleményt Magyarországon a Pártfogó Felügyelői Szolgálat reformjával egyidejűleg vezették be.

Bizonyos esetekben *kötelező* a pártfogó felügyelői vélemény beszerzése, így

- ha az ügyész a vádemelés elhalasztása mellett magatartási szabályok előírását látja szükségesnek;
- fiatalkorúak ellen folyó büntetőeljárásban a vádemelés elhalasztása előtt; illetve
- a közérdekű munka végrehajtása során a közérdekű munka büntetés letöltésére alkalmas munkahely kijelölése előtt.

A pártfogó felügyelői vélemény beszerzése egyébként főszabályként csupán *lehetőség* az ügyész vagy a bíró számára, például a közvetítő eljárásra utalás előtt vagy a büntetés/intézkedés alkalmazásáról szóló döntés megalapozásához, illetve a büntetés-végrehajtási bíró számára a feltételes szabadságra bocsátásról szóló határozat meghozatala előtt.

Magyarországon is felvetődött már a kockázatértékelés bevezetése, hiszen az a modern pártfogó felügyelői esetkezelés alapeszköze Európa-szerte, és szorosan összefügg más, korszerű eszközök, például a csoportos foglalkozások alkalmazásával. A legújabb kockázat/szükséglet-értékelési módszerek nem teljesen statisztikai alapúak, nem zárják ki a klinikai, individuális értékelést, sőt általában integrálják azokat; a biztonság szempontjai mellett pedig fokozottan érvényesítik a rehabilitáció szempontjait. Ha az emberi jogok megsértése, az elkövetők stigmatizációja, illetve a biztonsági szempontok túlhangsúlyozásának veszélyét sikerül enyhíteni, a kockázat/szükséglet-értékelési rendszerek a társadalmi reintegráció támogatásának fontos eszközévé is válhatnak.

10.3.3. Esetkezelés a pártfogó felügyelet végrehajtása során

10.3.3.1. A pártfogó felügyelet jogintézményének jellemzői

A pártfogó felügyeletet a jogalkotó az *intézkedések körében* helyezte el. Járulékos jellegű jogintézmény, önállóan nem, csak büntetés, illetve más intézkedés mellett alkalmazható. Végrehajtására csak a bíróság vagy az ügyész jogerős határozata alapján, jogszabályban meghatározott módon kerülhet sor. A pártfogó felügyelet alkalmazásáról

- vádemelés elhalasztása esetén az *ügyész*,
- próbára bocsátás, felfüggesztett szabadságvesztés kiszabása mellett a *bíróság*,
- feltételes szabadságra bocsátás és javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás esetén a *büntetés-végrehajtási bíró* rendelkezhet.

A pártfogó felügyelet tartama megegyezik a feltételes szabadság, az ideiglenes elbocsátás, a próbaidő és a vádemelés elhalasztásának időtartamával, de legfeljebb öt évig terjedhet. A pártfogó felügyelet elrendelése *kötelező*

- vádemelés elhalasztása esetén mindig;
- próbára bocsátás, felfüggesztett szabadságvesztés alkalmazása mellett akkor, ha a terhelt *visszaeső*;
- *fiatalkorú terheltek* esetében pedig vádemelés elhalasztása, próbára bocsátás, felfüggesztett szabadságvesztés, feltételes szabadságra bocsátás és javítóintézetből történő ideiglenes elbocsátás során is.

Egyéb esetekben (nem visszaeső felnőtt korú terhelttel szemben alkalmazott próbára bocsátás, felfüggesztett szabadságvesztés és feltételes szabadságra bocsátás) a pártfogó felügyelet elrendelése a bíróság *mérlegelésétől függ*.

10.3.3.2. A magatartási szabályok

A pártfogó felügyelet jogintézményét különösen a magatartási szabályok töltik meg egyedi tartalommal. Az **általános magatartási szabályok** elsősorban a kontroll megvalósítását segítik elő, megtartásuk valamennyi pártfogolt számára kötelező. Ide tartoznak a pártfogó felügyelővel való kapcsolattartásra, a jelentkezésre, a felvilágosítás-nyújtásra vonatkozó, a határozatban előírt kötelezettségek, illetve a pártfogó felügyelő rendelkezéseinek teljesítésére vonatkozó előírások. A társadalmi reintegráció területét érintő kötelező magatartási szabály, hogy a munkaképes elkövető – a lehetőségeihez képest – köteles munkaviszonyba állni, vagy egyéb kereső foglalkozást folytatni.

A pártfogó felügyelet valódi alternatív jellegét és az individualizáció megvalósulását a **külön magatartási szabályok** elrendelésének lehetősége teremti meg, ebben a körben írhatók elő ugyanis a speciálisan az elkövető személyéhez és az elkövetett bűncselekményhez igazodó kötelezettségek. A jogszabályok példálózó jelleggel sorolják fel a terhelt számára előírható speciális szabályokat. Ezek részben *tiltó jellegűek*, mint például a bűncselekmény elkövetésében részt vett meghatározott személlyel való kapcsolattartásnak, a bűncselekmény sértettjével való érintkezésnek, meghatározott jellegű nyilvános helyek látogatásának, vagy a nyilvános helyen történő alkoholfogyasztásnak a tilalma. Más szabályok *a társadalmi beilleszkedést segíthetik* elő, így például előírhatják, hogy a terhelt vegye fel a kapcsolatot az állami foglalkoztatási szervvel, vagy az önkormányzatnál közmunkára jelentkezzen be, meghatározott tanulmányokat folytasson, hozzájárulása esetén meghatározott gyógykezelésnek vagy gyógyító eljárásnak vesse alá magát.

A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet érvényesülését segíti elő *a jóvátételi jellegű magatartási szabályok* előírásának lehetősége. Ilyen előírás lehet például, hogy a terhelt részben vagy egészben térítse meg a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kárt, vagy más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről, meghatározott célra anyagi juttatást teljesítsen, vagy a köz számára végezzen munkát.

A külön magatartási szabályok előírása csak lehetőség, rendkívüli rugalmasságuk azonban biztosítja az adott eset körülményeihez és az elkövető szükségleteihez való alkalmazkodást. A megfelelő speciális szabály kiválasztását segíti elő a *pártfogó felügyelői vélemény* beszerzése.

A bírói útról való elterelés, a vádemelés elhalasztása egyes eseteiben az ügyész nem mérlegelheti, hogy milyen külön kötelezettséget írjon elő, mert a *diverzió feltétele* éppen egy bizonyos előírás teljesítése. Ilyen, törvényben meghatározott eset például a kábítószer-elterelés, amikor a vádemelés elhalasztásának feltétele, hogy az elkövető vállalja a kábítószer-függőséget gyógyító kezelésen, kábítószerhasználatot kezelő más ellátáson vagy megelőző felvilágosító szolgáltatáson való részvételt.

Az Országos Bűnmegelőzési Bizottság támogatásával a Budapesti Szociális Forrásközpont 2006-ban megvizsgálta a pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályainak **érvényesülését a gyakorlatban**, figyelemmel arra, hogy ez az eszköz járul leginkább hozzá a szankció egyéniesített végrehajtásához (Kerezsi és Kó 2006). A kutatás 839 olyan ügyre terjedt ki, amelyben 2003. július 1-je és 2004. december 31-e között speciális magatartási szabály előírására sor került. Az iratok feldolgozását 352 pártfogolttal készített interjú egészítette ki.

A kutatás többféle módon kategorizálta az előírt magatartási szabályokat. Az egyik típusú felosztás (1) az erkölcsi és büntetőjogi szabályok megerősítésére irányuló, (2) korlátozó, illetve (3) egészségügyi, szociális jellegű és a munkavégzéssel kapcsolatos szabályokat különböztette meg. Az első csoportba tartozó előírások (például a jogellenes tevékenységtől való eltiltás, vagy a pozitív magatartási minták megerősítése) a vizsgált magatartási szabályok 13 százalékát, a korlátozó előírások (például mozgás, tevékenység, magatartás korlátozása, kapcsolattartás tilalma) 42 százalékát, a harmadik csoportba tartozók (például gyógykezelésre, terápiára, tréningen való részvételre való kötelezés) 44 százalékát alkották. A magatartási szabályok egy másik típusú megközelítése a bűnelkövetéshez kapcsolódó (1) egyéni szükségletekre (például antiszociális attitűd, proszociális készségek hiánya), vagy (2) a szociális körülményekre (munkanélküliség, lakásfeltételek, családi tényezők) reagálás alapján kategorizálta az előírásokat, illetve egy harmadik felosztás (1) a kontroll vagy (2) a segítő funkció alapján vizsgálta a magatartási szabályokat.

A kutatás szerint a szabályoknak gyakran nem egyértelmű a tartalma, nem elég konkrétak (pl. kerülje a konfliktusos helyzeteket, tartsa tiszteletben mások testi épségét, értelmesen töltse el szabadidejét), így nehezen ellenőrizhetőek. Ugyancsak

jellemző a passzív magatartást elváró szabályok előírása az aktív cselekvésre ösztönzés helyett. Ez például még az alkoholprobléma megközelítésében is megmutatkozik (pl. ne látogasson italmérő helyeket).

A kutatás következtetéseire figyelemmel a pártfogó felügyelők konkrétabb javaslatok megfogalmazására törekszenek a pártfogó felügyelői véleményekben, és nő azoknak a szakvéleményeknek a száma, amelyek helyreállításra és jóvátételre vonatkozó szabályok elrendelésére vonatkoznak.

10.3.3.3. A pártfogó felügyelői esetkezelés, az igazságügyi szociális munka sajátosságai

A pártfogó felügyelői tevékenységet a kontroll és a támogatás egyidejű érvényesülése jellemzi. A pártfogó felügyelővel szemben támasztott követelmény, hogy segítse elő a bűnismétlés megelőzését, egyrészt az elkövető ellenőrzésével és irányításával, másrészt az elkövető társadalmi beilleszkedésének támogatásával. Az esetkezelésben a két funkció egymással átfedésben, az eset sajátosságaihoz igazodó intenzitással érvényesül.

Az **esetkezelés**t általánosságban olyan problémamegoldó, az esetvezető szakember részéről tervszerű és tudatos folyamatként definiálhatjuk, amelynek alapja a kliens és a segítő közötti (írásbeli vagy szóbeli) megállapodás. A *megállapodás* kiterjed a megoldandó problémákra, a feladatok megoszlására és az ahhoz rendelkezésre álló határidő meghatározására is. Ehhez a (klasszikus szociális munkában használatos) fogalmi meghatározáshoz képest a pártfogó felügyelő által alkalmazott esetkezelés, az igazságügyi szociális munka számos ponton eltérést mutat.

Ezek közül az egyik legjelentősebb, hogy a pártfogó felügyelet mint járulékos jogintézmény megállapítása az esetek döntő többségében (vádemelés elhalasztása, fiatalkorúak és visszaesők ügye) nem mérlegelhető az elrendelő számára. Például 2007-ben a Pártfogó Felügyelői Szolgálat összesen 40 309 pártfogó felügyeletet hajtott végre. Ezek közül 12 441 ügyben (30,86%) alkalmazták az ügyészek a felnőtt korú terhelttel szemben a vádemelés elhalasztását, 17 348 ügyben volt fiatalkorú az elkövető (43,03%) és további 3 141 (7,79%) esetben visszaeső volt a felnőtt korú pártfogolt. Így a gyakorlatban számos olyan pártfogolt jelenik meg a pártfogó felügyelői esetkörben, akiknél a felügyeletet segítő szakmai szempontok egyáltalán nem indokolják, így a kontroll funkció tisztán érvényesül.

Míg a klasszikus szociális munkában a „probléma" fogalma meglehetősen kiterjedt, addig a pártfogó felügyelői tevékenységben az értelmezés sokkal szűkebb keretek között mozog. A pártfogó felügyelő célja, hogy a büntetőjogi konzekvenciák maradéktalan érvényesítése mellett a bűnelkövetői viselkedés befolyásolásával, korrekciójával *a további bűnismétlés kockázatát csökkentse*. Tehát a pártfogó felügyelő probléma-meghatározásának a középpontjában az áll, hogy milyen körülmények vezetnek a bűncselekmény elkövetéséhez, mi a teendő a megelőzésük,

megszüntetésük érdekében. Mindazok az igények, amelyek ilyen összefüggésben értelmezhetetlenek, nem tartoznak szorosan a pártfogó felügyelő kompetenciájában, azok kezelése érdekében a pártfogó felügyelő a pártfogoltat a megfelelő célszervezethez irányítja az esetátadás szakmai elvei szerint.

A klasszikus szociális munkában a **problémamegoldás folyamatát** általában a kliens önkéntes kérelme, saját igényein alapuló probléma-meghatározása indítja el, a pártfogó felügyelet végrehajtása során azonban ez egészen másképpen történik: az igazságügyi szociális munka alapja egy végrehajtásra váró bírói/ügyészi határozat, amelynek akkor is érvényt kell szerezni, ha a pártfogolt egyáltalán nem együttműködő.

A klasszikus segítő kapcsolatban a *kliens szerepe* aktív, kezdeményező, helyzete jellemzően mellérendelt, (megállapodásban szabályozott) együttműködési szándékától (általában) elállhat. A pártfogó felügyelet végrehajtása során a pártfogolt nincs kezdeményező helyzetben. A folyamatot ügyészi, bírói határozat indukálja, amelyben a büntetőjogi következmények mellett a pártfogolti együttműködés a teljes időszakban kikényszeríthető, miután az előírt kötelezettségek (általános és külön magatartási szabályok) nem teljesítésének, a folyamat önkényes megszakításának jogkövetkezményei lehetnek. A probléma megoldása érdekében felmerülő feladatokat jellemzően a jogszabályok, az elrendelő és a pártfogó felügyelő rendelkezései határozzák meg. A kontroll és a segítő funkció egymást átfedő érvényesüléséhez hasonlóan a kényszerű és az önként vállalt együttműködés elemei a pártfogó felügyelő szakmai tevékenységének lényeges összetevői, egyben a motivációs bázis szélesítését is megalapozzák.

A klasszikus szociális munka területein tevékenykedő segítő számára az *időtartam* többnyire szélesebb spektrumú, kevésbé szigorú határok között mozog, mint a pártfogó felügyelő által végzett esetkezelés során. A pártfogó felügyelet végrehajtásában a tartam (a törvény és az elrendelő szerint) szigorúan meghatározott; és többnyire nem a problémák mélységével és szerkezetével áll összefüggésben, azaz például pusztán azért, mert a segítő kapcsolatból adódó célokat nem sikerült megvalósítani, nyilvánvalóan nem hosszabbítható meg a pártfogó felügyelet tartama. Tehát a pártfogó felügyelő tevékenység – segítő céljainak meghatározásában és megvalósításában is – rendkívüli módon koncentrált és szükségszerűen célzott. Figyelemmel arra, hogy az igazságügyi szociális munka egy adott büntetés/intézkedés végrehajtásához kötődik, a pártfogó felügyelő beavatkozásai egyben jogszabályban (általában határidőkorlát biztosításával) meghatározott ügymeneti lépések is, amelyek szigorú dokumentáltság melletti elvégzése a pártfogó felügyelő felelőssége.

10.3.3.4. Az esetkezelés folyamata, módszerei, eszközei

1. Állapotfelmérés, a bűncselekmény elkövetéséhez vezető okok feltárása. A pártfogó felügyelet egyik legfontosabb célja a további bűncselekmények elkövetésének megelőzése, a bűnelkövetői viselkedés módosítása, korrekciója. Ehhez fel kell

tárni a bűncselekmény elkövetéséhez vezető okokat, illetve a terv készítésekor is fennálló, a bűnismétlés szempontjából a terheltet veszélyeztető körülményeket. A kriminalitás okainak mint lehetséges kockázati tényezőknek az alapos meghatározása, elemzése a jó akcióterv alapja, hiszen ennek függvényében lehet a beavatkozási pontokat, a megfelelő módszereket és eszközöket tervezni. A pártfogó felügyelő a hosszantartó, eredeti okokat és a szituatív bűnözést különösen indukáló, aktuálisan és intenzíven működő körülményeket, továbbá a szubjektív és objektív tényezőket külön mutatja be (ld. 10.3./1. táblázat). Ehhez ugyanazt a szempontsort veszi figyelembe, amelyet a nyomozóhatóság és az ügyészség használ az ERÜBS adatközlésnél.

10.3./1. táblázat A bűncselekmény elkövetéséhez vezető okok rendszere

Szubjektív okok	**Objektív okok**	
	Aktuálisan ható, krízis jellegű objektív okok	**Múltbeli vagy hosszantartó (eredeti) objektív okok**
kóros elmeállapot; hirtelen felindulás; bosszú, féltékenység; agresszivitás; a bűncselekménnyel kapcsolatos, téves, helytelen nézetek; társadalomellenes tudati beállítottság; a cselekmény társadalom-ellenességének fel nem ismerése; bűnözői életszemlélet; anyagi haszonszerzés; önző szemlélet; szexuális vágy, kalandvágy; egyéb vágy, szenvedély; mának-élés; felbujtás; félelem; csábítás; befolyásolhatóság; ellenséges politikai beállítottság; járművezetői gyakorlat hiánya; fáradtság, kialvatlanság; forgalmi viszonyok hibás értékelése; figyelmetlenség; fegyelmezetlenség; rosszullét; iszákos életmód; munkakerülő életmód; kábítószer-függőség; egyéb.	családi probléma; lakóhelyi konfliktus; rossz baráti környezet; munkahelyi, munkával kapcsolatos gond; iskolai konfliktus; átmeneti pénzzavar; más bűncselekmény leplezése; egyéb.	alacsony jövedelem; rossz lakásviszonyok; négy vagy több gyermek a családban; dezorganizált családi élet; kimaradás az iskolából; osztályismétlés, bukás; gyenge tanulmányi eredmény; durva szülői (nevelői) bánásmód; helytelen szülői (nevelői) nevelés; alkoholista családi környezet; bűnöző családi környezet; egyéb.

Az állapotfelméréshez és a kockázati tényezők értékeléséhez a pártfogó felügyelő az alábbi szempontok alapján is adatgyűjtést végez:

- nem, nemi identitás és életkor (az elkövetés és a terv elkészítésének időpontjában);
- korábbi büntetendő cselekmények, gyermekkori bűnelkövetés adatai (az esetleges „bűnelkövetői karrier” stádiuma);

- iskolai végzettség, képzettségi szint, tanulmányok folytatása, erre vonatkozó tervek, motiváció;
- munkaerő-piaci megjelenés, foglalkoztatottság, erre vonatkozó tervek, motiváció, alkalmazás jellege, jövedelemszerző tevékenység, megélhetés, havi jövedelem, vagyoni helyzet, munkakultúra, munkaalkalmasság, monotóniatűrés, fegyelem, instruálhatóság, egzisztenciális problémák, adósság és kezelése;
- a személyiség jellemzői, beállítódás, viselkedés, impulzivitás, befolyásolhatóság, dyslexia, szociális készségek fejlettsége, szükségletek késleltetésének képessége, morális szint, motiváció, realitás funkció működése;
- életmód, életkörülmények, életvezetés, napi időtöltés, napirend;
- családi állapot, családstruktúra, mintakövetés, szocializáció, családi konfliktusok, izoláció;
- drog-, alkohol-, gyógyszerhasználat, egyéb szenvedélybetegségek, függőségek, egészségi, fizikai, mentális, pszichés állapot;
- lakhatási körülmények (hajléktalanság, intézményes elhelyezés), településforma, a különböző szolgáltatások elérhetősége;
- kortárscsoport, baráti kör, referencia csoport, partnerkapcsolat;
- szubkultúra, szegregált helyzet.

2. Az egyéni pártfogó felügyelői terv. A pártfogó felügyelet végrehajtásának gerince az egyéni pártfogó felügyelői terv, amelyet 2003. július 1-je óta minden pártfogolt esetében az első meghallgatástól számított 30 napon belül egyedileg el kell készíteni. A pártfogó felügyelettel megerősített alternatív szankciók végrehajtása során különös jelentősége van a terv elkészítésének, hiszen a jogintézmény lényege, hogy az adott eset valamennyi sajátosságaihoz igazodóan történjék a beavatkozások célzott megtervezése. A terven alapuló esetkezelés egy adott pártfogolt éppen aktuális felügyeletének végrehajtására szolgál, így a jó terv megalkotásánál kerülni kell a sémákat, a sablonokat. A konkrét ügyben az esetkezelést valamennyi szempont figyelembevételével az egyedi sajátosságokhoz kell igazítani, így az is előfordulhat, hogy ugyanannak a személynek két különböző ügyében más-más tartalmú lesz a terv. Erre például az adhat okot, hogy az egyik esetben „csak" a közvetítői eljárásban létrejött megállapodásban foglaltak teljesítését kell elérni, míg a másik ügyben több éven átnyúló pártfogó felügyelet végrehajtása van folyamatban.

Az *elkövetett bűncselekmény súlya* különösen a kontrollfunkció érvényesítésének intenzitását – a kapcsolattartás gyakoriságát, az elszámoltatás és az ellenőrzések mélységét – befolyásolja. Hasonlóan kihat a módszerek választására az elkövetett *bűncselekmény jellege* is, például az erőszakot családon belül, esetleg kiskorú sérelmére megvalósító terhelt ügyében a családgondozás, a sértettek (beleegyezésük esetén történő) bevonása mindenképpen szükséges. Kiemelt figyelmet kell fordítania a pártfogó felügyelőnek a *visszaeső* bűnelkövetők magasabb intenzitású

esetkezelésére, hiszen ilyenkor a bűnismétlés kockázata magasabb, mint egy első bűntényes, bagatell cselekményt megvalósító terheltté.

A terv elkészítésének kereteit a jogszabályok és az elrendelő határozat rendelkezései jelentik, a pártfogó felügyelet járulékos jellege miatt pedig a végrehajtásra nézve irányadó, hogy milyen szankció alkalmazása mellett történt meg elrendelése. Az esetkezelés intenzitása harmóniában áll az elrendelő döntésével, tehát például egy felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtása alatt az elkövető ellenőrzése általában nagyobb súlyú, mint például egy próbára bocsátás esetében.

Mivel az igazságügyi szociális munka egyik lényeges eleme, hogy nem terjeszkedhet túl az elrendelő által meghatározott időkorlátokon, a pártfogó felügyelő a terv egyes elemeit ezen belül határozza meg; ha erre lehetőség van, rövid-, közép- és hosszú távú ütemezésben. Egészen más lehetőséget kínál, más intenzitást követel például egy több évet magába foglaló folyamat koncepcionális előkészítése és végrehajtása, mint egy rövidebb tartamra terjedő végrehajtásé.

Az elrendelő döntéshez igazodó *eltérő kezelési technikák* alkalmazására bizonyos esetekben a jogszabály is lehetőséget biztosít. Ilyen különösen a vádemelés elhalasztásának speciális eseteihez (kábítószer-fogyasztásban érintett személyek elterelése, a tartási kötelezettség megszegőivel szemben és a közvetítői eljárásban létrejövő megállapodásban foglaltak ellenőrzése érdekében alkalmazott diverzió) társuló pártfogó felügyelet végrehajtása. Ilyenkor az általános magatartási szabályok megtartása főként a külön kötelezettség teljesítését segítik elő, s ezek megszegéséhez fűz joghatást a jogalkotó.

A pártfogó felügyelői tervet és az azon alapuló esetkezelést a terhelt egyedi sajátosságai és azok változása, személye, viselkedése, együttműködési készsége, motivációja, életviszonyai, körülményei, szociális készségeinek fejlettsége, a reszocializáció irányai (munkaerő-piaci reintegráció, lakhatás, képzés, drog-és alkohol problémák, pénzügyek stb.) egyaránt meghatározzák, így azok felmérése a kezelési technikák tervezése érdekében kulcsfontosságú. A terhelt életviszonyainak változása, a célok megvalósításának aktuális állása, az előre nem várható (vagy csak hosszabb idő alatt felderíthető) körülmények felmerülése azt eredményezi, hogy a tervet a felügyelet különböző szakaszaiban *módosítani, változtatni* kell, esetleg új terv megfogalmazása válik szükségessé a változások követése érdekében.

Az esetkezelés alapjául szolgáló tervnek teljes körű tényfeltáráson kell alapulnia, elkészítéséhez minden érdemi információt meg kell szerezni, amelyek az állapotfelmérésen alapuló szociális diagnózis felállítását lehetővé teszik (Kozma 2001). Az alkalmazott módszerek ennek során az alábbiak lehetnek:

- *irattanulmányozás* a folyamatban levő ügy, de lehetőség szerint más büntetőeljárások, egyéb eljárások vonatkozásában is;
- előzetes *pártfogó felügyelői tapasztalatok* beszerzése, beépítése;
- *más közreműködő intézmények, szervezetek* (pl. gyermekvédelem, büntetés-végrehajtási intézet, iskola, munkáltató) tapasztalatainak beszerzése;

- *a törvényes képviselőtől, családtagoktól,* gondnoktól, más együtt élő, vagy a lakókörnyezetben levő személyektől származó információ beszerzése;
- interjú;
- *környezettanulmány,* helyszíni adatgyűjtés, családlátogatás.

Esettanulmány. J-t súlyos testi sértés bűntette miatt a bíróság egy év hat hónap tartamú szabadságvesztésre ítélte, amelynek végrehajtását két évre felfüggesztette. A bűncselekmény sértettje J. korábbi élettársa volt, akit munkahelyén azért bántalmazott a terhelt, mert úgy vélte, hogy akadályozza közös gyermekeik láthatását. A bíróság külön magatartási szabályként előírta, hogy J. sértett munkahelyétől tartsa távol magát, és nyilvános helyen tartózkodjon az alkoholfogyasztástól.

Feltárás: J. 27 éves, szakmunkás végzettségű, erős testalkatú férfi, korábban pártfogó felügyelet alatt nem állt. Évekig tartó együttélésük (amelyből három közös gyermekük származott) azért szakadt meg, mert a pártfogolt munkahellyel, rendszeres jövedelemmel nem rendelkezett, alkoholos állapotban egyre gyakrabban bántalmazta élettársát, aki emiatt a szomszéd településen élő anyjához költözött. Így a pártfogolt egyedül élt a szüleitől örökölt, leromlott állapotú családi házban, interperszonális kapcsolatait a felszínesség és a sivárság jellemezte.

J. a pártfogó felügyelő felhívására nem jelent meg, sokadik felkeresésre sikerült vele lakóhelyén kapcsolatot teremteni. A jogkövetkezményekre való figyelmeztetéssel annyit lehetett elérni, hogy ígéretet tett a pártfogó felügyelőnél történő jelentkezésre.

A beszélgetésekből kiderült, hogy J. családjában sem volt ritka a veszekedés, az ő apja is bántalmazta a feleségét, amit a pártfogolt elfogadott. Nem ismerte el a büntetése jogszerűségét, volt élettársát hibáztatta a kialakult helyzetért, de szavaiból kiderült, hogy kudarcként éli meg családja széthullását.

A pártfogolt életében bekövetkezett sorozatos veszteségek (szülei korai halála, társas kapcsolatainak alacsony színvonala, munkahelye megszűnése, a pozitív minta hiánya, családja széthullása) súlyos agressziót keltő frusztrált állapotot idéztek elő, már-már paranoiás képzelgésekkel. „Mindenki összefogott ellenem” – mondta gyakran pártfogójának. Biztonságos környezetként egyedül a kocsmát jelölte meg, ahol viszont a külön magatartási szabály megtartását ellenőrző rendőri jelenlét miatt volt problémás a tartózkodása.

Beavatkozási pontok: A hivatal abban az időben életvezetési problémákkal küzdő fiataloknak nyílt csoportot működtetett. J. vállalta, hogy annak ellenére részt vesz a foglalkozásokon, hogy a többi csoporttag sokkal fiatalabb nála. Itt szembesült azzal, hogy a (többnyire) kamasz fiúknak mennyire megnehezíti az életét az alkoholizáló, nem dolgozó apa jelenléte, ami saját, korábban átélt élménye is volt. Ez és a pártfogóval folytatott beszélgetések alkalmassá tették a szerepelvárások átértékelésére és felkeltették a változás iránti igényét.

A pártfogó felügyelő személyesen megkereste a pártfogolt lakóhelye szerinti önkormányzat jegyzőjét és kérte segítségét J. munkába állításához. Több hónap elteltével lehetőség nyílt a közmunka programba való becsatlakozásra. A pártfogó felügyelő a

felügyelet utolsó részében felvette a kapcsolatot a sértettel, aki vállalta, hogy részt vesz egy pártfogó felügyelő által összehívott családi döntéshozó konferencián annak érdekében, hogy konfliktusaikat meg tudják beszélni. A megbeszélések több ülésen folytatódtak, abba bekapcsolódtak a sértett szülei és más segítők is.

A pártfogó felügyelet leteltekor a pártfogoltnak állandó munkaviszonya volt, gyermekei tartásához rendszeresen hozzájárult.

3. A társadalmi reintegráció irányai. A pártfogó felügyelő a tervben rögzíti a komplex állapotfelmérés eredményét, amelynek alapján megfogalmazza a bűnelkövetői viselkedést leginkább indukáló körülményeket (probléma) és a hatásuk csökkentése érdekében alkalmazott eszközöket. A célok megvalósításához széles körben feltérképezi azokat az intézményeket, civil szervezeteket, személyeket, egyéb kisközösségi erőforrásokat, amelyek tevékenysége révén eredmény várható. A pártfogó felügyelő esetkezelésének legfontosabb reintegrációs irányai a következők:

(1) Munkaerő-piaci (re)integráció. A közösség védelme és a bűnelkövetői viselkedés korrekciója szempontjából egyaránt az egyik legfontosabb kérdés, hogy miként lehet a pártfogó felügyelet végrehajtása során javítani a pártfogoltak munkaerő-piaci megjelenését (munkaviszonyban álljon, illetve kereső tevékenységet folytasson, álláskeresőként regisztráltassa magát, vagy képzésben vegyen részt). Ez az elvárás törvényi szinten is megjelenik, hiszen az egyik általános magatartási szabály éppen az, hogy a felügyelet időtartama alatt a munkaképes terheltnek munkaviszonyban kell állnia, vagy kereső tevékenységet kell folytatnia. A teljes foglalkoztatottság elvének közel húsz éve történő széthullását ugyan már követi a jogszabályhely azzal, hogy a „lehetőség szerint" fordulatot beiktatta szövegébe, de e szabálynak való megfeleléstől mégis csak néhány esetben lehet eltekinteni (ilyen például az a fiatalkorú, aki nevelési-oktatási intézmény nappali tagozatának tanulója, vagy foglalkoztatást elősegítő képzésben vesz részt, és az eltartása családon belül vagy otthont nyújtó ellátás keretében biztosított).

Az állami foglalkoztatáspolitika lehetőséget biztosít arra, hogy a pártfogó felügyelet alatt állót (és a büntetés-végrehajtási intézetből szabadulót) foglalkoztató munkáltató kedvezményben részesüljön a járulékok fizetését illetően, továbbá jelentős kormányzati és helyi programok is indultak a probléma megoldása érdekében.

A pártfogó felügyelők intenzíven együttműködnek a munkaügyi ellátórendszer különböző szervezeteivel, és belső képzésekkel biztosítják, hogy megfelelő felkészültséggel rendelkezzenek ezen a szakterületen is. A hazai munkaerő-piac szűkülése, a foglalkoztatási bizonytalanság állandósulása és a pártfogoltakra jellemző hátrányos helyzet (iskolázatlanság, rosszul konvertálható képzettség, a munkatapasztalat hiánya, irreális igények) sajnos nem kedveznek a munkaerő-piacon való megjelenés rövidtávon való javulásának. Így a pártfogó felügyelők esetkezelésében jelentős szerepe van annak is, hogy a munkanélküliség másodlagos kedvezőtlen hatásait mérsékeljék. A tartós munkanélküliség okozta kilátástalanság

kifejezett krízisintervenciós beavatkozást igényel annak érdekében, hogy a pszichés és szociális helyzet tartós leromlása ne következzék be.

(2) Képzés. Az élethosszig tartó tanulás igényének való megfelelést a pártfogó felügyelői esetkezelésben közvetítjük. Esetkörünkben különösen sok problémát okoz azoknak az ügyfeleknek a helyzete, akik még nyolc általános iskolai végzettséggel sem, vagy csak azzal rendelkeznek, illetve megszerzett képzettségük nem piacképes. Az ilyen pártfogoltak képzésbe juttatása, az ahhoz szükséges motiváció felkeltése a pártfogó felügyelői tevékenység középpontjában áll annak ellenére, hogy az nem vezet automatikusan az álláskeresési esélyek növekedéséhez.

(3) Lakhatás. A lakhatási problémák a pártfogó felügyelői gyakorlatban is főként a hajléktalan ügyfelek esetkezelésében jelentkezik. Az ő helyzetük akár átmeneti rendezéséhez a Szolgálat nem rendelkezik saját eszközzel, így a hajléktalan-ellátás szervezeteivel való együttműködés alapozza meg az ilyen kérdésekre adott válaszokat. Különösen fontos ez azért, mert a tartós otthontalanság az egyéb reszocializációs célok megvalósulását is megnehezíti, így a munkába állítás, képzésbe juttatás, drog- és alkoholproblémák kezelése, az áldozattá válás, a bűnismétlés kockázatának mérséklése is ellehetetlenül. Különösen érzékeny terület, hogy a pártfogó felügyelet végrehajtása rendszeres kapcsolattartáson alapul, amit a hajléktalan pártfogoltak „vándorlása" és hosszabb-rövidebb ideig tartó elérhetetlensége sokszor nem tesz lehetővé. Így elméletileg pusztán az otthontalanság ténye büntetőjogi következményeket idézhet elő.

Kisebb részben, de hasonló intenzitással jelentkezik az átmeneti lakhatással (pl. munkavállalói és utógondozói szálláson élő, vagy otthonról elcsavargó) pártfogoltak problémája, ahol a krízisre adott gyors és szakszerű beavatkozás, a családi kapcsolatok rendezése, a szociális készségek fejlesztése a pszichés és szociális státusz rövid időn belüli leromlását előzheti meg.

(4) Drog- és alkoholproblémák. Az esetszám növekedésére, az egyre súlyosbodó tendenciákra és arra figyelemmel, hogy a tünetek együttesen is jelentkezhetnek, indokolt az addikciók kérdésére tágabb kitekintésben utalni. Ide tartozik minden olyan szenvedélybetegségen alapuló, kényszeresen végrehajtott viselkedésforma, amelyet az egyén nem képes kontroll alatt tartani (pl. bulimia, anorexia, kényszeres vásárlás, kleptománia, kóros játékszenvedély, számítógép, társ-, szex- és testedzés-függőség, és különösen a drog- és alkoholdependencia). Valamennyi ilyen tünettel küzdő személyt az jellemzi, hogy az értékek átstrukturálódnak, az egyedüli örömszerző forrás a szenvedély tárgya, minden korábbi pozitívum (munkahely, iskola, családi és társas kapcsolat) elveszti hatását, motiváló erejét. Ha a szenvedélybeteg úgy érzi, hogy akadályozzák az örömszerzésben, depresszióssá, szorongóvá, agresszívvá válhat, amibe természetesen az autoagresszív viselkedésformák is beletartoznak. A pártfogó felügyelői esetkezelésben a tünetek korai felismerésének és a kezelőhelyre történő irányításnak van jelentősége, továbbá nagyon fontos a beteg környezetének (elsősorban a családjának) a gondozása is.

(5) Pénzügyek. A modern társadalmakban különösen nagy jelentősége van az egyének pénzügyi felelősségének, a családi költségvetések tervezésének, a ház-

tartások likviditása megőrzésének. Sajnos a magyar népesség ebben általában is meglehetősen járatlan, s különösen elmondható ez a pártfogoltakról. Jelentős részük olyan családban nőtt fel, ahol vagyongyarapodásra lehetőség nem volt, a bevételi oldalon általában a (kisösszegű) munkabérek és a szociális támogatások álltak. Ezek felhasználása általában az elemi szükségletek kielégítése érdekében történik, jellemző a máról holnapra élés, a forrásokat általában a nők kezelik, és a gyermekeket a tervezésbe (ha egyáltalán van ilyen) nem vonják be. Ezeket a kedvezőtlen jelenségeket tovább súlyosbítja a fogyasztói szokások megváltozása. Együttes következményként a pártfogoltak körében is jellemző az eladósodás, a kritikátlan, irreális szükségleteket követő vásárlói szokások érvényesülése.

A pártfogó felügyelő esetkezelésében érvényesülnek az ún. *„budget" tréning* elemei, amelynek során a pártfogó felügyelő a pártfogolttal számba veszi a bevételi és a kiadási oldalon jelentkező tételeket, a szükséges megtakarítási célokat és az adósságkezelés szempontjait. A reklámok és a „kedvező" vásárlások feltételeinek értelmezése hozzájárul ahhoz, hogy a vásárlási szokások módosuljanak, a tudatosság és a rendszeresség elemei jobban érvényesüljenek. Különösen fontos ez, ha a pártfogolt nagyobb összeghez jut (például egy hosszú időn keresztül tartó állástalanságot követő első fizetés felvétele is).

10.3.3.5. A fiatalkorúak pártfogó felügyeletének sajátosságai

A fiatalkorú esetében a törvény sokkal szélesebb körben (szinte valamennyi szabadságvesztés kiváltására alkalmas alternatív szankció mellett) teszi kötelezővé a pártfogó felügyelet megállapítását, mint a felnőtt korúaknál. A jogalkotó így megerősítette a fiatalkorúak esetében alkalmazott alternatív szankciók közösségi jellegét, biztosította továbbá azt is, hogy a pártfogó felügyelői kontroll és támogatás minden ilyen esetben, mérlegelés nélkül érvényesüljön.

A fiatalkorú bűnelkövetők száma a statisztikai adatok szerint hullámzóan ugyan, de emelkedik, átlagos számuk évente összesen kb. 12 000. Esetükben az elrendelők szívesen alkalmazzák a pártfogó felügyelet végrehajtásával járó szankciókat. 2005-ben 12 197 fiatalkorú bűnelkövető vált ismertté, akik közül 7 648 esetben (62,7%) alkalmaztak pártfogó felügyeletet az ügyészek és a bíróságok. Az adott években a fiatalkorúak esetkörében folyamatban volt ügyek számának alakulását a 10.2./2. táblázat szemlélteti.

10.2./2. táblázat Fiatalkorúak ügyei a pártfogó felügyelet végrehajtása ügycsoportban

2004	2005	2006	2007
17 016	17 896	19 115	17 348

A pártfogó felügyelői szervezet reformátalakulása 2003. július 1-jén történt meg. Ennek során a felnőtt korúak és a fiatalkorúak ügyeit ellátó pártfogó felügyelők egy szervezetbe történő integrálása megvalósult, de számos jogszabályi és szerve-

zeti garancia biztosítja, hogy a fiatalkorúak esetkörében biztosított legyen a „más" elbánás, az életkori sajátosságoknak megfelelő eljárás és módszer.

1. Speciális esetkezelés. A fiatalkorra jellemző életkori specialitások első megközelítésben megkönnyítik a pártfogó felügyelő munkáját. Az emberi nemre jellemző legszebb tulajdonságok túlsúlyának korszaka ugyanis ez az időszak. Kíváncsiság, merészség, tudásvágy, a konvenciókkal való újító szembefordulás, lelkesedés és érzelmi telítettség uralja a kamasz és a fiatal felnőtt személyiségét. Az egyes viselkedésformák még nem rögzültek, így korrekciójukra jellemzően sokkal több lehetőség van, mint a későbbi életkorokban. A fiatal modellt keres, aki optimális esetben akár a pártfogó felügyelő is lehet; ez a célzott beavatkozások intenzitását, eredményességét megsokszorozhatja. Az esetkezelés specialitásaiban elsősorban annak intenzitást kell kiemelni. A fiatalkorú terhelt életviszonyainak kialakulatlansága, nagyfokú mobilitása, a változások gyakorisága, a befolyásolhatóság indokolja, hogy a kapcsolattartás gyakori (egy hónapnál szinte soha nem ritkább) legyen. A fiatalkorra jellemző krízishelyzetben alkalmazott beavatkozások esetenként még a mindennapos találkozásokat is maguk után vonhatják.

2. Tanulás, munkába állás. Ideális esetben a fiatalok közvetlenül az iskolai tanulmányok befejezése után munkába állnak, így nincs arra lehetőség, hogy a napirend addigi strukturáltsága megtörjön. Sajnos a pártfogó felügyelet alatt álló fiatalkorúakra ritkán jellemző a szocializációs folyamatnak az ilyen értelmű folyamatossága. Nagyon gyakori, hogy a gyermekek olyan családban élnek, ahol már a szülők sem dolgoznak, nincs aki velük együtt keljen, és őket pontosan iskolába indítsa. Többek között ezzel is magyarázható, hogy már igen korán elkezdődik a mulasztás, a napirend megbomlása, a sorozatos kudarcélmények átélése, végül az iskolai tanulmányok idő előtti megszakadása. Általános sajátossága a magyar munkaerőpiacnak, hogy egyre nő a pályakezdő munkanélküliek száma, így lehetőség sincs a munkatapasztalatok megszerzésére. A pártfogó felügyelők elsősorban arra törekednek, hogy a tanköteles korú pártfogoltakat megtartsák vagy visszaintegrálják a nappali tagozatos képzésbe. Ennek érdekében a korrepetálás mellett a tanulássegítés új, resztoratív módszereit is elkezdték alkalmazni, különösen ott, ahol a közösségi foglalkoztató támogatja a szakmai munkát. Ennek során nemcsak az ismeretek terén történik felzárkóztatás, hanem az iskolai konfliktusok kezelésére is vannak kezdeményezések.

Az iskolából már kimaradt vagy nem tanköteles korúak képzése a munkaügyi szervezetek programjaiban a legeredményesebb, de szinte teljesen megoldatlan a nyolc általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők felzárkóztatása.

A Pártfogó Felügyelői Szolgálat egyre többször indít jóvátételi programokat, amelyekben sok olyan fiatal vesz részt, aki életében először végez valamilyen szervezett munkatevékenységet.

3. Szenvedélybetegségek. A kutatások szerint a fiatalok egyre korábbi életkorban kerülnek olyan helyzetbe, amikor valamilyen addikció kialakul. Különösen igaz ez a drogfüggőség esetében: 2007-ben az ESPAD keretei között került sor egy vizsgálatra budapesti, 8-10. évfolyamon tanuló diákok körében, amely szerint a megkérdezett fiatalok 23 százaléka fogyasztott már valamilyen szert.

A pártfogó felügyelők a függőségek korai felismerésével, a megfelelő kezelőhelyre juttatással és a megromlott kapcsolatok rendezésével (pl. családi döntéshozó konferenciák szervezésével) segíthetik elő a kábítószer-fogyasztásban érintett személyek szermentes életmódjának kialakulását. Ennek érdekében a Szolgálat kiterjedt együttműködést folytat a különböző prevenciós, gyógyító és rehabilitációs intézményekkel és szervezetekkel. Különösen élénk ez a munkakapcsolat a kábítószer-elterelés kapcsán, amikor a vádemelés elhalasztása mellett megállapított pártfogó felügyelet eredményes leteltének feltétele a kábítószer-függőséget gyógyító kezelésen, kábítószer-használatot kezelő más ellátáson vagy megelőző felvilágosító szolgáltatáson való részvétel.

4. Kortárskapcsolatok. Az informálisan, a lakóközösségben vagy az utcán szerveződő kortárscsoportok erejét és hatását a normasértő magatartásokra már a legkorábbi devianciakutatások is vizsgálták. A „bandázó" fiatalokkal való célirányos foglalkozás fontossá vált a bűnmegelőzésben. Egy budapesti külvárosi lakótelepen 1993-1994-ben folytatott kutatás szerint „[a] szegénynegyed-spirál végeredménye olyan nyomornegyed, ahol gyakorlatilag nincsenek közösségi szolgáltatások, a lakók munkanélküliek vagy segélyezettek. A fiatalok számára az egyetlen közösségi organizációs forma a drogterjesztő vagy esetleg más kriminális hálózatba történő bekapcsolódás" (Rácz 2002). A vizsgálat arra is felhívja a figyelmet, hogy a nem megfelelően megtervezett társadalmi intervenció (pl. a rendőrségi represszió) inkább szervezettebbé teszi a kortárscsoportokat, és a kriminalitás fokozódásának kedvez. Ugyanakkor maguk a fiatalok is megfogalmazták „értelmes szabadidőeltöltés" iránti vágyukat, ami elsősorban a helyi klubok, koncerthelyiségek kialakítását jelentette volna.

13-15 éves kortól kezdődően a szülőhöz, családtagokhoz, más felnőttekhez fűződő aszimmetrikus, jellemzően alárendelt, függőségi kapcsolat jelentősége csökken, és szerepét a kortársak csoportja veszi át. E szimmetrikus kapcsolatok teszik lehetővé az autonóm, önálló, független, döntéseiért felelős, érdekeit érvényesíteni képes, ugyanakkor a mások iránt empátiás, toleráns, a közösség érdekeit elfogadó, szociálisan is kompetens személyiség kialakulását. A pártfogó felügyelő esetkezelésében többféle módon is felhasználja a kortárskapcsolatokban rejlő dinamikai hatásokat. Például a bűncselekményt közösen megvalósító, informálisan, rokonszenv alapján szerveződött csoportot egy időben fogadja, vagy maga szervez másodlagos csoportokat, különösen bizonyos tréningek (szociális készségfejlesztés) vezetésével. Különösen jó szakmai feltételek teremthetők a kortárscsoportok működéséhez a pártfogó felügyelői tevékenységet támogató közösségi foglalkoztatók keretei között, ahol a formális csoportok működtetése mellett (munkaerő-piaci,

agressziókezelő és egyéb tréningek) a szabadidős tevékenységek is helyet kapnak. Módszertanilag különös jelentősége van a kortárssegítők munkájának, amit főként a felsőoktatásban részt vevő hallgatók bevonásával valósítunk meg (6.3. fejezet).

10.3.4. Csoportos esetkezelés a pártfogásban

10.3.4.1. A csoportos foglalkozás a közösségi büntetések körében

Az *Európa Tanács R(2003)20 sz.*, a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről szóló ajánlásának kommentárja szerint az egyik leghatékonyabb beavatkozási módnak számítanak a kognitív magatartás-alakítás módszerei (indulatkezelés, problémamegoldó technikák, a társadalmi életben való jártasság növelését szolgáló tréningek). A csoportos foglalkozások bevezetésének igénye Magyarországon is felmerült (Kerezsi 2002). A Büntető Törvénykönyv a pártfogó felügyelet külön magatartási szabályaként előírható kötelezettségek körében rendelkezik a csoportos foglalkozáson való részvétel elrendelésének lehetőségéről. A Btk. ezen rendelkezése még nem hatályos, hatályba lépése akkor várható, ha a végrehajtás intézményi hátterét sikerül teljes egészében megteremteni. Magyarországon a pártfogó felügyelet több évtizedes gyakorlatában kizárólag az egyéni esetkezelés módszerét alkalmazták, ám a pártfogó felügyelet 2003-as reformjának egyik szakmai törekvése volt, hogy az egyéni esetkezelés mellett a csoportos technikák is megjelenjenek. Noha a Pártfogó Felügyelői Szolgálat számos erőfeszítést tett ebbe az irányba, a csoportos foglalkozások alkalmazása egyelőre kísérleti stádiumban van. A megfelelő foglalkozástípusok kiválasztása, sztenderdizálása, a végrehajtás feltételeinek biztosítása időigényes folyamat, amely még a legfejlettebb országokban is minimum 3-5 évig tartott.

A csoportos technikák alkalmazása először Kanadában és az Egyesült Államokban terjedt el. Többnyire ezeket a módszereket vette át, illetve fejlesztette tovább számos nyugat-európai ország. A csoportos foglalkozások beépülését a pártfogó felügyelői esetkezelésbe segítette a bizonyítottan eredményes módszerek, illetve a kutatáson alapuló gyakorlat alkalmazásának követelménye. Ma a legtöbb európai országban a csoportos foglalkozások a pártfogó felügyelői esetkezelés szerves részét képezik.

A bűncselekmények elkövetésében általában nagy szerepet játszik a szocializációs deficit (Jones 2008), a gyenge problémamegoldó képesség, az alacsony döntéshozó képesség, illetve az agressziókezelési és a szociális készségek hiányosságai (Pakes and Winstone 2007). A fentiek kezelésére a hagyományos pártfogó felügyelet során megvalósuló egyéni esetkezelés mellett hatékony eszközként szolgálhatnak a csoportos foglalkozások. Ezek a módszerek segíthetnek abban, hogy az elkövetők gondolkodása és viselkedése megváltozzon, tudatosabban, logikusabban gondolkodjanak, érezzenek a különböző helyzetekben és életük egészét illetően (Cherry 2005), a társadalom által elfogadott, erkölcsileg helyes döntéseket tudjanak hozni,

fejlődjön önkontrolljuk és szociális készségeik, illetve megváltozzanak egyes hiedelmeik. A különböző szerepjátékok célja az antiszociális viselkedés csökkentése, önmenedzselő technikák kifejlesztése, pozitív változás előidézése, annak elfogadása, hogy az egyes emberek különbözőképpen látják a világot (Mórotz és Perczel 2005). A csoportos esetkezelési technika előnyei közé tartozik, hogy

- a különböző valós, szociális tanulási helyzetekben számos szerep kipróbálására ad lehetőséget;
- az összetartozás élménye a szociális biztonságot, empátiát növeli, a résztvevők egymást sikeresen el tudják fogadni, támogatni (kompetenciaélmény átélése, saját erőforrások mozgósítása);
- a kliens és problémái szociális térbe integráltan, közösségi jellegűen kerülnek kezelésre, csökken a kitaszítottság, a „csak én vagyok ilyen nehéz helyzetben", a „kizárólag nekem van ilyen problémám" érzése. A módszer hatékony a marginalitás kezelése, a társadalmi befogadás növelésére;
- mellérendelt kapcsolatok modellálására van lehetőség;
- a széleskörű verbális és a nonverbális kommunikáció egyaránt megjelenik, amelynek felismerése, megértése, tudatos kinyilvánítása és fejlesztése egyaránt fontos (Rudas 1990);
- eredményességét növeli a színes társas kapcsolatokban rejlő dinamika (Fonyó 2001), a hiteles referenciacsoport pedig erősíti a pozitív értékek, társadalmi szabályok (Csepeli 2003) rögzülését, érvényesül a csoportkontroll;
- növeli a bűncselekményhez vezethető helyzetek felismerést, megértését, alternatív megoldási módszereket tanít és gyakoroltat be a résztvevőkkel, növeli a problémamegoldó készséget;
- költséghatékony.

Több országban a csoportos foglakozásokat önmagukban, azzal párhuzamosan folytatott egyéni pártfogó felügyelet nélkül rendeli el az ügyészség vagy a bíróság. Az önmagában zajló csoportos foglalkozásnak a költséghatékonyság a legnagyobb előnye, ha viszont – a magyar szabályozásnak megfelelően – egyéni esetkezeléssel párosul, és a csoportvezető vagy a terhelt pártfogó felügyelője közti együttműködés jó, akkor szinergikusan megsokszorozódhatnak a pozitív változások. Előnyös, ha az utóbbi esetben a kétféle tevékenységet végző szakemberek közti együttműködés, „játéktér" szabályozott, hogy a kliensek ne tudják kijátszani e két párhuzamos folyamat szereplőit. Fontos megjegyezni, hogy együttes alkalmazás esetén az esetgazda mindig az egyéni esetkezelést végző pártfogó felügyelő marad. Emellett meg kell említeni, hogy amennyiben a csoportvezetés kettős vezetéssel valósul meg, a vezetők közti harmonikus együttműködés is kulcsfontosságú az eredményesség szempontjából (Barczy 1997).

A csoportos foglalkozás fő célcsoportjának tekinthetők az „általános bűnelkövetők", az erőszakos, a szexuális, az alkohollal és droggal érintett, valamint a családon belüli erőszakot elkövetett kliensek. Egyes megközelítések, illetve az eltérő

nemzetközi gyakorlat alapján a fenti felsorolást többen kiegészítik a munkaerő-piacra való be/visszajutáshoz szükséges készségek hiányával küzdő elkövetők kezelésével. Az egyes bűncselekmény-típusokra és célcsoportokra kialakított csoportos foglalkozások hasznosak lehetnek a közepes vagy magas visszaesési kockázatú elkövetőknél, illetve azoknál, akik korábban már követtek el bűncselekményt, alacsony a problémamegoldó, konfliktuskezelő készségük, vagy nehezen fogadnak el az övéktől különböző álláspontot.

10.3.4.2. A csoportos foglalkozások módszere

A csoportos foglalkozások legelterjedtebb módszere a **kognitív viselkedésterápia**, amelynek történeti előzményei hazánkban a szerhasználókkal való foglalkozások terén ismertek. Ez abból indul ki, hogy az emberi problémák döntő többsége *hibásan tanult viselkedésekben* nyilvánul meg. Ma a viselkedést már tágabban értelmezzük; nem egyszerűen a cselekvéssel azonosítjuk, hanem a testi-vegetatív reakciókat és a gondolkodást is beleértjük. A hibás viselkedés fakadhat tévesen elsajátított reakciókból, illetve hiányzó helyzetmegoldó technikákból (Carver and Scheier 2003). Aki például nem tudja, hogyan kell különféle helyzetekben viselkedni, eligazodni, egyre több negatív tapasztalatot gyűjt ilyen helyzetekről. A kognitív-behaviorista terápia egyfelől a hibás viselkedési elemeket tárja fel és korrigálja, másrészt a hiányzó helyzetmegoldási képességeket tanítja meg. A viselkedésterápia számos érdekes technikát dolgozott ki arra, hogyan lehet módosítani a hibás magatartásokat (Kerezsi 2006). Nem a személyiség vizsgálata, bonyolult összefüggéseinek megértése és átalakítása a cél (tehát nem pszichoterápia), hanem a lehető leghatékonyabb módszerekkel, emellett a lehető legrövidebb időn belül, költséghatékony módon a visszaesés kockázatát jelentő attitűdök és viselkedés megváltoztatása. Ez a módszer a tréningcsoportban megjelenő csoportdinamika elemeivel kevesebbet foglalkozik, leginkább a csoport egyes tagjaira koncentrál. A szkilleket tekintve legfontosabb a szociális készségek, a problémamegoldó képesség, valamint a „self-management" (vagyis az, hogy az egyén hogyan tudja idejét, energiáját, pénzét stb. jól beosztani) fejlesztése.

A csoportos foglalkozások kulcsszavai: „részt vesz", „átgondol", „megbeszél", „tanul", „figyelembe vesz", „gyakorol". Az első, *tagadás* utáni fázist követően a tartós pozitív változás elérése érdekében alapvető, hogy a kliens eljusson a *beismerés*hez, amely után következhet csak a *változás szükségességének belátása*, majd az új viselkedés *begyakorlása*. Lényeges, hogy az elkövető megértse, és megfelelő válaszokat tudjon adni a jellegzetes rizikóhelyzetek elemeire (pl. hely, idő, társak/kollégák, hangulat, alkohol/drogok használata stb.). Néhány foglalkozás esetében részletes megelőzési és vészhelyzet-tervet is kidolgoznak a résztvevők. Ebben leírják, hogy ha a tanultak ellenére mégsem tudnák elkerülni a kritikus helyzetet, milyen megoldást fognak alkalmazni annak érdekében, hogy ne következzen be bűncselekmény – például ha saját autóval mentek szórakozni, és végül mégis ittak alkoholt, akkor ahelyett, hogy volánhoz ülnének, melyik barátjukat vagy sofőrszolgálatot hívják fel.

A kognitív-behaviorista alapú csoportos módszerek egyik példája a számos ország pártfogó szolgálata által adaptált és használt **agresszió-helyettesítő tréning** *(Aggression Replacement Training, ART)*, amelyet az 1980-as években dolgoztak ki az Egyesült Államokban. Az ART kognitív tréning három komponensből áll: (1) szociális készségfejlesztő modul (fő komponensei a mintaállítás, a viselkedési gyakorlat, a szociális megerősítés és a transzfer-tréning), (2) indulatkontroll-tréning modul (célja az önkontroll javítása, az indulat/agresszió csökkentése és kontrollálásának javítása az „indulatkezelési lánc" lépéseinek megismerésével), (3) erkölcsi érvelés modul (erkölcsi dilemmákkal szembesíti és megpróbálja magasabb érvelési szintre emelni a résztvevőket) (Goldstein *et al.* 1998). Az ART tréning néhány résztvevője a következőképpen vélekedett:

„képessé váltam arra, hogy úgy kezeljek és védjek ki, oldjak meg helyzeteket, hogy a viselkedésemet a későbbiekben is felvállalhassam. Ebben nagyon sokat segítettek a szituációs játékok, amiket meglepetésemre élveztem, holott nem vagyok egy szereplős típus."

„igen hasznos volt számomra, mivel más szemszögből, szemszögekből sokféle következtetést levonhattam, amelyből bizonyos dolgokat megfogadok (…) A tanfolyam során vettem észre, hogy valószínűleg mások véleményére nem figyeltem oda kellően, holott én úgy éreztem, megfelelően odafigyeltem. A tanfolyam nyitotta fel szemem hibáimra, esetleges hiányosságaimra."

„a foglalkozásokon elhangzottakat nagyon hasznosnak tartom a való életben, és nagyon megkönnyítették a tanulást, hogy ezeket a tanulási pontokat saját szereplőként is el kellett játszanom (…) ezáltal nagyon sok esetben elkerülhető a nézeteltérés, a viszálykodás és a harag (…) Amit hiányosságnak róhatnék fel talán az, hogy lehetne tovább bővíteni a tréninget más szituációk kezelésével is, illetve az idő rövidsége."

A csoportos foglalkozások 10-30 alkalmas összejövetelekből állnak, alkalmanként egy-két óra hosszúak, minimum hetenkénti rendszerességgel tartják őket, és az egyes foglalkozások között a résztvevőknek különböző házi feladatokat kell végezniük. Az otthoni munka a foglalkozásokon tanultak saját, mindennapi gyakorlatba való átültetésének folyamatos gyakorlását segíti elő (Beck 2002).

A minél nagyobb eredményesség érdekében fontos az egyéni, visszaesést megakadályozó *célok meghatározása, illetve a motiváció felkeltése* (Farrall 2004), mert a jó előkészítés lényegesen csökkenti a szabályszegés kockázatát. Amennyiben ez mégis megtörténik (késés, nem megfelelő viselkedés, hiányzás), akkor érdemes egyéni konzultációt beiktatni, hogy a kliens felzárkózzon a csoporthoz, illetve hogy tudatosítsák benne viselkedése következményeit (kizárás a csoportból, a csoport újrakezdése, súlyosabb büntetés). A foglalkozás szabályait megszegő elkövetők kezelése hangsúlyos feladat a csoportvezetők részéről. Egyrészt azért, mert a „renitensekkel" való bánásmód fontos visszajelzés a többi csoporttag számára, másrészt több vizsgálat is azt mutatta, hogy egy bizonyos határig célszerűbb az elkövetőt minél tovább a csoportban tartani, mert a tréninget végleg félbeszakí-

tó elkövetők gyakran rosszabb visszaesési eredményeket produkáltak, mint azok, akik egyáltalán nem vettek részt ilyen programokon. Optimális esetben a sikeres részvétel után sem ér véget a kapcsolat az elkövetővel, a csoportos foglalkozás lezárása után célszerű egyéni „ismétlő" foglalkozásokat tartani, amelyek alkalmával a tanult technikák felfrissíthetőek, tovább csiszolhatóak (Toseland and Rivas 1997).

10.3.4.3. Hazai fejlemények

A magyar Pártfogó Felügyelői Szolgálat jelenleg két sztenderdizált csoportos foglalkozást szándékozik bevezetni országosan, elsősorban a fiatal felnőtt korcsoportot megcélozva: a *szociális készségfejlesztést és agressziókezelést,* illetve a *munkaerő-piaci tréninget*. Az országos bevezetés azt jelenti, hogy a két tréninget legalább minden megyeszékhelyen, minimum évente két alkalommal meg lehessen tartani. E két tréningtípus sikeres bevezetése után várható csak, hogy hosszú távon további célcsoportok – pl. agresszív vagy ittas vezetők, szexuális bűnelkövetők – számára is kifejlesztésre kerüljenek újabb csoportos foglalkozások.

A *szociális készségfejlesztő tréningek* területén a kísérletek egyrészt a külföldi módszerek átvétele, másrészt a saját módszerek kidolgozása irányában folynak. A külföldi módszerek közül a hazai pártfogó felügyelői szolgálat a holland pártfogó felügyelői szolgálattal való együttműködés keretében az említett ART tréning adaptálását kezdte meg. A megyei hivatalokban az elmúlt évek során több kísérleti jellegű csoportfoglalkozást indítottak külső szakemberek bevonásával, illetve olyan pártfogó felügyelők vezetésével, akiknek volt affinitása és valamilyen csoportban eltöltött tapasztalata, képzettsége. A foglalkozások részben önerőből, részben az Országos Bűnmegelőzési Bizottság pályázati támogatásával valósultak meg. A módszertant, tematikát a csoportvezetők elképzelései, valamint a pályázati kiírások befolyásolták. A foglalkozások gyakran munkaerő-piaci tréning elemeket is tartalmaztak. 2005-ben 13 megyei hivatalban országszerte 31 program valósult meg. A korábbi tapasztalatok figyelembevételével egy saját fejlesztésű, sztenderdizált szociális készségfejlesztő tréning kidolgozását a Pártfogó Felügyelői Szolgálat a közeljövőben újabb pályázati források felhasználásával szeretné megvalósítani.

A pártfogók *munkaerő-piaci foglalkozások* vezetésére való felkészítése országos szinten HEFOP, illetve EQUAL projektek keretében kezdődött el. Egy, a kliensek számára 15 héten át, heti egy alkalommal tartandó csoportos munkaerő-piaci tanácsadás tematikájának kidolgozása folyamatban van. Módszertani és definíciós kérdéseket vet fel, hogy a tematika egyes elemei (csoportos tanácsadás, tréning program, álláskereső klub, önsegítő csoport) mennyire nevezhetők klasszikus értelemben vett csoportos foglakozásnak, avagy helyesebb azokat részben csoportos pártfogói segítő tevékenységnek nevezni. A munkaerő-piaci ismereteket tradicionálisan a következő három nagy területbe soroljuk: önismeret, munkaerőpiac és szakmák/pályák ismerete. Maga a munkatanácsadás mint szakma is válto-

zik. Egyre több olyan elem épül be, ami változásra, úgynevezett pályamódosításra készít fel, és háttérbe szorul a stabil pálya tervezése (Vári 2004).

Az egyéni esetkezeléshez hasonlóan a csoportos foglalkozások során is fontos a kontroll és a segítő funkció optimális arányú alkalmazása. A csoportot vezetők számára nagy szakmai segítséget jelent a rendszeres esetmegbeszélés, valamint a szupervízió (Szőnyi 2005). A beavatkozó szakemberek önmagunkban hiába szeretnének elérni változást a kliensnél, az elkövetőnek is el kell jutnia a belső megértésig, hogy felelős a tetteiért, az általa okozott kárt jóvá kell tennie. Fontos annak tudatosítása a kliensben, hogy nemcsak a készségeket kell elsajátítania és valós élethelyzetben is alkalmaznia, hanem azt is be kell látnia, hogy miért érdemes ezeket megtanulni. A rosszul alkalmazott csoportos módszerek negatív következményekkel járhatnak.

Az egyes programok optimális bevezetése esetén a pártfogó felügyelők munkájára vonatkozóan általánosságban, illetve a csoportos foglalkozásokkal kapcsolatban is elmondható, hogy például a bűncselekmények számának öt százalékkal való csökkenése nem mindenki számára tűnhet jelentősnek, ha azonban az ez által megtakarított költségeket nézzük, akkor óriási összegről és eredményről van szó.

10.3.5. A közösségi büntetések sajátos színterei: a nappali foglalkoztatók

A pártfogó felügyelői foglalkoztatók – a közérdekű munka mellett – a szabadságvesztéssel szembeni alternatív szankcióként terjedtek el, először Nagy-Britanniában az 1970-es években. A kriminológiai irodalomban az új alternatív szankciók bevezetése heves vitát váltott ki. Néhányan amellett érveltek, hogy az alternatív szankciók a kontroll kiterjesztését jelentik, amelyek a büntetések szélesebb, erősebb hálózatát hozták létre. *Cohen* a trójai faló metaforát alkalmazta az alternatív szankciók kategóriájára, amelyet mint egy álcázott szörnyeteget, kitoltak a közösségi arénába (idézi Vass and Weston 1990). A trójai faló víziója Kasszandra-jóslatnak bizonyult, hiszen a foglalkoztatóknak a későbbiekben akadt olyan típusa, amely majdhogynem a közösségben való totális felügyeletet valósította meg. Ilyen volt az 1979-től 1984-ig működő angol *Kent Conrol Unit*, amely az elkövetőktől az intézmény heti hat napon való látogatását követelte meg, kiegészítve éjszakai elektronikus nyomkövetéssel, nappali foglalkoztató helyett kiérdemelve a nappali börtön elnevezést (Vass and Weston 1990; Vanstone 2004b). A pártfogó felügyelői foglalkoztatók azonban végül inkább a rehabilitáció ideológiájának megőrzőjeként vonultak be a pártfogás történetébe, teret adva a pártfogói esetkezelés megújításának, kísérleti programok kidolgozásának, amelyek elsősorban a bűnelkövetők társadalmi integrációját hivatottak elősegíteni (Vanstone 2007).

10.3.5.1. Előzmények: a közösségi foglalkoztatók kialakulása

A foglalkoztatók kialakulása szorosan kötődik a csoportos foglalkozások előtérbe kerüléséhez a pártfogói munkában. A csoportos foglalkozások előzményeként jegyzik, hogy az egyik első, angol pártfogó, *Miss Croker-King* az első világháború idején lakását minden hétfő este amolyan „klubként" használta, ahol összegyűltek gyermekkorú pártfogoltjai. A pártfogoltak, valamennyien fiúk, játékkal töltötték idejüket, amelyet – feljegyzései szerint – a pártfogó arra használt fel, hogy jobban megismerje őket (Vanstone 2004a). Működött hasonló „klub" lányok számára is, ahol a lányok hetente két este találkozhattak, játszhattak, beszélgethettek. A pártfogó arra törekedett, hogy megtanítsa a lányokat szabálykövetően és úgy játszani, hogy közben ne veszítsék el türelmüket, egymással való beszédmódjuk finomodjon (Vanstone 2004a). A II. világháború után is folytatódtak a közösségben, kortárscsoportban zajló foglalkozások. A kortárssegítés korai alkalmazását fedezhetjük fel az olyan jellegű előírásokban, amelyek a cserkészekhez irányították a fiatalkorú elkövetőket büntetésük letöltésére. Az 1940-es években kísérleteztek különféle „ifjúsági táborokkal" is, amelyek programjai általában sportolásból, horgászásból, evezésből és napi imádságokból álltak. 1949-ben egy evezős klubot is alapítottak a pártfogoltak számára, amely számos kupát nyert (Vanstone 2004a).

Ezek a kezdeményezések mind vállalkozó kedvű pártfogóktól eredtek, akik a fiatal bűnelkövetőkkel való foglalkozás új útjait keresték. Kísérleteik a fiatal bűnelkövetők esetében a kortárscsoport hatására és a szabadidő hasznos eltöltésének igényére épültek. A szabadidő hasznos eltöltése mint szükséglet kezelését az 1948-as angol Büntető Igazságszolgáltatási Törvény is célul tűzte ki, amikor bevezette az ún. *közösségi foglalkoztatókat (attendance centre)* a 12-20 év közötti fiatal bűnelkövetők számára. A törvény eredeti célja a fiatalok szabadidejének korlátozása, moziba és futballmeccsekre való járásuk megakadályozása volt. Ma az Egyesült Királyságban 112 ilyen központ található 10-25 év közötti fiatalok számára. A foglalkoztató látogatása közösségi büntetés, amely a 21 év alatti bűnelkövetők számára a szabadságvesztés alternatívájaként, 25 éves korig pedig a különféle közösségi büntetések szabályainak megszegése, illetve pénzbüntetés meg nem fizetése esetén szabható ki. A nappali foglalkoztató programjain való részvételre kötelező előírás a foglalkoztató 12-36 óra tartamban való látogatására kötelezheti a fiatalt, akinek általában hétvégenként 2-3 órára kell megjelennie az intézményben. A programok ma is a szabadidő eltöltésére kínálnak alternatívákat. Egy részük sportfoglalkozás (futball, kosárlabda, atlétika), más részük csoportos foglalkozás, amely a fiatalok készségeinek fejlesztésére szolgál, az írás-olvasási készségtől kezdve a főzésig, elsősegély-nyújtásig, a pénzügyek kezeléséig, egyéb életvezetési készségekig. Gyakoriak továbbá az áldozatra gyakorolt hatás tudatosítását célzó, az alkohol-, drogfüggőséggel, szexuális egészséggel foglalkozó programok is (Patel 2007). Több intézményben a jóvátételi munkavégzés is a foglalkozások részét lépezi.

10.3.5.2. A pártfogó felügyelői foglalkoztató

Az Egyesült Királyságban az 1972-es Büntető Igazságszolgáltatási Törvény vezette be azt a lehetőséget, hogy a pártfogó felügyelethez kapcsolódóan *pártfogó felügyelői foglalkoztató (day training centre)* látogatása rendelhető el az elkövető számára. Elsősorban az enyhébb súlyú bűncselekményt elkövető, fiatal (17-25 év közötti) bűnismétlőket tekintették e büntetés célcsoportjának. A pártfogó felügyelői foglalkoztatók felállításának kifejezetten az volt a célja, hogy programjaik a szabadságvesztés alternatívájaként szolgáljanak. Az 1970-es években kísérleti jelleggel működtek a foglalkoztatók, majd az 1982-es Büntető Igazságszolgáltatási Törvény megerősítette létjogosultságukat, amikor úgy rendelkezett, hogy a bíróság a pártfogó felügyelet tartama alatt pártfogó felügyelői foglalkoztató látogatását írhatja elő maximum 60 napi időtartamban. Az 1980-as években több mint 80 foglalkoztató működött az Egyesült Királyságban. 1987-ben a pártfogó felügyeletet elrendelő határozatok öt százaléka tartalmazott a pártfogó felügyelői foglalkoztató látogatására való kötelezést is (Vass and Weston 1990). A foglalkoztatók kialakítása az adott pártfogó felügyelői szolgálat hatáskörébe tartozott. Az első kutatás, amely a pártfogói foglalkoztatókat vizsgálta (Mair 1988) jelentős különbségeket tárt fel az intézmények működésében. Eltértek egymástól a nyitvatartási időtartamban, a szakemberek toborzásában (pártfogó felügyelők, külső szakemberek vagy önkéntesek-e elsősorban a programok szolgáltatói), céljaik meghatározásában. A tevékenységek körében azonban megállapíthatók hasonlóságok: szociális, életvezetési készségek fejlesztése, egészségügyi, jóléti programok (munkakeresés, pénzügyek), sport-foglalkozások voltak a főbb programok. Fő munkamódszerük a csoportos foglalkozás volt, de egyéni foglalkozásokat is vezettek. A pártfogó felügyelői foglalkoztatókban lehetséges volt külső programok szervezése, külső helyszín látogatása, amíg a korábban említett közösségi foglalkoztatókban erre nem volt lehetőség. Néhány foglalkoztatóban az egész napos programok része volt a közös ebéd, amelyet a jelenlévők együtt készítettek el.

A pártfogó felügyelői foglalkoztatók ebben az időben tulajdonképpen a pártfogás kísérleti műhelyeiként működtek, ahol a pártfogók keresték a pártfogói eszköztár megújításának lehetőségeit. A foglalkoztatók intézményesítették a csoportos foglalkozásokat, azonban általában nem csupán ezek látogatását követelték meg az elkövetőtől, hanem azt is, hogy meghatározott időt töltsön el az intézményben. Ez alatt a pártfogolt egyrészt strukturált csoportos foglalkozásokon, másrészt kötetlen beszélgetéseken, szabadidős programokon vett részt. A pártfogó felügyelői foglalkoztató tehát a problémafókuszált csoportos foglalkozások biztosításán kívül egy ellenőrzött térként funkcionál, amelyben a pártfogoltak változatos szükségleteinek kezelése válik lehetővé.

A 2003-as Büntető Igazságszolgáltatási Törvény óta az Egyesült Királyságban pártfogó felügyelői foglalkoztatók elnevezése *közösségi rehabilitációs foglalkoztatóra (community rehabilitation centre)* változott, összhangban a pártfogó felügyelet alá helyezés nevének megváltozásával *(community rehabilitation order)*.

1986-ban brit mintára az Egyesült Államokban is megnyitották az első foglalkoztatót, ott *„day reporting centre”* néven (Diggs 2008).

10.3.5.3. Közösségi foglalkoztatók Magyarországon

A magyar Büntető Törvénykönyv a pártfogó felügyelet *külön magatartási szabályaként* előírható kötelezettségek körében említi a Pártfogó Felügyelői Szolgálat közösségi foglalkoztatójának programja szerinti foglalkozáson való részvétel előírásának lehetőségét, ám ez a rendelkezés még nem hatályos. Az országban mindössze két foglalkoztató működik, a *Jóvá-Tett-Hely Közösségi Foglalkoztató* Budapesten, és a *Zöld Ház Közösségi Foglalkoztató* Miskolcon. A Jóvá-Tett-Hely 2004-ben jött létre az Országos Bűnmegelőzési Bizottság pályázati támogatásának köszönhetően, a Zöld Ház 2006-ban kezdte meg működését. Mindkét foglalkoztató a Pártfogó Felügyelői Szolgálat szervezetének részét képezi; egyfajta háttérintézményként funkcionálnak. A foglalkoztatók elsődleges célcsoportját a fiatalkorú, illetve fiatal felnőtt pártfogoltak alkotják, s programjaik is e korosztály szükségleteinek megfelelően strukturálódnak: a szociális készségek fejlesztését szolgáló csoportos foglalkozásokat, a munkába állás, az álláskeresés, a tanulás segítésére és a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló programokat tartalmaznak. A foglalkoztatókban a kábítószer-használók számára elérhető megelőző-felvilágosító szolgáltatás, és mindkét helyen működik pszichológiai tanácsadás is.

A közösségi foglalkoztatók nagy hangsúlyt fektetnek a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök használatára. Ennek jegyében 2007-ben a fővárosban az Országos Bűnmegelőzési Bizottság támogatásával indult el egy ún. *közösségi jóvátételi program*. A program a helyreállító igazságszolgáltatás szellemében a szimbolikus jóvátétel lehetőségeit kívánta bővíteni a fiatal bűnelkövetők számára: a fiatalok a közösség érdekében tevékenykedtek különféle civil szervezeteknél, például az Ágyszínháznál, amely beteg gyerekeknek tart a kórházakban játékos foglalkozásokat, vagy a Rügyecskék Alapítványnál, amely erdőtakarításba, környezetrendezésbe vonta be a pártfogoltakat. A fiatalok számára a pártfogó felügyelet külön magatartási szabályaként írták elő a jóvátételi programban való részvételt. Az ELTE ÁJK Kriminológiai TDK Pártfogó csoportjának tagjai kortárssegítőként támogatták őket a program teljesítése során. A program befejeződését követően is folytatódott a Jóvá-Tett-Helyen, illetve már a Zöld Házban is elindult egy hasonló kezdeményezés.

A foglalkoztatók programjainak egy része információs szolgáltatás, más része célzott foglalkozás. Szinte valamennyi szolgáltatás és foglalkozás igénybe vehető önkéntesen, de például a csoportos foglalkozásokon általában előírás alapján vesznek részt a pártfogoltak. Eltérés a külföldi példákhoz képest, hogy nálunk a külön magatartási szabály nem a foglalkoztató meghatározott időtartamban való látogatását írja elő, hanem egy bizonyos programján való részvételt. Az alternatív szankcióként funkcionáló programok biztosításán kívül a közösségi foglalkoztatóknak nagy jelentősége van a pártfogó felügyelet támogató funkciójának erősí-

tésében. Ezekben az intézményekben számos olyan szolgáltatás nyújtására van lehetőség, amelyet a pártfogók jelentős munkaterhük miatt nem tudnak vállalni. A foglalkoztatók az elkövetők „reintegrációs" szükségleteivel komplex módon tudnak foglalkozni, növelve az esetkezelés sikerességét.

A foglalkoztatók jellemzője a büntető igazságszolgáltatáson kívüli szereplőkkel való szoros együttműködés. A foglalkoztatókban egyes szolgáltatásokat külső szakemberek, civil szervezetek, önkéntesek is nyújthatnak. Ez lehetőséget ad arra, hogy a foglalkoztatóban végrehajtott szankciók valóban közösségi büntetéssé válhassanak. A közösség részvétele a büntetés rehabilitációs elemeit erősíti, a foglalkoztató munkájában részt vevő szervezetek tevékenységükkel elsősorban az elkövetők társadalmi beilleszkedését mozdítják elő. Így, noha a foglalkoztató formális intézménynek tekinthető, nyitottsága lehetővé teszi, hogy ezek az intézmények hozzájáruljanak a közösségi büntetések tartalmának megújításához és a pártfogó felügyelet támogató funkciójának megőrzéséhez.

Források

Irodalom

Aebi, Marcelo F. and Andre Kuhn (2000) Influences on the Prisoner Rate: Number of Entries Into Prison, Length of Sentences and Crime Rate, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(1): 65-75

Albrecht, Hans-Jörg (2001) *Criminal Policies and Criminal Justice in Western Europe.* Előadás az Országos Kriminológiai Intézet és a Max Planck Institut által szervezett *German-Hungarian Colloquium*-on, 2001. október 1-3.

Albrecht, Hans-Jörg and Anton M. van Kalmthout (2002) Intermediate Penalties: European Developments in Conceptions and Use of Non-Custodial Criminal Sanctions. In: H-J. Albrecht and A. van Kalmthout (eds.) *Community Sanctions and Measures in Europe and North America*. Freiburg/Bisgau: Max Planck Institut, 1-11

Barczy Magdolna (1997) *A csoportok hatékonysága és a személyes változás.* Budapest: Animula

Bearbe, Bob (2007) Pre-sentence Report. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management.* Cullompton: Willan, 212-213

Beck, Judith S. (2002) *Kognitív terápia: kezdőknek és haladóknak.* Budapest: Magyar Viselkedéstudományi és Kognitív Terápiás Egyesület

Beck, Ulrich (2003) *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Budapest: Századvég Kiadó

Béres Andrea E. (2008) Csoportfoglalkozásokkal a beilleszkedés elősegítéséért. *Börtönügyi Szemle* 27 (1): 69-74

Bonta, James and Don A. Andrews (2008) Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation.

http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/risk_need_200706-eng.aspx

Bottoms, Anthony and William McWilliams (1979) A Non-treatment Paradigm for Probation Practice, *British Journal of Social Work,* 9 (2): 159-202

Bottoms, Anthony E. (2001) Compliance and Community Penalties. In: A. Bottoms, L. Gelsthorpe and S. Rex (eds.) (2001) *Community Penalties. Change and Challenges*. Willan Publishing, 87-116

Braithwaite, John (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press

Brownlee, Ian D. (1995) Intensive Probation with Young Adult Offenders, *British Journal of Criminology,* 35 (40): 599-612

Buchanan, Julian and Malcolm Millar (1997) Probation*:* Reclaiming a Social Work Identity, *Probation Jorurnal*, 44 (1): 32-46

Burnett, Ros and Colin Roberts (eds.) (2004) *What Works in Probation and Youth Justice*. Cullompton: Willan

Canton, Rob (2007) Probation and the Tragedy of Punishment, *The Howard Journal,* 46 (3): 236-254

Carney, T. (2000) New Configurations of Justice and Services for the Vulnerable: Panacea or Panegyric? *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, Vol.33 (3): 318-340

Carver, Charles S. és Michael F. Scheier (2003) *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris

Cherry, Sally (2005) *Transforming Behaviour: Pro-social Modelling.* Cullompton: Willan

Clark, Alan (2007) Criminogenic Needs. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management.* Cullompton: Willan, 76

Cohen, Stanley (1979) The Punitive City: Notes on the Dispersal of Social Control, *Contemporary Crisis,* 3: 339-363

Csepeli György (2003) *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris

Dale, Mitchell W. (1976) Barriers to the Rehabilitation of Ex-Offenders. *Crime and Delinquency* 22(3):322-337

Dickey, Walter J. and Michel E. Smith (1999) Dangerous Opportunity: Five Futures for Community Corrections. In: *Rethinking Probation: Report of the Focus Group.* Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, http://www.ojp.usdoj.gov/probation/

Diggs, David W. (2008) Day Reporting Centers As An Effective Correctional Sanction.
http://www.fdle.state.fl.us/fcjei/SLP%20papers/Diggs.pdf

Drakeford, Mark and Maurice Vanstone (eds.) (1996) *Beyond Offending Behaviour*. Aldershot: Ashgate

Evans, Donald Q. (2000) The Rebirth of Probation: The „Broken Windows" Model, *CEP Bulletin*, 17: 6-8

Farrall, Stephen (*ed.*)(2000) *The Termination of Criminal Careers.* Aldershot: Ashgate

Farrall, Stephen (2002) Long-term Absences form Probation: Officers' and Probationers' Accounts, *The Howard Journal of Criminal Justice* 41 (3): 263-278

Farrall, Stephen (2004) *Rethinking What Works With Offenders.* Cullompton: Willan

Farral, Stephen and Benjamin Bowling (1999) Structuration, Human Development and Desistance from Crime, *British Journal of Criminology*, 39 (2): 252-267.

Farrington, David P. (2007) Advancing Knowledge About Desistance, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23 (1): 125-134

Feeley, Malcolm M. and Jonathan Simon (1992) The New Penology: Notes on the Emerging Strategy of Corrections and Its Implications. *Criminology*, 30(4): 449-474

Fitzgibbon, Diana Wendy .M. (2007) Risk Analysis and the New Practitioner: Myth or Reality, *Punishment and Society,* 9 (1): 87-97

Fonyó Ilona (2001) Csoportdinamika és önismeret. In: Rudas J. (szerk.) *Önismereti csoportok.* Budapest: Animula, 100-109

Foucault, Michel (1990) *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Budapest: Gondolat

Foucault, Michel (1998) *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák.* Debrecen: Latin Betűk

Gard, Raymond (2007) The First Probation Officers in England and Wales 1906-14, *British Journal of Criminology*, 47(5): 938-956

Gelsthorpe Loraine and Rod Morgan (eds.) (2007) *Handbook of Probation*. Cullompton:Willan

Gelsthorpe, Loraine (2001) Accountability: Difference and Diversity in the Delivery of Community Penalties. In: A. Bottoms, L. Gelsthorpe, and S. Rex, (eds.) *Community Penalties: Change and challenges*. Willan Publishing, 146-167

Goldstein, Arnold P., Berry Glick and John C. Gibbs (1998) *Aggression Replacement Training*. Research Press, USA

Gönczöl Katalin (1976) A fiatalkorúak utógondozása, *Jogtudományi Közlöny*, 509-514

Hamai; Koichi, Robert Harris; Mike Hough; Renaud Ville and Ugljesa Zvekic (1995) *Probation Round the World*. London: Routledge

Harland, Alan T. (ed.) (1995) *Choosing Correctional Options That Work: Defining the Demand and Evaluating the Supply.* London: Sage

Hatvani Erzsébet (2006) A Pártfogó Felügyelői Szolgálat és a bűnelkövetők társadalmi reintegrációja, *Börtönügyi Szemle*, 25 (1): 27-32

Hollin, Clive (2006) Rehabilitation. In: E. McLaughlin and J. Muncie (eds.) *The Sage Dictionary of Criminology.* London: Sage

Holsinger, Alex M., Arthur J. Lurigio and Edward J. Latessa (2001) Practitioners's Guide to Understanding the Basis of Assessing Offender Risk, *Federal Probation,* 65(1) 45-51

Horváth Tibor (szerk.) (2007) *Büntetés-végrehajtási jog*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Huckelsby, Anthea and Emma Wincup (2007) Models of Resettlement Work with Prisoners. In: A. Hucklesby and L. Hagley-Dickinson (eds.) *Prisoner Resettlement. Policy and Practice.* Cullompton: Willan, 43-57

Huckelsby, Anthea and Lystra Hagley-Dickinson (eds.) (2007) *Prisoner Resettlement. Policy and Practice*. Cullompton: Willan

Hudson, Barbara (1993) *Penal Policy and Social Justice.* Toronto: University of Toronto Press

Jones, David W. (2008) *Understanding Criminal Behaviour: Psychosocial Approaches to Criminality.* Cullompton: Willan

Kazemian, Lila (2007) Desistance From Crime, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23 (1) 5-27

Kemshall, Hazel (2000) Researching Risk in the Probation Service, *Social Policy & Administration,* 34(4): 465-477

Kemshall, Hazel (2002a) Effective Practice in Probation: An Example of 'Advanced Liberal' Responsibilisation? *The Howard Journal*, 41(1): 41–58

Kemshall, Hazel (2002b) Conflicting Knowledges on Risk: The Case of Risk Knowledge in the Probation Service, *Health, Risk & Society,* 2(2): 144-158

Kemshall, Hazel (2003) *Researching Risk in Criminal Justice*. Open University Press

Kemshall, Hazel (2007) Risk Assessment and Risk Management. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management.* Cullompton: Willan, 274-275

Kerezsi Klára (1996) Az alternatív büntetések és végrehajtásuk. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek – Bűnözés - Bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 371-389

Kerezsi Klára (2002) A hazai pártfogó szolgálat átalakítása, *Belügyi Szemle*, 2-3: 185-201

Kerezsi Klára (2006) *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája.* Budapest: Complex

Kerezsi Klára és Kó József (2006) *A pártfogó felügyelet speciális magatartási szabályai. Kutatási beszámoló.* Budapest: Igazságügyi Minisztérium Országos Bűnmegelőzési Bizottság

Kerezsi Klára és Kó József (2008) A visszailleszkedés buktatói. Reintegrációs program résztvevőinek utánkövetéses vizsgálata. Kézirat. Budapest: Igazságügyi Hivatal

Kozma Judit (2001) Szociális diagnózis, *Esély,* 3: 61-94

Kun Béla, Marschalkó János és Rottenbiller Fülöp (1911) *A fiatalkorúak támogatására hivatott jótékony célú intézmények Magyarországon.* Budapest: Wodianer és Fiai Könyvnyomda

Larsson, Paul (2002) Punishment in the Community: Norwegian Experiences with Community Sanctions and Measures. In: H.J. Albrecht and A.van Kalmthout, (eds) *Community Sanctions and Measures in Europe and North America*. Freiburg/Breisgau: Max-Planck Institute

LeBel, Thomas P., Ross Burnett, Shadd Maruna, and Shawn Bushway (2008) The `Chicken and Egg' of Subjective and Social Factors in Desistance from Crime, *European Journal of Criminology*, 5(2): 131 - 159

Lévay Miklós (2006) A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl K., Kerezsi K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia-Szakkriminológia.* Budapest: Complex

Liddle, Mark (2001) Community Penalties in the Context of Contemporary Social Change. In: A. Bottoms, L. Gelsthorpe, and S. Rex (eds.) *Community Penalties: Change and Challenges.* Willan Publishing, 41-66

MacIver, Robert Morrison and Charles H. Page (1994) A közösség az, amelyben az egyén teljes életet élhet. In: Gosztonyi G. (szerk.) *Közösségi szociális munka. A szociális munka elmélete és gyakorlata, 3. kötet*. Budapest: Semmelweis Kiadó

Journal of Research in Crime and Delinquency, Vol. 36, No. 4, 423-453 (1999)

Mackenzie, Doris Layton, Katharine Browning, Stacy B. Skroban, and Douglas A. Smith (1999) The Impact of Probation on the Criminal Activities of Offenders, *Journal of Research in Crime and Delinquency,* 36 (4), 423-453

Mair, George (1988) *Probation Day Centres. HORS 100.* London: HMSO http://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=136432

Mair, George (ed.) (2004) *What Matters in Probation*. Cullompton: Willan

Mair George and Rob Canton (2007) Sentencing, Community Penalties and the Role of the Probation Service. In Gelsthorpe L. and Morgan R. (eds.) *Handbook of Probation.* Cullompton: Willan, 248-291

Mair, George and Claire Nee (1993) Day Centre Reconviction Rates, *The British Journal of Criminology* 32 (3): 329-339

Magiure, Mike (2007) The Resettlement of Ex-prisoners. In: L. Gelsthorpe and R. Morgan (eds.) *Handbook of Probation.* Cullompton: Willan, 398-420

Mantle, Greg and Stephen Moore (2004) On Probation: Pickled and Nothing to Say, *The Howard Journal of Criminal Justice*, 43 (3): 299-316

Márfi Attila (2008) Rabsegélyezés a Dunántúlon a dualizmus alatt http://www.mediawave.hu/mediawave/konf/1999/2000_BUN_ES_BUN-HODES_MARFI.html

Marlatt, Alan. G. and Judith R. Gordon (1985) *Relapse prevention.* New York: Guilford Press

Martinson, Robert (1974) What Works? - Questions and Answers About Prison Reform, The Public Interest 10:22-54

Maruna, Shadd (2006) Desistance. In: E. McLaughlin and J. Muncie (eds.) *The Sage Dictionary of Criminology.* London: Sage

Maruna, Shadd, Russ Immarigeon and Thomas P. LeBel (2007) Ex-Offender Reintegration: Theory and Practise. In: S. Maruna and R. Immarigeon (eds.) *After Crime and Punishment. Pathways to Offender Reintegration*. Cullompton: Willan, 6-10

Maurutto, Paula and Kelly Hannah-Moffat (2006) Assembling Risk and the Restructuring of Penal Control, *British Journal of Criminology,* 46(3): 438-454

May, Tim and Anthony A. Vass (eds.) (1996) *Working with Offenders.* London:Sage.

McGuire, James (1995) *What Works: Reducing Re-offending*. Chichester: John Wiley

Merrington, Simon (2004) Assessment Tools in Probation: Their Development and Potential. In: R. Burnett and C. Roberts (eds.) *What Works in Probation and Youth Justice*. Cullompton: Willan, 46-70

Mezey Barna (1997) Rabsegélyezés, patronage-ügy, utógondozás. A rabgondozás történelmi tendenciái. *Kriminológiai Közlemények 55.* 173-193

Miller, William and Stephen Rollnick (1991) *Motivational Interviewing.* New York: Guilford Press

Mórotz Kenéz és Perczel Forintos Dóra (szerk.) (2006) *Kognitív viselkedésterápia.* Budapest: Medicina

Nagy Ferenc (2004) *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest: Korona

Pakes, Francis and Jane Winstone (2007) *Psychology and Crime.* Cullompton: Willan

Papp Gábor (2005) A jogerősen elítéltek társadalomstatisztikai vizsgálata, 1990-2003. *Társadalomstatisztikai füzetek 44*. Budapest: KSH

Patel, Kaushika (2007) Attendance Centres. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management*. Cullompton: Willan Publishing, 22-23

Petersilia, Joan (1998) Probation and Parole. In: Tonry, M (ed.) *The Handbook of Crime and Punishment*. Oxford: Oxford University Press

Platek, Monika (2001) International and European Standards Regarding Alternatives to Imprisonment. In: *Alternatives to Imprisonment in Central and European Europe*. Romania: Penal Reform International-Open Sociey Foundation.

Pointing, John (ed.) *Alternatives to Custody*. Oxford: Blackwell

Public Interest, 35: 22-54.

Pulszky Ágost és Tauffer Emil (1867) A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra. Pest: Emich Gusztáv Kiadványa

Rácz József (1999) *Addiktológia. Tünettan és intervenciók*. Budapest: HIETE

Rácz József (2008) Semmittevés. Lakótelep és szegénynegyed mentalitás http://www.mtapti.hu/mszt/19962/racz.htm

Raynor, Peter (1998) Attitudes, Social Problems and Reconvictions in the "STOP" Probation Experiment, *Howard Journal of Criminal Justice,*.37(1): 1-15

Raynor, Peter (2007) Accredited Programmes. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management.* Cullompton: Willan, 2-4

Rendes Alina (szerk.) (2005) *A Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve.* Budapest: BVOP

Rex, Sue (1999) Desistance form Offending: Experiences of Probation, *Howard Journal of Criminal Justice*, 38 (4): 366-383

Robinson, Gwen (1999) Risk Management and Rehabilitation in the Probation Service: Collision and Collusion, *The Howard Journal* 38 (4): 421-433

Rose, Nikolas (1996) Governing 'advanced' liberal democracies. In: A. Barry, T. Osborne and N. Rose (Eds.), *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government*, London: UCL Press.

Rudas János (1990) *Delfi örökösei*. Budapest: Kairosz

Stephenson, Martin, Henri Giller and Sally Brown (2007) *Effective Practice in Youth Justice*. Collumpton: Willan

Svensson, Bo (1979) We can get by 3000 prisoners. *Sveriges Exportrad Spaktjanst*: 21

Szilágyi Klára (2003) *Munka- pályatanácsadás mint professzió*. Kollégium Kft. Budapest.

Szőnyi Gábor (2005) *Csoportok és csoportozók*. Budapest: Medicina

Toseland, Ronald W. és Robert F. Rivas (1997) A csoport munkájának lezárása. In: Hegyesi Gábor, Kozma Judit, Szilvási Léna és Talyigás Katalin (szerk.) *A szociális munka elmélete és gyakorlata. 4. kötet: Szociális munka csoportokkal*. Budapest: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, 311-334

Vanstone, Maurice (1993) A 'Missed Opportunity' Re-assessed: the Influence of the Day Training Centre Experiment on the Criminal Justice System and Probation Policy and Practice, *British Journal of Social Work* 23 (3): 213-19

Vanstone, Maurice (2000) Cognitive-Behavioural Work with Offenders in the UK: A History of Influental Endeavour, *The Howard Journal*, 39 (2): 171-183

Vanstone, Maurice (2004a) A History of Use of Groups in Probation Work: Part One – From 'Clubbing the Unclubbables' to Therapeutic Intervention, *The Howard Journal*, 42(1): 62-86

Vanstone, Maurice (2004b) A History of Use of Groups in Probation Work: Part Two – From Negotiated Treatment to Evidence-Based Practice in Accountable Service, *The Howard Journal*, 43(2): 180-202

Vanstone, Maurice (2004c) *Supervising Offenders In The Community: A History Of Probation Theory And Practice*. Aldershot: Ashgate

Vanstone, Maurice (2007) Day Centres. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management*. Cullompton: Willan Publishing, 87

Vári Annamária (2004) *Mi legyek, ha még nagyobb leszek? Váltsunk pályát és munkahelyet együtt!* Budapest: Grafológiai Intézet

Váry Annamária (2008) *Munkaerő-piaci reintegrációt segítő ismeretek egyéni és csoportos tanácsadáshoz*. Budapest: Igazságügyi Hivatal

Vass, Anthony A. and Alan Weston (1990) Probation Day Centres as Alternative to Custody. A 'Trojan Horse' Examined, *The British Journal of Criminology*, 30(2): 189-206

Vókó György (1998) Szabadságvesztéssel nem járó büntetések végrehajtásáról, *Magyar Jog,* 11: 660-669

Vókó György (2006) *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest: Dialóg Campus

Weaver, Beth and Fergus McNeill (2007) Desistance. In: R. Canton and D. Hancock (eds.) *Dictionary of Probation and Offender Management.* Cullompton: Willan, 90-92

Dokumentumok és jogszabályok

Council of Europe Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers *to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice*. (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies)

1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bünvádi perrendtartás kiegészitéséről és módosításáról

1909. évi 27.100/1909. I.M. számú rendelet a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908: XXXVI. törvénycikknek a fiatalkorúakra vonatkozó második fejezetében foglalt rendelkezések végrehajtásásáról

1909. évi 27.400/1909. I. M. számú rendelet a fiatalkorúak felügyelő hatóságáról

1913. évi VII. törvénycikk a fiatalkorúak bíróságáról

55/1960. (XII.22.) Korm. rendelet a börtönből szabadult személyek munkába állításáról

5/1963. (VIII.25.) MM számú rendelet a gyermek-és fiatalkorúakkal szemben szükséges védő-és óvóintézkedésekről, valamint a pártfogó felügyelet végrehajtásáról

12/1965. (VII.11.) Korm. rendelet a szabadságvesztésből szabadult személyek munkába állításáról

9/1969. (VIII.30.) MM számú rendelet a gyámhatósági eljárásról

131/1970. (MK 15.) MM számú utasítás a hivatásos pártfogó felügyelet szervezéséről és feladatairól

1975. évi 20. törvényerejű rendelet a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról

3/1975. (XII.15.) IM rendelet a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról szóló 1975. évi 20. tvr. végrehajtásáról

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

7/1979. (VI.29.) IM rendelet a pártfogó felügyelet végrehajtásának és az elítéltek utógondozásának részletes szabályairól

7/1998. (III.11.) NM rendelet a fiatalkorúak pártfogó felügyeletének végrehajtási szabályairól

1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

17/2003. (VI.24.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügy miniszteri rendeletek módosításáról.

10.4. Börtönpártfogolás és utógondozás
Kása Karolina

Magyarországon 2003 előtt az utógondozás kizárólag a ténylegesen szabadultak – a szabadságvesztés büntetetést kitöltöttek, illetve javítóintézetből elbocsátottak vagy a pártfogó felügyelet elrendelése nélkül feltételes szabadságra bocsátottak – támogatását jelentette. A pártfogó felügyelő a büntetés-végrehajtási intézetbe a szabadulás előkészítése érdekében beléphetett, de szerepe a szabadulás előkészítésében nem volt a jogszabályok által megalapozott. A 2003-as pártfogói reform részeként az utógondozás kiegészült, gazdagodott a börtönpártfogolással, a pártfogó felügyelők szerepe megerősödött a büntetés-végrehajtási intézetekben és a javítóintézetekben, a szabadulás előkészítésének folyamatában. Az egységes Pártfogó Felügyelői Szolgálat létrejöttével megteremtődtek az utógondozás jogszabályi, szervezeti és (részben) személyi feltételei. Napjainkban még csak kevés, a beilleszkedés támogatására felkészült civil szervezet egészíti ki a büntetés-végrehajtási intézetek, a pártfogók munkáját, pedig az utógondozás terén az önkéntesek, a civil szerveződések fontos szerepet tölthetnek be.

A hatékony utógondozás szükségletét jelzi, hogy a szabadságvesztésre ítéltek között magas a visszaesők aránya. Magyarországon 2007-ben az összes ismertté vált bűncselekmény elkövetőinek 14 százaléka visszaeső, illetve különös visszaeső, 2 százaléka többszörös visszaeső volt. Ehhez képest a szabadságvesztést töltő elítéltek körében ez az arány lényegesen nagyobb: a visszaesőké, illetve a különös visszaesőké 28 százalék, a többszörös visszaesőké 22 százalék, tehát a szabadságvesztést töltő elítéltek fele visszaeső.

10.4.1. Az utógondozás hatályos szabályozása

A hatályos szabályozás szerint az utógondozás célja, hogy a szabadságvesztésből szabadulónak, illetve a javítóintézeti nevelésből elbocsátottnak a társadalom védelme érdekében, az ismételt bűnelkövetés megelőzése céljából segítséget nyújtson a beilleszkedéséhez és az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtéséhez. Az utógondozás keretében pártfogó felügyelői segítséget kérhet (együttesen, a továbbiakban: *utógondozott*):

- a büntetés-végrehajtási intézetben szabadságvesztés büntetését töltő elítélt;
- a javítóintézeti nevelt;
- a szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátással pártfogó felügyelet elrendelése nélkül szabadult;
- a szabadságvesztés tartamának kitöltésével szabadult;
- a javítóintézetből véglegesen elbocsátott.

Ha az elkövető feltételes szabadságra bocsátás mellett szabadul, a szabadulás utáni beilleszkedés támogatása eltér attól függően, hogy a büntetés-végrehajtási bírói (bv. bíró) elrendeli-e az elítélt pártfogó felügyeletét. A bv. bíró a feltételes szabadság tartamára pártfogó felügyelet alá helyezheti a szabadulót, illetve további magatartási szabályokat is előírhat számára. Ilyen esetben a szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátott *nem minősül utógondozottnak*. A beilleszkedés segítése a pártfogó felügyelet *intézkedés* keretében történik, mindvégig büntetőjogi szankcióval fenyegető kontroll mellett. Ha a bv. bíró nem rendeli el a pártfogó felügyeletet, a feltételesen szabaduló önkéntesen veheti igénybe a pártfogó segítségét, ebben az esetben már utógondozásról beszélhetünk.

A **javítóintézeti neveltek** utógondozásában a pártfogó feladata elsősorban a javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás előkészítésében való közreműködés. Ennek során felveszi a kapcsolatot az elbocsátott lakhelye szerint illetékes pártfogó felügyelővel és bevonja a szabadulás utáni szociális és egyéb feltételek biztosítására irányuló munkába. A javítóintézetből *ideiglenesen* elbocsátott a törvény erejénél fogva pártfogó felügyelet alatt áll, nem minősül utógondozottnak. A javítóintézetből *véglegesen* elbocsátottak elsősorban a javítóintézetek utógondozói részlegét és szolgáltatásait vehetik igénybe, de emellett pártfogó felügyelői segítséget is kérhetnek.

A pártfogó felügyelő az utógondozott számára elsősorban az alábbi területeken nyújt segítséget:

- családi, társas kapcsolatok helyreállítása;
- iratok pótlása;
- pénzbeli ellátásokhoz való hozzáférés;
- tájékoztatás ellátásokról, szolgáltatásokról;
- lakhatási kérdések;
- munkába állás, pályaorientáció;
- megkezdett tanulmányok folytatásának támogatása;
- megkezdett gyógykezelések folytatásának támogatása;
- készség- és kompetenciafejlesztés, konfliktuskezelés, agressziókezelés.

A börtönpártfogolás megkezdésének időpontját a jogszabály nem jelöli meg pontosan, hanem úgy rendelkezik, hogy azt a büntetés-végrehajtási intézetből szabadlábra helyezés várható időpontja *előtt legalább hat hónappal*, a javítóintézetből ideiglenes elbocsátás várható időpontja előtt legalább *két hónappal* kell elkezdeni. Az elítélt bármikor kérhet segítséget a pártfogótól a szabadulás utáni beilleszkedéséhez, amely elsősorban a szabadulás előtti néhány hónapra koncentrálódik. A szabadulás utáni utógondozás a büntetés-végrehajtási intézetből való szabadlábra helyezés, a javítóintézetből történt ideiglenes elbocsátást követően kezdődik el, és a szabadulás napját követő három hónapon belül kérhető. Az utógondozás legfeljebb egy évig tarthat, illetve automatikusan megszűnik, ha az utolsó intézkedést követően az elítélt vagy a szabadult három hónapig nem kér újabb segítséget.

A *börtönpártfogolást* a büntetés-végrehajtási intézet székhelye szerinti, az *utógondozást* a szabadult lakhelye szerint illetékes megyei hivatal pártfogó felügyelője végzi. A szabadulás utáni beilleszkedés támogatása során a pártfogó felügyelők és a büntetés-végrehajtási intézet munkatársai intenzíven együttműködnek. A büntetés-végrehajtási intézet a szabadulás előkészítése során meghallgatja az elítéltet, és szükség szerint tájékoztatja, illetve bevonja a pártfogót a probléma megoldásába. A pártfogó felügyelő a szabadulás előtt és után végzett tevékenysége során ezenkívül együttműködik a szakterületre specializálódott civil szervezetekkel, börtönlelkészekkel, munkaügyi kirendeltségekkel, helyi önkormányzatokkal, egyéb állami szervezetekkel.

10.4.2. Fogalmi meghatározás, utógondozási modellek

A nemzetközi szakirodalom az utóbbi évtizedekben több fogalmat használ felváltva és párhuzamosan a szabadulás utáni beilleszkedést elősegítő tevékenységre. Az Egyesült Királyságban a 1950-es évektől az *„after-care”*, azaz utógondozás kifejezés terjedt el. Használatos a *„throughcare”*, azaz átgondozás kifejezés is, amely a segítő tevékenység szabadulás előtti és utáni kontinuitására helyezi hangsúlyt. A 1990-es évek végétől az angol szakirodalom szinte kizárólagosan a *„resettlement”* fogalmat használja, amely szó szerint annyit tesz: letelepedés, letelepítés. Ennek jelentéstartalma magában foglalja az új élet megkezdéséhez szükséges alapok megteremtését, azonban nem utal arra, hogy ez a korábbi, vagy az új közösségben történik-e. Az amerikai irodalom napjainkban inkább a *„re-entry”*, azaz „visszatérés” fogalmat alkalmazza, amely a közösségbe történő visszatérést, beilleszkedést jelenti. A hazai szakirodalom és a jogi szabályozás az 1940-es évektől használja az utógondozás kifejezést a szabadságvesztés büntetést töltő elítéltek szabad életben való beilleszkedésének segítésére. Az utógondozás egyben gyűjtőfogalom is, hiszen magában foglalja a szabadulás előtt végzett börtönpártfogolást, illetve a tényleges szabadulás után végzett utógondozást is.

A nemzetközi és a hazai gyakorlatban a szabadulók beilleszkedését célzó tevékenységek széles skálán mozognak. Ezek egy része jogszabályi kötelezés alapján, más része speciális (kísérleti) programok keretében valósul meg. Ha az egyes **modellek** közötti különbséget vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy bizonyos esetekben a bűnismétlés megelőzése az elsődleges szempont, míg máskor a büntető igazságszolgáltatási célok helyett a segítségre szoruló emberek szükségleteinek kielégítése, illetve a társadalmi kirekesztettség vagy a börtönártalmak csökkentése kerül előtérbe (Maguire 2007).

Az utógondozás modelljei különböző szempontok alapján vizsgálhatóak. *Maruna* és *LeBel* (2007) például a kockázat-, szükséglet- és egyéni erőforrás-alapú hármas felosztást alkalmazza. A *kockázatalapú utógondozói modell* alapfeltevése, hogy az elítélt veszélyt jelent a társadalom számára, ezért szükség van a szaba-

dulás utáni különféle kontrollra (pl. drogteszt, elektronikus monitorozás). Ezt a formát szinte kizárólag az állam gyakorolja, és általában a különösen veszélyes elkövetők körében, külön bírói döntés alapján. A kockázatalapú ellentéte az *elkövető szükségleteire fókuszáló modell*. A kielégítetlen szükségleteket (pl. hajléktalanság, munkanélküliség) a szakirodalom általában kriminogén tényezőként értékeli. A szükségletalapú modellnek megfelelő beavatkozások az elkövető társadalmi beilleszkedését segítik elő. Napjainkban ez a modell általánosan elterjedt, még ha egyes szerzők szerint korlátozott is a hatékonysága. A modell hátránya egyrészt az, hogy könnyen eredményez rövid távú megoldásokat, másrészt az, hogy az elítélt szükségleteit egy külső személy határozza meg, ahelyett hogy beilleszkedéséért saját maga viselne felelősséget.

Az *egyéni erőforrás alapú modell* jelenleg még inkább elméleti konstrukció. Ez a modell a volt elkövető társadalmi hozzájárulására fókuszál, azaz arra, hogy miként lehet az elkövető a társadalom hasznos és megfontolt tagja. Azt hangsúlyozza, hogy az elkövető akkor tud beilleszkedni, ha a jóvátételnek köszönhetően mentesül a stigmatizáció alól, így a helyreállító igazságszolgáltatási szemléletet érvényesíti. Ez a megközelítés az elkövető aktív részvételére, a folyamat iránti elköteleződésére épít (Hucklesby and Wincup 2007).

Maguire (2007) a működő gyakorlatokat a beavatkozások eltérő foka, jellege alapján elemzi. E szerint a segítő beavatkozás:

- a beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtésére, pl. szociális szolgáltatások biztosítására irányul, vagy az elkövető magatartásának megváltoztatására fókuszál;
- praktikus segítséget nyújt, vagy az önálló problémamegoldáshoz szükséges készségeket és motivációt fejleszti;
- az elkövető önkéntes részvételén, vagy kötelezésen alapul;
- rövid távú problémamegoldásra, vagy a hosszabb távú fenntarthatóság támogatására törekszik;
- civilek, önkéntesek, vagy az állam által valósul meg;
- a büntetés-végrehajtási intézetben, vagy a szabadulás után, illetve közvetlenül a szabaduláskor nyújt segítséget, vagy ezek kombinációjában realizálódik.

A gyakorlatban a fenti megoldások különféle variációja fordul elő, és számos átfedés is van az egyes területek között.

A hazai gyakorlatban az utógondozás az elítélt, illetve a szabadult *önkéntes igénybevételén* alapul. A szabadulás utáni beilleszkedés segítését döntően az állami szervezet végzi, a területre szakosodott civil szervezetek tevékenysége eseti és csekély. Az utógondozás jellemzően a szükségletalapú modell szerint működik, ezen belül elsősorban a beilleszkedéshez nélkülözhetetlen objektív szükségletek kielégítésére fókuszál. A segítő beavatkozás többnyire praktikus segítséget nyújt, ezzel párhuzamosan egyre szélesebb körben terjednek el az elkövetők magatartásának megváltoztatását célzó, hosszú távú eredményeket ígérő programok.

A börtönpártfogolás, az utógondozás különleges metszéspontja *a büntetés-végrehajtás, a pártfogó felügyelői tevékenység, a szociális munka* találkozásának. A pártfogó felügyelő egy személyben hatósági és segítő szakember, a tevékenysége mindig valamilyen büntetőjogi szankció végrehajtása mellé rendelődik a jogalkalmazók által. Ezzel szemben az utógondozás – a szabadulás előtt és után egyaránt – *kizárólag támogató elemekből* épül fel. A két tevékenység közötti további különbségek:

- az utógondozás büntetetés-végrehajtási jogintézmény, míg a pártfogó felügyelet büntetőjogi intézkedés;
- az utógondozás az elkövetők, szabadultak meghatározott köre által, önként igénybe vehető, szemben a pártfogó felügyelettel, amelynek végrehajtására az ügyész vagy a bíróság határozata kötelez;
- az utógondozás során nincs előírva, nem kell végrehajtani magatartási szabályokat, míg a pártfogó felügyelet végrehajtása során minden esetben érvényesülnek legalább az általános magatartási szabályok;
- a börtönpártfogolás, az utógondozás végrehajtásához hátrányos jogkövetkezmény nem kapcsolódik, szemben a pártfogó felügyelet végrehajtásával, ahol a büntetőjogi szankcióval fenyegetettség minden esetben jelen van (Vókó 2006).

Az utógondozás tartalmi vonatkozásait tekintve a klasszikus szociális munkával azonos jegyeket mutat. Az utógondozás a kliens kérésére kialakított segítő folyamat, amelynek legfontosabb elemei a közös problémafeltárás, az erőforrások feltérképezése és az önálló problémamegoldásra való felkészítés célkitűzése.

10.4.3. Az utógondozás módszertana

A pártfogó felügyelői szakterületek között az utógondozás eljárásrendje a legkevésbé kötött. A módszerek megválasztásában a jogszabályi keretek, a belső szakmai ajánlások nagy mozgásteret adnak a pártfogó felügyelőknek. A gyakorlatot meghatározza továbbá a helyi büntetés-végrehajtási intézet jellege, nagysága, illetve a területileg illetékes hivatal pártfogói kapacitása.

Célszerű, különösen a börtönpártfogolás során, a különböző jellegű problémák kezelésére differenciálni a beavatkozási szinteket. A pártfogó felügyelőnek nincs lehetősége, és szakmailag nem is indokolt, hogy valamennyi szabadulás előtt állóval egyéni interjút készítsen. A büntetés-végrehajtási szervezet és a pártfogó felügyelői szolgálat munkatársai egy kísérleti projekt keretében közösen kidolgoztak egy, az elítélt problémájának előzetes feltárására alkalmas *önkitöltő kérdőívet*. A kérdőív értékelése alapján egyszerűbben beazonosítható az elítélt problémája, illetve az, hogy a megjelölt probléma kezelése melyik szervezet kompetenciájába tartozik, igényel-e egyáltalán beavatkozást szakemberek részéről.

Az egyéni módszerek skálája felöleli a *tájékoztatást, az egyéni esetkezelést, a szociális ügyintézést*. Az egyéni esetkezelés során a jövőben szélesebb körben alkalmazni kívánt speciális, eredetileg a droghasználók kezelésére kifejlesztett

módszer a *motivációs interjú*. Célja, hogy az érintett a saját ambivalenciáját maga fedezze fel annak érdekében, hogy a viselkedés változásának folyamatában ez segítse. A dinamikus motiváció koncepcióra épülő módszer hozzásegíti az egyént ahhoz, hogy felismerje, milyen értékeket, minőséget kíván elérni, illetve, hogy döntéseket hozzon a saját életéről.

A *csoportos foglalkozások* alkalmazásának ugyanúgy helye van a büntetés-végrehajtási intézetben, mint a bűnelkövetőkkel végzett egyéb munka során. Az eddigi gyakorlat különösen kedvezőnek ítéli az agressziókezelő, a munkaerő-piaci, valamint a szabadulás utáni életre közvetlenül felkészítő, tematikus csoportos foglalkozások fogadtatását.

Esettanulmány. A fiatal férfi a börtönpártfogó segítségét elsődlegesen a családja anyagi támogatásához kérte. A közös munka a család által igénybe vehető támogatások és segélyek átbeszélésével kezdődött. Az első interjú alkalmával kiderült, hogy a bűncselekmények nagyobb százaléka a család fenntartása költségeinek előteremtésére irányult. A pártfogó által adott információk előremozdították a család életét, erősítették az elítéltet a férfiszerepek megtartásában, így a bizalom kialakult az együttműködés folytatására.

A második segítőbeszélgetésen kezdő ecomap és egy genogram felállításával áttekintették az elítélt életében azokat a pontokat, amelyek gátlóak, vagy amit erősíteni, fejleszteni kell. A segítő beszélgetések egyikén a jövő, a tervek, a lehetőségek kerültek elő. Kiderült, hogy az elítélt jövőképpel nem rendelkezik, csak sablonokkal, rögzült rossz viselkedési mintákkal, ami eddig a nem jogkövető magatartás felé terelte. Ekkor ért meg az együttműködés a *szerződéskötésre*, annak rögzítésére, hogy a segítő munka milyen irányban haladjon tovább. A kitűzött cél a családi kapcsolatok rendezése, piacképes, használható tudás megszerzése, a pártfogó közreműködésével elsajátított új életviteli módszerek alkalmazása volt. A család bevonásával ezen dolgoztak a letöltendő büntetés további részében.

Az elítélt ekkor már több hónapja dolgozott az intézetben. A keresményéből magát és családját támogatta, a kapcsolattartásukat biztosította. A pártfogó beavatkozásának köszönhetően a családdal egyeztetve tanfolyamra ment, bár ez pénzkiesést jelentett mindenki számára. A pártfogó segített a személyiségéhez legjobban illő tanfolyam kiválasztásában (szerencsére több lehetőség volt), a szükséges iratok (adószám, bizonyítvány) beszerzésében, illetve folyamatos mentális és szociális tanácsadást nyújtott számára. A feltételes szabadságra bocsátása idejére nem rendelték el pártfogó felügyeletét. A férfi a szabadulást követően is kérte a pártfogó segítségét, közreműködésével rövid idő alatt munkahelyet talált, ahol véglegesítették. A családi kapcsolatait rendezte, munkájának köszönhetően új kapcsolati rendszere épült ki. A nyolc hónap alatt a bűncselekményéhez kapcsolódó fennmaradó jogi kérdések rendezése is megtörtént a jogi segítségnyújtó szolgálat bevonásával.

10.4.4. A reintegráció feltételei – a segítségnyújtás területei

Az utógondozás célja, hogy a további bűnelkövetéstől tartózkodva az egyén beilleszkedjen, reintegrálódjon a helyi közösségbe, a társadalomba. A szabadulás utáni időszak a társadalmi beilleszkedés vagy *társadalmi reintegráció* folyamata. Mindkét fogalom utal arra, hogy a szabadulás utáni időszak feltételezi az egyén pozitív viszonyulását a helyi közösség, a társadalom irányába. Míg a beilleszkedés inkább a közösség normái szerinti létezést emeli ki, addig a reintegráció a marginalizálódott emberek főáramba kerülésére helyezi a hangsúlyt.

A beilleszkedést számos elkövető számára nehezíti, hogy nincs hová visszatérnie, nincs lakhatása, munkája, szociálisan elszigetelt, a mikrokörnyezet támogatására kevéssé számíthat. Más elkövetők ezzel szemben több erőforrással és szociális kötődéssel rendelkeznek, de a visszafogadó közösségben dominálnak a kriminális attitűdű személyek, ami megnehezíti a jogkövető magatartás elérését. Megint másoknak van késztetésük, motivációjuk a változásra, a legális egzisztencia teremtésére.

A reintegráció olyan folyamat, amelynek során a beilleszkedés objektív és szubjektív feltételei az egyéni erőforrásokra alapozva, külső segítséggel, szolgáltatás igénybevételével alakulnak az egyén és a közösség számára elfogadható irányba. A szabadult reintegrációs szükségletei alapvetően megegyeznek a pártfogoltak reintegrációs igényeivel. A szabadságvesztés hosszabb-rövidebb tartama során elszenvedett prizonizációs ártalmak, a külvilággal való kapcsolatok korlátozottsága, megszűnése miatt azonban a reintegráció egyes területein speciális beavatkozásokra van szükség.

1. A **munkába állás segítését célzó módszerek** hasonlóak a pártfogó felügyelet során alkalmazott módszerekhez. A direkt munkába állítást egyénre szabott, komplex felkészítésnek kell megelőznie. Ennek elemei az egyéni és/vagy csoportos munkaerő-piaci tanácsadás mellett a pszichológiai felkészítés, a képzési, szakképzési részvétel elősegítése, az álláskeresési időszakban kifejtett intenzív egyéni támogatás. A legújabb képzési tematikák figyelembe veszik, hogy az egyes munkafolyamatok részképességekre bontottak, elsajátításuk alacsonyabb iskolázottság mellett is lehetséges. A munkaerő-piaci reintegráció területén különösen elterjedtek a csoportos módszerek. Alkalmazásuk során meg kell vizsgálni, hogy az egyén alkalmas-e csoportmunkára, vagy inkább az egyéni munka-, illetve pályatanácsadást kell választani. A munkaerő-piaci reintegráció elősegítése csak abban az esetben működhet jól, ha a segítők széles munkáltatói körrel működnek együtt és a rendszeres, napi kapcsolattartásnak szervezeti egységenként speciálisan képzett felelőse van.

A munkaerő-piaci reintegráció folyamatát felgyorsíthatja, ha a felkészítés még a szabadulás előtt történik meg, és a szabadulást követően intenzív marad az álláskeresés segítése. Az álláskeresés során gondot jelenthet, hogy a szabadultakat a büntetett előélethez fűződő hátrányok is sújtják, kizárva bizonyos állások betöltésének lehetőségét.

2. A szabadulás utáni **lakhatás** megoldása gondot jelenthet a szabadultnak, és a pártfogónak is az egyik legfontosabb kezelésre váró probléma. A szabadulás előtt álló gyakran fiktív lakcímet ad meg, ténylegesen nincs hová mennie. *Horváth Sarolta* (2008) – nem reprezentatív – 178 szabaduló adataira vonatkozó elemzése alapján csupán 13 százalékuk rendelkezik saját lakással, 6 százalékuk önkormányzati lakás bérleti jogával, a döntő többségük (69%) hozzátartozót, ismerőst jelöl meg befogadóként. Abban az esetben, ha a szabadult saját erőforrásai mentén nem tudja a lakhatását megoldani, a pártfogó felügyelő elsődlegesen a hajléktalan ellátórendszert veheti igénybe. A pártfogó felügyelői szolgálat egyik célja, hogy a jövőben legyenek a szabadultak számára fenntartott speciális férőhelyek egyes hajléktalanszállókon. A lakhatási problémák megoldásának másik lehetséges útja az ún. félutas házak működtetése vagy igénybevétele lenne. A félutas házak a zártintézeti körülmények közül érkező szabadultak (vagy pl. gyógyult függők) elhelyezését szolgálják, védettséget és támogatást biztosítva a szabad életbe való átmenet fokozatosságához. A félutas házakban a szabadulók elszállásolása bizonyos feltételekhez kötött, így pl. a szabadultnak munkába kell állnia akár a félutas ház által fenntartott vagy ajánlott, illetve külső munkahelyen, továbbá különböző, a szociális készségeit fejlesztő foglalkozásokon kell részt vennie. Magyarországon már a 19. században működött a félutas házak előzményének tekinthető ún. menedékház Kőbányán, amelyet a Budapesti Rabsegélyező Egylet működtetett (Mezey 1997). A szocializmus korszakában a munkásszállások megoldást jelentettek a lakhatási gondokra. Ma, amikor a hajléktalanság az egyik legsúlyosabb szociális probléma, a szabadultak e téren való támogatása a pártfogók egyik legnehezebb feladata.

3. A szakemberek szerint az elítélt **társas kapcsolatai** beilleszkedésének legfőbb biztosítékát jelenthetik. Az elítélt befogadásától kezdődően a büntetés-végrehajtási intézetnek, a pártfogó felügyelői szolgálatnak, az egyházi és civil szervezeteknek kiemelt szerepe van a családi kapcsolatok fenntartásában, a kapcsolat újrafelvételében. A család, a kisközösség gyakran eltávolodik az elítélttől, vagy teljesen megszakítják vele a kapcsolatot. A szabadulás utáni újrakezdést, a börtönből szabadult visszafogadását az egyéni segítségnyújtás mellett hatékonyan segíthetik a helyreállító igazságszolgáltatási technikák, mint például az ún. *családi döntéshozó csoport*. A módszer lényege, hogy a szabadulás előtt álló, a családtagok és más érintettek részvételével megbeszélést tartanak a büntetés-végrehajtási intézetben, közösen tárják fel a szabadulás utáni szükségleteket és vállalnak feladatokat a reintegráció elősegítése érdekében.

4. A **személyes iratok** nélkülözhetetlenek a szabadulás utáni élet megkezdéséhez. *Horváth Sarolta* (2008) adatai szerint a szabadulás előtti hónapokban az elítéltek 58 százaléka nem rendelkezett személyi igazolvánnyal, 42 százaléka TAJ kártyával, 43 százaléka adóigazolvánnyal. A büntetés-végrehajtási intézetnek, illetve a pártfogó felügyelőnek egyaránt hosszas, soklépcsős ügyintézést jelent az iratok

beszerzésének segítése egy-egy konkrét esetben. Hatékony megoldásnak kínálkozik a mozgó okmányirodák működtetése az intézetek falain belül, így mindkét szervezet munkaterhei jelentősen csökkennének, és minden szabaduló rendelkezne az alapvető személyes iratokkal.

Esettanulmány. A Pártfogó Felügyelői Szolgálat a 2005-2008-ig tartó *„Van kiút! – Partnerségben a fogvatartottakért”* című EQUAL projektben a büntetés-végrehajtási szervezettel, valamint egy képző intézménnyel és egy civil szervezettel együttműködve valósított meg egy, a fogvatartottak munkaerő-piaci reintegrációját célzó programot. A projekt újszerűsége komplex megközelítésében és módszerében mutatkozott meg. A program egyéni szűrővizsgálattal indult, majd a kiválasztott elítéltek az indulatkontrollt segítő egyéni technikákat (autogén tréning), illetve munkaerő-piaci ismereteket sajátították el. Az elítéltek (200 fő) emellett szakképzéshez jutottak, pl. takarító, számítógép-kezelő, asztalosipari szerelő, gyorsétkeztetési eladó, könyvkötő asszisztens szakmákban. A büntetés-végrehajtási nevelők és a börtönpártfogolást, utógondozást végző pártfogó felügyelők a szakmai együttműködést fejlesztő, a kompetenciák tisztázását célzó közös tréningen vettek részt.

A projekt kvalitatív, utánkövetéses vizsgálata felhívta a figyelmet a készségfejlesztő foglalkozások fontosságára. „Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy az önismereti csoportban való részvételt tartották az elítéltek a leginkább hasznosnak a maguk számára. Még akkor is, ha ezt nem így fogalmazzák, érzékelhető pozitív hozzáállásuk, amely hónapokkal a tréning befejeződése után is kellemes emlékeket ébreszt. Az önismereti csoportfoglalkozások mellett volt lehetőség négyszemközti beszélgetésekre is a pszichológussal. Erre már csak ezért is szükség volt, mert az egyik elítélt nagyon pontosan fogalmazott ebben a körben: Nem a börtönt nehéz elviselni, a bezártságot, hanem az embereket” (Kerezsi és Kó 2008: 67-69).

Az elmúlt években a börtönből szabadulók megjelentek a hátrányos helyzetűek munkaerő-piaci reintegrációját célzó európai uniós pályázatok célcsoportjában. Ez jelzi, hogy a társadalmi leszakadás szempontjából különösen veszélyeztetett csoportról van szó, amelynek támogatása speciális eszközöket igényel. Az utógondozás terén kipróbált és hatékonynak bizonyult eszközök, módszerek „megtermékenyítően” hathatnak a pártfogó felügyelet végrehajtásának módszertanára is.

Források

Irodalom

Horváth Sarolta (2008) Adatok a Budapesti Fegyház és Börtön „B” objektumából 2007-ben szabadultak helyzetéről, *Börtönügyi Szemle*, 1: 63-68

Huckelsby, Anthea and Emma Wincup (2007) Models of Resettlement Work with Prisoners. In: A. Hucklesby and L. Hagley-Dickinson (eds.) *Prisoner Resettlement. Policy and Practice.* Cullompton: Willan, 43-57

Kerezsi Klára és Kó József (2008) A visszailleszkedés buktatói. Reintegrációs program

résztvevőinek utánkövetéses vizsgálata. Kézirat. Budapest: Igazságügyi Hivatal

Magiure, Mike (2007) The Resettlement of Ex-prisoners. In: L. Gelsthorpe and R. Morgan (eds.) *Handbook of Probation.* Cullompton: Willan, 398-420

Maruna, Shadd, Russ Immarigeon and Thomas P. LeBel (2007) Ex-Offender Reintegration: Theory and Practice. In: S. Maruna and R. Immarigeon (eds.) *After Crime and Punishment. Pathways to Offender Reintegration*. Cullompton: Willan, 6-10

Mezey Barna (1997) Rabsegélyezés, patronage-ügy, utógondozás: A rabgondozás történelmi tendenciái. *Kriminológiai Közlemények, 55*, 175-178

Vókó György (2006) *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest: Dialóg Campus

Dokumentumok és jogszabályok

1975. évi 20. törvényerejű rendelet a szabadságvesztésből szabadult személyek utógondozásáról

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

7/1979. (VI.29.) IM rendelet a pártfogó felügyelet végrehajtásának és az elítéltek utógondozásának részletes szabályairól

6/1996. (VII.12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

30/1997. (X.11.) NM rendelet a javítóintézetek rendtartásáról

17/2003. (VI.24.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügyminiszteri rendeletek módosításáról

Jelentés a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája és cselekvési programja 2005. évi végrehajtásáról, 2006. http://www.bunmegelozes.hu/

Büntetés-végrehajtási Szervezet 2007. évi évkönyve, 2008. http://www.bvop.hu/download/bvop_kivitel.pdf/bvop_kivitel.pdf

10.5. A közérdekű munka büntetés
Gombik Gergely

A modern – szabadságelvonással nem járó – munkabüntetés, mint az alternatív szankciók egyik formája (Kerezsi 1996) a rövid tartamú szabadságvesztés egyik leghatékonyabb és leggyakrabban alkalmazott alternatívája sok nyugat-európai országban. E büntetésnek az a célja, hogy az elítélt az elkövetett bűncselekmény által okozott kárt a köz javára végzett munkával jóvátegye. Időtartama általában 40-240 óra, és a büntetés többnyire szociális jellegű szolgáltató tevékenységre való kötelezést jelent (Vókó 2006). A jogintézmény a magyar büntetőjogban is megtalálható, *közérdekű munka büntetés* néven.

10.5.1. A közérdekű munka büntetés hazai története

A szabadságelvonást nem tartalmazó, önálló munkabüntetés először a Szovjetunió jogában jelent meg 1917-ben (a kényszermunka nem tartozik ebbe a körbe, mert e szankció lényege szerint szabadságvesztéssel kombinált munkabüntetés). Jellemzői a meghatározott időtartam, a kijelölt munkahelyen végzendő munkakötelezettség, a munkabér meghatározott részének elvonása, az elkövető megjavításának, megnevelésének igénye a kollektíva nevelő hatása által (Nagy 2004). A magyar büntetőjogban – a fenti szovjet mintát alapul véve – munkaszankcióként először a *javító-nevelő munka* jelent meg 1950-ben intézkedésként, majd 1961-ben vált büntetéssé. 1984-ben vezették be az ún. *szigorított javító-nevelő munkát*, amely már szabadságelvonó elemeket is tartalmazott: az elítélt a munkavégzési kötelezettség mellett a meghatározott helységet nem hagyhatta el, és meghatározott szálláson kellett laknia. 1988-ban végül megjelent hazánkban – nyugat-európai mintára – a munkabüntetések egyik formájaként a közérdekű munka büntetés, amely 1993-ban – a javító-nevelő munka és a szigorított javító-nevelő munka eltörlésével – egyeduralkodó munkabüntetéssé vált (Kabódi és Mezey 2003). A közérdekű munka büntetés kiszabására a kezdeti időszakban mindössze az ítéletek 2-2,5 százalékában került sor, ám az utóbbi években hazánkban is előtérbe kerültek a közösségben végrehajtott, illetve a közösség vagy a bűncselekmény sértettje részére nyújtandó jóvátételi szankciók alkalmazása. Ennek eredményeként az elmúlt években a kiszabott közérdekű munka büntetések száma jelentősen emelkedett, 2000 óta közel a duplájára nőtt. Ezért is indokolt a jogintézmény sajátosságait és a végrehajtás menetének bemutatását követően egy, a közérdekű munka végrehajtásával kapcsolatos kutatás főbb adatait is ismertetni.

10.5.2. A közérdekű munka büntetés hatályos szabályozása

10.5.2.1. A közérdekű munka büntetés általános jellemzői a hatályos magyar büntetőjogban

A vonatkozó jogszabályok, valamint a bíróságok ítélkezési gyakorlata alapján a közérdekű munka büntetés jellemzőit az alábbiak szerint határozhatjuk meg.

Súlyát tekintve középen (a szabadságvesztés és a pénzbüntetés között) elhelyezkedő főbüntetési nem. A büntetést *csak bíróság* szabhatja ki, és annak alkalmazhatósága – a jellemző külföldi szabályozástól eltérően – nem függ a terhelt beleegyezésétől. Az elítélt munkavégzésre nem kötelezhető; ha büntetését önhibájából nem tölti, annak szabadságvesztésre történő átváltoztatására kerülhet sor. Akkor alkalmazható, *ha a büntetési cél szabadságelvonás nélkül is megvalósulhat, de ugyanez a pénzbüntetéstől nem várható.* Az ítélkezés során a bíróság figyelembe veszi a cselekmény tárgyi súlyát, az elkövetés és a terhelt körülményeit, egészségi állapotát, képzettségét.

A közérdekű munkát *hetenként legalább egy napon,* pihenőnapján, szabadsága alatt, vagy szabadidejében, *díjazás nélkül* végzi az elítélt. Legrövidebb tartama *egy*, leghosszabb tartama *ötven nap*, egy napi közérdekű munka hat óra munkavégzésnek felel meg (ami azt jelenti, hogy az elítéltnek minimum hat, maximum 300 óra munkát kell ledolgoznia).

A végzendő *munka jellegét* – fizikai, könnyű fizikai stb. – az ítélkező bíróság határozza meg, a konkrét munkahelyet azonban – a pártfogó felügyelő által készített pártfogó felügyelői vélemény alapján – a büntetés-végrehajtási bíró jelöli ki. A pártfogó felügyelők – a pártfogó felügyelői vélemény elkészítésén kívül – a munkavégzés ellenőrzését is ellátják az elítélt és a munkahely tekintetében egyaránt.

A kijelölt munkahellyel a közérdekű munka tartamára *munkaviszony nem létesül*. A közérdekű munka büntetés végrehajtása során a munkahely és az elítélt között büntetés-végrehajtási jogviszony jön létre, amelynek tartalmát elsősorban a büntetés-végrehajtási szabályok határozzák meg. A munkajogi jogvitákban a Munka Törvénykönyve *(1992. évi XXII. törvény)* irányadó; az elítélt károkozási felelőssége megállapításában a hasonló munkakörben foglalkoztatott munkavállalók átlagkeresetéhez kell igazodni.

Ha az elítélt önként nem tesz eleget munkakötelezettségének, fogház fokozatú *szabadságvesztésre kell átváltoztatni* a közérdekű munkát. Egy nap közérdekű munkának egy nap szabadságvesztés felel meg.

Fiatalkorúval szemben csak akkor alkalmazható a büntetés, ha az ítélet meghozatalakor a 18. életévét betöltötte. Katonával szemben szolgálati viszonyának fennállása alatt nem alkalmazható a közérdekű munka.

10.5.2.2. A közérdekű munka büntetés végrehajtásának menete

1. A végrehajtás első lépéseként a büntetés-végrehajtási bíró (bv. bíró) az ítélkező bíróságtól részére megküldött, a közérdekű munka büntetést kiszabó jogerős ítéletet megküldi az elítélt lakóhelye (tartózkodási helye) szerinti pártfogó felügyelői szolgálatnak azzal, hogy 30 napon belül készítsen **pártfogó felügyelői véleményt** a munkahely kijelölése érdekében. Mind a bv. bíró, mind a pártfogó felügyelő megvizsgálja, hogy a büntetés végrehajtásának van-e kizáró oka (pl. az elítélt halála, az elévülés, a kegyelem, az elítélt megromlott egészségi állapota kizárja a végrehajtást). A pártfogó felügyelő ezt követően felhívást küld az elítéltnek, hogy a büntetés végrehajtása érdekében történő meghallgatáson jelenjen meg.

Ha az elítélt jelentkezik a felhívásra, *a meghallgatásról* a pártfogó felügyelő *jegyzőkönyv*et készít. A jegyzőkönyv tartalmazza az elítélttel kapcsolatosan gyűjtött információkat, különös részletességgel azokat, amelyek a végrehajthatóságot befolyásolják, így többek között az elítélt tartózkodási helyét, elérhetőségeit, munkahelyét, munkaidő beosztását, egészségi állapotát, szakképzettségét, iskolai végzettségét és nyilatkozatát arról, hogy hozzájárul adatainak a kijelölt munkahely felé történő továbbításához.

A jegyzőkönyv felvételét követően kerül sor *a munkahely nyilatkozatának beszerzésére*. A pártfogó felügyelő a kiválasztott munkahelyet írásban nyilatkoztatja, hogy mely időponttól, milyen jellegű közérdekű munka végzésére van igénye. Itt fontos kiemelnünk, hogy *a hatályos jogszabályok értelmében egyetlen munkahely sem köteles közérdekű munkára ítélteket foglalkoztatni.* Ezért a pártfogó felügyelők kénytelenek személyes kapcsolataikra és saját „meggyőző erejükre" támaszkodva munkahelyeket szerezni.

Jó gyakorlat. A kijelölhető munkahelyek gyarapításának egyik lehetőséges útját – a jogszabályi környezet módosításán, a munkahelyek állam általi anyagi és erkölcsi elismerésén túl – az elítéltek foglalkoztatását, a közérdekű munka büntetés végrehajtásának támogatására kiírt *pályázatok* jelentik. Az elmúlt években az Országos Bűnmegelőzési Bizottság több alkalommal is pályázatot hirdetett közérdekű munkára ítéltek városszépítő foglalkoztatása, a büntetés köz javára történő jóvátételi jellegének erősítése érdekében. Többek között 2007-ben a Kecskeméti Torna Egylet Utánpótlás Futball Klub „Új szakmára ítélve" elnevezésű projektjében az elítéltek egyrészt kecskeméti fiatalok részére biztosítottak sportolási lehetőséget a klub sportcentrumának karbantartásával, a sportpályák gondozásával, másrészt a társadalomba való sikeres beilleszkedésük érdekében, a munkahelyhez jutás megkönnyítése érdekében 20 fő kisgépkezelői tanfolyamot is elvégezhetett a pályázat keretében. Szintén a köz javára történő jóvátételre helyezte a hangsúlyt a Lát-Kép Egyesület, amely 2007-ben (immár második alkalommal) Budapest épületeinek grafititól való megtisztítását tette lehetővé kifejezetten „grafitizés" miatt közérdekű munkára ítéltek számára. A hasonló jellegű pályázatok erősíthetik a közérdekű munka jóvátételi jellegét, és hozzájárulhatnak a büntetés sikeres és eredményes letöltéséhez.

Természetesen a kiválasztott munkahelynek bizonyos kritériumoknak meg kell felelnie: egyrészt az elítéltet közérdekű munkával, azaz a közössé érdekében végzett munkával kell foglalkoztatnia. Másrészt az elítélt a bírósági ítéletben meghatározott jellegű munkát (pl. fizikai, könnyű fizikai stb.) köteles végezni, személyi szabadsága egyéb tekintetben nem korlátozható. Csak olyan jellegű munka végzése határozható meg, amelyet egészségi állapotára, szakképzettségére, munkára való alkalmasságára, az elkövetett bűncselekmény jellegére figyelemmel az elítélt előreláthatóan képes elvégezni.

A pártfogó felügyelő a jegyzőkönyv felvételét, valamint a munkahely nyilatkozatának beszerzését követően *pártfogó felügyelői véleményt* készít, amelyet a bv. bíró elé terjeszt.

A gyakorlatban előfordulhat, hogy a pf. vélemény elkészítésének *akadálya* van, például a pártfogó felügyelő már nem találja a lakcímén/tartózkodási helyén az elítéltet. Ilyenkor a pártfogó felügyelőnek meg kell tennie a szükséges intézkedéseket az elítélt felkutatása és meghallgatása érdekében (pl. személyesen felkeresi őt a lakóhelyén vagy a rendőrség közreműködését kéri, ellenőrzi, hogy az elítélt szabadságvesztést tölt-e, végső esetben körözés vagy elfogatóparancs kibocsátását kezdeményezi a bv. bírónál).

A jogszabályok arra is lehetőséget adnak, hogy a büntetést kiszabó bíróság a közérdekű munka végrehajtásának megkezdésére az elítélt kérelmére – indokolt esetben – egy alkalommal, legfeljebb három hónapi (kivételes esetben ezt meghaladó) *halasztást* engedélyezzen. A halasztás kötelező esete, ha az elítélt gyermekgondozási segélyben vagy gyermekgondozási díjban részesül, ilyenkor a halasztás időtartama egy év. A végrehajtás mindkét esetben csak a halasztás időtartam lejártát követően folytatódhat.

2. A bv. bíró 30 napon belül dönt a *munkahely kijelöléséről*. A munkahely kijelölő végzés jogerőre emelkedését követően kezdődhet meg a büntetés **tényleges letöltése**. Ennek során a kijelölt munkahely köteles az elítéltet közérdekű munkával foglalkoztatni, a munkavégzéssel kapcsolatos adminisztrációját elvégezni, valamint a pártfogó felügyelőt minden jelentős körülményről értesíteni (pl. az elítélt megkezdte büntetése letöltését, munkakötelezettségét nem teljesítette, a büntetését letöltötte stb.). A pártfogó felügyelő feladata a végrehajtás ellenőrzése, amely egyrészt arra irányul, hogy az elítélt munkakötelezettségének eleget tesz-e, másrészt figyelemmel kíséri azt is, hogy a munkahely a büntetés végrehajtásával kapcsolatos kötelezettségeit teljesíti-e.

A végrehajtás rendes menetében a pártfogó felügyelő a büntetés megkezdésétől számított 30 napon belül, azt követően szükség szerint helyszíni ellenőrzést tart a munkahelyen, amelynek során az előbb említett szempontok szerint vizsgálódik. Amennyiben a pártfogó felügyelő hibákat vagy jogszabálysértést észlel, úgy azok megszüntetésére határidőt tűz ki. Ha a megjelölt határidőre az észlelt hiányosságokat nem javították ki, arról a pártfogó felügyelő a bv. ügyészt értesíti.

A jogszabályok lehetőséget biztosítanak az elítélt számára, hogy kérelmezze a büntetés végrehajtásának *félbeszakítását*. A kérelemről a bv. bíró dönt, azt egy évben legfeljebb 30 napra engedélyezheti, vagy elutasíthatja. A bv. bíró, ha indokoltnak tartja, meghallgathatja a pártfogó felügyelőt vagy pártfogó felügyelői véleményt szerezhet be. Ha azonban az elítélt a munkahely kijelölését követően szabadságvesztést tölt, annak időtartamára a félbeszakítás kötelező. Szintén kötelező a végrehajtást félbeszakítani, ha az elítélt a munkahely kijelölését követően részesül Gyes-ben/Gyed-ben, ilyenkor a félbeszakítás időtartama egy év.

A gyakorlatban előfordulhatnak olyan esetek, amikor a közérdekű munka büntetés a kijelölt munkahelyen nem hajtható végre, mert például a munkahely jogutód nélkül megszűnik, vagy az elítélt tartózkodási helyéről elköltözik. Ilyenkor lehetőség nyílik *új munkahely* bv. bíró általi kijelölésére. Az ilyen eljárásban – amely nagyrészt megegyezik az első munkahely kijelölésével – is meghatározó szerep hárul a pártfogó felügyelőre, akinek feladata a bv. bírói döntés előkészítése (iratok beszerzése, a bv. bíró külön kérésére pf. vélemény elkészítése stb.).

3. Amennyiben az elítélt **letöltötte büntetését**, úgy a pártfogó erről jelentést készít, amelyet megküld az első fokon eljárt bíróságnak, a bv. ügyésznek és a bv. bírónak. A közérdekű munka büntetés végrehajtása ezzel befejeződött.

Ha az elítélt a munkakötelezettségének önként nem tesz eleget, a közérdekű munka, illetőleg ennek hátralévő része *helyébe szabadságvesztés lép*. Ebben az esetben a pártfogó felügyelő összefoglaló jelentést készít, amelyet az ügy irataival együtt megküld a bv. ügyésznek. Ha a bv. ügyész szerint a jelentés megalapozott, indítványozza a bv. bírónak a büntetés átváltoztatását szabadságvesztésre, amelyről a bv. bíró dönt.

A végrehajthatóság megszűnésének megállapítására két esetben kerülhet sor: (1) ha az elítélt az ítélet jogerőre emelkedése után legalább egy évig gyermekgondozási díjban, illetőleg gyermekgondozási segélyben részesült; valamint (2) ha az elítélt egészségi állapotában az ítélet jogerőre emelkedése után olyan tartós változás következett be, amely a közérdekű munka végrehajtását nem teszi lehetővé. A pártfogó felügyelő a szükséges iratok (Gyes-ről/Gyed-ről szóló igazolás, az egészségi állapotra vonatkozó orvosi iratok) beszerzését követően javaslatot készít, amelyet az ügy további irataival együtt megküld a bv. bírónak, aki, ha a javaslat megalapozott, végzéssel lezárja az ügyet, és a büntetést (annak hátralevő részét) nem kell végrehajtani.

A büntetés végrehajtását kizáró okok közé tartozik az elítélt halála, az elévülés, a kegyelem, valamint ha az elítéltet más ügyben életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Kizáró ok fennállása esetén a pártfogó felügyelő a szükséges iratok beszerzését követően azokat az első fokon eljárt (ítélkező) bíróságnak küldi meg. Az ítélkező bíróság végzésben állapítja meg a végrehajthatóság megszűnését, amellyel az ügy lezárul.

10.5.3. Gyakorlati tapasztalatok

Az Igazságügyi Hivatal *„A közérdekű munka büntetés-végrehajtási gyakorlatának elemzése”* c. tanulmányában 300, 2005 második félévében befejezett ügyet vizsgált meg; ez a vonatkozó időszakban befejezett ügyek (2 502) 12 százaléka. A vizsgálatból kizártuk a területi illetékesség megváltozása miatt befejeződött ügyeket, mivel az ügyek tényleges (eredményes vagy eredménytelen) befejeződését kívántuk elemezni. Az alábbiakban a kutatás néhány eredményét mutatjuk be az ítéletekre, az elítéltekre és a végrehajtásra vonatkozó jellemzők alapján.

10.5.3.1. Az ítéletekkel kapcsolatos adatok

A kutatásból megállapítható, hogy a 300 ügyben szereplő 397 bűncselekmény alapján túlnyomórészt *vagyon elleni bűncselekmények szankciójaként alkalmazza a bíróság* a közérdekű munka büntetést, s azon belül is meghatározó a lopás bűncselekménye. A mintában, illetve a bűnözés egészét tekintve a vagyon elleni bűncselekmények aránya közel azonos (62%, illetve 60,5%), ugyanakkor a vagyon elleni bűncselekmények közül a lopások aránya a mintában másfélszer akkora, mint az összbűnözésen belül (48,6% illetve 31%). A garázdaság a mintában közel négyszer gyakrabban fordul elő, mint az ismertté vált bűncselekmények körében, vagyis a lopások mellett a garázda-jellegű bűncselekmények száma is igen jelentős (9,6%).

További vizsgálati szempont volt az ítéletekben kiszabott napok száma. A bíróságok a „középarányos” közérdekű munka büntetést részesítik előnyben: leggyakrabban (20,3%) 26-30 napos, illetve 16-20 napos (20%) büntetést szabtak ki. 10 napnál kevesebb tartamú büntetést egyetlen esetben sem alkalmaztak, ugyanakkor meglepő viszont, hogy a bíróságok milyen gyakran szabják ki a büntetés maximális tartamát: közel minden hetedik ítélet 50 munkanapot tartalmazott (14,3%).

A munkakör meghatározásakor a „fizikai” munkakört részesítették előnyben: az ügyek 72 százalékában (216) ilyet határoztak meg, ám egyetlenegy alkalommal sem jelöltek meg szellemi munkát. Ez egyrészt az elítéltek végzettségével is összefügg, másrészt a bíróságok egyértelműen fizikai munkavégzésként tekintenek a közérdekű munkára.

10.5.3.2. Az elítéltek jellemzői

A közérdekű munkára ítéltek *iskolázottsági szintje* messze elmarad a teljes népességtől, és még az összes elítélthez, illetve a szabadságvesztést töltő elítéltekhez viszonyítva is kedvezőtlenebb. A legtöbben mindössze általános iskolába jártak, a középfokú (szakmunkásképző, szakközépiskola, gimnázium) vagy magasabb végzettségűek aránya nem éri el a mintában szereplő elítéltek egyharmadát. Megdöbbentően alacsony a felsőfokú végzettségűek száma, a mintában mindössze 1

fő rendelkezik diplomával. A közérdekű munka büntetések esetében ez azért problematikus, mert jelentősen leszűkíti a meghatározható munkakörök jellegét, így a kijelölhető munkahelyek számát és típusát is. Megállapítható tehát, hogy a közérdekű munka büntetést elsősorban az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező elítéltekkel szemben alkalmazza a bíróság.

10.5./1. táblázat A közérdekű munka büntetésre ítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása

	Mikrocenzus 2005	**Elítéltek 2003**	**Szabadságvesztést töltők 2005**	**Km. kutatás**
Írástudatlan	1,6%	1,0%	1,14%	2,0%
Általános iskola	44,6%	61,8%	62,9%	65,9%
Középiskola	42,1%	32,6%	33,8%	31,7%
Főiskola, egyetem	11,7%	4,6%	2,2%	0,4%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: Papp 2005: 5; Rendes 2005: 69; Gombik 2008: 43

Az elítéltek jövedelmi helyzetére a bizonytalanság a legjellemzőbb, hiszen kevesebb, mint ötödük (19,2%) rendelkezik bejelentett *munkaviszonnyal*. A legtöbben (23,1%) rendszertelen vagy rendszeres alkalmi munkából élnek (22,7%).

További szempontként a *büntetett előélet* vizsgálata alapján kijelenthető, hogy a bíróságok a már korábban valamilyen bűncselekményt elkövetőkkel szemben szívesen alkalmazzák a közérdekű munka büntetést, hiszen az elítéltek 82 százaléka büntetett előéletű, míg az ERÜBS 2005-ös adatai alapján a bűnelkövetők között ez az arány mindössze 36 százalék. A mintában a visszaesők aránya háromszorosa, a többszörös visszaesők aránya (20,6%) pedig közel ötszöröse az elkövetőknél szereplő arányhoz képest.

A kutatásban vizsgált esetek 14 százalékában a terheltet korábban már elítélték közérdekű munka büntetésre. A korábbi közérdekű munka büntetéses ügyek befejeződésének vizsgálata meglepő eredményt hozott: a bíróságok úgy szabtak ki újólag közérdekű munka büntetést, hogy azoknak csak kevesebb, mint a fele (45,5%) volt sikeres. Az ügyek ötöde szabadságvesztésre történő átváltoztatással végződött, és közel hatoda (egészségi állapot, illetve Gyes/Gyed, továbbá elévülés miatt) végrehajthatatlan volt, ennek ellenére az elítéltet újabb közérdekű munkára ítélték. Ugyanakkor egyértelmű (80 százalék fölötti) összefüggés mutatható ki a korábbi büntetés és az újabb büntetés befejeződése között. Amennyiben az előző büntetést letöltötték, 80 százalékban a következőt is letöltik, ha viszont a korábbi büntetést szabadságvesztésre változtatták át, 89 százalékban az újabb büntetés vonatkozásában is ez történt.

10.5./2. táblázat Az újabb közérdekű munka büntetés befejeződési módjának megoszlása

	Újabb km. büntetés befejeződésének módja			
Korábbi km. befejeződése	**Sikeres**	**Átváltoztatás**	**Elévült**	**Nem végrehajtható**
Előző sikeres	80,0%	15,0%	0,0%	5,0%
Előzőt átváltoztatták.	11,1%	88,9%	0,0%	33,3%
Előző nem végrehajtható	14,3%	0,0%	42,9%	42,9%
Előző folyamatban volt	71,4%	0,0%	28,6%	14,3%

Ha el kívánjuk készíteni egy közérdekű munkára ítélt személy profilját, a következő megállapításokat tehetjük: a tipikus elítélt

- fiatal felnőtt férfi (18-24 éves);
- városi lakos;
- élettárssal él;
- szülei tulajdonában lévő ingatlanban lakik;
- az általános iskola 5-8. osztályát végezte el;
- rendszertelen alkalmi munkából él;
- büntetett előéletű, s korábban felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték;
- lopás vétségét követte el, amelyért
- 30 nap, fizikai munkakörben letöltendő közérdekű munka büntetést kapott.

10.5.3.3. A végrehajtás jellemzői

A munkahely kijelölése 247 esetben (82,3%) történt meg, tehát az esetek 18 százalékában a végrehajtás el sem jutott abba a szakaszba, hogy az elítélt ténylegesen munkával tölthesse le büntetését. A kijelölés elmaradásának okait vizsgálva megállapítható, hogy a leggyakoribb tényező az elítélt felkutatásának eredménytelensége volt (még a pf. vélemény elkészítése után is előfordult egy alkalommal, hogy az elítélt „eltűnt” a hatóságok elől), szintén magas az egészségi állapot, illetve Gyes/Gyed miatt kijelölésre nem került büntetések aránya. Az esetek 3 százalékában a pártfogó felügyelő nem talált kijelölhető munkahelyet, ez a helyzet a kötelezően kijelölhető munkahelyek törvényi szabályozásával megszűnne.

A munkahelyi nyilatkozatot az esetek 62 százalékában a települési önkormányzatoktól szerezték be a pártfogó felügyelők. Az állami költségvetési szervek nem szívesen vállalják az elítéltek foglalkoztatását – előfordulásuk a munkahelyek között csak 8 százalékos, vagyis a társadalmi szervezetek (egyesületek, alapítványok stb.) részvétele nélkül az állam nem tudná teljesíteni büntetés-végrehajtási feladatait.

A kutatásban szereplő ügyek befejeződése kapcsán elmondható, hogy mindössze 57 százalékban hajtották végre sikeresen a közérdekű munka büntetést, a lopások miatt kiszabott közérdekű munka büntetések esetében ez az arány még rosszabb (53,4%). Az átváltoztatások aránya 22 százalék, ugyanakkor minden tizedik ügy elévül. Az ügyek 4 százalékát egészségi ok, 3 százalékát Gyes/Gyed miatt nem lehet végrehajtani. Érdekesség továbbá, hogy a kiszabott napok számának átlaga az összes ügy és a sikeres végrehajtások tekintetében alig tér el egymástól, (30,9 és 30,5); a sikeres letöltés független a kiszabott napok számától.

A kutatás alapján megállapítható, hogy a sikeres letöltések aránya magasan a büntetlen előéletűek között a legnagyobb (84,3%), majd a büntetett előélet „súlyosságával" fokozatosan csökken. A többszörös visszaesők esetében a sikeresség aránya mindössze 21 százalék, az átváltoztatásoké pedig 39 százalék, tehát a többszörös visszaesők esetében a közérdekű munka kiszabása igen sok esetben eredménytelen marad.

Az átlagnál jobb sikerességi mutatóval rendelkeznek a garázda-jellegű bűncselekményt elkövetett személyek (76,3%), a szakmát, érettségit szerzett elítéltek (78,6%), valamint a bejelentett munkával rendelkezők (83,7%).

10.5.4. Következtetések

A végrehajtás menetének, valamint a kutatás adatainak bemutatása után megállapítható, hogy a közérdekű munka büntetés a jelenlegi szabályozási és büntetés kiszabási keretei nem kellő mértékben szolgálják a végrehajtás hatékonyságát. Bizonyos tényezők módosításával a közérdekű munka eredményes, gyors, költségkímélő és a köz javára történő jóvátételt jobban elősegítő büntetéssé válhatna. Az alábbiakban ezeket a tényezőket foglaljuk össze egyrészt a büntetés alkalmazásának, másrészt a végrehajtás szabályozásának szempontjából.

10.5.4.1. A büntetés alkalmazása a kutatás eredményei tükrében

A közérdekű munka végrehajtásával kapcsolatos nehézségek egyik legfőbb oka, hogy a büntetést nem a megfelelő bűncselekmények és elkövetők esetében alkalmazzák. A sikerességi mutatók alapján kijelenthető, hogy a vagyon elleni bűncselekmények, különösen a lopás és a csalás esetében a büntetések alig felét töltik le munkavégzéssel az elítéltek, és minden negyedik ügy szabadságvesztésre történő átváltoztatással zárul. E bűncselekményeknél a köz javára történő jóvátétel helyett a sértett javára történő jóvátétel alkalmazása lenne indokolt. Erre a 2007. január 1-jétől bevezetett *büntetőjogi mediáció* jogintézménye nyújt lehetőséget. Ugyanakkor a nem vagyon elleni, különösen a garázda jellegű bűncselekmények esetében a közérdekű munka büntetés eredményes szankció, amelyet a kutatás adatai is alátámasztanak.

A bűnelkövetők személyi jellemzőit vizsgálva megállapítható, hogy a bíróságok elsősorban a büntetett előéletű, illetve a többszörös visszaeső elítéltekkel

szemben alkalmazzák a közérdekű munka büntetést. A végrehajtás szempontjából viszont épp az első bűntényes elítéltek azok, akik legnagyobb arányban letöltik büntetésüket. A végrehajtást tovább nehezíti, hogy a közérdekű munkára ítéltek kétharmada legfeljebb az általános iskola 1-8. osztályát végezte el, szakképzettséggel nem rendelkezik, amely jelentősen leszűkíti a kijelölhető munkahelyek számát, az elítéltek által végezhető munka jellegét. Ezzel szemben a szakképzettséggel, érettségivel, esetleg felsőfokú végzettséggel rendelkező elítéltek esetében a letöltések aránya jelentősen magasabb. Legvégül fontos kiemelni, hogy a közérdekű munka büntetésnek nincs munkára nevelő hatása, ezért az alkalmi munkából élő, valamint a munkanélküli elítéltek esetében jelentősen kisebb a letöltések aránya, mint a bejelentett munkaviszonnyal rendelkező, munkára szocializálódott és valós munkatapasztalattal rendelkező személyeknél.

A kutatás eredményei és végrehajtási tapasztalataink szerint a jelenlegi gyakorlat helyett a közérdekű munka büntetés alkalmazása elsősorban a büntetlen előéletű, nem vagyon elleni (elsősorban garázda-jellegű) bűncselekményt elkövetett, szakképzettséggel, továbbá bejelentett munkaviszonnyal rendelkező bűnelkövetők esetében lenne kiváltképpen célszerű és költséghatékony.

10.5.4.2. A végrehajtás szabályozásával kapcsolatos észrevételek

A kutatás adatainak elemzése alapján egyrészt az a következtetés vonható le, hogy indokolt lenne a végrehajtási hatáskörök újraszabályozása, ezen belül a Pártfogó Felügyelői Szolgálat jogosultságainak bővítése. Jelenleg a végrehajtással kapcsolatos feladatok a bv. bíró és a pártfogó felügyelői szolgálat között oszlanak meg úgy, hogy a pártfogó felügyelő csupán javaslatokat tesz a bv. bíró részére, továbbá annak döntéseit készíti elő. Ezáltal a büntetés-végrehajtás szereplői lényegében egymással párhuzamosan dolgoznak még az olyan egyszerű kérdésekben is, mint a félbeszakítás engedélyezése vagy a munkahely kijelölése, másrészt ez a kettősség megnöveli a végrehajtás időtartamát. A hatáskörök egy részének a Pártfogó Felügyelői Szolgálathoz történő telepítésével a végrehajtás sokkal gyorsabb és költséghatékonyabb lenne (pl. a bv. bíróhoz történő fellebbezés lehetőségének fenntartása mellett a Szolgálat jelölhetné ki a munkahelyet, illetve dönthetne a halasztással és félbeszakítással kapcsolatos kérdésekben).

A másik fő probléma a kijelölhető munkahelyre vonatkozó szabályozás hiányossága. A hatályos jogszabályok szerint ugyanis egyetlen munkahely sem kötelezhető a közérdekű munka büntetésre ítéltek foglalkoztatására; a munkahelyek felkutatása és a végrehajtásba történő bevonása lényegében a pártfogó felügyelők szervezési készségein és személyi kapcsolatain múlik. Amennyiben a kiszabott közérdekű munka büntetések száma az elmúlt években tapasztalható ütemben növekszik, kötelezően kijelölhető munkahely hiányában a büntetések jelentős része válhat majd végrehajthatatlanná. Az elítéltek foglalkoztatását vállalni köteles munkahelyek feladatát – különösen a kis települések, községek szempontjából nézve – egyedül a települési önkormányzatok láthatják el.

10.5.5. A társadalmi reintegráció lehetőségei a közérdekű munka büntetés kapcsán

A közérdekű munka büntetés a közösség javára történő jóvátételi szankción túl egyúttal lehetőséget is teremt a bűnelkövetők társadalomba való visszailleszkedésének elősegítésére. A közérdekű munka mint közösségben végrehajtott büntetés előnye, hogy az elkövető nem szakad ki családjából, mikrokörnyezetéből; családi-baráti kapcsolataira a büntetés végrehajtása nincs negatív hatással. Szintén a beilleszkedést támogatja, hogy – mivel az elítélt személyi szabadsága a munkavégzési kötelezettségen túl egyebekben nem korlátozható – a büntetés iskolai tanulmányok folytatása, illetve kereső tevékenység mellett is letölthető. Az elítélt továbbá *nem minősül büntetett életűnek*, így mentesül a büntetett előélethez fűződő joghátrányok alól.

A pártfogó felügyelők feladatai a jogszabályok alapján a közérdekű munkára vonatkozóan a végrehajtás ellenőrzésére korlátozódnak. Az elkövetők támogatására elsősorban az olyan komplex megközelítésű projektek keretében van lehetőség, mint az említett bűnmegelőzési programok, amelyek hangsúlyt fektetnek a közösség aktivizálására, befogadó készségének erősítésére. Nagy segítséget jelent, ha a munkahely nyújt segítséget a reintegrációhoz, például azzal, hogy az ott foglalkoztatott szociális munkás a közérdekű munkára ítéltek támogatásával is foglalkozik. Előfordult már olyan eset, hogy az elkövető a büntetése letöltését követően a kijelölt munkahelyen, vagy annak közvetítésével kapott állást, ilyen módon a közérdekű munka elősegítette a munkaerő-piacra történő visszakerülését.

A büntetés nemcsak az egyén, hanem a közösség számára is előnyökkel járhat – a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy ha az adott településen élő közérdekű munkára ítéltek városszépítő tevékenységet, például sportpálya felújítást végeznek, jelentősen csökken az adott sportpálya ellen irányuló garázda és vagyon elleni bűncselekmények száma.

Jó gyakorlat. Az ideálisnak tekinthető elítélt-munkahely-jóvátétel kapcsolatot mutatja be az alábbi eset: egy felsőfokú számítástechnikai végzettséggel rendelkező vállalkozót ítéltek csalás miatt 30 nap közérdekű munka büntetésre. A pártfogó felügyelő véleményében egy, a településen működő, fogyatékkal élő emberek érdekvédelmével foglalkozó egyesületet javasolta a büntetés letöltési helyéül, ahol számítógép-, illetve internet használattal kapcsolatos ismeretek oktatása volt a feladat. Az oktatott csoport tagjai fogyatékkal élő emberek voltak, akiknek kommunikációjuk akadályozott, az információhoz jutásuk korlátozott. Az internet használatának elsajátítása nagyban segítheti tájékozódásukat, széleskörű, illetve akadálytalan információhoz jutásukat.

A csoport és az elítélt közötti kommunikációt kezdetben felsőfokú jelnyelvi tolmács segítette, kinek szerepe a 10. együtt ledolgozott óra után kezdett háttérbe szorulni, ugyanis a két fél megtalálta a közös csatornát (számítógép). Kölcsönösen kezdték használni a megértés, gondolatcsere érdekében egymás jeleit.

Az elítélt sikeresen letöltötte büntetését, és elmondta, hogy nagy kihívás volt számára ez a munkavégzés, el sem tudta képzelni, hogyan fog olyan emberekkel kapcsolatot teremteni, ráadásul oktatni, akikkel nem beszél egy nyelvet. A megfelelő munkahely és munka megválasztásával lehetővé vált, hogy az elítélt egzisztenciális hátránytól mentesen cselekményét jóvátegye. A büntetés letöltését követően az „oktató" és „diákjai" egy közös éttermi vacsorával, kötetlen beszélgetés mellett búcsúztak el egymástól.

Források

Irodalom

Gombik Gergely (2008) A közérdekű munka büntetés végrehajtási gyakorlatának elemzése. Kézirat.

Kabódi Csaba és Mezey Barna (2003) A munkabüntetések kialakulása és fejlődés-vázlata. In: Kabódi Cs. (szerk.) *A büntetéstan elméleti és történeti alapja.* Budapest. ELTE-ÁJK, 155-167

Kerezsi Klára (1996) Az alternatív büntetések és végrehajtásuk. In: Gönczöl K., Korinek L. és Lévay M. (szerk.) *Kriminológiai ismeretek-Bűnözés-Bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina, 371-389

Nagy Ferenc (2004) *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest: Korona

Papp Gábor (2005) A jogerősen elítéltek társadalomstatisztikai vizsgálata, 1990-2003. *Társadalomstatisztikai Füzetek 44*. Budapest: KSH

Rendes Alina (szerk.) (2005) *A Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve.* Budapest: BVOP Sajtókapcsolatok Osztálya

Vókó György (2006) *Magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest: Dialog Campus

Jogszabályok

9/2002. (IV.9.) IM rendelet a büntetőügyekben hozott határozatok végrehajtása során a bíróságokra és egyéb szervekre háruló feladatokról

17/2003. (VI.24.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről

18/2003. (VI.24.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat egységes iratkezeléséről

10.6. A büntetőjogi mediáció
Kertész Tibor, Opóczky László és Törzs Edit

10.6.1. A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás hazai jogi szabályozása

A helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet meghonosításának fontos állomását jelentette a közvetítői eljárás bevezetése, amely a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveinek megfelelően a bűncselekményt egyfajta *személyek közötti konfliktusként* értelmezi. A közvetítői eljárás középpontjában a sértett sérelmei és az elkövető felelősségvállalása állnak, az igazságügyi reakció pedig nem a jogszabályszegés megtorlását tűzi ki célul, hanem az elkövető szembesítését tettének következményeivel és ösztönzését a sértett kárának jóvátételére. A közvetítői eljárás célja a Be. szerint az, hogy elősegítse a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását. A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló törvény *(Bktv.)* szerint a közvetítői eljárás a bűncselekmény elkövetésével kiváltott konfliktust kezelő eljárás, amelynek célja, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával a sértett és a terhelt közötti konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő írásbeli megállapodás jöjjön létre.

2007. január 1-jén lépett hatályba a Bktv., amely a **közvetítői eljárás** alapelveire, folyamatára, a résztvevő személyekre, a közvetítőre vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A Btk. határozza meg, hogy mely elkövetői körben, milyen bűncselekmény esetében van lehetőség a mediációra, illetve a **tevékeny megbánás** jogintézményén keresztül megteremti a büntetőjogi mediáció anyagi jogi elismerésének alapját. A közvetítői eljárás a büntetőeljárás részét képezi, így a Be. tartalmazza elrendelésének eljárásjogi feltételeit és következményeit.

Közvetítői eljárás a *személy elleni, közlekedési,* vagy *vagyon elleni bűncselekmény* miatt indult büntetőeljárás tartama alatt alkalmazható. A jogalkotó az elkövetett bűncselekmény súlyára tekintettel eltérő jogkövetkezményeket fűz a közvetítői eljárás sikeréhez:

- a legfeljebb három évi, fiatalkorúak esetében öt évi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény esetén, ha az elkövető a közvetítői eljárás keretében a sértett kárát megtérítette vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette, *büntethetősége megszűnik*;
- felnőtt korú elkövetők esetében az ötévi szabadságvesztést meg nem haladó büntetési tételhatár esetén a sikeres közvetítői eljárás eredményeként *a büntetés korlátlan enyhítésére* ad lehetőséget a szabályozás.

A közvetítői eljárás eredménytelensége esetén (ha nem születik megállapodás, vagy azt nem teljesítik) a felek eredeti büntetőeljárásbeli jogállásukat nyerik vissza, a közvetítés ismételt lefolytatására nincs lehetőség. Ez alapján büntetőjogi mediáció jelenleg mintegy 110 különböző bűncselekmény esetében alkalmazható.

Nincs helye a tevékeny megbánás alkalmazásának, illetve a közvetítői eljárásnak, ha az elkövető

- többszörös vagy különös visszaeső;
- a bűncselekményt bűnszervezetben követte el;
- a bűncselekménnyel halált okozott; illetve
- a szándékos bűncselekményt a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaideje alatt, vagy a szándékos bűncselekmény elkövetése miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélése után, a szabadságvesztés végrehajtásának befejezése előtt, illetőleg próbára bocsátás vagy vádemelés elhalasztásának tartama alatt követte el.

A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás a büntetőeljáráshoz kapcsolódik, az ügyészi vagy a bírósági szakaszban kerülhet rá sor. A közvetítői eljárásra utalásról és a büntetőeljárás felfüggesztéséről szóló döntést minden esetben az ügyész vagy a bíró hozza meg, de a közvetítői eljárást a törvényben meghatározott bűncselekmények esetén mind az elkövető, illetve védője, mind a sértett, illetve ügyvédje önként kezdeményezheti.

A büntetőjogi mediáció elrendeléséhez a következő *feltételek* szükségesek:

- a Btk. alapján az eljárás megszüntetésének, vagy a büntetés korlátlan enyhítésének lehet helye;
- a gyanúsított a nyomozás során (tehát a vádemelésig) beismerő vallomást tett, vállalja, és képes a sértett kárát megtéríteni vagy a bűncselekmény káros következményeit más módon a sértettnek jóvátenni;
- a gyanúsított és a sértett is hozzájárult a közvetítői eljárás lefolyatatásához;
- a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a bírósági eljárás lefolytatása mellőzhető, vagy megalapozottan feltehető, hogy a bíróság a tevékeny megbánást a büntetés kiszabása során értékelni fogja.

Ezen feltételek konjunktívak, vagyis valamennyinek fenn kell állnia ahhoz, hogy az ügy közvetítői eljárásra utalható legyen. Az első három feltétel objektív, a negyedik viszont mérlegelést igénylő feltétel.

A közvetítésre csak a felek *önkéntes beleegyezésével* kerülhet sor. Az eljárásban a sértett és az elkövető egyenrangú felek, az eljárás során bármikor visszavonhatják a részvételre vonatkozó hozzájárulásukat, és minden egyezségre önként kell jutniuk. A közvetítői eljárás lefolytatása érdekében a bíróság vagy az ügyész a büntetőeljárást legfeljebb hat hónapra felfüggesztheti fel.

A büntető ügyekben alkalmazható közvetítés elsődleges célja tehát a bűncselekmény által okozott konfliktus megoldása, amelyhez az út a semleges közvetítő *(mediátor)* által megszervezett és vezetett személyes megbeszéléseken **(mediációs üléseken)** keresztül vezet (a mediáció általános menetéről ld. 3.2. fejezet). Az eljárás előkészítő szakaszában a közvetítő külön-külön veszi fel a kapcsolatot a felekkel, tájékoztatja őket az eljárás céljáról és menetéről, ha szükségesnek látja,

személyesen is találkozik velük, és megszervezi a mediációs ülést, amelyen az ügy sértettje és az elkövető egyszerre vesznek részt. A sértett és a terhelt jogosult arra, hogy jogi képviselőt hatalmazzon meg, aki az eljárásban részt vehet és az általa képviselt érdekében felszólalhat. A közvetítői megbeszélésen (mediáción) ugyanakkor a főszerep a feleké a bűncselekmény részleteinek és következményeinek megbeszélésében, így az ügyvéd leginkább megfigyelőként vehet részt a folyamatban, illetve szükség esetén a megbeszélés során is biztosítható vele konzultációs lehetőség. Amennyiben a sértett vagy az elkövető úgy érzi, hogy könnyebben tud részt venni a megbeszélésen őt támogató segítők jelenlétében, úgy lehetősége van legfeljebb két személyt megnevezni és magával hozni, akik szintén részt vehetnek megfigyelőként a mediáción. A közvetítő a segítők részvételére vonatkozó indítvány teljesítését csak akkor tagadhatja meg, ha a megnevezett személy jelenléte a közvetítői eljárás céljával ellentétes.

Az általában 2-3 órás mediációs ülésen a felek a mediátor segítségével elmondhatják, hogyan érintették őket a történtek, az elkövető felelősséget vállalhat tettéért, bocsánatot kérhet, és a felek megállapodhatnak a cselekménnyel okozott kár pénzben, vagy más módon történő jóvátételében. A közvetítői eljárás során törekedni kell a konfliktus rendezésének formáját is tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és az elkövető jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő *írásbeli megállapodás* létrehozására. A közvetítő a megállapodást helyben írásba foglalja, és azt mindenki aláírja. A megállapodás akkor alkalmas a közvetítői eljárás céljának megvalósítására, ha az elkövető és a sértett önként, minden befolyástól mentesen megegyeznek abban, hogy az elkövető hogyan, milyen módon téríti meg a sértettnek okozott kárt, illetve milyen más módon gyakorol jóvátételt. A megállapodásban vállalt kötelezettségeknek meg kell felelniük a jogszabályoknak, ésszerűnek kell lenniük, és nem ütközhetnek a jó erkölcsbe. A közvetítői eljárásban létrejött megállapodás a közvetítői eljárás célján túlmenően joghatást kiváltására nem alkalmas.

A megállapodást megküldik az ügyben eljáró ügyésznek vagy bíróságnak. A közvetítői eljárás során elhangzottak – a megállapodásban foglaltak kivételével – titkosak, a büntetőeljárásban bizonyítékként nem használhatók fel. A résztvevőket az eljárás után is titoktartás kötelezi.

Az elkövető a megállapodásban foglaltakat önként teljesíti, amit a közvetítő ellenőriz, és erről beszámol az ügyésznek, illetve a bíróságnak.

Ha a megállapodás teljesítése sikeres, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény (fiatalkorúak esetében ötévi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény) esetében az ügyész a „tevékeny megbánás" alkalmazásával megszünteti a büntetőeljárást. Ha ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult az eljárás, felnőtt korú elkövető ügyében a közvetítői eljárás eredményessége esetén az ügyész vádat emel, ilyenkor a bíróság a büntetés kiszabásánál korlátlan enyhítést alkalmazhat.

Ha a terhelt a közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodás teljesítését megkezdte, de az a büntetőeljárás felfüggesztésének időtartama alatt nem teljesülhet maradéktalanul, az ügyész a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalaszthatja. Ha a terhelt a közvetítői eljárásban vállalt kötelezettségeinek eleget tett, az eljárást a vádemelés elhalasztása tartamának eltelte előtt is meg kell szüntetni. Ha a terhelt a közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodás teljesítését a vádemelés elhalasztása tartamának lejártáig nem fejezi be, az ügyész vádat emel.

A bíróság az eljárást megszünteti tevékeny megbánás esetén, ügydöntő határozatában figyelembe veheti a megállapodást, ha korlátlan enyhítésnek van helye.

Ha a közvetítői eljárás eredménytelen, a büntetőeljárás úgy folyik tovább, mintha közvetítésre nem került volna sor.

10.6.2. A büntetőjogi mediáció szervezeti háttere; a mediátorok

10.6.2.1. Szervezeti háttér. Az ügyvédek bekapcsolódása a közvetítői tevékenységbe

A mediáció megfelelő működése és széleskörű alkalmazhatósága nemcsak a jogszabályi környezettől függ, hiszen nagy a szerepe ebben a jogszabályok alkalmazóinak, illetve annak az intézményi környezetnek, amelyben a büntetőjogi mediáció működik. Mivel a büntetőjogi mediáció szervezeti háttere minden országban a helyi igényeknek és jellegzetességeknek megfelelően alakult ki, a szervezeti megoldások Európában igen színes képet mutatnak. Néhány országban állami feladatként, kizárólag mediációt vagy más, ezzel összefüggő tevékenységet is végző, de e feladatra egyedüliként kijelölt állami vagy államilag finanszírozott civil szervezet biztosítja a mediációs szolgáltatást (pl. Norvégia, Portugália, de ide tartozik a hazai megoldáshoz hasonlóan a pártfogó felügyelet feladatát is ellátó szervezethez történő feladatintegrálás, például Ausztriában vagy Csehországban). Máshol ugyan állami finanszírozással, de több különböző civil szervezettel kötött szerződés útján biztosítják ezt a szolgáltatást (pl. Franciaország), néhány országban pedig mindkét modell elemei megtalálhatók (pl. Anglia). Különbség mutatkozik az európai megoldásokban abból a szempontból is, hogy főállású munkavállalók vagy önkéntesek látják el a mediátori feladatokat, de e tekintetben is létezik vegyes rendszer.

A magyar rendszer professzionális mediátorokra épít, és a büntetőjogi mediáció működtetéséért, szakmai felügyeletéért az Igazságügyi Hivatal, illetve az annak részeként működő Pártfogó Felügyelői Szolgálat a felelős. E szervezeti megoldás kialakítása Magyarországon elsősorban a mediátor sajátos szerepéből, illetve szükséges kompetenciáiból következett.

A *közvetítő* a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, ügyészségtől független, kívülálló személy, aki ebből a helyzetéből fakadóan lehet képes arra, hogy a bűncselekmény során sérelmet szenvedett fél és a bűncselekmény elkövetője számára le-

hetőséget teremtsen az eljárásban való közvetlen részvételre. A közvetítő szerepe az eljárás során mindvégig az, hogy semleges résztvevőként irányítsa a felek kommunikációját, és segítse őket a megállapodás létrehozásában. A mediátor nem ad tanácsot, nem ad megoldási javaslatokat, nem tesz igazat a felek között. Feladata, hogy a közvetítői eljárás során pártatlanul, kérdéseivel segítse a feleket a történtek feldolgozásában és a megállapodás létrehozásában, valamint olyan folyamatot biztosítson, amelyben a résztvevők egymással szemben tisztelettel járnak el, meghallgatják egymást, és közösen jutnak el egy olyan megállapodás létrehozásáig, amely mindegyikük számára megfelelő.

A szervezeti háttér kialakításánál fontos volt az a szempont is, hogy a büntetőjogi mediáció országosan elérhető és egységes színvonalon működő szolgáltatás legyen már bevezetése pillanatától. Emellett előnyt jelentett a pártfogó felügyelők korábbi tapasztalata, mind az elkövetőkkel végzett esetmunkában, mind az igazságszolgáltatás szereplőivel való együttműködésben.

A közvetítői eljárást a Be. és a Bktv. rendelkezései alapján tehát 2007. január 1-jétől a büntető ügyben eljáró bíróság, illetőleg ügyész székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) Igazságügyi Hivatalon belül önálló szervezeti egységként működő pártfogó felügyelői szolgálat közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelői folytatják le.

2008. január 1-jétől a jogszabály a pártfogó felügyelőkön kívül az Igazságügyi Hivatallal szerződésben álló *ügyvédek* számára is lehetővé teszi a közvetítői eljárás lefolytatását. A tevékenység gyakorlására pályázni kellett; a szerződéskötés feltétele volt, hogy a pályázó ügyvéd rendelkezzen a jogszabályban előírt mediációs szakképesítéssel, esetleg gyakorlattal. A közvetítést végző ügyvédekre a pártfogó felügyelő mediátorokra megállapított titoktartási, összeférhetetlenségi, ügyviteli és módszertani szabályok is vonatkoznak. A közvetítői eljárásban az ügyvéd nem valamelyik fél érdekében eljáró jogi képviselőként, hanem semleges, egyik fél irányában sem elkötelezett, konfliktuskezelő szakemberként van jelen.

Jelenleg országosan több mint hetven felsőfokú végzettségű, az új tevékenységre felkészített, speciális mediátor-képesítéssel rendelkező pártfogó felügyelő és mintegy ötven, e feladatra szerződött ügyvéd végezhet büntető ügyekben közvetítést.

10.6.2.2. Képzés

Ahogy a szervezeti megoldások, úgy a képzési rendszerek, a képzések tartalma, mélysége, hossza sem egyforma a különböző országokban, és erre vonatkozóan egyelőre a nemzetközi ajánlásokban is csak a mediátorok képzésének szükségessége, illetve az európai képzési rendszerek harmonizációjának igénye jelenik meg. A büntetőjogi mediációra vonatkozó ajánlások a képzés kapcsán azt hangsúlyozzák, hogy jó mediátorrá elsősorban nem valamely diploma megszerzése vagy szakma gyakorlása által válik valaki, hanem azon *képességek* fejlesztésével (odafigyelés, empátia, megfelelő kommunikációs készség stb.), amelyek az egyébként megfelelő képzésen elsajátí-

tandó mediációs technika alkalmazásához szükségesek. Éppen ezért még azokban az országokban is, ahol önkéntesek végzik ezt a tevékenységet, a mediátori munka megkezdését speciális képzés elvégzéséhez kötik. Az európai iránymutatások közül az *Európa Tanács R(99)19 sz. ajánlása* a képesítési követelményekkel kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a mediátoroknak rendelkezniük kell megfelelő kommunikációs képességekkel, emellett képzésüknek ki kell terjedni a konfliktuskezelési ismeretekre, az áldozattal és az elkövetővel való munkához szükséges speciális ismeretekre, valamint a büntető igazságszolgáltatás rendszerének alapvető megismerésére. A *CEPEJ irányelv* már jóval részletesebben tartalmazza a mediátor-képzés szükséges elemeit. Így az előbbieken kívül említi a mediáció folyamatára, céljára, alapelveire és etikai vonatkozásaira vonatkozó ismereteket, a mediációs technikák elsajátítását, a képzésben a gyakorlati elemek, szerepjátékok megfelelő mennyiségű alkalmazását, a jogi háttér ismeretét, a helyreállító igazságszolgáltatás filozófiájának és egyéb módszereinek megismerését, valamint bizonyos típusú ügyekre (így fiatalkorú ügyfelekre, súlyos bűncselekményt elkövetőkre) vonatkozó speciális módszertan elsajátításának követelményét. Kiemeli azt is, hogy az alapképzést folyamatos továbbképzésnek, mentorálásnak, szupervíziónak kell követnie.

A hazai jogszabályok, valamint az Igazságügyi Hivatalban kialakított belső képzési rendszer alapvetően megfelelnek a fenti ajánlásoknak, hiszen a büntetőjogi mediációt végző szakemberek számára legalább kétszer 30 órás, akkreditált, tematikájában egymásra épülő, elméleti és gyakorlati mediációs képzésben való részvételt, vagy egyetemi, főiskolai képzésben szerzett mediátor képesítést ír elő. Emellett kötelezővé teszi a mediátorok számára az alább részletezett mentori rendszerben, továbbképzéseken, szupervízión, esetmegbeszélésen való részvételt is.

10.6.2.3. Mentorálási rendszer

A fent részletezett, széleskörű elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtó képzések ellenére nagy kihívást jelentett, hogy a mediátoroknak 2007-ben hazai gyakorlati tapasztalatok híján kellett elkezdeniük tevékenységüket. Elsősorban erre a problémára nyújtott megoldást az akkor kialakított mentori rendszer, amely a gyakorlati tapasztalatszerzés támogatásán túl alkalmas a továbbfejlődés irányainak meghatározására és az intézményen belüli kommunikáció hatékonyabbá tételére is.

A mentori rendszer célja, hogy a büntető ügyekben közvetítői tevékenységet végzők e tevékenységük megkezdésekor egy mentorált, azaz szakmailag támogatott folyamat keretei között szerezzenek gyakorlatot. A mentor minden megyei Igazságügyi Hivatalban egy olyan mediátor, aki hasonló rendszerben már megfelelő szakmai tapasztalatot szerzett, és akinek feladata a megyében közvetítői tevékenységet végző mediátorok mentorálása. Ugyanezt a tevékenységet országos hatáskörben végzi mentorként, valamint a folyamatot követően szupervíziót biztosít a Központi Igazságügyi Hivatal tanácsadó mentora, aki gyakorlatát más területen, illetve büntető ügyekben külföldön szerezte, és aki az első húsz megyei mentor mentorálási folyamatát vezette.

A **mentorálási folyamat** a következő szakaszokból épül fel:

(1) Megfigyelő szakasz (hospitálás). A mediátor a mentor szakmai munkáját figyeli meg a bonyolultabb, szakmai segítséget igénylő esetekben, öt mediációs eseten keresztül. A mediáció folyamatát a mentor irányítja, a mentorált mediátor megfigyelői szerepben vesz részt az ülésen. A mediációs üléseket követően elemző megbeszélést tart a mentor és a mentorált mediátor, amelynek során megbeszélik az aktuális eset főbb fordulópontjait, szakmai kihívásait, nehézségeit, tanulságait.

(2) Társmediátori szakasz. A hospitált eseteket követően a mentorált mediátor már a mentorral közösen, egyenrangú mediátorként vesz részt az ügy előkészítésében és a mediációs folyamatban. Minden mediációs ülést továbbra is elemző megbeszélés követ. A társmediátori szakasz öt eset időtartamára vonatkozik.

(3) Önállósodási szakasz. A mentorálási folyamat utolsó szakaszában a mentorált mediátor újabb öt eset erejéig önállóan dolgozik, a mentor pedig az eljárás teljes szakaszában megfigyelői szerepben van. Az üléseket itt is elemző megbeszélés követi. Az önállósodási szakasz végén a mentor szakmai értékelést készít a mentorált mediátorról, illetve a mediátor is elkészíti önértékelését. Az értékelés alapján tisztázhatók az addig elért eredmények, az esetlegesen továbbfejlesztendő területek.

(4) Az önálló munkavégzés szakasza. A mediátorok a mentorált folyamat befejeződése után is részt vesznek a mentor által összehívott team-megbeszéléseken. A mediátorok szakmai kérdéseikről folyamatosan konzultálhatnak a mentorral az önálló munkavégzés időszakában is, a mentor pedig továbbra is rendszeres szakmai megbeszéléseket szervez számukra.

10.6.3. A büntetőjogi mediáció alkalmazásának első évi tapasztalatai

Egy új jogintézmény bevezetését követően fontos annak nyomon követése, hogy hogyan illeszkedett be a gyakorlatba, és eléri-e azokat a célokat, amelyekre a jogalkotó szánta. Különösen fontos ez olyan jogintézmények, így a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás esetében is, amelyek a korábbitól eltérő, új szemlélettel közelítenek egy-egy területhez. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium ezen igénynek eleget téve végeztetett kutatást 2008 első félévében a 2007. január 1-jétől bevezetett közvetítői eljárás első éve tapasztalatainak összegyűjtésére, értékelésére (Wagner *et al.* 2008). A kutatás részeként sor került

- a jogi háttér elemzésére;
- a 2007-ben közvetítői eljárásra utalt ügyek vizsgálatára;
- az ügyészségekhez és bíróságokhoz érkezett indítványok, valamint egyes sikeres mediációs ügyek büntetőeljárásbeli sorsának utánkövetésére;
- mediációk eredményességének elemzésére és a megszületett megállapodások tartalmának vizsgálatára;
- az elkövetői és sértetti visszajelzések vizsgálatára;

- a pártfogó felügyelő mediátorok tapasztalatainak értékelésére;
- a bírák és ügyészek körében végzett, a mediáció bevezetésével kapcsolatos attitűdöket vizsgáló részkutatásra.

1. 2007 mediációs ügyeinek vizsgálata. 2007-ben összesen 2 451 ügyet utaltak az elrendelő hatóságok közvetítői eljárásra, amely, bár meghaladta az előzetes várakozásokat, a vádemelések számához viszonyítva igen alacsony, 1,2 százalékos arányt jelent Az ügyészség 1 529, a bíróság 922 terhelt büntető ügyében függesztette fel a büntetőeljárást közvetítői eljárás érdekében.

A mindösszesen 2 451 terhelt közül 299 *fiatalkorú* érintett a közvetítői eljárásban (12%). Annak ellenére, hogy a mediációt sok országban épp a fiatalkorúak ügyeiben tartják igen hatékony módszernek, illetve a jogintézmény bevezetésekor elsőként csak fiatalkorúak eseteiben alkalmazták, úgy tűnik, hogy a hazai jogalkalmazók nem preferálják a fiatalkorúak ügyeiben jobban a közvetítői eljárást, mint felnőtt korúak esetén. Az összes fiatalkorú elkövetőnek csak mintegy 3 százaléka kap lehetőséget közvetítői eljárásban való részvételre. Az adatok területi vizsgálata szerint az egyes megyékében igen eltérő arányban alkalmazzák a közvetítői eljárást fiatalkorúak ügyeiben, sőt, olyan megye is volt, ahol 2007-ben egyetlen fiatalkorú ügyében sem került sor mediációra.

A közvetítői eljárásra utalható három bűncselekmény-csoport közül 2007-ben legnagyobb számban (1 360 ügy) *vagyon elleni bűncselekmények* esetében alkalmazták ezt az eljárást. A hasonló bűncselekményi csoportba tartozó 2007-es ismertté vált elkövetésekhez képest vizsgált arány a *közlekedési bűncselekményeknél* a legmagasabb, itt az ügyek 3 százaléka került mediációra, míg a vagyon elleni bűncselekményeknél ez az arány csak fél százalék. A közvetítői eljárásra utalt bűncselekmények közül legjellemzőbb a lopás, a közúti baleset gondatlan okozása és a súlyos testi sértés, de magas ügyszámban fordulnak elő más vagyon elleni bűncselekmények is (csalás, rongálás, sikkasztás). 291 megállapodással zárult közvetítői eljárás közül mindössze 4 olyan volt, amelyben a büntetőeljárás a tevékeny megbánás szabályai alapján csak a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tévő, ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő cselekmény miatt folyt.

A kutatás adatai szerint 2007 végéig 1 190 ügyben *született megállapodás*, míg 379 ügy eredménytelenül, megállapodás nélkül zárult. Az Igazságügyi Hivatal nyilvántartása szerint a megállapodások kétharmada anyagi jóvátételt tartalmazott, és összesen több mint 300 millió forintnyi anyagi jóvátétel kifizetésére vállaltak kötelezettséget az elkövetők. A megállapodások egyharmada nem anyagi jellegű jóvátételt tartalmazott, illetve anyagi és nem anyagi jóvátételt vegyesen. A bocsánatkérés vagy a megbánásra utaló sajnálat kifejezése szinte minden megállapodásnak része volt. A kutatás 300 olyan megállapodás elemzését is tartalmazza, amelyekben szerepelt valamilyen *nem anyagi jóvátétel*, amelyeknek öt típusát különböztette meg az elemzés:

- a szimbolikus gesztusgyakorlást (pl. egy csokor virág);
- a kapcsolat lezárására vonatkozó megállapodást (pl. a terhelt vállalta, hogy egy meghatározott dátumig kiköltözik és kijelentkezik a sértett lakásából);
- a személyes kapcsolat javítását (pl. közös hétvége eltöltése, közös horgászat);
- az eredeti állapot helyreállítását (pl. megrongált iskolafal helyreállítása, rágalmazó levelek miatt nyilvános bocsánatkérés); illetve
- a sértett valamely egyéb szükségletét kielégítő megállapodásokat (pl. az elkövető a sértettet orvosi vizsgálatokra vagy munkába viszi autóval).

Előfordult, hogy az ilyen típusú jóvátétel mellett a sértett anyagi jóvátételi igénnyel is élt. Érdekes módon a kutatásból az derül ki, hogy amikor a sértett csak anyagi jóvátételt kér, az igényelt jóvátételi összeg általában kisebb volt, mint azokban az esetekben, amikor az anyagi mellé nem anyagi jóvátételre is igényt tartott.

2. A kezdeményezett közvetítői eljárások sorsa. A kutatás e részében a vádemelések és az elrendelt közvetítői eljárások országos átlagánál alacsonyabb vagy magasabb aránya alapján kiválasztott öt megyében vizsgálták egyrészt a közvetítői eljárásra vonatkozó elutasított indítványokat, másrészt a megyékben megállapodással végződött ügyek további sorsát a büntetőeljárásban. A kutatás azt mutatja, hogy azokban a megyékben, ahol a mediációs megállapodással végződő ügyek száma egyébként is magas, magasabb számban fordulnak elő elutasított indítványok is. Ebből következik, hogy a közvetítői eljárások alacsony ügyszáma nem az elutasítások magas arányából, hanem az indítványok alacsony számából következik: ezeken a helyszíneken a közvetítői eljárás még nem kellően ismert.

Az *elutasítások indokait* vizsgálva megállapítható, hogy a vizsgált ügyek 78 százalékában az valamely jogszabályi feltétel hiánya volt, és csak mindössze az elutasítások 8 százalékának indoka az, hogy a másik fél a közvetítői eljáráshoz nem járult hozzá. A fennmaradó 14 százalék azokat az ügyeket takarja, amelyekben az elrendelő mérlegelés alapján döntött úgy, hogy az ügy nem utalható közvetítői eljárásra. A sértettek tehát – az előzetes aggályokkal szemben – nem zárkóznak el a közvetítői eljárástól, de az is látszik, hogy a jogintézmény alkalmazhatóságának jogszabályi feltételei az indítványozók körében még nem kellően ismertek.

A *megállapodással zárult* közvetítői eljárások több mint felében a büntetőeljárás felfüggesztésétől számított 2 hónapon belül sor kerül a mediációs megbeszélésre, és az ügyek 95 százalékát legfeljebb két mediációs ülés alatt be lehetett fejezni. A vizsgált megállapodások mindössze 8,5 százaléka nem teljesült maradéktalanul, ezekben az ügyekben a büntetőeljárás folytatódott. Az esetek nagy részében tehát a sikeres közvetítői eljárást követően hamar megtörténik a megállapodás teljesítése, a büntetőeljárások időtartama pedig jelentősen lerövidülhet, így a közvetítői eljárás alkalmazása hozzájárulhat a bíróságok ügyterheinek csökkentéséhez és jó eszköz lehet a büntetőeljárások elhúzódásának megelőzésében is.

3. Elégedettség-vizsgálat. Az Igazságügyi Hivatal 2007 folyamán kérdőíves formában gyűjtötte a mediációs eljáráson részt vevő sértettek és elkövetők észrevételeit. A kérdőívet a felek önkéntesen és anonim módon töltötték ki, s az elsősorban a felek mediációra vonatkozó előzetes ismereteivel, a kapott tájékoztatás értékelésével, és a mediációs eljárással kapcsolatos elégedettségre, véleményekre vonatkozóan tartalmazott kérdéseket. A kutatás 1 580 kérdőívet elemzett.

A válaszadók harmada hallott korábban a mediációról. Az egyes ügyekben az információ forrása arról, hogy az ügyben lehetőség van közvetítői eljárásra, leginkább az ügyészség (27,6%), a bíróság (22,5 %), a rendőrség (20,9%) vagy az ügyvéd (15,8%) volt. A válaszadók 96 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a megalapozott döntéshez elegendő információt kapott a közvetítői eljárásról. A közvetítő által az eljárás során nyújtott tájékoztatással a válaszadók 99 százaléka volt elégedett.

A közvetítői eljárás folyamatára vonatkozóan a válaszadók mindössze 12 százaléka jelezte azt, hogy valamilyen külső körülmény zavarta őt az eljárás során. A válaszadók 96 százaléka elégedett volt a közvetítők munkájával, a mediátorok a szöveges értékelések alapján is nagyon jó visszajelzéseket kaptak.

A mediáció talán legfontosabb célja, hogy a felek ki tudják mondani saját érdekeiket, illetve megismerjék egymás érdekeit, hogy aztán olyan megállapodást köthessenek, amelyek a valódi érdekeiknek megfelelnek. A résztvevők érdekeinek érvényesülése a mediációs eljárások sikerességének és a megállapodások várható teljesítésének mutatója is egyben. A válaszok összegzése alapján megállapítható, hogy mind a sértettek (97,5%), mind az elkövetők (95,9%) érdekei érvényesültek a közvetítői eljárás során. A magas arány azt mutatja, hogy teljesült a jogalkotó azon szándéka, hogy az érintettek, és különösen a sértettek érdekei érvényesülhessenek az igazságszolgáltatás folyamatában.

4. A mediátorok visszajelzései. A kutatás keretében kérdőíves felmérés is készült, amelyben az első év tapasztalatairól a mediátor pártfogó felügyelőket kérdezték. A kérdőív néhány, a 2007-ben érkezett ügyekre vonatkozó számadaton túl elsősorban a mediációs folyamattal, a mediátori munkával kapcsolatos véleményekre, illetve javaslatokra kérdezett rá.

A válaszok alapján pozitív kép rajzolódik ki a mediáció bevezetésének első évéről. A válaszadók eseteinek 78 százaléka megállapodással zárult. Azokban az ügyekben, ahol valamelyik fél távolmaradása miatt volt sikertelen az eljárás, döntően az elkövetők nem éltek a közvetítés lehetőségével. Ebből az következik, hogy a sértettek érdekeinek ténylegesen megfelel a közvetítői eljárás lehetősége, az ügyek nagy részében nem az ő ellenállásuk vagy elzárkózásuk miatt lesz sikertelen a folyamat.

A válaszadók által ellenőrzött megállapodások 85 százalékát betartották az elkövetők, ugyanakkor alacsony azoknak a megállapodásoknak a száma, amely túlmutat a bocsánatkérésen és az anyagi jóvátételen.

5. Az ügyészek és a bírák mediációval kapcsolatos attitűdjének vizsgálata. A kutatás feltevése az volt, hogy a megyei ügyszámok közötti eltérések egyik oka az ügyeket közvetítői eljárásra utaló ügyészek és bírák attitűdjében, az új jogintézmény eltérő támogatottságában keresendő. Ezért hat megyében és a Fővárosban, összesen 301 ügyésszel és bíróval készítettek a kutatók strukturált kérdőív alapján személyes interjút. A megyéket itt is úgy választották ki, hogy a mintában az országos átlagnál jóval több, illetve jóval kevesebb mediációt elrendelő megyék szerepeljenek. A kérdések egyrészt az igazságszolgáltatás céljára, hatékonyságára, másrészt a mediációra, annak az igazságszolgáltatásban betöltött szerepére vonatkoztak.

Az igazságszolgáltatás céljaival kapcsolatosan a megtorlás, a megelőzés és a helyreállítás támogatottságát vizsgálta a kutatás. Mind a megelőzés, mind a helyreállítás támogatottsága magas volt, de a válaszadók szerint mindenképpen jelenlévő feladata az igazságszolgáltatásnak a megtorlás. Alapvetően inkább az ügyészi kar állt a megtorló rendszer mellett, a büntető bírók nyitottabbnak mutatkoztak a helyreállító szemlélet felé. Határozottan megjelent a válaszok között a sértett érdekeinek hangsúlyosabb figyelembe vételére vonatkozó igény is. Ugyanakkor a kevés mediációt elrendelő megyékben az igazságszolgáltatás feladatai közül sokkal fontosabbnak tartják a terhelt felelősségérzetének felkeltését és a büntetés fontosságát, mint az átlagnál több ügyet küldő megyékben.

A mediáció bevezetését, az új jogintézmény megjelenését a válaszadók igen nagy arányban (kb. 90%) támogatják, és az előzetes várakozásoknak megfelelően nagyobb a közvetítői eljárás támogatottsága az azt gyakrabban alkalmazó megyékben. Inkább a kisebb súlyú bűncselekmények esetében tekintik megfelelő alternatívának, de a sok mediációt elrendelő megyékben bátrabban alkalmaznák súlyosabb bűncselekmények esetében is.

A mediáció pozitívumaként értékelték a megkérdezettek, hogy a folyamat során szembesülnek egymással a felek, nagyobb hangsúlyt kapnak a sértett érdekei, valódi felelősségvállalás és jóvátétel történik. Az átlagnál több ügyet küldő megyékben emellett kevésbé tartanak attól, hogy a mediációval az elkövető megússza a büntetést, és kevésbé tekintik problémának azt, hogy a döntés kikerül az igazságszolgáltatás szereplőinek kezéből.

A közvetítői eljárás bevezetésének sikerét jelzi, hogy az elrendelt esetek 80 százalékában a válaszadók elégedettek a mediáció kimenetelével és a pártfogó felügyelő mediátorok munkájával. Úgy érzik, a feladat jó helyen van az Igazságügyi Hivatalnál, amellyel az együttműködést és kapcsolatot is pozitívan értékelték. A siker jeleként értelmezhető az is, hogy a megkérdezett ügyészek és bírók jelentős aránya gondolja úgy, hogy a mediációra küldött esetek száma növekedni fog.

10.6.4. A büntetőjogi mediáció speciális módszertana

10.6.4.1. A büntetőjogi mediáció célja, eredménye

Bizonyos bűncselekmények elkövetéséhez hosszú út vezet. A felek viszonya az évek folyamán eljuthat odáig, hogy közöttük az érdemi kommunikáció megszakad és az agresszió felé tolódik el. A mediációnak nem a terápia a célja, nem arra törekszik, hogy mindenáron helyreállítson megromlott emberi viszonyokat. A mediátornak büntetőügyekben mindig dilemmája marad, hogy mennyire mehet bele a konfliktus mélyebb gyökereinek feltárásába, megbeszélésébe.

Esettanulmány. A konfliktus a családon belül, anya és fia között történt. A fiút irritálta anyjának alkoholos befolyásoltsága, és hirtelen kezet emelt rá. Az édesanya súlyos sérüléseket szenvedett a verés következtében, de nem szerette volna, ha a fia ügye büntetőeljárásban ér véget. Saját magát is hibáztatta a történtekért, a mediátorok segítségét arra szerette volna felhasználni, hogy fiával végre eredményesen kommunikáljanak.

A mediáció során a felek végig olyan sérelmeket hoztak elő, melyek nem a konkrét üggyel voltak kapcsolatosak. Szóba kerültek kisgyermekkori helyzetek, az anya válása és az apával való rossz kapcsolata is. Messze voltunk attól az ügytől, amivel hozzánk érkeztek. Ilyen helyzetben szembesül a mediátor azzal a dilemmával, hogy meddig menjen bele egy adott helyzet mögött meghúzódó konfliktus megvitatásába. Ebben az ügyben egyértelművé vált, hogy a felek számára a beszélgetésnek az a legfontosabb része, amely a köztük levő konfliktus történetéről szól. Segítettünk nekik tehát abban, hogy megbeszéljék, mi vezetett kapcsolatuk olyan mértékű megromlásához, amely bűncselekmény elkövetéséhez vezetett. Anya és fia számára egyaránt fontos volt, hogy végre beszélnek egymással: az anyának nem kell attól tartania, hogy fia agresszív lesz vele szemben, a fiú pedig végre úgy érezte, anyja odafigyel rá.

A beszélgetés több mint három órán át tartott. A felek lehetőséget kaptak, hogy feltárják a múltban gyökerező konfliktust, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a jelenlegi problémájuknak is ez a lényegi kiváltó oka. Nem terápiát folytattunk, hanem segítettünk nekik elkezdeni egy olyan beszélgetést, amelyre korábban nem volt lehetőségük. A megbeszélés során maguk ismerték fel, hogy terápiás segítségre is szükségük van, így a megkötött megállapodás ezt rögzítette: szakember segítségét kérik kettejük problémájának kezelésében. A megállapodást azóta is betartják, kétheti rendszerességgel pszichológushoz járnak. Kapcsolatuk sokat javult.

Szakmailag azt tartjuk helyesnek, ha annyiban megyünk bele az ügy mögött meghúzódó konfliktusba, amennyiben az a bűncselekmény elkövetéséhez vezetett. A mediáció tehát nem koncentrálhat kizárólag a bűncselekmény okozta helyzet lezárására, hanem a bűncselekményt okozó konfliktus kezelésére kell törekednie. Ezáltal érhetjük el azt a célt, hogy megelőzzünk további bűncselekményeket, hiszen ha a felek kezelik konfliktusaikat, akkor egy további bűncselekmény lehetséges indítóokait számolják fel. Ebből következik, hogy a mediáció célja nem a megállapodás létrehozása. A büntetőügyi mediáció *célja a bűncselekmény következ-*

ményeinek megértése, a bűncselekmény mögött meghúzódó konfliktus kezelése, a felek közötti kommunikáció minőségének javítása, a konfliktus okozta érzelmek kezelése. Így nyílik meg a lehetőség kreatív, a felek tényleges érdekein alapuló, mindenki számára elfogadható megállapodások létrejöttére. Ha így teszünk, olyan megállapodások születnek, amelyeket minden fél szívesen teljesít, hiszen ők maguk akarták létrejöttét, ők maguk dolgoztak meg az eredményért.

10.6.4.2. Az érzelmek dinamikája

1. Az esetek egy részében a felek nem igénylik a konfliktus érzelmi feldolgozását, mindössze az ügy gyors lezárásában érdekeltek. Azokban az ügyekben, ahol a sértett nem természetes személy, ritkán van igény a bűncselekmény okozta érzelmek kibeszélésére, feldolgozására. Például a bűncselekményt nem személyesen a céget képviselő ügyvéd kárára követték el, valószínűleg ő nem is tud sokat a bűncselekmény mögött meghúzódó okokról, de a sértett cégnek fontos lehet az anyagi károk jóvátétele és az ügy gyors lezárása. Ezek is fontos érdekek, és a mediátornak ilyenkor annyi a felelőssége, hogy meggyőződjön róla: a felek valóban nem szeretnének beszélni a konfliktusról, vagy ténylegesen nincs is konfliktus. Ilyenkor gyorsan, „fájdalommentesen" zárul le az eljárás, néhány órai munkával megelőzve egy büntetőeljárást és egy évekig tartó, kétes eredményű polgári pert.

2. Néhány esetben ún. **„kihűlt konfliktus"** mutatkozik, ami azt jelenti, hogy, bár lehet, hogy a bűncselekmény időpontjában erős érzelmek voltak jelen, már nincsenek indulatok. A felek kapcsolata rendeződött, harag, konfliktus nincsen közöttük, így nincs is nagyon mit mondaniuk egymásnak. A ténylegesen kihűlt konfliktusok esetében a mediációnak nem lehet célja a múltban való vájkálás, régi sebek feltépése. Ezekben az esetekben engedni kell, hogy a sértett lezárhassa az ügyet, és ne kelljen ismét részleteiben is felidéznie a bűncselekményt. A mediátor felelőssége ebben az esetben az, hogy meggyőződjön róla: a konfliktus tényleg kihűlt. Ilyenkor tisztázzuk a felelősséggel kapcsolatos kérdéseket, és segítünk a feleknek a tanulságok levonásában, összegzésében és megfogalmazásában. Sok esetben viszont éppen azért viselkednek így a felek, mert komoly indulatok vannak a háttérben és ez egy fajta természetes védekezés, önvédelem: „nehogy az érzéseimet ki kelljen mutatnom, nem fogom tudni kontrollálni magam."

Esettanulmány. Egy hideg januári délutánon két – autószerelőként dolgozó – barát beült a szervizben frissen megjavított autóba, hogy kipróbálják az általuk javított gépet. Egy kanyarban azonban megcsúsztak, és kirepültek a szélvédőn. Mindketten súlyos, életveszélyes sérüléseket szenvedtek, a sértett hónapokig feküdt kómában, és az autó vezetőjének is maradandó sérülései keletkeztek. A kórteremben egymás mellett feküdtek, de kínosan kerülték a témát, soha nem beszéltek róla – azután sem, hogy a kórházból kikerültek. Nem éreztek haragot egymás iránt, a sértett az autót vezető barátját soha nem hibáztatta semmiért. Baráti kapcsolatukban azonban valahogy mégis nyo-

mot hagyott az ügy. A baleset tabu lett, képtelenek voltak erről beszélni egymással, és mindketten attól tartottak, hogy a barátságuk végét jelenti ez a helyzet. Az autó vezetője ellen közúti baleset gondatlan okozása miatt indult büntetőeljárás.

A mediáción kicsit szorongva foglaltak helyet az asztalnál. Ismertettük velük a mediáció alapszabályait. Amikor megemlítettük, hogy a mediáció maximális időkerete 3 óra, nevetésben törtek ki: erre tíz perc is elég. Lehetséges, hogy kihűlt konfliktussal állunk szemben, de mégis belekérdeztünk, feltettük a szokásos kérdéseket. Amikor a kórházi kezelésnél tartottunk, a sértett még mindig mosolygott; láthatóan túl akart lépni az egészen. Majd egyik kérdésünkre („Hogyan élte át azt az időszakot, amit a kórházban töltött?”), hosszú csönd után könnyek szöktek a szemébe. Közel félórás monológba kezdett, mesélt fájdalmairól, félelmeiről, családjáról, munkájáról… A terhelt mindezt könnyes szemmel hallgatta. Amikor hozzá fordultunk szintén meghatódva mesélte el saját érzéseit, a történteknek a barátságra gyakorolt hatását. Alig bírt beszélni. Közel három órát beszéltek egymással, megosztottak egymással rég ki nem mondott gondolatokat, félelmeket, érzéseket. Láthatóan egyre jobban megkönnyebbültek, és a kezdeti szorongásnak nyoma sem volt már. Az ügy megállapodással zárult.

Felálltunk az asztaltól, majd a sértett megköszönte, hogy itt lehetett nálunk. Elmondta, hogy tudja: ha ezen az ajtón kimennek, soha többé nem fognak beszélni erről a balesetről. De most már nem azért, mert elfojtják, hanem azért, mert nem lesz rá szükség. Hiszen végre megbeszéltek mindent, ami fontos volt. A barátságukat pedig éppen ez mentette meg.

A mediáció a *terhelti oldalnak* is felkínálja a pszichológiai megelégedettséget. Amennyiben az elkövető önmagát adja, és őszintén tud részt venni a megbeszélésen, akkor érzelmileg is le tudja zárni az ügyet, nem fogja többé kerülni a sértett személyét, lakóhelyét, családtagjait, hanem „normális” emberként találkozhatnak majd újra, ha nem is lesznek szoros kapcsolatban. A bocsánatkérés nemcsak a sértettnek fontos, hanem legalább annyira az elkövetőnek is. A mediátor feladata, hogy a terheltet is segítse ebben.

A mediátor felelőssége tehát, hogy meggyőződjön arról: ténylegesen kihűlt-e a konfliktus. Sokszor ugyanis ez a viselkedés éppen annak szól, hogy a háttérben olyan súlyos érzelmek vannak, amiktől a felek szabadulni igyekeznek. Ilyenkor a mediátor nem feledheti el, hogy munkájának elsődleges célja a bűncselekmények mögött meghúzódó tényleges konfliktusok kezelése.

3. A mediáció során döntő pillanat, amikor a felek részéről **őszinte gesztus** nyilvánul meg. Ezek a pillanatok megfordíthatják a mediáció dinamikáját, megváltoztathatják a felek hangulatát és egymáshoz való hozzáállásukat. Egy őszinte gesztusnak, amelyet a másik fél is átélhet, megérezhet, óriási ereje van. Gyakran lebecsüljük ezt a hatást, lebecsüljük az őszinte, szívből jövő bocsánatkérés erejét. Külső szemlélő számára formálisnak, súlytalannak tűnhet egy olyan megállapodás, amely csak erre épül. Mégis kemény munka, igazi megbánás állhat mögötte, s az ügyek egy részében a sértettnek nincs is más igénye az elkövetővel szemben,

mint egy bocsánatkérés. A sértett ezekben az esetekben is maga fogalmazza meg a szükségleteit, igényeit a másik féllel szemben.

Esettanulmány. Három fiatalkorú iskolai szóváltásba keveredett. Ketten az iskolaidő után bevárták az iskola előtt náluk kisebb iskolatársukat, és móresre akarták tanítani. Ezt meglátta egy idősebb úr, aki öreg Wartburgjával éppen hazafelé tartott az iskolától egy sarokra lévő házába. Megállt és rendre utasította a három fiút. Azok elszaladtak, de kifigyelték, hogy a férfi a háza elé parkol a Wartburggal. Késő este visszamentek a ház elé és megrongálták a kocsit. Az idős sértett a háza ablakából figyelte az esetet, hívta a rendőrséget, és másnap az iskolából állították elő a fiatalokat.

A mediáció során a fiatalok nem voltak különösebben kommunikatívak, de végül sikerült elérni, hogy a sértett számára is hiteles módon bocsánatot kérjenek, és megértsék a történtekben játszott szerepüket, felvállalják felelősségüket. Áttértünk hát a megállapodás kidolgozására. A fiúk természetesen mondták, hogy amit tettek, az „ki lesz fizetve". Kérdeztük, hogy ki fogja mindezt kifizetni. Természetesen a jelen lévő szülők jelezték, hogy az anyagi felelősségvállalás az ő feladatuk lesz. Ekkor lépett közbe a sértett, és jelezte, hogy ez neki nem megfelelő: nem szeretné, ha a szülőknek kellene fizetni, hiszen a fiúk rongálták meg a kocsit, nekik kell felelősséget vállalni. Jelezte, hogy számára csak az elfogadható, ha a fiúk aktívan szerepet vállalnak a jóvátételben. A fiúk ekkor sápadtak el igazán: most nem lehetett a szülők mögé bújni, nekik kell helyt állniuk. A sértett segített a fiúknak az ötletelésben. „Ha ledolgozzátok a kár felét, azzal elégedett vagyok. Akkor legalább megértitek, mennyi munka szükséges ahhoz, hogy az ember ennyi pénzt összeszedjen." A sértett sorolta, hogy milyen veszélytelen ház körüli munkák vannak, amelyek elvégzésével a fiúk jóvátehetik a történteket. A szülők élénk helyeslése közben a fiúk – nem túl lelkesen, igaz – de vállalták, hogy négy munkanapon keresztül segítenek trágyát hordani a sértettnek.

A mediáció ettől más, mint bármilyen egyéb eljárás: a sértett kontrollálja az ügy kimenetelét. Ha mást nem vár a sértett, mint egy bocsánatkérést, akkor az azt jelenti, hogy nincs semmilyen egyéb szükséglete, csak az, hogy a másik fél vállalja fel a felelősséget a történtekért és kérjen bocsánatot. Bármilyen eredmény külső elvárása (pl. külső nyomás bíró vagy ügyész részéről, hogy anyagi jóvátételt is tartalmazzon a megállapodás) azt jelenti, hogy megkérdőjelezzük ezt az összefüggést.

A tevékeny megbánás tehát nem egyenlő az anyagi jóvátétellel, főleg fiatalkorúak esetében, akik koruk és helyzetük révén nem is lennének erre képesek. A bocsánatkérés és a felelősség őszinte elismerése, a megbánás sok esetben nagyobb hangsúlyt kap egy közvetítői folyamatban, mint az anyagi kár. A mediáció nem a felelősség elkendőzése és a terhelt felmentése. A mediáció a történtek megértése, feldolgozása, a felelősség felvállalása, és a sértett igényei szerint való jóvátétel. A mediáción soha nem kárról beszélünk. A mediációs beszélgetések arra ösztönzik a feleket, hogy felelősségük megértése után – egyéni lehetőségeikhez mérten – tegyék jóvá azt, amit elrontottak.

Az esetek egy részében egyik legfontosabb kihívásunk az, hogy felismerjük: a felek beismerő vallomása vajon a történtek tényleges megbánásán alapul, vagy csak egy játékstratégia része. A büntetőjog számára fontos fogalmak nem mindig használhatóak a mediáció során. Hiába rendelkezünk beismerő vallomással, ha mögötte nem áll ott a tényleges, őszinte felelősségvállalás. A mediáció egyik célja, hogy a terheltekben felébressze azt az igényt, hogy tetteikért ténylegesen felelősséget vállaljanak; abban segíti az elkövetőt, hogy egymás meghallgatásán, egymás igényeinek, érzelmi szükségleteinek megértésén és elfogadásán keresztül felismerje és megértse a saját felelősségét. Ez az első lépés saját viselkedésének megváltoztatásához is. Az őszinte felelősségvállalás nem jön magától. Dolgozni kell rajta. Nem hat kedvezően a megegyezésre, ha a sértett úgy érzi, az erkölcsi jóvátétel, a bocsánatkérés, a sajnálat kifejezése a terhelt részéről nem igazán őszinte; ez alapvetően negatív irányba befolyásolhatja, fordíthatja a mégoly sikeresnek induló mediációt is.

4. Az **odafigyelés, empátia és elismerés** módszertani elemei rendkívül fontosak a mediáció sikere szempontjából. Odafigyelés nélkül empátiára se számíthatunk, és empátia nélkül a felek nem fogják elismerni egymás érdekeit, szükségleteit. Az odafigyelés sokszor nehézségekbe ütközik, mert a felek nehezen szakadnak el saját állításaiktól, és nehezen hallják meg, mit is mond a másik. Minél erősebb a konfliktus érzelmi telítettsége, annál inkább igaz ez az összefüggés. A mediátor szerepe az, hogy a felek szükségleteit feltárja, *vádjaikat érdekekké fogalmazza át*, és segítse a feleket abban, hogy ami elhangzik, ténylegesen meg is hallják. Ezért fontos az *összefoglalás* mint módszer, és ezért fontos, hogy a mediáció során a kommunikáció gyakran tartalmazzon *irányváltást:* rendszeresen kérdezzük meg az egyik felet, hogy mit gondol arról, amit a másik mondott. (Az összefoglalás az elhangzott információkat érzelemmentesen, asszertíven, az érdekeket hangsúlyozva visszajelző mediátori technika. Segíti a megakadt beszélgetés továbblendítését, megkönnyíti az egyes témák közötti átmenetet, és segít a feleknek, hogy jobban tudják követni az elhangzó információkat.) Így érhetjük el azt, hogy a felek ténylegesen odafigyeljenek egymásra, megértsék egymás szükségleteit.

Ha ez sikerült, akkor a felek empátiás készségeire kell alapoznunk a következő lépésekben: már elfogadtak bizonyos tényeket a másiktól, most értsék meg és fogadják el a másik érzéseit is: próbálják kicsit az ő szemével látni a világot, próbálják megérteni, hogy a másik fél érzelmi érdekei, amiket az előbb megértettek, miért fontosak a számára. Ennek a dinamikának kell végigkísérnie azt a mediációt, ahol igény van a konfliktus érzelmi feldolgozására. A mediátor felelőssége, hogy a fejében legyen az odafigyelés-empátia-elismerés hármasának logikai sorrendje.

10.6.5. A megfelelő mediációs módszer kiválasztása

Az eredmények szempontjából döntő lehet, hogy a mediáció előtt jól mérjük-e fel a helyzet várható dinamikáját, és ennek megfelelő mediációs módszert válasz-

tunk-e. A családon belüli esetekben például mindig a „vegyes párosnak” nevezett módszert alkalmazzuk, és a feleket a férfi-nő mediátor páros külön-külön hallgatja meg. Ennek a dinamikai ismeretnek a birtokában már jobban tudjuk kezelni a családon belüli erőszak eseteit, és a mediátorok csökkentik a rájuk váró meglepetések kockázatát.

A *páros mediáció módszertana* alapvető mediációs ismeret: az esetek többségének jót tesz, ha a mediátor nem egyedül ül le a felekkel. Igazi csapatmunka ez, ahol figyelni kell nemcsak a felek, hanem a mediátortárs reakcióit is. Módszertani lehetőségünk van arra is, hogy a felek a mediációs megbeszélésnek csak egy bizonyos pontján találkozzanak egymással, de egyébként a megbeszélés végig külön tárgyalásban folyik. Ennek a módszernek az alkalmazására is szükség lehet olyan esetekben, ahol a felek érzelmei annyira erősek, hogy a közvetlen kommunikációra nincsen lehetőség. A módszer azt teszi lehetővé, hogy a felek az erős indulataikat félre tudják tenni, és – ha a mediátor személyén keresztül is – érdemi kommunikáció kezdődjön közöttük.

1. A sokszereplős ügyek. Érdekes módszertani csemege a sokszereplős ügyek dinamikája. Sokszereplős ügynek azt tekintjük, ahol tíz főnél többen vannak jelen érdekelt félként (sértettként vagy terheltként). Ez lehet azonos elkövető által több sértett sérelmére elkövetett bűncselekmény, vagy több terhelt által azonos sértett sérelmére elkövetett ügy. Sokszereplős ügyben elengedhetetlen *legalább két mediátor* részvétele, mert egyszerűbb és könnyebb a figyelem megosztása, az érdekek és érzelmi megnyilvánulások nyomon követése. Az egyik legkomolyabb kihívás ebben az ügyfajtában az ülés megszervezése. Érdemes logikai szempontok szerint csoportosítani az ügyeket, és a felekkel a kialakított szempontok alapján külön tárgyalni, ezzel rövidül a mediáció időtartama, illetve a feleknek így nem kell nagy tömeg előtt megszólalniuk, könnyebben és nyitottabban kommunikálnak.

A logikai szempontok között célszerű, ha szerepel az adott ügy egyszerűsége/bonyolultsága. Érdemes időben előre hozni azokat az üléseket, ahol várhatóan gyorsabban születik megállapodás. Így azt látják a várakozó felek is, hogy halad az ügy, és ez mindenkiben csökkenti a feszültséget. Fontos átgondolni azt is, hogy hány társmediátorra van szükség az ülés folyamán. A két mediátoros megoldás mellé érdemes egy harmadik mediátort is bevonni a folyamatba, aki a megállapodások előkészítésében segédkezik. Ez a megoldás rengeteg időt spórol meg az érdemi mediátori munka számára.

2. A családon belüli ügyek. A családon belüli konfliktusok a mediátori munka egyik sajátos terepét képviselik. A *családon belüli erőszak* jelensége alapvetően tér el más erőszakos bűncselekmények jellegétől, alapvető jellemzője ugyanis, hogy a konfliktusban álló személyek között jelentős strukturális konfliktus is van – eltérő az érdekérvényesítő képességük, eltérő az anyagi források feletti rendelkezésük, eltérő a fizikai erejük is. A család a mindennapi életközösség színtereként mintegy belekényszeríti a gyengébb pozíciót képviselő felet az erőszak elviselésébe. A me-

diáció nem lehet eszköze annak, hogy az erősebb fél fenntartsa vagy megerősítse a strukturális konfliktust, ilyenkor nem lehet egyenlő felekként kezelni a mediációs ülésen a sértettet és a terheltet. Ez nem azt jelenti természetesen, hogy a sértettel szemben legyünk elfogultak, részrehajlóak, és értsünk egyet vele. Ez azt jelenti, hogy a mediátornak tisztában kell lennie a családon belüli konfliktusok strukturális jellegével, a felek hatalmi pozíciói közötti eltérésekkel. A mediátor speciális munkamódszert választ, amellyel lehetőséget teremt a kevésbé önérvényesítő (esetleg megfélemlített) fél számára is érdekei hatékonyabb képviseletéhez.

A családon belüli erőszakos ügyeknél fontos tudatában lenni annak is, hogy a felek egyike vagy minden fél játszmahelyzeteket fog generálni a mediáció közben. A mediátor felelőssége a játszmák felismerése és azonnali lereagálása. A játszma az asszertív kommunikáció ellentéte. Ennek megfelelően a mediátornak tudatosan (többször, célzottabban) kell használnia a vádakat érdekekként megfogalmazó kommunikációs módszert. Ezt *„semlegesbe fordításnak”* hívjuk, és célja, hogy a sértések mögött meghúzódó érdekek megtalálásával és visszajelzésével a mediátor segítse az asszertív kommunikáció kialakulását a felek között, illetve megtalálja azokat a témákat, amelyekről a mediáció során beszélni kell. Például: „Nem bírom elviselni az állandó klimpírozást a szomszédban.” Mi az érdek? Csend, nyugalom. Mediátor reakciója: „Tehát jól értem, hogy csendre, nyugalomra van szüksége?” Nyílt, érdekalapú kommunikáció nélkül nincsen sikeres mediáció. Ha a mediátor ezt a hatást nem éri el, akkor az adott ügyben nem volt sikeres a mediáció, és nem szabad megállapodást kötni.

3. Ügyvédek a közvetítői eljárásban. A mediáció nehéz szereplője lehet a szerepkonfliktusban lévő jogi képviselő. Ügyvédek sokat tudnak segíteni a feleknek a mediációban, de akadályozni is tudják a mediátor munkáját. Milyen módon tölthetnek be pozitív szerepet az ügyvéd a mediációban?

- *Nincs időnyomás.* Pozitív hatású, ha az ügyvéd nem sietteti az ügyfelét, hagyja az ügyfelét „dolgozni”, és arra bíztatja, hogy bátran, aktívan vegyen részt az eljárásban, ahol őszintén, trükközés nélkül beszélhet; megérteti vele, hogy egy igazán jó megállapodáshoz egymás megértésén keresztül vezet az út.
- *Információ-megosztás.* A mediátor a semlegessége és pártatlansága miatt bizonyos információkat nem közölhet az ügyfelével. Ilyenkor a mediátor felelőssége, hogy kérdezzen rá, kitől tud az ügyfél információhoz jutni például a várható büntetési tételekről vagy arról, hogy a bíróság vajon megítélné-e az általa kért kártérítési összeget, illetve mikor és mennyi idő után juthatna ehhez hozzá. Mivel a mediátor nem adhat tanácsot és ilyen típusú információt, kézenfekvő megoldás a jogi képviselő, aki a feleknek nagy segítséget tud ilyenkor nyújtani. Elmondhatja, hogy a megállapodás elmulasztásával milyen hátrányos következmények várhatnak a sértettre vagy terheltre, és ezzel olyan információt oszt meg ügyfelével, amely nélkülözhetetlen a folytatáshoz és a fél döntéshozásához.

- *Sértetti és terhelti szerep megértése.* Hagyja a sértettet és a terheltet beszélni, nem veszi át a szerepüket. Nem próbálja legyőzni a másik oldalon ülőt, és nem nyomja rá akaratát a saját ügyfelére sem. Hagyja, hogy a számukra fontos témákról beszélhessenek, még ha nem is hangzanak el az ő jogi munkája szempontjából fontos információk.
- *Saját szerep elfogadása.* Nem száll vitába a mediátorral, amikor az megfigyelői szerepre kéri őt.

A büntető mediációval foglalkozó szakemberek számára fontos, hogy a mediáció alapvető módszertanával tökéletesen tisztában legyenek. Míg a civil mediációban a felek azon is vitáznak, hogy konfliktusuk kialakulásáért ki a felelős, addig a büntető mediációk többségében ez nem kérdés. Úgy tűnhet emiatt, hogy a büntető mediáció „könnyebb" műfaj, mint a polgári, de ne hagyjuk magunkat megtéveszteni. A büntetőügyi mediációban a fent bemutatott sajátos dinamikai elemekre, és a nehéz ügyfelekkel való együttműködésre is fel kell készülni.

Források

Irodalom

Wagner János, Beck László, Fleck Zoltán, Gyulavári Ágnes, Iványi Klára, Kánya Kinga, Navratil Szonja és Törzs Edit (2008) *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. A Partners Hungary Alapítvány Kutatása. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Országos Bűnmegelőzési Bizottság

Dokumentumok és jogszabályok

Az Európai Unió Tanácsának *a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról* szóló 2001/220/IB. sz. kerethatározata

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának *R(99)19. sz. Ajánlása a mediáció alkalmazásáról büntető ügyekben*

European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) – *Guidelines For A Better Implementation of the Existing Recommendation Concerning Mediation in Penal Matters.* Strasbourg, 7 December 2007, CEPEJ (2007)13

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

17/2003. (VI.24.) IM rendelet a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes igazságügyminiszteri rendeletek módosításáról

18/2003. (VI.24.) IM rendelet az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálat egységes iratkezeléséről

19/2003. (VI.24.) IM rendelet az Igazságügyi Minisztérium Pártfogó Felügyelői Szolgálatánál foglalkoztatottak képesítési követelményeiről, munkaköri elnevezéseiről és ügyviteli vizsgájáról

2006. évi CXXIII. törvény a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről

303/2006. (XII.23.) Korm. rendelet az Igazságügyi Hivatalról

58/2007. (XII.23.) IRM rendelet a büntető ügyekben közvetítői tevékenységet végző ügyvéd képesítési követelményeiről, díjazásáról és iratkezeléséről

11. Fogvatartottak reintegrációja

11.1. A klasszifikáció
Garami Lajos

11.1.1. A klasszifikáció fogalma és szerepe a büntetés-végrehajtás reintegrációs tevékenységében
11.1.2. A magyar bv. rendszer klasszifikációs gyakorlata
11.1.3. A klasszifikációs rendszer kritériumai
11.1.4. Az osztályba sorolás szempontjai, módszerei, az információk forrásai
11.1.4.1. A klasszifikáció szempontjai
11.1.4.2. Az egyéni biztonsági kockázat értékelése
11.1.4.3. A kezelési szükséglet meghatározása
11.1.4.4. Az egyéni reintegrációs program viszonya a klasszifikációhoz – a csoportszintű programok lehetőségei
11.1.4.5. A differenciált bánásmódot nyújtó rezsimek kialakításának lehetőségei
Források

11.2. Kriminálpedagógia és reintegráció
Ruzsonyi Péter

11.2.1. A kriminálpedagógia kialakulása és fogalma
11.2.1.1. A kriminálpedagógia kialakulásának hazai története
11.2.1.2. A kriminálpedagógia fogalma
11.2.2. A kriminálpedagógiai törekvések nemzetközi tendenciái. Változtatási elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében
11.2.2.1. A kriminálpedagógiai törekvések nemzetközi tendenciái
11.2.2.2. Pedagógiai alapú változtatási elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében
11.2.3. A személyiség kriminálpedagógiai alapú értelmezése
11.2.3.1. A személyiségformálás lehetőségei a fogvatartottak körében
11.2.3.2. Kompetenciák fejlesztése, a viselkedés kontrollja – kognitív szociális kompetencia
Források

11.3. A büntetés-végrehajtási intézetben alkalmazható diagnosztikus és terápiás pszichológiai módszerek
Kisrétiné Kiss Mónika

11.3.1. A pszichológus és a pszichológia szerepe a büntetés-végrehajtásban
11.3.2. A büntetés-végrehajtási pszichológus diagnosztikai tevékenységének területei
11.3.3. Terápia a börtönben
11.3.3.1. A terápia fogalma, lehetőségei
11.3.3.2. Terápiás módszerek
11.3.3.3. Speciális fogvatartotti csoportok terápiája (kezelése)
11.3.4. A személyi állománnyal kapcsolatos diagnosztikus és terápiás tevékenység
11.3.4.1. A stressz hatása a börtönben dolgozók személyiségére, a kiégés prevenciós lehetőségei
11.3.4.2. Pszichológiai szűrés és alkalmasság-vizsgálat
Források

11.4. A börtönbeli erőszak jellemzői és dinamikája. A konfliktus kezelés tárgyalásos módszereinek alkalmazása
Fliegauf Gergely

11.4.1. A csoportdinamika módszereinek alkalmazási lehetőségei a börtönben
11.4.1.1. Általánosságban a szelf-reprezentációról
11.4.1.2. Mit jelent a konformizmus, és ennek függvényében mit jelent a deviancia?
11.4.2. Gengesedés a börtönökben
11.4.2.1. Mit jelentenek a tiltott tárgyak?
11.4.2.2. A szervezettség következményei
11.4.2.3. Csoportidentitás
11.4.3. A börtönbeli konfliktuskezelés jellemzői és alapjai
11.4.3.1. A börtönbeli személyközi viszonyok mindenképpen jogviszonyok?
11.4.3.2. Egy példa a kognitív értelemben biztonságos börtönre
11.4.3.3. Speciális fogvatartotti csoportok terápiája (kezelése)
Források

11.1. A klasszifikáció
Garami Lajos

11.1.1. A klasszifikáció fogalma és szerepe a büntetés-végrehajtás reintegrációs tevékenységében

A fogvatartó intézményekben a modern korrekciós kezelés és bánásmód kialakítása érdekében szükség van a fogvatartottak meghatározott szempontú osztályba sorolására, klasszifikációjára. A klasszifikáció (differenciálás, osztályozás) fogalma magában foglalja az elítéltek típusba sorolását, az így képzett csoportok szükségleteinek megfelelő nevelés, kezelés kialakítását az erre alkalmas büntetés-végrehajtási intézetben (Csetneky és Boros 2000).

Nyilvánvaló, hogy az emberek nagyobb tömegével való bármilyen foglalkozáshoz rendező elvekre van szükség, hiszen nem lehet minden egyénnel külön foglalkozni. Különösen nagy jelentősége van ennek az olyan totális intézményben, mint a börtön, ahol az elítéltek teljes élettevékenységének kezelése, megszervezése és befolyásolása a feladat. Mindezt úgy kell megoldani, hogy a büntetési célok érvényesüljenek, de tudatában kell lenni annak, hogy az elítélt mint fogalom csak egy jogi absztrakció, jogilag az elítéltek egyenlők, de nem egyforma emberek. Múltjuk, szociális hátterük, szocializációjuk sok tekintetben hasonló, de minden esetben egyedi. Szükség van tehát egy olyan „közbülső lépcsőre", amelyen az absztrakt és amorf tömegtől közelebb jutunk az egyénhez.

A klasszifikáció ugyanakkor adott esetben az elnyomás hatékonyságának növekedését, destruktív célok megvalósítását is elősegítheti. Indokolt tehát leszögezni, hogy a bv. intézeti klasszifikációnak a társadalom és az egyén érdekeit kell szolgálnia. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy mindez egyben intézményi érdek is.

A klasszifikáció igényét **nemzetközi dokumentumok**, ajánlások is megfogalmazzák. Az Egyesült Nemzetek 1955. évi (1977-ben módosított), az *elítéltek kezelésével kapcsolatos Standard Minimum Szabályai* azt a hagyományos felfogást közvetítik, mely szerint a „különböző kategóriákhoz tartozó elítélteket külön intézményekben vagy épületrészekben kell fogva tartani nemük, koruk, bűnözői előéletük, fogvatartásuk jogi alapján". Ezeket az elvárásokat – különösen a fiatalkorúak tekintetében – az úgynevezett *Pekingi Szabályok* (1985) fejlesztették tovább, ahol megfogalmazódik (26.3. Cikk), hogy „az intézményekben a fiatalkorúakat a felnőttektől különválasztva kell elhelyezni, s fogvatartásukat külön épületben vagy a felnőttektől elkülönített épületrészben kell megoldani".

Régiónkban az 1987. évi *Európai Börtönszabályok* fontos iránymutatással szolgálnak annak eldöntéséhez, hogy mely intézetekbe irányítsuk az elítélteket. A 11. Cikk értelmében „a büntetés-végrehajtás helyszínének és a végrehajtási szabályok meghatározása során kellő figyelmet kell fordítani a fogvatartott jogi helyzetére, a vizsgálati szakra (tárgyalásra vár, ítéletes, első elkövető vagy visszaeső, rövid vagy hosszú ítéletes), kezelésük speciális szükségleteire, orvosi igénye-

ire, nemére és korára". Az elkülönítés szabályai részletesebbek a férfiak és nők, a tárgyalásra váró és az ítéletesek, valamint a fiatalkorúak vonatkozásában. A 12. Cikk hangsúlyozza még az olyan az elítéltek elkülönítését, „akik – előéletük alapján vagy személyiségükből fakadóan – minden valószínűség szerint előnyökhöz akarnak jutni az együttlétből, vagy kedvezőtlen hatást gyakorolnak társaikra"; valamint az elítéltek olyan megfontolásokon alapuló elhelyezését, amely „kezelési programjaik és reszocializálásuk eredményességét szolgálja, figyelembe véve az elítélt-menedzselési és biztonsági követelményeket is".

A 2006-ban elfogadott új európai börtönszabályok ajánlásai megerősítik az elítéltek kategorizációjának fontosságát. „104.1. Amennyiben lehetséges a 17 szabályban írt követelmények megtartásával a fogvatartottak különböző kategóriájának különböző bv. intézetek és ugyanazon bv. intézet különálló részei közötti szétosztását kell megvalósítani a különböző rezsimek működtetésének megkönnyítése végett" (ld. Vókó 2007).

A hivatkozott szabályokhoz tartozó értelmező magyarázatokból egyértelműen kiviláglik, hogy a börtönszabályok kiemelt prioritással kezelik az elítéltek „helyes" kategorizálását. Megfogalmazódik például, hogy „a fogvatartó intézményekben érvényesülő modern korrekciós kezelés alapvető indíttatásának eredményessége az intézetekben alkalmazott differenciálástól, a populációhoz igazodó belső végrehajtási rezsimek működtetésétől és az elítéltek érdemleges osztályozásától függ". Másfelől e dokumentumok felhívják a figyelmet arra, hogy „az utóbbi évek tapasztalatai alapján módosulni látszanak a bizonyos elítéltek/kategóriák elkülönítésének szükségességéről vallott korábbi nézetek". Az 1987-ben megfogalmazott szabályok így enyhébben fogalmaznak és megengedőbbek olyan körülmények esetén, amikor kölcsönös előnyök remélhetők az említett elítélt-kategóriák közötti kontaktus engedélyezésétől.

Az osztályba sorolási eljárások azt a célt szolgálják, hogy segítségükkel közelebb juthassunk az egyénhez. „Az egyéniesítés – individualizáció – elve azt jelenti, hogy a nevelő minden elítélt személyiségéhez, egyéni képességéhez, szükségletéhez igazodva tűzi ki tevékenyégének céljait, tervezi és alkalmazza a leghatékonyabb pedagógiai eljárásokat" (Módos 1998). Természetesen a differenciált csoportokba sorolás nem helyettesítheti az egyéniesítést, de mindenképpen szükséges lépcsőfok a csoportszintű kezelési módszerek alkalmazásához.

A *kezelési szükségletek* meghatározása kulcsfontosságú annak érdekében, hogy a rendelkezésre álló kezelési, fejlesztési módszerek közül kiválaszthassuk a szükségleteknek leginkább megfelelő módszereket. A *biztonsági kockázat* felmérése ugyancsak elengedhetetlen szempont az elítéltek klasszifikációja során, mivel az egyén és a bv. intézet biztonsága alapvető feltétele a reintegrációs tevékenységnek.

Az alkalmazható klasszifikációs rendszer alapvető feltétele, hogy létrejöjjenek a szükségleteknek, valamint a személyi és tárgyi feltételeknek megfelelő rezsimek. Az elítélteknek osztályba sorolásának akkor van értelme, ha nemcsak az

egyéneket soroljuk különböző csoportokba, hanem ehhez hozzárendeljük a csoportonkénti különböző bánásmódokat is.

11.1.2. A magyar bv. rendszer klasszifikációs gyakorlata

Magyarországon az elítéltek elsődleges klasszifikációját a Btk. alapján a bíróságok végzik, mivel az ítélet a szabadságvesztés mértékében tartalmazza a *végrehajtási fokozatot* (fogház, börtön, fegyház) is. Ennek megfelelően az osztályba sorolás csak a végrehajtási fokozaton belül lehetséges.

Az elítéltek csoportba sorolását (klasszifikálását, kategorizálását) a *Bv. tvr. 33§ b) pontja* szabályozza, mely szerint az elítélt „köteles eltűrni a más nemű és más fokozatú elítéltektől való elkülönítést, az életkori, kriminológiai, biztonsági, nevelési és egészségügyi szempontok szerinti csoportba sorolását". A törvényerejű rendeletben azonban szó sincs arról, hogy a bv. feladata is volna a kriminológiai, biztonsági és nevelési szempontú csoportosítás.

A *6/1996. (VII.12.) IM rendelet* már korszerűbben és pozitív módon jelöl ki feladatokat az osztályozási szempontok érvényesítésére, sőt az ún. *„felkészítő részlegek"* előírásával ennek intézményi, eljárási feltételét is megvalósítja. Részletesen szabályozza az egyes elítéltcsoportok elhelyezését, elkülönítését; a biztonsági csoportba sorolást; illetve az egyes speciális csoportokat (átmeneti csoport, gyógyító-nevelő csoport, kábítószer-prevenciós részleg, különleges biztonsági körlet). Ezeken kívül az egyes bv. intézetekben a helyi sajátosságoknak megfelelően további csoportok is kialakíthatók, amelyek elsősorban a munkáltatáshoz vagy munkalehetőség hiányához kapcsolódnak (Bereczki 2000). Összességében azonban megállapítható, hogy a jelenlegi klasszifikációs rendszerben a *kriminológiai és biztonsági szempontok* dominálnak, a kezelési szempontok érvényesítése esetleges. Ez igaz még a munkáltatási szempontú csoportosításra is, mivel az is elsősorban a könnyebb kezelhetőséget (sorakozó, kivonulás, napirend, stb.) szolgálja.

Természetesen arra, hogy ilyen gyakorlat alakult ki, lehet magyarázatot találni. A jelenlegi személyi, tárgyi, elhelyezési feltételek beszűkítik a mozgásteret, de előrelépést jelenthet, ha a megszokott rutint olykor másfajta követelményrendszer felől szemléljük. Lehetőség van például az osztályba sorolási módszerek javítására. A felkészítő részlegeken szinte mindenütt próbálkoznak saját készítésű kérdőívek felvételével, a pszichológusok részt vesznek az elítéltek megismerési folyamatában. Problémát elsősorban az jelent, hogy nincsenek egységes sztenderdizált módszerek, illetve az esetek nagy részében a kapott adatok regisztrációján nem jutnak túl.

A biztonsági szempontú osztályozás egyrészt túlkategorizálást eredményez, másrészt a biztonsági kockázat tekintetében információhiányt tükröz. Külön fel kell hívni a figyelmet a *stigmatizáció* veszélyére (amely önmagában is elősegítheti a deviancia kialakulását) a IV. biztonsági csoportba soroltak és az egyéni utasítással rendelkezők esetében. Kis túlzással állítható, hogy a

biztonsági csoportba sorolás szinte önálló életet él. Adott esetben felülírja a fokozatra vonatkozó szabályokat (természetesen erre átmenetileg szükség lehet), de a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a kezelési módszerek alkalmazási körét is beszűkíti.

11.1.3. A klasszifikációs rendszer kritériumai

A modern osztályba sorolási gyakorlatnak a börtönpopuláció összetételéből és a büntetés-végrehajtási célok, valamint a rendelkezésre álló eszközök számbavételéből kell kiindulnia. *Megergee* 1997-ben hét ilyen kritériumot állított fel:

(1) „a módszernek teljesnek kell lennie, hogy a bűnelkövetők minél nagyobb hányadát lehessen osztályozni vele;
(2) fontos a különböző típusok világos, operatív meghatározása, hogy a csoportba sorolás minimális félreérthetőséggel történjék;
(3) a módszernek megbízhatónak kell lennie, hogy egy adott elítéltet két különböző személy megegyezően osztályozzon;
(4) érvényesnek kell lennie, ki kell tűnnie annak, hogy az adott osztályba kerülő személyek ténylegesen rendelkezzenek azokkal a tulajdonságokkal, amelyek kritériumként szerepelnek;
(5) dinamikusnak kell lennie, az egyénben végbement változásokat, amelyek a korrekciós kezelés kapcsán jönnek létre, tükröznie kell;
(6) minden osztályozásnak meg kell tudni határozni a kezelésre vonatkozó következtetést;
(7) gazdaságosnak kell lennie, hogy nagyszámú elítéltet lehessen osztályozni minimális költséggel és személyzettel" (idézi Boros és Csetneky 2000).

A fenti feltételek mellett a magyar bv. rendszer számára *további kritériumok* is meghatározhatók. Így az osztályba sorolást néhány egyszerű elvre kell alapozni, mivel a bv. rendszer átláthatóságát, kezelhetőségét meg kell őrizni. Olyan rendszert kell kialakítani, amelyet folyamatosan értékelni kell, és amely rugalmasan korrigálható; a monitoring kiemelkedően fontos követelmény. A klasszifikáció átláthatóságát, alkalmazását gátolja, ha túl sok kategóriát állítunk fel. A kategóriák számát limitálni kell, mivel nem áll rendelkezésünkre korlátlan számú férőhely és forrás. A férőhelyek racionális kihasználása érdekében ezért el kell dönteni, hogy milyen klasszifikációs szempont igényli az együttes (elkülönített) elhelyezést, és mely esetben elégséges alkalmi csoportos program.

Alapvető feltétel, hogy a bv. rendszerben egységes és megbízható módszerek álljanak rendelkezésre mind az első osztályba sorolásra, mind a besorolás folyamatos vagy időszakos felülvizsgálatára. Ebben a vonatkozásban (is) kulcskérdés a *személyzet kiképzettsége.* Kiemelkedően fontos az elítéltekkel napi kapcsolatban lévő állománytagok felkészítése, mivel ők rendelkeznek a legtöbb hasznosítható információval, illetve nagyrészt az ő feladatuk az egyes intézkedések végrehajtása, a programokon való részvétel biztosítása.

Az elítéltek klasszifikációja nem öncélú. Lényege, hogy az osztályba sorolás megfeleljen a rendelkezésre álló biztonsági intézkedéseknek és kezelési módszereknek. Fontos, hogy a klasszifikáció szempontjai ne legyenek a célok tekintetében ellentmondásosak. Ezen a területen az elérhető legjobb kompromisszumra kell törekedni. A kompromisszum ez esetben azt jelenti, hogy a biztonsági korlátozások lehetőleg ne akadályozzák a kezelési programokhoz való hozzáférést, illetve a kezelési programok tegyék lehetővé a biztonsági szempontok érvényesítését.

A klasszifikáció veszélyekkel is járhat. A hagyományos gyakorlatban (a nemzetközi ajánlások egy része szerint is) a leggyakoribb eljárás, hogy az osztályba sorolás alapján csoportokat képeznek és a csoport tagjait együtt helyezik el, de a klasszszifikáció nemcsak azt jelenti, hogy a valamilyen szempontból egyformának talált személyeket összezárjuk. Tudatában kell lennünk annak, hogy egy mesterséges, életidegen szituáció alakul ki, amely nem feltétlenül szolgálja a klasszifikáció eredeti céljait. Adott esetben ugyanis meghatározott szempontból képzett homogén csoportok a csoportban zajló folyamatok következtében újra heterogénné válnak.

Külön fel kell hívni a figyelmet a *megbélyegzés* veszélyére. Ebben az esetben az adott osztályba soroltakat csak az adott egy vagy két szempont alapján ítélik meg, és ezzel nemhogy közelebb jutnának az egyéniesítéshez, hanem távolodunk attól. Ismert például, hogy a napi gyakorlatban a gyógyító-nevelő csoportba soroltakat „gyogyós”-nak, „gyurmás”-nak hívják, és presztízsük is ennek megfelelő. Szerencsére nem csoportképzési szempont a szuicid veszélyeztetett vagy a „szökős” kategória. Az egyoldalú megbélyegzés mind az elítélt társak, mind a személyzet részéről károsan hathat az illető személy önértékelésére.

A klasszifikáció potenciális kockázatai világosan illusztrálják, hogy igen differenciált, átgondolt cselekvés- és intézkedéssorozatra van szükség, melynek során nem szabad szem elől téveszteni a veszélyeket és a korlátozott lehetőségeket, továbbá azt sem, hogy a szuverén személyiségek maguk is dinamikus résztvevői a folyamatnak. Ha azonban sikerül a megfelelő klasszifikációs rendszert kialakítani és működését tartalommal megtölteni, lényegesen könnyebb az adekvát kezelési és biztonsági tevékenység tervezése, szervezése.

11.1.4. Az osztályba sorolás szempontjai, módszerei, az információk forrásai

11.1.4.1. A klasszifikáció szempontjai

Az elítéltek osztályozása kriminológiai, szociológiai, kezelési, illetve büntetésvégrehajtási szempontok alapján történik. A *kriminológiai* tényezők közé tartozik a bűncselekmény jellege, az ítéleti idő, a hátralévő idő, illetve a visszaesési jellemzők. *Szociológiai* szempontból nem, életkor, anyagi, kulturális és szociális háttér, illetve iskolázottság alapján osztályozhatók az elkövetők. A *kezelési* szempontok az értelmi képesség, agresszió, alkohol- és drogprobléma, szexuális prob-

léma, társas viselkedés, illetve a pszichés/mentális zavar kategóriáin keresztül érvényesülnek, míg a *büntetés-végrehajtási* osztályozás elemei közé a bv. fokozat, a konformitás, az együttműködési készség, a foglalkoztatási programokban történő részvétel, illetve a biztonsági kockázat szerinti osztályozások tartoznak.

A klasszifikációs rendszerrel szemben támasztott követelmények megfogalmazzák, hogy lehetőleg minél egyszerűbb elveket próbáljunk követni. Vonatkozik ez az információk beszerzésére, elemzésére is. Szükség van megbízható, sztenderdizált pszichológiai tesztekre, kérdőívekre. A tesztvizsgálatokat orientálhatják, megerősíthetik a fogvatartottakról rendelkezésre álló dokumentumok, az addigi életút, az előző fogvatartás elemzéséből nyert adatok. Ezek az adatok az elítélt viselkedésével kapcsolatos tények rögzítéséből származnak, illusztrálják a környezetet, élettörténetet, az előforduló cselekvési módokat, amelyek az illető személyt jellemezhetik. Ilyen információk különösen:

- *a bűncselekmény*, amely biztosan mutatja azt, hogy az adott személy milyen cselekedetek elkövetésére képes;
- az elítélt *bv. fokozata*, az ítéleti idő (ideértve az egyes új ügyeket is);
- részvétel a megelőző időben egyes *fegyelmi eseményekben* a szabadságelvonás alatt;
- a feltételes *kedvezmény*, elutasított feltételes kedvezmény;
- a *kriminális karrier*, visszaesés foka;
- az *előélet*, szociális és családi háttér, anyagi helyzet;
- az értelmi képességek;
- az iskolai végzettség;
- a *szakképzettség*, gyakorlati munkavégzési tapasztalat;
- a testi erő;
- az *agresszív* cselekmények;
- az ismert *kapcsolatrendszer* (külső-belső);
- az informális *státusz*;
- a társas és beilleszkedési *konfliktusok*;
- *együttműködés*, konformizmus;
- részvétel a börtönön belüli *kereskedelemben*;
- a *családi kapcsolatok* (hozzátartozó halála, válás, gyermekelhelyezés, örökösödés, stb.);
- a *szuicid* kísérletek;
- az alkoholizmus, drogfüggősség;
- a *pszichiátriai kezelés*, beszámítási képesség csökkent volta;
- az önkéntes aktivitás a programokban;
- a motiválhatóság.

A fenti szempontok ismeretében teljesen nyilvánvaló, hogy a klasszifikáció során mindegyiket figyelembe kell venni, de egyik sem lehet kizárólagosan csoportképzési szempont. Alapvetően a büntetés-végrehajtási fokozaton belüli klasszszifikációnak a biztonsági kockázat és a kezelési szükséglet meghatározásán kell alapulnia.

11.1.4.2. Az egyéni biztonsági kockázat értékelése

A biztonsági kockázat elemzéséhez meg kell határozni, hogy melyek azok az események és helyzetek, amelyet el kívánunk kerülni, illetve ahol redukálni kívánjuk az előfordulást. A bv. rendjét kirívóan veszélyezteti az aktív vagy passzív *ellenszegülés,* a személyzettel szembeni támadás kockázata. Alapvető biztonsági kérdés az intézetből való *szökés veszélyének* értékelése, mivel ez a börtön alapfunkcióját veszélyezteti. Különbséget kell azonban tenni a szökés bűncselekménye és vétsége között. Vétség esetén a legális intézetelhagyást követően a visszatérés elmulasztása lényegesen kisebb kockázatot jelent, amennyiben az engedélyezést megelőző processzus megfelelő volt. Ugyanakkor az utóbbi időben a bűnözés szervezettségének erősödésével reálisan kell számolni a kívülről (és belülről) szervezett kiszabadítás kockázatával. Komoly veszélyt jelent a bv. intézet biztonságára a fogvatartottak *szervezkedése* valamilyen aktív vagy passzív ellenszegülésre, zendülés, fogolyszökés előkészítésére. Nem látványos, de a bv. intézet biztonságát alapvetően veszélyezteti, ha a személyzetet sikerül *korrumpálni,* illetve ha a fogvatartott erre kísérletet tesz.

Hagyományosan komoly rizikótényező a fogvatartott *agresszivitása*, a társak megfélemlítése, sanyargatása. Kockázatot jelent az a körülmény is, ha a fogvatartottat társai könnyen kihasználhatják, sanyargathatják, mivel testi ereje vagy szellemi képességei miatt nem tudja magát megvédeni, így potenciális áldozatnak tekinthető. A *szuicid* veszélyeztetettség, az értelmi fogyatékosság, egyes pszichológia kórképek is komoly kockázati tényezőt jelenthetnek a várható viselkedés kiszámíthatatlansága miatt.

A börtönpopulációban is észlelhető, hogy kialakult egy olyan fogvatartotti kör, amelyben az egyes elérhető javak, státusz szimbólumot jelentő fogyasztási cikkek *kereskedelme* folyik. Különösen veszélyes a kábítószer-kereskedelmi hálózat kialakulása.

Nyilvánvaló, hogy az eddigiekben felsoroltakon túl számos olyan esemény, helyzet lehetséges, amely veszélyezteti a bv. intézet biztonságát. Nagyon fontos, hogy adott esetben a kockázatelemzés során különbséget tegyünk az általános rezsimszabályokkal kezelhető és az egyedi mérlegeléstől függő kockázati tényezők között. A szökés veszélye egészen mást jelent egy bástyafallal és biztonságtechnikai eszközökkel védett intézetben, mint egy félig nyitott rezsimben. Másképp értékelendő a kockázat felügyelettel történő külső munkavégzés és eltávozás engedélyezésének esetén is.

A teljes biztonságra törekvés a kezelési célok (amelyek egyben büntetés-végrehajtási célok is) megvalósíthatóságát indokolatlanul korlátozhatják. Ugyanez vonatkozik azonban arra az esetre is, ha csak egyoldalúan a kezelési szempontok képezik az osztályozás alapjait, ezért a két, egymásnak gyakran ellentmondó szempontot folyamatosan egyeztetni kell. Annak érdekében, hogy ez megtehető legyen, meg kell határozni, hogy milyen szintű biztonsági kockázatokat kívánunk felvállalni. Az értékelést célszerű az adott személynél legalább a biztonságot ve-

szélyeztető lehetséges helyzetek, események szempontjából két dimenzió, az eseménynek az intézet biztonságára gyakorolt hatása, illetve a bekövetkezés valószínűsége mentén értékelni a 11.2./1. tábla szerint:

11.1./1. tábla A biztonsági kockázat értékelésének szempontjai

Az esemény	Kissé ártalmas	Ártalmas	Rendkívül ártalmas
Nagyon valószínűtlen	Triviális kockázat	Elviselhető kockázat	Mérsékelt kockázat
Valószínűtlen	Elviselhető kockázat	Mérsékelt kockázat	Lényeges kockázat
Valószínű	Mérsékelt kockázat	Lényeges kockázat	Elfogadhatatlan kockázat

Forrás: Boglyasovszky és Garami 2005

A továbbiakban döntés kérdése, hogy melyik szintet választjuk. Egyértelmű, hogy a nagyobb mozgásteret a „mérsékelt kockázat" szintje jelenti, de adott esetben az „elviselhető kockázat" felvállalása is indokolt lehet.

Az ilyen típusú besorolás hozzárendelhető mind a bv. fokozaton belül elérhető kedvezményekhez, mind a megvalósítandó kezelési programokhoz.

11.1.4.3. A kezelési szükséglet meghatározása

A kezelési szükséglet meghatározása alapvető feltétel az elítéltek osztályba sorolásához. A megismerési folyamat első állomása az a mérföldkő, amikor a további kezelési folyamat (hagyományos szóhasználatban *nevelési program*) tervezése, meghatározása történik. Nagyon fontos, hogy a programot az elítélt együttműködésével kell kijelölni. Tekintettel arra, hogy minden elítélt egyedi személyiség, az osztályba sorolásnál nem az egyediből, hanem a tipikusból kell kiindulni, és egyszerre kell mérlegelni a kezelési szükségletek, illetve a kezelésre rendelkezésre álló lehetőségek, eszközök, módszerek szempontjait. A klasszifikáció folyamatát nagymértékben elősegítené, ha rendelkezésre állna olyan kidolgozott elítélt-tipológia, amely megfelel a fenti két követelménynek. Világszerte készültek elméleti alapú, elsősorban kérdőíves tesztmutatók alapján kidolgozott elítélt tipológiák (Boros és Fejes 1985), s hazánkban is folytak kutatások ilyen osztályozási rendszerek kialakítására (Garami 1978; Boros 1991). A kidolgozott tipológiák azonban kevésbé bizonyultak alkalmazhatónak a gyakorlatban. A problémát valószínűleg az jelentette, hogy a pszichológiai konstrukció mellé nehezen rendelhetők hozzá a büntetés-végrehajtási módszerek, amelyek más fogalomrendszert használnak.

Az egyéni kezelési szükségleten alapuló klasszifikációs rendszer kialakításához célszerű tehát meghatározni azokat a területeket, amelyek mind az egyéni

szükségletek, mind a bv. szempontjából relevánsak lehetnek; azaz ahol szükség és lehetőség van a beavatkozásra. Általánosabb csoportképző (osztályozási) szempontból a leglényegesebbek az alábbi területek:

- az ítéleti idő hossza és a hátralévő ítéleti idő alapvetően meghatározzák a kezelés *időbeli korlátait*;
- *az elkövetett bűncselekmény* szerinti különbségtétel (elsősorban az erőszakos és vagyon elleni elkövetők között);
- *iskolai végzettség*, iskolázottsági deficit, továbbképzés lehetősége;
- *szakmai végzettség*, továbbképzés, új szakma elsajátítása;
- *munkaalkalmasság* általában, illetve konkrét munkavégzésre való alkalmatlanság kizárása;
- *mentális, pszichés problémák*, amelyek kezelést igényelnek;
- *alkoholizmus* és az ehhez társuló pszichés problémák;
- *kábítószer-fogyasztással* összefüggő kezelést, támogatást igénylő problémák;
- *szexuális bűncselekményt* elkövetők kezelése, indokolt esetben védelme (pedofília);
- *agresszivitás* kontrolljának problémái;
- *az együttműködésre* motiváltság, szabályok elfogadása;
- *kreativitás*, börtönben is űzhető hobbitevékenység;
- *sportolási igény*, speciális képességek.

Indokolt, hogy az osztályozást pedagógiai és pszichológiai vizsgálatok előzzék meg, de a besorolást célszerű, ha egy különböző szakterületekről delegált személyekből álló bizottság végzi el.

Nem helyettesítheti még a legkorszerűbb besorolás, kezelési igény meghatározását sem a fogvatartott *együttműködése, beleegyezése* az osztályba soroláshoz, mivel az egyéni kezelési szükségletek meghatározása végső soron az elítélt igényeitől függ. Kezelési eredmény csak ettől várható, kényszerrel nem lehet senkit megváltoztatni.

Az egyéni kezelési szükséglet meghatározása nem egyszeri feladat, és a nevelőnek a kapcsolódó program megvalósulását folyamatosan ellenőriznie kell. A kezelési program megvalósítása akadályba ütközhet, illetve a folyamatban új szükségletek keletkezhetnek, amelyek indokolhatják a módosítást.

11.1.4.4. Az egyéni reintegrációs program viszonya a klasszifikációhoz – a csoportszintű programok lehetőségei

Az elítélt meghatározott szempontú osztályba sorolása csak azt jelenti, hogy tipikus, nagy gyakorisággal előforduló kezelési igénye van. Ez a fő szempont, de emellett létezhetnek olyan *egyéni kezelési igények* is, amelyek kielégítése indokolt és lehetséges. Természetesen a program kialakítása során ezeket is számba kell venni. Különösen fontos az egyszempontú, egysíkú kezelési program elkerülése a stigmatizáció kivédése szempontjából.

A férőhely problémák miatt nehezen megválaszolható kérdés, hogy az osztályba sorolás feltétlenül együttes elhelyezést is jelent-e. Az elhelyezés meghatározásánál már a biztonsági kockázat mértéke is döntő lehet. Az egyéni kezelési igények minél teljesebb kielégítése érdekében az elhelyezés szempontjából az adott osztályba sorolást flexibilisen kell kezelni.

Az alapvető végrehajtási fokozatokon belül háromféle besorolás alkalmazható:

- *Komplex ellátást nyújtó csoport,* ahol az együttes elhelyezés mellett széleskörű lehetőség van tipikus és a speciális kezelési igények kielégítésére is. Ilyen például a gyógyító-nevelő csoport, vagy a különleges biztonságú részlegek.
- *Speciális csoport*, amely egy vagy két besorolási szempont alapján létesül. Ebben a csoportban a létrehozásának megfelelően a csoportra jellemző kezelési szükségletnek megfelelő program folyik együttes elhelyezés mellett (pl. első bűntényes, rövid idős, védelemre szoruló fogvatartottak).
- *Alkalmi csoport,* amely egy meghatározott szükségletet kielégítő program végrehajtására jött létre, de együttes elhelyezést nem igényel (pl. iskola, munkavégzés, sport, szakkör).

A klasszifikációs rendszer ilyen logikájú kialakítása előnyös lehet mind a rendelkezésre álló férőhelyek kihasználása és a források racionális felhasználása, mind pedig a teljesebb körű egyéni kezelési szükségletek kielégítése szempontjából, továbbá a biztonsági osztályba sorolással is jobban összeegyeztethető.

Mivel a klasszifikáció dinamikus folyamat, az egyéni reintegrációs program sikeréhez elengedhetetlen az elítélt *motivációjának* felkeltése és fenntartása a program során. Ehhez rendelkezésre állnak a pedagógiai és pszichológiai eszközökön túl a formális jutalmazási és büntetési lehetőségek is. A jelenleginél ugyanakkor sokkal több esetben lehetővé kellene tenni, hogy az elítélt is kezdeményezhesse besorolásának megváltoztatását. Ez a lehetőség növelné az elítéltek felelősségérzetét saját sorsuk alakítását illetően, továbbá a reális önértékelés kibontakoztatását is szolgálná. Nem mellékesen a bv. személyzet is érdekeltebb lenne a reintegrációs program végrehajtásában.

11.1.4.5. A differenciált bánásmódot nyújtó rezsimek kialakításának lehetőségei

A klasszifikációs rendszer optimális működtetésének feltétele – a szakmai és pénzügyi háttér fejlesztésén túl – a megfelelő *jogszabályi és intézményi háttér* kialakítása. Az elítélteket érdekeltté kell tenni a kezelési programban való részvételre, és perspektívát kell számukra nyújtani a büntetési idő alatt is. A büntetés-végrehajtási szakemberek részéről ezért megfogalmazódott olyan igény is, hogy az új Btk. csak a szabadságvesztés mértékét és az ehhez kapcsolódó kedvezményeket határozza meg, a büntetés-végrehajtási törvény pedig a végrehajtás módját szabályozná klasszifikáción alapuló, progresszív rendszer kialakításával (Csordás *et al.* 2001). A

szabadságvesztés büntetés végrehajtásának rendjét úgy lenne célszerű kialakítani, hogy azt az elítélt – személyiségére, előéletére, életvitelére, családi körülményeire, kapcsolataira, a szabadságvesztés során tanúsított magatartására, az elkövetett bűncselekményre, a szabadságvesztés tartamára tekintettel – egyéni körülményeinek figyelembe vételével lehessen megszervezni. Ennek érdekében az elítélt besorolása a biztonsági kockázat és a kezelési szükséglet alapján történik, és ezen alapulna a megfelelően differenciált progresszív büntetés-végrehajtási rendszer.

Végrehajtási rendeleti szinten az elítéltek klasszifikációján alapuló differenciált és progresszív rendszer működését a következő elvek szerint célszerű szabályozni:

- a bv. fokozat eleve meghatározó; a további klasszifikációnak csak a bv. fokozaton belül van helye;
- a fokozatváltás feltételeit szélesíteni kellene mind az enyhítés, mind a szigorítás irányában;
- az osztályba sorolás elsődleges színtere az intézeti felkészítő részleg;
- a besorolást végző bizottság összetétele és hatásköre;
- a folyamatos és időszakos felülvizsgálatok rendje;
- az elítélt tájékoztatásának kötelezettsége;
- lehetővé kell tenni, hogy az elítélt is kérhesse osztályba sorolásának felülvizsgálatát;
- a fokozaton belüli kedvezmények elérhetősége a biztonsági kockázat és a programokon való aktivitás függvénye legyen.

Az intézményi feltételek tekintetében indokolt a büntetés-végrehajtási intézményrendszer fejlesztése a további férőhelyek létesítésén, a zsúfoltság csökkentésén túl a progresszivitás irányába.

Mindenképpen szükséges az egyes végrehajtó intézetek profiljának tisztítása. Az a körülmény, hogy gyakorlatilag minden bv. intézetben minden fokozatú és veszélyességű elítélt megtalálható, gátolja a belső osztályozási rendszer kialakíthatóságát, mivel azt minden bv. fokozatban külön el kellene végezni, amelyre nincs lehetőség. Felül kell vizsgálni a jelenlegi intézményrendszert abból a szempontból is, hogy a különböző intézetekben célszerű-e helyben megpróbálkozni a mind szélesebb körű reintegrációs programok feltételeinek megteremtésével, vagy gazdaságosabb-e az intézetek közötti munkamegosztás, specializáció. Az intézményi specializáció lehetővé tenné, hogy a zárt intézetek mellett ún. *félig zárt* és *nyitott* bv. intézetek jöjjenek létre. Az ilyen típusú intézményrendszer nagyobb mértékben differenciált és gazdaságosabban működtethető, miközben a klasszifikáción alapuló progresszív végrehajtás követelményének is jobban képes eleget tenni.

Hosszabb távú tervként megfogalmazható az az igény, hogy központilag egy intézet végezze az elsődleges osztályba sorolást és az elítéltek intézetbe irányítását. Több európai országban ennek kialakult gyakorlata van (Deák 2005), s hazánkban is történtek ilyen irányú előkészületek (Garami 1989). Folytatni kell tovább a MATRA projekttel (ld. Fliegauf 2001) megkezdett klasszifikációs módszer fejlesztést, a diagnosztikai eszközök egységesítését a bv. rendszer szintjén, felhasználva a nemzetközi tapasztalatokat.

Források

Irodalom

Bereczki Zsolt (2000) Speciális csoportok, *Börtönügyi Szemle*, 4

Boglyasovszky Csaba és Garami Lajos (2005) Klasszifikáció a biztonsági kockázat értékelése alapján, *Börtönügyi Szemle,* 1

Boros János és Csetneky László (2000) *Börtönpszichológia*. Főiskolai jegyzet. Budapest: Rejtjel

Boros János és Fejes Imre (1985) *Differenciálás a büntetés-végrehajtásban.* Kézirat

Csordás Sándor, Csóti András, Garami Lajos és Müller Anikó (2001) Szabadságvesztés végrehajtási fokozatok nélkül? (Gondolatok az új Btk. Kodifikációjához), *Büntetőjogi Kodifikáció,* 2: 25-32

Deák Ferenc (2005) A fogvatartottak klasszifikációja és fogvatartotti programok c. nemzetközi konferencia tartalmi összefoglalója, *Börtönügyi Szemle*, 1

Fliegauf Gergely (2001) A magyar büntetés-végrehajtás professzionalizálása, *Börtönügyi Szemle,* 4

Garami Lajos (1978) *Fiatalkorú elítéltek differenciálásának szempontjai*. Kézirat

Garami Lajos (1981) Adalékok a fiatalkorú elítéltek személyiségének megismeréséhez és kriminálpedagógiai szempontú kategorizálásukhoz, *„Alkotó ifjúság”* IM Ifjúsági Bizottság kiadványa

Garami Lajos (1989) *A Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet létesítésének előkészítése.* Kézirat

Garami Lajos (1997) Támogatói háttér (A nevelői funkció változásáról), *Börtönügyi Szemle*, 3

Módos Tamás (1998) *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Főiskolai jegyzet. Budapest: Rejtjel

Vókó György (szerk.) (2007) *Új Európai Börtönszabályok és magyarázatuk*. Budapest: Ügyészek Országos Egyesülete

Dokumentumok és jogszabályok

United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolution 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977

United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). Adopted by General Assembly resolution 40/33of 29 November 1985

Council of Europe Committee of Ministers *Recommendation No. R (87) 3 on the European Prison Rules.* Adopted by the Committee of Ministers on 12 February 1987 at the 404th meeting of the Ministers' Deputies

Council of Europe Committee of Ministers *Recommendation Rec(2006)2 on the European Prison Rules.* Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

6/1996. (VII.12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

11.2. Kriminálpedagógia és reintegráció
Ruzsonyi Péter

A reintegráció olyan ernyőfogalom, amely tartalmában – a különböző szakterületek tevékenységkörének megfelelően – jelentős különbségeket jelenít meg, ugyanakkor lényegi jellemzője, *a kiszorult vagy marginalizálódott egyén közösségbe történő visszakerülésének elősegítése,* minden esetben dominánsan érvényesül. A büntetés-végrehajtási munka teljes vertikuma (amely magában foglalja a *reszocializációt, reedukációt, rehabilitációt, integrációt*) a reintegrációs tevékenységrendszer szerves részeként értelmezhető. Ennek a munkának meghatározó, de nem kizárólagos eszköze a *zártintézeti korrekciós nevelés*, amely a *kriminálpedagógia* ismeretanyagából indul ki, és annak módszereit felhasználva szervezi és irányítja a fogvatartottak intézeti életét. A reintegrációs célok eléréséhez nélkülözhetetlen a fogvatartott önkéntes és tevékeny részvétele, a börtönélet valamennyi szegmensének célirányosan összehangolt munkája, és a „szabad társadalom" segítő közreműködése.

A fogvatartott támogatása saját képességeinek fejlesztése, és új képességek, készségek kialakítása során történik. A büntetés-végrehajtási intézményrendszer felelőssége továbbá a közvélemény korrekt tájékoztatása, a társadalom igényeinek, szükségleteinek figyelembe vétele, valamint a segítő, támogató, illetve karitatív szervezetek közreműködésének elősegítése. Ki kell tehát alakítania sajátos tevékenységrendszerét a megelőzés, a kezelés és az utógondozás komplex folyamatában, amelynek végső célja a társadalmi (re)integráció elősegítése. A reintegrációs folyamat intézményes támogatásához pedig elengedhetetlen a fogvatartott személyiségének, a rendszerintegrációs zavarokból adódó problémáknak, illetve a szociális integrációs zavaroknak a pontos diagnózisa.

11.2.1. A kriminálpedagógia kialakulása és fogalma

11.2.1.1. A kriminálpedagógia kialakulásának hazai története

A rabok segítésének, támogatásának igénye már évszázadokkal ezelőtt megfogalmazódott. Legősibb formája a fogházmisszió, de a rabsegélyezés intézménye is távoli múltra tekint: a börtönben sínylődők élelmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jótékonyság kategóriájába tartozva, az egyház által is ösztönözve beépült a szegénygondozással kapcsolatos tevékenységek közé. Nem jelentett azonban többet ennél (Mezey 1996). Ezeket a kezdeményezéseket és számos későbbi törekvést (pl. segélyezés, patronázs mozgalmak, karitatív programok, szakképzés) azonban határozottan meg kell különböztetni a tényleges büntetés-végrehajtási korrekciós neveléstől.

A fogvatartottak intézeti életének pusztán adminisztratív irányítása, a „börtönélet" szervezése, vagy a rabokkal történő foglalkozás önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az adott tevékenységet büntetés-végrehajtási korrekciós nevelésnek minősítsük. A továbbiakban **büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés**en kizárólag az olyan, együttműködésen alapuló pedagógiai eljárást értjük, amely *a fogvatartottak társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformáinak kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul* (ld. Bábosik 1994: 8). Ha az első két kritérium (tehát a társadalmi elfogadottság/értékesség, illetve az egyéni eredményesség) bármelyike sérül vagy háttérbe szorul, akkor nem fogadjuk el az eljárás nevelésként történő minősítését.

Az 1867. évi kiegyezés a börtönügyben (is) jelentős változásokat hozott. Gyors ütemben kiépült a polgári jellegű államapparátus és jogrend. Ennek a folyamatnak kiemelkedő állomása volt az első magyar büntető törvénykönyv, az úgynevezett *Csemegi-kódex (1878. évi V. tc.)*. Ez korlátozta a halálbüntetést, megszüntette a testi és a megszégyenítő büntetéseket, és bevezette a szabadságvesztést mint önálló büntetési nemet. A büntető törvénykönyv elfogadását jelentős börtönépítési program követte, és fokozatosan szélesedett az elítéltek foglalkoztatásának skálája is. A munkáltatás mellett 1883-ban Illaván már „fegyenciskolát" működtettek. Határozott pedagógiai törekvéseket érvényesítettek akkor, amikor a fegyenceket „érdemosztályba" sorolták, és aki felsőbb osztályba jutott – az eltöltött idő, munkája, szorgalma alapján kiérdemelte –, jutalomként zenét tanulhatott.

Annak ellenére, hogy a fejlődés késéssel indult el, a magyar börtönügy a századforduló idejére felzárkózott a nyugat-európai szintre, kiépült az akkor legkorszerűbbnek tartott ún. *ír fokozatos rendszer*t követő hazai börtönrendszer. A magyar börtönügy e 19. század végi virágkora történetének eddigi legkiegyensúlyozottabb szakasza volt. Ennek a folyamatnak a hatásaként a kriminálpedagógiai nézetek a hazai büntetés-végrehajtásban már viszonylag korán, a 20. század elején jelentkeztek. Első képviselői *Kármán Elemér* és *Finkey Ferenc* (1922) voltak. Haladó, a nemzetközi törekvésekkel párhuzamos kriminálpedagógiai gondolataik azonban oppozícióban álltak koruk uralkodó nézeteivel, s ezért nem indukálhattak változást a büntetés-végrehajtás gyakorlatában.

A 20. század fordulóját követő évtizedben, majd az I. világháború után a már veszteglésre kényszerült gazdaság szinte azonnal érzékelhető nyomokat hagyott a börtönvilágon. A két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett (Lőrincz és Nagy 1997). Büntető törvényhozásunk megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján az ártalmatlanná tételt, a fizikai elszigetelést és az elrettentést szolgálták.

Lemaradásunk a polgári társadalmak kriminálpedagógiai irányzataitól a negyvenes évek végére még jelentősebbé vált, amikor a *Makarenko* által képviselt felfo-

gás elkötelezett hívévé vált a hazai szakma. Az irányzat sajnálatosan leegyszerűsítette *Makarenko* törekvéseit; jelszószerűen kiragadta és dogmává tette – többek között – következő megállapítását is: „[a] törvénysértők nevelése lényegében nem különálló feladat, nem különbözik alapvetően más normális gyermekek nevelésétől", tehát nincs szükség semmiféle „speciális nevelésre" (Makarenko 1955: 325). Ez az álláspont hosszú évtizedekre rányomta bélyegét a kriminálpedagógia elméletére és gyakorlatára, sőt bizonyos vonatkozásban még ma is érezteti hatását.

Az ötvenes évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket legtragikusabb korszakába kényszerítették: miközben a nyugati társadalmakban felélénkültek a társadalom perifériájára sodródottak társadalomba visszavezetésére, segítésére irányuló, jelentős anyagi és szellemi ráfordítással járó erőfeszítések, addig régiónkban a korrekciós nevelés elméletének és gyakorlatának a 20. század beköszöntése óta tartó és egyre fokozódó „zuhanórepülése" ekkor érkezett el a legmélyebb pontjához. Az ötvenes évek végének konszolidáltabb viszonyai között felerősödő törekvések a korábbi évtizedekben történt súlyos visszaélések és törvénytelenségek feledése és megismétlése ellen irányultak. Ennek érdekében a büntetés-végrehajtásban a megelőzés eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek a fogvatartás humán normáinak javítására. 1955-ben megjelent az első *Büntetés-végrehajtási Szabályzat*. Ez jelentős lépés volt, de a szemléletet megváltoztatni nem tudta, mivel maga is a régi szemléletben fogant: szólt ugyan a nevelésről, de a hangsúlyt a biztonságos őrzésre és a munkáltatásra helyezte.

Az 1957-es *büntetőpolitikai tézisek* a „megtévedt dolgozóknak" az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzték célul. A büntetés-végrehajtás feladata ennek megfelelően olyan megelőző, javító, nevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt egyrészt eljuttatja cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másfelől pedig javítja esélyét a társadalmi munkamegosztásba való visszailleszkedéshez (Lőrincz és Nagy 1997). A szabályozás – politikai túldimenzionáltsága ellenére is – végsősorban megteremtette az elítéltek nevelésének elvi, jogi, szervezeti feltételeit, a *8/1959. BM utasítás* pedig ezt a nevelési elvet hivatalosan is büntetés-végrehajtási feladattá tette. A politikai szlogenek mögött azonban nem húzódott meg valós pedagógiai tartalom: a mechanikusan „rendszerető", fegyelmezett, szabálykövető rab eszményítése került a középpontba.

A büntetés-végrehajtás 1963-ban kivált a Belügyminisztérium kötelékéből és ismét az igazságügy-miniszter felügyelete alá került. Ez az intézkedés elvi jelentőségű volt: hangsúlyozta, hogy a büntetés-végrehajtás az igazságszolgáltatás szerves része. Az **1966. évi 21. tvr.** – hazánk történelmében az *első Büntetés-végrehajtási Kódex* – szellemét és törekvéseit illetően alkalmat kínált a magyar börtönügy európai irányultságú fejlődéséhez. Jelentősége abban mutatkozott meg, hogy hozzájárult a klasszikus börtönt a moderntől megkülönböztető fordulathoz, s „az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte" (Lőrincz és Nagy 1997: 52). A hazai büntetés-végrehajtási nevelés történetében ez pedagógiai fordulópontot jelentett.

Az 1960-as évek közepétől megjelenő kriminálpedagógiai elképzelések kiindulási alapja az felfogás volt, hogy egyetlen fogvatartott sorsának jobbításáról sem szabad lemondani. A szemlélet buktatója abban rejlett, hogy fenntartás nélkül hitte, hogy a zártintézeti kényszerkörülmények – a megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazása mellett – kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására. A kezelési, nevelési elképzelések „túltervezésének" és kudarcának nyilvánvalóvá válása közel azonos időben következett be a nyugati és a keleti tömb országaiban, igaz, más-más faktor mentén. A kiindulási alap azonos volt: az *átnevelési szemlélet*, amely az elítéltek morális átalakítását, a bűnelkövetéstől belső meggyőződésből fakadó tartózkodásukat tűzte ki célul. Ennek megvalósítását főképpen pszichológiai, pedagógiai módszerekkel látták megoldhatónak. A fejlett nyugati országokban a hatvanas években *klinikai aspektusból* közelítettek a büntetés-végrehajtáshoz, és túlzott optimizmussal kezelték a korrekciós beavatkozás lehetőségeit. Ezt 1974-től határozott pesszimizmus váltotta fel, amely eltartott egészen 1981-ig. Ezt az időszakot nevezi a szakirodalom a *„treatment" (kezelési) ideológia válságának* (Gönczöl 1977; 1991). 1983-84-ben találtak először (újra) bizonyítékot arra, hogy a korrekciós beavatkozásnak lehet eredménye (Palmer 1991).

Magyarországon az 1970-es évek elejétől a börtönök személyzetének jelentős generációváltásával új, a korábbinál jóval felkészültebb tiszti és tiszthelyettesi generáció állt szolgálatba. Ennek az új nemzedéknek a szakmai felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai börtönügy fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől, és figyelmét a reálisan megoldható ellentmondások és problémák felé irányítsa. A folyamat fontos állomása volt a humán segéderők, a pedagógusok és pszichológusok szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése. Ezzel a nevelési szakszolgálat 1960-tól tartó fokozatos kiépülése és fejlődése új lendületet kapott. A hetvenes évek közepétől azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek átnevelésére irányuló cél az állami túlvállalásnak olyan produktuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek (Lőrincz és Nagy 1997). A korrekciós célokat azonban – ideológiai megfontolások alapján – nem lehetett a nyugati mintát követve feladni, sőt új erőforrások mozgósításával és a célok „finomításával" még egyértelműbbé kellett tenni a nevelés primátusát. Ez a folyamat is hozzájárult ahhoz, hogy az évtized végére kialakultak a büntetés-végrehajtásban azok a lehetőségek, amelyek a nevelés számára valóban kibontakozást biztosítottak. A nyolcvanas évekre a politikai befolyás fokozatosan háttérbe szorult, egyre inkább a szakmai szempontok kerültek előtérbe, a tevékenység központi eleme az elítélt lett. E folyamatban a rendszerváltás idejére a magyar büntetés-végrehajtás szakmai szervezetté vált. Kiépültek az elítéltekkel közvetlenül foglalkozó szakmai team-ek (nevelési szolgálat, belső felügyelet), differenciáltabbá vált az elítéltek osztályozása, elvi síkon és gyakorlatban egyaránt korszerűsödött, humanizálódott a bánásmód, az *együttműködésre jobban alapozó kapcsolatrendszer jött létre a személyzet és az elítéltek között.*

A **rendszerváltozás** éveiben felgyorsultak az európai börtönmodell megismerésére és hazai alkalmazásukra irányuló törekvések. E fejlődés elvi magját az a változtatási igény jelentette, amely a korábbi paternalista berendezkedésű börtöntől egy új típusú fogvatartásig vezette volna a honi börtönügyet. E korszerű szakmai irányultság feltételezte *az elítéltekkel való szorosabb együttműködést*, hiszen azt a felismerést tartalmazta, hogy a büntetőintézet a társadalomba történő visszailleszkedést mindössze elősegítheti, de *e cél megvalósításának hordozója elsősorban maga az elítélt.* A nyugat-európai tapasztalatok szemléletünk alakulására számos kérdésben jelentős hatást gyakoroltak. Előtérbe került az a realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának mérséklését, *a börtönviszonyok humanizálását* tűzte ki célként. E folyamatra jelentős hatást gyakoroltak azok a törekvések, amelyek a nyugati demokráciákban az *egyéni, emberi jogok* – különösen pedig a hatalmi túlkapásoknak kitett rétegek, személyek – védelmére irányultak. Az Egyesült Nemzetek, majd az Európa Tanács által életben tartott nemzetközi intézményrendszer segítségével kialakított európai börtönmodellnek két alapvető igénynek kell megfelelnie: az egyik a társadalom biztonsághoz való joga, a másik a fogva tartott személy emberi méltóságának tisztelete.

11.2.1.2. A kriminálpedagógia fogalma

1. A pedagógia interdiszciplináris, multidiszciplináris tudomány, amely nem egyszerűen átveszi a segédtudományok adatait, elveit, törvényszerűségeit, hanem integrálja, alkalmazza azokat mind elméleti következtetéseiben, mind gyakorlati, metodológiai megoldásaiban. Dinamikus jellegéből következően a pedagógia egy-egy részterületére vonatkozóan különböző pedagógiai ágak jönnek létre. Ezekre jellemző, hogy vizsgálódásuk kiterjed más részterületek problematikájára is speciális szempontok alapján, ami biztosítja az adott kérdés sokoldalú feltárását.

11.2./1. ábra A kriminálpedagógia helye a társtudományok rendszerében

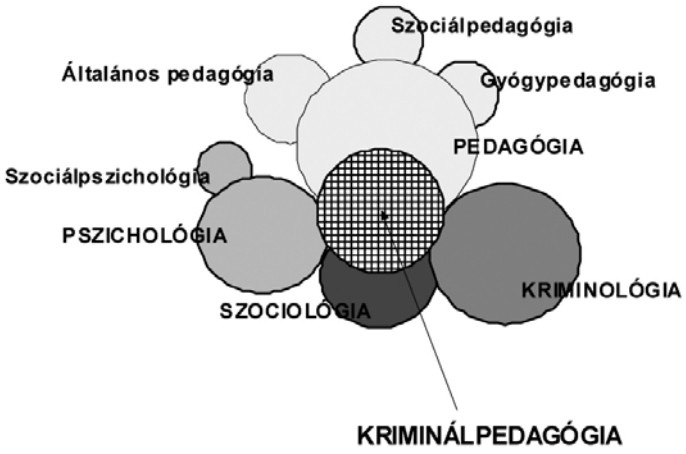

A **kriminálpedagógia** a neveléstudomány speciális ága, amely a kriminalitás veszélyének kitett személyek, az antiszociális cselekményeket elkövető emberek, a bűnelkövetők, különösen a végrehajtandó szabadságvesztésre, javítóintézeti elhelyezésre ítéltek személyiségformálásával, korrekciós nevelésével foglalkozik. A pedagógiai eljárás során a kognitív és a szociális képességek egymással összehangolt fejlesztésére törekszik. Elsődleges célja a konstruktív életvezetés megalapozása. A kriminálpedagógia egyik fontos szaktudományi területe a zártintézeti korrekciós pedagógia, amelynek legfontosabb ága a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés.

2. A **zártintézeti korrekciós nevelés** szélesebb tevékenységi kört jelöl, mint önmagában a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés vagy a nevelőintézeti nevelés. Generális jellemzője, hogy külső kényszer következményeként (preventív intézkedés, bírói ítélet, kötelezően előírt viselkedési szabályok) jön létre a nevelési helyzet, amelyből a nevelés alanyai képtelenek következmények nélkül teljes egészében kilépni. A zártintézeti jelleg nem biztonsági kategóriát jelent tehát, inkább arra a presszióra utal, amely az érintettek egyes állampolgári jogait kisebb-nagyobb mértékben korlátozza (szabad mozgás, tartózkodási hely megválasztása, szólásszabadság, egyesülési jog, stb.), illetve az alapvető szükségletek egy részének (pl. szexualitás) kielégítését teszi lehetetlenné vagy nehézkessé. A zártintézeti korrekciós nevelést megvalósító intézményrendszer az alternatív ambuláns formától a félnyitott intézeteken át egészen a zárt fegyházig terjed.

3. A **büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés** célja a konstruktív életvezetés megalapozásának elősegítése bűnelkövetők körében, azaz olyan büntetés-végrehajtási korrekciós nevelési eljárás kidolgozása, amely társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformák kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok és viszonyulási formák tudatosítására és elmélyítésére irányul. Ennek érdekében vizsgálja a kriminalizálódás folyamatának pedagógiailag megragadható csomópontjait. Szakmódszertana felhasználásával részt vállal a prevencióban és a rehabilitációban. Alkalmazására elsődlegesen (zárt)intézeti körülmények között kerül sor, de – preventív céllal – kiterjedhet a veszélyeztetett (élet)helyzetben lévő, illetve antiszociális magatartást tanúsító fiatalok és felnőttek intézeten kívül szervezett segítő programjaira, illetve az utógondozásra is.

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés a kriminálpedagógia által feltárt törvényszerűségek mellett felhasználja az általános és más szakpedagógiák (gyógypedagógia, szociálpedagógia), a pszichológia, a szociális munka és a kriminológia tudományos eredményeit. A tevékenység alapvetően nem gyógyító jellegű, hanem a résztvevők együttműködési szándékára alapozott korrigáló és fejlesztő pedagógiai program. A nevelésbe bevontak személyisége ugyan jellemzően sérült, esetleg szélsőségesen kialakulatlan, de alapvetően mentálisan egészséges emberek, akik képesek dönteni, ugyanakkor felelősek tetteikért.

A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés az általános pedagógiától markánsan különbözik: a nevelési folyamat alanyaiban, a pedagógiai szituációban és körülményekben, valamint az alkalmazott módszerekben. A személyiségformálás olyan feltételét igyekszik megteremti, amely az elítéltek önkéntes együttműködésén és döntési felelősségén alapszik, tiszteletben tartja a fogvatartottak szuverenitását és önbecsülését, valamint kerüli az intim térbe való kéretlen beavatkozást.

11.2.2. A kriminálpedagógiai törekvések nemzetközi tendenciái. Változtatási elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében

11.2.2.1. A kriminálpedagógiai törekvések nemzetközi tendenciái

Thyssen (2003) szerint a börtönök minőségi elemzésének két különböző módja kínálkozik. Az egyik a *büntető funkció* szemszögéből történik, amelynek során a rácsokra, az ajtókra (amelyeknek csupán a külső oldalán van kilincs), a biztonsági személyzetre, a napirend feszességére, a magánélet, és az ellenkező neműekkel való kapcsolat hiányára koncentrálunk. A másik lehetőség a *reintegrációs törekvések* vizsgálata.

Jelenleg egymástól jelentősen eltérő reintegrációs elképzelések, és ennek megfelelően sokrétű gyakorlat él egymás mellett. A kialakult helyzet rendkívül dinamikusan változik, a megújulás igénye generálisan jellemzi az országokat. Az esetenként markánsan eltérő filozófiák és az ebből következő gyakorlat elemzése érdekében feltétlenül indokolt egy rendszerezési elv meghatározása. Mi a következőkben a **szankciórendszer három eltérő koncepciója** mentén mutatjuk be a reintegrációs törekvéseket:

- *a represszív szankciórendszer* alapvetően a megtorlás és elrettentés funkcióit hangsúlyozza;
- *a neo-treatment szankciórendszer* az elkövető integrálásával járó reszocializációt tűzi ki céljául, amelynek folyamatát a deformálódott személyiségjegyek módosításával tartja megvalósíthatónak úgy, hogy az elítélt maga fedezze fel személyiségének negatívumait, és találjon rá a társadalmilag is elfogadható megoldásra;
- *az intervenciós jellegű szankciórendszer* a fenti két kategória között helyezkedik el, s tipikusan azokra a végrehajtási eljárásokra utal, amelyeknél az intézményrendszer nem alakít ki ugyan tényleges partneri viszonyon alapuló együttműködést a fogvatartottal, de a merev elutasítás, a kiszolgáltatottság sem jellemzi (Dünkel 1990, idézi Lőrincz 1993; Ruzsonyi 1998a; 2002).

11.2/2. ábra A korrekciós rendszerek koncepciói

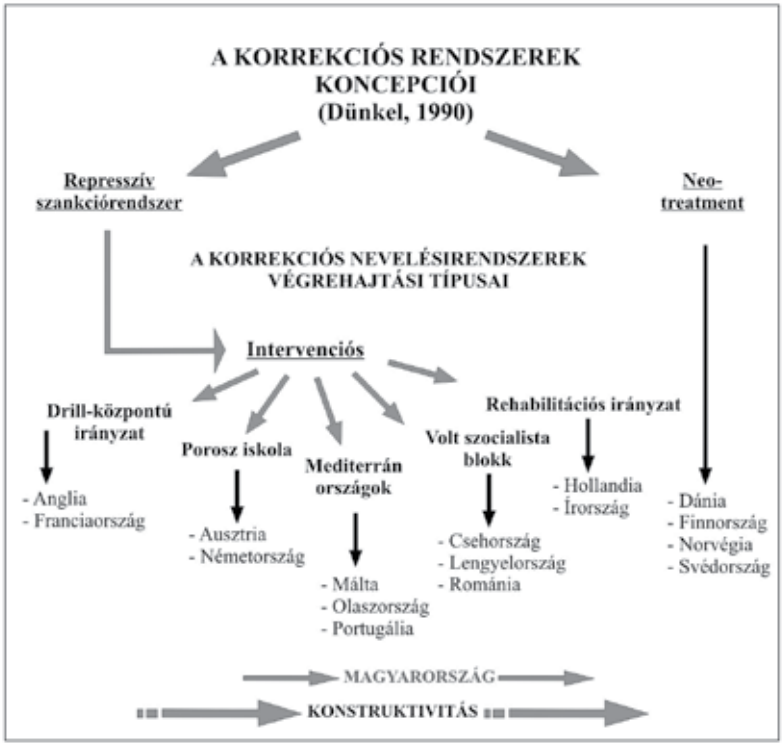

1. A **represszív szankciórendszert** alkalmazó végrehajtási típusok egyik legjellemzőbb példája az Egyesült Államokban elterjedt ún. *csizmatábor* (Ruzsonyi 2000a; 2000b). A klasszikus csizmatáborokra úgy tekinthetünk, mint a *goffmani totális intézmények* szélsőséges megtestesítőire, hiszen ebben a végrehajtási típusra teljességgel igaz, hogy:

- a totális intézmény meghatározza és megköti a benne résztvevők helyét, körülhatárolja a teret (elég szűkösen), amelyben mozoghatnak, élhetnek;
- meghatározza a résztvevő társakat;
- pontosan meghatározza a tevékenységet, a tevékenység módját, idejét;
- körülhatárolja az időt is, amely fölött nem a totális intézetbe utalt rendelkezik, hanem az az egységes autoritás, amely hatalma alá be van sorolva (Goffman 1974).

Osler (1991) csoportosítását elfogadva a csizmatábor rendszerű végrehajtási forma alapvető céljai a következők:

- *elrettentés* (a program résztvevőinek speciális, és a bűnelkövetés szándékával rendelkező szabad állampolgárok generális visszatartása);
- a fogvatartottak *rehabilitációja*;
- a bűncselekmény elkövetése miatti *büntetés*;
- a börtönök túlzsúfoltságának és a fogvatartási költségeknek a *csökkentése*.

2. Az **intervenciós irányzat** a végrehajtási típusok közül az európai „börtönvilág" legáltalánosabb végrehajtási típusa. Generális jellemzője a szélsőségektől való tartózkodás., ugyanakkor Európában az intervenciós végrehajtási típuson belül is karakteres jellemzőkkel rendelkező alcsoportok alakultak ki. A következőkben ezek jellemzőit tekintjük át.

(1) Drillközpontú irányzat (Anglia, Franciaország). Az ide tartozó országokban érhető tetten leginkább a feszes, kiszolgáltatottságot hangsúlyozó és alkalmazó végrehajtási típus. Az intézeteik meghatározó része régen épült, befogadóképessége nagy, pavilonszerű kialakításra alig találunk példát. Az intézményeket tradicionálisan úgy alakították ki, hogy azok elszigeteljék a fogvatartottat. Kívülről nézve a börtönök elriasztó zártságot sugallnak. Már látványuk is visszatartó hatású, a falak, rácsok és pengedrót szándékosan önmérsékletet akar kiváltani az állampolgárokból, szimbolizálva egy lehetséges cselekmény lehetséges következményét. Belülről nézve mindent áthat a hivatali hatalom, az érintetteknek nincs lehetősége megválasztani a társaságukat és a napi tevékenységüket. Minden faktor abba az irányba hat, hogy a fogvatartott egy pillanatra se felejtse el, hogy valami bűnt követett el, ha nem is a saját megítélése szerint, de a társadalom szemében feltétlenül. Büntetés-végrehajtásuk „belterjes", nemzetközi kapcsolatokat jelentéktelen mértékben ápolnak. A szabadságvesztés büntetés alkalmazása során a büntetési elem és az elrettentés fokozottan érvényesül.

(2) Porosz iskola (Ausztria, Németország). Ausztria és Németország börtöneiben egyaránt a kábítószer és a külföldi fogvatartottak magas aránya jelenti a legnagyobb problémát. Ráadásul a külföldiek részaránya lassan, de fokozatosan emelkedik, esetenként meghaladja az 50 százalékot. A fiatalkorúak és a fiatal felnőtt fogvatartottak esetében a kialakult korrekciós rendszer a felnőttekénél lényegesen megengedőbb, központi szerepet játszik a szakképzés és a környezettel való minél szorosabb együttműködés. A munkavégzés, illetve a tanulás mindenki számára kötelező. Lehetőség van az általános iskolai tanulmányok befejezésére és a középiskola szervezett végzésére, illetve a levelező oktatásba történő bekapcsolódásra.

Az említett példák jól szemléltetik a jogalkotó szándékát és talán még jobban a „középutas" végrehajtási mód sajátosságait. A fogvatartottra önálló egyéniséggel rendelkező személyként tekintenek, azonban a szükségletek csak egy szűkebb rétegéből (kábítószer-felhasználók, szélsőségesen agresszív fogvatartottak) indulnak ki a kezelési program megtervezésekor, és az érintettek tudatos, tevőleges együttműködését nem kívánják meg.

(3) Mediterrán országok (Málta, Olaszország, Portugália, stb.). Az érintett országok büntetés-végrehajtásának elmélete és gyakorlata egyszerre mutat rokonságot a drillt megvalósító és a reszocializációt központba állító típusokkal. A végrehajtás elmélete folyamatosan újul, jelenleg is számos progresszív elemet tartalmaz. A tárgyi feltételek azonban viszonylag elmaradottak. Érdekes jelenség, hogy az

intézményrendszer társadalmi elfogadottsága az európai átlagnál jobb, azonban az állomány képzési rendszere ettől jelentősen elmarad. A katolikus egyház ideológiai hatása a bűn, a büntetés és a bűnös szerepének megítélésében meghatározó.

(4) Volt szocialista blokk országai (Csehország, Lengyelország, Románia, stb.). A II. világháborút követő időszak közös történelmi öröksége máig hatással van az érintett országok büntetés-végrehajtási munkájára. Az ideológiai gyökerek, az intézményrendszer tárgyi és – részben – személyi feltételei csak lassan változnak, illetve bizonyos mértékben még ma is nyomasztóan hatnak. A rendszerváltást követő időszakban ezek az országok valamennyien saját egyéni útjukat kezdték járni, egyes területeken komoly eredményeket értek el, máshol még jelentősek a lemaradások. Az egyház szerepvállalása jelentőssé vált a volt szocialista blokk összes országában.

(5) Rehabilitációs irányzat (Hollandia, Írország, stb.). Az intervenciós végrehajtási típus másik pólusa a rehabilitációs irányzat. Ez a filozófiai és gyakorlati irányultság áll a legközelebb a neo-treatment típusú kategóriához. A belső büntető- és fegyelmi rendszer, a jutalmazás és a büntetés egyaránt nevelési célokat szolgál. A könyvtárak, a tantermek és a tanműhelyek egyértelmű célja a fogvatartottak nevelése, oktatása és képzése. A lelkészek, a nevelők, szociális munkások és az egészségügyi személyzet, valamint a pszichológusok tevőleges szereplői a reszocializációs rendszernek. A fogvatartottak érdeklődése és igénye határozza meg a tevékenységrendszer pontos irányát. Az együttműködés az intézeti élet számtalan vonatkozásában megvalósul. Az eredményes nevelési eljárások egyik legfontosabb feltételének a részletesen kimunkált kategóriarendszert tartják.

Az intervenciós végrehajtási típus alcsoportjainak áttekintését néhány kiragadott példa segítségével végeztük el. Reményeink szerint jól érzékelhetővé váltak a tendenciák és sajátosságok, de fontos lehet a leglényegesebb közös jegyek és a legmarkánsabb különbségek kiemelése. A *lényegi azonosságok* közé tartozik, hogy valamennyi ismertetett integrációs típus

- deklarált célrendszere viszonylag homogén, amelyben első helyen a reszocializáció/reintegráció áll;
- elfogadja a nyitottság, a normalizáció és a felelősség elvének fontosságát,
- büntető igazságszolgáltatási koncepciója kiforratlan, folyamatosan változik, a megtorlás igénye időnként hangsúlyossá válik;
- a kábítószer intézeten belüli fogyasztását tényszerű helyzetként kezeli;
- állandósult túlzsúfoltsággal küzd, a fogvatartottak száma folyamatosan emelkedik;
- a szakképzésnek központi szerepet szán;
- a végrehajtás során nem épít a tényleges együttműködésen alapuló személyiségformálás igényére.

Lényegi különbségeket találunk

- a személyi és tárgyi feltételekben;
- a differenciálási elvekben;
- a külvilággal tartható kapcsolat minőségében és mennyiségében; valamint
- az utógondozói rendszer minőségében és hatásfokában.

3. A *Thyssen* (2003) által összegyűjtött három kulcstevékenység (büntetés, reszocializáció, gondozás) a **neo-treatment végrehajtási típusban** (Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország) valósul meg egységként. Az érintett országok korrekciós szakemberei és döntéshozói felismerték, hogy a börtönkörnyezet lényeges szerepet játszik a pozitív változás kialakításában és a társadalmi érdekek elfogadtatásában, amely megkönnyíti az elítéltek szabadulás utáni vissza-, illetve beilleszkedését. Elfogadottá vált az a nézet, hogy minél eredményesebben asszimilálja a börtönkörnyezet a közösségi környezet jellemzőit, annál könnyebb az átmenet a börtönbüntetésből a szabad társadalomba. *A normalizált börtönirányítás alapja a kommunikáció, a választás és a felelősség biztosítása lett.* Ezek az intézetek *nyitottan, a társadalom jelentős kontrollja* alatt működnek. Az ilyen körülmények kialakításának az a célja, hogy a társadalom „külső" szemléletmódja lassan „belsővé" váljon, és ezzel segítsen a fogvatartottban kialakítani az önmegfigyelés és önmaga mérlegelésének képességét. Az, hogy a fogvatartottat kiteszik a külső ellenőrzésnek, reményeik szerint kialakítja az érintettben az önkontrollt és feltámasztja a lelkiismeretet. Bizonyára az sem véletlen, hogy a börtönök és a társadalom valós és érdemi együttműködése azokban az országokban alakult ki, amelyekben általános a gazdasági jólét és a politikai biztonság. A neo-treatment végrehajtási típus generális jellemzői a következők:

- szükségletalapú programok;
- támogató-segítő intézményrendszer és programok;
- valós partneri viszony;
- többszintű oktatás és szakképzés;
- az elítéltek proszociális magatartását elősegítő kognitív készségek fejlesztése;
- döntéshozás képességének kialakítása;
- élménypedagógia;
- sport, rekreáció;
- alkohol- és kábítószer fogyasztók speciális programja;
- szexuális jellegű bűncselekményeket elkövetettek kezelése;
- felelősségen alapuló progresszív rendszer;
- támogató társadalmi környezet.

11.2.2.2. Pedagógiai alapú változtatási elképzelések a hazai büntetés-végrehajtás intézményrendszerében

A hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer pedagógiai irányultságú változtatási javaslatainak áttekintésekor *Vókó György* (2006) csoportosításából indulunk ki. A szerző szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben folytatott nevelési eljárások három területén kell elsődlegesen változtatni. Mindenekelőtt az elítéltek *életviszonyainak* alakulására kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni, azaz a nevelési céloknak a megfelelő irányú hatásokat kell keletkeztetniük. A második terület az elítéltek *cselekvéseinek szabályozása*, azaz olyan tevékenységformák gyakoroltatása, erősítése, vagy éppen ellenkezőleg: háttérbe szorítása, csökkentése, amelyek által lehetőségeket biztosítanak az elvárt kedvező hatás elérésére. A harmadik szempont pedig az elítéltek *felfogásának* alakítása, amely egyben a legnehezebb is, és amely az értékrend változását, az ismeretek bővítését, a beilleszkedésre irányuló törekvések erősítését tartalmazza.

A fenti célok elérése érdekében a hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer gyakorlati fejlesztésének több csomópontját határozhatjuk meg. A legátfogóbb a fogvatartottakkal történő foglalkozások európai sodorvonalba történő beillesztése.

1. A magyar büntetés-végrehajtás hosszú, kitérőktől sem mentes utat megtéve érkezett el napjainkra egy új fejlődési szakaszhoz (Bökönyi 2004). A korábbi időszakoktól eltérően a jelenlegi átalakulás iránya **nemzetközi szinten** determinált. Tudomásul kell vennünk, hogy az európai sodrásból tartósan kimaradni nem lehet és nem érdemes. A változás azonban nem jelentheti a hagyományok teljes körű feladását, a hazai büntetés-végrehajtás eddig megteremtett értékeinek megtagadását.

Az új koncepció kialakításához olyan látásmódra van szükség, amely képes integrálni a büntetés-végrehajtási intézetekben a pedagógiai módszerek alkalmazását a fogvatartottak és a környezetük közötti konfliktusok megoldására irányuló szociális és pszichológiai módszerek alkalmazásával, az önálló és konstruktív életvezetés kialakításával, továbbá az általános és szakképzéssel, valamint a legkülönfélébb társadalmi szervezetek tevékenységével.

2. Az új tevékenységkörök meghatározását követően még egy jelentős kérdést kell megválaszolnunk: kik irányítsák és koordinálják a fogvatartottakkal kapcsolatos reintegrációs munkát? A jelenlegi struktúrából kiindulva egyértelműen a **nevelői állományt** tartjuk képesnek erre, hiszen a nevelők a munkával telt évtizedek során hatalmas pedagógiai tapasztalatot halmoztak fel az elítéltekkel való bánásmód, törődés, támogatás, oktatás során. Tapasztalataikra és pedagógiai beállítottságú szakmai elkötelezettségükre a jövőben is feltétlenül szükség lesz, hiszen „jól képzett, magasan motivált és magabiztos, megbízható, a börtönök mindennapi életét kezelni képes személyzet nélkül az elítélt-osztályozás önmagában nem sokat ér" (Rentzmann 2001: 144).

A megváltozó keretek között a nevelők napi munkavégzése jellegének is törvényszerűen változnia kell. Véleményünk szerint jelenleg még öncélú lenne az új felfogású nevelői munkakör részletes újraszabályozási kísérlete, de bizonyos tendenciákat már most tisztán lehet látni. Kívánatos volna, ha a nevelő a jövőben elsősorban mint tevékenységszervező működne a fogvatartottak között. A sokirányú, esetleg a fogvatartottak érdeklődésével, érdekeivel egybeeső tevékenység számtalan olyan lehetőséget kínál, amelyben a nevelő segítő, támogató, korrigáló, ötletadó, esetleg alkotó együttműködő szerepben jelenik meg az elítéltek között.

3. A hazai büntetés-végrehajtási intézményrendszer fejlesztésének másik iránya egy **differenciáltabb büntetés-végrehajtási rendszer** létrehozása. Ennek lényeges feltétele a korszerű büntetés-végrehajtási intézetek hálózatának kialakítása. A differenciált elhelyezés, foglalkozás, bánásmód szakmai igény; szervezettebbé, olcsóbbá, hatékonyabbá alakítaná a büntetés-végrehajtást. Oda irányítaná a szükséges szakembereket, erőket, ahol azokra valóban szükség van, s az adott kategóriának megfelelő feladatokra összpontosítana, nem volna szükség mindenütt mindenre (Módos 2001).

A büntetés-végrehajtási intézményrendszerének fejlesztéséhez elengedhetetlen a **„kitüntetett" fogvatartotti csoportok** meghatározása. A legfontosabb ilyen csoport a *fiatalkorúak*, valamint az *első bűntényesek* kategóriája. A korrekciós munka pedagógiai jellege a fiatalkorúak nevelésében érvényesül a legmarkánsabban, hiszen „az ilyen korban lévő elítéltek személyisége még nem kiforrott. Most vannak a felnőtté válás időszakában. Azért, mert személyiségük még átalakulóban van, náluk lehet a legtöbb esély arra, hogy szakszerű nevelői beavatkozással kihasználjuk ezt az 'utolsó' lehetőséget, és fejlődésüknek pozitív irányt szabjunk" (Garami 1978: 2). *Szabó András* megfogalmazása szerint a büntetés-végrehajtási nevelés „nem puszta edukáció, hanem a hibás személyiséget átrendező reedukáció" (Szabó 1966: 494). A nevelés ilyen típusú megközelítésének a fiatalkorú bűnelkövetők esetében van létjogosultsága, mert ez az a kör, ahol a tényleges pedagógiai ráhatás eséllyel kecsegtet (ld. még Gáfor *et al.* 1989; Lukács 1979).

4. A **konstruktív életvezetés megalapozását** célul kitűző büntetés-végrehajtási programnak, illetve intézetnek mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a feltárt *börtönártalmakat* és/vagy veszélyforrásokat megszüntesse, illetve azt minimálisra csökkentse. Ugyanakkor csak részben tudunk egyetérteni azzal az állásponttal, hogy „a nevelés elsőrendű feladata mindazoknak a negatívumoknak, hátrányoknak a csökkentése, amelyeket a börtön okoz a személyiségben" (Módos 1988: 5). Ez ugyan lényegi szervezési-végrehajtási kérdés, de alapvetően a nevelés feltétele, nem pedig célja. *Bárd* szellemes megfogalmazása szerint „divatos manapság az a nézet, hogy a büntetés-végrehajtás célja nem más, minthogy csökkentse az elszigeteltséggel együtt járó ártalmakat és készítsen fel a szabadulás utáni életre. Nyilvánvaló azonban, hogy ha egy intézmény alapvető funkciója önnön ártalmainak csökkentése, úgy ezt legjobban akkor teljesíti, ha felszámolja önmagát" (Bárd 1992: 3).

Pedagógiai szempontból tartalmas büntetés-végrehajtási munkát csak olyan tevékenységrendszertől várhatunk, amelynek középpontjában a rehabilitációs törekvés (Macallair 1993), még pontosabban a *konstruktív életvezetés* megalapozása áll, amely végső sorban az eredményes reintegráció feltételeinek megteremtéséhez járul hozzá. Egyetértünk *Thyssen*-nel (2003), aki szerint a börtönrendszernek többet kell tennie, mint az új szokások kialakítása általi reszocializáció, fel kell vállalnia, hogy behatoljon a fogvatartottak belső motivációs rendszerébe.

A konstruktív életvezetés megalapozását szolgáló korrekciós nevelési koncepció normatív, részletesen kimunkált, hierarchizált célrendszerre támaszkodik, amely egyszerre preferálja az autonóm vezérlésű közösségfejlesztő tevékenységformák kialakítását és a személyes sikert elősegítő, önfejlesztő tevékenységformák megerősítését. Személyiségértelmezése regulatív, vagyis a nevelési feladatok megoldását állítja előtérbe, s ennek rendeli alá az intézet hatásrendszerét. Ennek megfelelően a pedagógiai kapacitást nem emészti fel az elszigetelt ismerethalmazok közvetítése, s így lehetségessé válik olyan, az életvezetés szociális minőségét közvetlenül meghatározó ösztönző-reguláló személyiségkomponensek kifejlesztése is, mint a szociális szokásrendszer, az életvezetési terv és az eszménykép-példakép formálása. A nevelési folyamat hangsúlyozottan irányított, de széles körű, pedagógiailag célszerűen válogatott, és az érdeklődés, valamint a szükségletek által motivált tevékenységi kínálatot nyújt. A nevelési folyamat továbbá aktivitásra épül, ugyanakkor a változatos és aktivitásra késztető munkaformák (csoportmunka, páros munka, individuális munka) nem csupán intellektuális aktivitásra ösztönöznek, hanem megkívánják a szociális aktivitást, a kooperációt, a szociális döntéseket, a teljesítmények és magatartás kölcsönös értékelését, a kölcsönös segítségnyújtást – vagyis előhívják és begyakorolják a szociális interakciók és magatartásformák sokaságát (v.ö. Bábosik és Nádasi 1970). Az irányítás ebben az esetben konstruktív feladatsorok és tevékenységi lehetőségek felülről – a nevelő által – történő szervezését, illetve a tevékenység és magatartás kifejezett kontrollját jelenti. A nevelők erőteljes szelektív hatásrendszert működtetnek, vagyis megerősítő hatásokkal ösztönzik a nevelési céllal egybeeső megnyilvánulásokat (pozitív menedzselés), s leépítő hatásokkal gátolják az ettől eltérőket. Ennek megfelelően a nevelő szerepe ebben a keretben a direkt irányítás, az értékelésközpontú magatartás, illetve az erőteljes és permanens kontroll érvényesítése. A személyiségformáló hatások közül a *közvetlen nevelési módszerek* alkalmazására is sor kerül. A beidegzés módszerei közül a *hagyományok* kialakításával célszerű élni, mivel ez a közösség összetartozását erősítő magatartási és tevékenységbeli normák vagy formai keretek, akciók megszilárdulását és rendszerré szerveződését idézi elő. A magatartási-tevékenységi modellek *közvetett módszerei* közül leginkább a nevelő személyes részvételére kerülhet sor a közösségi tevékenységben. A meggyőződésformálás módszerei közül a korrekciós nevelés során a közvetett felvilágosítás és a vita alkalmazására kerülhet sor.

A konstruktív életvezetés megalapozását szolgáló korrekciós nevelési hatásszervezési megoldásmódja: komplex jellegű, amely magában foglalja az intellek-

tuális, a tapasztalati és beidegző-begyakorló hatásokat is. Ennek megfelelően a személyiség ösztönző-reguláló sajátosságcsoportjának minden elemére fejlesztően hat.

Az *intellektualisztikus hatásszervezési modell* változatból a logikai-verbális hatások jelentőségének felismerését tartjuk követendőnek – elkerülve a nézet szélsőséges túlburjánzását. A fiatalok tudatossági szintje, normaismerete, ítélőképessége, összefüggéslátása, anticipációs készségének fejlesztését nélkülözhetetlennek tartjuk az adott körben, elsősorban a meglévő deficitek felszámolása érdekében.

A vonatkozó szakirodalom hangsúlyozottan felhívja a figyelmünket arra, hogy a logikai-intellektuális és a kellő mértékű verbális hatások kiiktatása a nevelés hatásrendszeréből, azzal a következménnyel jár, hogy a fiatalok a saját tapasztalataikat nem mindig tudják részben helyesen, részben pedig kellő mélységben elemezni. Ennek következtében a megfelelő következtetések és általánosítások megfogalmazása elmarad, s így a generalizált magatartási normák és életelvek nem tudatosodnak, következésképpen nem szilárdulhatnak meggyőződéssé. Ezáltal a magatartás és életvezetés legmaradandóbb és legszélesebb hatáskörű determinánsai nem fejlődnek ki (v.ö. Bábosik 1997).

Megfelelően átgondolt nevelési feltételek megteremtésével és hatásszervezéssel a konstruktív életvezetés kialakulását akadályozó negatív tényezők összefonódása kezelhetőnek látszik. Szervező munkánk során nem feledkezhetünk meg arról, hogy az optimális nevelési modellnek sokirányú fejlesztést kell garantálnia, azaz a magatartásformálással és az ösztönző-reguláló sajátosságok formálásával párhuzamosan kell gondoskodnia a szervező-végrehajtó sajátosságok, ezen belül kitüntetetten a szociális képességek fejlesztéséről. Mindez komplex hatásszervezést kíván meg a büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés során.

11.2.3. A személyiség kriminálpedagógiai alapú értelmezése

11.2.3.1. A személyiségformálás lehetőségei a fogvatartottak körében

A szabadságvesztés céljáról a jelenlegi szabályozás egyértelműen fogalmaz: „[a] szabadságvesztés végrehajtásának célja az, hogy e törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnek a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől" (Bv. tvr. 19.§), illetve annak elősegítése, hogy „az elítélt szabadulása után integrálódjon a társadalomba és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől" (A szabadságvesztés végrehajtása, I. A/1). Könnyen belátható, hogy ez a cél kizárólag akkor érhető el, ha az elítélt a szabadságvesztés büntetés tartama alatt szellemi és fizikai állapotát, általános- és szakismereteit fenntartja és fejleszti, ha önként és aktívan közreműködik élete alakításában, ha pozitív családi és társadalmi kötődéseit ápolja, amennyiben fejlődik önállósága és kialakul a felelősségérzete saját sorsa irányítása iránt, azaz ha személyisége pozitív irányú változáson megy keresztül. Ez a változás azonban csak tudatosan megtervezett

körülmények között, célirányos módszerek alkalmazásával, szakemberek irányítása mellett, és a fogvatartottak önkéntességére épülő tényleges együttműködés kialakításával érhető el. Ez a folyamat lényegét tekintve nem más, mint a nevelés. A speciális körülményekből (az érintettek köre, az alkalmazható módszerek, a hely jellege, az együttműködés kialakításának rendkívüli nehézsége) adódóan a neveléstudomány ilyen speciális területe a *kriminálpedagógia*, azon belül pedig a *büntetés-végrehajtási (korrekciós) pedagógia*. Alaptételként fogadjuk el továbbá, hogy a nevelés célja a *konstruktív életvezetés* kialakítása (Bábosik 1997), illetve a büntetés-végrehajtási (korrekciós) nevelés célja a konstruktív életvezetés kialakításának megalapozása (Ruzsonyi 1998). A konstruktív életvezetés kialakítása nem más, mint a társadalmilag értékes, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformák kialakítása.

A törvényben foglalt célok elérése érdekében nélkülözhetetlennek tartott, és a korábban felsorolt részcélok szervesen illeszkednek ebbe a pedagógiai önmeghatározásba. Megállapításunkat azonban egy rendkívül fontos kitétellel kell pontosítani. A nevelés a büntetés-végrehajtásban sem lehet cél, hanem eszköz: a célok (a börtönadaptáció és a társadalmi reintegráció) elérésének egyik fontos, de nem kizárólagos eszköze.

A megvalósítási folyamat könnyebb érthetősége kedvéért célszerű bevezetni a kriminálpedagógiai szakirodalomban ma már egyre inkább elfogadott **személyiség-értelmezési ábrát** *(11.2./3. ábra)*.

11.2./3. ábra

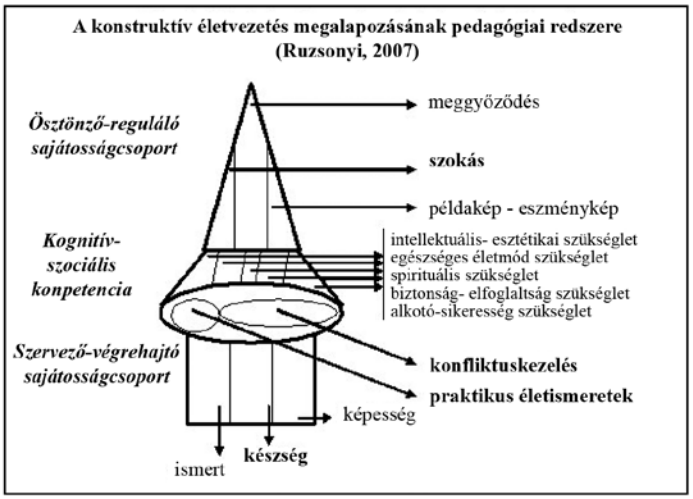

Az alábbiakban a személyiség alkotórészeinek főbb csoportjai (ösztönző-reguláló sajátosságcsoport, kognitív-szociális kompetencia, szervező-végrehajtó sajátosságcsoport) vonatkozásában tekintjük át azokat a javasolt pedagógia tevékenységeket, amelyekkel megteremthetőek, illetve formálhatóak a fő alkotók által magukba foglalt összetevők.

1. Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport.

11.2./4. ábra

Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport foglalja magában a motivációs-szükségleti képződményeket. Ez a személyiségbeli alkotórész közvetlenül felelős az aktivitás szociális minőségéért, és ettől a sajátosságcsoporttól függ az, hogy az ember saját szervező-végrehajtó lehetőségeit társadalmilag hasznos, vagy antiszociális irányba mozgósítja-e. Az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport fejlesztése meghatározó módon a nevelési folyamat szakszerű megszervezésén múlik.

A szokások kialakításának fontosságát azok az adatok támasztják alá, amelyek azt bizonyítják, hogy a bűnelkövetők esetében azért vallott kudarcot a világ dolgaira való reagálás társadalmilag hasznos módjának elsajátítása, mert nem állt rendelkezésükre megfelelő alkalom, hogy megfigyeljék, begyakorolják, s így megerősítsék önmagukban a társadalmilag kívánatos magatartásformákat (Sarason 1968). Esetünkben ez a következetes napi rutin betartatását, betartását jelenti.

A konstruktív modellközvetítő személynek hatékonynak, élményforrás jellegűnek és szuggesztívnek kell lennie. Többlettel (ismeretbeli, esztétikai, fizikai-erőlétbeli, képességbeli, stb.) kell rendelkeznie az általános személyi környezethez viszonyítva. Ezért rendkívül fontos a nevelők és felügyelők fellépése, hangneme, megjelenése és következetes támogató attitűdje. A civil önkéntesek, a karitatív és egyházi szervezetek rendszeres intézeti közreműködése és munkavégzése kibővíti a modellközvetítők körét.

A börtönélet a fogvatartottak számára sok esetben végletesen leszűkíti a reálisan megélhető szükségletek körét. Ezért kiemelkedően fontos a különböző szabadidős tevékenységek (szakkörök, sport, önképzés) feltételeinek megteremtése, illetve alkalmazása az intézetekben.

2. A kognitív szociális kompetencia.

11.2./5. ábra

A kognitív szociális kompetencia jellemzőivel, kialakításának és formálásának lehetőségeivel a következő fejezetben részletesen foglalkozunk, ezért itt csupán ennek a sajátosságcsoportnak a fejlesztését szolgáló legjellemzőbb pedagógiai tevékenységek kiemelésére szorítkozunk. A fogvatartottak mindennapi létezése, szociális intelligenciájuk kialakítása, és a szabadulásukat követő konstruktív életvezetés megalapozása érdekében olyan valós pedagógiai élethelyzetek kialakítására kell törekedni, amelyek fontosságát az érintettek könnyen beláthatják. Az önellátás begyakorlását a saját szűkebb környezetük kialakításának esélyével, a körülmények kedvező megváltoztatásával lehet kívánatossá tenni, a tényleges – és felelős – döntéshozatal begyakorlása érdekében pedig olyan valós szituációkat kell létrehozni, amelyekben a döntésük következményeit (napirend kialakítása, szakkörökbe történő belépés, önkéntes feladat-, illetve pozíció vállalása) megtapasztalhatják. Az önismereti, valamint a konfliktuskezelési tréningek is csak abban az esetben lesznek népszerűek, ha sikerül a fogvatartottak meglévő szükségleteire alapozni. A kihívás jellegű, tényleges erőfeszítést megkívánó feladatok (sportversenyek, vetélkedők, csapatépítés, pontszerzési lehetőség: amikor a fogvatartott a teljesítménye elismeréséért kapott pontokat szabad belátása szerint válthatja be azonnali kisebb kedvezményekre, vagy gyűjtögeti nagyobb jutalom érdekében) erősítik a felelősségtudatot, a döntéshozatal képességét és az önbecsülést.

3. A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport.

11.2./6. ábra

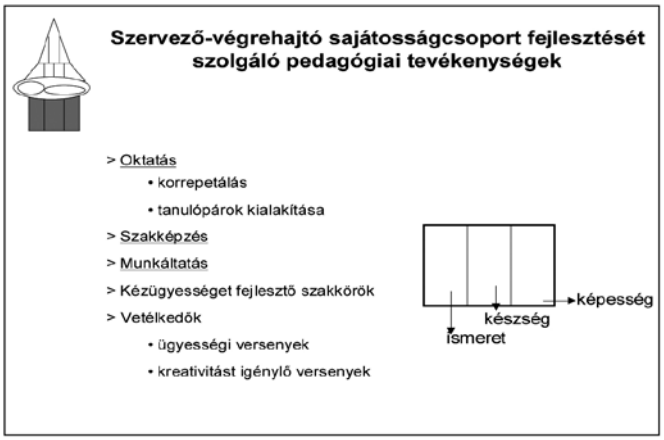

A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport szintén mellőzhetetlen szerepet játszik a konstruktív életvezetés megalapozásában. Ez a sajátosságcsoport lényegében az ismeretekből, készségekből és képességekből épül fel. Jellemzője, hogy nem az egyéni aktivitás szociális alapirányát, hanem a kivitelezés részleteit határozza meg. A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport megfelelő fejlettsége nélkül az egyén nem képes az önvezérlésre; életvezetése labilis, külső befolyásoknak kiszolgáltatott marad, állandó külső támogatásra szorul. Ennek a sajátosságcsoportnak már kisebb mértékű deficitje is előidézheti a magatartási alternatívák megválasztásának zavarát, és megakadályozzák a tettek következményeinek anticipálását. Mindez pedig kedvez az életvezetés destruktív irányba történő elfordulásának (v.ö. Spivack *et al.* 1976). Ebben az esetben a szervező-végrehajtó sajátosságok általános fejletlensége együtt jár a szociális képességek különösen szembetűnő fejletlenségével, s főként ez hat ki kedvezőtlenül az ösztönző-reguláló sajátosságok minőségére.

A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport fejlesztése érdekében klasszikus oktatási-képzési feladatokat kell megoldanunk. A fogvatartottak körében az általános ismeretek terén meglévő deficitek felszámolásán (általános iskolai képzés, ismeretszerző szakkörök, vetélkedők) túl kiemelten fontos a szakképzés kiterjesztése, valamint a munkáltatás generálissá tétele.

Áttekintve a különböző tevékenységeket, egyértelműen látszik, hogy a konstruktív életvezetés kialakítása, megalapozása érdekében egyetlen olyan programot, illetve feladatot vagy aktivitást sem iktattunk be, amely ma ne lenne megtalálható a büntetés-végrehajtás napi praxisában. A korábbi „spontán" feladatszervezéshez viszonyítva az alapvető eltérés az, hogy a tevékenységek tudatos és célirányos csoportosítással átfogó rendszerré alakíthatóak, amely éppen strukturális jellegéből következően kiegészíti és megsokszorozza az alkotórészek hatását. A prefe-

rált nevelési feladatok megoldása és a nevelési értékek közvetítése voltaképpen azt jelenti, hogy az embert képessé tesszük erkölcsi, intellektuális, esztétikai stb. jellegű tevékenységformák önálló produkálására, illetve ezek produkálásával kapcsolatban motiválttá tesszük őket, szükségleteket alakítunk ki személyiségükben az ilyen irányú aktivitás iránt. Az így kialakított szükségletrendszer képviseli azt a személyiségbeli programot és ösztönző tényezőt, hogy autonóm módon – a szabadulást követően is – konstruktív magatartást tanúsítsanak (v.ö Bábosik 1997). Ilyen módon ténylegesen megvalósíthatónak tartjuk a börtönadaptáció és az eredményes társadalmi reintegráció érdekében a kriminálpedagógia eszközeinek alkalmazását.

11.2.3.2. Kompetenciák fejlesztése, a viselkedés kontrollja – kognitív szociális kompetencia

A korábbiakban már utaltunk rá, hogy a kriminálpedagógia tevékenységrendszerének egyik legkarakteresebb területe a kompetenciák fejlesztése. Szinte valamennyi humán kompetencia (döntési képesség, érvelés, kritikai látásmód, harag- és indulatkezelés, konfliktuskezelés, érzelmi kontroll, társas kommunikáció) kapcsolatba hozható a kognitív szociális kompetenciával.

A „kognitív szociális kompetencia" elnevezésű sajátosságcsoport – mint a gondolkodási deficit, valamint a kognitív- és szociális hiányosságok felszámolását célzó alkotórész – rendszerbe illesztésére a büntetés-végrehajtási korrekciós pedagógia sajátosságai miatt kerül sor. A fogvatartottak karakteres jellemzői, az általánostól jelentősen eltérő pedagógiai helyzet és tevékenységi kör (Ruzsonyi 1997a) specifikus megközelítést és folyamatszervezést igényel, mivel a szervező-végrehajtó sajátosságcsoport feltárt deficitjei jól mutatják, hogy itt nem egyszerűen ismeretbeli fogyatékosságokról vagy az intellektuális képességek fejletlenségéről, azaz formális oktatással is megszüntethető hiányosságokról van szó. Az elítéltek esetében a szervező-végrehajtó sajátosságok általános fejletlensége együtt jár a *szociális képességek* különösen szembetűnő fejletlenségével, s főként ez hat ki kedvezőtlenül az ösztönző-reguláló sajátosságok minőségére.

A korrekciós nevelési folyamat egészének megtervezésekor a fogvatartottak körében generálisan fellelhető gondolkodási deficittel feltétlenül számolni kell, ezért célszerű már a kognitív és a szociális képességek fejlesztésének ütemezésekor is messzemenően figyelembe venni a bűnelkövetők kognitív sajátosságait. Szem előtt kell tartani, hogy a börtönbe kerülésüket megelőző időszakban – a szocializációs folyamat során – a világról már megformáltak maguknak egy képet, de úgy, hogy közben hiányzott belőlük a társadalmi adaptáció proszociális módjának mintája. A társadalmilag hasznos magatartásformák megfigyelésére, begyakorlására, majd ezt követően megerősítésére nem állt rendelkezésükre megfelelő alkalom (Sarason and Ganzer 1973).

A kognitív szociális kompetencia egy információ feldolgozáson alapuló (kognitív) folyamat eredményeként létrejövő személyiségbeli sajátosságcsoport, amelynek célja a *személyes* (önmaga stabilizálása) és *szociális kompetencia* (együttélés, tágabb közösséget, a társadalmat szolgáló viselkedés) megteremtése. Más szavakkal: a kognitív szociális kompetencia egy olyan személyes és szociális készenléti állapotot jelent, amely elégséges alapot biztosít a humán funkciók kibontakoztatására, s a személyiség szociális működésének, viselkedésének, fejlődésének egyik feltétele és eszköze (Ruzsonyi 1998b). *Alkotórészei* közé a konfliktuskezelés (intraperszonális-, interperszonális- és szociális konfliktuskezelés), illetve az életismeretek tartoznak. Ez a sajátosságcsoport már hordoz *erkölcsi diszpozíciót*, azonban ennek kiteljesedése csak az önfejlesztő, és a közösségfejlesztő aktivitás gyakorlása során valósul meg.

A kognitív-szociális kompetencia az ösztönző-reguláló sajátosságcsoport és a szervező-végrehajtó sajátosságcsoport között helyezkedik el, de úgy, hogy a határoló területekkel részleges átfedésben van, ami sajátos kölcsönhatást eredményez.

A szervező-végrehajtó sajátosságcsoport önmagában nem hordoz erkölcsi irányultságot, azonban a kognitív-szociális kompetencia „megszínezi" az alkotórészeket. A kognitív szociális kompetencia a működése során a humán alapbeállítódást szolgáló szociális identitás kialakulását eredményezheti. Ez azt jelenti, hogy a szervező-végrehajtó csoport alkotórészei közül a készségek és a képességek egy része már nemcsak a kivitelezés részleteiért lesz felelős, hanem az egyén aktivitásának szociális minőségére is hatást gyakorol. Ugyanakkor a szociális képességek megléte önmagában nem jelent garanciát arra, hogy az egyén a saját szervező-végrehajtó képességeit társadalmilag hasznos irányba mozgósítja majd. Más szavakkal: a szociális képességek fejlettsége a magatartás és a tevékenység társadalmilag hasznos irányultságának szükséges, de nem elégséges feltétele.

A kompetenciák fejlesztése, illetve a viselkedés kontrolljának kialakítása érdekében a következő **nevelési tevékenységekre és program-komponensekre** célszerű koncentrálni:

Önbecsülés kialakítása: az egyénben rejlő képességek felszínre hozása, illetve jelentőségének és pozitív lehetőségeinek tudatosítása; az önmagukkal szembeni igényesség kialakítása.

A szociális magatartás lényegének megértése: a társadalom fogalmának „emberközeli" értelmezése; az emberi kapcsolatok jelentőségének tudatosítása; az egymásrautaltság és a közös felelősség elfogadtatása; a normák, az erkölcs és a törvények jelentőségének és szervező erejének felismertetése.

A társadalmi kötelezettségek fel- és elismerése: az emberi együttélés kialakulása folyamatának megértése; a konstruktív életvezetés jelentőségének felismertetése, a szociális létezés lényegének felfogása.

Interperszonális problémák, konfliktusok kezelése: a törvényszerűen előálló nézeteltérések, vélemény- és érdekkülönbségek verbális megfogalmazása; tevé-

kenységi program felépítése és mérlegelése; valamint a fizikális konfrontálódás elkerülése technikáinak megtanítása.

Anticipáció: a gondolatok, cselekedetek, az együttműködés, illetve annak elutasítása, valamint a verbális és fizikális konfrontáció alkalmazása esetén várható következmények előre látása, hatásainak előzetes mérlegelése képességének kialakítása, illetve fejlesztése.

Szociális empátia: az egyén cselekedeteit követően a szűkebb és tágabb humán környezet reakcióinak meg- és átérzése.

Gondolkodási képességek fejlesztése, a hibák korrigálása: a hibás gondolkodási mechanizmusokra (percepció) és a felfogóképességre koncentrálva a program mindvégig hangsúlyozza, hogy szándékaiknak és cselekedeteiknek következményeiért felelősséget kell vállalniuk.

Indulatok kezelése, az érzelmek fel- és elismerése: azoknak a jártasságoknak, módszereknek és technikáknak a megismertetése és begyakoroltatása, amelyekkel a konfliktusokat és az ellenvéleményeket kezelni tudják.

Problémamegoldó- és elemző képesség kialakítása: a problémák előli megfutamodás - mint életstratégia – tarthatatlanságának bebizonyítása; a körültekintő elemzés, okkeresés, valamint a konfliktusok felszámolását célzó eljárás egyes lépéseinek logikus felépítése, mérlegelése és szükség szerinti változtatása képességének kialakítása.

Logikus okfejtés, vitakészség: az ok-okozati összefüggések meglátása és megkülönböztetése; indulatokkal szemben a logikusan strukturált érvrendszer preferálása.

Kritikai gondolkodás: az ember életét befolyásoló – elsődlegesen külső – hatások (pl. reklám, társak rábeszélése, referenciaszemély befolyása) által közvetített „értékek" távolságtartó és higgadt elemzése képességének kialakítása.

Bódító szerektől való függőség megelőzése: megismerteti a fiatalokkal a különböző kábítószerek és az alkohol káros hatásait. Felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire könnyű a bódító szerek rabjává válni és annak milyen hatása van az egyénre, a baráti körre, a családra és a társadalomra.

AIDS oktatási program: a betegség sajátosságainak, a veszélyforrások és a védekezés lehetőségeinek megismertetése.

Praktikus életismeretek: az önellátáshoz szükséges praktikus készségek (főzés, mosás, vasalás, takarítás, háztartási gépek használata, stb.) és ismeretek (pénzügyi tervezés, takarékosság) kialakítása; valamint az elhelyezkedést, munkakeresést megkönnyítő ismeretek (kérdőív-kitöltés, kommunikáció, megjelenés, tárgyalási alapismeretek) elsajátítása és a társadalom szociális- és jóléti intézményrendszerének, illetve a felkínált szolgáltatások igénybevétele módjának megismertetése. *Sági* (1998) csoportosítása szerint: (1) tágabb társadalmi környezetre vonatkozó ismeretek (lakhatás, jövedelem, munkavégzés, állampolgári feladatok); (2) szűkebb társadalmi környezetre vonatkozó ismeretek (egészség, jövedelem-felhasználás, önellátás; (3) pályamotiváció-pályaazonosítás; (4) felvilágosítás, segítés, támasz; (5) moralitás-veszélyeztetettség. *Ayers* (1979) tanulmánya szerint a legtöbb elítélt

nem rendelkezik azokkal az életismeretekkel, amelyek nélkülözhetetlenek a tisztességes társadalmi aktivitáshoz. A hazai szakirodalomban *Volentics Anna* (1993) hangsúlyozza a praktikus életismeretek oktatási folyamatba történő bevitelének és gyakoroltatásának fontosságát.

Az áldozat/sértett helyzetének tudatosítása: az áldozat jogainak elfogadtatása mellett az empátiás készség növelésével lehet ráébreszteni a fogvatartottat tettének hatásaira, és ezzel erkölcsileg és érzelmileg elrettenteni a további bűnelkövetéstől.

Speciális terület a *szexuális jellegű bűncselekményt elkövetők* programja. A foglalkozások során a fiatalokkal közösen részletesen elemzik és kezelik a bűnelkövetéshez vezető szexuális szükségleteket, megvizsgálják a szexuális agresszió hatását az áldozatokra, növelik az empátiát a sértettek irányába és megtanítják a fogvatartottakat arra, hogy miképpen lehet úrrá lenni az őket érő szexuális visszautasítások keltette feszültségen. Segítenek kialakítani egy önszabályozó programot.

Az *ősi kultúra értékeinek megőrzése* program megismerteti a fogvatartottakkal az ősi cigány kultúra értékeit, szokásrendszerét és szellemi hiedelmeit.

A *lelkigondozás* hozzásegíti a fogvatartottakat egy proszociális értékrend kialakításához, és lelki vigaszt nyújthat elsősorban a peremhelyzetűeknek.

Iskolai oktatás és szakképzés keretei között fejlesztik az írás, olvasás és számolás képességét, hozzásegítik a fogvatartottakat a munkavégzéssel kapcsolatos alapvető jártasságok megszerzéséhez.

A *testnevelés és sport* szervesen illeszkedik a nevelési programok sorába. Minden nap minimum 90 percnyi feszesen szervezett sportfoglalkozásra kerül sor. A feladatok megoldására csoportmunkában, a sportszerűséget messzemenően betartva kerül sor. A testnevelési foglalkozások a társakkal való együttműködésre épülnek, növelik az önismeretet, a bizalmat és a pozitív önkifejezést.

Munkáltatás: olyan nem profitorientált munkatevékenység, amely a rendszeresség, a minőségi igényesség és a felelősség kialakításában játszhat szerepet, valamint elősegíti az elemi munkafázisok elsajátítását.

A fenti tevékenységkörök és az attól elválaszthatatlan pedagógiai módszerek megválasztásában szerepe van a fogvatartott személyiségének, az őt körülvevő szociális kapcsolatrendszernek, az adott intézet nyújtotta feltételrendszernek és az aktuális pedagógiai célnak. Megítélésünk szerint a pedagógiai cél (konstruktív életvezetés megalapozása) meghatározásával, valamint a személyiségformálás pedagógiai elméletének bemutatásával kellő alapot biztosítunk ahhoz, hogy az érdeklődők és szakemberek átfogó képet kapjanak a büntetés-végrehajtási korrekciós pedagógia törekvéseiről. A megértéstől pedig már csak egy kicsi lépés szükséges a támogatásig.

Források

Irodalom

Ayers, D.J. (1979) Education in Prisons: A Developmental and Cultural Perspective. Előadás szövege, Symposium on Education as A Cultural Alternative for Prisoners and Delinquents. Canadian Society for Study of Education, 1979 June 5-8

Bábosik István (1994) *A nevelés folyamata és módszerei*. Budapest: Leopárd Könyvkiadó Kft.

Bábosik István (1997) Egy optimális nevelési modell körvonalai. In: Bábosik I. (szerk.) *A modern nevelés elmélete*. Budapest: Telosz Kiadó, 249-263

Bábosik István és Nádasi Mária (1970) *Az oktatás nevelőhatásának vizsgálata*. Budapest: Tankönyvkiadó

Bárd Károly (1992) Gondolatok a büntetés-végrehajtás reformjáról, *Börtönügyi Szemle*, 1: 3-6

Bökönyi István (2004) Előszó (Kriminálexpo 2003 – „Az uniós csatlakozás börtönügyi kérdései Magyarországon és a többi EU-tagjelölt országban" című nemzetközi konferencia anyagához), *Börtönügyi Szemle*, 1: 1-2

Dünkel, Friedel (1990) *Freiheitsentzug für junge Rechtbrecher. Situation und Reform von Jugendstrafe, Jugendstrafvollzug, Jugendarrest und Untersuchungshaft in der Bundesrepublic Deutschland und im internationalen Vergleich.* Bonn, 509-583

Finkey Ferenc (1922) *Büntetés és nevelés.* Budapest

Gáfor (1989) *Büntetés-végrehajtási pedagógia*. Budapest: RTF Büntetés-végrehajtási Tanszék

Garami Lajos (1978) *Fiatalkorú elítéltek differenciálásának szempontjai*. Kézirat. BVOP Archívum

Goffman, Erving (1974) *Asylums*. London: Pinguen

Gönczöl Katalin (1977) A rehabilitációs ideológia „csődje" – börtönreformok az amerikai kontinensen, *Jogtudományi Közlöny*, 12: 659-663

Gönczöl Katalin (1991) *Bűnös szegények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Lőrincz József (1993) *A fiatalkorúak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása*. Kandidátusi értekezés. Budapest

Lőrincz József és Nagy Ferenc (1997) *Börtönügy Magyarországon.* Budapest: BVOP

Lukács Tibor (1979) *Feljegyzések az élők házáról*. Budapest: Gondolat

Macallair, Dan (1993) Reaffirming Rehabilitation in Juvenile Justice, *Youth & Society*, 25(1): 104-125

Makarenko, Anton Sz. (1955) *Művei. 5. kötet*. Budapest: Tankönyvkiadó

Mezey Barna (1996) Rabgondozás. A reszocializáció történelmi tendenciái, *Börtönügyi Szemle,* 4: 135-146

Módos Tamás (1998) *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Budapest: Rejtjel

Módos Tamás (2001) Minőségbiztosítás (nem csodaszer, de számtalan félreértés forrása), *Börtönügyi Szemle*, 2: 39-54

Osler, Mark W. (1991) Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities, *Federal Probation*, March: 34-42

Palmer, Ted B. (1991) Intervention with Juvenile Offenders: Recent and Long-term Changes. In: Armstrong T.L. (ed.) *Intensive Interventions with High-Risk Youth: Promising Approaches in Juvenile Probation and Parole.* Monsey, NY: Criminal Justice Press, 85-120

Rentzmann, W. (2001) *Alappillérek a modern elítéltkezelési filozófia fejlődésében: normalizálás, nyitottság, felelősség.* Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1: 20-42

Ruzsonyi Péter (1997) Kognitív tréning a büntetés-végrehajtásban. *Gyermekvédelem – nevelőközösségek.* Budapest: FICE Kiadványok, 2: 1-12

Ruzsonyi Péter (1998a) A destruktív életvezetés kialakulását előidéző tényezők. In.: Bábosik I. és Széchy É. (szerk.) *Új tehetségek és kutatási eredmények a hazai neveléstudományban*. Budapest: ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék, 210-219

Ruzsonyi Péter (1998b) *A konstruktív életvezetés megalapozása fiatalkorú bűnelkövetők körében zártintézeti viszonyok között.* Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Budapest

Ruzsonyi Péter (2000a) Régi és új forma (Érvek és ellenérvek a csizmatáborokról), *Börtönügyi Szemle*, 3: 1-14

Ruzsonyi Péter (2000b) Csizmatáborok 2. (A pedagógiailag értékelhető alkotórészek szintézise), *Börtönügyi Szemle*, 4: 1-18

Ruzsonyi Péter (2002) Karakteresen eltérő kezelési formák a fiatalkorú fogvatartottak körében, *Börtönügyi Szemle*, 2: 23-52

Sági Tamara (1998) A „praktikus életismeretek" vizsgálata. *Gyermekvédelem – Nevelőközösségek.* Budapest: FICE Kiadványok, 2: 76-77

Sarason, Irwin G. (1968) Verbal Learning, Modelling and Juvenile Delinquency, *American Psychologist,* 23(4): 254-266

Sarason, I.G. and Victor J. Ganzer (1973) Modeling and Group Discussion in the Rehabilitation of Juvenile Delinquents, *Journal of Consulting Psychology*, 20(5): 442-449

Spivack, George, Jerome J. Platt and Myrna B. Shure (1976) *The Problem-Solving Approach to Adjustment: A quide to research and intervention.* San Francisco, Jossey-Bass

Szabó András (1966) Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során, *Jogtudományi Közlöny*, 11: 494

Tari Ferenc (2004) A magyar Igazságügyi Minisztérium és az EU csatlakozás, *Börtönügyi Szemle*, 1: 11-20

Thyssen, Ole (2003) Punishment, Confinement and Care. In: *The 9th EPEA International Conference on Prison Education – Conference Report*, Langesund, Norway, 17-25

Vókó György (2006) *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest: Dialóg-Campus

Volentics Anna (1993) *Antiszociális fejlődésirányú fiatalok reszocializációjának kérdései*. Kandidátusi értekezés. Budapest

Dokumentumok és jogszabályok

Az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló Egyezmény (ENSZ – 1950)

A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi Egyezmény (ENSZ – 1984)

Alapelvek a fogvatartottakkal való bánásmódra (ENSZ 1990. 45/111.)

Európa Tanács 73/5. sz. *a fogvatartottak kezelésére vonatkozó standard minimumszabályok*

Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R.(87)3. sz. ajánlás az *Európai Börtönszabályokról*, valamint szövegmagyarázata

1321 (1997) számú ajánlás *a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzésére létrejött Európai Bizottság mechanizmusának erősítéséről*

1878. évi V. törvénycikk, A magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről (Csemegi-kódex)

A Minisztertanács 1105/1954. sz. határozata alapján elrendelt 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat

1957. évi MSZMP országos pártértekezlet nyomán kialakított Büntetőpolitikai tézisek

1966. évi 21. sz. törvényerejű rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról

1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról (Bv. tvr.)

6/1996. (VII.12.) IM rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól (Bv. Szabályzat)

11.3. A büntetés-végrehajtási intézetben alkalmazható diagnosztikus és terápiás pszichológiai módszerek *Kisrétiné Kiss Mónika*

11.3.1. A pszichológus és a pszichológia szerepe a büntetés-végrehajtásban

A büntetés-végrehajtás területén végzett pszichológiai tevékenység markánsan elkülönül a kriminálpszichológia más ágaitól. Bár a célcsoport tekintetében azonosság, illetve jelentős átfedés van, különbségek mutatkoznak az elkövetőkkel való foglalkozás célját, tartalmát, eszközeit érintően. A büntetés-végrehajtási, vagy börtönpszichológia a pszichológia alkalmazott ága, amely a kriminálpszichológia részét képezi, ám míg a kriminológiai és kriminalisztikai pszichológia a bűnözéshez kapcsolódó pszichológiai elméleteket, illetve az igazságszolgáltatással kapcsolatos vonatkozásokat teszi vizsgálódása tárgyává, a bv. pszichológia a börtönrendszer komplex tevékenységének lélektani kérdéseivel foglalkozik, a szabadságvesztés pszichés következményeivel, a szabadságvesztésre ítéltek reszocializációjával, valamint a börtön belső zárt világának szociálpszichológiájával.

A pszichológus börtönön belüli tevékenysége explicit és implicit elvárások szorításában zajlik. A szakember egyéni kompetenciáján és saját elvárásain túl (amit ugyancsak számos tényező alakíthat, pl. tapasztalatai, módszertani irányultsága) elsődleges determináló tényező az intézmény, a személyzet szükségletei, elvárásai. A hierarchia minden szintjén jogos elvárás, hogy a pszichológus sajátos eszköztárával segítse *a fogvatartottak hatékony adaptációját, kezelését, az elítéltekkel kapcsolatos felelős döntések meghozatalát, összességében reszocializációját*. Miközben a pszichológus a szervezet alkalmazottjaként a szervezet „szövetségese", a fogvatartottak gyakran várnak tőle olyan segítséget, amely nincsen közvetlenül összefüggésben, olykor ellentétes a rendszer céljainak realizálásával (pl. olyan pszichológiai vélemény megalkotása, amely a fogvatartott fogda-fenyítésének káros következményeit vetíti előre). A terápiás munka során a fogvatartott megértést, teljes titoktartást vár el, míg a személyzet minden, a fogvatartást befolyásoló információra igényt tart, pontos tájékoztatást vár el a fogvatartott állapotáról. A börtön állománya gyakran ellentétes elvárásainak kereszttüzében a pszichológus azon társadalmi szempontokat is tudatosítja, amelyek a börtönbe került emberek személyiségének speciális – pszichológiai eszközökkel történő – átformálására, átnevelésére vonatkoznak, annak érdekében, hogy a szabaduló fogvatartott a későbbiekben újabb bűncselekmények elkövetésétől óvakodva a társadalom veszélytelen ágensévé váljon. A szakmai munka tartalmának meghatározásakor, a kompetencia határok kijelölésekor ezen elvárások megfelelő integrálása fontos szempontot képvisel.

A börtönben dolgozó pszichológus tevékenységének területeit a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka intézkedésben kiadott **módszertani útmutató** által szabályozza (jelenleg hatályos: *1-1/44/2008. (IK Bv. Mell. 5.) OP intézkedés*). A pszichológus pszichológiai vizsgálatot végez a fogvatartott megismerése céljából,

a kialakított vélemény alapján pedig javaslatot tesz különböző büntetés-végrehajtási és egyéb intézkedésekkel kapcsolatosan, pl. szakorvosi vizsgálatra utalásra, speciális csoportba helyezésre, bánásmódra vonatkozóan. A megismerés egyben a különböző szintű intervenciós eljárások minél hatékonyabb megvalósítását is szolgálja, mint konzultáció, tanácsadás, krízisintervenció, pszichoterápia. A megismerés elsősorban a vizsgált személyiségének általános jellemzőire irányul, ezen belül szükséges feltárni a fogvatartott értelmi szintjének, érzelmi-indulati szabályozásának, agresszió-kezelésének, a szorongásoldás módjának alapvető jellemzőit. Speciális helyzetben a fogvatartott aktuális pszichés állapotának felmérése céljából kérelemre, illetve saját döntés alapján a pszichológus vizsgálatot végez, pl. a fogvatartott viselkedési zavara, fokozatváltásra előterjesztés, különleges biztonságú körleten történő elhelyezés alkalmával, ideiglenes intézetelhagyás engedélyezése, beiskolázás előkészítése esetén, fegyelmi eljárás során, illetve suicid veszélyeztetettség fennállása és suicidium, valamint más rendkívüli esemény bekövetkezte esetén. Az intervenciós eljárások célja, hogy a konfliktust, problémát előidéző motivációk és tényezők azonosíthatók legyenek, a beavatkozás által a pszichés feszültségek oldódjanak, az alkalmazkodás rugalmasabbá, adekvátabbá váljon.

A büntetés-végrehajtási intézetben zajló pszichológiai tevékenység tehát olyan komplex feladatkört jelent, amely preventív és korrekciós jellegével egyaránt szolgál *adaptációs és reszocializációs célokat*. Hogyan illeszthetők ezen célok a társadalom többrétegű elvárás-rendszeréhez, vagyis, hogy egyrészt biztonságosan őrizze, másrészt kvázi „megjavítva", veszélytelenül bocsássa vissza a bűnelkövetőket a civil szférába? Ideális esetben (a kliens együttműködése, tárgyi és személyi feltételek megléte esetén) a fentebb részletezett tevékenységek által megelőzhető, hogy a fogvatartott személyisége a depriváló és deprimáló hatások következtében jelentős mértékben romoljon, a lehetséges traumák hatására irreverzibilis károsodást szenvedjen el. A személyiség lehetőségek szerinti fejlesztése többnyire a pszichológus kapacitásának és ambíciójának függvénye, semmilyen körülmények között nem lehet feladata azonban annak a társadalmi elvárásnak a kielégítése, hogy a kliensek személyiségét megváltoztassa. Ennek részben hiányoznak az objektív feltételei (önkéntesség, kapcsolatokhoz való hozzáférés lehetősége, a pszichológus „mindenhatósága", stb.), másrészt a pszichoterápia célja *nem a személyiség megváltoztatása, hanem annak differenciáltabbá tétele*, az önismeret mélyítése által elősegíteni a megfelelő viszonyulást, nivelláló beilleszkedést, rugalmas és hatékony problémakezelést. Ezen célok elérésének alapvető eszköze a diagnosztikus és terápiás jellegű tevékenység.

A fent leírtakon túl a pszichológus hozzájárulhat a börtön **szociálpszichológiai** történéseinek megértéséhez, a társas közegben zajló kommunikáció és konfliktusok dinamikájának, a sajátos szerepek kialakulásának, a konformizmus és a renitencia (akár lázadások) okainak feltárásához. E folyamatok feltárásával a jelenségeket rendszerbe ágyazottan szemlélheti.

A **szervezet-, vezetés- és munkalélektan**ban jártas szakpszichológus segítséget nyújthat az intézet vezetésének szervezeti kérdésekben, ám ez a tapasztalatok alapján kevésbé kiaknázott területe a pszichológus kompetenciáinak. Egyre több bv. intézet él azonban azzal a lehetőséggel, hogy a hivatásos állomány időszakos és soron kívüli pszichikai alkalmasságának vizsgálatát az intézeti pszichológus munkaköri feladatai közé sorolja, bár ez a gyakorlat felvethet etikai kérdéseket.

A büntetés-végrehajtási pszichológia és **klinikai pszichológia** kapcsolódása leginkább a diagnosztikus tevékenység során domborodik ki. A fogvatartotti populációban a lelki- és viselkedészavarokkal küzdők száma enyhén felülreprezentált, a különböző betegségek tekintetében némileg eltérő módon. Korábbi felmérések szerint a fogvatartottak jelentős arányban szenvednek *személyiségzavarban* (az alkalmazkodást tartósan megnehezítő személyiség-strukturálódás, pl. antiszociális, dependens, borderline, nárcisztikus személyiségzavar), alacsonyabb, mintegy 8-10 százalékban fordul elő körükben *értelmi fogyatékosság*, a populáció nem elhanyagolható, de szignifikánsan kisebb hányada (kb. 1-5%) pedig a *pszichózis* valamely formájában (pl. schizofrénia) szenved (Boros és Csetneky, 2000). Mivel ezen fogvatartottak sokszor eltérő bánásmódot igényelnek, azonosításuk, a zavar felismerése, diagnosztizálása, majd az azt követő ellátás a velük foglalkozó személyzet szakmai munkájához nagyban hozzájárul.

11.3.2. A büntetés-végrehajtási pszichológus diagnosztikai tevékenységének területei

A személyiség alkalmazkodásának segítéséhez tehát bizonyos szempontok mentén szükséges megismerni az egyén alapvető jellemvonásait, erősségeit és gyengeségeit. A megfelelő intervenció megfogalmazása és alkalmazása előtt a pszichológusnak fel kell mérnie a kliens esetleges tüneteit és a zavar szintjét, szükség (mentális betegség) esetén diagnózis meghatározásával segíteni a pszichiáter szakorvos munkáját.

A **diagnózis** fogalma valamely betegség felismerését, meghatározását jelenti, a **diagnosztika** pedig a betegség felismerésének és megállapításának tudományát.

Pszichológiai értelemben a diagnózis olyan vizsgálatsorozat eredménye, amelynek során az adott személy viselkedését, annak alapvető mozgató rugóit, dinamikáját megérthetjük. A diagnosztizálás szakszerű kategorizálás, amely fontos megkülönböztetéseket tesz lehetővé. A pszichodiagnosztikus tevékenység során a *normalitás* és *abnormalitás*, valamint az abnormalitás kategóriáján belüli változatos, jellemzően funkciózavart, alkalmazkodási nehézséget okozó betegségek elkülönítése a cél. A normalitás és abnormalitás definíciójának meghatározásával kapcsolatos szerteágazó elméletek leltárba vétele e tanulmánynak nem célja, azért sem, mert a börtön világán belül a klasszikus diagnosztika szempontjaihoz képest a két fogalom jelentése módosulhat. Amennyiben például a normalitást a társadalmi normák betartásának képességével írjuk le, a fogvatartottak teljes populációját lennénk kénytelenek abnormisnak minősíteni, ami részben nem helytálló megálla-

pítás, másrészt a gyakorlatban a megfelelő bánásmód alkalmazását kevéssé mozdítaná előre. A statisztikai vagy társadalmi normáktól való eltérés helyett ma sok kutató javasolja a nem megfelelő alkalmazkodás fogalmának használatát.

A bv. intézetekben a pszichológus által végzett diagnosztikus munka azon tényezők azonosítását és mérését jelenti, amelyek a fogvatartott börtönben történő alkalmazkodását nehezíthetik, akadályozhatják. Vagyis a diagnosztikus tevékenység egyfajta szűrővizsgálatként is felfogható, amelynek a fogvatartás kezdeti időszakában meg kell történnie, és amely arra is alkalmas kell, hogy legyen, hogy a mentális zavarral küzdő elítéltek azonosítása által azok megfelelő ellátásban részesüljenek (szakorvoshoz, illetve IMEI-be utalásuk pl. öngyilkossági kísérlet miatt megtörténjen). A fogvatartottak megismerése, szűrése a személyiség alább felsorolt jellemzőire terjed ki:

- értelmi szint, intellektus (pl. értelmi fogyatékosok beilleszkedése „normál" körleten nehezített lehet, a viktimizáció előfordulása körükben gyakoribb);
- érzelmi szabályozás jellemzői (pl. labilitás, impulzivitás, érzelmi sivárság, közöny, depresszióra való hajlam, kötődések hőfoka);
- indulatszabályozás (pl. kontroll funkciók működése frusztrációs helyzetben, a várakozási és frusztrációs feszültség toleranciája);
- agresszivitás mértéke, kezelése;
- szorongás oldásának módjai (pl. gyógyszer-, alkohol-, drogdependencia);
- normakövető, konvencionális viselkedésre való képesség, hajlandóság (az együttműködés szintjét befolyásolhatja);
- suicid veszélyeztetettség.

A diagnózis felállítása a klinikai pszichológiai gyakorlatban *Trull* szerint (Trull és Phares 2004) számos előnnyel jár. Kommunikációs szerepe van: a diagnózissal az információk egész csokrát adhatjuk át, azaz jellemző viselkedésmódokat és tulajdonság-együtteseket jelölhetünk vele: az *„antiszociális személyiségzavar"* diagnózisa például utal többek között a személyre jellemző azonnali szükséglet-kielégítési tendenciára, az agresszív feszültség gyakran szociálisan elfogadhatatlan levezetési módjára, a személy antiszociális érték- és normarendszerére. Néhány esetben a diagnózis prediktív jellegű, tájékoztathat a tünetek, a zavart jellemző tulajdonságok és viselkedésmódok időbeli alakulásáról, kimeneteléről, vagyis a prognózisról. A diagnózis többnyire oki elméletekre való utalás nélkül írja le a viselkedést, így viszonylagos objektivitást biztosít, továbbá kiindulási alapot nyújt a megfelelő intervenciókhoz. Mivel azonban a börtön személyi állománya (nevelők, bv. felügyelők) általában nincsen kiképezve ilyen terminusok használatára, a címkézés jobbára csak a börtönben dolgozó pszichológusok egymás közötti kommunikációját egyszerűsíti le, szélesebb körben használva ugyanakkor magában rejtheti a stigmatizáció veszélyét. A megismerésből és szűrésből fakadó információk szakszerűen kezelve, és a megfelelő kollegák felé továbbítva a börtön rendszerének hatékonyabb működtetését segítik.

Diagnosztikai módszerek. A *megfigyelés* a pszichológia legrégebben alkalmazott módszere, amely általában természetes körülmények között zajlik, és amelynek két formája az *önmegfigyelés*, illetve *mások megfigyelése*. Bár az önmegfigyelés eredménye korlátozott, hiszen sok olyan dolog megy végbe bennünk, amelyről nincsen tudomásunk, egyúttal gyakran elfogultak is vagyunk önmagunk észlelésekor, büntetés-végrehajtási körülmények között hasznos információkat kaphatunk, ha a fogvatartottat rábírjuk önmaga jellemzésére. Ezt kiegészítő (igazoló vagy cáfoló) információkat szerezhetünk az elítéltek viselkedésének egyszerű megfigyelése által is. Az alábbi kérdőív részlet holland fiatalkorú büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott szempontrendszer része, amely lehetőséget ad a felügyeletnek, hogy a fiatalkorú elítélt viselkedését pontosabban megítélhesse, egyúttal mintegy be is vonja őket a „diagnózis megalkotásába" (a tételeket többfokú skálán értékelik a felügyelők):

Az autonómia szintjének megítélése:

(…)

1. Felelősen viszonyul plusz feladataihoz (pl. ha csoportfoglalkozáson vesz részt).
2. Aktívan részt vesz a csoportüléseken.
3. Betartja az intézet házirendjét.
4. Reálisan meg tudja fogalmazni véleményét, ha döntés születik elhelyezéséről az intézeten belül és azzal nem ért egyet.
5. Krízishelyzetben követi az őr utasításait.
6. Távolságot tart a krízishelyzet okozóival szemben.
7. Távolságot tart az intézeten belül azokkal szemben akik rossz hatással vannak rá. (Nem vesz reszt bűncselekmények elkövetéséről szóló beszélgetésekben.)

(…)

A büntetés-végrehajtásban az *Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben* (IMEI) folyik speciális, ún. *elmemegfigyelés*, ez azonban nem kizárólag megfigyelés, hanem egyéb vizsgálatokkal (köztük pszichológiaival) is kiegészül.

A pszichológus gyakorlati diagnosztikus munkájában a *tesztek* képezik a vizsgálat központi részét. A teszt szigorúan rögzített feladatmegoldást jelent, ami valamilyen élethelyzetet, lelki jelenséget modellez, vagy képességet mér. Egy teszt alapján nem lehet megalapozott pszichológiai véleményt kialakítani, ezért a pszichológusok általában több teszt eredményeit veszik figyelembe a vizsgálatok során. A teszt vizsgálhatja a személyiség részterületeit (pl. *teljesítménytesztek*), illetve a személyiség egészét *(személyiségtesztek)*. Részképességet mérő tesztek pl. a figyelmi képességet, vagy emlékezeti teljesítményt mérő tesztek. A bv. intézetben dolgozó pszichológus által leggyakrabban használt ilyen eljárás az *intelligencia teszt*, amelynek széles körben alkalmazott változata a *Raven Progresszív Mátrixok teszt*. A Raven teszt nonverbális jellegénél fogva képes arra, hogy az iskolázott-

ságtól független ún. általános intelligenciát ragadja meg (csak logikai feladatokat tartalmaz). A fogvatartottak intelligenciaszintjét azért fontos bizonyos esetekben meghatározni, mert ezáltal alkalmazkodóképességük, tanulékonyságuk jobban megítélhető (ld.: mentális retardáció).

A személyiségtesztek segítségével lehet az egyénről a legteljesebb képet nyerni, általában több teszt összevetése alapján. A személyiségkép főként az érzelmi-indulati élet szabályozását, a gondolkodás és az alkalmazkodás egyéni jellemzőit írja le. Jól alkalmazhatók különböző alkalmassági- vagy szűrővizsgálatokon, illetve a lelki-és viselkedészavarok megállapítására. A személyiségtesztek rendkívül sokfélék lehetnek, a több száz tételes kérdőívtől (pl. *Minnesota Multiphasic Personality Inventory, MMPI*) a projektív tesztekig terjedően (pl. Szondi teszt, Rorschach próba, különböző rajztesztek). A teszt kiválasztásánál a validitás (érvényesség, vagyis valóban azt mérje, amit mérni akarunk vele) és a reliabilitás (megbízhatóság, vagyis jól mérje azt, amit mérnie kell) szempontjain túl elsődleges fontosságú, hogy az adott helyzethez jól illeszkedő eszközt válasszuk ki. Így például akár veszélyes is lehet, ha a krízis állapotban lévő, feldúlt fogvatartottat 560 kérdéses teszt esetleg órákig tartó kitöltésére kényszerítjük, mert belső feszültségét, indulatosságát fokozhatja.

A megfigyelés és a tesztfelvétel által nyert adatok kiegészítését szolgálja a *pszichológiai beszélgetés*, de sok esetben önállóan is sor kerülhet rá. A pszichológiai beszélgetés lehet irányított, ebben az esetben az interjú előre összeállított célirányos kérdéseken alapul, például élettörténeti adatokra, családi háttérre, vagy az aktuális problémára irányul. Ezt általában magával a vizsgált személlyel vesszük fel, büntetés-végrehajtási körülmények között ritkában kerül sor a kliens valamely családtagjával való beszélgetésre (az ún. *terápiás beszélő* intézménye elvileg lehetővé teszi). A kevésbé irányított beszélgetés célja a személyiség jobb megismerése a vizsgálat céljától vagy a probléma jellegétől függően. Tartalmát az egyén aktuális vagy ismétlődő konfliktusai, kapcsolatainak alakulása, környezetéhez való viszonya, stb. képezi.

Felmerülhet, hogy az *egyes fogvatartotti csoportok* specifikus problémái sajátos diagnosztikus szempontok felállítását teszik szükségessé. A pszichológiai vizsgáló eljárások köre igen széles, a szakember több száz tesztből válogathat, amelyek nagy része nehézségek nélkül alkalmazható a börtönökben, beleértve a speciális vonásokat (pl. szorongást, szexuális deviációt, agresszió-kezelési problémákat, stb.) mérő eszközöket. Az egyes fogvatartotti csoportok pszichológiai jellemzőire a terápiás formák és szükségletek ismertetésénél térünk ki.

A diagnosztizálás a technikák alapos ismeretét, nagy tapasztalatot és nagyfokú intuíciót követel meg. Amennyiben mód van rá, hatékonyabb, ha a tevékenység csapatmunka keretében zajlik (több pszichológus, pszichiáter részvételével, szupervízorral, más szakterületek bevonásával).

Mivel a diagnosztika eredeti meghatározása szerint a betegség fogalmát implikálja, büntetés-végrehajtási feltételek között pedig ezzel szemben a reszocializáció elősegítése a cél, megfontolásra érdemes, hogy a terminust elsősorban azon in-

tézmények tevékenységének jellemzésére hagyjuk, ahol tényleges kezelés folyik (Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet, egyéb egészségügyi intézmények), bv. intézetekben pedig a megismerés, a személyiség felmérése, pszichológiai szűrés fogalmait használjuk.

11.3.3. Terápia a börtönben

11.3.3.1. A terápia fogalma, lehetőségei

A terápia görög eredetű kifejezés, szó szerint gyógyítást, gyógykezelést jelent. A pszichoterápia meghatározott pszichológiai módszerek alkalmazása abból a célból, hogy egy személy pszichés egyensúlya helyreálljon, személyiségének kiteljesítésével a társadalomba való jobb beilleszkedése lehetővé váljon.

A pszichológiai beavatkozás a legáltalánosabb értelemben olyan módszer, amely megváltoztatja egy személy viselkedését, gondolatait és érzéseit. Bár e változások akár egy baráti beszélgetés hatására is előállhatnak, a pszichoterápiában jellemzően egy erre képzett szakember segít a változás előidézésében. A terápia fókuszában a lelki jelenségek széles köre állhat, irányulhat konkrét problémát okozó élethelyzet megoldására, bizonyos képességek fejlesztésére vagy a pszichés jól-lét megteremtésére, azáltal, hogy a személyt megpróbálja hozzásegíteni problémái belátásához, önmaga megértéséhez, elfogadásához. A kutatási adatok arra utalnak, hogy a pszichoterápia hatékony, különösen bizonyos típusú problémák esetében, nincs azonban olyan pszichoterápiás vagy beavatkozási forma, amely minden problémára a legjobb lenne (Trull és Phares 2004).

A terápia olyan folyamat, amelyben a pszichológus megfelelő képzettséggel rendelkezve kompetens, szakértő módon, elfogadóan és ítéletmentesen segíti a hozzá önként forduló pácienst. A terápia minőségét és hatékonyságát nagymértékben befolyásolja a pszichológus és a kliens közötti kapcsolat, amelynek egyik legfontosabb eleme a kettejük közötti *bizalom*, egymás elfogadása. A terápiában ún. *terápiás szerződés* rögzíti a célokat, melyek a beteg szükségleteire (a kívánt változások elérésére, a tünetek enyhülésére) irányulnak, a beavatkozás idejét és menetét, illetve a feltételeket. A tervezett kezelést a személyiség felmérése, problémáinak alapos feltárása, azaz egy *diagnosztikai szakasz* előzi meg. A terápiás módszer kiválasztása függ a terapeuta képzettségétől, irányultságától és a probléma jellegétől. A beavatkozás során történő folyamatokat a terapeutának a beteggel együtt értékelnie szükséges, lehetőleg a terápia közben és végén is.

A pszichoterápia tehát a beavatkozás olyan formája, amely hivatásszerű kapcsolat keretében jön létre, célja a pszichés problémák megoldása, a feladatokkal való megbirkózás és a működés javítása, ezáltal a jövőbeli problémák megelőzése, az élettel való elégedettség növelése.

Mennyiben illeszthető a terápia fent definiált tevékenysége forenzikus (büntetés-végrehajtási) körülmények közé? Ahhoz, hogy ezt felmérhessük, először szüksé-

ges tisztázni a börtönben alkalmazott terápiás módszerek céljait. Ez nem könnyű, hiszen ahogy a bevezetésben szó esett róla, a pszichológus minden tevékenysége időnként egymással ellentétes elvárások és igények között zajlik. Felelősséggel tartozik munkáltatója, azon keresztül a társadalom irányába, illetve a kliens felé; a bv. szervezet és a fogvatartott érdekei azonban sok esetben antagonisztikusan viszonyulnak egymáshoz. Az intézet célja, hogy a pszichológus tudását a fogvatartottak veszélyességének csökkentésére, az együttműködési hajlandóságuk növelésére használja fel, ekképpen hozzájárulva az ún. dinamikus biztonság fenntartásához. A totális intézet működésének zavartalansága a bent lakók autonómiájával sokszor csaknem fordítottan arányos: minél több önálló kezdeményezése van a fogvatartottnak, annál nagyobb figyelmet igényel a rendszer részéről, ezzel csökkentve a totális kapacitást. Az elítélt pedig e kezdeményezésekkel aktuális helyzetének javulását várja a pszichológus praktikus segítségnyújtása által. Végül a pszichológus képzettségével, elhivatottságával összhangban arra törekszik, hogy a fogvatartottakkal való munka során személyiségüket fejlesztve a szabadulás utáni sikeresebb reszocializációhoz segítse hozzá őket.

McGauley és *Humphrey* (2003) szerint a forenzikus terápiában a cél az, hogy a fogvatartott képes legyen tudatosítani, ki ő, milyen tettei vannak (voltak), és azok hogyan befolyásolják a saját és mások életét. E tudatosítás által ahelyett, hogy mások számára tolerálhatatlan gondolataikat és érzelmi állapotaikat impulzív módon fejeznék ki, nagyobb mértékben lesznek képesek kontrollálni azokat. Az ezt megcélzó terápiák haszna a fogvatartottak számára az, hogy önértékelésük reálisabbá válik, identitásuk erősödik, esetleges pszichés tüneteik (pl. szorongás, depresszió) intenzitása csökken, ezáltal vélhetően interperszonális kapcsolataikat is érettebben tudják működtetni.

A terápia folyamatát és kivitelezését azonban komplex módon befolyásolja annak a kontextusnak a természete is, amelyben a beavatkozás zajlik. A pszichológus elfogadó és ítéletmentes attitűdjét a terápia során olyan helyzetben kell tudnia fenntartani, amelyben a környezet kliensei felé megnyilvánuló előítéleteivel nap mint nap szembesülnie kell. Objektivitásra törekvő véleményét és azon igyekezetét, hogy a terápia sikerességét befolyásoló tényezőket (pl. a fogvatartott elhelyezése) megpróbálja a terápia és a fogvatartott fejlődése szempontjából kedvezően alakítani, az őt túlzott engedékenységgel, befolyásolhatósággal „gyanúsító", elsősorban biztonsági szemléletű személyzet tagjaival szemben kell érvényesítenie.

Míg a szabad világban a pszichológushoz fordulók jellemzően önként keresik fel a szakembert és vonódnak be valamely terápiába, a bv. intézetekben a vizsgálat és esetenként az azt követő beszélgetések sorozata is a személyzet más tagjainak (nevelő, orvos, osztályvezető), illetve az intézmény kezdeményezésére történik. Következésképpen ritkábban van alkalom arra, hogy a terápia a fogvatartott szükségleteire építsen, és ebben a helyzetben a pszichológusnak nem könnyű feladat a fogvatartottat megfelelő együttműködésre bírnia. A terápia általános jellemzőinél szó volt annak tervezett jellegéről. A börtönben gyakori jelenség, hogy a fogvatartott akkor kerül pszichológushoz, amikor a krízishelyzet már nem megelőzhető,

ugyanakkor a személyzet „itt és most”, azonnali intervenciót, a helyzet mielőbbi rendezését várja el. A szakember felelőssége ilyenkor olyan beavatkozást alkalmazni, amelynek hosszú távú következményei a megelőző alapos megismerés, vizsgálatok hiányában is felvállalhatók.

Különösen kritikus pont a pszichológus börtönbeli terápiás tevékenysége során a beteg és a terapeuta közötti, legmarkánsabban a titoktartás kötelezettsége által megragadható hagyományosan *bizalmi kapcsolat*. A megfelelő egyensúly fenntartása a személyzet pontos informálása és a kliens által elvárt bizalom adekvát szintjének megtartása között azt követeli meg, hogy a szakember a lehető legmagasabb szinten ismerje mind a pszichológusi, mind pedig a büntetés-végrehajtási munkából fakadó jogait, kötelességeit és lehetőségeit.

Azon problémák és panaszok köre, amelyekkel a fogvatartottak pszichológushoz fordulnak, részben nagyon hasonlóak a hétköznapi emberek által megélt problémákhoz (pl. feszültségek, félelmek megélése, nagyfokú stressz megtapasztalása, hangulatingadozás, álmatlanság), másrészt azonban a speciális helyzet által is jelentősen meghatározottak (pl. kényszerközösség elviselése a nap 24 óráján keresztül, fogvatartott társak általi bántalmazások, megaláztatások feldolgozása). A szakembernek, mielőtt mély változásokat előidéző terápiába vonná, szükséges tisztáznia, hogy a fogvatartott motivált-e és milyen mértékben saját személyiségének, gondolatainak, impulzusainak, érzéseinek, stb. megértésére, mert a terápia nem hoz azonnali eredményeket, és a befejezetlen, félbeszakadt folyamatok a kliens tartását, stabilitását aknázhatják alá. *Cox* (1976) szerint a forenzikus pszichoterápia gyakorlatilag humanitárius alapon szerveződik, azaz azt a célt szolgálja, hogy az elzáráshoz való legjobb pszichológiai alkalmazkodást lehetővé tegye. Ez némelyek számára pusztán az intézmény rájuk nehezedő nyomásának enyhítésében merül ki *(palliatív jellegű)*, míg mások számára akár változásokat generálhat viszonyulásukban, személyiségükben *(mutatív)*.

Mindezen tényezőket összevetve azt mondhatjuk, hogy a börtönben a szigorú kritériumok által meghatározott klasszikus terápiás tevékenység a személyi és környezeti feltételek, valamint a populáció sajátosságai miatt nagyfokú körültekintést követően, megfelelően indokolt esetben alkalmazható. A magyar bv. intézetben dolgozó pszichológus segítő munkáját a terápiához képest rövidebb időtartamú, és többnyire kevésbé átfogó változásokat előidéző, ám célirányos tanácsadás, konzultáció (aktuális probléma megoldása) szupportív terápia (támogatás, megerősítés), krízisintervenció (akut stressz feloldása) fedi le. A továbbiakban a terápia terminusát összefoglalóan alkalmazom ezen eljárások jelzésére.

11.3.3.2. Terápiás módszerek

Amint a bevezetésben is szó volt róla, a pszichológus szemlélete, módszertani irányultsága is meghatározza az alkalmazott terápiát. Az alábbiakban a pszichoterápia néhány klasszikus irányzatának börtönbeli alkalmazhatóságát tekintjük át.

1. A **pszichoanalízis** *Sigmund Freud* nevéhez köthető pszichodinamikus irányzat, amely a tudattalan motívumokra és konfliktusokra koncentrál a viselkedés gyökereinek kutatásakor. Nagyon erősen támaszkodik a múltbeli élmények elemzésére, az ösztöntörekvések tudatosítására, megértésére. Az analitikus terápia célja, hogy a páciens a belátás segítségével megszabaduljon tudattalan tartalmainak elfojtásától, amely az én integritását védő primitív mechanizmus. Módszereiben támaszkodik például az álomelemzésre és a szabad asszociációk technikájára. A terápia annak mélysége folytán nem ritkán évekig tartó folyamat során hozza el a várt változásokat.

Büntetés-végrehajtási környezetben a pszichoanalitikus megközelítés időbeli jellemzői folytán is kevéssé lehet alkalmas a frusztráció-tűrésben éppen nem jeleskedő fogvatartottak problémáinak megoldásában, bár a bűnelkövetés pszichológiai hátterének és a jelenbeli panaszok eredetének felderítésekor a tudattalan törekvések nyilvánvalóan jelentőségteljes felismerésekre vezethetnek. Nem veszélytelen az alkalmazása azért sem, mert a bv. intézetben pszichológiai ellátásban részesülők nagy részének személyisége nem eléggé differenciált, a fogvatartottak jellemzően nincsenek felkészülve mély önismereti munkára, a feltárt impulzusok és motívumok zavaróak, ijesztőek lehetnek számukra.

Ha egy fogvatartott azért kér segítséget, mert nem képes elviselni azt a feszültséget, amelyet fogvatartott társai jelenlétében él át, az analitikusan orientált szakember a korai kapcsolatokban, különösképpen a szülő-gyermek kapcsolatban rejlő konfliktusokat, traumatikus élményeket veheti górcső alá, és teheti ezáltal érthetővé a kliens számára aktuális reakcióját.

2. A **viselkedés-, és kognitív-viselkedés terápiás** megközelítésmódok a klasszikus és operáns kondicionálásból eredő eljárások, amelyek támaszkodnak az obszervációs tanulásra és a kognitív folyamatokra alapozó tanuláselméletekre is. A *viselkedésterápiák* elsősorban a viselkedés megváltoztatására irányulnak, például a deszenzitizálás (egy inger vagy helyzet félelmet keltő voltának oldása), expozíciós terápia (a kliens kiteszi magát azoknak a helyzeteknek, amelyek a panaszt okozzák), vagy különböző megerősítések által. A *kognitív-viselkedésterápiás* kezelések a gondolkodás, az elvárások és a hiedelmek szerepét hangsúlyozzák a problémák etiológiájában és fenntartásában; alkalmazott módszerei között van a racionális átstrukturálás (gondolatok racionálisabbá tétele), modellálás (új készség megtanulása egy másik személy megfigyelése által), stresszoltás-tréning (potenciális stresszorok beazonosítása, a velük való megbirkózás elsajátítása). Ezen terápiás formák általában szigorúan strukturáltak, a terapeuta és a kliens szerepét, feladatait pontosan meghatározzák, időben rövidebb tartamúak (a probléma jellegétől függően néhány hét vagy hónap). A fent említett példa kapcsán a kognitív-viselkedés terapeuta alkalmazhatja azt a módszert, hogy feltárja a fogvatartott hibásnak tartott vélekedéseit, téves hiedelmeit (pl. „mindenki bántalmazni fog”, „az emberek alapvetően rosszindulatúak, így jobb távol tartani magamat tőlük”), és közösen megpróbálják korrigálni azokat. Más esetben minden olyan viselkedésmódot, amikor a fogvatartott kiteszi magát a problémát okozó helyzetnek, megerősíthet,

például zsetonokkal, amelyek összegyűjtését jutalmazhatja (pl. televízió elhelyezésével a zárkában). Nyugat-európai országok fiatalkorú büntetés-végrehajtási intézeteiben a kognitív-viselkedésterápia széles körben alkalmazott eljárás, a 18 év alatti komoly szocializációs hátránnyal küzdő fiatalok normakövető viselkedését segítő hatékony módszer.

3. A **rendszerszemléletű** terápiák az egyén patológiáját úgy fogják fel, mint ami nem az egyén, hanem a körülötte lévő interperszonális háló, jellemzően a család működésének zavarából fakad. A panaszok, tünetek ilyenkor a rendszeren belüli kommunikáció javításával, a csoport dinamikájának változtatásával enyhíthetők. A társai jelenlétében szorongó fogvatartott ilyen jellegű terápiája során az őt körülvevő szűkebb csoportot (családot – ez a legtöbb esetben nehezen kivitelezhető, bár az ún. családi beszélő engedélyezése lehetőséget nyújthat rá – , akár zárkaközösséget) is bevonhatja a pszichológus.

A börtönben alkalmazott terápiás formákat jellemzően egyéni terápia keretei között alkalmazzák. Ezt főként az indokolja, hogy a fogvatartottak a problémahelyzet olyan státusában kerülnek ellátásra, amikor intenzív és személyre szabott intervenció szükséges (pl. öngyilkossági kísérletet követően). A *csoportterápiák* lebonyolítását némileg megnehezíti a fogvatartottak egymás közötti kapcsolatait átszövő bizalmatlanság is, nem szívesen tárják fel egymás előtt személyes érzelmeiket és gondolataikat, mindazonáltal a csoportos terápiák, foglalkozások prevenciós eljárásként is bevethetők. Az asszertivitást segítő tréning például az által, hogy a résztvevőket megtanítja érzelmeik, véleményük kifejezésére anélkül, hogy mások jogait, méltóságát lábbal tipornák, hatékonyabb alkalmazkodást lehetővé tevő eszközt adhat az agresszív személy kezébe („Ülj le, mert különben leütlek” helyett „Ülj le, mert nem látom a tv-t” megtanítása). Más – a feszültségek elvezetését és feldolgozását megkönnyítő – eszközt nyújthat a relaxációs tréning. A test ellazításán keresztül a mentális szabályozás finomítását lehetővé tévő módszer sok más hasznos hozadéka mellett anélkül könnyíti meg a börtönbeli frusztráció tolerálását, hogy a fogvatartottak kiszolgáltatnák magukat egymásnak.

A mai gyakorlatban a hazai bv. intézetekben dolgozó pszichológusok ritkán köteleződnek el kizárólagosan egyetlen módszertani irányultság vagy szemlélet mentén, munkájuk során arányos eklekticizmus érvényesül, a szerteágazó problémák sokrétűséget, az egyéni képességek, készségek változatos alkalmazását teszik szükségessé. Az alkalmazott technikától függetlenül is azonban a pszichológus terápiás tevékenysége a bv. intézetekben és esetenként azon kívüli társterületekkel (nevelés, egészségügy, biztonság, egyházi lelkigondozás, pártfogás) szoros együttműködésben kell, hogy megvalósuljon.

11.3.3.3. Speciális fogvatartotti csoportok terápiája (kezelése)

1. Bár az előzetesen letartóztatottak életkorukat, élethelyzetüket, iskolai végzettségüket, bűncselekményüket, büntetett előéletüket tekintve rendkívül sokszínűek,

általános jellemzőjük a jövőkép bizonytalansága, ennek következtében a *magas szorongásszint*. Az előzetesen letartóztatott kiszakad addigi környezetéből, a szabad élet szabályai semmivé válnak, helyette a totális intézet hatásai érvényesülnek. A leghumánusabb módon végzett befogadás is megalázó, lealacsonyító lehet számukra: lefényképezik, átkutatják őket, elveszik és letétezik személyes dolgaikat, nyilvántartási számot kapnak. Nagyon erős a kontraszt a szabad élet és a sok tekintetben a fegyház fokozatra jellemző elhelyezési körülmények között, ami az adaptációt kezdetben súlyosan megnehezítheti. Az elfoglaltság hiánya, az állandó bizonytalanság érzése a pszichés tüneteket felerősítheti: nő a szorongás, gyakoriak a hangulati ingadozások, depresszió, önkárosító gondolatok és cselekedetek, váratlan viselkedésváltozások. A szorongás, a bekerülés és a család elvesztése okozta stressz oldása a terápia fókuszába kerül.

2. Az **első bűntényesek** ítéleti ideje általában rövidebb, rendelkeznek a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségével, ezért a kezdeti adaptációs nehézségeken túljutva kellően motiváltak arra, hogy alkalmazkodjanak a bv. intézet rendjéhez, szabályaihoz. Igyekeznek elkerülni a fegyelmi büntetést, mivel sok intézetben ez a feltételes szabadulás megítélésénél kizáró ok. Különleges figyelmet abból a szempontból érdemelnek, hogy segíteni kell őket abban, hogy felismerjék: a társadalomba való visszailleszkedésüket nem az segíti elő, ha az informális hierarchia szabályaihoz alkalmazkodnak (börtönre szocializálódnak).

3. A fogvatartottak kétharmad része a **visszaesők** csoportjába tartozik. Személyiségük a szabadságvesztés-büntetések hatására változáson megy keresztül, lezajlik a *börtönszocializáció* folyamata. A korábban nyugtalan, robbanékony, a szabályokat ismételten megszegő fogvatartott fásulttá és beszabályozottabbá válhat, ugyanakkor a feszültségtűrése csökken. Bár egy részük a szabályokat felszínesen betartja, időszakosan a felhalmozódó feszültségek indulati levezetést nyernek. Ez abból fakadhat, hogy felismerik, életük nagy részét „elvesztegették", az újabb büntetésekkel egyre kevesebb esélyt látnak a visszailleszkedésre (családi kapcsolataik meglazultak, megszakadtak, tartósan sosem vállaltak munkát). A terápia során a feszültségelvezetés szociálisan elfogadható módjának elsajátítása nemcsak a bentlét ideje alatt, de a szabadulást követően is hasznosnak bizonyulhat.

A visszaesők másik részének korábbi pszichés zavarai súlyosbodnak, ez a tartós alkalmazkodást megnehezítő lelki és viselkedészavarokhoz vezethet, amelyek kezelése pszichiáter szakorvos segítségével célszerű (pl. depresszió esetén gyógyszeres terápia alkalmazásával).

4. A **fiatalkorú** fogvatartottak a kamaszkor minden jellemző vonását magukon viselik, bizonyos szempontból azonban eltérnek az átlagos serdülőktől. Az átlagnál alacsonyabb intellektus jellemzi őket, ami gyakran szocializációs problémákkal társulva vezet az iskolázottság terén tapasztalható lemaradáshoz. Sokuknak az általános iskolai tanulmányok befejezése is nehézséget jelent, középiskoláig

pedig nagyon kevesen jutnak el. Az iskolában tapasztalt sikertelenség énképükbe beépül, amely csökkenti a további tanulási motivációt, emiatt munkahelyeken is nehezebben helyezkedhetnek el.

A deviáns fiatalnak korábbi kudarcai miatt *feszültségtűrése is rosszabb*, könnyebben sodródik, a deviáns csoportok körében nagyobb elismerést kaphat. Mint minden kamaszt, őket is jellemzik a gyakran szélsőséges és gyorsan változó érzelmek, indulatok. Ezek a tulajdonságok azonban náluk intenzívebben jelentkeznek, és gyakran indulatvezérelt, meggondolatlan cselekedetekhez vezetnek.

A családról kortársaikhoz képest korán leválnak, ennek hátterében változatos családi problémák állnak. A fentiek miatt a család mint megtartó közeg nem működik, a kamasz így elsodródik, máshol keres elfogadást, kötődést.

Serdülőkorban a személyiség fejlődése még nem zárul le. Esetükben a börtön okozta krízis találkozik a személyiségfejlődés egy kritikus pontjával, ami lehetőséget ad arra, hogy a személyiségfejlődés kedvezőbb irányba haladjon. Ez csak akkor lehetséges, ha olyan segítséget kapnak, ami az elfogadáson és a társadalmilag elfogadott értékek közvetítésén alapul, egyébként hasonló problémákkal küzdő társaik antiszociális irányú fejlődését követik. Így a terápiában egyaránt szükséges megcélozni a börtönkörülményekből fakadó komoly feszültségek elviselését segítő megküzdési stratégiák javítását és a börtönön kívüli adaptáció előkészítését.

5. A **női fogvatartottak** aránya Magyarországon 5-6 százalék a teljes börtönpopulációban, amely visszatükrözi a világon mindenhol tapasztalt arányokat. Kezelésük során a nemi szerepükhöz tartozó személyiségvonásokból kell kiindulni, miszerint a fokozottabb érzelmi-hangulati vezéreltség, az anyaszerep, a családi kötődések fontossága az, ami meghatározza viselkedésüket. Az ezektől való megfosztottság a kezdeti időszakban súlyosabb problémákat okozhat, illetve hosszabb fogvatartás esetén ismétlődően krízishelyzetekhez vezethet.

A női elkövetők eredményesebb kezelését az oldottabb légkörű, kezelésre és képzésre orientált börtönökben lehet megvalósítani, ahol többféle munkalehetőség, több önállóság vár rájuk, valamint intenzívebb kapcsolattartás a hozzátartozóikkal.

6. A **hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélt** fogvatartottak számára kritikus helyzet, amikor kimondják jogerős ítéletüket és szembesülnek azzal, hogy akár 10-15 évet is börtönben kell tölteniük. A korábbi bizonytalanság megszűnik, de helyébe az a probléma lép, hogy a kezdetben beláthatatlannak tűnő időt hogyan fogják elviselni. Jellemzően kétféle viszonyulás figyelhető meg. Egy részüknek az ítélet elviselését megkönnyíti, hogy bizonyos idő elteltével képesek értelmes tevékenységekre fordítani az idejüket, és ezt hosszabb távon fenntartani. Akiknek ez nem sikerül, azok üres, értelmetlen éveknek élik meg a szabadságvesztés időtartamát, és belső feszültségeik az idő elteltével nem csökkennek. Ennek sokféle következménye lehet a viselkedés szintjén: konfliktuskereséstől a depressziós időszakokig. Ezek a fogvatartottak azok, akik saját feszültségeikkel szemben is

tehetetlenek, ezt indulatvezérelt cselekedetekben vezetik le, pl. rongálással, önkárosítással. A hosszú ítéletesek egy részének magatartása hasonlóan alakulhat a visszaesőknél leírtakhoz.

Általában nagy problémát okoz számukra jelentősebb kapcsolataik elvesztése, amely az ítélet bármely időszakában bekövetkezhet, és az addig kialakított viszonylagos egyensúly felborulásához vezet. Általában ilyen esetekben kell ezekre a fogvatartottakra nagyobb figyelmet fordítani, segítve a krízishelyzet megoldását.

7. A **lelki- és viselkedészavarok** közül bármelyikkel találkozhatunk a fogvatartottak körében. Leggyakrabban mégis a különböző *személyiségzavarok* és az *értelmi fogyatékosság* okoz problémát. A diagnózis megállapítása a szakember feladata (IMEI), kezelésük legtöbbször speciális csoportba helyezéssel oldható meg *(gyógyító-nevelő csoport)*. Az ilyen fogvatartottakat általában az jellemzi, hogy alkalmazkodásuk súlyosan zavart, vagy az arra való képtelenség (értelmi fogyatékosság), vagy a szabályok elutasítása miatt (antiszociális személyiségzavar). Normál körleten folyamatosan konfliktusokat gerjesztenek maguk körül, ezzel társaik életét és a személyzet munkáját is megnehezítik. A konfliktusok jellemzően agresszív módon oldódnak meg: vagy ők viselkednek erőszakosan, vagy ők válnak erőszak áldozatává. Körükben gyakori az önkárosítás, ez részben a feszültség levezetésének megszokott módjává válik, részben pedig manipulatív jellegű. Terápiájuk, a velük való bánásmód azért nehéz, mert a problémák okát nem saját magatartásukban, hanem környezetükben látják, s ennek megváltoztatása sokat tapasztalt terapeutát sem feltétlenül kecsegtet sikerrel.

8. A **drogfüggő** fogvatartottak, illetve droggal kapcsolatos bűncselekmények elkövetőinek terápiájára ma elsősorban a magyar bv. intézetek *kábítószer-prevenciós részlegeiben* elhelyezett fogvatartottak körében nyílik lehetőség. A hathónapos kábítószer-függőséget gyógyító kezelésben, a kábítószer-használatot kezelő más ellátásban és a megelőző-felvilágosító szolgáltatásban a pszichológusnak a drog-használattal együtt járó pszichés tünetek enyhítése, az ezekből fakadó másodlagos – többnyire beilleszkedési – problémák megelőzése és kezelése lehet kiemelt feladata.

9. A **szexuális elkövetőkre** irányuló terápia magyar bv. intézetekben alkalmazott módszertana egyelőre nem kidolgozott, a velük való foglalkozás szempontjai a külföldi szakirodalom nyomán határozhatók meg. Tekintve, hogy mind a társadalom, mind az elítélt társak körében a szexuális bűncselekményt elkövetőket előítéletek, megvetés, elutasítás és szélsőséges indulatok érintik, a megfelelő bánásmód és ezen belül az adekvát terápia alkalmazása komoly szakértelmet, körültekintést, és nem utolsósorban a személyiség stabilitását, integritását követeli meg. A szexuális elkövetők komplex terápiájában a kezelés lényeges eleme, hogy multidiszciplináris módon közelít a klienshez, a pszichológiai eszközökön túl orvosi (többnyire hor-

monális) beavatkozásra is sor kerülhet, a pártfogói szolgálat pedig a közösségben (társadalomban) folytatódó ellátás koordinátora lehet. A pszichoterápiában az analitikus és viselkedéslélektani irányzatok egyaránt szerepet kaphatnak, előbbiben a szexuális deviáció gyökerének feltárása, utóbbiban az elkövető viselkedésének megváltoztatása a cél. A legtöbb szakirodalmi összefoglaló felhívja a figyelmet a szexuális elkövetők körében a kockázatfelmérés és a visszaesést csökkentő programok jelentőségére (Gordon és Grubin 2004; Holloway 1998).
Összegezve a börtönben alkalmazható terápiás tevékenységgel kapcsolatban ismertetetteket, konklúzióként megfogalmazhatjuk, hogy a beavatkozás annál hatékonyabb, minél pontosabban sikerül felmérni a problémahelyzetet, a kliens pszichés állapotát, meghatározni a beavatkozás célját, és ehhez megválasztani a megfelelő eszközöket. A börtönben nem minden fogvatartott igényel pszichológiai segítségnyújtást, ezért a szükségletek felmérése és az azokhoz illeszkedő eljárások célirányos alkalmazása a problémaorientált helyzetkezelést, az intézmény munkaerő-kapacitásának ésszerűbb felhasználását eredményezheti.

11.3.4. A személyi állománnyal kapcsolatos diagnosztikus és terápiás tevékenység

11.3.4.1. A stressz hatása a börtönben dolgozók személyiségére, a kiégés prevenciós lehetőségei

A börtönben alkalmazott pszichológus diagnosztikus tevékenysége az utóbbi évtizedben hivatalosan is kiterjedt a fogvatartotti állományon túl a bv. intézetben alkalmazottak körére is. Közismert tény, hogy a foglalkozások körében az egyik leginkább stresszkeltő munka büntetés-végrehajtási munka. A büntetés-végrehajtás szervezetében az általános tényezőkön túl (pl. személyiségbeli, demográfiai tényezők) specifikus faktorok is hozzájárulnak a stressz megnövekedéséhez, a kiégés megjelenéséhez. E faktorok egyrészt a szervezet jellegéből fakadnak (pl. szigorú hierarchia, merev alá-fölérendeltségi viszony, autokratikus vezetők, versengés az előbbre jutásért, létszámhiány miatti túlterheltség, átszervezések, váltásos munkarend), másrészt a fogvatartottakkal való munka jellegéből adódnak (felelősség a fogvatartottakért, szerepkonfliktus, ami a fogvatartottak, a szervezet, és a társadalom elvárásai közé való beékelődésből származik, állandó veszély és készenlét). Az ezekből származó megterhelés rövidtávon a stressz által okozott élettani és pszichológiai tünetek felerősödéséhez (szív- és érrendszeri panaszok, kimerülés, állandó fáradtságérzet, alvásproblémák; érzelmi vonatkozásban beszűkülés, elsivárosodás, az empátia elvesztése, szorongás, düh, félelem, ami agresszióban, kiszámíthatatlanságban jelenhet meg, következetlenség, szubjektivitás, erős szorongás, állandó elégedetlenség, amelyek miatt a munkatársi viszonyok is sérülhetnek), hosszú távon kiégéshez, alkalmatlansághoz vezethet.

A *kiégés* fizikai, emocionális és mentális kimerülés, amelyet a reménytelenség, az inkompetencia érzése, a célok és ideálok elveszítése jellemez. Negatív at-

titűdök kísérik, amelyek a személyre, munkájára, és másokra irányulnak. Tünetei között krónikus fáradtság, fejfájás, alvászavar, szomatikus panaszok sűrűsödése fordulhat elő, pszichés szinten érzelmi kimerülés, az empátiás készség beszűkülése, érzelmi elhatárolódás, negatív önértékelés, depresszív hangulat, az iniciatíva és motivációk csökkenése, a kezdeményezőkészség eltűnése. A személy szakmailag inkompetensnek érzi magát, teljesítmény-szintje, produktivitása csökken. Mindemellett negatív, cinikus attitűd alakulhat ki a fogvatartottak felé, a személy azt gondolhatja, hogy azok megérdemlik saját problémáikat. A kiégés folyamatát betetőzi, amikor a dolgozók úgy birkóznak meg a munkájukkal együtt járó stresszel, hogy lelkileg elszigetelik magukat, cinikussá és apatikussá válnak.

Bíró (2005) a megelőzésben szerepet játszó tényezők közé a képzéseken, továbbképzéseken, tréningeken való részvételt, a szempontrendszerek frissítését sorolja, ami a szervezeten belüli fejlődést, az előrelépés lehetőségét is elősegítheti, így a bevonódás, elköteleződés fokát emelheti. A munkahelyi kapcsolatok javítása, teamek kialakítása az osztályokon belüli és osztályok közötti munkatársi kapcsolatok javítását, a felelősség jobb megosztását, jól működő kommunikációs utak kialakítását eredményezheti. A döntéshozatalba való bevonással a kommunikáció javítható, a felelősség érthetőbbé, a napi munka átláthatóbbá válik. Rendszeres szupervízió által a vezetők és a beosztottak kapcsolata finomodhat, az információk megosztódnak. A motivációk és attitűdök tisztázása és tudatosítása, valamint a szervezeti célok meghatározása ugyancsak pozitív hatással van a stressz megelőzésére. A munkafolyamatok változatossá tétele és a terhelés viszonylagos egyenletessége rugalmas szolgálatszervezéssel érhető el.

11.3.4.2. Pszichológiai szűrés és alkalmasság vizsgálat

A börtönben dolgozó szakember alkalmasságának bemérése a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban egyrészt a felvételkor lebonyolított orvosi és pszichés *alkalmasság-vizsgálat* során történik, másrészt a hivatásos állomány *időszakos és soron kívüli pszichikai vizsgálata* által. Míg az előbbi olyan személyiségvonások, tulajdonságok meglétének vizsgálatára irányul, amelyek a büntetés-végrehajtási munkában alkalmasságot kizáró jellemzők (pl. agresszivitás), az utóbbi főként a stresszel és kiégéssel kapcsolatos tünetek azonosításán alapszik. A mérés során használt diagnosztikus, szűrővizsgálati eszköz a *Rendvédelmi Szervek Munkahelyi Stressz Kérdőíve (RMSK)* (Bilkei *et al.* 2000), amely három kérdéscsoportot tartalmaz:

- munkahellyel kapcsolatos események, pl. konfliktus valamelyik felettessel, fegyelmi ügy, jelentős mértékben megváltozott feladatköre;
- munkaterheléssel kapcsolatos helyzetek; pl. munkahelyre való bejárás körülményei, ismerősök véleménye a büntetés-végrehajtási munkáról, a munka átláthatósága, a jövedelemből adódó anyagi problémák, munkahelyi vezetők magatartása, viselkedése;
- egészségi állapot, kontrollhit, aktivitás, motiváltság, támogatottság, megküzdő mechanizmusok.

A tesztet rendszerint exploráció egészíti ki, vagyis a vizsgált személlyel folytatott beszélgetés, amely a teszt adatainak pontosítására irányul.

Ez az eljárás elsősorban az alkalmasság megvizsgálását célozza meg, amenynyiben azonban a teszt nem utal alkalmatlanságra, még nem jelenti azt, hogy a kollega mentes a munka vagy egyéb tényezők (pl. családi élet) okozta megterheléstől és stressztől. Az intézeti pszichológus munkatársakra irányuló terápiás tevékenysége, kezelése számos okból nem javasolt, a nehéz helyzetben lévő kollega meghallgatása a konzultáció, vagy tanácsadás erejéig, majd a megfelelő intézménybe irányítása, illetve megfelelő ellátás felkutatása szakmai és erkölcsi felelőssége, kötelessége.

Források

Irodalom

Bilkei Pál, Szabó Beatrix és. Böröcz István (2000): *Rendvédelmi szervek munkahelyi stressz kérdőíve. Útmutató az indexek értékeléséhez*. Kézirat.

Bíró Mónika (2006) *Stressz és kiégés a büntetés-végrehajtás rendszerében*, Szakdolgozat. Kézirat

Bíró Mónika, Kisrétiné Kiss Mónika és Uzonyi Adél (2006) *Szolgálati viselkedés lélektana*, Jegyzet, Budapest

Boros János és Csetneky László (2000) *Börtönpszichológia*. Budapest: Rejtjel

Cox, Murray (1976) Group Psychotherapy in a Secure Setting, *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 69

Gordon, Harvey and Don Grubin (2004) Psychiatric Aspects of the Assessment and Treatment of Sex Offenders, *Advances in Psychiatric Treatment*, 10

Holloway, Josanne (1998) Management of Adult Sex Offenders, *Advances in Psychiatric Treatment*, 4

McGauley, Gill and Martin Humphrey (2003) Contribution of Forensic Psychotherapy to the Care of Forensic Patients, *Advances in Psychiatric Treatment*, 9

Trull, Timothy J. and E. Jerry Phares (2004) *Klinikai pszichológia*. Budapest: Osiris

Dokumentumok

A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 1-1/44/2008. (IK. Bv. Mell. 5.) OP intézkedése a pszichológusok tevékenységét szabályozó módszertani útmutató kiadásáról

11.4. A börtönbeli erőszak jellemzői és dinamikája. A konfliktuskezelés tárgyalásos módszereinek alkalmazása

Fliegauf Gergely

Jelen fejezetben áttekintjük a szociálpszichológiai törvényszerűségek börtönbeli érvényesülését, tanulmányozunk néhány klasszikus kriminológiai hipotézist a gengesedésről, esettanulmányokkal ábrázoljuk a börtönbeli gengaktivitást és a kognitív-behavior technikák börtönbeli alkalmazásának lehetőségét.

11.4.1. A csoportdinamika módszereinek alkalmazási lehetőségei a börtönben

11.4.1.1. Általánosságban a szelf-reprezentációról

A börtön társas értelemben rendkívül érdekes közeg. A rabok kommunikációs eszközei a kívülről a börtönbe látogató személyek számára furcsának, egyedinek, sőt visszataszítónak tűnhetnek. Az önkéntes segítőkkel vagy kutatókkal találkozó rabokra jellemző lehet, hogy rendkívül precíznek tűnnek, felkészültek, és gondosan megválogatják a szavaikat. Előfordulhat, hogy a hivatalos szervek által értelmi fogyatékkal küzdőnek bélyegzett személy a segítők körében rendkívül érett, alapos és kiegyensúlyozott gondolatvilágról tesz tanúbizonyságot. Ugyanakkor a segítők általános tapasztalata egy idő után mégis az, hogy a rabok valahogy „rafkósak". Az őrök – a rács másik oldalán – szintén egyedi kommunikációs stratégiákkal rendelkeznek. A börtönbe lépő kutató számára az őrök társadalma rendkívül nehezen vizsgálható, és teljes mértékben érthetetlen lehet. Úgy tűnhet, hogy az őrök a külvilág számára még inkább a maguk közösségébe zárkóznak, mint a rabok.

Iskolapélda lehet a következő helyzet: a börtönben egy kutató fel kívánja mérni, hogy a fogvatartottak az intézetben mennyi kábítószert fogyasztanak. Egyszer úgy megy a fogvatartottak közé, hogy ő egy, a börtönt ellenőrző és irányító állami szerv tagja, aki a személyzetet bármikor, bármire utasíthatja. Ebben az esetben a börtönben érdekes jelenség játszódik le: az intézet vezetése már korábban értesül a látogatásról, és valamilyen szinten felkészül a helyzetre, jellemzően: kitakarítják a börtönt. A középvezetők tájékoztatják a beosztottaikat a látogatásról; közlendőjük lényege az, hogy legyen minden rendben, és ne adjanak semmilyen támadási felületet. A közvetlen fogvatartottakkal foglalkozók a rabokat esetleg *implikált* módon arra utasítják, hogy a revizornak nehogy elmondjanak valamit, mert megbánhatják. Ebben a helyzetben a fogvatartott a kutatónak azt fogja felelni, hogy az intézetben nincsen kábítószer, ő nem tud róla, és még senkit sem látott, aki fogyasztott volna.

A kutató egy másik alkalommal egyetemi oktatónak adja ki magát, akit érdekelnek a kábítószerrel kapcsolatos szubkulturális jelenségek, és magával visz néhány valódi egyetemi hallgatót. A hallgatók közvetlenül a fogvatartottakkal beszélgetnek, és a légkör nagyon hasonlít egy szórakozó hely kedélyes közegéhez. A kutató kérdése ugyanaz, a rabok azonban azt válaszolják, hogy bármi elérhető a börtönben, és részletesen leírják a módszereket, történeteket mesélnek a börtönbeli kábítószer-élményeikről. Mindemellett a személyzet maga is kedvesen elbeszélget a fiatal egyetemistákkal, egyesek nyíltan mesélnek a saját gondjaikról, vagy tippet is adnak, hogy kit érdemes a rabok közül még meghallgatni.

Mi lehet a fenti jelenségek magyarázata? Rendkívül sok magyarázat van, azonban a legkézenfekvőbb mégis az, hogy a rabok és az őrök szituációfüggően mutatták be saját magukat a kutatónak. Az *én bemutatása (a szelf-reprezentáció)* ebben a börtönbeli helyzetben a következő változók mentén alakulhat: az ellenőrzés jelenléte, ellenkező neműek jelenléte, a kutatásban való részvétel következményei, a kialakult interakciók esetleges folytatásából származó előnyök és így tovább. Láthatjuk, hogy ezek a kérdések elsősorban a szociálpszichológia birodalmának bástyái, ugyanakkor – érdekes módon – ezek a jelenségek értelmezhetők a börtön *immanens* rácsainak is.

A társas érintkezés alapegysége a **szerep**, illetve az **interakció**. Minden kommunikáció, ami kétirányú, interakció lesz; függetlenül attól, hogy a kommunikációk és a kommunikátorok milyen viszonyban állnak egymással: az interakció történhet verbális, nonverbális módon, a felek lehetnek mellérendeltek vagy egymásnak alárendeltek. Az interakció ugyanakkor nem minden esetben csak két ember között zajlik, hanem csoport és ember között is, valamint csoportok között. Ebben az esetben nagyon fontos, hogy a csoport nemcsak valójában van jelen, hanem az egyénben is mint reprezentáció: az egyén a társadalmi/társas csoporttagságának megfelelően viselkedik, és közben folyamatosan vizsgálja, hogy megfelel-e a társas közeg elvárásainak. Ha az interakció folyamatosan fennáll, akkor szerep alakul ki. Az egyénnek ugyanakkor rendkívül sok szerepe van, és a szerepeinek az összessége a társadalom felé mutatott én, valamint a társadalmi interakciók által létrehozott én: *a szelf*. A börtönben a társas közeg fizikai szinten – de korántsem maximálisan – el van zárva a társadalmi közegtől. Kijelenthetjük, hogy a társadalmi és a társas közeg közötti metszet a börtönben és egyéb zárt intézetekben csekélyebb, mint az egyéb társadalmi intézményekben.

A börtönben egyes *személyközi konfliktusok* az együttélés szintjén *állandósulnak*. A rabok a börtönben szerepeket vesznek fel, mert ezek által képesek az érdekeiket hatékonyan képviselni. A rabok egymás között hierarchikus és hálózatos szervezetet hoznak létre. A hatvanas, hetvenes és a nyolcvanas években elsősorban a fogvatartottak hierarchikus szervezeteit vizsgálták a kutatók, majd a gengjelenség (Klein 1995, 2001; Cummingham and Sorensen 2007) miatt később a hálózati szerveződést. Úgy tűnik, hogy a rabok ezeket a szervezeteket a kinti élet pótlékaként hozzák létre, azonban ezt a kijelentést

úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a börtön önmaga mint erélyes katalizáló tényező megfelelő környezetet teremt az ilyen struktúrák létrejöttéhez, azaz a börtönbeli fogvatartotti hierarchikus és hálózati jellegű szervezet keletkezése *automatizmus* (Zimbardo 1991, 2008; Goffman 1961). Mindkettő klasszikus, börtönnel foglalkozó kutatás ezt támogatja: *Zimbardo* a teljesen naiv vizsgálati személyek életében napok alatt olyan kifejezetten börtönspecikfikus élethelyzeteket produkált, mint a zárkatorlasz, a börtönlázadás vagy az éhségsztrájk; *Goffman* ugyanakkor számos zárt intézeti jelenséget a börtön hivatalából eredő személyiség-leépülés (szubmergencia) egyenes következményének tart, ilyenek a tiltott tárgyakkal való kereskedelem, az épület rongálása, a szervezet működésének akadályozása és így tovább.

Egyre inkább arra az álláspontra helyezkedhetünk, amely szerint a börtönökben a hierarchikus fogvatartotti szerveződés a **gengjelenség** – azaz a hálózatos szerveződés – egyik eleme csupán.

Észre kell venni azonban, hogy az **őrök** szintén jelen vannak a börtönben, és a fogavatartottakkal valamilyen szinten interakcióban állnak, azaz nagymértékben alakítják a fogvatartottak viselkedését és észlelt megnyilvánulásait. Emberjogi szervezetek gyakran hangoztatják, hogy a törvénytelen interakciók (mint pl. kínzás, embertelen vagy megalázó kezelés vagy büntetés) nemcsak az egyénre károsak, hanem az egész állam stabilitását is veszélybe sodorhatják. Az őrök törvényes és szabályszerű viselkedésének aránya azt jelenti, hogy az állam mennyire képes a jogszabályaiban megfogalmazott szankciórendszer érvényesítésére. Ugyanakkor az őrök törvénytelen cselekedetei nem kizárólag egyéni indíttatásúak, sőt nagyon ritkán azok. Az államok vezetői gyakran nehezen látják be, vagy nem akarják tudomásul venni, hogy a börtönszemélyzet illegális (pl. kínzás, vagy a kínzás jelenléte feletti szemhunyás), illegitim (pl. megalázó körülmények a börtönben, beteg fogvatartottak elhanyagolása) vagy legitim (pl. túlzott gyógyszerosztás, implicit rasszizmus) tettei mögött ugyanazok a kriminogén faktorok állnak, mint a bűnözés mögött. A fogvatartottak börtönbeli esetleges, de mindenképpen szükségszerű agresszív viselkedése a börtön legalitáson kívüli vagy nem tisztán törvényes erőszakrendszerére adott reakció. Ennek két teljesen egyértelmű, és akár axiomatikus magyarázata van:

- a börtönszemélyzet a társadalmi elit elvárásainak, hiedelmeinek, attitűdjeinek és *hatalomfelfogásának reprezentációja*, és egyben a büntető igazságszolgáltatás végpontjának emberi erőforrása;
- nem létezik olyan fogvatartott, aki úgy született, hogy nem lett volna börtön abban a társadalomban, ahol meglátta a napvilágot. Azaz a börtön legalitáson kívüli *erőszaktevő jellege* az interakció kezdeményezője, mert előbb létezett, mint az egyes bűnözői viselkedés.

Nem kérdéses, hogy a személyzet illegális viselkedése a börtönökben mennyire veszélyezteti a fogvatartottak reintegrációját, ugyanakkor nem lehet a börtönök világát teljes mértékben morális vagy etikai szempontból vizsgálni.

A börtönben nem csupán rácsok és bástyafalak határolják el a fogvatartottakkat a külvilágtól. A börtönben a **külvilágtól való elkülönülés**nek legalább öt fokozata van:

(1) A külvilág szintje. Itt is megfordul a fogvatartott: eltávozásra küldhetik, félbeszakítják a büntetését, vagy az intézeten kívül dolgozik, de a mozgását ettől függetlenül időben behatárolják. Ebben a helyzetben a fogvatartott folyamatosan engedelmeskedik a rabszerepnek, hiszen tudnia kell, hogy vissza kell térnie a börtönbe, még akkor is, ha nem megy vissza. Ide tartozik az előállítások helye, ahol a rab beteg, vádlott vagy peres fél szerepet játszik, és a mozgásában is korlátozva van. Ekkor már jelen van életében a börtönszemélyzet is, aki a fogvatartottat általában másik, az állam által fenntartott helyre kíséri. Ha a rab ezekben a helyzetekben úgy dönt, hogy megszökik, és a személyzet éber, a szökés csak erőszakkal valósulhat meg.

(2) A börtönbeli irodák és a munkavégzés szintje. Itt rendszerint a börtönszemélyzet dolgozik, és a fogvatartott karbantartó munkásként vagy ügyfélként van jelen. Ide tartoznak azok a helyek is, ahol a fogvatartottak a börtönön belül vagy azon kívül, zárt helyen dolgoznak. Ebben a helyzetben az interakciók ideális esetben partneri szinten zajlanak.

(3) A körlet. Ez az a hely, ami általában folyosókból és zárkákból áll, és ahol a fogvatartottak az éjszakát töltik. A külvilág és a fogvatartott között ezen a helyen már jóval nagyobb a szakadék, de érdekes módon a fizikai távolság nem csökken le olyan mértékben. A rabnak ebben a helyzetben engedelmeskednie kell a személyzet utasításainak, ami meglehetősen nehezére esik, hiszen az élete nagy részben szabályoknak van alávetve. A szabályzat betarttatása a személyzet részéről is kiemelkedően nehéz feladat, ami folyamatos és kiegyensúlyozott interakciót követel. Tudni kell, hogy a börtönben nem csupán pár szelf van jelen, hanem az összes fogvatartotti és fogvatartói szelf. Ezen szelfek összessége a *börtönközeg*, amely szintén megtalálja a maga egyensúlyát. A körlet az a közeg, ahol a legnagyobb volumenű társadalmi reprezentáción alapuló interakció zajlik a rabok és az őrök csoportjai között. Emellett ez az a hely, ahol az egyéb csoportok közötti interakciók is zajlanak: etnikai csoportok, kábítószeres személyiségek, tekintélyelvűek, tisztek/tiszthelyettesek és így tovább. Természetesen az egyén szintjén minden interakció a reprezentációk mentén működik a börtönben, ezért a körlet és a sétaudvar közege szükségszerűen agresszív és konfliktusokkal teli.

(4) A zárka. Ezen a helyen az őrök rendszerint nincsenek jelen, hanem a rabok – az általános magyar helyzetet alapul véve – maguk között vannak. Ebben a helyzetben szükségszerűen kialakulnak azok a hierarchikus rabszerepek (*kannibál, span, csicska, köcsög, vamzer* stb.) amelyek a börtönről a társadalomban olyan riasztó képet festenek. Ezek a szerepek és főleg a belőlük eredő tulajdon- és birtokviszonyok a személyzet jelenlétekor azonnal megváltoznak (példa: a tiltott tárgynak számító mobiltelefon a kannibálé, de azonnal a köcsögé vagy a csicskáé, de még inkább jellemzően senkié sem lesz, amint a személyzet megtalálja).

(5) A fogvatartott szelfje. Azok a szerepek, amelyeket a börtön épít fel, szintén elválasztják az egyént a külvilágtól, és akár megvédik a börtönközegtől vagy a *zárkaközösségtől*. Egy idő után azonban a fogvatartott rájöhet, hogy szinte minden, az egész élete a börtönszerepeknek megfelelően zajlik, azaz *nincsen a szelfjén belüli énje*.

A szintek természetesen összefolyhatnak, valamint a személyzet éppen úgy érzi ezeket a szinteket és szerepszükségleteket, mint a fogvatartottak. A korrekt bánásmódhoz ezért elengedhetetlen a *kiegyensúlyozottság (kongruencia)* és a *folytatólagosság (kontinuitás)*.

A **kongruencia** azt jelenti, hogy egyes szerepek egymásnak megfeleltethetők, egymásból levezethetők és egymással egyensúlyban állnak. Minél tudatosabb az egyén a szerepeit illetően, annál nagyobb esélye van a kongruenciára. Nagy nehézségben van az a börtönőr például, aki a munkatársai között cigányellenes nézeteket vall, azonban roma fogvatartottat kell előállítania a bírósági tárgyalásra, ahol a fogvatartott népes családja is jelen van.

A **kontinuitás** azt jelenti, hogy az egyén magatartása a múltbeli események és viselkedések közvetett következménye, illetve a jelenbeli viselkedés nagy esélyel képes befolyásolni a jövőbeli magatartást, és annak szubjektív és objektív sikerességét is. Itt is nagyon fontos a tudatosság, mert minél jobban odafigyelünk a cselekedeteinkre, annál kevesebb az esélyünk a sodródásra, és kialakulhat a képességünk a tervezett életvezetésre.

A fenti két tényező (a kongruencia és a kontinuitás) a *kognitív-behavior terápiák* elméleti és gyakorlati alapjait jelentik. Ezek a terápiák ugyanis kognitív elemekkel (figyelem, emlékezet, probléma megoldás, tanulás stb.) operálnak annak érdekében, hogy elérjék az egyensúlyt és a folyamatosságot az egyén társadalmi énjében. Ezen terápiák érvényesüléséhez esszenciálisan szükséges a személyzet aktív részvétele, ezért a büntetés-végrehajtási munka csak akkor lehet professzionális, ha a rab-őr interakciókat ennek megfelelően alakítják.

Az illegális agresszión, kisebbrendűségi érzésen, rasszizmuson, szexizmuson, szadizmuson és hasonló attitűdökön alapuló fogvatartói magatartás, és az ezek alapján megszervezett „biztonság” inkább negatív előjelű, és nem segíti a fogvatartottak reintegrációját. De ugyanezt lehet mondani az eltúlzott bürokráciára, az adminisztratív feladatok nyomasztó bonyolultságára, hiszen annak a valódi funkciója a fogvatartott távoltartása, nem pedig az igazi interakció.

11.4.1.2. Mit jelent a konformizmus, és ennek függvényében mit jelent a deviancia?

A deviancia az átlagos viselkedéstől való elhajlást, tágabb értelemben pedig a társadalmi normáknak nem megfelelő magatartást jelenti (Sykes 1958; Mead 2001; Ortmann 2002). A *konfromizmus* éppen ennek az ellentéte, azonban az alapvető, már klasszikusnak számító szociálpszichológiai kísérletek (Milgram 1974; Asch 1951) eredményei a következőket teszik még ehhez hozzá:

1. *Milgram kísérleti helyzetében* [szimulált áramütés kiadása egy beépített személynek, szótanulási hibákra adott büntetésként, részletesen ld. Aronson (1996)] a vizsgálati személyek akkor viselkedtek konform módon,

- ha bíztak a kísérletvezető szaktekintélyében;
- ha „bevették" a kísérletvezető által feltálalt fedősztorit, miszerint nyelvi emlékezetet vizsgáló kísérletben vesznek részt;
- ha a kisebb szimulált áramütéseket már kiadták, és a kísérletvezető meg tudta őket győzni arról, hogy a siker érdekében a vizsgálatot folytatniuk kell, és nagyobb áramütéseket is kell adniuk (kontinuitás);
- ha a kísérletvezető felhívta a figyelmüket, hogy a vizsgálatot már mások is végigcsinálták (kongruencia);
- ha az első szimulált áramütés jelentéktelen volt, és az utána tett lépések fokozatosak voltak.

Ebben a helyzetben azonban a vizsgálati személyek 65 százaléka halálos áramütést adott ki a megbüntetendő személyeknek.

Milgram eredményei szerint tehát a konformizmus nem éppen pozitív jelenség, és a felvázolt helyzetben éppen a deviáns magatartás lehetne a helyes. A teljes mértékben átlagpopulációból válogatott vizsgálati személyek közül 100 emberből 65 ember kiadta volna a halálos áramütést; érdekes lehet a kérdés, hogy vajon az egyébként is jellemzően tekintélyelvű börtönőrök (Crawley 2004; Edin 2008) közül hányan viselkedtek volna konform módon? A börtönőrök feladata hazánkban is a legsúlyosabb büntető szankció, a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása, ez azonban nem lehet egyenlő a bosszútudat érvényesítésével vagy a kegyetlenkedéssel.

2. *Asch kísérletében* a vizsgálati személyek csoportnyomásra rossz válaszokat adtak egy nagyon egyszerű feladatra, még akkor is, ha a jó megoldás nagyon szembetűnő volt. A rossz válaszokat beépített, 70 százalékos többségben lévő személyek adták, és ennek a valódi vizsgálati személyek engedelmeskedtek. A kísérletben a vizsgálati személyek 74 százaléka mondott rossz választ. Egy jellemzően nem tekintélyelvű közegben tehát körülbelül három az egyhez annak az esélye, hogy a frissen érkezett személy beáll a sorba. A börtön azonban agresszív, (hazánkban) félkatonai és biztonsági elvek alapján működik. Ebben a közegben az agresszív mintázathoz tartó konformitás szinte elkerülhetetlen.

A klasszikus kísérletek alapján a **konformizmus**t a következőképpen lehetne definiálni: a hasonlóság meghatározott fokának tudatos keresése, amelyet

- - a többség,
- - az autoritás (tekintély),
- - és/vagy az általános status quo (helyzet, szituáció)

sugall. A konformizmus általános emberi tulajdonság.

Általánosságban elterjedt nézet, hogy a börtöneinkben az a konformista rab, aki csak a saját érdekeit szem előtt tartva, a személyzet kijátszásával

arra törekszik, hogy önmagát jobb képben tüntesse fel, és a magatartásában bekövetkező változás nem valódi. Ez a meghatározás téves, és a fentiekben leírtaknak megfelelően meglehetősen naiv. Korábban írtuk, hogy a szelf szerepekből épül fel, amely szerepek másik oldalán ott áll a személyzet, valamint részleteztük, hogy a konformizmus emberi motiváció, nemcsak a rabokra vonatkozik, továbbá, hogy a rab nem vonható morális és etikus szempontból felelősségre a börtönbeli magatartása miatt. Megjegyzendő, hogy hazánkban történelmi okai is vannak annak, hogy az állampolgárok nem értik, hogy a börtönöknek miért nem raktárakként vagy büntetőtelepként kell működniük. A totalitárius rendszerekben az állami erőszakszervezetek célja nyilvánvalóan a teljes elnyomás érvényesítése volt. Demokráciánk alapvető érdeke lenne a börtönök erőszaktól, bosszútudattól és szemhunyástól való megtisztítása. A börtönőröknek képzettségtől függetlenül tisztában kellene lenniük a fentebb leírt, egyébként egyszerűen tálalható fogalmakkal, és küldetésként kellene megfogalmazniuk magukban ezen elvek érvényesülését. Amíg ez nem történik meg, a börtönök a bűnözés melegágyai és újratermelői lesznek. Ebben a küldetésben nem csupán a börtönőröknek kellene részt venniük, hanem az egész társadalomnak.

Kétségtelen viszont, hogy a börtönben deviáns személyek tartózkodnak, akik valamilyen társadalmi érdekegyezség következtében olyan életpályát járnak be, hogy a nagyobb közösség kiveti őket magából, sőt közveszélyesnek minősíti őket, és elzárja a külvilágtól. Jogi értelemben persze teljesen világos, hogy ezek a személyek bűncselekményeket követtek el, az igazságszolgáltatás a bűnügyeket képes volt felderíteni, az ügyészség vádat emelt, a bíróság ítéletet hozott, és a börtön foganatosítja azt. Nem szabad azonban megfeledkeznünk a jogintézmények mögötti társadalmi érdekekről. A szociálpszichológiai megközelítés az ezen érdekek mögött megbúvó implicit, azaz ki nem mondott; és immanens, azaz mégis jelenlévő tudattartalmakat vizsgálja. Ebben az értelemben az igazságszolgáltatás társadalmilag elfogadott funkciói mellé folyamatosan *diszfunkciók* is társulnak, de ezek a diszfunkciók is a társadalmi érdekegyezség következtében keletkeznek. Mindig jellemző tehát az adott állam társadalmára, hogy milyen diszfunkciók érvényesülnek az igazságszolgáltatás során. A börtön górcső alá vétele pedig tüneti szinten szkenneli az adott társadalom szégyenérzetét, boszszútudatát, szemhunyását és – ki kell mondani – kegyetlenségét is. Szembetűnő, hogy melyek azok a társadalmi csoportok, akik a fentiek tekintetében az áldozat szerepét töltik be. A fogvatartói életpálya éppen olyan mértékben determinált és detrimentált, mint a fogvatartotti. Fontos tanulság, hogy mivel – mint azt a korábbiakban írtuk – a fogvatartottak magatartása reakció, ezek a viselkedések a börtönben végső soron a társadalom implicit kívánalmainak való megfelelés, azaz a konformizmus megnyilvánulásai. A konformizmus és a deviancia társadalmi és kriminológiai szempontból pedig dinamikus egységet alkot, és könnyen elképzelhető, hogy kölcsönösen morális előjelet váltanak, avagy mindkettő tényező előjelét veszti.

11.4.2. Gengesedés a börtönökben

11.4.2.1. Mit jelentenek a tiltott tárgyak?

*Goffman*t többen (Guenther 1975; Bowker 1977; Farrington 1992) azzal támadják, hogy a totális intézmény definíciójában feleslegesen szerepel az a tétele, hogy az intézmények lakói teljesen el vannak szigetelve a külvilágtól. Az elszigeteltség hiányának egyik ékes példája a tiltott tárgyak rendszere. A magyar jogszabály korlátozó jellegű (Bvtvr., 36/B. §), illetve felsorolja *(6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 1- sz. melléklete)*, hogy melyek azok a tárgyak, amelyeket a fogvatartott magánál tarthat. Ami ezen a halmazon kívül esik, az tiltott tárgy. Ezek a tárgyak azonban a börtönökben jellemzően és állandóan jelen vannak, kezdve a támadásra alkalmas eszközöktől a szökésre alkalmas eszközökön, a kábítószereken, a tiltott szerencsejátékokon, a szexuális ajzószereken át a gyúróporokig, sőt a rituális jelentőségű tárgyakig. Ezen tárgyak tanulmányozása még az antropológusok számára is érdekes lehet. Magyar börtönben előfordult már, hogy roma fogvatartottól jóslásra alkalmas galambcsontokat kellett elkobozni, amiket szintén tiltott tárgyak által lehetett beszerezni és elkészíteni; sőt szintén hazánkban már olyan is előfordult, hogy a fogvatartottak egy mezőgazdasági intézetben csattanó maszlag magvakat gyűjtöttek, hogy azzal önmagukon hallucinózist idézzenek elő, és így tovább.

A börtönbeli tiltott tárgyak érdekessége gestalt pszichológiai szempontból is jelentős: a börtönökben használatos partvisnyél önmagában nem tiltott tárgy, azonban sajnálatos módon történt már öngyilkosság a felhasználásával, amikor a fogvatartott a rácsok közé szorított partvisnyélre kötözött zsineggel akasztotta fel magát. De például a partvisnyélre erősített, vízzel töltött pillepalackok meg nem engedett súlyzóként használhatók. Ez az emberi találékonyság hasonló *Wolfgang Köhler* (1925) híres majomkísérletében leírtakhoz. A tiltott tárgyak egységes tulajdonsága ugyanis, hogy valamilyen probléma megoldásában segítenek. A problémák mögött a börtönben is *szükségletek* állnak, és ez jellemzően a szabadság vagy a normalizáció szükséglete, éppen úgy, ahogy a majom a három rövid rúdból képes egy olyan hosszú botot készíteni, amellyel a *rácson túl* elhelyezett banánt már eléri.

A börtönben a tiltott tárgyak a külvilág és a börtön világa közötti élő kapcsolat megnyilvánulásai, és egyben fizetőeszközként, tőkeként, cserealapként is szolgálnak a rabtársadalomban. A tiltott tárgyak a börtönben vagyontárgyak, amelyekhez birtok- és tulajdonjog társul. A tulajdonjog antropológiai szempontból – mint az már említettük – a börtönben igen egyedi társas folyamatoknak megfelelőn változik. E vagyontárgyakkal a börtönökben gengek kereskednek.

A gengek kereskedelmi tevékenységébe másfajta jószágok is tartozhatnak: ilyen lehet például a kártyatartozás-behajtásra való jog, a bezsarolt fogvatartottak vagy őrök irányítási joga, korrupcióval vagy fenyegetéssel megszerzett privilégiumokból származó előnyök, és minden olyan előny, amelyet a fogvatartottak *valóban* a személyzet kijátszásával szereznek meg.

A börtön azonban fizikailag zárt tér, és a piacok közötti határok nagyon élesek: a cserekereskedelmi érdekeket meg kell erősíteni, a külvilággal való illegális kapcsolattartás csatornáit védelmezni kell a riválisok elől. Ez a tevékenység kisebb csoportokon belüli, rendkívül erélyes szervezettséget követel meg.

11.4.2.2. A szervezettség következményei

Frederic Milton Thrasher (1927) és *William Whyte* (1943) klasszikus munkái szólnak a gengesedés jelenségéről és összetevőiről. A gengek létrejöttéhez természetszerűleg a tagok folyamatos interakciója szükséges, azaz lehetséges, hogy a gengtagok már a börtönbe kerülés előtt ismerték egymást, sőt feltehető, hogy egy településről származnak. Ezt támasztja alá, hogy a magyar börtönvilágban azonosítható gengek is *földrajzi alapokon* azonosítják magukat (Hajdúhadháza, Guszev – Nyíregyháza, Nort Koasta Nostra – Balaton-felvidék). A gengek mozgása területvédelmi jellegű, azaz egy bizonyos földrajzi vagy urbanisztikai, közösségi helyhez kötött a tevékenységük, amelyet védelmeznek. A Magyarországon két egymással rivalizáló börtöngeng a NyH (Guszev) és a HH (Hajdúhadháza) kinti tevékenysége egyaránt a 4-es út melletti prostitúcióhoz köthető bűnözői tevékenységhez kapcsolódik.

A magyar börtönökben jellemző nyugtatószerrel (Rivotril) való visszaélés is szervezettséget követel meg, ugyanis a tiltott tárgyat valahogyan be kell juttatni a börtönbe, a belső csempészet és kereskedelem fenntartásához pedig az őrszemélyzetet ki kell játszani, valahogyan el kell terelni a körletfelügyelők figyelmét. A gengesedés egyik jellemzője éppen a cselekvésminták gondos tervezése, mintegy harcászati megszervezése. Számos börtönben tapasztalható a világban, hogy a fogvatartottak kiélezik a kanalak nyelét. A kanál nyele éles állapotban rendkívül veszélyes vágó vagy szúróeszköz lehet, amellyel a sétaudvaron a gengek megtámadhatják egymást. Ugyanilyen eszköz a kihegyezett fogkefe, amellyel egy nyaki ütőérre mért szúrással akár halálos sebet is lehet ejteni az ellenségen, és a műanyagot a sétaudvar előtt felállított fémkereső kapu sem detektálja. A harcok során a fogvatartottak bármilyen eszközt fel tudnak használni: magyar börtönben fordult elő, hogy a közösségi helyiségben lévő székek lábát a rabok meglazították, majd napokkal később a verekedésre előkészített székekhez rohantak, és a széklábakkal püfölni kezdték az ellenséges csoport tagjait. A börtönbeli gengharcokról az interneten is találhatók felvételek, mert ezeket a büntetés-végrehajtási intézetek biztonsági kamerái rögzítik. Meg kell jegyezni, hogy eddig magyar börtönökben nem fordult elő olyan súlyos gengháború, mint a dél- vagy észak-amerikai börtönökben.

11.4.2.3. Csoportidentitás

A gengek további jellemzője a masszív csoporttudat. A csoporttudat a gengeken belül azt eredményezi, hogy egy bizonyos kényszeres hűség alakul ki a csoport irányában, de a csoporton belül állandóan éles feszültség is tapasztalható a tagok

között. A kohézió megtartása érdekében a gengbe kerülés feltétele minden esetben valamilyen komoly bűncselekményben való részvétel. Így működnek a hírhedt amerikai börtöngengek, és közülük is a legkegyetlenebbnek tartott salvadori gyökerű Mara Salvatrucha (MS13) (Zilberg 2007; Brotherton 2008).

Az MS13 a területeit falfirkákkal jelöli ki, és ezek az ún. tegek (tag = pár betűből álló, autentikus akroníma) a területi határokat, illetve a fennhatóságot is szimbolizálják. A börtönökben is bukkanhatunk tegekre: a dán börtönök befogadó és szállítózárkáiban a következő gengek tegjeit gyűjtöttem össze 2008-ban: Hell's Angels, Bandidos, Black Cobra, International Club és Outlawz. Az utóbbi három gengről nincsen irodalom, azonban az első kettő gazdag történetre tekinthet vissza (Kimmel 2007; Kumlin, Rothstein 2005). A Hell's Angels és a Bandidos motoros gengek Dániában az ellenség által uralt börtönökre kívülről Molotov koktélokat dobtak, valamint a börtönökön belül kibékíthetetlen háborúskodásba kezdtek, és különleges biztonságú körletekre kellett őket helyezni, ahol teljes izolációban kellett élniük, ami azt jelenti, hogy nem érintkezhettek senkivel, csak a börtönszemélyzettel. A két csoportosulás közti rivalizáció a dán börtönökben a mai napig fennáll, de a közös afrikai, közel-keleti és ázsiai gyökerű szerveződések hatására gyengült.

A Váci Fegyház és Börtönben 2007-ben felbukkant a szállítózárkákban a felettébb érdekes etimológiájú „Nort Koasta Nostra" (NKN) felirat, amiben a „nort" szó az angol „north", a „koasta" a spanyol „costa" és a „nostra" szó az olasz *„cosa nostra"* kifejezésből eredhet. A helyesírás több helyen nem egyezik, de a felirat alatt a Balaton északi partvonala volt filctollal a zárkaajtóra rajzolva, és a rajz alatt a „9 mm" firka is szerepelt, ami nyilvánvalóan fenyegető üzenet az ellenségnek. A Balassagyarmati Fegyház és Börtön fogvatartottai úgy nyilatkoztak, hogy az NKN csupán „*operettgeng*", azaz nem olyan komoly, mint az MS13. A szelf-reprezentációról fentebb írtakat, és a Szlávy Bulcsúról szóló sajtóbeszámolókat figyelembe véve, az idézett fogvatartotti kijelentés kicsit túlzónak mondható.

11.4.3. A börtönbeli konfliktuskezelés jellemzői és alapjai

11.4.3.1. A börtönbeli személyközi viszonyok mindenképpen jogviszonyok?

Azért kell feltenni a fenti kérdést, mert a totális intézményi struktúrában elvileg mindent lefednek a jogszabály jellegű rendelkezések. A börtönben a fogvatartottnak kötelessége teljesíteni a személyzet utasítását, és a fogvatartott kérelmének vagy panaszának vizsgálatakor az adminisztrációval foglalkozó személyek első körben azt vizsgálják meg, hogy a kérelem elintézhető-e, azaz van-e a joga a fogvatartottnak ilyen kéréssel az illetékes döntéshozókhoz fordulni. A fogvatartott például kérelmezheti, hogy a nyilvántartott kapcsolattartói közé egy bizonyos ismerősét vegyék fel. Más jellegű eljárás következik ebből attól függően, hogy a fogvatartott jogi státusza milyen: előzetesen letartóztatott vagy már elítélt. A kapcsolattartók jegyzékét kezelő nevelő nem dönthet szimpátia alapján a fogva-

tartott esetében. Némely esetben azonban a kérelmek intézése rutinszerűvé válhat. Ugyanígy lehet vizsgálni a fegyelmi eljárások rendjét is, amelynek minden lépését jogszabály rendezi. Az ügyet vizsgáló nevelőnek azonban döntenie kell, és döntését elsősorban szociálpszichológiai változók fogják befolyásolni: ilyenek például a rokonszenv, az előítélet, a sztereotípiák, a csoportnyomás, a befolyásolás, a meggyőzés, a felidézés pontossága, gyorsasága, a problémamegoldás és így tovább. Szociálpszichológiai kísérletek hada bizonyította, hogy ezeket a funkciókat a társas közeg minden esetben befolyásolja. Az ügyintéző nem lehet szubjektív törvényileg, azonban a társas térben emberként nem lehet objektív (Phillips 2002; Leiber and Mack 2003).

Nehezebb kérdés a papírmunkával kevesebbet foglalkozó állomány magatartásának jogi és szociális értelmezése. A biztonsági intézkedés során jóval kevesebb idő van mérlegelésre, és közben más kognitív funkciók esetleg maszkolhatják is a cselekvést motiváló tudattartalmakat. Ilyen tekintetben társadalomtudományi értelemben nem lehet objektivitásról beszélni. A biztonsági személyzet tagjainak azonban ugyanúgy szelfje van, mint a fogvatartottaknak, és az ő szerepeiknek is egyensúlyban kell lenniük egymással, valamint az ő cselekedeteik is levezethetők a korábbi magatartásból. A biztonsági végrehajtó állomány tagjai ezért rendkívüli feszültséget élhetnek át a munkájuk során, és a feszültség csökkentése érdekében torzítják a személyészlelésüket és minden olyan kognitív (gondolati) folyamatot, ami a fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozik.

A személyi állomány legnagyobb belső konfliktusa tehát a börtön objektívnak tűnő hivatali szabályrendszere és az emberi szubjektivitás között feszül. A fogvatartottaknál nincs ilyen, ők nincsenek arra kényszerítve, hogy ilyen jellegű konfliktusban éljenek, lehetőségük van arra, hogy az interakciókat emberként éljék meg. Velük kapcsolatban viszont az a nehézség, hogy a börtönben szükségszerűen alárendelt szerepet kell játszaniuk a személyzettel szemben. Ezért az őrök feszültsége átszivárog a rabokra is. Egy Németországban 28 évet leült fogvatartott mondta nekem egyszer, hogy a szabadulás pillanata olyan, mint az újjászületés: az ember olyan mértékű feszültséget hagy a háta mögött, hogy azt nem lehet szavakkal leírni, és aki nem élte át a rabszerepet, az nem is értheti meg soha. Az idézett fogvatartott szerint a szabadulás pillanatában az ember adrenalinpumpát érez, és hirtelen minden megvilágosodik előtte. A magyar viszonyok között az ilyen vélekedésre rendszerint az a válasz, hogy a fogvatartott ilyenfajta önbizalma csak napokig tarthat, mert elfogy a pénze, általában nincs szállása és nincs munkája. Hozzá kell tenni, hogy Németországban a szabadulás utáni szociális munka jóval kiterjedtebb, mint hazánkban.

A fentiek tekintetében rendkívül fontos **a négy fogvatartotti habeas corpus** következetes betartása:

(1) Jog a jogok ismeretéhez. A fogvatartottat minden esetben tájékoztatni kell, hogy mire jogosult, mit igényelhet, és milyen panaszjogai vannak. A fogvatartotti élet minden területén szükség van erre, elengedhetetlen például a nevelői foglalko-

zás során, a létszámellenőrzéskor, az előállításkor, a munkába állításkor, az orvosi vizsgálat alatt, és így tovább. A jogok közlése azért fontos, hogy a fogvatartott tudja, hogy a személyzet kezét bizonyos esetekben mi köti meg, azaz a fogvatartottnak értenie kell, hogy a személyzet intézkedése vele szemben jogos. Minél inkább olyanok a körülmények, amelyek ezt a folyamatot képesek elősegíteni, annál tisztábban lát a fogvatartott, és jellemzően annál nyugodtabban is viselkedik. A jogok ismeretének tehát biztonsági vonatkozása is van. A jog a szociálpszichológia által leírt folyamatok függvényében képes befolyásolni a büntetés-végrehajtási intézet nyugalmát. E folyamatokat tudatosítással, azaz a kognitív behavior technikákkal lehet hatékonnyá tenni. A hatékonyság viszont már gazdasági kérdés is.

(2) Jog az ügyvédhez való hozzáféréshez. A személyi szabadságtól való megfosztás kezdetekor, a letartóztatás pillanatában, kiemelkedően fontos ez az alapjog. Mivel ez a fejezet a börtönökkel foglalkozik, nem elemezzük részletesen az inkarceráció fázisait, de el kell mondanunk, hogy az előzetes letartóztatás során a fogvatartott, a nyomozóhatóság, a bíróság, az ügyészség és egyéb más szervek közötti kapcsolattartás lényegi eleme az ügyvéd munkája. Nagyon gyakori panasza a fogvatartottaknak világszerte, hogy a kirendelt ügyvédek nem hatékonyak. Az ügyvédek szakértelmét és lelkesedését a börtön nehezen tudja serkenteni, azonban rendkívül fontos, hogy a börtön minden esetben tegye lehetővé, hogy a fogvatartott bizalmas légkörben találkozhasson az ügyvéddel. Az optimális esetben a fogvatartott képes belátni, hogy a börtön intézménye csak a személyes szabadságában korlátozza, nem pedig megalázza vagy megbélyegzi.

(3) Jog az orvoshoz való hozzáféréshez. A börtönbeli egészségügyi ellátás rendkívül kényes területe a börtön valóságának. A börtönorvosok nagyon gyakran rabokat és őröket egyszerre kezelnek, avagy ők maguk is a személyi állomány tagjai, és ez bizonyos esetekben ütközik az orvosi esküjükkel. A börtönben nem a jogszabályi kötelmek miatt nem lehet titkot tartani, hanem azért, mert a börtönben a fogvatartott legféltettebb titka is nyilvános, sőt olyan, mint egy nyílt seb, amibe bárki bármikor belenyúlhat. Ezért az áldozati sorsra jutott fogvatartottak nagyon nehezen jutnak megfelelő orvosi ellátáshoz. A kábítószer-elvonás és a kábítószerrel kapcsolatos fertőző betegségektől való félelem pedig a személyzet irányából várható hivatalos és jogszabályban meghatározott szankció miatti elkerülő magatartás következtében nem kerül az orvos látókörébe, csak akkor, ha életveszélyes esetekről van szó. Ez utóbbi jelenleg hazánkban feloldhatatlan probléma. A biztonságra azért veszélyes az orvoshoz való jog korlátozottsága, mert a fogvatartott olyan eszközökhöz nyúlhat, amelyek az egész intézet rendjét veszélyeztethetik: étkezésmegtagadás, zárkatorlasz, tetováló-gép építése, közös tűhasználat, szökés, öngyilkosság, önkárosítás és egyéb paraszuicídiumok.

(4) Jog a hozzátartozóval való kapcsolattartáshoz. A „kint" a rabok számára a hozzátartozók közösségét jelenti elsősorban. A hozzátartozók azok a személyek, akik kiemelten fontosak a fogvatartottak számára. Kognitív értelemben azért, mert a szeretett személlyel folytatott interakció intenzitása jelentősen csökken, interakciós űr áll elő, ahová az etropikus elveknek megfelelően bármi más betódulhat. Ez

az üresség olyan hatalmas, hogy fogvatartott nők esetén a gyermek hiánya, férfiak esetében pedig a szerető hiánya rendkívül kínzó, akár fizikai gyötrelem lehet. A börtönöknek ezért a lehető legszélesebbre kell tárniuk kapuikat a hozzátartozók előtt. Természetesen néha a kapcsolattartás nem zajlik a jogszabályoknak megfelelően. A tiltott tárgyak nagy része is a hozzátartozókon keresztül érkezik a börtönbe. A nem megfelelő kapcsolattartási potenciál jele egy börtönnél, ha a hozzátartozók az utcán ácsorogva bekiabálás módszerével kommunikálnak a fogvatartottakkal. Ez a potenciál természetesen objektív döntések következménye: hol építették fel a börtönt, milyen a bástyafal és az épület magasságának aránya, merre néznek a zárkaablakok és így tovább. A korlátozott interakció szintén az entropikus elveknek megfelelően utat tör magának. E jog érvényesülése is dinamikus kapcsolatban van a börtön rendszerének egyéb elemeivel, mégis elsősorban a társas közeg ellenállásának függvényében érvényesül.

A börtönbeli konfliktuskezelés lényegét a fentiek tekintetében úgy is össze lehet foglalni, hogy lehetőleg el kell kerülni, hogy a börtönbeli személyközi viszonyok jogviszonyokká váljanak.

11.4.3.2. Egy példa a kognitív értelemben biztonságos börtönre

Rüdiger Ortmann (2002) szerint – aki egyébként *Friedlich Lösellel* (1987) ellentétben a Németországban működő szociális terápiát egy hosszas metaanalízis elvégzése után nem minősítette hatékonynak – a szociális terápia célja az, hogy az ilyen terápiát szolgáltató intézet (Sozialterapeutische Anstalt – *Sotha*) jobban működjön, mint az egyéb büntetés-végrehajtási intézetek (Justizvollzugsanstalt – *JVA*). A németországi szociális terápia lényegében azonos a kanadai és az amerikai kognitív behavior terápiákkal, azzal a lényegi különbséggel, hogy Németországban a szociális terápiát intézményesítették. Németországban több, teljesen önállóan működő Sotha van, míg a JVA-k nagy részében a szociális terápia fizikailag is önálló alegységként működik.

A Sothákban a német büntetés-végrehajtásról szóló törvény *(StVollG)* szerint a súlyosabb szexuális bűnelkövetőket, illetve az úgynevezett biztonsági őrizet (Sicherungsverwahrung) hatálya alá tartozó fogvatartottakat lehet *önkéntes alapon* kezelni.

A gelsenkircheni Sotha kezelési koncepciója (Heim 2006) alapján ismertetjük az intézet működését. Klasszikusnak mondható kriminológiai kézikönyvében már *Sykes* (1973) megírta, hogy a különböző magatartáskorrekciós technikák nem alkalmazhatók önmagukban, illetve, hogy a technikák hatékonyságát nagyon nehéz mérni. A gelsenkircheni intézet működése is ilyen kezelési koncepción (Behandlungskonzept) alapszik, de két egymástól mégis elkülöníthető kezelési területen zajlik.

(1) Kezelés a lakóközösségben. Az intézetben hat lakóközösség működik, egyenként tízfőnyi létszámmal, és a közösségek lakóhelyének kialakítása szociálpedagógiai alapokon történt meg: a fogvatartottak egyéni elhelyezésű zárkákban

vannak, konyhákban főzhetnek, és a személyzettel állandó kapcsolatban állnak. A pedagógiai szempont lényege abban foglalható össze, hogy a körlet átlátható, működése közösségi felelősségen alapszik, a körlet az intézet egyéb területei között átmeneti csatornát képez, ugyanakkor a körlet berendezése hasonlít a szabad életben megszokott körülményekhez. A lakóközösség heti rendszerességgel értékeli a saját működését. A kezelési módszereket is rendszeresen megvitatják. A személyzet a fogvatartottakkal egyéni szinten is elbeszélget a koncepció érvényesüléséről. A lakóközösséget szervezett módon a családtagok és a barátnők is meglátogatják. A személyzet a fogvatartottakkal egyedi és hálózati szinten is foglalkozik – az utóbbi módszerrel az informális és a formális intézeten belüli kapcsolatrendszerek feltérképezhetők. A fogvatartottakból és a személyzetből álló közösség dönt az egyéni kezelési tervekről, a szabadságvesztés fokozatának megváltoztatásáról, sőt az eltávozásokról és a kimaradásokról is. Mindemellett a személyzet a kezelési tervet, és annak minden változását dokumentálja.

(2) Speciális kezelés. A fogvatartottak a Sothában dolgoznak, illetve, ha nincsen képzettségük, oktatásban vesznek részt. A szociális terápia lényege a visszaesés esélyének csökkentése, ez is kezelés keretében valósul meg, és tulajdonképpen itt alkalmazzák az igazi kognitív behavior elemeket: a fogvatartottak a csoportos foglalkozáson a bűncselekményük minden mozzanatával szembesülnek, és élményeiket közösen dolgozzák fel. A részvétel aktivitást követel meg. A feldolgozott élményeket átstrukturálják, és a csoport figyelmének fókusza a jövőre irányul. A rabok a következő kérdéseket teszik fel maguknak: hol, mikor, kivel, miért, hogyan, mennyire, meddig vagyok veszélyes? vagy: hol, mikor, kivel, miért, mennyire, meddig tudok ezen változtatni? vagy: hol, mikor, kivel, miért, mennyire, meddig nem vagyok veszélyes? – ezeket a kérdéseket a fogvatartottak csoportosan vitatják meg, és szakemberek segítségével keresnek rájuk válaszokat. A kognitív terápia mellett a fogvatartottak pszichoterápiás kezelésben is részesülnek, amelynek a szabályai éppen olyanok, mint egy civil intézetben. Ide tartozik még a kortárs- és sorstárssegítés, a szociális tréning (pl. hogyan kell állásinterjúra menni, hogyan kell megírni egy lakásbejelentő lapot) és a sport.

A fentebb részletezett lakóközösségi és speciális kezelések adják ki összességében az intézeti kezelést, amelyben a személyi állomány is aktív részt vállal, és mindenki olyan terápiás módszert alkalmaz a munkája során, amely a személyiségéhez és a szakképesítéséhez a legjobban illik.

A fogvatartottaknak nem kötelező részt venniük a terápiában, azonban ha két évnél több időt kell eltölteniük a büntetés-végrehajtási intézetben, egy úgynevezett beutaló intézetbe kell menniük (Einwiesungsanstalt), ahol egy hónap alatt büntetés-végrehajtási szempontból megvizsgálják őket, és ha alkalmasak, illetve a bűncselekményi profiljuk indokolja, felajánlják nekik a terápiát. A Sothában a négy hónapos, fokozatos felkészítés után eddig minden fogvatartott úgy döntött, hogy a terápiában érdemes részt venni.

Az évtizedek óta működő intézetben nem fordult elő fogvatartottak közötti erőszak, szökés vagy öngyilkosság. Ennek az lehet az előzménye, hogy az intézetben intenzív bizalmi kapcsolat van a személyzet és a fogvatartottak között, illetve a fogvatartottak előtt perspektíva áll. Mind az intenzív kapcsolat, mind pedig a perspektíva a *Milgram* kísérlethez hasonló erélyes meggyőzési alapokon nyugszik, csak ebben az esetben – természetesen – pozitív irányban. A *kapcsolati-perspektíva modell* a klasszikus szociálpszichológia eredményein nyugvó alkalmazott pszichológia, amely lényegében *folyamatosan és kiegyensúlyozottan mediál a felek között*, és a fogvatartott szelfjét strukturálja át.

Esettanulmány. 2005-ben a fogvatartott egész Németország legveszélyesebb rabja volt: két méternél magasabb, kisportolt testalkatú, egykor a Francia Idegenlégióban szolgáló, többszörös, szexuális motívumú emberölést elkövető, biztonsági őrizetre ítélt személy. Egész testét tetoválások borítják, amelyeket még a katonai szolgálat idején szerzett. Jelenleg harminc éves, korábban öt börtönőr kellett a mozgatásához. Kéz- és lábbilincsben szállították, és folyamatosan megfigyelés és teljes társas izoláció alatt tartották. Többször kellett az elkülönítés alatt a testét rögzíteni (*Fixierung*), ami Németországban, és még pár hasonló kultúrájú országban azt jelenti, hogy a fogvatartott testét három ponton: a kezeknél, a lábaknál és a törzsnél, az elkülönítés alatt egy ágyhoz vagy (pl. Ausztria esetén) a padlózathoz szíjazzák. Magatartása mindezen intézkedések következtében még szélsőségesebbé vált, rendszeresen kiabált, tombolt, tört-zúzott, szinte fékezhetetlen volt. A szigorú körülmények ellenére a teljes izoláció alatt képes volt arra, hogy tükröt, tűt és tintát szerezzen, és a homlokára töviskoszorút tetovált. A gelsenkircheni Sotha igazgatója, a korábban említett *Carsten Heim*, 2006-ban ellátogatott a Werli Büntetés-végrehajtási Intézetbe, ahol a fogvatartottat őrizték, és úgy döntött, hogy önnön felelősségére a saját intézetébe szállíttatja őt. Ezen cikk írásának idején a fogvatartott a Sothaban tartózkodik, és lényegében két éve problémamentes, diszruptív magatartásmintái az új intézetben pár hét alatt eltűntek, és ugyanolyan szabadon mozog az épületben, mint a többi fogvatartott; illetve az egyik lakóközösség aktív tagja.

Források

Irodalom

Aronson, Elliot (1996) *A társas lény* (Hetedik kiadás). Budapest: KJK

Asch, Solomon E. (1951) Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgment. In H. Guetzkow (ed.) *Groups, leadership and men*. Pittsburgh, PA: Carnegie Press

Bowker, Lee H. (1977) *Prisoner Subcultures.* Lexington Books

Brotherton, David C. (2008) Beyond Social Reproduction: Bringing Resistance Back in Gang Theory, *Theoretical Criminology,* 12: 55 - 77

Crawley Elaine M. (2004) Emotion and Performance: Prison Officers and the Presentation of Self in Prisons, *Punishment & Society,* 6: 411-427

Cunningham, Mark D. and Jon R. Sorensen (2007) Predictive Factors for Violent Misconduct in Close Custody, *The Prison Journal,* 87(2): 241-253

Edin,Kerstin E., Ann Lalos, Ulf Högberg and Lars Dahlgren (2008) Violent Men: Ordinary and Deviant, *Journal of Interpersonal Violence*, 23: 225-244

Farrington, Keith (1992) The Modern Prison as a Total Institution? Public Perception Versus Objective Reality, *Crime & Deliquency*; 38(6): 6-23

Goffman, Erving (1961) *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates.* New York: Anchor Books

Guenther, Anthony L. (1975) Compensations in a Total Institution: The Forms and Functions of Contraband, *Crime & Delinquency,* 21(3): 243-254

Heim, Carsten (2006) *Behandlungskonzeption – Sozialtherapeutische Anstalt Gelsenkirchen* (kézirat)

Kimmel, Michael (2007) Racism as Adolescent Male Rite of Passage: Ex-Nazis in Scandinavia, *Journal of Contemporary Ethnography*, 36: 202-218

Klein, Malcolm W. (1995) *The American Street Gang: Its Nature, Prevalence, and Control.* New York: Oxford University Press.

Klein, Malcolm W., Hans-Jurgen Kerner, Cheryl L. Maxson, and Elmar G.M. Weitekamp (eds.). (2001) *The Eurogang Paradox: Street Gangs and Youth Groups in the U.S. and Europe*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer.

Köhler, Wolfgang (1925) *The mentality of apes*. New York

Kumlin, Staffan and Bo Rothstein (2005) Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare-State Institutions, *Comparative Political Studies*, 38: 339-365

Leiber Michael J. and Kristin Y. Mack (2003) The Individual And Joint Effects Of Race, Gender, And Family Status On Juvenile Justice Decision-Making, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40: 34-70

Lösel, Friedrich, Peter Köferl und Florian Weber (1987) *Meta-Evaluation der Sozialtherapie. Qualitative und quantitative Analysen zur Behandlungsforschung in sozialtherapeutischen Anstalten des Justizvollzugs.* Stuttgart: Enke

Mead, George H. (2001) *Essays in Social Psychology*. Ed. by M. J. Deegan. Transaction Books.

Milgram, Stanley (1974), *Obedience to Authority; An Experimental View*. Harpercollins

Ortmann, Rüdiger (2002) Sozialtherapie im Strafvollzug – eine experimentelle Längschnittstudie zu den Wirkungen von Strafvollzugsmaβnahmen auf Legal- und Sozialbewährung, Freiburg i. Br. (Kriminologische Forschungsberichte aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht Band 103)

Phillips, Jean M. (2002) Antecedents and Consequences of Procedural Justice Perceptions in Hierarchical Decision-Making Teams, *Small Group Research*, 33: 32-64

Sykes, Graham M. (1958) *The Society of Captives*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Sykes, Graham M. (1973) *Criminology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc

The Prison Journal, Jun 2007; vol. 87: 241-253

Thrasher, Frederick (1927) *The Gang: A Study of 1313 Gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago

Whyte, William F. (1943) *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago

Zilberg, Elana (2007) Gangster in Guerilla Face: A Transnational Mirror of Production Between the USA and El Salvador, *Anthropological Theory*, 7: 37 - 57

Zimbardo, Philip G. (1991) *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*. New York: McGraw-Hill

Zimbardo, Philip G. (2008) *The Lucifer Effect – How people turn evil*. Rider

Linkek

Gengharc a Pelican Bay Börtönben, az Egyesült Államokban:
http://www.youtube.com/watch?v=s1cvLmQNIMg

Leszámolás a pittsburghi Allegheny County Jail-ben:
http://www.youtube.com/watch?v=Kf-QjqUBK7U

CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2006: http://www.cpt.coe.int/en/docsstandards.htm